

Névtani Értesítő

39.

Budapest
2017

NÉVTANI ÉRTESÍTŐ

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság és az ELTE Eötvös Loránd
Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézetének
lektorált folyóirata**

Felelős szerkesztő: FARKAS TAMÁS (ELTE)

Szerkesztő: SLÍZ MARIANN (ELTE)

Szerkesztőbizottság:

BAUKO JÁNOS (UKF), BÖLCSKEI ANDREA (KRE), FÁBIÁN ZSUZSANNA (ELTE),
GERSTNER KÁROLY (MTA), HEGEDŰS ATTILA (PPKE), HOFFMANN ISTVÁN (DE),
JUHÁSZ DEZSŐ (ELTE), LACZKÓ KRISZTINA (ELTE), TÓTH VALÉRIA (DE)

A szerkesztőség címe:

ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet
1088 Budapest, Múzeum körút 4/A – Telefon: (36-1) 411-6500/5353
Postacím: 1364 Budapest, Pf. 107 – E-mail: nevert@btk.elte.hu

Internetes elérhetőség: <http://nevert.elte.hu>

ISSN 0139-2190 (nyomtatott) – ISSN 2064-7484 (online)

39. szám

Budapest, 2017

A kötet megjelentetését támogatta:

Magyar Nyelvstratégiai Intézet

ELTE BTK HÖK

valamint Posgay Ildikó

TARTALOM

TANULMÁNYOK

RESZEGI KATALIN: Pszicholingvisztika, neurolingvisztika és névkutatás	13
KONTRA MIKLÓS: Megjegyzések kétnyelvű magyarok hely- és személyneveiről	33
GYÖRFFY ERZSÉBET: Helynév és identitás	41
HARALD BICHLMEIER: Néhány megjegyzés a pannóniai víznevek legrégibb rétegéhez II. <i>Drau/Dráva</i> és <i>Raab/Rába</i>	55
KOVÁCS HELGA: A középkori várnevek keletkezéstörténeti vizsgálata	67
KOCÁN BÉLA: A helynévrendszer változása az ugocsai Hontpázmány-birtoktesten	87
T. SOMOGYI MAGDA – TÍNER TIBOR: Utcanévváltozások Pozsony példáján	99
HORVÁTH VIVIEN: A helynevek rendszere, funkciója és fordíthatósága A tűz és jég dala című fantasyciklusban	119
TAKÁCS JUDIT: Finn–magyar kontrasztív névtani terminológiai vizsgálatok a személynév-fajták köréből	131

MŰHELY

FARKAS TAMÁS: Beszámoló a 26. Nemzetközi Névtudományi Kongresszusról	143
TÓTH VALÉRIA: Egy kongresszus szervezésének tapasztalatai. A 26. Nemzetközi Névtudományi Kongresszus	149
MIKESY GÁBOR: A Magyar Nemzeti Helynévtárról. A koncepció és a megvalósulás problémái	155
HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA: Mi is a Magyar Nemzeti Helynévtár célja és feladata?	169
ZELLIGER ERZSÉBET: Földrajzi neveink eredetéről – másképpen. Gondolatok néhány közelmúltban megjelent kötet kapcsán	183
SLÍZ MARIANN: Személynévadás és névhasználat a kései ómagyar korban. Habilitációs értekezés összefoglalója	191
A doktori iskolákban megvédett névtani témájú disszertációk 2016-ban: SZTRÁKOS ESZTER, A címadás a magyarországi festészetben; ILLÉS ATTILA, Kétnyelvűség: szociolingvisztikai és kontaktusnyelvészeti aspektusok. Névadás és anyakönyvezés kétnyelvű körülmények között; GEBHARDT BERNADETTE, Cuius regio, eius nomen? Personennamenpolitik im mehrsprachigen Ungarn am Beispiel des Matrikelgesetzes 1894 [Cuius regio, eius nomen? Személynévpolitika a többnyelvű Magyarországon az 1894. évi anyakönyvi törvény példája alapján]	197

KÖNYVSZEMLE

BERECZ ÁGOSTON: Justyna B. Walkowiak: Personal name policy. From theory to practice [Személynévpolitika: az elmélettől a gyakorlatig]	209
B. GERGELY PIROSKA: Tóth Valéria: Személynévadás és személynévhasználat az ómagyar korban	212
FARKAS TAMÁS: Jakob Ebner: Wörterbuch historischer Berufsbezeichnungen [Történeti foglalkozásnevek szótára]	218

BÁRTH M. JÁNOS: Bába Barbara: Földrajzi köznevek térben és időben	220
NÉMETH DÁNIEL: Rácz Anita: Etnonimák a régi magyar településnevekben.....	222
KOROMPAY ESZTER: Szőke Melinda: A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata	225
BÁRTH M. JÁNOS: Pesty Frigyes helynévgyűjteménye 1864–1865. Székelyföld és térsége I–IV. Közzéteszi: Csáki Árpád – Pál-Antal Sándor	227
KISS MAGDALÉNA: Adelina Emilia Mihali: Toponimie maramureșeană. Valea superioară a Vișeuului [Máramarosi helynevek. A Visó felső folyása]	230
KENYHERCZ RÓBERT: A 18. Nemzetközi és Lengyel Névtani Konferencia kötetei (Artur Gałkowski – Renata Gliwa szerk.: Mikrotoponimia i makrotoponimia. Problematyka wstępna [Mikrotoponímia és makrotoponímia. Előzetes problémák]; Artur Gałkowski – Renata Gliwa szerk.: Mikrotoponimy i makrotoponimy w komunikacji i literaturze [Mikrotoponimák és makrotoponimák a kommunikációban és irodalomban]; Artur Gałkowski – Renata Gliwa szerk.: Nazwy terenowe i miejscowe w przestrzeni fizycznej [Földrajzi nevek a fizikai térben]).....	232
BAGYINSZKI SZILVIA: Vörös Ferenc szerk.: A nyelvföldrajztól a névföldrajzig VII. Névregionalizmusok. A 2016. június 3–4-i soproni névföldrajzi tanácskozás előadásai	238
KAZSIMÉR SOMA BALÁZS: Benő Attila – T. Szabó Csilla szerk.: Az ember és a nyelv – térben és időben. Emlékkönyv Szabó T. Attila születésének 110. évfordulóján	240
IMREH RÉKA: Oliviu Felecan ed.: Name and Naming. Proceedings of the third International Conference on Onomastics „Name and Naming”. Conventional/Unconventional in Onomastics. Baia Mare, September 1-3, 2015. [Név és névadás. A III. „Név és névadás” Nemzetközi Névtani Konferencia előadásai. Konvencionális és nem konvencionális a névtanban].....	243
GYÖRFFY ERZSÉBET: Guy Puzey – Laura Kostanski eds.: Names and Naming. People, Places, Perceptions and Power [Nevek és névadás. Emberek, helyek, fogások és hatalom]	247
SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ: Dieter Kremer ed.: „Fremde” Namen [„Idegen” nevek].....	250
MECSER SZILVIA: Katrin Dräger – Fabian Fahlbusch – Damaris Nübling Hrsg.: Heiligenverehrung und Namengebung [Szentisztelet és névadás]	254
FÖLDESI ESZTER: Jüvä Sullõv ed.: Õdagumeresuumlaisi nimeq [A balti finnek nevei].....	256
KAPOS DIÁNA: Damaris Nübling – Rita Heuser – Fabian Fahlbusch: Namen. Eine Einführung in die Onomastik [Nevek. Bevezetés a névtudományba].	258
MEGYERI-PÁLFFI ZOLTÁN: Navratyil Zoltán: Gondolatok névjogról, szólásszabadságról	261
KOCSÁR LILLA: Papp-Váry Árpád: A márkanév ereje. Szempontok a sikeres brand-építéshez	263
VAS NOÉMI: Alina Bugheșiu: Trade Names in Contemporary Romanian Public Space [Kereskedelmi nevek napjaink romániai közösségi terében]	266
A Névtani Értesítő szerkesztőségbe 2017-ben beérkezett magyar névtani kiadványok.....	269
FOLYÓIRATSZEMLE	
TÖRÖK TAMÁS: Helynévtörténeti Tanulmányok 12. (2016).....	271
FÁBIÁN ZSUZSANNA: Rivista Italiana di Onomastica 22. (2016).....	272
BÖLCSKEI ANDREA: Nomina 38. (2015)	275

BAUKO JÁNOS: <i>Acta onomastica</i> 55–57. (2016)	278
GALAC ÁDÁM: <i>Onomastica</i> 60. (2016)	283
GALAC ÁDÁM: Вопросы Ономастики 13. (2016)	285
KOSZTA NIKOLETT: <i>Namn och bygd</i> 104. (2016)	288
GYÖRFFY ERZSÉBET: <i>Ortnamnssällskapet i Uppsala Årsskrift</i> (2016)	289
KOVÁCS VIKTOR – KOVÁCS DOMINIK: <i>Studia anthroponymica Scandinavica</i> 34. (2016)	290

MEGEMLÉKEZÉS

ANZSELIKA OBRUCSAR: Pavlo Pavlovics Csucska (1928–2016)	293
MIKESY GÁBOR: Hőnyi Ede (1935–2017)	295

TÁJÉKOZTATÓ

Szerzőink figyelmébe	297
Számunk szerzői	301

CONTENTS

ARTICLES

RESZEGI, KATALIN: Psycholinguistics, neurolinguistics and onomastics	13
KONTRA, MIKLÓS: Remarks on the place names and personal names of Hungarians in countries adjacent to Hungary	33
GYÖRFFY, ERZSÉBET: Place names and identity	41
BICHLMEIER, HARALD: Comments on the oldest layer of Pannonian river names. Part 2: <i>Drau/Dráva</i> and <i>Raab/Rába</i>	55
KOVÁCS, HELGA: Examining the formation of medieval names for castles	67
KOCÁN, BÉLA: Changes in the toponymic system in the Hontpázmány's estate in Ugocsa county	87
T. SOMOGYI, MAGDA – TINER, TIBOR: Changes of street names through the example of Pozsony [Bratislava]	99
HORVÁTH, VIVIEN: The system, functionality and translatability of place names in the series of fantasy novels <i>A Song of Ice and Fire</i>	119
TAKÁCS, JUDIT: Finnish–Hungarian contrastive onomastic terminological analysis concerning terms for types of personal names	131

ONOMASTICS AND EVENTS

FARKAS, TAMÁS: Report on the 26 th International Congress of Onomastic Sciences	143
TÓTH, VALÉRIA: Experience from organizing a congress. The 26 th International Con- gress of Onomastic Sciences	149
MIKESY, GÁBOR: On The Hungarian National Toponym Registry: Conceptual and practical problems	155
HOFFMANN, ISTVÁN – TÓTH, VALÉRIA: What is the purpose and mission of The Hun- garian National Toponym Registry?	169
ZELLIGER, ERZSÉBET: On the origins of Hungarian geographical names – alternative views. Reflections on some books published recently	183
SLÍZ, MARIANN: Personal name giving practices and name use in the Late Old Hun- garian Period (1350–1526). Summary of a habilitation dissertation	191
PhD theses on Onomastics defended in 2016: SZTRÁKOS, ESZTER: Naming conventions in Hungarian painting; ILLÉS, ATTILA: Bilingualism: sociolinguistic and contact- linguistic aspects. Naming and birth registration in bilingual environment; GEBHARDT, BERNADETTE: Cuius regio, eius nomen? Personal naming policy in multilingual Hungary, exemplified by the Act XXXIII of 1894 on civil registers	197

BOOK REVIEWS

BERECZ, ÁGOSTON: Justyna B. Walkowiak: Personal name policy. From theory to practice	209
B. GERGELY, PIROSKA: Valéria Tóth: Személynévadás és személynévhasználat az ómagyar korban [Personal naming practices and the use of personal names in the Old Hungarian Period]	212

FARKAS, TAMÁS: Jakob Ebner: Wörterbuch historischer Berufsbezeichnungen [Dictionary of the historical names of professions]	218
BÁRTH M., JÁNOS: Barbara Bába: Földrajzi köznevek térben és időben [Geographical common words in space and time].....	220
NÉMETH, DÁNIEL: Anita Rácz: Etnonimák a régi magyar településnevekben [Ethnonyms in old Hungarian settlement names].....	222
KOROMPAY, ESZTER: Melinda Szőke: A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata [A historical linguistic study of the Deed of Foundation of the Garamszentbenedek Abbey].....	225
BÁRTH M., JÁNOS: Székelyföld és térsége I–IV. [Frigyes Pesty's collection of toponyms from 1864–1865. Székely Land (eastern Transylvania) and its regions I–IV] Released by Árpád Csáki – Sándor Pál-Antal.....	227
KISS, MAGDALÉNA: Adelina Emilia Mihali: Toponimie maramureșeană. Valea superioară a Vișeuului [Place names in the Maramures Region. The upper Vișeu]	230
KENYHERCZ, RÓBERT: Volumes of the 18 th International and Polish Onomastic Conference (Artur Gałkowski – Renata Gliwa eds.: Mikrotoponimia i makrotoponimia. Problematyka wstępna [Microtoponymy and macrotoponymy. Preliminary problems]; Artur Gałkowski – Renata Gliwa eds.: Mikrotoponimy i makrotoponimy w komunikacji i literaturze [Microtoponyms and macrotoponyms in communication and literature]; Artur Gałkowski – Renata Gliwa eds.: Nazwy terenowe i miejscowe w przestrzeni fizycznej [Geographical names in physical space])	232
BAGYINSZKI, SZILVIA: Ferenc Vörös ed.: A nyelvföldrajztól a névföldrajzig VII. Névregionalizmusok. A 2016. június 3–4-i soproni névföldrajzi tanácskozás előadásai [From geolinguistics to name geography VII. Name regionalism. Proceedings of an onomastic discussion, 3–4 June 2016, Sopron].....	238
KAZSIMÉR, SOMA BALÁZS: Attila Benő – Csilla T. Szabó eds.: Az ember és a nyelv – térben és időben. Emlékkönyv Szabó T. Attila születésének 110. évfordulóján [Man and language – in space and time. Festschrift commemorating the 110 th anniversary of Attila Szabó T.'s birth]	240
IMREH, RÉKA: Oliviu Felecan ed.: Name and Naming. Proceedings of the third International Conference on Onomastics “Name and Naming”. Conventional/Unconventional in Onomastics. Baia Mare, September 1-3, 2015	243
GYÖRFFY, ERZSÉBET: Guy Puzey – Laura Kostanski eds.: Names and Naming. People, Places, Perceptions and Power	247
SZILÁGYI-KÓSA, ANIKÓ: Dieter Kremer ed.: „Fremde” Namen [“Foreign” names]	250
MECSER, SZILVIA: Katrin Dräger – Fabian Fahlbusch – Damaris Nübling eds.: Heiligenverehrung und Namengebung [The veneration of saints and name giving]	254
FÖLDESI, ESZTER: Jüvä Sullõv ed.: Ödagumeresuumlaisi nimeq [Names of Finnic people].....	256
KAPOSI, DIÁNA: Damaris Nübling – Rita Heuser – Fabian Fahlbusch: Namen. Eine Einführung in die Onomastik [Names. An introduction to onomastics]	258
MEGYERI-PÁLFFI, ZOLTÁN: Zoltán Navratyil: Gondolatok névjogról, szólásszabadságról [Reflections on name rights and on the freedom of speech].....	261
KOCSÁR, LILLA: Árpád Papp-Váry: A márkanév ereje. Szempontok a sikeres brandépítéshez [The strength of brand names. The key to successful brand building]	263

VAS, NOÉMI: Alina Bugheșiu: Trade Names in Contemporary Romanian Public Space.....	266
Publications on Hungarian onomastics received in 2017.....	269
REVIEWS ON PERIODICALS	
TÖRÖK, TAMÁS: Helynévtörténeti Tanulmányok 12 (2016).....	271
FÁBIÁN, ZSUZSANNA: Rivista Italiana di Onomastica 22 (2016).....	272
BÖLCSKEI, ANDREA: Nomina 38 (2015).....	275
BAUKO, JÁNOS: Acta onomastica 55–57 (2016).....	278
GALAC, ÁDÁM: Onomastica 60 (2016).....	283
GALAC, ÁDÁM: Вопросы Ономастики 13 (2016).....	285
KOSZTA, NIKOLETT: Namn och bygd 104 (2016).....	288
GYÖRFFY, ERZSÉBET: Ortnamnssällskapet i Uppsala Årsskrift (2016).....	289
KOVÁCS, VIKTOR – KOVÁCS, DOMINIK: Studia anthroponymica Scandinavica 34 (2016).....	290
IN MEMORIAM	
OBRUCHAR, ANGELIKA: Pavlo Pavlovich Chuchka (1928–2016).....	293
MIKESY, GÁBOR: Ede Hőnyi (1935–2017).....	295
INFORMATION	
To our authors.....	297
Contributors of this issue.....	301

TANULMÁNYOK

Pszicholingvisztika, neurolingvisztika és névkutatás

1. Bevezetés. A névkutatás hagyományosan a nevek etimológiájával, a névállományban fellelhető nyelvi rétegekkel, a nevek nyelvi leírásával, tipologizálásával foglalkozik. Újabban emellett egyre nagyobb súlyt kapnak a szocioonomasztikai tárgyú kutatások is, melyek a nevek használatának, változásának vizsgálata révén a nyelvi elemek társadalmi közegbe ágyazott voltát igyekeznek megragadni. Amennyiben azonban átfogó képet szeretnénk kapni a nyelvről, és annak elemeként a nevekről, a vázolt két szint (a közösségben való használat, illetve a nyelvi rendszer vizsgálata) mellett a mentális rendszer elemeként is vizsgálni kell őket, hiszen a nyelv, s így a nevek is ténylegesen az emberek agyában vannak jelen (idegsejtek aktivitásmintázata formájában). Ezek a kérdések alapvetően a pszicholingvisztika és a neurolingvisztika kutatási körébe tartoznak, az eredendően interdiszciplináris jellegű névkutatásnak tehát nyitnia kell a tudományterületek felé is.

A pszicholingvisztika az 1950-es években az USA-ban létrejött tudományterület, melynek elsődleges célja, hogy megismerje és modellálni tudja a nyelv mentális rendszerbeli reprezentációját, a nyelvi folyamatokat (PLÉH 2014a). Ehhez kifinomult kísérleti eljárásokat alkalmaznak. A kutatásokban azonban a tulajdonnevek kategóriája hosszú évtizedekig nem vagy alig került elő. Csak az 1980-as évektől vonták be ezt a szócsoporthoz is a vizsgálatokba, az ez irányú kutatások azonban továbbra is viszonylag periferikusnak mondhatók.¹ A 2000-es években a pszicholingvisztikával rokon idegtudomány, illetve neurolingvisztika részéről is megjelent az érdeklődés a szócsoporthoz idegrendszeri reprezentációja iránt, s a kutatók a rohamosan fejlődő elektrofiziológiai és képalkotó eljárások alkalmazásával igyekeznek feltárni a nyelvi kategória neurális vonatkozásait is (vö. YEN 2006: 44–60, MÜLLER 2010: 351–352, RESZEGI 2014).

Írásomban azt igyekszem szemléltetni, hogy milyen előnyökkel járhat a névtudomány számára az, ha a pszicholingvisztika és a neurolingvisztika eredményeit is figyelembe veszi, egyúttal azonban utalok ezek használatának korlátaira is. A pszicholingvisztikai eredményekre való odafigyelés igénye az utóbbi időben már megfogalmazódott

¹ A pszicholingvisztika feltételezése szerint a szavakat – különböző elvek szerint – rendezett módon tároljuk a mentális lexikonunkban, s a nyelvi folyamatok (produkció, megértés) során innen hívjuk elő őket. A kutatókat a tulajdonnevek kapcsán elsősorban az foglalkoztatta és foglalkoztatja napjainkban is, hogy a szócsoporthoz tartozó elemek mentális reprezentációja különbözik-e más lexikai kategóriák elemeitől, s hogy ezzel összefüggésben a tulajdonnevek egy elkülönült kategóriát alkotnak-e a mentális lexikonon belül (vö. pl. YEN 2006: 27; a mentális lexikonról, különböző modelljeiről összefoglalóan l. LUKÁCS–PLÉH–KAS–THUMA 2014).

ugyan a névtudományon belül, ám a konkrét kutatási témakörökben még kevésbé nyilvánul meg.

Megítélésem szerint nem csupán a névkutatás kovácsolhat előnyt az e tudományterületekkel való kapcsolatból, hanem esetenként a pszicho- és a neurolingvisztika számára is haszonnal járhatnak a névkutatás eredményei, ezért írásomban azt is igyekszem jelezni, hogy mely területeken látok erre lehetőségeket.

2. Pszicholingvisztika, neurolingvisztika és névkutatás. A pszicholingvisztika és a neurolingvisztika eredményei jól kamatoztathatók lehetnek egy sor névelméleti kérdés tisztázásában.

2.1. A tulajdonnevek jelentése. Az egyik központi probléma a nevekkel kapcsolatban az, hogy van-e jelentésük. Ez a kérdés jó ideje foglalkoztatja a nyelvről gondolkodókat, köztük a filozófusokat, illetve a logika képviselőit, s a nevekkel kapcsolatos elméleteiket esetenként a nevekhez a nyelvészet felől közelítő szakemberek is átveszik. Ez azonban nem probléma nélküli, hiszen a logikai-filozófiai elemzés a tulajdonnév referenciális tulajdonságára koncentrál, azaz nem a szavak természetes beszédbeli alkalmazásából, hanem az állítások igazságtartalma felől közelít a kérdéshez. A formális nyelvészet – mely a nyelvi szerkezet vizsgálatát tartja elsődleges feladatának, s ezért a nyelvi formából kiindulva, lényegében csak arra koncentrálva vizsgálódik – szintén nem visz közelebb bennünket a tényleges nyelvhasználatbeli jelentés megragadásához, e közelítésmód szerint ugyanis a név tulajdonképpeni funkciója csupán egy adott egyed azonosítására korlátozódik (vö. KIEFER 2000: 161). A funkcionális nyelvészet viszont a nyelvi kifejezések funkciójára, jelentésére fókuszál, a megközelítést alkalmazó nyelvészek pedig a nevek jelentésszerű voltával, sőt komplex jelentésstruktúrájával számolnak, az egyes nevek szemantikai tartalma ugyanakkor egyénenként különböző lehet az egyén tapasztalatainak, ismereteinek megfelelően (TOLCSVAI NAGY 2008, hasonló jelentésfelfogás a névtanban már jóval korábban is jelen volt, vö. J. SOLTÉSZ 1979, a kérdéshez összefoglalóan I. VÁRNAI 2005: 14–37, SLÍZ 2015: 94–96).

Annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy van-e jelentésük a neveknek, illetve hogy mit jelent a tulajdonnév, elsősorban tehát attól függ, hogy az interpretáció keretét milyen elméleti keretet választunk, illetve hogy miként definiáljuk magát a jelentést. Ha azonban a nyelv, illetve a névhasználat tényleges létmódját akarjuk megérteni, megismerni, akkor abból kell kiindulni, hogy hogyan használjuk a neveket a nyelvi viselkedés részeként. Erre pedig az említett közelítésmódok közül kizárólag a funkcionális nyelvészet nyújt megfelelő keretet (a helynévkutatás kapcsán vö. HOFFMANN 2012, a személynévkutatás kapcsán vö. SLÍZ 2012). Arra is érdemes ugyanakkor a tulajdonnevek szemantikájára vonatkozóan tekintettel lennünk, hogy milyen eredmények születtek ez ügyben a pszicholingvisztikai és neurolingvisztikai kutatásokban.

2.1.1. A pszicholingvisztika, illetve a neurolingvisztika irányából közelítve meg a kérdést hasonló kettősség figyelhető meg, mint amit a nyelvészeten belül tapasztalhatunk: jól szemléltetik ezt a nyelvi zavarokra irányuló vizsgálatok, illetve az ezek alapján megfogalmazott következtetések. Az agyi sérülések következtében fellépő afáziák egyik

jellemző típusa a szóelőhívás nehézsége, az ún. anómia.² Az anómiás betegek nyelvi teljesítményére gyakran jellemző, hogy csupán a tulajdonnévi vagy valamelyik tulajdonnévi kategóriához való hozzáférés károsodik, s szintén jellemző tünet, hogy az új nevek elsajátítása okoz számukra gondot, míg más szókatégoriák elemei kapcsán hasonló nehézség nem jelentkezik (vö. pl. SEMENZA–ZETTIN 1989). Az ANDREW W. ELLIS és munkatársai által tanulmányozott páciens, aki jobb féltekéjét érintő sérülését követően képtelen volt emberek nevét megjegyezni, azzal magyarázta a problémát, hogy számára a nevek jelentésnélküliek, ezért nem képes elraktározni őket (ELLIS–YOUNG–CRITCHLEY 1989). A tulajdonnévi anómia alapján maguk az afaziológiai foglalkozó szakemberek is viszonylag gyakran következtetnek arra, hogy a nevek pusztán referáló kifejezések, címkek (tagok), amelyek megengedik a névviselő azonosítását, de önmagukban nem mondanak semmit róla (SEMENZA–ZETTIN 1989: 679, LUCHELLI–DE RENZI 1992). A kutatók abból indulnak ugyanis ki, hogy csak a tulajdonnévi kategória sérül, ami eleve hajlamosabb az előhívási nehézségekre, éppen az idetartozó elemek jelentésének szegényes voltából adódóan (vö. a 2.1.2. pontban írottakat).

Első pillantásra logikusnak is tűnik ez a gondolatmenet, érdemes azonban alaposabban is körüljárni a kérdést. Először is felfigyelhetünk arra, hogy az afáziák jobbra nem minden vagy semmi jellegűek, és a tulajdonnévi anómia sem feltétlenül érinti az összes tulajdonnévfajtát, sőt még egy alkategórián belül is mutatkoznak különbségek. CRUTCH és WARRINGTON páciense például rosszabbul teljesített a közeli városok és országok nevének előhívásában, mint a távoli helyek megnevezésében (2003). Az is jellemző továbbá, hogy tulajdonnévi anómia esetén is van általában a betegeknek valamiféle hozzáférésük a nevekhez kapcsolódó különböző típusú információk közül néhányhoz. BAYER betege például a név fajtáját (azt tehát, hogy milyen típusú objektumot jelöl a név) meg tudta állapítani, s a kutató szerint ez az ismeret is a név jelentésének része. BAYER ugyanakkor úgy véli, hogy a jelentés megoszlik két memória között: a nevek kapcsán a névfajtára vonatkozó tudás a nyelvi konvenciókat tartalmazó szemantikai memória része, míg a nevekhez kötődő egyéb információk az epizodikus memória részét képezik (1991: 62).³

A tulajdonnévi kategória károsodása mellett – jellemzően globális, azaz lényegében az egész nyelvi rendszert érintő afáziák esetében – arra is van példa, hogy épp a tulajdonnévi kategória vagy valamelyik névfajta elemeinek előhívása őrződik meg (vö. RESZEGI 2014: 135–136, l. még a 2.2. pontban írottakat). Ezt gyakorta szintén a szócsoporthoz tartozó szemantikai sajátosságaival, illetve ezzel összefüggésben eltérő idegrendszeri reprezentációjával magyarázzák. Az eltérő szemantikai és neurális jellemzők azonban nem feltétlenül kell, hogy a jelentés hiányát is jelentsék.

² Az anómia az afázia (szerzett nyelvi zavar) egyik fajtája. Jellemzője a beteg szótalálási nehézsége, mely főleg a főneveket érinti. Szótalálási nehézség más afázia típusnál is jelentkezhet; anómiáról akkor beszélünk, ha ez a zavar a vezető tünet. Az anómiás beteg képtelen emlékeztében tartani a szósorok jelentését, az egyes szavak közötti szemantikai kapcsolatot. Megtartott beszédészlelés mellett jellemző, hogy a betegnek nehézsége van a megnevezésekkel, és értési problémái is lehetnek (BÁNRETI 2014: 1172).

³ Az epizodikus és a szemantikus emlékezet a deklaratív memória két alrendszere, amelyek az általuk tárolt információ alapján különböztethetők meg egymástól: míg az epizodikus emlékezet információi személyes események, addig a szemantikus emlékezetét általános tények (vö. BADDELEY 2005: 243, 520–522).

WILLY VAN LANGENDONCK a névkutatás oldaláról közelítve a kérdéshez gazdag neuropszichológiai, jórészt afaziológiai szakirodalmat áttekintve szintén arra a következtetésre jutott, hogy a neveknek van jelentésük, mégpedig több összetevőből álló jelentésstruktúrával jellemezhetők (2007: 106–117). Az egyik, perdöntőnek tekintett esettanulmányban MICELI és munkatársai (2000) egy agyi (elülső halántéklebenyi) sérült páciens nyelvi teljesítményét vizsgálták: a beteg két évvel a sérülést követően a személyneveket érintő szelektív konceptuális deficitet mutatott. A kutatók feltárták, hogy a beteg anómiás tünetei az emberekről való konceptuális tudás hiányával magyarázhatók. Ez alapján leszögezhető, hogy – legalábbis a személynevek kapcsán – az asszociatív jellegű tudás (asszociatív jelentés) fontos összetevője a név reprezentációjának. A nevekhez kötődő asszociációk névelőhívásban játszott szerepét azóta PETER E. MORRIS és munkatársai kísérleti úton egészséges felnőttek esetében is igazolták (2005).

A legújabb kutatásokban MALGORZATA RUTKIEWICZ-HANCZEWSKA szintén a nevek komplex jelentése mellett foglal állást. A kutató szubkortikális afáziás páciensek tulajdonnévelőhívási nehézségeit, illetve az általuk alkalmazott kompenzációs eljárásokat elemezte. A kompenzációs technikák egyik típusát az objektumról való denotatív jellegű tudást és a szintén a denotátumhoz kötődő asszociatív természetű ismereteket felhasználó körülírások alkotják, amelyek a konceptuális tudáson alapulnak. A kompenzációs technikák másik nagy csoportjába a névhez, a névformához kötődő nyelvi jellegű ismeretek előhívása sorolható, amely parafáziákban (szócserekből) jelentkezik. Ezek lehetnek szemantikai parafáziák, például rész-egész viszonyon alapulva, vagy gyakran egy azonos foglalkozású másik személy nevét hívják elő a célszó helyett. A szinonim, poliszém és ellentétes viszonyok viszont RUTKIEWICZ-HANCZEWSKA (2016) tapasztalatai szerint igen ritkán szolgálnak parafáziák alapjául, ebből kiindulva a kutató feltételezi, hogy ezek a viszonyok kevésbé lehetnek meghatározók a mentális lexikonon belül a tulajdonnevek hálózatának szervezésében. (E megállapítás kapcsán meg kell jegyeznünk, hogy az általánosításhoz érdemes további, afáziás és egészséges vizsgálati alanyok nyelvi viselkedését is tanulmányozni; s utalnunk kell arra is, hogy a különböző szemantikai viszonyok megítélése a tulajdonnevek kapcsán kevésbé egyértelmű, mint a közszavak esetében.) A szemantikai jellegű parafáziák mellett az anómiás betegek esetenként lexikai és fonémikus parafáziákat, illetve neologizmusokat produkálnak a célszó helyett. A névformákhoz kötődő asszociációk pedig áttetimologizálást eredményeznek (2016: 169–175). Az egyes eljárások osztályozása azonban nem mindig egyértelmű, részben azért nem, mert azok gyakran komplex módon jelentkeznek.

Ezek a konceptuális ismeretelemek (az objektumra vonatkozó enciklopédikus tudás, illetve asszociációk) és a nyelvi ismeretek tehát mind a tulajdonnév mentális reprezentációjának a részét képezik, s nem lehet élesen elkülöníteni a különböző típusú tudáselemeket a nevek mentális reprezentációján belül.

2.1.2. Az anómiásoknál leírtakhoz hasonló kompenzációs eljárásokat használunk a TOT-jelenség (nyelvem hegyén van jelenség), illetve a téves előhívások során is. Az előhívási nehézségek – mint már említettem – különösen gyakran érintik a tulajdonneveket, s a hozzáférés problémájába ütközve a beszélők szintén gyakorta a jelöltre vonatkozó ismereteket tartalmazó körülírással helyettesítik a célszót, a téves előhívások pedig gyakran eredményezik a célszóval szemantikai vagy fonológiai kapcsolatban álló formák előhívását, pl. *Nagy* családnév helyett *Kiss*, *Széles* helyett *Keskeny*, *Huszár* helyett *Katona*

vagy *Lovas, Bodor Pál* helyett *Bokor Pál* (vö. HUSZÁR 2005: 93–94; l. még GÓSY 2004: 85–89, 136; YEN 2006: 28; RESZEGI 2009: 12–13), s ez szintén a nevek komplex reprezentációjára utal.

Ugyanakkor a kutatók jó része jobbra csak a megakadásjelenségek gyakoriságára koncentrál, s ebből kiindulva a deskriptív nyelvészet álláspontját, azaz a nevek jelentés nélküli vagy szűk jelentésű voltát látja igazolva (vö. pl. COHEN–BURKE 1993). A nevek előhívását magyarázó modellek be is építik a neveknek az ilyen módon felfogott jelentésstruktúráját, a név és a referens közötti relatíve gyenge kapcsolatot. A legtöbb (személy)név-feldolgozási modell alapvetően három különböző feldolgozó egységgel számol: a szófelismerési egység azonosítja a nevet a beszédből vagy a lexikonon belül, az arcfelismerési egység azonosítja a tárgyat/személyt, amelyhez/akihez a név tartozik, s e kettő között közvetlen kapcsolatot tételeznek fel; míg a harmadik modul, az életrajzi információk/szemantikai információk tára többek szerint nem (vagy nem feltétlenül) szükséges a feldolgozási folyamathoz sem a megértés, sem a produkció során (vö. pl. VALENTINE–BRENNEN–BRÉDART 1996). COHEN és FAULKNER hierarchikus, szeriális feldolgozási modellje szintén a névforma és a lexikális csomópont közötti gyenge kapcsolattal számol, a TOT-jelenség eszerint az előfeszítés (priming, az ő felfogásukban lényegében többirányú, terjedő aktiváció) átvitelében jelentkező (aktivációs) hiányként értelmezhető (1986). A priming átvitelét, azaz a feldolgozás sikerességét ugyanakkor a szerzők szerint három további tényező együttesen befolyásolja: a gyakoriság és az utóbbi időben való használati gyakoriság csökkenti a megakadásjelenségek előfordulásának valószínűségét, míg az életkor előrehaladtával nő az esélye, hogy nehézségekbe ütközik az előhívás.⁴

A tulajdonnevek szegényes jelentéstartalma nyelvi egységként való felfogása azonban több szempontból is vitatható. Többen felhívják a figyelmet arra, hogy a TOT-jelenség gyakorisága a tulajdonnevek esetében lehet egyfajta látszathatás is annak következtében, hogy a köznevek az előhívás problémája esetén helyettesíthetők egy másik (szinonim) szóval, s ezért esetükben gyakran nem is regisztrálható ez a folyamat, míg a tulajdonnevek nem helyettesíthetők ilyen módon (vö. VALENTINE–BRENNEN–BRÉDART 1996, YEN 2006: 28–29). A szegényes jelentés másrészt legalább ilyen meggyőzően értelmezhető a köznévi jelentésstruktúrától való különbségként is, a köznévi jelentésstruktúra hiánya tehát nem jelent feltétlenül jelentésnélküliséget, sokkal inkább arról van szó, hogy a tulajdonnevek esetében másfajta jelentésszerkezettel számolhatunk. Hasonló megállapításra jutott a neuropszichológia oldaláról KELLI DOUVILLE is munkatársaival, úgy vélik ugyanis, hogy a tulajdonnevekhez kötődő emlék, a tulajdonnevek reprezentációja nem csupán – minden ember számára közös, hasonló tartalmú – szemantikai összetevőket tartalmaz, hanem jelentékeny részét teszik ki az egyéni önéletrajzi, epizodikus komponensek (2005: 700, vö. még VAN LANCKER et al. 1991). Mindezeket túl utalnunk kell arra is, hogy az előhívási nehézségek előfordulási gyakorisága szempontjából meghatározó a nevek használati gyakorisága (típus- és elemgyakorisága egyaránt) (vö. COHEN–FAULKNER 1986, BURKE et al. 1991), s a névformák áttetszősége is hatással van a folyamatra (TSAI 1996). Különbségek mutatkoznak továbbá ennek kapcsán a különböző névfajták (például hely- és személynevek) között is: jobbra a személynevek esetében regisztrálják a legnagyobb arányú megakadást. GILLIAN COHEN és DOROTHY FAULKNER (1986) például előhívási feladatok során azt tapasztalta, hogy családnevek és keresztnévek

⁴ Az életkori hatás megítélése igen ellentmondásos a szakirodalomban (vö. pl. YEN 2006: 32–33).

előhívása sokkal nehezebb, bonyolultabb, mint a helynevek és a leíró sajátosságokat kifejező köznevek előhívása. Ezt a kutatók azzal magyarázzák, hogy a köznevek és a helynevek szemantikai tartalma gazdagabb, mint a személynévé, részben mert kiterjedtebb a hozzájuk kapcsolódó asszociatív képzetek köre. A névkutatók körében ugyanakkor általános, hogy épp a személynéveket tartják gazdagabb asszociációjúnak, s ezzel a sajátosságukkal magyarázzák, hogy ez a névfajta vesz részt a leggyakrabban a köznevesülés folyamatában (vö. pl. TAKÁCS 2008: 24–27, RESZEGI 2010: 146–147).

WILLY VAN LANGENDONCK szintén a köznevektől eltérő jelentésstruktúrával számol, e szócsoporthoz elemeinek ugyanis felfogása szerint nincs a köznevekhez hasonló lexikális jelentése, meghatározó viszont a referenciális funkciójuk – lényegében ez a két, egymással szorosan összefüggő különbség mutatkozik a két szócsoporthoz között (2007: 113). A nevek jelentés nélküli volta mellett érvelők tehát gyakorlatilag csak erre a két jelentés-összetevőre leszűkítve értelmezik a jelentést. Emellett azonban VAN LANGENDONCK szerint a tulajdonnevek jelentésszerkezetének is részét képezik a kategoriális és bizonyos grammatikai információk, továbbá a különböző típusú asszociációk (2007: 114–115).

2.1.3. A tulajdonnevek kiterjedt reprezentációjára, s ezzel áttételesen a tulajdonnévi jelentés komplex voltára utalhatnak a képalkotó eljárással végzett vizsgálatok eredményei is. Mágneses rezonancia képalkotó eljárással (fMRI), mandarin nyelvű kínaiakat vizsgálva például azt találták, hogy tulajdonnevek hallgatása közben nemcsak a szokásos agyterületek aktiválódnak, hanem a hagyományosan nyelvi féltekének tekintett bal hemiszférium mellett a jobb oldal bizonyos területei is (precentrális gyrusbeli régiók, felső temporális gyrus, szubkortikális területek) (MÜLLER 2010: 355). A nevek kiterjedt reprezentációját további képalkotó eljárásos és elektrofiziológiai vizsgálatok is alátámasztják (vö. MÜLLER et al. 1999, YAMADORI et al. 2002, YEN et al. 2005). Emellett a nevek előhívásának nehézségét előidéző agyi sérülések is igen különböző területeket érinthetnek, s nem csupán kérgi, de bizonyos kéreg alatti struktúrák (thalamusz, basalis ganglion, capsula interna, hippocampus; vö. pl. REINKEMEIER et al. 1997, LUCHELLI et al. 1997, OTSUKA et al. 2005) léziói is okozhatnak problémákat a tulajdonnevek produkciójában, illetve feldolgozásában.

A vizsgálatok szerint ugyanakkor a hagyományosan a szemantikai feldolgozásért felelős temporális lebenyi területek is aktiválódnak (mindkét féltekében) a tulajdonnevek (személynévek és helynevek) feldolgozásakor (vö. GORNO-TEMPINI et al. 2000, 2001; YEN 2006: 113–116), noha a köznevek feldolgozásakor jobbra kiterjedtebb, illetve intenzívebb aktiválódást regisztrálnak (YEN 2006: 95–96).

Mindkét szókategória aktiválja továbbá a vizuális feldolgozásért felelős occipitális lebenyt, a konkrét köznevek hallgatása és olvasása közben azonban jóval kiterjedtebb terület lép működésbe, mint a helynevek, illetve a személynévek feldolgozása során; a legkisebb kiterjedésű aktiválódást a személynévek idézik elő (vö. YEN 2006: 94, 112–113). Ez bizonyos értelemben alátámasztani látszik azt a korábban már idézett gondolatot, hogy a közneveknek gazdagabb az asszociációs tartalmuk, legalábbis a vizuális asszociatív erejük. A helynevek esetében emellett a köznevekhez képest kiterjedtebb aktiváció regisztrálható a kétoldali parietális lebenyben is, ami a szintén asszociatív tudásként is értelmezhető vizuális-téri információk reprezentációjáért felelős (YEN 2006: 120).

YASUDA és ONO szerint a jobb félteke bevonódása azzal magyarázható, hogy ez a félteke alapvetően holisztikus feldolgozású (szemben az inkább analitikus bal féltekével), s

minthogy a tulajdonneveknek nincs a köznevekhez hasonló hierarchikusan szerveződő (és analitikus feldolgozást igénylő) jelentésstruktúrájuk, hanem (a referáló sajátosságuk miatt) egységesebb módon kerülhetnek feldolgozásra, ezt az eleve ilyen módon huzalozott jobb félteke tudja megvalósítani (1998). Mások a jobb félteke arcfelismerésben játszott szerepét hangsúlyozzák (TSUKIURA 2003, 2006).

A tulajdonnevek agyi lokalizációjára irányuló vizsgálatok kapcsán azonban meg kell jegyeznünk, hogy a neurális reprezentáció alapján csak igen óvatosan következtethetünk a jelentésre, ez ugyanis két különböző szintje a leírásnak, noha nyilvánvalóan van (kell, hogy legyen) közöttük megfeleltethetőség.

Hangsúlyozni kell továbbá azt is, hogy a vizsgálati eredmények több esetben meglehetősen ellentmondásosak, ami valójában nem is meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy maguk a nyelvi központok sem eleve rögzítettek. Vannak persze kitüntetett mezők a nyelv szempontjából (így a Broca- és a Wernicke-terület), ezek azonban egyrészt akár jelentősebb különbséget is mutathatnak lokalizációjukban egyénenként, másrészt nem kizárólagosan végzik a nyelvi feldolgozást. Inkább a nyelvi folyamatokban részt vevő konvergenciázónákként határozhatók meg, ahol azok az idegsejtek, amelyek részt vesznek a nyelvi folyamatokban, jóval jelentékenyebb számban találhatók meg, mint másutt az agyban (vö. JANCsó 2004: 130–140, MÜLLER–PALMER 2008: 87–90). A tulajdonnevek reprezentációjával foglalkozó kutatók közül többen szintén hasonlóan vélekednek. DAMASIO és munkatársai (2004), valamint TRANEL (2006) is hangsúlyozzák, hogy a szóelőhívásban részt vevő struktúrák nem tekinthetők szilárd, élesen elkülönülő központoknak, inkább rugalmas, valószínűség alapján működő összetevői a feldolgozó rendszernek (TRANEL 2006: 9). Ezért nem is meglepő, hogy ugyanazon agyi struktúrák sérülései nem feltétlenül okoznak ugyanolyan kognitív károsodást. Mindezeket szem előtt tartva talán az olyan következtetésekkel érthetünk leginkább egyet, mint amit például YEN fogalmazott meg fMRI-vizsgálatok alapján: eszerint a tulajdonnevek és a köznevek a szemantikai feldolgozás intenzitásában különböznek (2006: 130).

2.1.4. Látható tehát, hogy a pszicholingvisztika és a neurolingvisztika sem egységes a tulajdonnevek jelentését illetően, bár ehhez az is hozzátartozik, hogy jobbra nem is foglalkoznak direkt módon nyelvelméleti, illetve névelméleti kérdésekkel. Ugyanakkor az, hogy milyen létmódot tulajdonítanak a nyelvnek a mentális rendszeren belül a többi kognitív képesség viszonylatában (önálló nyelvi modullal, vagy pedig a különböző kognitív funkciók mentális rendszeren belüli szerves kapcsolatával számolnak), alapvetően meghatározza, hogy a konceptuális tudást a jelentés részének tekintik-e, s így többek között azt is, hogy milyen jellegű ismereteket tekintenek a nevek jelentésébe tartozónak. A tulajdonnevekre irányuló kutatások viszont jórészt eleve abból a kiindulásból közelítik meg a kérdést, hogy a szócsoporthoz sajátos jellegét igazolják, s ezzel együtt gyakran eleve a deskriptív nyelvészet álláspontjából indulnak ki, azt akarják igazolni. Minthogy azonban az önálló nyelvi modul és az elkülönült nyelvi szintek (elkülönült szintaxis, illetve lexikon, s elkülönült szóosztályok) feltételezése evolúciós és egyedfejlődési szempontból is meglehetősen problémás (vö. NÁYAY 2000: 130, FEHÉR 2011, MACWHINNEY 2003: 517), s az ilyen elven kiépülő modellek a természetes nyelvhasználat sajátosságait,

a nyelvi változást sem tudják kezelni, ezért a névtudomány szakembereinek érdemesebb a holista szemléletű, konnekcionista (konstruktivista) modellek felfogását követni.⁵

Mindezek fényében azt mondhatjuk tehát, hogy sem a nevek valós használati módja, sem a nevek mentális reprezentációjáról feltárt ismeretek nem támasztják alá a formális nyelvészetnek a tulajdonnevek jelentésével kapcsolatos álláspontját. S igaz ugyan, hogy a nyelv leírását megkönnyítheti egy ilyesfajta szűkítés, de a nevek tényleges létmódja a mentális rendszerben nem ilyen. A nyelvelsajátítás során a tulajdonnevek és a köznevek reprezentációi egyaránt a világról, a környezetről való tudással összefonódva épülnek ki fokozatosan (vö. RESZEGI 2015, 2016). A gyerekek a szótanulás kezdetétől bizonyos általános kognitív tudásukra támaszkodnak a szavak fogalmi tartalmának megállapításában, s a neurolingvisztikai vizsgálatok szerint a későbbiekben is számolnunk kell azzal, hogy a szóegységek mentális relációi nem korlátozódnak csupán a nyelvi természetű elemek körére (PLÉH–LUKÁCS–KAS 2008: 829). A fogalmi jellegű tudás tehát valójában nem különíthető el a szűken vett szemantikai tartalomtól, érdemes a kettőt a leírás során is együtt kezelni.⁶

2.2. A szófajiság kérdése. A pszicholingvisztika tanulságai árnyalhatják a tulajdonnevek szófaji kategorizálásának problematikáját is. A formális nyelvészet szerint a szófaji kategóriák – mint a nyelvi rendszer kategóriái – objektív, a beszélő személyétől független kategóriák, és sajátos strukturális viselkedésük alapján különíthetők el. Minthogy pedig a tulajdonnévi kategória a formális nyelvészet álláspontja szerint lényegében csak logikai-szemantikai kritériumok alapján különíthető el a köznevek kategóriájától, ezért a tulajdonnév nem kategóriája a nyelvi rendszereknek, s nem tekinthető a nyelvhez tartozónak (BARABÁS – KÁLMÁN C. – NÁDASDY 1977: 140, 144, 146; FABÓ 1979, 1980: 55). A formális nyelvészet közelítésmódja azonban – amint arra már utaltam – nincs tekintettel a nyelv tényleges létmódjára. A nyelvet a nyelvhasználat alapján megismerni kívánó funkcionalista nyelvészet szerint viszont a szintaktikai jellemzők mellett más jellegű ismeretek is jelentős szerepet játszanak a szófaji kategóriák kiépülésében, továbbá a szófaji kategóriák is a tipikalitás elvei szerint épülnek ki, azaz nem kell olyan formai kritériumokat feltételeznünk, amelyek minden kategóriaelemre kivétel nélkül alkalmazhatók

⁵ Ennek kapcsán szem előtt kell tartanunk azt is, hogy noha a konnekcionista szerkezet igencsak hasonlít az agy neurális hálózatára, mégsem feleltethető meg neki: a konnekcionista háló csúcspontjai nem idegsejtek, hanem mikrojegyek, amelyek a neuronok és a különböző fogalmi, nyelvi reprezentációk közötti, különböző komplexitású egységek (vö. NÁNAY 2000: 134, 147–150; FEHÉR 2011: 91). Ugyanakkor kétségtelen, hogy a modellnek van materiális vonatkozása. A neurolingvisztikai vizsgálatok szerint ugyanis a fogalmak, cselekvések, tulajdonságok megnevezésére használt szavak valóban nem egyetlen összefüggő területen, hanem igen kiterjedten reprezentálódnak az agyban: amikor például cselekvéssel kapcsolatos szavakat (*dob, rúg*) hallunk, a mentális szótárhoz kapcsolt halántéklebenyi Wernicke-terület mellett a megfelelő mozgató agyrészek is aktiválódnak, látással kapcsolatos szavak esetében (*lát, néz*) pedig a látókéreg is (vö. PLÉH–LUKÁCS–KAS 2008: 829).

⁶ Ez nem azt jelenti, hogy a tulajdonnevek jelentése határozott leírásként vagy azok összességé-ként értelmezhető, ahogyan az a filozófiában, a deskriptivista felfogásban megjelenik. Ezt a felfogást meggyőzően cáfolta a filozófia oldaláról a pszicholingvisztika és a neuropszichológia eredményeinek figyelembevételével EDUARDO GARCÍA-RAMÍREZ (2010: 22–30).

lennének.⁷ E felfogás szerint a tulajdonnevek – lévén dolgok nevei – a főnévi kategória elemei, melyek azonban nem a dolgok egy kategóriáját jelölik, hanem egyetlen egyedet, így sajátos csoportot képeznek a főnévi kategórián belül (TOLCSVAI NAGY 2008: 31).

Ez a közelítésmód jól összeilleszthető a pszicholingvisztikában a nyelv modellálására több vonatkozásban is alkalmazott prototípus-elmélettel. Az elméletet a pszichológus ELEANOR ROSH dolgozta ki a fogalmi kategóriák szerveződésének magyarázatára (1978). Úgy tűnik, hogy ez a fajta szerveződés a különböző szintű nyelvi kategóriák leírására is jól használható (pl. a nyelv észlelési alapegysége kapcsán is ezt a fajta szerveződést feltételezik, vö. HONBOLYGÓ 2007: 364–381), s a szófaji kategóriák is ezen az elven épülhetnek ki (vö. LADÁNYI 1998: 410). A napjainkban egyre meghatározóbbá váló funkcionalista (konnekcionista) pszicholingvisztikai modellek szerint ugyanakkor a szófaji ismeretek, akárcsak a nyelvtan általában, a mentális lexikon elemei közötti kapcsolatokban léteznek, a szavak ugyanis formai, használati stb. hasonlóságai alapján lazább-szorosabb hálózattá szerveződnek, s az e hálózatokat szervező kapcsolatok felelnek meg a hagyományos vett nyelvtannak (BYBEE-SLOBIN 1982, BYBEE-MODER 1983, vö. még NÁNY 2000: 141–150). Nincs tehát elkülönült nyelvtan, s nem kell, hogy a szóosztályok alapvetően vagy éppen kizárólag nyelvtani sajátosságaik alapján különüljenek el. Egy ilyen, hálózatként szerveződő mentális lexikonban a tulajdonnevek sok rokon tulajdonságot mutatnak a köznevekkel, s ezek alapján egy nagyobb kategória (a főnévi kategória) elemeinek tekinthetők, de sajátos azonosító funkciójuk, illetve bizonyos grammatikai sajátosságaik alapján speciális alhálózatot (alhálózatokat) képeznek a főnévi kategórián belül. A tulajdonnévi alkategórián belül aztán további alkategóriák szerveződnek (a különböző névfajták), melyeken belül szintén hasonló strukturálódás tételezhető fel (pl. a helynévi alkategórián belül a különböző helyfajták szerint). A különböző szintű kategóriák pedig nem különülnek el élesen egymástól, egyes kategóriaelemek révén át is fed(het)ik egymást.

A tulajdonnevek némileg sajátos szerveződését a neurológiai vizsgálati módszerű adatok is alátámasztják. Az agy felszínéről EEG-eljárással⁸ elvezethető elektromos potenciál elemzése alapján azt találták (angol anyanyelvű beszélőket vizsgálva), hogy a mondatkezdő tulajdonnevek és köznevek feldolgozása hasonló hullámformát eredményez. A tulajdonnevek speciális alkategóriájának feltevését igazolja azonban, hogy e nyelvi elemek feldolgozásakor nagyobb amplitúdójú hullám vezethető el 100, illetve 200 ms-mal az inger elhangzását követően (N100, P200)⁹ a két féltekét elválasztó mediális hosszanti hasadék mentén, illetve a posterior laterális területen (MÜLLER 2010: 353–355, vö. még MÜLLER-KUTAS 1996). Ez a különbség ugyanakkor csak a két elsődleges névfajta,

⁷ A grammatikai kategóriák kiépülése kapcsán az egyik domináns pszicholingvisztikai elképzelés éppen a korai szemantikai kategóriákkal való összefüggést valószínűsíti, a szemantikai kategóriákat mintegy előzménynek tekintve, noha a felfogás képviselői nem tagadják a sajátosan nyelvi kategóriák létét sem (BABARCZY-LUKÁCS-PLÉH 2014: 449–457, 472–476).

⁸ Az eljárás során az agyi elektromos aktivitás változását mérik a hajas fejbőrre erősített elvezető elektródák segítségével.

⁹ Az N100 az agy felszínéről elvezethető elektromos hullámban a tulajdonnevek feldolgozása során jelentkező jellemző eltérési negativitás, azaz negatív irányú amplitúdónövekedés, amely 100 ms-mal az inger elhangzását követően jelenik meg, a P200 pedig fokozott pozitív irányú eltérés 200 ms-mal az inger kezdetét követően.

a személynév és a helynév esetében jelentkeznek: a vizsgálatba bevont márkanévek lényegében a köznevekkel megegyező hullámformát váltanak ki, ami a személy- és helynevek kitüntetett voltára utalhat (MÜLLER 2010: 353–355). A márkanévek sajátos átmeneti voltát GONTIJO és ZHANG is több szempontból igazolta (2007, vö. CRUTCH–WARRINGTON 2004). Ezek fényében úgy tűnik, hogy a neurális feldolgozás szempontjából is lényeges különbség van a tulajdonnévfajták között.

A tulajdonnévi szócsoporthoz való elkülönülése kapcsán érdemes tekintettel lenni a lexikális döntési vizsgálatok eredményeire is. A kísérletek során a résztvevőknek egy véletlenszerűen összeállított szólista elemeiről kellett eldönteniük, hogy köznevek vagy tulajdonnevek-e. A kutatók – abból kiindulva, hogy a tulajdonnevek előhívása általában véve több nehézségbe ütközik, mint a közneveké – azt várták, hogy ez a tulajdonságuk a lexikális döntési feladatban is hosszabb döntési időt eredményez a tulajdonnevek esetében. A reakcióidőt mérve viszont azt találták, hogy a kísérleti személyek szignifikánsan hamarabb hozták döntést a tulajdonnevekről vizuális és akusztikus modalitásban egyaránt. A vizsgálatot német, mandarin és arab nyelven is elvégezték (YEN–MÜLLER 2003, MÜLLER 2010: 352–353), s a személynevek kapcsán minden esetben ugyanezt az eredményt kapták, így e sajátosság feltehetően más nyelvekre, s általában a nyelvi feldolgozásra is általánosítható.¹⁰ A helynevek feldolgozása azonban különbséget mutat a nyelvek között: az arab és mandarin nyelvre irányuló vizsgálatban a helynevek a személynevekhez hasonló reakcióidővel jellemezhetők, míg a német kísérleti alanyok inkább a köznevekhez hasonló időtartam alatt dolgozzák fel e nyelvi elemeket (YEN 2006: 125–127). Érdemes ugyanakkor megemlíteni azt is, hogy a szemantikai döntési feladatok egy része épp ellenkező eredményt hozott: YOUNG és munkatársai például azt találták, hogy a tulajdonnevek előhívása lassabb, mint a közneveké (1988).

A feldolgozás idői vonatkozásai kapcsán tanulságosak az elektrofiziológiai vizsgálati eredmények is. A mondatfeldolgozáshoz kapcsolódó agyi elektromos potenciált rögzítve MÜLLER és kutatócsoportja azt találták (vö. a korábban ismertetett EEG-kísérlettel, ezúttal német nyelvű kísérleti alanyokkal elvégezve), hogy gyakran még a teljes szóforma elhangzása előtt megjelenik a tulajdonnevek jellemző hullámforma a nevekkel kezdődő mondatok esetében. A kutatók kíváncsiak voltak arra, hogy mi eredményezheti ezt a korai feldolgozást. Ezért elvégezték a mondatok akusztikai vizsgálatát is, és azt találták, hogy különbségek regisztrálhatók a köznevek és a tulajdonnevek hangzó formájának fizikai sajátosságaiban, a keresztneknek ugyanis magasabb az első magánhangzó második (F₂) formánsa (MÜLLER 2010: 356). Ez arra utalhat, hogy a feldolgozás során, illetve a szófaji kategorizálás szempontjából nemcsak a szócsoporthoz tartozó grammatikai és szemantikai sajátosságai lehetnek fontosak, hanem egyéb tulajdonságai is.

¹⁰ YEN szerint evolúciós okokkal magyarázhatók az elvárásokkal szemben tapasztalt eredmények, elméletét azonban nem teljesen fejti ki. A gyorsabb feldolgozást véleménye szerint a precuneus (a fali lebenynek a mediális felszínén lévő, a nyakszirti lebeny előtti része) és a premotoros területek teszik lehetővé. Ezek a területek különösen fejlettek az emberi agyban, s kitüntetett szerepük van az éntudat kialakulásában, illetve az önmagunkkal kapcsolatos, önmagunk számára fontos információk, ennek részeként pedig a saját név feldolgozásában. YEN szerint e területek fejlődése egybeesett a nyelvi fejlődéssel, illetve a személynevek megjelenésével (2006: 123–124), az idői vonatkozásokat magukat azonban nem magyarázza.

A speciális tulajdonnévi alhálózat/alhálózatok szerveződését erősítik azok az eredmények is, amelyek szerint a köznevek és a tulajdonnevek egymástól függetlenül sérülhetnek (kettős disszociáció); ezt egyébként többen éppen a két szóosztály teljesen elkülönült volta mellett szokták érvként felhozni a pszicholingvisztikában. Ha azonban alaposabban megvizsgáljuk a konkrét eseteket (a témakör angol nyelvű összefoglalását l. pl. YEN 2006: 44–54, magyar nyelvű összegzéshez vö. RESZEGI 2014: 133–136), kitűnik, hogy nincs egyértelmű bizonyíték a tulajdonnevek és a köznevek kettős disszociációjára: a páciensek teljesítménye ugyanis nem feltétlenül minden vagy semmi jellegű, és nem érinti a köznevek és a tulajdonnevek kategóriájának minden egyes típusát. Például a GOODGLASS és munkatársai által leírt páciensek számára a helynevek relatív megőrzése mellett a testrésznevek előhívása okoz nehézséget (GOODGLASS–BUTTERS 1988, GOODGLASS–WINGFIELD 1993), mégsem valószínűsíthető, hogy a testrésznevek a többi közszótól eltérően reprezentálódna, illetve hogy az előhívásuk más utat követne. Hozzá kell tennünk ehhez azt is, hogy – amennyiben e tudományterületek képviselői egyáltalán érintik a kérdést – a tulajdonnevek és köznevek főnévi kategóriához tartozását általában azok sem kérdőjelezik meg, akik a két szócsoporthoz alapvető elkülönülését hangsúlyozzák.

A köznevek és a tulajdonnevek eltérő reprezentációjának, illetve bizonyos mértékig eltérő feldolgozásának feltételezését a magyar nyelvűek mentális lexikonában támogatja az a jelenség is, hogy a magyarban a nevek és a közszavak esetenként másként toldalékolódhatnak (*aranyat* – *Aranyt*). Ezt a morfológiai sajátosságot kísérleti úton is igazolták. A LUKÁCS ÁGNES vezette vizsgálatban a kísérleti személyeknek valódi szavakhoz hasonlító álszavakat (pl. *noszár*) kellett mondatba szerkeszteniük egyszerű köznévi fő, tulajdonnév és idegen nyelvből való átvétel kontextusban (2001: 137–143). A kutató azt találta, hogy a beszélők a produkció során köznévi kontextusban igen érzékenyek mutatkoztak a szavak hangalaki, morfológiai szerkezetére, vagyis gyakrabban alkalmazták a kivételes töveknek megfelelő ragozást (*noszarat*), tulajdonnévi kontextusban viszont nem különülnek el a beszélők számára a szabályos és a kivételes főosztályok (*Noszárt*). (A magyarban épp ezt a tulajdonságot használjuk fel – többek között –, amikor egy ismeretlen hangsort tulajdonnévként vagy köznévként értelmezünk a feldolgozás során.) LUKÁCS ÁGNES szerint ez azzal magyarázható, hogy a tulajdonnévi kontextusban szereplő szavak nem teszik hozzáférhetővé a hasonló hangalaki felépítésű kivételes főosztályokba tartozó közszói lexikai egységeket (2001: 143), azaz a tulajdonnevek feldolgozása a közszói párhuzamtól teljesen függetlenül történik. E következtetés kategorikusságát azonban a tulajdonneveket érintő előhívási nehézségek, illetve szemantikai alapú hibázások, valamint a tulajdonnevek és köznevek közötti előfeszítési kísérletek alapján (ezek bővebb tárgyalását l. a 2.3. pontban) mindenképpen árnyalni kell. Tekintettel kell lennünk továbbá a nyelvi játékokra, illetőleg az ebből alakult, esetlegesen rögzült használatra is (vö. pl. *Sólyom* > *Sólyomot* – *Sólymot*) (RESZEGI 2009: 11).

Mindezek alapján a vázolt hálózatalvú mentális rendszerben a következő módon képzelhető el a szófaji kategóriák szerveződése. Először is hangsúlyoznunk kell, hogy ezek nem eleve adott kategóriák, hanem az elemeik révén, azok közös sajátosságai alapján szerveződnek. Például a különböző településnevek reprezentációi között – közös tulajdonságjegyeik mentén – szoros kapcsolat alakul ki. Ezek alapján szerveződik meg a településnevek kategóriája, s hasonlóképpen a hegyneveké, vízneveké, utcaneveké stb. Egy-egy ilyen alkategória elemei ugyanakkor más alkategóriák elemeivel is mutatnak közös tulajdonságjegyeket (általában véve valamilyen helyet jelölnek, azt azonosítják, közös

grammatikai sajátosságai is vannak stb.); ezek szervezik a helynévi kategóriát. A helynevek azonosító funkciójuk alapján kapcsolhatók össze a szintén identifikáló személynévvel, állatnevekkel stb., s ezek együttesen alkotják a tulajdonnévi kategóriát. A különböző nevek ugyanakkor a köznevekhez hasonló mondattani szerepet töltenek be, hasonló végződéseket vehetnek fel, s bár számos különbség is kimutatható használatukban, azonos ismeretelemeik alapján mégis tekinthetők egy közös kategória, a főnévi kategória elemeinek. A főnévi kategórián belül vannak tipikus tulajdonnevek és tulajdonnévi alkategóriák, és például a márkanevek révén átmeneti kategóriával is számolhatunk. A prototípuselv az egyes alkategóriák szerveződésében is érvényesül (ehhez vö. SLÍZ 2012: 400–404).

2.3. A tulajdonnév mint nyelvi egység problematikája. A tulajdonnevek elsajátítása és kognitív rendszerbeli reprezentációja kapcsán a kognitív nyelvészet szerint az analitikus feldolgozás helyett egészes tárolás valószínűsíthető. A helynevek tehát nyelvi egységek (unitok), azaz elemző feldolgozás nélkül sajátítjuk el és tároljuk őket (vö. TOLCSVAI NAGY 2008: 32), s az egység szerinti feldolgozáshoz csupán másodlagosként járulhat hozzá az elemző feldolgozás. Több névkutató, köztük magam is, azonban árnyaltabban kezeli ezt az axiomatikus állítást, feltételezve, hogy a nevek bizonyos szintű elemző feldolgozásával, analógiás megfeleltetésével is számolhatunk elsajátításukkor. Erről tanúskodnak többek között a népetimológias magyarázatok a helynevek kapcsán. A nevek, a nevek eredete, alakulásmódja iránti érdeklődés persze nyilván függ az egyén nyelvi érzékenységétől, korábbi helynévi tapasztalataitól (attól, hogy általában véve mennyire motiváltak a nevek, amikkel találkozott), hogy mennyire érdekli a nyelv stb., s maguknak az épp megismert neveknek a nyelvi felépítésétől is (RESZEGI 2009: 12, HOFFMANN 2012: 20–21).

A nevek unit jellegének problematikája összefügg a mentális lexikon modelljeinek, illetve a nyelvtani elemzés mikéntjének a kérdésével, vagyis azzal, hogy miként történik a komplex szóalakok feldolgozása és elraktározása. A közszavakkal végzett vizsgálatok alapján ugyan újabban a pszicholingvisztikán belül az analitikus (nyelvtani szabályok alapján működő) és a holista feldolgozást valamilyen módon vegyítő feldolgozási modellek a meghatározók (vö. LUKÁCS–PLÉH–KAS–THUMA 2014: 225–227), e vizsgálatok mindegyikének eredményei magyarázhatók egy alapvetően analógiás alapon működő holista mentális lexikkal is (vö. FEHÉR 2014). A nyelvtani szabályok elkülönült tárá – mint már utaltam rá – evolúciós szempontból is meglehetősen problémás magyarázni (vö. NÁRAY 2000: 130, a kérdéshez l. még PLÉH 2014b), s az egyedfejlődés szempontjából is sokkal megalapozottabb a holista tárolás (FEHÉR 2011). Az egészes tárolás azonban nem jelenti feltétlenül azt, hogy minden lehetséges szóalakot szükséges tárolnunk: az anyanyelv-elsajátítás során ezek az egészes mintázatok – egymáshoz és környezetükhöz viszonyítva hasonlóságaik alapján – fokozatosan morféimákra tagolódnak, s dinamikus alaki-szintaktikai csoportokba rendeződnek (BYBEE–SLOBIN 1982, BYBEE–MODER 1983). A lexikonon belüli alaki-szintaktikai szervezőelvek feleltethetők meg a hagyományos értelemben vett nyelvtannak. A holista modellekben is számolhatunk tehát egyfajta elemzéssel, azaz analógiás megfeleltetésekkel, ezek azonban nem (feltétlenül) tudatosult folyamatok.

A nevek hasonló jellegű (nem tudatos) elemző feldolgozására utalnak a személynév esetében a szemantikai alapú téves előhívások (a példákat l. a 2.1.2. alpontban), illetve az előfeszítéses vizsgálatok. Ez utóbbi vizsgálatok ugyanis azt mutatják, hogy a

családnév vagy akár a teljes személynév bemutatása után a családnév köznévi párjával szemantikai kapcsolatban álló szavakat érintő szemantikai döntések is gyorsabbak, azaz a családnévként bemutatott szó automatikusan aktiválja köznévi párjának mentális reprezentációját, szemantikáját is. Az előfeszítés másrészt a köznév irányából a családnév felé is működik (vö. VALENTINE–BRENNEN–BRÉDART 1996: 72). A két szócsoporthoz tartozó elemek közötti szoros kapcsolatot az is támogatja, hogy köztük modalitásközi (auditív > vizuális, vizuális > auditív irányú) előfeszítés is kimutatható (VALENTINE–HOLLIS–MOORE 1998). A névvel homofón köznévi forma előzetes előhívása (definícióra adott válaszként) továbbá növeli a pontos névforma előhívásának valószínűségét, illetve csökkenti a TOT-jelenség előfordulásának gyakoriságát a személynév esetében (BURKE et al. 2004).

Mindezek fényében – bár ilyen kutatásokat eddig még nem végeztek – hasonló működést feltételezhetünk a helynevek, illetve más névfajták esetében is. A név reprezentációja tehát különféle fonológiai, fonotaktikai, névszerkezetbeli, szemantikai, együtt-előfordulási stb. szempontok alapján szoros kapcsolatban áll számos másik név, illetve köznév reprezentációjával (vö. RESZEGI 2014: 141–142); e kapcsolatok egy része a más nevekkal való hasonlóságot, illetve a köznyelvi elemekkel való azonosságot képezi le. Valamiféle analógiás megfeleltetés tehát nyilvánvalóan a nevek esetében is zajlik, még ha ez nem is tudatosul, hasonlóképpen ahhoz, ahogyan a különböző közzsói szóformákat sem tudatosan elemezve tanuljuk a nyelv elsajátítása során. (A helynevek vonatkozásában ehhez l. még RESZEGI megj. e.)

2.4. A tulajdonnevek elsajátítása – a tulajdonnevek kialakulása. A szemantikai és grammatikai kategorizálással kapcsolatos kérdéskörökhöz kapcsolódó pszicholingvisztikai kutatások mellett a névtudomány számára hasznos lehet a tulajdonnevek elsajátításának vizsgálata is. Az ilyen irányú ismeretek ugyanis a tulajdonnevek későbbi működése szempontjából is tanulságosak, továbbá közelebb vihetnek akár olyan névelméleti kérdések megválaszolásához is, mint a tulajdonnévi kategória keletkezésének problematikája.

Az általános tapasztalatok szerint a babáknak egyéves korukra már vannak szóreprezentációik, egyéves koruk előtt megértenek, fel tudnak dolgozni szavakat, és kb. egyéves korukban vagy kicsit később produkálni is kezdenek szavakat. Kísérletes vizsgálatok szerint ez a folyamat jóval korábban kezdetét veszi: már a hat hónapos csecsemők képesek a tulajdonnevek és megszámlálható dolgok köznévi megjelölései közötti különbségtételre (vö. TINCOFF–JUSCZYK 1999, 2000).¹¹ A kicsik tehát már a lexikális fejlődés kezdetén elsajátítanak elemeket mindkét szócsoporthoz. Az általános vélekedés szerint a gyerekek korai jelentés-hozzárendeléseinek háttérben konceptuális megszorítások állnak. HALL szerint például kezdetben olyan konceptuális megszorításokkal számolhatunk, mint hogy bizonyos entitásokat, kifejezetten az embereket a picik mint individuális létezőket fogják fel, míg más entitásokat, a tárgyakat a kategóriájuk egyik példányának tekintik (2009: 422–429). E kezdeti megszorítások tartalma azonban vitatott, s egyelőre nem ismeretes az sem, hogy a jelentés-hozzárendelést meghatározó kezdeti megszorításokat

¹¹ A nyelvelsajátítás kezdetén a kutatók szerint tulajdonnévként funkcionáló *Mummy* és *Daddy* szavakat hallva a babák a megfelelő szülő képéhez fordulnak szignifikánsan nagyobb arányban, ha csak a két szülő képét mutatják nekik. Más férfiak és nők képét látva ez nem mutatható ki (TINCOFF–JUSCZYK 1999). A *hands* és a *feet* szavakat hallva viszont kiterjesztik a picik a szókatégoriákat a különböző kezekre és lábakra (TINCOFF–JUSCZYK 2000).

mikor és hogyan váltják fel a felnőttekre jellemző mechanizmusok (vö. RESZEGI 2015: 85–86, 2016: 8–9; a tágabb kérdéskör magyar nyelvű összefoglalását l. RESZEGI 2015).

A vitás kérdések ellenére a kognitív fejlődépszichológiai, pszicholingvisztikai kutatások alapján az ma már egyértelműnek látszik, hogy az anyanyelv-elsajátítás folyamatában a köznevekkel egyszerre jelennek meg a tulajdonnevek. A kognitív etológia szerint a fajtársak és nem fajtársak elkülönítése és megjelölése, s hasonlóképpen a passzív objektumokhoz kapcsolódó térbeliség is az ember alapvető viselkedési jegye (vö. MIKLÓSI 2005: 53). Ez alapján – noha nyilvánvaló, hogy egy-egy képesség kapcsán az egyedfejlődés folyamatát nem lehet visszavetíteni a faj fejlődésére, s ráadásul a nyelv evolúciója általában véve is igen bizonytalan terepe a tudományos gondolkodásnak –, talán mégsem tűnik teljesen megalapozatlannak az a feltevés, hogy a köznévi és a tulajdonnévi kategória a nyelv kialakulásának folyamatában is egyidejűleg jelenhetett meg. Az első tulajdonnevek pedig – noha a személynevek és a helynevek egyaránt ősi szókatégoriaknak tekinthetők – a személynevek lehettek. A tulajdonnevek elsajátításának menetére irányuló gyereknyelvi kutatások szerint a helyek tulajdonnévi megjelölései az anyanyelv-elsajátítás folyamatában is később jelennek meg a személynevekhez képest, elsajátításukhoz ugyanis a tágabb földrajzi környezetről való kezdetleges ismeretekre is szükség van (vö. RESZEGI 2015: 90–94, 2016).

Csak érdekességképpen jegyzem meg, hogy a saját személynév elsajátítása más személynemekhez képest még korábbra tehető. Már 4-5 hónapos babáknál is megfigyelhető, hogy gyakrabban fordulnak a hang felé a saját nevüket hallva, mint bármely más hangsor esetében (MANDEL–JUSCZYK–PISONI 1995), 6 hónapos babáknak pedig már relatíve részletes reprezentációjuk van a saját nevük hangsormintájáról; ennyi idősen ugyanis a picik már detektálják a saját nevüket folyamatos beszédben (JUSCZYK–MANDEL 1996: 36–37). A saját név kitüntetett szerepe a továbbiakban is megmarad: egyfüles hallási feladat során más keresztnemekhez képest is szignifikánsan gyorsabban dolgozzuk fel ezt a hangsort (MULLER–BOVET 2002), s alvás közben is speciálisan reagál rá az agy (BASTUJ–PERRIN–GARCIA–LARVEA 2002).¹²

3. Összegzés (korlátok, további lehetőségek). Az érintett kérdések kapcsán megítélésem szerint egyértelműen látszik, hogy a névtudomány számára valóban jelentős haszonnal jár a pszicholingvisztika, illetve a neurolingvisztika eredményeinek tanulmányozása, s egyúttal remélhetőleg azt is sikerült szemléltetnem, hogy ehhez kellő körültekintéssel kell eljárniuk a névtudomány szakembereinek. Az eredmények értékeléséhez természetesen szükséges egyrészt az egész tudományterületre való rálátás. Ezzel összefüggésben látnunk kell azt is, hogy maguk az eredmények többféleképpen értelmezhetők, illetve hogy csak bizonyos kérdésekre adnak konkrét választ, s már maguk a szakmunkák is bizonyos előfeltevésekkel interpretálják eredményeiket. Mindvégig szem előtt kell tartani továbbá, hogy a pszicholingvisztikai modellek feltételezés-rendszerek. Mivel nem tudjuk, hogy pontosan mi zajlik a fejünkben, csak bizonyos viselkedéses kimenetek, illetve idői és agyi aktivitási vonatkozások ismertek. A kutatók ezek alapján próbálnak következtetni a mögöttes mechanizmusokra, s ezek alapján dolgozzák ki a modelljeiket a mentális rendszerbeli folyamatok menetéről. A modellek egy része azonban csupán egy adott

¹² Az, hogy a névnek – nem csupán a saját személynévnek, hanem más névfajtáknak is – szerepe van az identitásépítésben, jól ismert a névkutatásban (vö. pl. HOFFMANN 2010: 53–54).

jelenséget igyekszik magyarázni, s nincs tekintettel a teljes mentális rendszerre. Nyilvánvalóan olyan modellt érdemes preferálni, amely további kritériumoknak is megfelel: dinamikus, s összeegyeztethető az evolúció elméletével, illetve az egyedfejlődés folyamatát is kezelni tudja. A neurolingvisztikai eredmények szintén csak az idegrendszerben zajló folyamatok bizonyos vonatkozásairól informálnak, s nem magyarázzák azokat a maguk komplexitásában.

Mindezeket szem előtt tartva a későbbiekben az itt vázolt kérdéskörök mellett további névelméleti problémák tisztázásában is a segítségünkre lehetnek a pszicholingvisztikai és neurolingvisztikai eredmények. Jól hasznosíthatók például annak a feltárásában, hogy miként is értelmezhetők a jelentésviszonyok (szinonímia, poliszémia stb.) a tulajdonnevek esetében; vagy hogy miként értelmezhető a köznevesülés folyamata a mentális rendszerben, s ennek milyen idegrendszeri korrelátumai vannak. A mentális térkép és a helynevek kapcsolata újabban több névtani tárgyú kutatásban is felmerült, s az ennek kapcsán, a nyelvi viselkedés tanulmányozása alapján, illetve elméleti kiindulással megfogalmazott feltételezések szintén igazolást nyerhetnek a pszicholingvisztikai és neurolingvisztikai kutatások révén.

Hivatkozott irodalom

- BABARCZY ANNA – LUKÁCS ÁGNES – PLÉH CSABA 2014. A nyelvelsajátítás elméleti modelljei. In: LUKÁCS ÁGNES – PLÉH CSABA szerk., *Pszicholingvisztika 1–2. Magyar pszicholingvisztikai kézikönyv*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 445–481.
- BADDELEY, ALAN D. 2005. *Az emberi emlékezet*. Osiris Könyvkiadó, Budapest.
- BÁNRÉTI ZOLTÁN 2014. Az afázia. In: PLÉH CSABA – LUKÁCS ÁGNES szerk., *Pszicholingvisztika 1–2. Magyar pszicholingvisztikai kézikönyv*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1167–1241.
- BARABÁS ANDRÁS – KÁLMÁN C. GYÖRGY – NÁDASDY ÁDÁM 1977. Van-e a magyarban tulajdonnév? *Nyelvtudományi Közlemények* 79: 135–155.
- BASTUJI, HÉLÈNE – PERRIN, FABIEN – GARCIA-LARVEA, LUIS 2002. Semantic analysis of auditory input during sleep: Studies with event related potentials. *International Journal of Psychophysiology* 46: 243–255. [https://doi.org/10.1016/S0167-8760\(02\)00116-2](https://doi.org/10.1016/S0167-8760(02)00116-2)
- BAYER, JOSEPH 1991. Representatie van algemene namen en eigennamen in het mentale lexicon: neurolinguistische evidentie. *Tabu* 21: 53–66.
- BURKE, DEBORAH M. – MACKAY, G. DONALD – WORTHLEY, S. JOANNA – WADE, ELIZABETH 1991. On the tip of the tongue: What causes word finding failures in young and older adults? *Journal of Memory and Language* 30: 542–579. [https://doi.org/10.1016/0749-596X\(91\)90026-G](https://doi.org/10.1016/0749-596X(91)90026-G)
- BURKE, DEBORAH M. – LOCANTORE, JILL KESTER – AUSTIN, AYDA A. – CHAE, BRYAN 2004. Cherry pit primes Brad Pitt: Homophone priming effects on young and older adults' production of proper names. *Psychological Science* 15: 164–170. <https://doi.org/10.1111/j.0956-7976.2004.01503004.x>
- BYBEE, JOAN L. – SLOBIN, DAN I. 1982. Rules and schemas in the development and use of English past tense. *Language* 58: 265–289.
- BYBEE, JOAN L. – MODER, CAROL L. 1983. Morphological classes as natural categories. *Language* 59: 251–270.
- COHEN, GILLIAN – BURKE, DEBORAH M. 1993. Memory for proper names: A review. *Memory* 1: 249–263. <https://doi.org/10.1080/09658219308258237>
- COHEN, GILLIAN – FAULKNER, DOROTHY 1986. Memory for proper names: Age differences in retrieval. *British Journal of Developmental Psychology* 4: 187–197. <https://doi.org/10.1111/j.2044-835X.1986.tb01010.x>

- CRUTCH, SEBASTIAN J. – WARRINGTON, ELIZABETH K. 2003. Spatial coding of semantic information: knowledge of country and city names depends on their geographical proximity. *Brain* 126: 1821–1829. <https://doi.org/10.1093/brain/awg187>
- CRUTCH, SEBASTIAN J. – WARRINGTON, ELIZABETH K. 2004. The semantic organisation of proper nouns: the case of people and brand names. *Neuropsychologia* 42: 584–596. <https://doi.org/10.1016/j.neuropsychologia.2003.10.009>
- DAMASIO, HANNA – TRANEL, DANIEL – GRABOWSKI, THOMAS – ADOLPHS, RALPH – DAMASIO, ANTONIO 2004. Neural systems behind word and concept retrieval. *Cognition* 92: 179–229. <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2002.07.001>
- DOUVILLE, KELLI – WOODARD, JOHN L. – SEIDENBERG, MICHAEL – MILLER, SARAH K. – LEVERONI, CATHERINE L. – NIELSON, KRISTY A. – FRANCAZAK, MALGORZATA – ANTUONO, PIERO – RAO, STEPHEN M. 2005. Medial temporal lobe activity for recognition of recent and remote famous names: an event-related fMRI study. *Neuropsychologia* 43: 693–703. <https://doi.org/10.1016/j.neuropsychologia.2004.09.005>
- ELLIS, ANDREW W. – YOUNG, ANDREW W. – CRITCHLEY, EDMUND M. R. 1989. Loss of memory for people following temporal lobe damage. *Brain* 112: 1469–1483. <https://doi.org/10.1093/brain/112.6.1469>
- FABÓ KINGA 1979. A névtan helye a társadalomtudományok között. *Névtani Értesítő* 2: 3–6.
- FABÓ KINGA 1980. A tulajdonnév ↔ köznév „szófaváltásokról”. *Névtani Értesítő* 4: 49–55.
- FEHÉR KRISZTINA 2011. A nyelv modularizálódó hálogrammatikája és az alkalmazott nyelvtudomány. *Modern Nyelvoktatás* 17/2–3: 87–100.
- FEHÉR KRISZTINA 2014. Grammatikaelmélet és kognitív pszichológia. Algebrai szabályok, statisztikai analógiák. *Magyar Nyelvjárások* 52: 125–170.
- GARCÍA-RAMÍREZ, EDUARDO 2010. *Proper Names. A Cognitive-Philosophical Study*. Dissertation. University of Michigan, Ann Arbor. https://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/handle/2027.42/75808/eduardga_1.pdf?sequence=1 (2017. 05. 30.)
- GONTIJO, POSSIDONIA F. D. – ZHANG, SHI 2007. The Mental Representation of Brand Names: Are Brand Names a Class by Themselves? In: LOWREY, TINA M. ed., *Psycholinguistic Phenomena in Marketing Communications*. L. Erlbaum, Mahwah. 23–37.
- GOODGLASS, HAROLD – BUTTERS, NELSON 1988. Psychobiology of cognitive processes. In: ATKINSON, RICHARD C. – HERRENSTEIN, RICHARD J. – LUCE, DUNCAN R. – LINDZEY, GARDINER eds., *Stevens Handbook of Experimental Psychology* 2. Wiley-Interscience, New York. 863–952.
- GOODGLASS, HAROLD – WINGFIELD, ARTHUR 1993. Selective preservation of a lexical category in aphasia: dissociations in comprehension of body parts and geographical place names following brain lesions. *Memory* 1: 313–328. <https://doi.org/10.1080/09658219308258241>
- GORNO-TEMPINI, MARIA-LUISA – CIPOLOTTI, LISA – PRICE, CATHY J. 2000. Category differences in brain activation studies: Where do they come from? *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences* 267/1449: 1253–1258. <https://doi.org/10.1098/rspb.2000.1135>
- GORNO-TEMPINI, MARIA-LUISA – WENMAN, RACHEL – PRICE, CATHY – RUDGE, PETER – CIPOLOTTI, LISA 2001. Identification without naming: A functional neuroimaging study of an amonic patient. *Journal of Neurology, Neurosurgery and Psychiatry* 70: 392–400. <https://doi.org/10.1136/jnnp.70.3.397>
- GÓSY MÁRIA 2004. „Nyelvbtlás”-korpusz. In: GÓSY MÁRIA szerk., *Beszéd kutatás 2004. „Nyelvbtlás”-korpusz, tanulmányok*. MTA Nyelvtudományi Intézet Kempelen Farkas Beszédkutató Laboratórium, Budapest. 19–186.

- HALL, D. GEOFFREY 2009. Proper Names in Early Word Learning: Rethinking a Theoretical Account of Lexical Development. *Mind & Language* 24: 404–432. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0017.2009.01368.x>
- HOFFMANN ISTVÁN 2010. Név és identitás. *Magyar Nyelvjárások* 48: 49–58.
- HOFFMANN ISTVÁN 2012. Funkcionális nyelvészet és helynévkutatás. *Magyar Nyelvjárások* 50: 9–26.
- HONBOLYÓ FERENC 2007. A beszéd észlelése. In: CSÉPE VALÉRIA – GYÓRI MIKLÓS – RAGÓ ANETT szerk., *Általános pszichológia 1. Észlelés és figyelem*. Osiris, Budapest. 352–386.
- HUSZÁR ÁGNES 2005. *A gondolatról a szóig. A beszéd folyamata a nyelvbotlások tükrében*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- JANCSÓ DANIELLA 2004. A veleszületett egyetemes nyelvtan és a modularizmus neurobiológiai megközelítése. Vázlatos áttekintés Ralph-Axel Müller közleménye alapján. In: GERVAIN JUDIT – PLÉH CSABA szerk., *A láthatatlan nyelv*. Gondolat Kiadó, Budapest. 129–142.
- JUSCZYK, PETER W. – MANDEL-ELMER, DENISE 1996. *What's in a name? How infants respond to some familiar sound patterns*. <http://hincapie.psych.purdue.edu/Jusczyk/pdf/Name.pdf> (2017. 08. 21.)
- KIEFER FERENC 2000. *Jelentésemélet*. Corvina, Budapest.
- LADÁNYI MÁRIA 1998. Jelentésváltozás és grammatikailizáció – kognitív és szerves nyelvészeti keretben. *Magyar Nyelv* 94: 407–423.
- LUCCHELLI, FEDERICA – DE RENZI, ENNIO 1992. Proper name anomia. *Cortex* 28: 221–230.
- LUCCHELLI, FEDERICA – MUGGIA, SILVIA – SPINLER, HANS 1997. Selective proper name anomia: A case involving only contemporary celebrities. *Cognitive Neuropsychology* 14: 881–900. <https://doi.org/10.1080/026432997381385>
- LUKÁCS ÁGNES 2001. Szabályok és kivételek: a kettős modell érvényessége a magyarban. In: PLÉH CSABA – LUKÁCS ÁGNES szerk., *A magyar morfológia pszicholingvisztikája*. Osiris Kiadó, Budapest. 119–152.
- LUKÁCS ÁGNES – PLÉH CSABA – KAS BENCE – THUMA ORSOLYA 2014. A szavak mentális reprezentációja és az alaktani feldolgozás. In: LUKÁCS ÁGNES – PLÉH CSABA szerk., *Pszicholingvisztika 1–2. Magyar pszicholingvisztikai kézikönyv*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 167–250.
- MACWHINNEY, BRIAN 2003. A nyelvfejlődés epigenezise. In: PLÉH CSABA – KOVÁCS GYULA – GULYÁS BALÁZS szerk., *Kognitív idegtudomány*. Osiris Kiadó, Budapest. 505–527.
- MANDEL, DENISE R. – JUSCZYK, PETER W. – PISONI, DAVID B. 1995. Infants' recognition of the sound pattern of their own names. *Psychological Science* 6: 314–317. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.1995.tb00517.x>
- MICELI, GABRIELE – CAPASSO, RITA – DANIELE, ANTONIO – ESPOSITO, THERESA – MAGARELLI, MARINA – TOMAIUOLO, FRANCESCO 2000. Selective deficit for people's names following left temporal damage: an impairment of domain-specific conceptual knowledge. *Cognitive Neuropsychology* 17: 489–516. <https://doi.org/10.1080/02643290050110629>
- MIKLÓSI ÁDÁM 2005. Szociális kogníció: neurális alapok, plaszticitás és evolúció. *Magyar Tudomány* 53–63.
- MORRIS, PETER E. – FRITZ, CATHERINE O. – NICHOL, EMMA – ROBERTS, ELIZABETH 2005. Strategies for learning proper names: expanding retrieval practice, meaning and imagery. *Applied Cognitive Psychology* 19: 779–798. <https://doi.org/10.1002/acp.1115>
- MULLER, BARBARA S. – BOVET, PIERRE 2002. Performance and reaction times in monaural localization of first names in the horizontal plane. *Brain & Language* 82: 1–9. [https://doi.org/10.1016/S0093-934X\(02\)00010-X](https://doi.org/10.1016/S0093-934X(02)00010-X)

- MÜLLER, HORST M. 2010. Neurolinguistic Findings on the Language Lexicon: The Special Role of Proper Names. *Chinese Journal of Physiology* 53: 351–358. <https://doi.org/10.4077/CJP.2010.AMM032>
- MÜLLER, HORST M. – KUTAS, MARTA 1996. What's in a name? Electrophysiological differences between spoken nouns, proper names, and one's own name. *NeuroReport* 8: 221–225.
- MÜLLER, HORST M. – WEISS, SABINE – RAPPELSBERGER, PETER 1999. Differences in neuronal synchronization during spoken word processing. In: ELSNER, NORBERT – EYSEL, ULF eds., *From Molecular Neurobiology to Clinical Neuroscience*. Thieme, Stuttgart. 107.
- MÜLLER, RALPH-AXEL – PALMER, ERICA 2008. Language and neurophysiological development. In: RICKHEIT, GERT – STROHNER, HANS eds., *Handbook of Communication Competence*. Mouton de Gruyter, Berlin. 65–102.
- NÁNYAI BENCE 2000. *Elme és evolúció. Az elmefilozófia és a kognitív tudomány evolúciós megközelítése*. Kávé Kiadó, Budapest.
- OTSUKA, YUJI – SUZUKI, KYOKO – FUJII, TOSHIKATSU – MIURA, RINA – ENDO, KEIKO – KONDO, HISATAKE – YAMADORI, ATSUSHI 2005. Proper name anomia after left temporal subcortical hemorrhage. *Cortex* 41: 39–47. [https://doi.org/10.1016/S0010-9452\(08\)70176-X](https://doi.org/10.1016/S0010-9452(08)70176-X)
- PLÉH CSABA – LUKÁCS ÁGNES – KAS BENCE 2008. A szótár pszicholingvisztikája. In: KIEFER FERENC szerk., *Strukturális magyar nyelvtan 4. A szótár szerkezete*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 789–852.
- PLÉH CSABA 2014a. A pszicholingvisztika története. In: PLÉH CSABA – LUKÁCS ÁGNES szerk., *Pszicholingvisztika 1–2. Magyar pszicholingvisztikai kézikönyv*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 3–116.
- PLÉH CSABA 2014b. A nyelv evolúciója. In: PLÉH CSABA – LUKÁCS ÁGNES szerk., *Pszicholingvisztika 1–2. Magyar pszicholingvisztikai kézikönyv*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1033–1088.
- REINKEMEIER, MECHTHILD – MARKOWITSCH, HANS J. – RAUCH, MICHAEL – KESSLER, JOSEF 1997. Differential impairments in recalling people's names. A case study in search of neuroanatomical correlates. *Neuropsychologia* 35: 677–684. [https://doi.org/10.1016/S0028-3932\(96\)00120-0](https://doi.org/10.1016/S0028-3932(96)00120-0)
- RESZEGI KATALIN 2009. A tulajdonnevek mentális reprezentációjáról. *Névtani Értesítő* 31: 7–16.
- RESZEGI KATALIN 2010. A köznevesülésről. *Névtani Értesítő* 32: 143–149.
- RESZEGI KATALIN 2014. A tulajdonnevek pszicho- és neurolingvisztikája. Vizsgálati szempontok és modellek a tulajdonnevek feldolgozásáról. *Névtani Értesítő* 36: 133–147.
- RESZEGI KATALIN 2015. A tulajdonnevek a gyermeki nyelvelsajátításban. *Névtani Értesítő* 37: 83–97.
- RESZEGI KATALIN 2016. The Acquisition of Place Names in Mother Tongue Learning: Some Observations on Children's Spatial Cognition. *Voprosy onomastiki* 13/2: 7–22. https://doi.org/10.15826/vopr_onom.2016.13.2.015
- RESZEGI KATALIN megj. e. Helynevek – térszemlélet – mentális térkép. *Magyar Nyelv*. Megjelenés előtt.
- ROSCHE, ELEANOR 1978. Principles of categorization. In: ROSCH, ELEANOR – LLOYD, BARBARA B. eds., *Cognition and Categorization*. Halsted Press, New York. 27–48.
- RUTKIEWICZ-HANCZEWSKA, MAŁGORZATA 2016. Semantics of Proper Names. The Structure of the Mental Lexicon of Proper Names. In: HOUGH, CAROLE – IZDEBSKA, DARIA eds., *Names and Their Environment. Proceedings of the 25th International Congress of Onomastic Sciences, Glasgow, 25-29 August 2014. Vol. 4. Theory and Methodology. Socio-onomastics*. University of Glasgow, Glasgow. 167–178. https://www.icos2014.com/wp-content/uploads/icos2014_v4_167.pdf (2017. 12. 10.)
- SEMANZA, CARLO – ZETTIN, MARINA 1989. Evidence from aphasia for the role of proper names as pure referring expressions. *Nature* 342: 678–679. <https://doi.org/10.1038/342678a0>
- SLÍZ MARIANN 2012. Tulajdonnév és kategorizáció. *Magyar Nyelv* 108: 282–291, 400–410.

- SLÍZ MARIANN 2015. Általános névtani kérdések. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Magyar névkutatás a 21. század elején*. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 93–114.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- TAKÁCS JUDIT 2008. A név mint kód. *Létiink* 38/1: 18–29.
- TINCOFF, RUTH – JUSCZYK, PETER W. 1999. Some beginnings of word comprehension in 6-month-olds. *Psychological Science* 10: 172–175. <https://doi.org/10.1111/1467-9280.00127>
- TINCOFF, RUTH – JUSCZYK, PETER W. 2000. *Do six-month-olds link sound patterns of common nouns to new exemplars?* Előadás az International Conference on Infant Studies című konferencián. Brighton, Nagy-Britannia. <http://hincapie.psych.purdue.edu/Jusczyk/pdf/Common.pdf> (2017. 06. 07.)
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2008. A tulajdonnév jelentése. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Balatonszárszó, 2007. június 22–24)*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Budapest. 30–41.
- TRANIEL, DANIEL 2006. Impaired naming of unique landmarks is associated with left temporal polar damage. *Neuropsychology* 20: 1–10. <https://doi.org/10.1037/0894-4105.20.1.1>
- TSAI, CHIH-HAO 1996. Effects of semantic transparency and morphological structure on the representation and recognition of Chinese disyllabic words. In: CHENG, TSAI-FA – LI, YAFEI – ZHANG, HONGMING eds., *Proceedings of the Joint Meeting of the Fourth International Conference on Chinese Linguistics and the Seventh North American Conference on Chinese Linguistics* 2. University of Southern California, 326–343.
- TSUKIURA, TAKASHI – NAMIKI, MASAYUKI – FUJII, TOSHIKATSU – IJIMA, TOSHIJO 2003. Time-dependent neural activations related to recognition of people's names in emotional and neutral face-name associative learning. An fMRI study. *Neuroimage* 20: 784–794. [https://doi.org/10.1016/S1053-8119\(03\)00378-1](https://doi.org/10.1016/S1053-8119(03)00378-1)
- TSUKIURA, TAKASHI – MOCHIZUKI-KAWAI, HIROKO – FUJII, TOSHIKATSU 2006. Dissociable roles of the bilateral anterior temporal lobe in face-name associations. An event-related fMRI study. *Neuroimage* 30: 617–626. <https://doi.org/10.1016/j.neuroimage.2005.09.043>
- VALENTINE, TIM – BRENNEN, TIM – BRÉDART, SERGE 1996. *The Cognitive Psychology of Proper Names. On the importance of being Ernest*. Routledge, London – New York.
- VALENTINE, TIM – HOLLIS, JARROD – MOORE, VIV 1998. On the relationship between reading, listening and speaking. It's different for people's names. *Memory & Cognition* 26: 740–753.
- VAN LANCKER, DIANA – KLEIN, KAREN – HANSON, WAYNE – LANTO, ANDREW – METTER, E. JEFFREY 1991. Preferential representation of personal names in the right hemisphere. *Clinical Aphasiology* 20: 181–189.
- VAN LANGENDONCK, WILLY 2007. *Theory and Typology of Proper Names*. De Gruyter, Berlin – New York.
- VÁRNAI JUDIT SZILVIA 2005. *Bárhogy nevezzük... A tulajdonnév a nyelvben és a nyelvészetben*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 42. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- YAMADORI, ATSUSHI – FUJII, TOSHIKATSU – SUZUKI, KYOKO – TSUKIURA, THAKASI – OTSUKA, YUJI – FUKATSU, REIKO 2002. Neural networks in retrieval of stored information: in the case of proper name. *International Congress Series – Excerpta Medica* 1226: 143–151.
- YASUDA, KIYOSHI – ONO, YOSHIHARU 1998. Comprehension of famous personal and geographical names in global aphasic subjects. *Brain and Language* 61: 274–287. <https://doi.org/10.1006/brln.1997.1856>

- YEN, HUEI-LING 2006. *Processing of Proper Names in Mandarin Chinese: A Behavioral and Neuro-imaging Study*. Dissertation. Faculty of Linguistics and Literary Studies, University of Bielefeld, Bielefeld. <https://pub.uni-bielefeld.de/download/2301435/2301438> (2017. 05. 14.)
- YEN, HUEI-LING – MÜLLER, HORST M. 2003. Processing of proper names in Mandarin Chinese. In: SCHMALHOFER, FRANZ – YOUNG, RICHARD M. – KATZ, GRAHAM eds., *Proceedings of the EuroCogSci 03: The European Cognitive Science Conference 2003*. Lawrence Erlbaum, London. 450. <https://escholarship.org/uc/item/9879w77f>
- YEN, HUEI-LING – LIU, HO-LING – LEE, CHIA-YING – MÜLLER, HORST M. 2005. Are proper names really different from common nouns? A view of brain processing. *Proceedings of the 11th Annual Meeting of the Organization for Human Brain Mapping*. Toronto, Canada. <https://www.researchgate.net/publication/266417326> (2017. 09. 17.)
- YOUNG, ANDREW W. – ELLIS, ANDREW W. – FLUDE, BRENDA M. 1988. Accessing stored information about familiar people. *Psychological Research* 50: 111–115.

RESZEGI KATALIN

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4443-3284>

Debreceni Egyetem

Bölcsészettudományi Kar

KATALIN RESZEGI, Psycholinguistics, neurolinguistics and onomastics

The paper demonstrates that onomastics may significantly benefit from the results of psycholinguistics and neurolinguistics, while the limits on the use of these advances are also discussed. In psycholinguistics, the category of proper names has appeared only rarely for many decades; the word group has only been researched since the 1980s. However, these relevant analyses are still considered relatively peripheral. In the 2000s, interests in the representation of proper names in the nervous system were expressed by neuroscience, especially in neurolinguistics, akin to psycholinguistics. Since then researchers have applied rapidly developing electrophysiological and imaging techniques, and have been eager to explore the relevant neural relations. The author highlights four fields in which the results of these research projects may help name studies: 1. the meaning of proper names, 2. the categorisation of proper names into a word class, 3. the unit status of proper names, 4. the acquisition of proper names.

Megjegyzések kétnyelvű magyarok hely- és személynéveiről*

1. Bevezetés. Mondandómat két állításom köré szervezem. Az első: a magyar névtani kutatásokban és szakirodalomban a hatalom, erőszak és nyelvi emberi jogok kérdéseit a szükségesnél kisebb mértékben vizsgálják. A második: a határon túli magyarokkal a magyarországi hivatalok névhasználati ügyekben sokszor tájékozatlanul és felelőtlenül járnak el.

2. Hatalom, erőszak, nyelvi emberi jogok. A külföldi nyelvi emberi jogi szakirodalom nem kis része névtani kérdésekkel is foglalkozik, például JERNUDD (1994), DE VARENNES (1999), SKUTNABB-KANGAS (2000). A határon túli magyar nyelvű szakirodalomban, ami ebből a szempontból szegényesebb (l. BAUKO 2015b), kiemelkedik ZALABAI (1995) szlovákiai magyar sajtódokumentum-gyűjteménye a „táblaháborúról” és a „névháborúról”.

2.1. A magyar helynevek eltorzításának és következőképp a magyarok identitásrombolásának rosszszemlékű kísérletei zajlottak Szlovákiában az 1990-es évek első felében. A helynévháborúkban egyes szlovák hatalmi tényezők a magyar helynevek szabályozására két módot erőltettek. Az elsőnek a szlovák neve *transkripcia* volt, ennek egyik példája a szlovák *Dunajská Streda*-ból létrehozott „magyar” *Dunajsza Sztreda*. A második mód a fordítás volt, pl. *Dunajská Streda* → *Dunaszerda*.¹ Tudnivaló, hogy a szlovák *Dunajská Streda* a magyar *Dunaszerdahely* mintájára keletkezett (FNESz. 398). A szlovák helynévmagyarítási kísérleteknek egyetlen céljuk volt: a hagyományos magyar név elkerülése, vagy másképp mondva: a hatalmi önkény célja a helynevek olyan engedélyezése, átalakítása vagy megváltoztatása volt, amely szétszakítja a kapcsolatot egy helyi közösség és lakhelyének történelmi neve között. Ez a módszer egyébként azonos azzal, ahogy a britek próbálták megszakítani a zsidók kontinuitását Palesztina számos részén 1931-ben, amikor az arab helyneveket írták át héberre az eredeti bibliai héber nevek helyett (KATZ 1995: 113). Szlovákiában ma is láthatók olyan utcanévtáblák, mint amilyet 2011-ben fényképeztem le Érsekújvárbán (l. 1. ábra). Az állam- és kisebbségi nyelvi helynevek, utcanevek hierarchizálását adott két név sorrendjével, a betűk méretével és színével is szokták érzékeltetni. A drávaszögi Csúzán a horvát és magyar név sorrendje hierarchizál, de a betűk színe és mérete azonos (l. 2. ábra).

* Köszönöm a két anonim lektor és a szerkesztő közreműködését e cikk végső változatának kialakításában. Külön köszönöm még CSERNICKÓ ISTVÁN fontos segítségét.

¹ Megemlítem, hogy az akkori szlovák törvényjavaslatban nem szerepeltek konkrét példák, csak az elveket fogalmazták meg. Az itteni *Dunaszerda* példa FEKETE 1994-ben megjelent újságcikkből származik (l. FEKETE 1994/1995).

1. ábra: Utcanévtábla Érsekújvárbán, 2011-ben; a táblák és a betűk színe is eltér

2. ábra: Utcanévtábla Csúzáán, 2016-ban; a betűk mérete és színe is egyforma

A sorrendi hierarchizálást Szlovákiában szinte kivétel nélkül érvényesítik. BAUKO (2015a: 330) erről ezt írta nemrég: „Tudomásom szerint csak egyetlen szlovákiai magyar településen, Nyékvárkonyban van az első helyen a magyar megnevezés az utcanévtáblán.” Székelyföldön kizárólag a sorrendi hierarchizálást érvényesítik, de Dél-Szlovákiában ehhez hozzáadják még a táblaszín, betűszín és betűméret szerinti hierarchizálást is (l. pl. HORONY–OROSZ–SZALAY 2012).

A nyers nacionalizmus vezette erőszakos kísérletek nem ritkák más országok mellett Romániában sem. Például 2016. szeptember 13-án az ittHON.ma portál arról tudósított, hogy emléktábla-avatóra került sor a dr. Benedek Géza nevét viselő kovásznai szívkórházban, s a város központi parkjában leleplezték a jeles intézményalapító szobrát születésének centenáriumán. A tudósításból az is kiderült, hogy „[a] Trianon után Háromszékre betelepített-betelepedett románok mai leszármazottjainak ultranacionalista szervezetei megpróbálták a tavaly átneveztetni a kovásznai szívkórházat, a köztisztviselőtben állott alapító emlékének megsértésével egy román balneológus nevét adták volna az intézménynek, ám a közfelháborodás hatására az egészségügyi minisztérium nem hagyta jóvá meszterkedésüket”.²

2.2. A személynevek írásával kapcsolatos változatos lehetőségeket, problémákat a vajdasági ÓDRY ÁGNES cikkéből (BÁCS-ÓDRY 2013) vett adatokkal illusztrálom (l. 1. táblázat). A szerző nevét az 1974-es Alkotmány³ érvényessége idején anyakönyvezték, magyar helyesírással, de máig rejtély számára, hogy miért csak családjuk két tagjának nevében szerepel y, s a másik két családtag nevében miért van i betű.

1. táblázat: Egyazon személy sokféleképp írt neve hivatalos dokumentumokban

Dokumentum	Név	Megjegyzés
jogosítvány (1999, 2008)	<i>Odry Agnes</i>	
útlevél	<i>Odry Agnes</i>	
személyigazolvány	<i>Ódry Ágnes</i>	ékezetek kézzel beírva
egészségbiztosítási kártya, 2009	<i>Одры Агнес</i>	cirill, de helytelen (mert: [odru], nem [odri])
nemzeti tanácsi választási értesítő, 2010	<i>Агнеш Одрю</i>	
chipes személyigazolvány, 2011	<i>Bács Ódry Ágnes</i>	férjezett név

Az 1. táblázatban bemutatott különböző írásmódok a vajdasági magyar személynevek hivatalos írásának gyakorlatát mutatják meg, aminek alakulására hatással vannak az ideológiák és a hivatalos nyelvpolitika is. A gyakorlat, az ideológia és a hivatalos szabályozás megkülönböztetése azért is fontos, mert ezek jelentősen eltérhetnek, s el is térnek egymástól. BAUKO (2010: 207) például megállapította, hogy Szlovákiában „[a]z egyén

² Benedek Géza szobrát avatták fel Kovásznán. http://itthon.ma/civilifi.php?cikk_id=15374.

³ „A még a régi Jugoszláviában, 1974-ben életbe lépett Alkotmány széleskörű autonómiát biztosított Vajdaságnak és széleskörű kisebbségi jogokat garantált, egészen a hírhedt 1990-es évekig” (BÁCS-ÓDRY 2013: 65).

ugyan manapság kérvényezheti hivatalos nevének megváltoztatását, de kevésbé él a lehetőséggel”. Hogy ez miért van így, azt kutatások híján nem tudjuk. Mindenesetre nem alaptalan az a föltételezés, hogy legalább részben az okok abban keresendők, hogy a szlovákiai magyarok egy része nincs is tudatában annak, hogy joga lenne hivatalos nevének megváltoztatására. KATONA (2016) például részletes, alapos erdélyi vizsgálattal mutatta ki, hogy „a magyar nyelv használatát nemcsak a román közösség egyes tagjainak ellenállása nehezíti, hanem akár tudatosan, akár nem, sok esetben maguk a magyarok, illetve képviselőik is”, akik nem ismerik (eléggé) meglevő jogaikat.

Negyedszázaddal ezelőtt, 1993-ban Szlovákiában a „névháborúban” a személynév-használat és a nemi diszkrimináció összekapcsolása sajátos következményekkel járt. ZALABAI (ZALABAI szerk. 1995: 300) idézi „egy -ová töprengéseit”, melyből megtudjuk, hogy „[a] most összekompilált névhasználati törvény a *hímnemű, nem szlovák nemzetiségű szlovák állampolgároknak lehetővé teszi*, hogy nevüket hivatalosan, az anyakönyvben is saját nyelvük szabályai szerint használják. A *nőnemű, nem szlovák nemzetiségű állampolgároktól ezt a jogot megvonja*. Egy nőnek, ha már egyszer »úgy« született, muszáj -ová-nak lennie.”

A „névháborúknak” a szlovákiai -ová fejezete lezárult, de Romániában, Marosvásárhelyen, e cikk írásakor (2017. június 1-jén) épp föllángolt egy új fejezet: a 43%-ban magyarok lakta város kétnyelvű utcanévtábláit a polgármesteri hivatal elkezdte román nyelvű táblákra cserélni.⁴

3. Tájékozatlanság és felelőtlenség

3.1. Egy 2017. június 1-jén megjelent tudósítás szerint Magyarországon miniszteri biztost neveztek ki a határon túli magyarok választási részvételének fokozása céljából.⁵ A biztosnak az is a feladata lesz, hogy elérje, kevesebb legyen az érvénytelen szavazat. Történt ugyanis, hogy a 2016. október 2-i népszavazáson levélszavazással részt vevő határon túli szavazók voksainak a feldolgozásakor a Nemzeti Választási Iroda két nap után azt állapította meg, hogy az addig beérkezett tizenötezer szavazat 18%-a érvénytelen volt, főleg azért, mert a választópolgár „nem vagy nem a nyilvántartásban szereplő adatokkal megegyezően adta meg az anyja nevét”.⁶

Mi történhetett? A Választási Iroda könnyített tájékoztatójából azt tudhatta meg az érdeklődő, hogy az azonosító nyilatkozatban az *anyja neve* rovatba az *anyja születési (leánykori) családi és utónevét* kell írni.⁷ Csak hát, amint CSERNICSKÓ ISTVÁN egy 2016. december 8-án az Akadémián elmondott előadásában (KONTRA–CSERNICSKÓ 2016) kifejtette: „Ahogyan Romániában, Ukrajnában sem kéri egyetlen nyomtatványon, űrlapon sem egyetlen állampolgártól sem az anyja (leánykori) nevét. [...] A romániai és ukránjai

⁴ Gheorghe Doja lett a Dózsa György utcából Marosvásárhelyen. http://index.hu/kulfold/2017/06/01/elkezdtek_leszerelni_a_magyar_utcanevtablakat_marosvasarhelyen

⁵ Miniszteri biztos dolgozik a határon túli magyarok választási mozgósításán. <https://444.hu/2017/06/01/miniszteri-biztos-dolgozik-a-hataron-tuli-magyarok-valasztasi-mozgositasan>

⁶ Érvénytelen levélszavazatok: sokan tévesen adták meg az anyjuk nevét. <http://www.origo.hu/itthon/20160928-kvotareferendum-levelszavazat-nvi.html>

⁷ http://www.valasztas.hu/hu/download/898/konnyitett_tajekoztato_levelben_szavazashoz.pdf

magyarok – mert más nyelvpolitikai környezetben élnek csaknem 100 éve – korábban soha nem használták az anyjuk nevét egy nyomtatvány kitöltése során, mert ezt soha senki sem kérte tőlük. [...] Mivel Ukrajnában a Magyarországon leggyakoribb asszony-névforma (az *XY-né*) nem anyakönyvezhető, a magyar feleségek tipikusan felveszik férjük családnevét: ha *Nagy Piroska* férjhez megy *Kiss Pál*-hoz, nem *Kiss Pálné* lesz belőle, hanem *Kiss Piroska*. [...] Kutatásainkból az is kiderül – folytatta Csernicskó –, hogy a kárpátaljai magyarok 144 fős mintájának legalább 60%-a, ha megkérdezik az anyja nevét, édesanyjának a férjezett nevét adja meg, s nem a lánykori nevét. Egyszerűen azért, mert fogalma sincs, hogy mire kell egy magyar hivatalnak az, hogyan hívták az ő anyját akkor, amikor ő még meg sem született.”

Mindebből leszűrhetjük könnyedén, hogy a kárpátaljai CSERNICKÓ ISTVÁNT egyáltalán nem lepte meg a sok érvénytelen szavazat a „rosszul” megválaszolt *anyja neve?* kérdés miatt. A fentebb is bemutatott kutatási eredményt a kárpátaljai tipikus válaszokról először 2003-ban publikálták (BEREGSZÁSZI–CSERNICKÓ–HIRES 2003: 156–158, vö. még DEBRECENI–BALOGH 1995: 342), vagyis 13 évvel a 2016. októberi népszavazás előtt. Egy Használható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról alcímű könyvben BEREGSZÁSZI–CSERNICKÓ (2010: 104) hat évvel a szóban forgó népszámlálás előtt fejtette ki, hogy míg Magyarországon az azonos család- és utónevűek megkülönböztetésére az anya lánykori nevét használják, Ukrajnában ugyanebben a funkcióban az apa utónevéből képzett nevet használják. A Nemzeti Választási Iroda munkatársai figyelmen kívül hagyták ezt a könnyen hozzáférhető információt, majd meglepődtek a sok érvénytelen szavazaton.⁸

3.2. CSERNICKÓ (2013) a magyar *laissez faire* nyelvpolitika következményeiként tárgyal néhány olyan problémát is, amelyek a 2011. január 1-től kérelmezhető kedvezményes honosítással kapcsolatosak. Ezek, kissé rövidítve, a következők (CSERNICKÓ 2013: 458):

a) A családneveknek az ukrán személyi okmányokban szereplő cirill betűs változatából (ez van a személyi igazolványban) latin betűre átírt alakjából (ez áll az útlevelemben) miként rekonstruálható az eredeti magyar családnev írásmódja az egykori magyar állampolgársággal rendelkező felmenőhöz fűződő rokonsági viszony igazolásakor?

b) Ki a jogosult (a kérelmet elbíráló hatóság vagy a kérelmező) annak a meghatározására, hogy a Szovjetunió fennállása idején szlávositott utónév milyen magyar névre módosítható a kedvezményes honosítás során?

c) Hogyan járnak el a magyar hatóságok az apai név vonatkozásában?

d) Jogosultak-e a férjezett asszonyok arra, hogy a magyarországi asszonynévviselési szokások szerinti asszonynevet (pl. *-né* képzős változatot) kérvényezzék a magyarországi anyakönyvezés során?

Az nem meglepő, hogy a fenti problémákkal is megküzdeni hivatott magyarországi hivatalnokok, szakértelem híján, olyan intézményhez fordultak, amelyről föltételezték,

⁸ E cikk leadása után néhány héttel megjelent egy hír, mely szerint lehetséges, hogy a kormány dönt majd egy olyan változtatásról, aminek következtében a jövőben nem teszik föl az *anyja neve?* kérdést a határon túli szavazóknak. http://hvg.hu/itthon/20170621_Semjen_Zsolt_hataron_tuli_magyarok_szavazasa

hogy tőle szakszerű, felelős segítségnyújtásban részesülhetnek. Nem jártak különösebb sikerrel, amint CSERNICKSKÓ (2013: 459–460) bemutatta: „A magyarországi hatóságok – az MTA Nyelvtudományi Intézetének egyik, a határon túli magyarok névhasználatának aktuális kérdéseivel kapcsolatban valószínűleg tájékozatlan munkatársának javaslatára – a honosítási kérelmet benyújtó kárpátaljai magyarok nevének pontosítása, egységesítése céljából egy olyan összefoglaló táblázatot kívántak használni a kérdés megoldására, mely tartalmazza számos szláv név magyar változatát. Az eredeti névforma azonosítására ez a táblázat azonban egyáltalán nem alkalmas. Egyrészt például azért, mert nagyon kevés utónevet tartalmaz, másrészt éppen a leggyakoribb magyar nevek nagy része hiányzik a listából.” Vagyis az MTA Nyelvtudományi Intézetéhez forduló állami hivatalnokok hibás, használhatatlan „szaktanácsokat” kaptak (l. részletesebben: BEREGSZÁSZI–CSERNICKSKÓ 2011). A hivatalnokok nyilván meg sem tudták, tudják ítélni a „szaktanácsok” helyes vagy helytelen voltát; róluk azt is mondhatnánk, hogy felelősen jártak/járnak el, amikor egy akadémiai kutatóintézetben felelőtlenül összeállított „szaktanácsok” alapján állítottak/állítanak ki honosítási dokumentumokat.⁹

Hivatkozott irodalom

- BÁCS-ÓDRY ÁGNES 2013. A magyar személynevek hivatalos írásmódjáról – gyakorlat, ideológiák és hivatalos nyelvpolitika. In: BENE ANNAMÁRIA szerk., *A magyar nyelv a többnyelvű Vajdaságban, III. kötet: A sokoldalú nyelv*. Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka. 52–69.
- BAUKO JÁNOS 2010. Magyar személynevek a szlovák tannyelvű iskolákban. In: BÁRCZI ZSÓFIA – VANČONÉ KREMMER ILDIKÓ szerk., *Margó: Írások a fordításról és a kétnyelvűségről*. AB-ART, Pozsony. 206–214.
- BAUKO JÁNOS 2015a. Kétnyelvű névszemiotikái tájkép. In: BÁRTH M. JÁNOS – BODÓ CSANÁD – KOCSIS ZSUZSANNA szerk., *A nyelv dimenziói. Tanulmányok Juhász Dezső tiszteletére*. ELTE BTK, Budapest. 323–334.
- BAUKO JÁNOS 2015b. Magyar névkutatás a határokon túl. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Magyar névkutatás a 21. század elején*. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 63–89.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ – CSERNICKSKÓ ISTVÁN 2010. A névhasználati és megszólítási szokások. In: CSERNICKSKÓ ISTVÁN szerk., *Megtart a szó: Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság – Hodinka Antal Intézet, Budapest–Beregszász. 103–106.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ – CSERNICKSKÓ ISTVÁN 2011. A kárpátaljai magyar személynevek átírásának és használatának kérdésköréről. *Magyar Nyelvőr* 135: 414–422.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ – CSERNICKSKÓ ISTVÁN – HIRES KORNÉLIA 2003. A kétnyelvűség hatásai a kárpátaljai magyar nyelvhasználatban. In: CSERNICKSKÓ ISTVÁN szerk., *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, Beregszász. 120–169.

⁹ A magyarországi felelőtlenségek egy másik példája az a szerkesztői eljárás, aminek következtében kitalált helységnevek találhatók a Magyar nagylexikonban (vö. ENGEL 1996).

- CERNICKÓ ISTVÁN 2013. *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- DEBRECENI ANIKÓ – BALOGH LAJOS 1995. Magyar asszonynevek a Kárpátalján. *Magyar Nyelv* 91: 340–345.
- ENGEL PÁL 1996. Kitalált helységnevek. A Magyar nagylexikon a magyarországi helységnevekről. *História* 1996/7: 31–32.
- FEKETE MARIAN 1994/1995. Haragban az igazmondással. In: ZALABAI ZSIGMOND szerk., *Mit ér a nyelvünk, ha magyar? A „táblaháború” és a „névháború” szlovákiai magyar sajtódokumentumaiból 1990–1994*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony. 192–193.
- FNESZ. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1–2. 4., bővített és javított kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
- HORONY ÁKOS – OROSZ ÖRS – SZALAY ZOLTÁN 2012. *A hely nevei, a nyelv helyei. A kisebbségi nyelvi jogok története Szlovákiában 1918–2012*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja.
- JERNUDD, BJÖRN 1994. Personal names and human rights. In: SKUTNABB-KANGAS, TOVE – PHILLIPSON, ROBERT eds., *Linguistic Human Rights: Overcoming Linguistic Discrimination*. Mouton de Gruyter, Berlin – New York. 121–132.
- KATONA HAJNAL TÜNDE 2016. *Nyelvi attitűd és jogismeret erdélyi magyar közösségekben. Szocio-lingvisztikai vizsgálat*. Anyanyelvpolók Erdélyi Szövetsége, Sepsiszentgyörgy.
- KATZ, JOSSI 1995. Identity, Nationalism, and Place-names: Zionist Efforts to Preserve the Original Local Hebrew Names in Official Publications of the Mandate Government of Palestine. *Names* 43: 103–118.
- KONTRA MIKLÓS – CERNICKÓ ISTVÁN 2016. A Kárpát-medencei magyar kisebbségek nyelvi helyzetéről. Előadás az MTA Anyanyelvünk Európában Elnöki Bizottság 2016. december 8-i ülésén. Kézirat.
- SKUTNABB-KANGAS, TOVE 2000. *Linguistic genocide in education – or worldwide diversity and human rights?* Lawrence Erlbaum, Mahwah, N.J.
- DE VARENNES, FERNAND 1999. The Existing Rights of Minorities in International Law. In: KONTRA, MIKLÓS – PHILLIPSON, ROBERT – SKUTNABB-KANGAS, TOVE – VÁRADY, TIBOR eds., *Language: A Right and a Resource. Approaching Linguistic Human Rights*. Central European University Press, Budapest. 117–146.
- ZALABAI ZSIGMOND szerk. 1995. *Mit ér a nyelvünk, ha magyar? A „táblaháború” és a „névháború” szlovákiai magyar sajtódokumentumaiból 1990–1994*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony.

KONTRA MIKLÓS

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9588-9575>

Károli Gáspár Református Egyetem

Bölcsészettudományi Kar

MIKLÓS KONTRA, Remarks on the place names and personal names of Hungarians in countries adjacent to Hungary

The paper deals with two topics the author believes receive too little attention in Hungarian onomastics: (a) the role of power, violence and Linguistic Human Rights, and (b) the linguistically ignorant and socially irresponsible ways often characteristic of Hungarian bureaucrats when dealing with minority Hungarians applying for Hungarian citizenship or wishing to cast ballots in a referendum

in Hungary. In Slovakia in the first half of the 1990s, serious attempts were made to cleanse historical Hungarian place names by only permitting the use of either the Hungarian transliteration of a Slovak name (e.g. *Dunajská Streda* → *Dunajszká Sztreda*) or of the Hungarian calque of the Slovak name. Attempts to suppress historical Hungarian names, resulted in, for instance, *Dunaszerda* ‘Danube + Wednesday’ rather than *Dunaszerdahely* ‘Danube + Wednesday + place’. The goal of this policy was to sever the connection between the local Hungarian population and the historical name of the city (*Dunaszerdahely*) they live in. Since 1st January 2011, ethnic Hungarians in several of Hungary’s neighbouring countries have been able to apply for Hungarian citizenship. The differences between naming traditions in Hungary and Ukraine (e.g. Latin vs. Cyrillic script, mother’s maiden name vs. patronymic name on a birth certificate, obligatory Slavicization of Hungarian names in the Soviet Union, etc.) often lead to serious difficulties for bureaucrats in Hungary, who may receive allegedly “expert” but in fact misguided advice. During a Hungarian referendum in October 2016, Hungarian bureaucrats who underestimated cultural differences wanted members of the Hungarian minority with dual citizenship to fill out a written form which contained *anyja neve* ‘(What is your) mother’s maiden name?’ This resulted in thousands of ballots cast in Ukraine being dubbed legally invalid due to a failure to respond to the question, or because a name different from that in Hungarian documents from Hungary was given.

Helynév és identitás*

1. A tulajdonnév jelentésszerkezete. A tulajdonnév mibenléte évezredek óta foglalkoztatja a kutatókat (nyelvészeket, filozófusokat, logikusokat stb.), mindenki által elfogadható válasz azonban arra a kérdésre, hogy van-e a tulajdonnévnek jelentése, eddig nem született. A tulajdonnév jelentésének megítélése alapvetően két táborra osztotta a kutatókat. Egyes tudósok, például GOMBOCZ ZOLTÁN és KIEFER FERENC szerint a tulajdonnévnek nincs jelentése. Mások – a felsorolás teljessége nélkül: BALÁZS JÁNOS, KÁLMÁN BÉLA, MARTINKÓ ANDRÁS, J. SOLTÉSZ KATALIN stb. – jelentéssel bírónak tekintik a neveket, noha abban nincs konszenzus, hogy mi a név jelentése. Jelen munka kiindulópontja az, hogy a nevek sokrétű, gazdag jelentéssel rendelkező nyelvi elemek.

J. SOLTÉSZ KATALIN a tulajdonnév kategóriájának szemantikai vizsgálatakor jelentésszerkezetről beszél, melyen az önkényességnek és a motiváltságnak, az információtartalomnak, a denotációnak, a konnotációnak, valamint az etimológiai jelentésnek és e jelentés átláthatóságának az összefüggéseit érti (1979: 24–33). Az önkényesség és a motiváltság kapcsán a névadásnak a társadalmi feltételekhez való kötöttségét hangsúlyozza; más oldalról pedig fontos kiemelni a meglévő modellekhez való alkalmazkodás motiváló erejét is. A tulajdonnévben megjelenő információmennyiséget maguk a nyelvi elemek hordozzák (ilyenek például a helynévformánsok, a földrajzi köznevek, írásban a nagybetűs írásmód), mely információ a névhasználók számára idővel el is homályosulhat. E jelentés mellett minden bizonnyal kiemelkedik a névnek a jelölt dologra való vonatkozása is, vagyis az, hogy a névnek van „spaciotemporális” vagy képzeletbeli denotátuma. A jelentésszerkezet legszubjektívebb mozzanata a konnotáció, a névhez kötődő asszociatív érték. A szónevek és a jelnevek megkülönböztetése a név etimológiai jelentésének milyenségével függ össze: míg az információtartalom elsősorban a denotátummal kapcsolatban közül tulajdonságokat, addig itt a név mint nyelvi elem kerül a figyelem középpontjába.

A szakirodalomban olvasható további megközelítések közül két tanulmányt emelek ki, melyek J. SOLTÉSZ elméletére (is) alapozva újabb jelentésszerkezeteket is tulajdonítanak a névnek. A tulajdonnév jelentését funkcionális kognitív szemantikai keretben vizsgálja fel TOLCSVAI NAGY GÁBOR. E nézőpontból azt mondhatjuk, hogy a tulajdonnév jelentésszerkezete „a dologmegnevezésekhez hasonlóan absztrahált és sematizált tulajdonságokon alapul” (2008: 30), s meghatározó vonásai közé tartozik az azonosíthatóság, az episztemikus lehorgonyozottság, valamint az enciklopédikus tartalom. A kognitív szemantika a nevet nyelvi egységnek, unitnak tekinti, mivel a nyelvi elem belső (morfológiai, szintaktikai, szemantikai) feldolgozására nincs szükség ahhoz, hogy a nevet megértsük és használni tudjuk.¹ A névhez elidegeníthetetlenül hozzátartozik egyeditő

* Készült a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának támogatásával.

¹ Ki kell emelnünk, hogy a kognitív szemantika a unit egysége mellett nem mond le a nevek másodlagos elemezhetőségéről sem. Az idegen eredetű neveknél ez a laikusok számára kisebb

képessége is: egyszerre jellemzi a típusjelölés és a megvalósulás. Ezen alapvonal alapján a tulajdonnévre prototipikusan jellemző jelentésmátrix a következőképpen fogható fel. Az egyelemű nevek jelentésszerkezete egy hálózathoz áll, míg a többeleműekhez több hálózat kapcsolódik. A névben foglalt enciklopédikus tartalom egyes beszélők számára csupán néhány általános tulajdonságot jelent (például a *Tisza* víznév esetében az, hogy egy folyó neve), más névhasználók azonban kidolgozott jelentéshálózathoz kapcsolnak a névhez (például a *Tisza* a Duna leghosszabb mellékfolyója, forrásának a Fekete-Tisza forrását tekintik, s innen mérik a folyó hosszát is, hossza valamikor 1419 km volt, a szabályozás eredményeként 962 km lett stb.). A jelentésszerkezet elidegeníthetetlen eleme továbbá a kulturális séma is, ide tartozik például az, hogy konvencionálisan milyen entitások kaphatnak nevet egy kultúrkörben. Japánban például az utcákat nem nevezik el, ezzel szemben a házakat, háztömböket névvel is felruházzák (vö. FARKAS 2014: 132), az USA egyes természetvédelmi területein pedig egyenesen tilos a névadás (vö. FARKAS 2014: 129–130).

HOFFMANN ISTVÁN TOLCSVAI NAGY GÁBOR nyomán a tulajdonnév jelentésszerkezetében feltételez egy kulturálisjelentés-síkot is: a név, a névadás és a névhasználat ugyanis mindenkor erősen összefügg a kultúrával (2010). Emellett a név identitásjelölő szerepét is hangsúlyozza, és ezt nem csupán a személynevek kapcsán, hanem a helynevek használatában is megragadhatónak látja.

2. A helynevek identitásteremtő és -jelölő szerepe. A következőkben a jelentésszerkezet kulturális síkját, s ezen belül elsősorban a helyneveknek az identitásteremtő és -jelölő szerepét mutatom be.

Kiindulási pontként azt mondhatjuk, hogy maga a névadás egyfajta identifikációs folyamatként értelmezhető. A tulajdonnévvel való megnevezés, noha nyelvi univerzálénak tekinthető, nem elengedhetetlen velejárója a nyelvnek, hiszen más nyelvi megoldásokkal (például körülírással) is egyedíteni tudjuk a helyeket. Az a tény tehát, hogy nevet adunk, identitással ruházza fel a helyet, ugyanakkor a névadó identitásában is nyomot hagy, hiszen azt nevezem meg, ami számomra fontos, ez pedig szociokulturálisan meghatározott. Egy-egy csoport azokat a helyeket látja el névvel, melyek a mindennapjaik során számukra jelentőséggel bírnak. Ebből a névhasználói igényből adódnak tulajdonképpen a beszélők helynévismeretében tapasztalható különbségek. A külterületen dolgozók több nevet adnak és használnak, mint az, aki soha nem jár ki a földekre, hiszen részleteiben is fontos számukra a megművelendő föld. A gyerekek elnevezik az olyan tereket is, melyeknek nincs ún. hivatalos nevük, de nekik mindennapjaik életterét jelentik: finn iskolások például *Syöpämonttu* 'rákgödör' néven említik azt a helyet, ahol dohányozni szoktak (AINIALA–SAARELMA–SJÖBLÖM 2012: 109). A sziklamászók olyan utaknak is neveket adnak a sziklafalon, melyek a laikusok számára láthatatlanok (l. pl. KUNA 2006). Érdekes lenne megvizsgálni azonban azt is, hogy az egyes nyelvek, kultúrkörök szempontjából vannak-e szignifikáns eltérések abban, hogy milyen földrajzi objektumoknak adnak nevet, vagy ezt leginkább maga a földrajzi környezet határozza meg. Annak ugyanis, hogy mi kaphat nevet, elvi meghatározottsága, korlátja nincs.

mértékű, míg a köznévi elemeket tartalmazó nevek természetesen a névhasználók számára is átláthatók szemantikailag.

A finn szakirodalom a helynevek identifikáló szerepe mellett számon tartja a praktikusság, a szociális, az affektív, valamint az informatív funkciókat is (AINIALA–SAARELMA–SJÖBLOM 2012: 119–123). A praktikusság funkciója azokhoz a névvariánsokhoz köthető, amelyeket a szűk, szoros kapcsolatban álló névközösségek rövidített formában használnak (AINIALA–SAARELMA–SJÖBLOM 2012: 120), például *Nyíregyháza* helyett *Nyíregy*-et mondanak. A számunkra fontos szociális funkció tulajdonképpen azt jelenti, hogy egy-egy névközösséget (legyen az egy nemzet, egy régió vagy egy település) az általa kreált, illetve használt nevek határozzák meg. Sok szerző arra hívja fel a figyelmet, hogy a helynevek a legidőtállóbb szimbólumok közé tartoznak, így fontos építőelemei a nemzeti, területi, helyi identitásnak (pl. SAPAROV 2003, LIGHT 2004, HELLELAND 2012). A helynevek a kulturális örökségünk részei, a múlttal kötnek össze bennünket: képesek arra, hogy megőrizzék és átadják a hagyományokat. A magyar helynévkincsből is említhetünk olyan neveket, melyeknek a nemzeti identitásformáló, -jelölő szerepe jól érzékelhető; gondoljuk a *Mohács*-ra vagy *Ópusztaszer*-re. E helynevek bizonyos kontextusban a hozzájuk kapcsolódó ismeretek folytán speciális tartalommal töltődnek fel. (Természetesen jogosan merülhet fel a kérdés, hogy a névnek az effajta használatát azonosnak tekinthetjük-e a pusztán a településre utaló alkalmazásával. De húzhatunk-e objektív, egzakt határt a névhez kapcsolódó enciklopédikus tudás köré?)

Az identitásjelölő szerep különösen dominánsan nyilvánul meg az olyan névköltöztetéseknél, melyeket nem a táj hasonlósága motivál, hanem a névadás egyfajta emlékeztető funkcióval bír (vö. HOFFMANN 1993/2007²: 136). A kíváncsi magyarországi számtalan helynevet vitt magával új lakhelyére: egykoron volt vagy ma is létezik például *Buda*, *Balaton*, *Kaposvár*, *Budapest*, *Tokaj* stb. nevű település a Kárpát-medencén kívül is. Ezek a helynevek a névadóknak az identitását hivatottak jelölni.

E kérdéskör kapcsán érdemes felvillantani – a téma részletesebb kifejtése nélkül – a kisebbségi helynevek használatának kérdéskörét is. E speciális helyzetben élő névhasználók esetében az anyanyelvű helynevek alkalmazása egyértelműen szoros részét képezi identitásuknak. Az efféle önazonosságért folytatott harcot jól szemléltethetik például az 1990-es években Szlovákiában lezajlott táblaháború, illetve a (személy)névháború címkével jelölt történések, melyek a kisebbségi nyelv tulajdonnév-használatának korlátozása körül robbantak ki. (Ehhez l. pl. BAUKO 2014: 88–90.)

A magyar helynevek körében a név identitásjelölő funkciója már a kezdetektől tetten érhető. HOFFMANN ISTVÁN mutat rá arra, hogy különösen a személynévi eredetű helynevek esetében szembetűnő ez, hiszen a helynév a személy és a hely szoros összetartozását fejezi ki (2010: 56–57). E kapcsolatot TÓTH VALÉRIA így fogalmazza meg: „A személynévi lexémát tartalmazó helynevek hátterében az esetek nagy többségében az a névadói szándék áll, amely – a név eredeti funkcionális-kognitív természetét tekintve legalábbis – egy közösség (pl. család) vagy még inkább egy konkrét személy birtoklását hivatott az elnevezésben rögzíteni” (2017: 16–17).

Ilyenfajta kapcsolat kifejezésére nemcsak személyek, hanem intézmények is törekedtek már a középkorban is. Mindenki számára jól ismertek azok a településnevek, melyek az egyházi identitásformálás eredményeképpen születtek, lásd például az *Apáti* helyneveket vagy a templomcíméből alakult településneveket (*Szentpéter*).² Efféle nevekre azonban

² TÓTH VALÉRIA patrocíniumi eredetű helynevekről írt tanulmányában felhívja a figyelmet arra, hogy a középkori Magyarországon a névtípus nem természetes nyelvi fejlődéssel, hanem egyházi

még a természeti nevek között is bukkanhatunk. A Bars vármegyei Garam folyó jobb oldali mellékveze *Bükk-sevnice* neve mellett felbukkan az *Apát pataka* (valamint a *Nagy-patak*, vö. GYÖRFFY 2011a: 39) elnevezés is, mely az oklevél szövege alapján újabb keletkezésű: „in rivulo predicto Bykeschebenicze, nunc a modernis *Rivulus abbatis* nominato” (KMHsz. 1. *Bükk-sevnice*), s az egyház névadói tevékenységének a nyomát viselheti magán, hiszen a vizek esetében nincs olyan nagy szerepe a jogbiztosító erejű névadásnak, az új lakosok sokszor csupán átvették a már meglévő vízneveket, s nem törekedtek új név létrehozására. (Az egyház névadói tevékenységéhez bővebben l. pl. BÖLCSKEI 2012.)

Érdemes felhívni a figyelmet a személy- és a helynevek fordított irányú kapcsolatára is az identifikáció kapcsán. Különösen a családnevek esetében tapasztalhatjuk azt, hogy a származási hely, s így a helynév válik a személy identitását legjobban reprezentáló nyelvi elemmé. Már az Árpád-kori átmeneti névformák között is szép számmal találunk a lakóhelyre utaló körülírással szerkezeteket, pl. *Mychael dictus de Buda* (1271; N. FODOR 2010: 24).

A helynévi alapszóból alakult személyneveket TÓTH VALÉRIA is a magyar személynév-rendszer egyik jellemző típusaként írja le, azonban munkájában – amelyben a rendszer leírására a korábbitól némileg eltérő terminusok használatát látja célszerűnek – felhívja a figyelmet arra is, hogy e típus jóval korábban is tipikus volt. A családnévelőzményeket mint sajátosságjelölő személyneveket értelmezi, s az e típusba tartozó nevek esetében a helynévi eredetű személynév a nemesek körében a birtokuk helyére vagy lakhelyükre utal, míg mások kapcsán a lakó- vagy inkább származási hely megnevezése történt meg (TÓTH 2016: 143). A helyről történő elnevezés megfigyelhető továbbá a nemzetségnevek között is (TÓTH 2016: 208–212). A kapcsolati vagy nexusnevek másik csoportjában, a családneveknél a helynév > családnév alakulási mód a jellegzetesebb névtípusok közé sorolható (TÓTH 2016: 228). N. FODOR JÁNOSnak a kései ómagyar korban végzett kutatásai – ugyanezt megerősítve – azt mutatják, hogy a magyar családnevek legvalószínűbb motivációi között második helyen szerepelnek a hellyel kapcsolatos nevek (29,97%, vö. N. FODOR 2010: 93). A családnévszótár adatait vizsgálva a 18. század végére e nevek aránya 50%-ra növekszik (N. FODOR 2010: 94, 107; vö. még CsnVégSz. 12).

A 20. század második felében történt családnév-változtatások leírásához FARKAS TAMÁS többféle helyre utaló szemantikai alkategóriát is felvett tipológiájába: a helység-névi alapú nevek mellett például hegy-, víz- és tájnévi alapú nevekről is beszél (2009: 38). Érdemes megjegyezni, hogy emellett helyet jelölő közszón alapuló nevekkal is számol. Kutatási eredményei e korszak kapcsán is azt mutatják, hogy a helynévi családnevek száma igen magas: a magyar névre változtatók körében 1948-ban minden második személy ilyen új nevet választott magának (51,8%), és bár ez az arány 1997-re 36,2%-ra esett vissza, még így is megőrizte első helyét a felvett névtípusok között (FARKAS 2009: 80).

A személy és a hely, illetve a személynév és a helynév szoros összefonódása nemcsak a magyar kultúrában jellemző, angolszász és német nyelvterületen is szép számmal tartalmaz a családnévkincs helynévi eredetű neveket (vö. N. FODOR 2010: 67–68).

irányítással született meg (2011: 185). Mivel az efféle nevek tipológiai szempontból egyáltalán nem voltak idegenek a magyar névrendszertől, így az elterjedésének rendszertani akadálya nem volt, a későbbiekben pedig a már meglévő nevek modelljét felhasználva spontán módon is jöttek létre új névalakulatok.

A nevek szociális funkciója szoros összefüggésbe hozható az említett affektív funkcióval. A névnek ez a jelentésmozzanata foglalja össze azokat a képzeteket, jelentéseket, attitűdöket, melyek a helyre vagy a helynév használóira irányulnak. Ennek a szerepnek a létezését is a csoportidentitás-tudat hívja életre: a névadás, illetve a névhasználat révén ugyanis az összetartozás és a másoktól való elkülönülés kifejezése valósul meg. A finn kutatók az affektív funkciót főként a nemhivatalos nevek körében vizsgálták, ugyanis e névfajta körében találkozunk a legtöbb olyan névvel, melyben a hellyel és a helyhasználóival kapcsolatos asszociációk és viszonyulások fejeződnek ki. A nemhivatalos helynevek egyik csoportja a szleng helyneveké (l. GYÖRFFY 2011b, 2012, 2016).

A szleng helynevek elemzése azért kaphat kiemelt szerepet a szociális és az affektív funkciók feltárásában, mert magát a szlenget a nagyobb közösségeken belül létrejövő kiscsoportok identitását jelző beszédmódként értelmezhetjük. A szleng létezése az egymással intenzív emocionális és beszédkapcsolatban lévő tagokból álló kiscsoportokban nyer értelmet: „egyrészt nyelvi eszközei révén megkülönbözteti a csoporthoz tartozókat a csoportba nem tartozóktól, másrészt pedig a kiscsoport és annak tagjai számára egyféle *verbális lázadást* jelent az őket körül vevő [sic] hierarchia ellen, így használata az *ego védelmét* és a *csoportnyomás alóli felszabadulást* szolgálja. Elsődleges és legfontosabb nyelvi funkciója (mint eredetileg magáé az általában vett emberi nyelv é is) a *fatikus* (kapcsolatfenntartó, -megerősítő) és *identitásjelző funkció* a nagyobb közösségen belüli kiscsoportokban.” (KIS 2010; a kiemelések az eredetiben).

3. A szleng helynevek és a hozzájuk kapcsolódó attitűdök. A *szleng helynév* terminust máig nem határozták meg, definiálása ugyanis már amiatt is nehézségekbe ütközik, hogy magának a szlengnek a megnyugtató, széles körben elfogadott definíciója sem született meg eddig. Azok, akik megpróbálták meghatározni a szlenget, igen gyakran a beszélők intuitív ítéletére hagytakoztak: PAUL ROBERTS szerint a szlenget mindenki felismeri, de senki nem tudja meghatározni (1958: 342), DUMAS és LIGHTER pedig egyenesen azt állítja, hogy a közösség reakciója a valódi szleng végső azonosító jellemzője (1978: 16). KIS TAMÁS a szlenget – mint a nagyobb közösségtől való elkülönülés nyelvi jelzését – a közösség öltözködési, tetoválási, zenehallgatási, metakommunikációs szokásaival stb. együtt a közösség etogramjának tekinti (2010, azaz tulajdonképpen nem mint szókinccset, hanem mint egyfajta nyelvi viselkedést határozza meg. Kutatásai során foglalkozott a szleng személynevek kérdésével is: definíciója szerint a szlengnevek azok a társadalmi kiscsoportokban megszületett és ott használt ragadványnevek, amelyek nyelvi síkon a szlenghez kapcsolódnak (KIS 1996: 93). Meghatározását a helynevekre alkalmazva azt mondhatjuk tehát, hogy a szleng helynevek azok a társadalmi kiscsoportokban megszületett és ott használt helynevek, amelyek nyelvi síkon a szlenghez kapcsolódnak.

3.1. Az attitűdvizsgálat eredményei. DUMAS és LIGHTER nyomán érdemes arra helyezni a hangsúlyt, hogy maguk a névhasználók hogyan vélekednek a szleng helynevekről. Ennek feltárására 2010 májusában a Debreceni Egyetem elsőéves kommunikáció- és médiatudomány szakos hallgatóinak körében attitűdvizsgálatot végeztem, melynek főköszába a szleng helynevek alkotásával, illetve használatával kapcsolatos hiteket, véleményeket állítottam. A vizsgálatban 37 diák vett részt, akik életkora 19–23 év között mozgott. A kérdőíveket fiúk és lányok egyaránt kitöltötték. Származási helyüket tekintve színes képet alkotnak a megkérdezettek: találkozhatunk az egyetemvárosból származó diákokkal,

a résztvevők nagyobb része azonban a környező kisvárosokból, falvakból érkezett. Kévs kivételtől eltekintve mindannyian Debrecenben éltek (kollégiumban, albérletben). Érdekes kiemelni azt is, hogy a felmérésben részt vevő hallgatóknak volt szociolingvisztikai előképzettségük, így rendelkeztek valamiféle tudással a szlengről, tehát nem teljesen laikus nyelvhasználók.

A kérdőívek segítségével megkérdeztem a hallgatókat arról, hogy véleményük szerint mi jellemzi a szleng helyneveket; kik, miért és milyen szituációban használják őket; s hogyan ítélik meg a szleng helyneveket stílusán; azaz tulajdonképpen olyan kérdésekre kellett a válaszadóknak felelniük, amelyeket a szlengkutatás alapvető kérdésköreinek tekinthetünk.

3.1.1. Milyenek a szleng helynevek? E kérdésre igen széles spektrumból érkeztek válaszok. A feleletek gyakoriságát szem előtt tartva azt tapasztalhatjuk, hogy a szleng helynevet a legtöbben az eredeti helynév vicces, humoros formájaként határozták meg. Sokan a név becéző szerepét emelték ki, igen sok esetben pedig a név rövidítéses jellegére, illetve könnyebb megjegyezhetőségére utaltak. E leggyakrabban felbukkanó jellemzők azonban összefüggnek más, ritkábban említettekkel, így ezek tárgyalását együtt végzem el.

A szleng helynevek humoros, vicces volta összekapcsolható a szójátékként való értékelésével, ez pedig összecseng JESPERSEN azon gondolatával, mely szerint a szleng az emberiség játékszeretetének az eredménye (1964: 134).

Azok, akik a név becéző szerepét emelték ki, a szlengben megnyilvánuló erős érzelmi viszonyulásra utalhatnak. A pozitív érzelmi színezet mellett természetesen az ellentétes hozzáállás is megnyilvánulhat a szleng helynevekben: ezt jelzi „a negatív megközelítést szolgálja” válasz. Érdekes megjegyezni, hogy a szleng a másik (domináns) értékrendhez való viszonyulást fejezi ki, de nem mindig becsmérlő módon, emellett igen gyakran a csoport saját értékeiből, attitűdjéből is gúnyt űz.

A felmérésben részt vevők közül csupán ketten utaltak a szleng helynevek alkotás-módjára: „a név rövidítéses jellegű” és „angolra fordított változat” válaszokban. Ezzel kapcsolatban meg kell említeni, hogy a szlengben igen hosszú összetett szavak, többszavas kifejezések is megjelennek, az azonban igaz, hogy csonkítással, rövidítéssel igen gyakran él a szleng. Az idegen nyelvi elemek (főleg angol szavak) használata jelen körünkben pedig általánosan jellemzi a nyelvet.

A szleng helynevek szemantikájával függnek össze a „valamire asszociálnak”, „kétértelmű” és „sokat mondó lehet” válaszok. A szlengre általánosan jellemző a figurativitás, azaz hogy figuratív módon nevez meg dolgokat, főleg metafora, metonímia és ironia segítségével (EBLE 1999: 231).

A szlenggel kapcsolatban sokszor hangsúlyozzák a kutatók a tudatosság jelentőségét: a szlenghasználó tudatosan alakítja nemcsak a tartalmat, hanem a formát is (ANDERSSON–TRUDGILL 1999: 254–255). A forma kiemelt szerepét több válaszadó is érintette: „dallamot ad a helynévnek”, „jól cseng”, „hangzatosabb, mint az eredeti helynév”, „jobban felfigyel rájuk az ember”.

Nem meglepő módon negatív értékítéletekkel is találkozhatunk a kérdőív válaszai között: a szleng helyneveket egyesek erőltetettnek, elcsépeltnak, idétlennek tartják. A szleng elítéléséről később bővebben szölok, ehhez a jelenséghez itt csupán annyit fűznék hozzá, hogy ha a szleng szavak ilyenné (azaz erőltetetté, elcsépeltté, idétlenné) válnak, akkor

elveszítik eredeti konnotációjukat, emiatt használatuk háttérbe szorul, majd lecserélődnek, ez pedig a szleng szókészlet igen gyors változásához vezet.

3.1.2. A szleng helynevek használói. Ezután vizsgáljuk meg, hogy az egyetemisták szerint kik használják a szleng helyneveket. A kérdőíven e kérdés mellett iránymutatóként szerepelt, hogy a válasznál a névhasználó nem, kor, hobbi, iskolázottság, lakhely stb. szerinti jellemzését várom. A felmérésben részt vevők ezzel szemben szinte kivétel nélkül csupán a kor és a lakhely szerinti tulajdonságokat adták meg: a fiatalok és a városiak azok, akik véleményük szerint a szleng helyneveket használják. A „fiatalok” csoportot néhányan tovább specifikálták: egyesek szerint ez a középiskolásokat és egyetemistákat jelenti, mások a 30, illetve a 40 éves korhatárt adták meg. Meglepő módon csupán igen kevesen emelték ki a szleng helynevek használóinak csoportjellegét. Erre a megközelítésre utaltak az „egy bandába tartozók”, „akik nagy közösségekben sok időt töltenek, például kollégium, iskola”, „egy hobbit űzők”, „bármilyen szubkultúra” válaszok. Azoknak a meghatározása is felbukkant a felmérés során, akik nem vagy kevésbé használnak szleng helyneveket: „a magasan iskolázottak kevés szlenget használnak”. Az itt bemutatott válaszok jól alátámaszthatnák azt a szakirodalomban is igen elterjedt vélekedést, mely szerint a szlenget csupán a serdülők használják. Egyes szerzők egyenesen az ifjúság nyelvvel azonosítják a szlenget. Ez a nézet azonban mára sokak által megcáfolt állításnak tekinthető. Jól mutatják ezt például a helsinki szleng helynevekkel foglalkozó munkák is, melyekben 1934-es, 1941-es, 1949-es, 1950-es, 1963-as születésű szlenghelynévhasználókkal is készítettek interjút (AINIALA 2009).

A szlenget eredetét tekintve – ahogy a válaszadók is érzik – valóban leggyakrabban a városhoz kapcsolják. A szleng a maga gazdagságában akkor jelent meg először, amikor sokféle nép találkozott a régi vásárvárosokban, és valójában a sokszínű középkori városokban virágzott fel. Hasonló, de összetettebb okokból a 19. században a szleng a modern városi élet részévé vált, illetve – ma még inkább – a modern társadalom része (ALLEN 1999: 261). Célszerűbb azonban inkább úgy fogalmaznunk, hogy a városok termékenyebb szülőhelyei a szlengnek, mert szleng bárhol létrejöhet, így elterjedtsége sem területileg, sem kor, sem társadalmi réteg szerint nem lokalizálható egyöntetűen.

A modern társasnyelvészeti megközelítés azonban ezen a szemléleten is tovább megy: egyre többen gondolják úgy, hogy a szleng az emberi nyelvvel egyidős nyelvi univerzálé. KIS TAMÁS, e gondolat legradikálisabb képviselője úgy véli, hogy a szleng „minden beszélt nyelvnek minden korszakában jelen van az emberi nyelv kialakulása óta, és létezése törvényszerű. [...] Mivel a szlenget (és vele együtt a nyelvet) létrehozó okok az ember legalapvetőbb emberi tulajdonságaiból, a Homo sapiens társas jellemzőiből származnak, azt is elmondhatjuk, hogy létrejöttének elsősorban nem nyelvi, hanem biológiai-etológiai-szociális okai vannak, épp ezért a szleng nem egyszerűen nyelvi, hanem »emberi« univerzálé is.” (KIS 2006: 138.)

3.1.3. A szleng helynevek használatának oka és célja. Ez a gondolat egyenesen átvezet bennünket ahhoz a kérdéshez, hogy miért használják a szleng helyneveket. A megkérdezettek a szleng helynevek használatakor a csoportösszetartó erőt hangsúlyozták: „közösségformáló erő”, az „egy csoportba tartozást erősíti”, „ez is az összetartozásukat jelenti”, „közösségteremtő erővel bírnak, hiszen akik ismerik ezeket az elnevezéseket, azok úgy érezhetik, egy helyre tartoznak”, „ezáltal jobban magukénak tudják a helyet”.

Egy válaszban a szleng identitásjelző funkciója is megjelenik: „a személyiséget képviseli”. A más csoporttól való elkülönülés vágya jelenik meg emellett a következő válaszban is: „negatív megkülönböztetésként hozzák létre a területen kívül élők”. Egy résztvevő a szleng helynevek használatának okát a kifigurázásban látja. „A szleng egy bizonyos érzelmi viszonyulást fejez ki, és igen lekicsinylő stílusárnyalatot hordoz.” Ez a viszonyulás ugyancsak a többségi csoporttal való szembenállás kifejezője.

Ezzel összefüggésben természetesen olyan válaszokkal is találkozhatunk, amelyek a szleng helynév nem ismerése felől közelítenek: azért használják, hogy „a kívülálló ne tudja, hogy melyik helyről van szó”, „a szülők ne értsék”, „jó használni, mert csak néhány ember ismeri”; „néha kifejezetten zavaró a használatuk, mivel azt, aki nem ismeri őket, gátolhatja a megértésben”. E válaszok egybecsengenek azzal, hogy a szleng a nagy csoport elleni védekezés egyik eszköze, egyfajta lázadás a hierarchia ellen; egyesek szerint a szleng egyenesen ellennyelv (pl. HALLIDAY 1976).

WALT WITHMAN szerint a szleng a köznép próbálkozása arra, hogy a sivár szószertintiség helyett szabadon fejezze ki magát (1892: 404). Ezt a vélekedést támasztják alá a következő hallgatói vélemények is: a „nyelvezet színebbé tétele miatt használjuk”, „változatossá teszi a nyelvet”, „megszínesítik a beszélgetést”, „unalmasnak találják az eredeti, sokszor ismételt helynevet”, „vagy egyszerűbb, vagy aranyosabb”, „a fiatalok szeretik az új és vagány dolgokat, azt, ami eltér a hétköznapiól”. JESPERSEN ezt a jelenséget így fogalmazza meg: a szleng valami újdonság játékos létrehozása ott, ahol tulajdonképpen semmi újra nem volt szükség (1964: 134).

Egyes válaszadók szerint manapság divatból élnek a szleng helynevekkel, s ugyanerre utal a „nem menő a hivatalos név használata” felelet is. Az a szemlélet, mely a szlengben a divatot mint tényezőt emeli ki, a Webster angol szótár 1864-es kiadásában jelent meg először. Ugyancsak felhívja erre figyelmünket EBLE, aki a divat nyelvi megfelelőjeként tekint a szlengre (1999: 232).

A felmérésben részt vevőket megkérdeztem arról is, hogy milyen szituációban használják a szleng helyneveket. A válaszok igen egyöntetűek voltak: „baráti társaságban, kötetlen beszélgetés során”, „semmiképpen nem hivatalos helyen”, „mindennapi beszélgetésben, baráti társaságban”, „ahol mindenki ismeri a szlenget, amit használunk”. Ahogy a szlenget magát vizsgáló szakirodalomban is láthatjuk, a szleng helynevek használata is a kötetlen helyzetekre jellemző. E triviális észrevételhez azonban mindenképpen érdemes hozzáfűzni azt is, hogy nemcsak a szituáció kötöttsége változik térben és időben egyaránt, hanem az egyes szleng elemek megítélése is változó lehet. Metodikai szempontból fontos itt kitérni MONA FORSSKÄHL nézetére. Véleménye szerint ugyanis mivel a formalitásnak nincs egyfajta objektív mérőskálája, elkerülhetetlen, hogy a vizsgálatban a formalitás fokát a résztvevők (jelen esetben a szleng helynévhasználók), és ne az elemzők alapján határozzuk meg. Ez azt jelenti, hogy a kutatónak a résztvevők reakcióiban kell annak a jeleit keresni, hogy mit tekintenek formálisnak vagy informálisnak egy adott helyzetben (FORSSKÄHL 1999: 25).

3.1.4. A szleng helynevek stílusértéke. A válaszadókat megkértem arra is, hogy stílusosan értékeljék a szleng helyneveket, illetve használatukat. A válaszokat alapvetően két csoportba sorolhatjuk. Az első csoportba tartozó válaszadók inkább pozitív jelzőket használtak: *laza, kötetlen, fiatalos, modern, nem konzervatív, színes, eredeti*. Mások inkább elítélően nyilatkoztak róluk: *kevésbé kifinomult, köznapi, nem hibátlan stílus*;

kevésbé választékos, nem igazán esztétikus, hétköznapi, helytelen; „a szleng helyneveket használó szerint stílusos, szerintem gagyi”. Egy válaszadó láthatóan ambivalensen viszonyul a szlenghez: „nekem tetszik, ha nem viszik túlzásba; néha illetlen is lehet”.

A szleng nyelvészeti megítélésében sokáig tartotta magát az a nézet, mely elítéli a használatát. A kérdőívre adott válaszokban megjelenő elítélő attitűd is minden bizonnyal ennek lehet egyfajta továbbélése. KIS TAMÁS a szleng elítélésének okait a kialakulásának okával hozza összefüggésbe: a csoport (legyen az kőkorszaki vagy modern) alapvető érdeke az, hogy ne legyen benne széthúzás (2006: 134–135). A nagycsoport ezért igyekszik homogenizálni a közösséget, s ennek egy lehetséges módja, hogy a kiscsoportra jellemző beszédmódot, azaz szlengjüket megbélyegzi. Ugyanakkor ez a kiscsoport ugyanígy megbélyegez más, bomlasztónak vélt kiscsoportokat.

3.2. A szleng helynevek affektív és szociális funkciója. Az attitűdvizsgálat eredményei után az alábbiakban olyan szleng helyneveket elemzünk, melyekben a szociális és/vagy az affektív funkció erőteljesebben érzékelhető.

Az affektív helynevekben leggyakrabban valamiféle negatív érzés jelenik meg a hellyel, távolabban értelmezve a hely lakosaival kapcsolatban. A *Hajdúszoboszló* névnek igen kiterjedt névbokra van (l. GYÖRFFY 2011b: 94–95). A szleng változatok között jó néhány pejoratív névvel találkozhatunk: például *Sznoboszló* (ti. átvittén a várost, valójában a vezetőségét sznobnak tartják a névadók) és *Szoposzló* (ti. szopás a városban élni).

Szabadszállás település ugyancsak jó néhány, a katonai szlengben használatos elnevezést kapott: *Szivatszallás*, *Szívószallás*, *Szopatszallás*, *Szutyokszallás* (l. KIS 2008). A hivatalos név ebben az esetben a *szabad* és a *szállás* ’betelepedett kun vagy jáász nemzetség, csoport lakóhelye’ köznevek összetétele, mely eredetileg arra utal, hogy a település lakói mentesítve voltak bizonyos szolgáltatásoktól, adóktól. A szlengben a név utótagja megmaradt, az előtagot pedig olyan pejoratív jelentésű lexémákra cserélték a névhasználók, amelyek megőrizték a név szótagszámát: *szivat* és *szopat* ’úgy jár el valakivel, hogy az emiatt kellemetlen, megalázó, esetleg tartósan hátrányos helyzetbe kerül’, *szívó* ’kellemetlen helyzetben lévő, szutyok ’piszok, mocsok’. A névben kifejezett negatív attitűdöt az magyarázza, hogy a településen laktanya volt, ahol a kötelező, kellemetlennek tartott katonaidejüket töltötték az elnevezéseket megalkotó katonák.

Vas megye székhelyének a megnevezései közül a katonák által használt *Baszombat-hely*, *Szívóhely* és *Szopacshely* nevek hasonló jelentéstartalmat hordoznak (KIS 2008). A helynév az első esetben szótaghozzáadással jött létre, így a *baszom* ragozott igealak fedezhető fel benne, míg a másik két névben a *szívó* ’kellemetlen helyzetben lévő’ és a *szopacs* ’bosszúság, kellemetlen, megalázó helyzet’ előtagokkal cserélődött fel az eredetileg a vásártartás napjára utaló *szombat* elem.

Az erdélyi magyarok az anyaországi magyarokra a *tápos* ’kényes, elvárosiasodott, tájékozatlan’ negatív attitűdöt kifejező lexémát használják, mely helynévformánssal, a latin nyelvből átvett országnévképzővel vált ugyancsak negatív viszonyulást sugalló helynévvé: *Tápia* (vö. KLIPPEL 2015).

Lekicsinylő viszonyulás jelenik meg a börtönszlengben előforduló *Álompusztá* és *Kabaré* nevekben is (KIS 2015). Az első gúnyos elnevezés az Állampusztai Országos Büntetés-végrehajtási Intézet intézménynév első tagjának az elferdítésével jött létre (*Állampusztá* > *Álompusztá*), az Igazságügyi Megfigyelő és Elmeógyógyintézet szleng

nevében pedig a *kabaré* 'nevetségesen furcsa v. kisszerű jelenet, helyzet, eljárás' (ÉKsz.²) jelentésű szó használata arra utal, hogy a névadók szerint az intézet nevetséges.

Egyértelműen pejoratív jelentésárnyalatú a *Koszos* szleng tulajdonnév, ami a budapesti Kosztolányi tér megnevezése, valamint a Budapest nevének elferdítéséből keletkezett *Butapest* elnevezés is negatív konnotációjú (PARAPATICS 2008). Budapestre több évtizeddel ezelőtt használták emellett például a *Fürdőváros* nevet is, mely az *Itt állok megfürödve* 'becsaptak' mondással függ össze (ZOLNAY–GEDÉNYI 1996: 15).

Szituációtól és névhasználó közegetől függően változhat a *Balmaznyújork* helynévben megjelenő attitűd. Az elnevezés egyfajta nyelvi játékként kedveskedő viszonyulást is kifejezhet, más esetekben viszont ironikus hangvételűnek érződik. Bármelyikről legyen is azonban szó, egyik esetben sem semleges a név által hordozott jelentésszerkezet. Hasonlónak érzem ehhez a *Rich Field* nevet is, mely Gazdagrét megnevezése, vagy itt említhetjük meg a *Jászkarafaszajenő* elnevezést is, ami *Jászkarajenő* szleng névváltozata. Kettős árnyalatúak lehetnek a Nádudvar megnevezésére használt *Nádgarden* és *Garden City* helynevek is, illetve Nyíregyháza *Zsíregyháza* vagy Szikszó *Szan Franszikszo* elnevezése is, de itt említhetjük meg azt az esetet is, amikor *Kazincbarcika* helyett *Kazincbarszelona* nevet mondanak.

Érdeemes megemlíteni, hogy egyes szleng helynevekhez több jelentésárnyalat kapcsolható: tréfás-gúnyos, illetve tréfás-pejoratív, illetve találkozunk olyanokkal is, melyek nem egy meghatározott denotátumot neveznek meg, hanem egy bizonyos típusú helyfajtát jelölnek: *Bronx* jelentése például 'veszélyes, általában szegények és cigányok, romák lakta utca, városrész' (vö. PARAPATICS 2008), metaforikus nevét a New York-i Bronxról vette. Hasonló jelentéssel bír a hevesi *Krakkó* helynév is. A valóban létező *Rákospalota*, *Rákoscaba*, *Rákoshegy*, *Rákoskeresztúr*, *Rákosliget* elnevezések mintájára létrehozott, negatív jelentésárnyalatú *Rákosborzasztó* ~ *Rákosrettenetes* szleng tulajdonnevekkel Budapest belvárosától távoli kerületre, lakótelepre utalnak (vö. PARAPATICS 2008). Hasonló használatú a *Bivalybasznád* 'ismeretlen, várostól távoli vidék, tanya' (vö. PARAPATICS 2008) név is.³

Bizonyos esetekben nem meghatározható, hogy milyen viszonyulás jelenik meg a névben, és leginkább az a tény mutatja a helynek a névadók életében betöltött fontos szerepét, hogy elnevezik az adott helyet. Ezekben az esetekben ezért inkább a szociális funkció megjelenését kell hangsúlyoznunk. Erre látunk példát a *BTK beach* név esetében, mely a Debreceni Egyetem főépülete előtti tér elnevezése. Ez a hely a hallgatók szociokulturálisan fontos tere; a névadást nem a tájékozódás segítése vezette, hiszen mondhatnák azt is az egyetemisták, hogy *menjünk le az egyetem/a főépület elé*. Ennek a helynévnek a használata azonban azt is magában foglalja, hogy a diákok napozni, pihenni, beszélgetni mennek le, mint ahogy azt a strandon (vö. angol *beach* 'strand') is teszik. Ugyancsak a szociális funkció jelenléte érezhető akkor, amikor *Batyi*-t mondanak a budapesti *Batthyány tér* helyett (vö. PARAPATICS 2008), vagy a *Szalkszentmárton* név helyett a motorosokra utaló *Salakszentmotoros* elnevezést használják, Miskolcot pedig *Miskócia*-ként említik.

A csoportidentitást kifejező helynévnek tehát nem feltétlenül kell affektív funkcióval is rendelkeznie. A börtönszlengben használatos *Cséri* elnevezés, mely a budapesti *Ecseri*

³ E név termékeny mintát is szolgáltat más nevek létrehozásához is. Philip Kerr Kieső helyen című regényében a fordító a *Strokebasznád* helynevet hozta létre hasonló jelentéstartalommal.

Piac variánsa (vö. SZABÓ 2008), pusztán szociális funkcióval bír. Csupán a játékoság érhető tetten az ugyancsak a börtönszlengből ismert *Szpidkár* elnevezésben is, mely a Gyorskocsi utcai börtönt jelöli (vö. SZABÓ 2008). ZOLNAY és GEDÉNYI gyűjtéséből szintén számtalan budapesti szleng helynevet idézhetünk még fel: például *Böskefalva* 'Pest-erzsébet', *Banánsziget* 'a volt Berlini tér közepén elterült járdasziget' (ti. banánt is árúsítottak az ott lévő bódéban), *Disznófalva* 'Újpest' (ti. disznóólak voltak ott), *Duncsi* 'a Duna és partja' stb. (ZOLNAY–GEDÉNYI 1996: 16–18).

4. A fentiekben arra láthattunk szemléletes példákat, hogy a személynevekhez hasonlóan a helynevekben is megjelenik az identitásjelölő funkció. Az, hogy milyen földrajzi objektumnak és miféle nevet adunk, a már névvel bíró helyeket hogyan és miért nevezzük el újra, valamint a helynévvariánsok közötti választást milyen tényezők határozzák meg, a helynevek identitásalakító és -jelölő szerepével függ össze. Ezek megválaszolása a nem hivatalos helynevek keletkezésének és használatának a minél szélesebb körű elemzésével történhet meg, amire a magyar helynévkutatásnak is célszerű a jövőben nagyobb hangsúlyt fektetnie.

Hivatkozott irodalom

- AINIALA, TERHI 2009. Place names in the construction of social identities. The uses of names of Helsinki. In: AHRENS, WOLFGANG – EMBLETON, SHEILA – LAPIERRE, ANDRÉ eds., *Names in Multi-Lingual, Multi-Cultural and Multi-Ethnic Contact. Proceedings of the 23rd International Congress of Onomastic Sciences*. York University, Toronto. 67–75. <http://hdl.handle.net/10315/2924>
- AINIALA, TERHI – SAARELMA, MINNA – SJÖBLOM, PAULA 2012. *Names in Focus. An Introduction to Finnish Onomastics*. Studia Fennica Linguistica 17. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- ALLEN, IRVING L. 1999. Szleng — szociológia. In: FENYVESI ANNA – KIS TAMÁS – VÁRNAI JUDIT SZILVIA szerk., *Mi a szleng? Tanulmányok a szleng fogalmáról*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 261–272.
- ANDERSSON, LARS-GUNNAR – TRUDGILL, PETER 1999. *A szleng*. In: FENYVESI ANNA – KIS TAMÁS – VÁRNAI JUDIT SZILVIA szerk., *Mi a szleng? Tanulmányok a szleng fogalmáról*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 247–260.
- BAUKO JÁNOS 2014. A tulajdonnév identitásjelölő funkciója. In: BAUKO JÁNOS – BENYÓVSZKY KRISZTIÁN szerk., *A nevek szemiotikája*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Magyar Szemiotikai Társaság, Nyitra–Budapest. 78–96.
- BÖLCSKEI ANDREA 2012. Az egyház mint egykori birtokos a magyar helységnevekben. *Névtani Értesítő* 34: 71–80.
- CsnVégSz. = *Régi magyar családnevek névvégmutató szótára. XIV–XVII. század*. Szerk. FARKAS TAMÁS – F. LÁNCZ ÉVA ANNA. ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 2009.
- DUMAS, BETHANY K. – LIGHTER, JONATHAN 1978. Is slang a word for linguists? *American Speech* 53: 5–17.
- EBLE, CONNIE C. 1999. Szleng. In: FENYVESI ANNA – KIS TAMÁS – VÁRNAI JUDIT SZILVIA szerk., *Mi a szleng? Tanulmányok a szleng fogalmáról*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 227–233.
- ÉKsz.² = *Magyar értelmező kéziszótár*. Főszerk. PUSZTAI FERENC. 2., átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.

- FARKAS TAMÁS 2009. *Családnév-változtatás Magyarországon*. Nyelvtudományi Értekezések 159. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FARKAS TAMÁS 2014. A névtelenség és a megnevezés alapkérdéseiről. In: BAUKO JÁNOS – BENYOVSZKY KRISZTIÁN szerk., *A nevek szemiotikája*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Magyar Szemiotikai Társaság, Nyitra–Budapest. 124–138.
- N. FODOR JÁNOS 2010. *Személynevek rendszere a kései ómagyar korban*. Magyar Névtani Értekezések 2. ELTE BTK, Budapest.
- FORSSKÄHL, MONA 1999. A szleng meghatározásáról. In: FENYVESI ANNA – KIS TAMÁS – VÁRNAI JUDIT SZILVIA szerk., *Mi a szleng? Tanulmányok a szleng fogalmáról*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 77–88.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2011a. *Korai ómagyar kori folyóvíznevek*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 20. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2011b. A szleng helynevek névrendszertani helyéről. *Névtani Értesítő* 33: 93–99.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2012. A névszociológiai aspektusról a szleng helynevek ürügyén. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 7: 53–60.
- GYÖRFFY, ERZSÉBET 2016. Slang Toponyms in Hungary: A Survey of Attitudes Among Language Users. In: PUZEY, GUY – KOSTANSKI, LAURA eds., *Names and Naming. People, Places, Perceptions and Power*. Multilingual Matters, Bristol. 153–161.
- HALLIDAY, MICHAEL A. K. 1976. Anti-languages. *American Anthropologist* 78: 570–584.
- HELLELAND, BOTOLV 2012. Place names and identities. In: HELLELAND, BOTOLV – ORE, CHRISTIAN EMIL – VIKSTRØM, SOLVEIG eds., *Names and Identities*. Oslo Studies in Language 4/2. University of Oslo, Oslo. 95–116.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993/2007². *Helynevek nyelvi elemzése*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 67. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- HOFFMANN ISTVÁN 2010. Név és identitás. *Magyar Nyelvjárások* 48: 49–75.
- JESPERSEN, OTTO 1964. *Mankind, Nation and Individual from a Linguistic Point of View*. University Press Bloomington, Bloomington, Indiana.
- KIS TAMÁS 1996. Személynevek a szlengben. *Magyar Nyelvjárások* 33: 93–104.
- KIS, TAMÁS 2006. Is slang a linguistic universal? *Revue d'Études Françaises* 11: 125–141.
- KIS TAMÁS 2008. *A magyar katonai szleng szótára*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- KIS TAMÁS 2010. Alapismeretek a szlengről. In: KIS TAMÁS szerk., *Magyar szleng. Tanulmányok, szótárak, könyvek a magyar szleng témaköréből*. <http://mnytud.arts.klte.hu/szleng/szleng.php> (2017. 06. 10.)
- KIS TAMÁS 2015. *Sittesduma. (Magyar börtönszlengszótár)*. Szlengkutatás 9. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- KLIPPEL RITA 2015. Magyarok magyarokról – A tápos szó jelentése. In: BENŐ ATTILA – FAZAKAS EMESE – ZSEMLYEI BORBÁLA szerk., *Többszínűség és kommunikáció Kelet-Közép-Európában. A XXIV. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai. Kolozsvár. 2014. április 24–26. A MANYE kongresszusok előadásai* 11. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár. 403–408.
- KMHsz. = *Korai magyar helynévszótár 1000–1350*. 1–. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN. A Magyar Névarchívum Kiadványai 10. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, 2005–.
- KUNA ÁGNES 2006. Sziklamászóutak nevei a Kis-Gerecsében. *Névtani Értesítő* 28: 113–120.
- LIGHT, DUNCAN 2004. Street names in Bucharest, 1990–1997. Exploring the modern historical geographies of post-socialist change. *Journal of Historical Geography* 30: 154–172.

- PARAPATICS ANDREA 2008. *Szlengszótár. A mai magyar szleng 2000 szava és kifejezése fogalomköri szinonimamutatóval*. Az ékesszólás kiskönyvtára 6. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- ROBERTS, PAUL 1958. *Understanding English*. Harper, New York.
- SAPAROV, ARSENY 2003. The alteration of place names and construction of national identity in Soviet Armenia. *Cahiers du Monde russe* 44: 179–198.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév jelentése és funkciója*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SZABÓ EDINA 2008. *A magyar börtönszleng szótára*. Szlengkutatás 9. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2008. A tulajdonnév jelentése. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Balatonszárszó, 2007. június 22–24)*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Budapest. 30–41.
- TÓTH, VALÉRIA 2011. Patrociny Settlement Names in the Carpathian Basin. In: TÓTH, VALÉRIA ed., *Patrociny Settlement Names in Europe*. Onomastica Uralica 8. Debrecen University Press, Debrecen–Helsinki. 175–206.
- TÓTH VALÉRIA 2017. *Személynévi helynévadás az ómagyar korban*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 41. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- WHITMAN, WALT 1892. *Complete Prose Works*. David McKay, Philadelphia, PA.
- ZOLNAY VILMOS – GEDÉNYI MIHÁLY 1996. *A régi Budapest a fattyúnyelvben*. Fekete Sas Kiadó, Budapest.

GYÖRFFY ERZSÉBET

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4776-1734>

Debreceni Egyetem

Bölcsészettudományi Kar

ERZSÉBET GYÖRFFY, Place names and identity

Not only personal names are identity markers, so are place names. The issues of what kinds of names are given to which geographical objects, why and how places with established names are renamed, and what factors determine the choice among name variants are connected to the role of place names as identity shapers and markers. The fulfilment of this role is supported by the additional social and affective functions of place names. To illustrate the interrelations of place names and identity, the author quotes slang place names, as the above-mentioned functions can easily be demonstrated on these. The paper first discusses the results of a survey on attitudes towards slang place names conducted among university students; then the appearances of affective and social functions are illustrated with the help of several examples of slang place names.

Néhány megjegyzés a pannóniai víznevek legrégibb rétegéhez II. *Drau/Dráva és Raab/Rába**

1. Bevezetés. A *Száva/Save/Sáva* névhez a Névtani Értesítő előző, 38. számában (BICHLMEIER 2016) egy teljes fokú töből eredő levezetést javasoltam; a legvalószínűbben egy ősidg. **sh₂eu-o-/*sh₂ou-o-* > őeur. **sauo-* előzménnyel számolhatunk. A szlávban (összl. **šāvā-* > szln., hv., szb. *Sáva*) és majd a magyarban (*Száva*) ebben a folyónévben megjelenő hosszú magánhangzó leginkább egy eredetileg nyílt szótagban álló rövid magánhangzó megnyúlásával magyarázható a fejlődésnek egy újlatin köztes fokán. Ugyanígy magyarázható a *Dráva/Drau* név (l. BICHLMEIER 2011: 74–76). Az ezzel a magyarázattal szembeni fenntartásokat (l. alább a 3. pontban) végső soron mind el lehet háritani. Az etimológiailag rokon lengyel és más víznevek esetében egy kissé eltérő alapformát kell feltennünk.

2. *Drau/Dráva.* A *Dráva/Drau* név már többször volt vizsgálat tárgya, leggyakrabban a *Száva/Save/Sáva* névvel összefüggésben. Legtöbbször itt is a *Száva/Save/Sáva* névnél valószínűsített újlatin nyúlással számoltak (l. pl. SCHRAMM 1981: 233–235, kül. 234; ANB. 273–274). Alapvetően érvényesnek tartotta ezt KRAHE (1963: 292–293, 323; 1964: 44–45; továbbá POHL–SCHWANER 2007: 181, 184) is.

Ezzel szemben az ERHSJ. (1: 340) ennél a folyónévnél ismét a szláv mitológiával érvel a folyónév nőnemének magyarázata során. Ennek a magyarázatnak ezért arra a számos más folyónévre is igaznak kellene lennie, amelyek a nyelvtani nemnek ugyanezt a váltását mutatják. A tulajdonképpeni etimológiáról ugyanott nem esik szó, csupán annyit olvashatunk, hogy a folyónév mediterrán eredetű lehet. BEZLAJ (1956–1961. 1: 150–152) is alaposan ismerteti a régebbi szakirodalmat. A szótöbéli magánhangzó nyúlásának problematikáját azonban ebben a tanulmányában egyáltalán nem tárgyalja – nem úgy, mint az újabb írásában (l. BEZLAJ 1956–1961. 2: 174; a folyónévhez és az abból származtatott helynevekhez l. KRANZMAYER 1956–1958. 2: 55–56, ANREITER–HASLINGER–ROIDER 2000: 130–131; bár a hangzónyúlásról az utóbbiak nem tesznek említést, ismét szép összeállítását adják a görög és latin adatoknak).

A DGNB. (102) szintén nem tárgyalja a töbéli magánhangzónyúlás problémáját; az ősidg. **o* > *a* átmenethez visszafogottan egy pannóniai hangtörvényt vesz figyelembe.

A *Sáva/Save* és a *Dráva/Drau* név etimológiája közti egyetlen különbség abban áll, hogy az alapul szolgáló forma csak az egyik lehet az ősidg. **dreu-* 'fut', ugyanígy ősidg. **drou-ó-* 'futó' (mn. és fn. is) vagy ősidg. **drōu-o-* 'futás' szótó két *o*-fokú variánsa közül (vö. LIV². 129; ugyanígy helyesen LOCHNER VON HÜTTENBACH 1991: 152, aki a szótó redukált fokát – WIESINGERTől eltérően, l. alább – helyesen **dru-* alakként határozza meg.

* A Néhány megjegyzés a pannóniai víznevek legrégibb rétegéhez I. *Száva/Save/Sáva* című közlemény folytatása (Névtani Értesítő 38. 2016: 131–142; fordította Németh Luca Anna). Némethől fordította Kozma Judit, a fordítást szakmailag ellenőrizte Gerstner Károly. Szíves közreműködésüket ezúton is köszönjük. (A szerk.)

A 'folyó nyomvonala' jelentés itt már a várható szemantikai továbbfejlődést mutatja, azaz biztosan nem az eredeti jelentést.) Úgy tűnik, erre a típusra már KRAHE (1942: 151) is felfigyelt, amikor azt írta: „Egyszerű névszóképzés az indogermán **droynos* [a görög *λόγος* stb. típusa]”.¹ Egy *e*-fokú alapforma ezzel szemben nem lehetséges (vö. ESSZI. 124; SES². 123 [*dréti*], 127 [*drvéti*], SES³. 152 [*dréti*], 157 [*drvéti*] alatt). Az ESSZI. és a SES.² szerzője azonos, ezért meglepetésként érheti az olvasót, hogy ez utóbbi mű ismét a régen meghaladottnak hitt elméletet hagyományozza tovább, amely szerint a szlovén *Dráva* „az illír *Dravos* folyónévre” megy vissza – hacsak nem érvényes a latinból és a szlávból ismert *-*eu*- > *-*ou*- hangtörvény arra a nyelvre is, amelyben a folyónév keletkezett (l. ősidg. **néuo*- > lat. *novus*, óe. szl. *novъ*), továbbá ha azt feltételezzük, hogy egy nem ismert nyelvrétegben végbement ez a másodlagos, új **o* > *a* változás. Ez pedig természetesen azt engedi feltételezni, hogy eredetileg a *Száva/Sáva/Save* névhez is inkább *o*-fok rendelhető hozzá. Minden további hangváltozás úgy zajlik, mint a *Száva/Sáva/Save* névnél: ősidg. **drou*-*o*- > kései ősidg. **draua*- → lat. *Drāvus* > újlatin */*drāu*/, ill. */*drāu*o/³ → pannonszláv */*drāuā*/ > ősszláv */*drāuā*/, ill. */*drāuā*/ > ős- (nyugati) délszláv/őshv. */*drāvā*/ > hv. *Dráva*, szln. *Dráva*.⁴

Ahogy a magyar *Száva* esetében, a magyar *Dráva* átvétele is egyértelműen egy olyan nyelvállapotban történt, amelyben a szlávban még hosszú magánhangzó állt a szótóban.

3. Ellenvetések az első két példával szemben. Mindenesetre akad ebben az összefüggésben egy probléma. Bár a *Dráva/Drau* név esetében számolhatunk egy újlatin köztes szóalakkal, ez természetesen nem lehetséges a lengyelországi *Drawa/Drage*, illetve *Sawa* név (vö. ehhez különösen UDOLPH 1990: 103–107) vagy a három, a Dnyeper felső vidékén található *Sava* nevű folyó(cska) esetében (és egyéb *Sav*- kezdetű vízneveknél a Baltikumban), továbbá egy sor más orosz folyó esetében, amelyek nevei egy szláv *Sav*- tö képzett formáinak tekinthetők (vö. ehhez WRG. 4: 141-től). A lengyel *Sawa* névhez az egyszerűség kedvéért korábban egy nyújtófokú szótóból képzett formát feltételezték, tehát ősidg. (?) **sōu-ā*- alakot, azonban anélkül, hogy egyáltalán belementek volna abba a kérdésbe, honnan ered a nyújtófok (SSS. 5: 78; végeredményben ugyanígy UDOLPH [1990: 274] egy másik folyónév tárgyalásakor: „nagyjából olyan nyújtófok, mint a *Drawa*, *Sawa*, *Drama* névnél stb.”). Az utóbbi időben aztán ennél a névnél is úgy kellett magyarázni a feltételezett **o* > **ā* hangváltozást, „hogy a név szláv közvetítésen esett át” (UDOLPH 1979: 635). A *Drawa* névnél a szótó ilyen nyújtófoka láthatóan különben is teljesen elfogadott (UDOLPH 1990: 107), de magyarázatot nem találunk rá (az óeurópai víznevekben előforduló nyújtófokú képzések kérdéséhez vö. BICHLMEIER 2018). Ha a szláv formákban valóban nyújtófokú tövet kell feltételeznünk, akkor mindenképp megjegyzendő, hogy ebben

¹ A szövegben belüli idézetek fordításai minden esetben a tanulmány fordítójától származnak.

² Itt a 2003-as 2. kiadás első, 2009-es utánnyomását idézzük.

³ Az ESSZI. (124) teljes természetességgel számol egy vulgáris latin **Drāvus* köztes szóalakkal. A szóképzést illető pontosabb adatokat azonban nem ad; csupán a lengyel *Drawa* névre utal, továbbá arra, hogy mindkét folyónév az ősidg. **dreu* formához tartozik.

⁴ MAYER (1957–1959. 1: 128–129) a *Sava/Save* névhez hasonlóan itt is egy, a nyelvtani nemnek a hv. *rjeka* 'folyó' alakhoz való igazodásával számol, ám egyetlen szót sem ejt a többeli magánhangzónak a természetesen itt és ott is végbemenő nyúlásáról.

az esetben a *Sav*^o kezdetű víznevek balti formái elválasztandók azoktól, mivel ezek semmiképpen sem a nyújtófokot, hanem a teljes fokot mutatják: *Sav*- < ősbalti **sau*- < korai ősbalti **sou*-. Ám e két folyónévpár etimológiai összetartozását megkérdőjelezni nincs értelme. A következők képzelhetők el:

1. Az „újlatin elmélet” téves, a két folyónévpár ugyanolyan módon jött létre, (nagy-mértékben vagy akár teljesen) hasonló hangzású protoszláv szubsztrátumszavakat vettek át ugyanolyan módon az ős-nyugatiszlávok és ős-déliszlávok (vagy általánosságban a Kr. u. 600 k. még differenciálatlan ősszlávok), és közben „valahogyan” a többi rövid magánhangzóból kiindulva hosszú magánhangzó került a szavakba (végeredményben így KRAHE, SCHMID, ill. UDOLPH 1990: 340–341).

2. A két szubsztrátumszó azonos, az „újlatin elmélet” helytálló, a lengyel folyóknál „valahogy” véletlenül a többi nyújtófokú alakokhoz időről időre feltételezett hasonulás útján ugyanaz az eredmény jött ki. Vagy a „sebb” déli szláv névformát vitték át a nyugati szláv folyóra (miként KUNSTMANN véli; id. UDOLPH 1990: 105).

3. A két, ma nyugati és déli szláv folyónév már eredetileg is különböző volt. Végül is a lengyel (és orosz) folyónévi előfordulások egy jó évezreddel későbbiek, és nem kell feltétlenül ugyanabból az ősförmából származniuk, mint a déli szlávoknak. Ezt az elméletet eddig látszólag nem tárgyalták közvetlenül (de vö. TOPOROV–TRUBAČEV [1962: 226] megjegyzését a *Sava* címszó alatt: „a Duna ismert mellékfolyójának, a *Száva*-nak a nevével való etimológiai kapcsolata kétséges”, amely nagyjából ebbe az irányba mutat). Amíg Pannóniában (és a Baltikumban) a **drouo*-/**draua*-, **souo*-/**saua*- szubsztrátumformák voltak jelen, addig a lengyel és az orosz folyónevek alapjául már a szubsztrátumnak tulajdonítható **drōu-o/ā*-, **sōu/ā*- nyújtófokú alakok szolgálnak, amelyeket az érkező szlávok az ős- (nyugati/keleti) szláv **drāuā*-, **sāuā*- formában vettek át.⁵ Mindenesetre itt egy többi nyújtófok lehetősége merül fel.

A nyújtófoknak azonban, amelynek esetében egy úgynevezett V̋ddhi-képzésről [az 'X-hez tartozó' jelentés kifejezéséről – a ford.] van szó, először egyáltalán motiválnak kell lennie. Az ilyen képzések során rendszerint olyan melléknevek jönnek létre, amelyek az alapszóhoz való valamilyen hozzátartozást jelölnek, itt tehát a **drōu*- formánál 'a folyáshoz tartozó' vagy ehhez hasonló jelentésből kellene kiindulni. Ha a nőnemű alak régi lenne, akkor itt egy eredeti gyűjtőnevet találnánk. (A genus femininumnak az ősendogermánban való kialakulását magyarázó egyik közkeletű elmélet azzal számol, hogy ennek a kategóriának legalább az egyik, ha épp nem a kiindulópontja az eredeti gyűjtőnévképzésekben rejlik; vö. ehhez például az indogermanisztikába bevezető művek megfelelő részleteit.) A jelentés tehát nagyjából úgy lenne megadható, mint 'a (folyó)folyáshoz tartozók egésze'. De mivel ez inkább a folyó menti terület megnevezésének tűnik, semmint magának a folyónak, még azt is fel kellene tételeznünk, hogy a folyó menti terület megnevezése tevődött át magára a folyóra is. Ugyanez lenne érvényes a **sōuā*- (< ősidg. **sh₂ōu-ah₂-*) 'a benedvesített (ti. területhez) tartozók összessége' alakra is. Tipológiai párhuzamként összevethető ezzel a germ. **agʷjō*- (< ősidg. **h₂ekʷ-jāh₂-*) 'a vízhez tartozó(k) összessége'.

⁵ Kimondatlanul ezzel számol SCHMID (1988: 23) is, bár az ott feltételezett – nem világos, hogy ősendogermán vagy óeurópai – *-āu*- ablautfok (a többesj magánhangzó-váltakozás foka) indogermanisztikai nézőpontból sántít. Erre talán KRANZMAYERnek (1956–1958. 1: 20) az IEW.-re (795) való, teljesen meghaladott utalása hathatott, amely szerint a folyónév alapjául az „indogerm. **drāv-*” szolgálna. Alternatívaként KRANZMAYER (1960/1997: 374, 377) az „ókelta *Drāvas*” alakot ajánlja.

> ófn. *ouwe* > úfn. *Au* 'gyakran mocsaras terület a folyó mentén' használata, amely a német folyónevekben a folyónak magának a megnevezéseként is megjelenik.

Mindez nem hangzik túl szépen, de ez az a szóképzési folyamat és az a szemantikai fejlődés, amelyet sok más nyújtófokú folyónévnél is feltételeznünk kell, amelyhez SCHMID és UDOLPH fentebb említett elmélete alapján a protoszláv **soŭo-/sawā-*, **droŭo-/drāwā-* stb. formáknak illeszkedniük kellene. De ha ezt a folyamatot úgyis motiválni kell, felmerül a kérdés, hogy ez nem tehető-e meg rögtön a magyarázandó szón magán – kivéve ezzel egy további hasonló folyamat feltételezését, amelyet különben sem lehet jobban tisztázni, mint ahonnan az elindult.

A fent mérlegelt lehetőségből kiindulva, vagyis hogy a *Száva* latin megnevezésének nem feltétlenül kell egy régi /ā/-ra utalnia, továbbra is megvan egy már eredetileg is hosszú magánhangzója, azaz nyújtófokú alak pannóniai megőrződésének a lehetősége. Talán az ideérkező szlávok is az imént felvázolt folyamattal vitték át a Száva és a Dráva menti területek megnevezését a folyókra magukra is. Ez azonban azt is jelentené, hogy a folyók vidékén a latin folytatónak a feltételezett rövid magánhangzója előzménye mellett a hosszú magánhangzója alaknak is léteznie kellett az eredeti 'az XY folyó vidéke' jelentésben. Ez lehetséges, de a rendelkezésre álló adatok alapján nem bizonyítható.

Az etimologizálásnak, valamint a hang- és az alaktannak túl sok kérdése marad nyitva ahhoz, hogy ezentúl is olyan egyértelmű kijelentéseket lehessen tenni, ahogyan az eddig megszokott volt. Mint azt az eddigiekben átpörgetett különböző lehetőségek megmutatták, az új felfedezések akár oda is vezethetnek, hogy az eddig biztosnak vélt tudásunk is megkérdőjeleződik.

4. Raab/Rába. A ném. *Raab*, szln., szlk. *Rába*, m. *Rába* mindenesetre korai germán, talán kelta eredetű (vö. ehhez BICHLMEIER 2010b: 107–108, 2015). A név ókori írásmódjai a görög vagy latin betűs *Ar(r)abo(ne/a)* írásformát mutatják (vö. BEZLAJ 1956–1961. 2: 131, ESSZI. 339, WIESINGER 2014: 673–674, DGNB. 421). Ebben az összefüggésben vitatott, hogy a szökezdő magánhangzó eredeti-e, vagy egy analógiás hasonulás eredménye például a latin *arrabō* 'fogláló, előleg' hatására. Ha eredeti, akkor a hangsúly előtti helyzetben az átvevő nyelvekbe kerüléskor kiesett.

A *Raab*, azaz legalábbis a szláv és magyar névformák esetében az újlatin nyúlás folyamata már régóta biztosnak tekinthető, egy /arab°/ formából a szóvégi hang kiesésével létrejött /rabV/ alak nyúlt meg az újlatinban **Rāva* formává. (Végeredményben így már MAYER-nél [1957–1959. 2: 60]. Az ő etimológiája [MAYER 1957–1959. 2: 11] mai tudásunk szerint elvetendő. Ugyanígy egy újlatin köztes szóalakkal számol BEZLAJ [1956–1961. 2: 130–131]. Az ugyanott bemutatott régebbi etimológiák mindegyike meghaladottnak tekinthető. SCHRAMM [1981: 329] vitatja a szláv [és az abból átvett magyar] formák újlatin köztes szóalakját, mivel ekkor ezekben a nyelvekben is *-v- forma lenne várható.) Ez a **Rāva* alak jutott el aztán a szlávba és a magyarba. Az ESSZI. (339) szintén teljesen magától értetődően egy megnyúlt magánhangzójú újlatin köztes szóalakból (**Rābo*) indul ki. Ugyanott az áll az etimológiáról, hogy „valószínűleg már idg., de ismeretlen eredetű”.

Ebben valószínűleg egyetérthetünk. Ezzel szemben a nyugati germánba még feltehetőleg rövid magánhangzóval került át, mivel a stájer nyelvjárási forma [rō(w)] zárt hosszú ō-val egyértelműen az ófn. /a/-n, illetve a korai úfn. nyújtott /ā/-n alapul; az ófn./kfn. /ā/ az [ou] diftongushoz vezetett volna (vö. WIESINGER 2014: 674). A 8–9. századi ófn.

Rab/pa, *Hrab/a* formák (inetimologikus *H*-kezdettel, talán az ófn. *hraban* 'holló' analógiás hatására) tehát [rab/pa]-ként olvasandók. Ez az /a/-s nyugati germán alak nem lehet a szláv és a magyar forma alapja.

A német és a szláv–magyar névformánál tehát a hagyományozódásnak különböző útjait kell feltételeznünk, hacsak nem akarunk abból kiindulni, hogy a hosszú magánhangzó a szlávban és a magyarban a németből ered, ám akkor csak a 14. század utáni átvételről lehet szó, miközben a végződés az eredeti, a szóvégi magánhangzót is tartalmazó formát mutatja fel.

Ami a szó etimológiáját illeti, mindenekelőtt az az elemzés részesítendő előnyben, amely egy kelta **Ar-abōn* '(hely) a folyónál' képzéssel és a településnévnek a folyónévre való későbbi átvitelével számol (vö. ANREITER 2001: 220–222; az adatokhoz vö. ACS. 1: 170), az „óeurópai változattal” szemben, amely egy ősidg. **ereb^(h)*- 'sötét' szótővel számol (vö. SCHRAMM 1981: 328; WIESINGER 1985b: 332–333 [tartalmilag és szövegét tekintve is gyakorlatilag azonos vele WIESINGER 1990: 291–293], 1985a: 221, 1991: 184, 196; LOCHNER VON HÜTTENBACH 1991: 151. [23. megjegyzés]. Többek között így átvéve az ANB.-ben [825] is; ugyanott: *'Apaβōv* az *'Apaβōv* helyett). A mai indogermanisztikai gyakorlatnak megfelelő megközelítés az ősidg. **h₁erb^(h)*- lenne (vö. ANREITER–HASLINGER–ROIDER 2000: 130 [56. megjegyzés]; ANREITER 2001: 222 [775. megjegyzés]). Ha ezt a tőalakot vesszük alapul, akkor ebből a töből az *'Apaβōv* levezetése gyakorlatilag lehetetlen. Az említett két megoldást kínálja fel LOCHNER VON HÜTTENBACH (2008: 23–24) is.

Mindazonáltal a kelta **Ar-abōn* '(hely) a folyónál' alaknak is van két szépséghibája. A kelta **are/i* 'elől, -nál/-nél, -hoz/-hez/-höz' (< ősidg. **pr₂H-i/-ej* v. hasonló) prepozíció tulajdonképpen két szótagos, és összetételben rendszerint nem esik ki a hangsúlytalan magánhangzója sem (vö. *Are-morica* 'terület a tengernél', *Arelape* 'elől v. az elején egy tavat tartalmazó' [ma *Erlauf*]; vö. ehhez BICHLMEIER 2010a), ezenkívül a helységnévnek a folyónévre való átvitelét kell feltételeznünk, amely a tipológiailag kevésbé valószínű folyamat.

Ezzel szemben több tekintetben is hibás annak az etimológiának a magyarázata, amely a folyónévben egy 'barna' jelentésű lexémával számol, és amelyet WIESINGER (2014: 674) ajánl: „idg. **ereb(h)*-/oreb(h)- (**reg^u*- oder **h₁reg^u*) 'barnás, vöröses' a görögben *ὀρϕνός* 'sötét'”. Itt olyan dolgok keverednek, amelyek nem tartoz(hat)nak össze.

Először is már a nyilvánvalóan csak feltételezett „**ereb(h)*-/oreb(h)-” ablaut is megkérdőjelezhető. Egyrészt az ősendogermán tövek sosem lehettek két magánhangzósak; másrészt – ha egyáltalán szóba jöhet – egy **ereb(h)*-/erob(h)- ablaut lenne várható, a kezdő **e*- a régebbi nézetek szerint egy szó eleji magánhangzó volna, a modernebb felfogás szerint pedig talán egy tőkezdeti laringális hatása – és ennek következtében egy ősidg. **Hreb^(h)*-, pontosabban **h₁reb^(h)*- tövet kellene feltételezni, amelynek kapcsán tisztázni kellene, hogy egyáltalán miért vokalizálódott a kezdő laringális, ráadásul miért éppen **e*-ként.

Az, hogy a WIESINGER-nél más helyen említett „idg. **ereb(h)*-/oreb(h)-” (az IEW. [334] nyomán) és „(**reg^u*- vagy **h₁reg^u*)” alaknak hogyan kellene összefüggenie, tisztázatlan marad. A görög *ὀρϕνός* szó az ősidg. **h₁org^uh-no*- formára elméletileg éppúgy visszavezethető, mint az ősidg. **h₁orb^h-no*-ra vagy az ősidg. **h₁org^u-sno*-ra, amelyek azonban a feltételezhető függő ablaut miatt nem vonzó alternatívák. Esetleg számolhatunk még újabb sorvadó fokú képzésekkel a magánhangzórendszerben (EDG. 114); mindenesetre az említett „idg. **ereb(h)*-/oreb(h)-” töből levezetett ófn. *erpf* 'barna' (vö. EWAhd. 2: 1148–1150)

stb. nehezen egyeztethető össze a görög szóval. Röviden összefoglalva: WIESINGER megoldási javaslata hangtanilag lehetetlen, és a modern indogermanisztika minden szabályának ellentmond, különösen a történeti hangtant illetőknek.

Az alapszó etimológiáját tekintve a *Rabnitz* [m. *Répce* – a ford.] folyónévnél természetesen ugyanezek a problémák és ellenvetések merülnek fel (vö. BEZLAJ 1956–1961. 2: 131; SCHRAMM 1981: 330–331; WIESINGER 1985b: 292–293 = 1990: 333; ANB. 828; LOCHNER VON HÜTTENBACH 2008: 75).

Az említett etimológiát egy másik, a német nyelvterületen még nem ismertnek tűnő kelta magyarázattal szemben is előnyben kellene részesíteni (vö. DLG². 51). Eszerint a kelta **Apabōn* forma Ptolemaiosznál a régebbi **aramo-* alakra megy vissza, és **VmV > VuV* gyengülést, valamint réshanggá válást mutat. Példaként más személy- és helynevek is állnak itt, amelyeknek ugyanez a tövük, és amely a walesi (kimru) *araf* [arav] 'gyengéd, nyugodt' melléknévben is továbbél. Ennek előzménye egy, amúgy az indogermán területen jól adatolt ősidg. **h₁(e)rh₃-mo-* 'nyugodt, gyengéd, csendes' alak (illetve az EDPK. [39–40] szerint **h₁erh₁-mo-*) lenne. Hangtani szempontból a magyarázat első ránézésre kifogástalan, ám problémás ennek a nagyon korai gyengülésnek, illetve réshanggá válásnak a feltételezése, mert erre más és biztosabb példákat hozni a kontinentális keltából igencsak nehéz lenne. Viszont ha mégis vannak ilyenek, akkor a bemutatott levezetés mindenképpen megfontolandó lehet.

GREULE (DGNB. 421) nemrég egy új megoldást javasolt: ő is analogikus szókezdő *A-*val számol, a folyónevet azonban az ősidg. **reb^h-* 'erőteljesen mozog' (helyesen talán inkább **(H)reb^h-*) tőhöz, illetve a latin *rabere*, *rabiō* 'vadul viselkedik, őriöng, dühöng', kfn. *reben* 'mozog' alakhoz kapcsolja (vö. LIV². 496, EDL. 511), és egy (**r^hb^h- >*) **r₂b^h- >* **rab^(h)-* redukciós fokot feltételez. Viszont ez a magyarázat több problémába is ütközik. A sorvadó fok morfológiailag nem megalapozott (nem jelenik meg semmilyen toldalék, amely ezt indokolná, mint például az idg. **-ró-*), a redukciós fok létrejötté pedig (a sorvadó fok szabályos kialakulásával ellentétben) egyelőre példa nélküli a legrégebbi folyónevekben, tehát ad hoc jellegű.

Megfontolandó lenne, hogy nem egy régi *o*-fokú képzésről lehet-e szó (ősidg. **(H)rob^h-o-* 'száguldás', illetve inkább ősidg. **(H)rob^h-ó-* 'száguldó [mn. és fn.]'), de ez összességében attól függ, hogy a folyónak ténylegesen lehetett-e valamikor száguldó, dühöngő jellege a heves áramlások (és az ezzel együtt járó gyakori árvíz) miatt. Ez a felső folyására mindenképpen igaz lehet, hiszen a 250 km hosszú folyó a forrás és a torkolat közti 1000 méteres szintkülönbség javát ezen a szakaszon teszi meg, továbbá a folyó nyomvonalának mentén időről időre nagyobb árvizek pusztítottak, illetve pusztítanak. Az ókorból adatolható *n*-töví formák esetében birtokló, illetve tulajdonító ősidg. **(H)n-* toldalékkal való bővülésekről lehet szó (a toldalék közelebbi meghatározása aligha lehetséges): **(H)rob^h-o-(H)n-* 'száguldás által jelölt, száguldással ellátott' vagy hasonló.

Természetesen ezzel a megoldással az ismert problémák is együtt járnak. Az ókori példák szókezdő hangjainak analogikusnak kellene lenniük (miközben egyáltalán nem világos, hogy a szókezdő hangnak miért éppen a lat. *arrabō* 'foglaló' szóból kellene származnia, amint az több helyen is olvasható), és a többeli magánhangzó is magyarázatra szorul.

Mindazonáltal kínálkozna egy érdekes lehetőség a magánhangzó kérdésének megoldására: vagy ugyanabban a nyelvrétegben alakult ki, mint amelynek az ősidg. **droyo-* > *Dravus* és az esetleges ősidg. **sh₂ouo-* > *Savus* az *-a-* hangját köszönheti, vagy az ősidg. **(H)rob^h-ó-* őskelta/előgermán **robo-* olyan korán bekerült a germánba, hogy az **o*-t még

a (nyugati) germán **a* helyettesítette. Ebben az esetben az adatolható ófelnémet formák szabályosan alakulhattak ki ebből az előzményből. Természetesen ekkor azt kellene feltételezni, hogy ez a nyugati germán **Raba-* később (legkorábban) az újlatinban nyúlhatott **Rāba* formává, és utána került a szlávba és a magyarba. Hogy ez lehetséges-e, egyelőre nem ítéltető meg. Mindenesetre érdekes gondolatkísérlet.

Alternatív megoldásként szóba jöhet egy (nyugati) germán képzés is: ősidg. **(H)rob^h-o/eh₂-* > ősgerm. **raða/ō-* > nyugati germ. **raba/ō-* > ófn. *Rapa*. Ez persze azt jelentené, hogy a folyót kétszer nevezték el: egyszer az alsó folyásánál kelta vagy protokelta névvel, egyszer pedig a felső folyásánál (nyugati) germánnal, miközben a talán teljesen különböző etimológiák ellenére hangtanilag hasonló nevek jöttek létre.

5. Összefoglalás. Az itt bemutatott folyónevek esetében sem mindig lehet egyértelmű megoldásokat kínálni: amennyiben a többeli magánhangzó a *Dráva/Drau* névben eredetileg rövid volt, akkor annak később (legkorábban egy újlatin köztes szóalakon) meg kellett nyúlnia. Ebben az esetben a lengyel folyónevek, mint a *Drawa/Drage*, *Sawa* a pannóniaiakkal csak tövüket tekintve rokonok, etimológiailag nem azonosak. A lengyel folyónevek tövében régi nyújtófok található.

Ha a pannóniai folyónevekben a *tő* eredetileg hosszú magánhangzós volt (ugyanúgy, mint a lengyelekben), akkor az alapul szolgáló formánál nyújtófokú *tővel* kell számolni. Így az ókori adatokban, amelyek rövid magánhangzóra utalnak, egy valamilyen módon megmagyarázandó rövidüléssel kellene számolni. A nyújtófok tulajdonképpen csak egy Vrdhhi-képzés keretén belül jöhetett létre. Mivel ezek a képzések az alapszóhoz való tartozást fejezik ki (a késői ősidg./őeur. **drōuā-* esetében ez nagyjából 'a folyó nyomvonalához tartozók, illetve az ehhez tartozó területek összessége'), abból kell kiindulni, hogy az adott folyó nyomvonala menti terület megnevezése került át magára a folyóra.

A *Rába/Raab* esetében sem dönthető el egyértelműen, hogy melyiket válasszuk a kelta vagy a két protokelta, illetve őeurópai magyarázat közül. Az első egy helynévnek egy folyóra való, tipológiailag kevésbé valószínű átvitelét, továbbá az első tagban a prepozíció záró magánhangzójának egy máshol nem adatolt kiesését követeli meg; az utóbbi kettő pedig kénytelen az ókori adatokban egy szó eleji *A-* analogikus, végső soron tisztázatlan mintára épülő megjelenésével számolni. Ha ez a probléma megoldódik, akkor az újabb etimológiát kell előnyben részesíteni, amely egy ősidg. **(H)reb^h-* 'szárguld' töből való képzéssel számol, nem pedig azt a régebbi nézetet, amely egy 'barna' lexémát vesz alapul. Ráadásul nem lehet kizárni, hogy két különálló névadással van dolgunk az alsó és a felső folyásnál.

Úgy tűnik, egyik tárgyalt esetben sem adható olyan megoldás, amely további feltételezések nélkül megállná a helyét. A javasolt megoldások közül nem lehet egyértelműen választani.

6. Kitekintés. A fenti levezetések egyértelművé tehetnék, hogy a modern indogermanisztika képes nemcsak a fonológia, hanem a morfológia területén is hozzájárulni az őeurópai víznevek etimológiájának finomhangolásához.

Különösen a szóképzés keretein belüli hangsúly- és ablautkérdéseket illetően ért el az indogermanisztika jelentős előrelépést az elmúlt évtizedekben, ami azonban a történeti fonológiában és az ősendogermán fonémarendszer rekonstrukciójában elért fejlődéshez hasonlóan a névtani berkekben még kevés figyelmet kapott. Ilyen példa az esetenkénti

nyújtófokú tövek fent tárgyalt formáinak kérdésköre. A nyújtófok megléte motivált (volt), ezt a motivációt kell felfejteni, és az ezáltal megjelenő szemantikai tartalmat számításba kell venni. Ugyanez érvényes a hangsúly és az ablaut különbségeire is: a hangsúlyosztály megváltozása automatikusan a tö, a toldalék és a végződés ablautkülönbségeit vonja maga után. Márpedig a hangsúlyosztály ilyen különbségei, továbbá az ezekkel együtt járó ablautbeli különbségek jelentésmegkülönböztető szerepűek voltak.

Mindemellett a toldalékok szemantikai tartalmát is figyelembe kell venni a rekonstruált szavak jelentésének meghatározásánál. És hogy ebben az összefüggésben a végzettségénél fogva indogermanista SAUSSURE-t, a laringális elmélet „atyját” is idézzük: a nyelvi jel formából és tartalomból áll. Ebből következik, hogy a szóalakok történeti elemzésekor mindkettőt vizsgálni és lehetőség szerint mindkettőt tisztázni és magyarázni kell. Ha ez nem sikerül, akkor jobb, ha ezt beismerjük, mintha elhallgatnánk, vagy ad hoc magyarázatokra támaszkodnánk. Hiszen minden esetben egy szóalak hangtörvényekkel érvelő levezetését kell előnyben részesíteni, nem pedig az ilyen-olyan természetű nyelvi érintkezés útján kialakult gyenge, szócsoporthoz-specifikus változások feltételezését.

Remélhető és szükséges lenne a már összegyűjtött, régről adatolható víz-, hely- és személynévanyag összességének egy, a mai indogermanisztikai tudáson alapuló teljes újraértékelése és átdolgozása.

Hivatkozott irodalom

- ACS. = HOLDER, ALFRED 1896, 1904, 1907. *Alt-celtischer Sprachschatz* 1–3. Teubner, Leipzig.
- ANB. = *Altd deutsches Namenbuch. Die Überlieferung der Ortsnamen in Österreich und Südtirol von den Anfängen bis 1200*. Bearbeitet von ISOLDE HAUSNER und ELISABETH SCHUSTER. Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1989–2015.
- ANREITER, PETER 2001. *Die vorrömischen Namen Pannoniens*. Archaeolingua Alapítvány, Budapest.
- ANREITER, PETER – HASLINGER, MARIELOUISE – ROIDER, ULRIKE 2000. The Names of the Eastern Alpine Region mentioned in Ptolemy. In: PARSONS, DAVID N. – SIMS-WILLIAMS, PATRICK eds., *Ptolemy. Towards a linguistic atlas of the earliest Celtic place-names of Europe. Papers from a workshop, sponsored by the British Academy, in the Department of Welsh, University of Wales, Aberystwyth, 11-12 April 1999*. CMCS Publications, Aberystwyth. 113–142.
- BEZLAJ, FRANCE 1956–1961. *Slovenska vodna imena* 1–2. Slovenska Akademija Znanosti in Umetnosti, Ljubljana.
- BICHLMEIER, HARALD 2010a. *Arelape, Tergolape, Interlaken*. Ein Beitrag zur keltischen Fluss- und Ortsnamenschicht im Alpenraum. *Zeitschrift für Historische Sprachforschung* 122 (2009[2010]): 254–267. <https://doi.org/10.13109/hisp.2009.122.1.254>
- BICHLMEIER, HARALD 2010b. Moderne Indogermanistik vs. traditionelle Namenkunde, Teil 3. *Traun, Raab, Auders. Österreichische Namenforschung* 38: 104–113.
- BICHLMEIER, HARALD 2011. Moderne Indogermanistik vs. traditionelle Namenkunde, Teil 2. *Save, Drau, Zöbern*. In: ZIEGLER, ARNE – WINDBERGER-HEIDENKUMMER, ERIKA Hrsg., *Methoden der Namenforschung. Methodologie, Methodik und Praxis*. Akademie Verlag, Berlin. 63–87.
- BICHLMEIER, HARALD 2015. Alte und neue Ideen zum Namen der Raab/Rába/Raba. *Münchener Studien zur Sprachwissenschaft* 69: 7–31.
- BICHLMEIER, HARALD 2016. Néhány megjegyzés a pannóniai víznevek legrégibb rétegéhez I. *Sáva/Száva/Save. Névtani Értesítő* 38: 131–142.

- BICHLMEIER, HARALD 2018. Dehnstufen in der ‚Alteuropäischen Hydronymie‘? Moderne Indogermanistik vs. traditionelle Namenkunde, Teil 4. *Das Altertum* 63. Megjelenés előtt.
- DGNB. = GREULE, ALBRECHT 2014. *Deutsches Gewässernamenbuch. Etymologie der Gewässernamen und der zugehörigen Gebiets-, Siedlungs- und Flurnamen*. Unter Mitarbeit von SABINE HACKL-RÖBLER. De Gruyter, Berlin–Boston.
- DLG². = DELAMARRE, XAVIER 2003. *Dictionnaire de la langue gauloise. Une approche linguistique du vieux-celtique continental*. Editions Errance, Paris.
- EDG. = BEEKES, ROBERT S. P. 2010. *Etymological Dictionary of Greek*. With the assistance of LUCIEN VAN BEEK. Brill, Leiden–Boston.
- EDL. = DE VAAN, MICHIEL 2008. *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*. Brill, Leiden–Boston.
- EDPC. = MATASOVIĆ, RANKO 2009. *Etymological Dictionary of Proto-Celtic*. Brill, Leiden–Boston.
- ERHSJ. = SKOK, PETAR 1971–1974. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 1–4. Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti, Zagreb.
- ESSZI. = SNOJ, MARKO 2009. *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Modrijan – Založba ZRC, Ljubljana.
- EWAhD. = *Etymologisches Wörterbuch des Althochdeutschen* 1–6. Hrsg. LLOYD, ALBERT L. et al. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen–Zürich, 1998–2017.
- IEW. = POKORNY, JULIUS 1959. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch* 1. Francke, München–Bern.
- KRAHE, HANS 1942. Beiträge zur illyrischen Wort- und Namenforschung. *Indogermanische Forschungen* 58: 131–152.
- KRAHE, HANS 1963. *Die Struktur der alteuropäischen Hydronymie*. Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse, Akademie der Wissenschaften und der Literatur Mainz 1962/5. Steiner, Wiesbaden.
- KRAHE, HANS 1964. *Unsere ältesten Flußnamen*. Harrassowitz, Wiesbaden.
- KRANZMAYER, EDUARD 1956–1958. *Ortsnamenbuch von Kärnten* 1–2. Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, Klagenfurt.
- KRANZMAYER, EDUARD 1960/1997. Die Geschichte der Kärntner Sprachgrenze im Lichte der Namen. In: KRANZMAYER, EDUARD, *Kleine namenkundliche Schriften (1929–1972) anlässlich seines 100. Geburtstages am 15. Mai 1997 gesammelt und herausgegeben von Maria Hornung. Mit einer Einleitung von Ernst Eichler*. Edition Praesens, Wien. 372–382.
- LIV². = RIX, HELMUT et al. 2001. *Lexikon der indogermanischen Verben. Die Wurzeln und ihre Primärstammbildungen*. Reichert, Wiesbaden.
- LOCHNER VON HÜTTENBACH, FRITZ FRHR. 1991. Frühe Namensschichten im Ostalpenraum. Eine Zusammenschau. In: BERGMANN, ROLF – OBST, ULRICH – SCHÜTZEICHEL, RUDOLF – UNTERMANN, JÜRGEN Hrsg., *Probleme der älteren Namensschichten. Leipziger Symposion 21. bis 22. November 1989*. Winter, Heidelberg. 147–163.
- LOCHNER VON HÜTTENBACH, FRITZ FRHR. 2008. *Steirische Ortsnamen. Zur Herkunft und Deutung von Siedlungs-, Berg-, Gewässer- und Flurbezeichnungen*. Leykam, Graz.
- MAYER, ANTON 1957–1959. *Die Sprache der alten Illyrier* 1–2. Rohrer in Kommission, Wien.
- POHL, HANS-DIETER – SCHWANER, BIRGIT 2007. *Das Buch der österreichischen Namen. Ursprung – Eigenart – Bedeutung*. Pichler, Wien–Graz–Klagenfurt.
- SCHMID, WOLFGANG P. 1998. Methodische Bemerkungen zur Klassifikation: Alteuropäisch. *Onomastica Slavogermanica* 23: 21–28.

- SCHRAMM, GOTTFRIED 1981. *Eroberer und Eingesessene. Geographische Lehnennamen als Zeugen der Geschichte Südosteuropas im ersten Jahrtausend*. Hiersemann, Stuttgart.
- SES². = SNOJ, MARKO 2009². *Slovenski etimološki slovar*. Modrijan, Ljubljana.
- SES³. = SNOJ, MARKO 2016³. *Slovenski etimološki slovar*. Založba ZRC, Ljubljana.
- SSS. = *Słownik starożytności słowiańskich / Lexicon antiquitatum Slavicarum Encyklopedyczny zarys kultury słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII*. 1–8. Szerk. KOWALENKO, WŁADYSŁAW – LABUDA, GERARD – STIEBER, ZDZISŁAW – GRUNWALD-HAJDASZ, BARBARA. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1961–1996.
- TOPOROV, VLADIMIR N. – TRUBAČEV, OLEG N. 1962. *Lingvističeskij analiz gidronimov Verchnego Podneprov'ja*. Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, Moskva.
- UDOLPH, JÜRGEN 1979. *Studien zu slavischen Gewässernamen und Gewässerbezeichnungen. Ein Beitrag zur Frage nach der Urheimat der Slaven*. Winter, Heidelberg.
- UDOLPH, JÜRGEN 1990. *Die Stellung der Gewässernamen Polens innerhalb der alteuropäischen Hydronymie*. Winter, Heidelberg.
- WIESINGER, PETER 1985a. Zur Typologie der Flußnamen des bayerischen, österreichischen und oberungarischen Donaupraumes zwischen Lech und Raab. *Beiträge zur Namenforschung. Neue Folge* 20: 217–230.
- WIESINGER, PETER 1985b. Probleme der bairischen Frühzeit in Niederösterreich aus namenkundlicher Sicht. In: WOLFRAM, HERWIG – SCHWARCZ, ANDREAS Hrsg., *Die Bayern und ihre Nachbarn. Teil 1. Berichte des Symposiums der Kommission für Frühmittelalterforschung 25. bis 28. Oktober 1982, Stift Zwettl, Niederösterreich*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien. 321–367.
- WIESINGER, PETER 1990. Antik-romanische Kontinuitäten im Donaupraum von Ober- und Niederösterreich am Beispiel der Gewässer-, Berg- und Siedlungsnamen. In: WOLFRAM, HERWIG – POHL, WOLFRAM Hrsg., *Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern. Teil 1. Berichte des Symposiums der Kommission für Frühmittelalterforschung 27. bis 30. Oktober 1986, Stift Zwettl, Niederösterreich*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien. 261–326.
- WIESINGER, PETER 1991. Antik-romanische Namentraditionen im Donaupraum von Ober- und Niederösterreich. Mit einer Karte. In: EICHLER, ERNST Hrsg., *Probleme der älteren Namensschichten. Leipziger Symposium 21. bis 22. November 1989*. Winter, Heidelberg. 173–197.
- WIESINGER, PETER 2014. Zum Genus von Gewässernamen im Bairischen. In: RAMPL, GERHARD – ZIPSER, KATHARINA – KIENPOINTNER, MANFRED Hrsg., *In Fontibus Veritas. Festschrift für Peter Anreiter zum 60. Geburtstag*. Innsbruck University Press, Innsbruck. 665–691.
- WRG. = *Wörterbuch der russischen Gewässernamen* 1–5. Hrsg. KERNDL', A. – RICHARDT, ROSEMARIE – EISOLD, W. Unter Leitung von MAX VASMER. Harrassowitz, Wiesbaden, 1961–1969.

HARALD BICHLMEIER

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0001-1677>

Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg – Sächsische Akademie der Wissenschaften

HARALD BICHLMEIER, Comments on the oldest layer of Pannonian river names
Part 2: *Drau/Dráva* and *Raab/Rába*

The paper attempts to evaluate earlier solutions given for the etymologies of the river names *Drau/Dráva* and *Raab/Rába*. The analysis of these names produces a rather complicated picture: depending on whether the root vowel was originally short or long in *Drau/Dráva*, this name is either identical or only cognate with the river name *Drawa/Drage* in Poland. If they are identical, it must be supposed that they originally meant ‘area along the river XY’. The name of the area along the river was then transferred to the river itself. This process must be presupposed for the Polish river name. If the root vowel was short, it is most probable that it was lengthened when the river name was used by a Romance-speaking population before it was borrowed by Slavic people and later by Hungarians. In the case of the river name *Raab/Rába*, the problem is that at least two concurring etymologies exist, both, however, work only if certain additional suppositions are accepted. Researchers will probably have to grow accustomed to the fact that the one and only solution for the etymologies of river names from this oldest layer will only rarely be found.

A középkori várnevek keletkezéstörténeti vizsgálata

1. A várak a középkor folyamán fontos szerepet töltöttek be az emberek életében (igazgatási és gazdasági központok, katonai erődítmények, a váruradalmak központjai stb. voltak), s mint ilyen objektumok, jórészt saját nevet is kaptak (bővebben l. KOVÁCS 2015b). Írásomban azt igyekszem feltárni, hogy milyen jellegzetességek figyelhetők meg a várnévadásban; milyen névalkotási módok, milyen nyelvi szabályok szerint jöttek létre, illetve változtak e nevek. Az elemzés során a HOFFMANN-féle tipológia (1993) fogalomkészletét használom.

A vizsgálat alapjául a közel 700, névvel jelölt vár mintegy 770 nevét számláló névkorpuszom szolgál, mely az Árpád-kortól 1526-ig terjedően tartalmazza a Kárpát-medence várneveit. Ezek között viszonylag nagyobb számmal szerepelnek várnevek a szlavón és horvát területekről is, és nem vagy csak elvétve van jelen a szerb, illetve bosnyák részekről adathozható várnevek csoportja, melyeknek magyar vonatkozásai vannak.

Az elemzés során igyekszem tekintettel lenni arra is, hogy az egyes névkeletkezési módok miként mutatkoznak meg a két fő vártípus, az ispánsági várak (illetve általában véve a korai erődítmények) és az új típusú várak megnevezéseiben (a két típusról, a két vártípust megjelölő fogalomhasználatról bővebben l. KOVÁCS 2015b), így az elemzés során a várnévadásban megmutatózó – az objektum változásával is összefüggő – változási folyamatokra is fény derül.

Mielőtt az elemzési szempontokat sorra venném, utalnom kell arra, hogy egy-egy névadat kapcsán nem minden esetben könnyű felfejteni a névadás körülményeit, módját, összefüggésben azzal, hogy a név szerkezetét sem lehet minden esetben egyértelműen megállapítani. A nevek ugyanis latin szöveggörnyezetben szerepelnek, s esetenként a névalak legalább részbeni latinizálásával is számolhatunk. Így a magyar névforma előtt álló latin fajtajelölő lexéma az esetek egy részében feltehetően a név részét alkotó földrajzi köznév fordítása lehetett, ám hogy mely névadatok kapcsán számolhatunk ezzel ténylegesen, arra vonatkozóan nincsenek (esetleg elvétve adódnak) biztos fogódzóink. Ezt azért fontos szem előtt tartanunk, mert az elemzés során alapvetően az okleveles adatok tükrözte névformákkal számolok, ám az így megmutatózó arányok eltérhetnek a korban ténylegesen használatban lévő formáktól.

2. Szintagmatikus szerkesztéssel alkotott várnevek. A várnevek egy része két névrész összekapcsolásával, szintagmatikus szerkesztéssel jött létre. Ezek a nevek mind a jelzős összetételek valamely típusába sorolhatók. Hogy a jelzős összetételek a várnevek körében gyakorinak mondhatók, arra már ZELLIGER ERZSÉBET is utalt A magyar nyelv történeti nyelvtanában a várnevek szerkezeti felépítésének tárgyalása kapcsán. Ezek közül is a minőségjelzős, illetve birtokos jelzős szerkezettel álló vármegjelölésekre tért ki, melyek a vár valamely tulajdonságára vagy más várhoz fűződő viszonyára utalnak (ZELLIGER 1991: 545–546, 550). Megállapítását azonban a teljes várnévanyag elemzése alapján némileg árnyalhatjuk: a szintagmatikus szerkesztés a névanyag mintegy hatodának

a létrehozásában játszott szerepet, s ezen belül valóban két fő típus különíthető el: a minőség- és a birtokos jelzős összetételek.

2.1. A szintagmatikus szerkesztéssel létrehozott nevek csoportján belül a **minőség-jelzős szerkezetben** álló megjelölések kevésbé jellemzők. Ez összefüggésben van azzal, hogy a várnevek körében viszonylag kis számban találunk az erősség külső vagy belső sajátosságát kifejező névrészeket, más névrészfunkciók pedig inkább más szóalkotási módokkal épültek be a várnevekbe.

A minőségjelzős szerkezetben álló várnevek között az objektum valamely tulajdonságára utaló nevek előtagja kiemelő jelzős összetételben szerepel. Az összetételek első névrésze jobbára melléknév. A szintagmatikus szerkesztéssel létrejött várnevek kevesebb mint tizede olyan régi típusú várnév, amely minőségjelzővel alakult. Ide sorolható a vár színére utaló *Fehérvár* (Fejér: 1055: *Feheruuaru*, Gy. 2: 364, Erdélyi Fehér: *Gesta saec. XI–XIII. [900–955-re]: Civitatem Albam!*,¹ Gy. 2: 143) és a vár korára utaló, az adatok szerint jó néhány erősség megjelölésére használt, képzetlen melléknévi előtagú *Óvár* és *Újvár* név is. *Óvár* nevű erősség adatolható például Abaúj (1255: *inferiorem partem illius loci, qui Ouwar dicitur*, Gy. 1: 126), Moson (1274: *castrum Ouar*, Cs. 3: 672), valamint Vas vármegyéből (1244: *locum illum, qui dicitur Ouwar, ubi antiquitus castrum fuisse dicebatur*, HORVÁTH 2011: 87), *Újvár* pedig Abaúj (1284: *comitatu de Wywaar*, Gy. 1: 58), Erdélyi Fehér (*Chron. saec. XIV. [1068-ra]: *Novo Castro*, Gy. 2: 189, vö. 1300: *villam Wywar*, Gy. 2: 189), Heves (1248/1326: *comitatui Heueswyuar!*, Gy. 3: 100), illetve Nyitra megyéből (1274: *castum nostrum [regis] Vyuar*, Gy. 4: 481). Abaúj megyében mindkét névforma adatolható, s e nevek egymáshoz viszonyítva értelmezhetők. Másutt csak a névpár egyik tagjáról vannak adataink, s az más szemantikai tartalom alapján létrehozott névhez viszonyítva fejezi ki az adott erődítmény életkorát.

A szintagmatikus szerkesztéssel alakult várnevek közel negyede olyan, új típusú várakat megjelölő névforma, amely minőségjelzős szerkezettel jött létre. Képzetlen melléknév szerepel a lipitói *Nagyvár* előtagjában (1392: *castro Noguar*, ZsO. 1: 278), a somogyi *Fejérvár* (1396: *castrum [regis] Feyerkeu*, Cs. 2: 572), a Pozsony megyei *Vöröskő* (1296: *mediatum castri, Vöröskeő vocati*, F. 6/2: 45), valamint a Sáros és Szepes megye határából adatolható *Zöldvár* (1454: *fortalicium Zeldwar*, Cs. 1: 285) várnevekben. Képzett melléknévi első névrész meglehetősen ritkán van jelen minőségjelzői összetétellel kezelt várnevekben. Ilyen a több várat is jelölő *Éleskő* (Borsod: 1360: *castrum Eleskw*, Cs. 1: 164; Pozsega: 1436: *castelli Elewskw*, DF. 280098; Pozsony: 1394: *Eleskw in wlgari theutonico Scharfessteyn*, OklSz.; Sáros: 1311: *Eluskw*, TÓTH S. 1909–1912. 2: 243), a Nógrád megyei *Somoskő* (1323: *castrum Sumusku*, Gy. 4: 293) és a szintén nógrádi *Baglyaskő* (1327: *locum castri Bogloskw*, AO. 2: 292) erősségek neveiben.

Főnévi jelzővel többek között állat- és növénynévből alakult várnevek állnak. Ide tartozik a régi típusú várat jelölő nyugat-magyarországi *Sasvár* (1294: *castrum eciam Saswar uocatum*, ÁÚO. 10: 136), illetve az Ugocsa megyei *Sásvár* (1220: *castri Safuar*, VárReg. 124, vö. 1217: *praedium S. Petri de Safuar*, VárReg. 32), valamint az új típusú várak nevei közül a Nógrád megyei *Hollókő* (1313: *castrum [...] Holloukw*, Gy. 4: 251), a Zala megyei *Békavár* (1461: *castrum Zenthgerwara alias nomine Bekawar*, Cs. 3: 16), a

¹ GYÖRFFY GYÖRGY *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* című munkájában felkiáltójellel jelöli az eredeti forrás alapján vett névalakot, amennyiben a kiadás hibás alakot közöl.

két észak-magyarországi vár megjelölésére is használt *Sólyomkő* (vö. 1306: castellano de *Solumkeu*, Gy. 1: 661, Bihar vm.; 1386: castrum *Solumkw*, DL. 64104, Torna vm.), a nyitrai *Keselyűkő* (1352: castrum *Kaseleukeu*, NHZS.), a Kőrös megyei *Szarvaskő* (1405–1456: *Zarwaskew*, FNEsz.), illetve a Tolna és Zala megyéből is adatolható *Egervár* (1417: quoddam castrum *Egerwar*, DF. 261827; 1288: castrum eorum *Egurwar* uocatum, HO. 6: 333). Ez az alakulásmód a *kő* utótagú várnevek körében a leginkább jellemző. Esetükben – minthogy néhány kivételtől eltekintve hegynévi előzményük nem adatolható – az eredendően hegyrajzi köznévként használt *kő* lexéma (RESZEGI 2011: 98–100) várnévalkotó lexikális elemként való használatával számolhatunk (vö. KOVÁCS 2015a).

A fenti nevek kapcsán utalnunk kell ugyanakkor arra, hogy a névadási szituáció, illetőleg a történeti adatok hiányában nem minden esetben könnyű megítélni, hogy egy adott várnév minőségjelzői vagy jelöletlen birtokos jelzői összetételben áll-e. A Zágráb megyéből adatolható *Medvevár* név (1273/1325: *Medwewar*, FNEsz.) előtagja például lehet egyrészt állatnév, másrészt személynév (1138/1329: *Medue*, 1212: *Medwe* szn., ÁSzt. *Medue*), ilyen módon pedig kétféle lehetséges jelentéssel jöhetett létre: 'olyan vár, amelynek környékén sok a medve', illetve 'egy Medve nevű személy vára'. Az előbbi esetben tehát minőségjelzős összetételből keletkezett a név, míg a második esetben jelöletlen birtokos jelzős szerkezetből alakult.

2.2. Míg a víz- és hegynevekben több esetben is felmerül a **menyiségjelzős összetétellel** való alakulás lehetősége (vö. GYÖRFFY 2011: 109–110, 165; RESZEGI 2011: 149), addig a régi típusú várak nevei körében ilyen módon keletkezett névformákat nem találunk, és az új típusú várnevek köréből is csupán egyetlen példa szerepel erre a névkeletkezési módra az adatbázisomban. A Vas megyei *Kétkőszeg* (1327/1361/1372: castra *Kethkuseg*, FNEsz. *Kőszeg*) adatai azt jelzik, hogy a korban két vár is állt egymás szomszédságában; erre utal az 1392-es *castra duo Kwzegh* (Cs. 2: 714), illetve az 1432-es *castrum Kewzeg superius et inferius* (Cs. 2: 714) említése. A források adatait a régészeti kutatások is alátámasztják (DÉNES é. n.). A *Kétkőszeg* névforma tehát a két *Kőszeg* nevű erődítmény együttes megjelölése lehet. Maga a *Kőszeg* várnév a magyar *kő* 'kőből való, köves', illetve a *szeg* 'szöglet, sarok' főnevek összetételéből alakulhatott, s később ilyen formában vonódott át a település megjelölésére is (FNEsz. *Kőszeg*).

2.3. A minőség- és mennyiségjelzős összetételekhez képest lényegesen nagyobb a **birtokos jelzős szerkezetből** alakult várnevek aránya: a teljes névanyag több mint tizede. A szintagmatikus szerkesztéssel létrejött nevek több mint kétharmada tartozik ide nagyobb valószínűséggel; ezek döntően új típusú várak nevei.

A birtokviszonyt kifejező összetett várnevek második névrészeként jórészt a *vár* lexéma áll, mely egyaránt szerepel jelöletlen (*vár*) és jelölt (*vára*) formában. BENKŐ LORÁND a nevek jelöltségének tárgyalása kapcsán úgy véli, hogy a tényleges birtokos viszonyt kifejező nevek kezdetben, a korai ómagyar korban jelöletlenek voltak, s ezt fokozatosan váltotta fel a jelöltség (1998b: 89). BENKŐ a jelöltség kapcsán arra is utal, hogy míg a személynévi előtagú jelölt adatok viszonylag koraiak, s a későbbiekben nagymértékben megszáporodnak (Csákvára: 1231: *Chakuara*, F. 3/2: 227; Miklósvára: 1332–1337: *Myclosuara*, FNEsz. *Miklósvár*; Salamonvára: 1352: *Salamonvara*, ZalaOkl. 1: 517), addig a feltehetően ezek mintájára létrejött nem személynévi vagy személynévként már nem transzparens előtagú nevek legkorábbi adatai jelöletlenek (Koloszvár [1257–1272]: *Kulusuar*,

Gy. 3: 356; Egervár: 1281: *Eguruar*, FNESz.). E típus jelölt formái igen szórványosak és későbbi adatolásúak (Cserépvára: 1459: *Cserepwara*, FNESz. *Cserépváralja*; Egervára: 1554: *Egor vara*, BENKŐ 1998b: 89–90 stb.).

A korai várak elnevezései közül ide sorolható a személynévi (nemzetségnévi) előtagú, jelölt *Abaujvára* (1255: *castri [...] Abauyuara*, Gy. 1: 59), illetve a talán magánvárat jelölő *Csákvára* (Chron. saec. XIV. [< Chron. saec. XIII. 900 u-ra]: *Chakuara*; l. még: Chron. [1283 k. 900 u-ra]: *Chakwara*, Gy. 2: 355). Birtokos jelzős összetétellel alakultak emellett a nem személynévi előtagú jelöletlen *Ungvár* (1284: Martinus de Kopus Stephanus de *Wngwar*, HO. 6: 313), *Temesvár* (1323: *Thumuswaar*, Cs. 2: 21) és *Riucsavár* (1398: *castrensis Ryuchewaar*, ZO. 1: 572) nevek, valamint a jelölt *Borsovavára* (1308: *Borzauauara*, *Borzouauara*, Gy. 1: 535), illetve *Tornavára* (1406: *castrum Tornawara*, Cs. 1: 237) várelnevezések. *Pozsegavár(a)* neve a forrásokban mindkét formában előtűnik: korábban jelöletlen *castrum Pozegawar* (1401, Cs. 2: 393) alakban említődik, mintegy fél évszázaddal későbből pedig a *castrum Posogawara* jelölt adat maradt ránk (1445, Cs. 2: 393).

Jelöletlen birtokos jelzős összetétellel alakultak az új típusú várak megnevezései közül a Közép-Szolnok megyei, egyszeri előfordulású *Csehvár* (1319: *castrum nostrum Cheewar*, AO. 1: 522), a temesi *Zsidóvár* (1320: *Castellani de Sydouar*, Cs. 2: 15) stb. nevek. Jelölt birtokos jelzős összetételre példa a Kőrös megyei *Apajvára* (1450: *castrum Apaywara*, CSÁNKI 1893: 12), a zempléni *Cékevára* (1407: *castrum Czekevára*, F. 10/4: 583), a Sáros megyei *Bodorvára* ~ *Bodonvára* (*castrum Makowycza* al. nom. *Bodonwara*, Cs. 1: 282), a tolnai *Márevára* (1452: *castrum Marewara*, Cs. 3: 404, korábbi említése: 1313: *Castellano de Marey*, ZO. 1: 175) stb. várnév. Ezek analógiájára a későbbiekben olyan nevekben is tetten érhető a birtokos személyjel, amelyekben nincs tényleges birtokviszony. Talán ezzel számolhatunk a víznévi előtagú, Sáros megyei *Sebesvára* (1437: *Sebeswara*, Cs. 1: 283) névforma esetében is; a névnek emellett egyrészes *Sebes* (vö. 1285/1334: *fluvium Sebus*, HO. 8: 239) és jelöletlen *Sebesvár* (1437: *Sebeswar*, Cs. 1: 283) névvariánsai is adatolhatók.

A vár lexéma mellett – bár jóval kisebb számban – a *kő*, a *torony* és a *palota* utótaggal álló elnevezések kapcsán is számolhatunk birtokos jelzős összetételből való alakulással: a Zala megyei *Csáktornya* (1333: *castrum Chaakt[h]ornya*, Cs. 3: 9), a tolnai *Simontornya* (1343–1347: *castrum Symonturnya*, Cs. 3: 405), illetve a Bihar megyei *Derzspalotája* (1279: *castrum Deerspalataya*, Gy. 1: 650) névformákban egyaránt jelölt a birtokos viszony.

3. Morfematikus szerkesztéssel alkotott várnevek. A morfematikus szerkesztés során valamely nyelvi elemhez kötött morféma (képző, jel, rag) vagy hasonló funkciót betöltő elem (névutó) kapcsolódik, mely által alkalmassá válik helynévi szerep betöltésére (HOFFMANN 1993: 73). A morfematikus szerkesztéssel alkotott neveknek négy altípusa különíthető el (helynévképzővel, névszójelekkel, helyragokkal, névutókkal alakult nevek), ám a várnevek esetében csupán az első névalkotási formával számolhatunk, s azzal is elenyésző számú névforma jött létre. Ezzel összefüggésben az ómagyar korban a helynévadásban felhasznált képzők közül (pl. *-d*, *-gy*, *-i*, *-j*, *-s*, *-sd*, *-ny*, *-ó/ő*; az ide tartozó képzőkről bővebben l. BÉNYEI 2012) csupán három formáns várnévalkotó szerepére találunk példát.

A képzéssel létrejött várnevek kis csoportján belül elkülöníthetünk olyan formákat, amelyekben tulajdonnévhez járult a helynévformáns, mint a korai névanyagból a *Borsod* várnév (1275: *castri Borsodiensis*, Gy. 1: 762; < *Bors* + *-d*, vö. pl. 1211/1252: *Bors* szn.,

ÁSznt. *Bors*; FNESz., KRISTÓ 1988: 396, BENKŐ 2003a: 38), illetve olyan névalakulatokat, amelyek közszókra vezethetők vissza, mint a szintén korai *Somogy* várnev (1224: castrum *Symigiensis*, Cs. 2: 582; < *som* + -gy, GYÖRKE 1940: 37, FNESz. *Somogyvár*). Mindkét alakulásmód meglehetősen ritka a várnevek körében: bár köznév + helynévképző struktúrákat látszólag valamivel nagyobb arányban találunk, ezek elsődlegesen általában vizek, hegyek, települések stb. megjelölésére jöttek létre morfológiai szerkesztéssel. A vár megjelölésére ezzel szemben a képzett névalak már metonimikusan vonódott át, azaz a várnev keletkezése szempontjából nem számolhatunk névformánssal való alakulással. Az új típusú várak körében például több olyan várnev is adatolható, amelynek kapcsán látszólag -s képzővel való alakulásmódot tételezhetünk fel, ám nagyobb részük a források alapján korábbi hegynévből (Ágas: 1265/1270: castrum *Agas*, Cs. 1: 52, vö. *Ágosvár* hegy, KatFelm. 3; FNESz. *Ágasvár*; DÉNES 1990: 45) vagy településnévből alakult elsődlegesen. A Heves megyei *Aranyos* várnev (1341: castellanus de *Aranyas*, AO. 4: 143) esetében a településnévi (1295: terre nostre *Anaras*, ÁÚO. 10: 201) előzmény mellett pataknevből való magyarázat is elképzelhető (FNESz. *Hevesaranyos*). *Aranyos* nevű vizek a Kárpát-medencében több helyütt előfordulnak (pl. Abaúj megyében: 1255: *Aranas*, Gy. 1: 40, 98; az erdélyi *Aranyos* folyó mellékére utaló *Aranyosföldre*: 1593: *Aranyosföldén*, JUHÁSZ 1988; GYÖRFFY 2011: 77–78, 167).

3.1. Az -s képzővel való alakulás csupán új típusú várak megnevezései kapcsán valószínűsíthető. Az állatnevet rejtő *Kecskés* várnev (1313: castellano de *Kecskés*, Gy. 2: 168) arra utalhat, hogy a környék talán hegyi kecskékben bővelkedett. Ezt erősíti, hogy a kiemelkedés, amelyen a vár épült, szintén erre utaló nevet viselt: *Kecskékő* (vö. HUNFALVY 1863–1865. 2: 266).

Nem egyértelmű a név etimológiája, s így a képző megítélése a két *Bálványos* várnev esetében (Felső-Fehér: 1360: castrum *Baluanus*, SzékOkl. 3: 14; Belső-Szolnok: 1291: *Balwanius*, ZW. 1: 170), egyaránt létrejöhetek ugyanis a 'köoszlop, határkő' jelentésű köznévből (vö. FNESz. *Bálványosvár*) vagy a *bálvány* növénynévből -s képzővel (vö. KISS 1997a: 164, TESz., ÚMTsz.), sőt hegynévből való alakulás is elképzelhető, *Bálványos* hegynevek ugyanis a nyelvterület más részén is adatolhatók (vö. RESZEGI 2011: 137, 151). Az utóbbi feltevés esetében a várnevben nem számolhatunk helynévképzővel, ehelyett metonimikus névadás tehető fel.

3.2. A -d helynévképzővel való alakulás a korai várnevek közé tartozó *Borsod* kapcsán merül fel nagyobb valószínűséggel; ebben a *Bors* személynévhez kapcsolódva alkot várnevet (vö. BÉNYEI 2012: 58–59). Ide tartozhat még a szintén ispáni várat jelölő *Szárd* (1268/1273: castrum nostrum *Zard*, FNESz. *Szárdvár*) és *Kovázd* (13. sz.: castrum de *Koasth* ~ *Kuazth*, KRISTÓ 1988: 304) is. Az előbbi a magyar *szár* 'kopasz' (FNESz. *Szárdvár*) melléknévből alakulhatott, s a várhegy kopárságával állhat kapcsolatban; az utóbbi egy szláv vagy magyar **Kovász* személynévre mehet vissza (vö. FNESz. *Kovási*).

A később alakult magánvárak közül a Sopron megyei *Kabold* neve (1278: Castrum nostrum, *Kobold* vocatum, F. 5/2: 429) sorolható ide. Az útvonalat ellenőrző vízivár a *Kobula* ~ *Kabala* (< szl. *kobyła* 'kanca', FNESz. *Kebele*¹, l. még KNIEZSA 1948: 104–105, MIKESY 1949: 64–65, BENKŐ 1998c: 133–135) néven említett víz (1222: *Rabucha* ? o: *Kabwla*) mellett állt (FNESz. *Kabold*), s a víznévből -d képzővel alakult a *Kabold* várnev.

3.3. A birtoklást kifejező *-i* képző a régiségben elsődlegesen jellemzően személyt jelölő alapszavakhoz kapcsolódhatott (KNIEZSA 1949: 100, KISS 1997b: 183, BÉNYEI 2012: 79–80), majd a korai ómagyar korban helynévképzőként önállósult (SZEGFÜ 1991: 254–255). A várnevek körében csupán új típusú erősség megjelölése kapcsán vethető fel az *-i* helynévképzővel való alakulásmód lehetősége.

A Tolna megyei *Tamási* (1339: castrum *Thamasy*, Cs. 3: 407) látszólag *-i* helynévképzővel jött létre, ám az adatok alapján az *-i* nagyobb valószínűséggel a szomszédos település nevének (1315: castellanus de *Tamasy*, oppidum *Thamasy*, Cs. 3: 407, 412; < 1138/1329: *Thomas* szn., 'Tamásé', FNESz.) a létrehozásában vett részt, s az vonódott át – esetleg személynévi közvetítéssel (vö. 1443: *ladi de Thamasy* szn., DL. 88184) – a várra, a vár környékén ugyanis a Tamásiaknak volt birtokuk (Cs. 3: 398). S míg a településnevek körében nem ritka, hogy a birtoklás ténye morfológiai névformákban jelenik meg, addig a várnevek állományában inkább az jellemző, hogy a birtoklás ténye metonimikus névadással létrejött egyrészes névformával vagy kétrészes, birtokos jelzős szerkezetben álló névvel fejeződik ki, melynek utótagja jelöletlen és jelölt formát egyaránt mutathat (vö. *Bélvár ~ Jara*: 1417: poss. *Jara et altera Jara cum castro similiter Jara* al. nom. *Belwar*, Cs. 5: 671, Torda; *Csehvár, Csabavára*: 1248/1312: praedium *Chobawara*, Gy. 1: 292, Baranya; *Csáktornya, Tamásvára*: 1375: possessio *Thamaswara*, DL. 72387, Ugocsa stb.).

Az *-i* képző a személynevek mellett elvéve közzsói alapszókhoz is járulhatott a várnevekben. Az Abaúj megyei *Somogyi* mentsvár neve csak igen bizonytalanul vonható ide, a források csupán várnagyát említik, 1317-ben *castellano de Symigy!* (Gy. 1: 140) alakban. Ha az említett adat ténylegesen a vár nevét rejti, a névforma akkor is többféleképpen értelmezhető, s ennek alapján a névalak magyarázata is módosulhat: egyrészt alakulhatott a *som* növénynév *-gy* képzős származékából, mely somfákban gazdag helyet jelölhet (FNESz. *Somodi, Somogyvár*), ehhez társulhatott az *-i* helynévképző; de személynévi származtatása is elképzelhető (vö. 1138/1329: *Somudi*, 1211: *Somod* szn., ÁSzt. *Samudi, Somod*). Ebben az esetben vagy a személynévi alaphoz társult a helynévképző, létrehozva a várnevet, vagy eleve a személynév adatolható ilyen formában, s neve metonimikusan vonódott a vár nevére. Feltehető az is, hogy a Szepessümegről átköltözött lakosokról nevezték először a települést a *Sumug* névváltozatból *Somogy*-nak (REUTER 1980: 79); a vár eszerint a településről kaphatta a nevét (bővebben l. TÓTH V. 2001a: 132).

4. Jelentésbeli névalkotással létrejött várnevek. Jelentésbeli névalkotás során egy már meglévő nevet vagy köznevet ruháznak fel új jelentéssel a névadók az alaki szerkezet változása nélkül. A jelentésbeli névalkotás körébe az alábbi folyamatok tartoznak: jelentéshasadás, jelentésbővülés, -szűkülés és -átértékelődés, névátvitel (metonímia, metafora), indukciós névadás, névköltöztetés (HOFFMANN 1993: 91–92, TÓTH V. 2008: 49–50). Ezen eljárások közül a várnevek létrehozásában a metonimikus névalkotás játszott meghatározó szerepet: a középkori várnévanyag közel kétharmada alakult ilyen módon, s egyaránt gyakori a korai és az új típusú várak megnevezésére.

4.1. Metonimikus helynévalkotásról beszélünk, ha egy adott hangsor a fogalmi jelek (térbeli, időbeli) érintkezése révén egy újabb, helynévi jelentés hordozójává válik (vö. HOFFMANN 1993: 101, RESZEGI 2009). Az ide tartozó nevek az eredeti és az új jelentés alapján különböző jelentés-összefüggésekben állhatnak annak megfelelően, hogy a várnak valamely helyhez vagy személyhez való viszonyát fejezik ki.

A metonimikus névadással létrehozott várnevek legnagyobb csoportját a vár egy másik hellyel való kapcsolatára utaló nevek adják. Ezen belül szintén több jelentésvizonyt különíthet el.

4.1.1. A várak mint mesterséges objektumok több esetben **folyók**, patakok, kisebb vízfolyások közelében épültek, melyeknek már korábban is volt nevük, így a később emelt erősségek sokszor ezek nevét vették át (a víznév > várnév irányú alakulásmódhoz vö. BENKŐ 2003b: 136). Különösen jellemző ez a névadási mód a korai várnevek körében: az ispáni várnevek közel nyolcada jöhetett létre ilyen módon. A mocsaras területen álló *Zala* vár (1222: castrum *Zala*, DL. 40004) például a közeli *Zala* folyóról (1232: ultra *Zalam*, ÁÚO. 11: 249) kaphatta a nevét, mely végső soron egy preszláv **sal*- töre vezethető vissza 'patak, folyóvíz, áramlás' jelentésben (FNESz. *Zala*¹). Hasonló szemantikai tartalom húzódik meg a szláv nyelvterületről adatolható *Gerzence* várnévben is (1257: castrum *Gresseniche*, Smič. 5: 74, vö. 1329: fluvii *Gursenche*, DICKENMANN 1939–1941. 2: 138; < szl. *grezъ* 'láp, mocsár, sár, iszap', ŠMILAUER 1970: 72). A név etimológiája mindkét név kapcsán egyértelműen a folyónév elsődlegességére utal. Kevésbé tűnhet azonban nyilvánvalónak a *Torna* várnév (1357: castrum *Thorna*, Cs. 1: 237) alakulásmódja: a víznév (1239: *Turnua*, FNESz. *Torna*) mellett számolnunk kell azzal is, hogy a név erdő-ispánságot is jelölt, s a *Torna* patak neve ilyen módon az uradalom nevével együtt, komplex módon vonódhatott át az erősség megjelölésére.

Az új típusú várak nevei a korai várnevekhez képest jóval kisebb számban alakultak víznevekből. Ez késői létrejöttükkel is összefüggésben állhat, az ide tartozó nevek ugyanis, bár azonos alakú víznevek is adatolhatók a környezetükben, nem ritkán valamely már meglévő településen létesültek, ezért a szintén ember alkotta település neve szolgált a névadás alapjául. Ilyen alakulással számolhatunk a Gömör megyei *Jolsva* (1421: castrum *Ilswa*, Cs. 1: 125, vö. 1271: possessionem *Elsua*, ÁÚO. 8: 335), a Kolozs megyéből adatolható *Almás* (1370: castrum *Almas*, Cs. 5: 295, vö. 1249: terram *Almas*, ÁÚO. 7: 284), a Somogy megyei *Csurgó* (1448: castellum *Churgo*, Cs. 2: 572, vö. 1226: hospitalis [...] *Curgou*, ÁÚO. 1: 222), a Zágráb megyei *Zelna* (1327: *Zelna*, castr., FNESz. *Zelina*, vö. praedia [...] *Zelina*, F. 2: 188), a zalai *Páka* (1431: castellum *Paka*, Cs. 3: 13, vö. 1389: possessio *Paka*, Cs. 3: 23) stb. név esetében.

Ide sorolható a Valkó megyei *Vérvár* (1437: castrum seu castellum *Weruar*, Cs. 2: 277) név is, melyben a magyar *üver* 'száraz patakárok, kiszáradt patakmeder' jelentésű szó rejlik (vö. FNESz. *Vérvölgy*). Ez – noha a területéről ilyen víznév nem adatolható – etimonja alapján nyilvánvalóan folyót jelölhetett elsődlegesen. Az erősség nevében a magyar *vér* főnévvel ilyen módon – noha itt valóban sok vér folyt a török időkben – nem számolhatunk.

4.1.2. A várakra a vizek mellett nem ritkán **hegyek**, kisebb kiemelkedések neve vonódott át. Az ispánság korabeli várnevek közül csupán néhány esetben valószínűsíthető ez a névalkotási mód, a korai várak többsége ugyanis nem hegyi várként épült. Ilyen alakulásmóddal inkább csak a vártípus későbbi erősségei kapcsán számolhatunk. A jelentősebb szláv nyelvű lakossággal jellemezhető déli területeken a *Lipóc* (1373: castrum nostrum *Lipponech*, HO. 7: 413) és a *Garig* (1256: castrum *Garig*, KIS–PETRIK 2008: 425, l. még: 1380: castrum *Garygh*, CSÁNKI 1893: 34) nevek a várak mellett a régiségben hegy neveként is használatban voltak (vö. 1251: montem quendam *Lipouch* nomine, HO. 6: 59; 1192: montem *Garig*, KIS–PETRIK 2008: 22). Etimonjuk alapján emellett a *Gorica* (1261: castrum

Goricensis, DICKENMANN 1939–1941. 2: 169; < szl. *gorica* 'kis hegy', ŠMILAUER 1970: 69), a *Gora* (1242: castrum de *Guora*, SZABO 1920: 65; < szl. *gora* 'hegy', ŠMILAUER 1970: 69) és a *Kemlük* ~ *Kemlék* (1243: castrum nostrum *Kemluk*, Smič. 4: 191; < szb.-hv. R. **Kamník* 'köves hely', FNESz. *Kalnik*) várelnevezések kapcsán is számolhatunk ezzel, s nagyobb hegyekről lévén szó, szláv eredetű nevük a magyarok körében is ismert lehetett. Esetükben tehát az átvétel mellett a hegynév metonimikus névátvonódására is gondolhatunk.

A későbbi várnevek körében már valamivel nagyobb számban találunk példát hegynévi előzményre. Az ide vonható nevek jellegzetes csoportját adják a *kő* utótagú várnevek. E várak jellemzően hegyen épült mentsvárak lévén feltehetően több esetben is arról a kiemelkedésről kaphatták nevüket, amelyen álltak. Metonimikus névadással adatokkal bizonyíthatóan mindössze a Fejér megyei *Csókakő* (1299, 1374: castrum *Choukaku*, Gy. 2: 356) és a sárosi *Tarkő* (1306: *Thorku*, castr., Aokl. 2: 17) esetében számolhatunk, melyek hegynévi párja közel azonos időből származik (vö. 1290–1299/1323/1419: montis *Chokakw*, Gy. 2: 356; 1298: montem *Tarkeu*, F. 6/2: 150). Csupán bizonytalanul vonható ide a Borsod megyei *Dédeskőve*, mely hegynévként ugyancsak feltűnik (1247: partem lapidis *Dedus*, Gy. 1: 736, 769), emellett azonban a forrásokban személynévként és településnévként is adatható (vö. 1282: *Dedes* szn., ÁSzt. *Dedes*, 1221/1550: *Dedo* szn., é. n. [1240]: villa *Dedus*, Gy. 1: 769). Ebben az esetben vélhetően a várjobbágy nevéből alakult településnév vonódott át egyidejűleg a hegy és a vár megjelölésére (vö. RESZEGI 2011: 165). A további, *kő* utótaggal álló várnevek kapcsán szintén valószínűsíthetünk hegynév > várnév irányú alakulásmódot, ám mivel ezeket hegynévként nem említik, nem tudjuk, hogy pontosan mely nevek létrejötte magyarázható még ilyen módon. A *kő* utótagú, később létrejött várnevek esetében ugyanakkor – amint utaltam rá – már sokkal inkább gyanítható, hogy a névadáshoz a korábban épült erősségek nevei szolgálhattak mintaként (vö. KOVÁCS 2015a: 104); ezekben az esetekben a hegynévi előzmény felvetése sem feltétlenül indokolt.

Metonimikus névadással, hegynévből jöhetett létre emellett a zalai *Csobánc* (1300: castellanus de *Chubanch*, Cs. 3: 10; < *Csabán* szn. < perzsa *šubān* 'juhász, pásztor' török közvetítéssel, esetleg < szl. **čъbanъ* 'csobolyó', FNESz.; vö. 1255: nomine *Chobanch*, Cs. 3: 10), a Baranya megyei *Szársomlyó* (1287: castrum *Zaarsomolou*, Gy. 1: 313; < *szár* 'tar, kopasz', *somló* < m. *somlik* ~ *somlyik* ige folyamatos melléknévi igenévből 'megcsuszamló, suvadó oldalú hegy' jelentésben, FNESz. *Somló*; vö. 1249/1291: montem, pro castro satis utilem *Saarsumlu* nuncupatur, Gy. 1: 313), a Vas megyei *Ság-somlyó* (1479–1480: castrum desertum *Saagsomplya*, Cs. 2: 719; < **ság* 'domb, erdő, magaslat, erdő', FNESz. *Ság*¹; vö. 1275k.: mons *Sagsomlowa* cum castro, Cs. 2: 719), valamint a Brassó vidéki *Feketealom* (1267: cum claustra castri *Feketeholm*!, Gy. 1: 828; vö. 1267/1272: nobis in castro *Feketevyg*!, Gy. 1: 828; 1268/1273: castrum *Nigri Montis*, Gy. 1: 828) és a Zemplén megyei *Sátorhegy* (1250 után: castrum de *Saturhigy*, FÜGEDI 1977: 177; vö. *Sátor-halom*: 1200k.: *Satur-holmu*, SRH. 1: 15; FNESz. *Sátoraljaújhely*) stb. várnév.

A Zala megyei *Rezi* (1378: castrum *Rezy*, Cs. 3: 14) szintén metonimikus névátvonódással magyarázható: a hegyek között álló mentsvár (FÜGEDI 1977: 204) vélhetően arról a hegyről kapta nevét, amelyen épült (vö. BÉL MÁTYÁS megállapítását, idézi: SZENTGYÖRGYI 2008: 43). A névben a magyar *rez* 'hegygerincnek emelkedett része, hegycsoport főcsúcsa; magas fennsík; erdőbeli tisztás' jelentésű szó rejlik, mely végső soron a szláv-ból való (< szl. **rezъ* 'vágás, metszés, rovás', FNESz. *Rezi*). Az -i képzőt már a hegynév

is tartalmazta, a várra ilyen formában vonódott át (l. PAIS 1911: 166). Emellett a közeli település és a vár szoros kapcsolata alapján (vö. FNESz. *Rezi*) az is feltehető, hogy az erősséget a településről (vö. 1290 k.: possessionis *Rezy*, HO. 7: 244) nevezték el (a vár első említése 1333-ból való, FÜGEDI 1977: 204). Ebben az esetben a várnév a településnévből alakult, s neve csupán közvetve utal a kiemelkedésre.

4.1.3. Tájegység (erdő, valamely kiterjedtebb terület, kisebb táj) nevéből metonímiával alakult várnevekkel jellemzően a korábban létrejött erősségek körében számolhatunk. Ezek egy része erdőispánsági várakat jelölt, mint a *Bereg* (1332: castrum *Bereg*, Gy. 1: 531; vö. 1214/1550: silve *Beregu*, Gy. 1: 530; < m. *berek* 'liget', FNESz. *Bereg vármegye*), a *Sáros* (1262: castrum *Sarus*, F. 4/3: 61; vö. 1249: terram ad predium suum *Sarus* pertinentem, HO. 8: 54; < m. *sár* 'ingovány, mocsár' + -s képző, FNESz.) és a *Zólyom* (1306: castrorum de *Zoulum*, HO. 1: 101; vö. 1200 k.: silvam *Zouolon*, SRH. 1: 76; < szlk. *Zvolen* < **Zvoleň* 'kiválasztott, kiváló, nevezetes' szn. + -jé képző, FNESz.). Tájnévi előzményű emellett a *Szepes* (1343: castrum *Scepus*, AOKl. 27: 94; vö. 1200 k.: ad silvam *Zepus*, SRH. 1: 73) és a *Zagorje* (1258: castrum *Zagoria*, FEJÉR 1839: 17; vö. 1239: *Zagaria/Zagraia* super una terra, HO. 8: 34; < 'hegyen túl') várnév is. KRISTÓ GYULA szerint tájegység neve lehetett elsődlegesen a *Gordova* (1988: 310) is, a vár nevét azonban a források csak közvetve említik (1244: weznicus castri de *Gordoa*, ÁÚO. 7: 154). A név valószínűsíthető etimológiája alapján (< szl. *gradъ* 'város, vár', ŠMILAUER 1970: 69) viszont inkább fordított alakulásmóddal számolhatunk: a várnév vagy a településnév elsődlegességét gyaníthatjuk, mely ilyen formában vonódhatott át a tájegységre.

4.1.4. A természeti nevek átvonódása mellett még jellemzőbb, hogy **településnevek** váltak metonimikus névadással erősségek nevévé, jelentős eltérés mutatkozik azonban e téren az ispánság korabeli várak és az új típusú várak neveinek csoportja között.

Néhány ispáni erősség neve esetében bizonyosan településnév > várnév irányú metonimikus alakulásmóddal számolhatunk. E nevek közé sorolható a Fejér megyei *Úrhida* (1009/+1257: *Hurhida* civitatis, Gy. 2: 412; vö. település: 1437, 1437: *Vrhida*, Cs. 3: 355) várnév is. A név előtagja egy *úr*-nak hívott trónörökös herceg birtokában lévő híddal kapcsolatos (FNESz.). A *hida* második névelemként személynévhez vagy személyt jelölő szóhoz kapcsolódva másutt is szerepel településnevekben, például a Kolozs vármegyei *Apáthida* (+1263/1324/1580: *Apathida*, Gy. 3: 342) vagy a Zaránd vármegyei *Tamáshida* (1332–1337: *Thomashida*, Cs. 1: 746) nevekben. A *-hida* utótag TÓTH VALÉRIA szerint speciális településnév-formánsnak tartható (vö. 2008: 186), azaz a már meglévő, hídról metonimikusan településre átvonódó *-hida* utótagú helységnevek mintájára számos további hasonló szerkezetű településnév létrejött, immár hídnévi előzmény nélkül. S noha *Úrhida* település esetében a helységtől ÉK-re ma is megtalálható egy híd a Sár-víz fölött (FNESz., Gy. 2: 412), ez csak közvetett bizonyítéknak tekinthető az egykori hídnév meglétére. Mindenesetre megállapítható, hogy hasonló névadási indíték (hídral utalás) a korban más várak esetében nem merül fel, ezért a név nagy valószínűséggel települést jelölt elsődlegesen.

A Nyitra megyei *Szolgageőr* (1224: castro *Zulugageuriensi*, Gy. 4: 384; 1258: castro *Zulgageur*, Gy. 4: 385) várnév KRISTÓ GYULA szerint szintén településnévi előzményű lehet, a középkori települések esetében ugyanis másutt is előfordul, hogy az eredeti helységnév egy előtagot kapott annak jelzésére, hogy lakói szabad vagy szolgál jogállásúak

voltak (1988: 357; vö. település: 1217: *Zulgageur*, FNESz.). Hasonló névadási indítékre viszont a várnevek körében nincs példa, ezért a névforma települést jelölhetett elsődlegesen.

Míg a korai várnevek köréből csupán néhány példa idézhető a településnév > várnév alakulásra, addig az új típusú várak megnevezésében a pusztai településnévi metonimikus névátvonódás a legtipikusabb névadási mód: a nevek mintegy kétötöde így jöhetett létre. E vártípus kapcsán ugyanis – noha továbbra is számolhatunk azzal, hogy egy vár köré szerveződik a település – már egyre jellemzőbb az is, hogy egy már meglévő település mellé épül egy erősség, s így a településnév vonódik át a várra. A névalakulás irányára ugyanakkor jobbra csak az adatok időrendje alapján következtethetünk.

Ide sorolható az abaúji egyrészes *Regéc* ([1316]: castrum *Regech*, Gy. 1: 134; vö. 1298/1300: *Regach*, Gy. 1: 134), a Baranya megyei *Harsány* (1313: castrum de *Harsan*, Gy. 1: 313; vö. é. n. [+1235]/1350/1404: villa *Horzan*, Gy. 1: 313), a Bars megyei *Léva* (1321/1323: sub castro *Lewa*, Gy. 1: 457; vö. 1156/1347: villa *Leua*, Gy. 1: 457), a Gömör megyei *Sőreg* (1341: cum castro *Sewrugh*, possessio castri, Gy. 2: 548; vö. 1245/1264: villa *Seureg*, Gy. 2: 548), a nógrádi *Jenő* ([1282–1295]>1406: castro *Jenew*, Gy. 4: 254; vö. 1274/1378/1454: villa *Jenew*, Gy. 4: 254), a szintén megyebeli *Szöllős* (1290: castrum *Zeuleus*, Gy. 4: 301; vö. 1265: terra *Zeuleus* ~ *Zeuleus*, Gy. 4: 301), a Somogy megyei *Berzence* (1481: castellum *Berzencze*, Cs. 2: 572; vö. 1337: *Berzencze* tel., Cs. 2: 593), a Sopron megyei *Zaszlop* (1393: castrum *Zazlop*, Cs. 3: 590; vö. 1375: possessione *Zazlup*, SopronOkl. 1: 414), a Trencsén megyei *Bán* (vö. 1234: villa *Ben*, F. 3/2: 402; 1378: villa *Baan*, Cs. 4: 84), a Valkó megyei *Vicsadal* (1408: castrum *Vichadal*, Cs. 2: 277; vö. 1244: villa *Vichodol*, Cs. 2: 289), a Veszprém megyei *Döbrönte* (1422: castrum *Debrenthe*, Cs. 3: 209; vö. 1367: castrum in villa *Debrente*, Cs. 3: 209), a Zaránd megyei *Egregy* (1406–1409: castrum *Egregh*, Cs. 1: 722; vö. 1332–1337: *Egreg*, v., Cs. 1: 730).

Ilyen funkcióban állhat a Vas megyei *Kertes* név is (1271: castrum de *Kertus*, Cs. 2: 714) 'bekerített, körülkerített' (vö. FNESz. *Kerteskö*, *Pinkakertes*) jelentésben. A *kertes* gyakori névrész településnevekben, a közeli település egy 1221-es oklevélben tűnik fel először (villa que *Kertes* vocatur, HO. 6: 14). A Gömör megyei *Berzété* korábbi birtok, illetve település neveként adatolható (1243/1335: possessio *Berzethe*, Gy. 2: 487; 1291: villa *Berzethe*, uo.), az erősség nevét a források csupán jó fél évszázaddal később, 1311-től közlik (castrum et possessio *Berzethe*, Gy. 2: 487). A településnév végső soron szláv személynévi eredetű (vö. FNESz. *Berzété*).

Szintén a településnév metonimikus átvonódásával jöhetett létre a Heves megyei *Bene* (1411: castrum *Benee*, Cs. 1: 52) várnév; esetében a szomszédos település neve szintén korábbi adatolható (1301: villa *Bene* [...] sub eodem castro, Gy. 3: 71), s végső soron a *Benedek* személynév rövidült alakjából eredhet (vö. 1138/1329: *Bene* szn., FNESz. *Bene*). Ugyancsak ide sorolható a már korábban említett, Sopron megyéből adatolható *Kabold* vár későbbi megnevezése. A települést 1425-ben *Kobosdorff* formában említik, mely aztán az erősség megjelölésére is átvonódott (1447: castrum *Kwbelsdorff* alias *Kabold*, Cs. 3: 586); a későbbi várnévalak ilyen módon településnévi előzményű.

A Fejér megyei *Gerencsér* (1458: castrum *Gerencer*, Cs. 3: 305) esetében az adatok mellett a név közszói jelentéstartalma és a települések, illetve a várak névadási gyakorlatáról feltárt ismereteink is egyértelműen a településnév elsődlegességére utalnak (vö. 1364: villa *Gerencer* locus venationis nostre, Cs. 3: 305): a 'fazekas' jelentésű *gerencsér* (TESz.) foglalkozásnév vált helynévvé. A kézműves lakosságra való utalás a várnevekben nem jellemző, csupán áttételesen jelenik meg, a településnevekben azonban annál gyakoribb ennek a

szemantikai jegynek a megjelenése: a név királyi szolgálatban lévő fazekasok települését jelölheti (vö. FNESz. *Nyitragerencsér*).

4.1.5. A vár megjelölésére **személynév** is átvonódhatott metonimikusan. Korábban – jórészt Anonymus nyomán – az ispánsági várnevek mintegy felét ide tartozónak vélték, és ispánnévből magyarázták. Mai ismereteink szerint azonban csupán a *Hont* (1222: castris Blondich et *Hunt*, Gy. 3: 201), *Csanád* (1200 k.: quod castrum nunc *Sunad* nuncupatur, SRH. 1: 50; 1232: castro *Cenadiense*, Gy. 1: 851) és *Veszprém* (1200 k.: castrum *Bezprem*, SRH. 1: 97; 1369: castrum *Wesprimiense*, Cs. 3: 212) nevek esetében vethető fel nagyobb valószínűséggel, hogy az első ispán neve vonódott át változatlan formában az erősség megnevezésére. Emellett ugyanakkor a *Bars* (1200 k.: castro *Borsu*, SRH. 1: 75; 1206: castris *Bors*, Gy. 1: 430), *Borsod* (1200 k.: iuxta fluvium Boldua castrum construxit, quod vocatum est a populo illo *Borsod*, SRH. 1: 58; 1275: castris *Borsodiensis*, Gy. 1: 762), *Szabolcs* (1200 k.: quod nunc castrum *Zobolsu* nuncupatur, SRH. 1: 62; 1266/1272: castris de *Zabolch*, MEZŐ–NÉMETH 1972: 110–111), *Pata* (1200 k.: in silva Matra dedit terram magnam Edunec et Edumenec, ubi postea *Pota*, nepos eorum, castrum construxit, SRH. 1: 73), *Békés* (1295/1423: castris *Bekis*, Gy. 1: 503), *Keve* (1200 k.: castrum *Keuee*, SRH. 1: 91; 1204: castrum quod vocatur *Keve*, Gy. 3: 317), *Szatmár* (1200 k.: castrum *Zotmar*, SRH. 1: 63; 1213/1550: castris *Zathmar*, VárReg. 379) stb. nevek esetében is pusztán személynévi névadással számolhatunk, a névadó kilétéről azonban nincsenek információink (vö. KOVÁCS 2017). A korai várnevek elemzése alapján azt mondhatjuk, hogy e nevek több mint negyede alakult személynév > várnév névátvitellel.

Az új típusú várak névanyagában ez a névadási mód kevésbé jellemző: a nevek valamivel több mint nyolcada kapcsán tehető fel, hogy személynévből alakult. Ide sorolható a források szerint az 1263–1281 között épült (FÜGEDI 1977: 117) *Csesznek* vár neve (1300: castrum vero ipsorum *Chezmus*, ÁÜO. 10: 400; 1323: castrum *Cesnuk*, Cs. 3: 208), melyben a magyar *tiszt* főnév szláv előzménye keresendő (vö. le. *Czestnik* ~ *Cześnik* 'magas rangú tisztségviselő, várnagy' szn. vagy szb.-hv. *česnik* 'részes, résztvevő; boldog ember; nácsnag, fő férfivendég lakodalomban', FNESz. *Csesznek*). A Kőrös megyei *Ivánc* (1335: ex castro nostro novo *Iwanch*, Smič. 10: 206) esetében szintén számolhatunk személynévi előzménnyel (vö. 1239/1241/1504: *Iwanch* szn., ÁSznt. *Ivanch*).

A Valkó megyéből adatolható *Marót* várat a szakirodalom Maróti János bán (†1433) építéséhez köti, a várnév első, forrásokban való előfordulása ugyanakkor 1458-ból való, *castrum Maroth* alakban (Cs. 2: 272, ENGEL 1996: 365). RUDOLF SMIT szerint azonban első keltezése 1332-re tehető (l. GERE 2000: 380). *Marót* nevű birtok a forrásokban már 1364-től előfordul (villa seu poss. *Maroth*, Cs. 2: 284), s a név korábbi személynévként is adatolható (vö. 1138/1329: *Maraut*, 1228/1229: *Morouth* szn., ÁSznt. *Morout*). Ez alapján elképzelhető, hogy a névadás alapjaként egy korábbi személy neve szolgálhatott, s az sem zárható ki, hogy közvetlenül a szláv **moravьсь* > m. **marót* népnévből való (vö. FNESz. *Pilismarót*, BENKŐ 1998a: 70–71, RÁCZ 2011: 79–83).

A pusztán személynévből alakult nevek kapcsán – minthogy nem ritka névalkotási mód a településnevek körében – számolnunk kell azzal is, hogy nevük másodlagosan, településnévi közvetítéssel válhatott az erősség megnevezésévé.

4.2. Azt a névalkotási folyamatot, melynek során egy helynév denotatív jelentése úgy változik, hogy közben az alak érintetlenül marad, a jelentés változásának eredménye

alapján **jelentésbővülésnek, jelentésszűkülésnek, illetve jelentésátértékelődésnek** nevezzük. Fontos kitétel, hogy egy helynévnek az újonnan kialakult és a korábbi jelentése azonos fogalmi osztályba tartozó denotátumokra, jelen esetben várakra vonatkozzon (HOFFMANN 1993: 99, TÓTH V. 2008: 49–50).

Jelentésátértékelődéssel számolhatunk a Bereg megyei *Baranka* (1273: cum castrum *Borynka*, Gy. 1: 529) név esetében. Az 1265 előtt (FÜGEDI 1977: 104) épült vár rablóvárként működött, ezért később lerombolták (1321-ben csak mint birtokot említik: possessio *Baranca*, Gy. 1: 529). A romot azonban továbbra is *Baranka* névvel jelölik az oklevelek (1336/1342: destructum castrum *Boranka*, Gy. 1: 530) annak ellenére, hogy a hely fajtájában, funkciójában lényeges módosulás történt (vö. TÓTH V. 2008: 50), s a későbbiek során talán valóban használatban maradhatott ilyen jelentéstartalommal.

5. Szerkezeti változással alakult várnevek. Egy helynévben szerkezeti változás történik, ha a denotatív jelentésnek (mely a tulajdonnévi jelentés bázisát képezi) az állandósága mellett „a helynév alakját érintő változás megy végbe” (HOFFMANN 1993: 121). Az így létrejött nevek egymással mindig szinonimák, jelentésük azonos, ám hangsoruk valamelyest eltérő. A teljes várnévanyag közel huszada alakult ilyen módon.

A helynevek szerkezeti változásai elkülöníthetők aszerint, hogy a hangtest terjedelme csökkenést vagy növekedést mutat-e, illetve hogy a változások a funkcionális-szemantikai szerkezet (névrészek) vagy a lexikális-morfológiai szerkezet (névelemek) szintjét érintik-e (bővebben l. HOFFMANN 1993: 122, 1999: 215; TÓTH V. 2008: 148).

5.1. Ellipszissel alakultak azok az egyrészes várnevek, amelyek egy korábbi kétrészes névformából jöttek létre olyan módon, hogy a korábbi erősség nevéből a névhasználók egy funkcionális egységet elhagytak. Ez az alakulásmód csupán néhány várnév kapcsán jöhet számításba, s jellemzően az összetett várnevek második névrészére terjed ki. Ide tartozhat a Vas megyei *Léka* várnév: az egyrészes forma megjelenésénél (1279: castrum *Leuka*, Cs. 2: 715) bő két évtizeddel korábban adatolható a kétrészes elnevezés (1256: *Leuka wara*, Cs. 2: 715).

Bizonytalansággal számolhatunk a Zemplén megyei *Céke* ~ *Cékevára* esetében, két névváltozata ugyanis egy időből adatolható (1407: castrum *Ceke*, Cs. 1: 333; 1407: castrum *Czekevára*, F. 10/4: 583). Hasonlóan nehezen ítéltető meg a Torda megyei *Szentmiklós* ~ *Szentmiklósvára* névpár elsődleges névváltozata. A vár először kétrészes formában adatolható (1441: castrum nostrum [regis] *Zenthmikloswara* secus fluvium Aranyas habitum, Cs. 5: 675), majd bő egy évtizeddel később egyrészesként, *castrum Zenthmyklos*-ként (1453, Cs. 5: 675), a 16. század elején viszont újra kétrészesként tűnik fel (1508: castrum *Zenthmykloswara*, Cs. 5: 675). Mindkét névforma összefügg a közeli *Szentmiklós* település nevével (vö. 1441: possessio *Zenthmiklos*, Cs. 5: 738).

Az ellipszis másik esete, amikor a kétrészes név determinánsa marad el, a főtag azonban megmarad. Talán ilyen módon alakulhatott a Somogy megyei *Újvár* (1426: castrum *Wyvar*, Cs. 2: 573), mely korábban, 1403-ban *Rupolvár* és *Rupolújvár* (*Rwpwlwar*, *Rwpulwywar*, Cs. 2: 573) formában is adatolható. A korábbi várnév előtagja vélhetően a terület egykori birtokosára utal (FNESz. *Kaposvár*), annak hűtlensége miatt azonban a birtokot eladományozták. Ezt követően (1403 után) a várnév az oklevelekben többé nem szerepel ilyen formában: az erősséget a későbbiekben *Kaposújvár*-ként említik (Cs. 2: 573).

5.2. Kiegészüléssel jöttek létre azok a várnévi formák, amelyek egy korábbi várnévből alakultak úgy, hogy ahhoz osztályjelölő földrajzi köznév társult (HOFFMANN 1993: 131). A korai várnevek körében csupán a *vár* lexéma vesz részt ebben a névalkotási módban, mely zömmel szláv jövevényelemekhez kapcsolódik. A 13. század elejéről adatolható *Temes* erősség neve (1212: castrum regium *Themes*, FNESz.) később *Temesvár* (1323: castrum [regis] de *Themeswar*, Cs. 2: 21) formában is szerepel. Nevében végső soron a szláv *Тъмишъ* 'sötét folyó' jelentésű szó rejlik (vö. 1335: fluviorum *Temes*, KRISTÓ 1988: 464). Elképzelhető, hogy a később létrejött várnév a pontosabb azonosítás miatt veszi magára a fajtajelölő földrajzi köznevet. Ezt követően a kétrészes névforma a település megnevezésére is átvonódott (vö. 1474: civitas *Themeswar*, Cs. 2: 22). A szlavón nyelvterületről adatolható *Riucsa* névben (1255: comitatu de *Riucha*, Smič. 4: 613) a szláv **rъvati* 'tép, szakít' jelentésű köznév lehet, mely vízmederrel állhat összefüggésben, de az is feltehető, hogy elsődlegesen hegyoldal megnevezésére szolgált (vö. FNESz. *Revistye*), mely később az erősség nevévé is vált. A későbbi, 14. századi *Ryuchewaar* (KRISTÓ 1988: 313) alak talán a két helyfajta elkülönítése érdekében egészült ki a *vár* lexémával. A Pozsega megyei, szláv eredetű *Podversa* (1423–1445: castrum *Podversa*, Cs. 2: 392) a későbbiekben szintén a fajtajelölő szerepű *vár* lexémával egészül ki, kétrészes névformát alkotva (1464: castrum *Podversauara*, Cs. 2: 392). Ennek előtagja eredendően szintén két névrészből áll, benne talán a szláv *pod* 'alatt, -on/en/ön, -nál/nél' és a *versъ* 'hanga, citromfű' jelentésű szó rejlik (ŠMILAUER 1970: 144, 189).

A szláv mellett magyar eredetű várnév is szolgálhatott a kiegészülési folyamat alapjául. A *Szepes* várnév (1343: castrum *Scepus*, AOkl. 27: 94) kapcsán egy pusztaszemélynév > tájnév > várnév irányú alakulásmóddal számolhatunk, benne végső soron a magyar *szép* melléknév állhat (FNESz. *Szepesség*, KRISTÓ 1988: 393). A várat bő egy évszázaddal később *Szepesvára*-ként (1465: *Scepeswara*, Cs. 1: 250) említik: a korábbi *Szepes* névhez a *vár* köznév birtokos személyjeles formája kapcsolódott. Emellett az is felvethető, hogy az elsődlegesen *castrum* lexémával álló várnév mögött valójában kétrészes név rejlik. Ezzel a lehetőséggel számolhatunk a *Somogy* esetében is: az erősséget kezdetben ugyanis csupán latin formában, *castri Symigiensis*-ként (1224, Cs. 2: 582) említik, a kétrészes névváltozat csak jóval későbből adatolható (1332–1337: *Sumugvar*, FNESz. *Somogyvár*). Latin nyelvű adata kapcsán szintén feltehető, hogy a név a későbbi, kétrészes forma latin fordítása. A várnévben talán a *som* főnév -gy képzős származéka lehet 'somfában bővelkedő hely' jelentésben (FNESz. *Somogyvár*).

Az új típusú várak névállományában is találunk olyan formákat, amelyekben belső keletkezésű név egészült ki 'vár' jelentésű földrajzi köznévvel. E nevek utótagja tekintetében már némi változatosság is mutatkozik: a *vár* lexéma mellett arra is találunk néhány példát, hogy *kő* utótagot kapcsolnak az elsődleges névformához; ez a névalkotó elem leginkább a hegyi várak neveiben jellemző.

Ilyen módon alakult az Abaúj megyei *Boldvakő* (1300: castellanus de *Bolduaku*, Gy. 1: 70; < é. n. [1295 k.]: possessionis sue et castri *Boldua*, HO. 7: 243) és a Heves megyei *Oroszlánkő* (1468: castrum *Orozlankw*, Cs. 1: 53; < 1325/1347: castrum *Orozlan*, Gy. 3: 120) várnév, illetve a nógrádi patakvölgyben, kisebb kiemelkedésen emelt *Baglyaskő* (1327: locum castri *Bogloskw*, AO. 2: 292; < 1324: castrum *Baglas*, Cs. 1: 89) erősség neve is.

Bizonytalanul vonható ide a Borsod megyei *Dédeskőve*. A várnév első említése 1230-ból való (castri [...] *Dedus*, Gy. 1: 769), mintegy három évtizeddel később viszont kétrészes formában tűnik fel (1254/1364/1399: castro [...] *Deduchkwe!*, Gy. 1: 769).

Az említett adatok alapján talán feltehető, hogy a korábbi várnév kiegészüléssel kétrészsé válhatott, ugyanakkor a várnév későbbi előfordulásait tekintve inkább valószínűsíthető talán, hogy a *kő* lexéma csak alkalmilag társult a névhez: az Árpád-kor későbbi időszakában ugyanis a várnév *kő* utótaggal nem szerepel többé (vö. Cs. 1: 164, Gy. 1: 70). A hegy megjelölésében sem vált általános használatúvá a *kő* utótag, s a várat, illetve a települést az újabb időkben is csupán *Dédes*-ként említik (vö. *Dédes*, KatFelm. 3).

A *vár* lexemával kiegészült nevek az új típusú várakat megjelölő korpuszban is nagyobb számban szerepelnek a *kő* utótagú formákhoz képest. A Máramaros megyei *Huszt-vára* név első előfordulása 1353-ból való, ekkor csupán várnagyát említik (castellum [...] *Huzth* et Nyalab, DL. 38157); később az erősség neve castrum *Hwsth* (1387, Cs. 1: 444) alakban tűnik fel. A kétrészes, kiegészült alak 1447-ben adatolható (*Hwsthua*, Cs. 1: 444). A vár (és a település) neve vélhetően a közelében fekvő *Husztica* < **Huszt* patak nevével hozható összefüggésbe, melynek neve azonban tisztázatlan etimonú (FNESz. *Huszt*).

Szintén a *vár* lexemával való kiegészüléssel számolhatunk a *Zelna* > *Zelnavár* (1327: *Zelna*, castr., 1507: *Zelynawar*, FNESz. *Zelina*), *Ajnárd* > *Ajnárdvára* (1274: ad castrum *Eynardi*, ÁÜO. 9: 574; 1401: *Aynardwara*, FNESz. *Zajnat-tető*), *Cserép* > *Cserépvára* (1408: castrum *Cherep*, Cs. 1: 163; 1459: castrum *Cherepwara*, DL. 15367), *Héder* > *Hédervára* (1314: de castro *Hedrici*, WERTNER 1907: 189; 1509: castrum *Hederwara*, HéderváryOkl. 1: 517), *Máré* > *Máré vára* (1313: castellano de *Marey*, ZO. 1: 175; 1452: castrum *Marewara*, Cs. 3: 404), *Petnye* > *Petnyevár(a)* (1280: castrum *Pethne*, Cs. 2: 392; 1470: castrum *Pethnewar*, castrum *Pethenyewara*, Cs. 2: 392) stb. nevek esetében is. Emellett eredetileg két névelemet tartalmazó nevekhez is kapcsolódhatott a *vár* lexéma; ide sorolható a védőszent nevét tartalmazó *Szentlőrinc* > *Szentlőrincvára* (1387–1388: castrum *Zenchlerynch*, 1491: castrum *Zenthlewrinczwara*, Cs. 2: 276), *Szentgirolt* > *Szentgiroltvára* (1443: castrum *Zenthgerolth*, 1444: castrum *Zenthgyrothwara*, Cs. 3: 15), *Szentgyörgy* > *Szentgyörgyvára* (1411: castellum in *Zenth Gergh*, 1445: castellani de *Zenthgyurghuara*, Cs. 3: 15) név is. Az utóbbi névpárok említései ugyanakkor láthatóan közel azonos időből valók, így nem könnyű megítélni, hogy esetükben kiegészüléssel vagy ellipszissel számolhatunk-e. A korábbi forma ugyanis az újonnan alakult mellett még sokáig használatban lehetett, vele párhuzamosan létezhetett. BÉNYEI ÁGNES és PETHŐ GERGELY véleménye szerint ugyanakkor e kérdésnek nem is célszerű túlzott jelentőséget tulajdonítani (1998: 103).

5.3. A deszemantizáció tárgykörébe sorolhatók azok a helynévszerkesztési változások, melyek a helynevek hangalakjának szabálytalan megváltozását eredményezik azáltal, hogy funkcionális vagy lexikális szerkezetük elhomályosul (HOFFMANN 1999: 215, TÓTH V. 2008: 148).

Deszemantizációs változás következtében lépett a Veszprém megyei korábbi *Segvár* (1334: castrum *Segwar*, Cs. 3: 209) alak helyébe az *Essegvár* (1432: castrum *Esegkwar*, Cs. 3: 209) névforma. A jelenség kiindulási alapjául szolgáló név előtagjában a *seg* ~ *ség* 'domb, hegy, magaslat' jelentésű térszínformanév rejlik, az idők során azonban a szó szemantikai tartalma elhomályosult, s a név előtagját a *segg* 'ülep, hátsó rész' testrésznévvel azonosították. A névalak előtagjának *e*-vel való kiegészülése KISS LAJOS megfogalmazásával „helyesírási eufemizmus” eredménye lehet, azaz írott nyelvbeli forma, s kérdéses, hogy a beszélt nyelvben ténylegesen használatban volt-e (FNESz. *Esegvár*, 1999b: 209–210; vö. RESZEGI 2011: 93–94).

5.4. Reszemantizációval alakult neveknek tekinthetők azok a várelnevezések, melyek egy korábbi, etimológiailag nem áttetsző névből jöttek létre úgy, hogy a beszélők a motiválatlan neveknek új motivációt teremtettek (HOFFMANN 1999: 215, TÓTH V. 2008: 165).

A reszemantizáció érdekes esete lehet a mosoni *Sárfenek* várnév alakulásmódja. A forrásokban a név egyaránt adathozható német és magyar formában (vö. 1450: castrum *Sarffnyk*, 1455: castrum *Sarfenek*, 1458: castrum *Sarffnek*, 1460: G(e)sloss *Scharfenegk*, 1515: Gslos *Scharphnegkh*, Cs. 3: 673). NAGY IMRE vélekedése szerint a vár eredeti neve *Sárfenek* lehetett, melyet a német névhasználók *Scharfeneck*-re 'éles szöglet, sarok' fordítottak (1871: 372), azaz a reszemantizáció a német nyelvben történt meg. CSÁNKI DEZSŐ e vélekedést kételkedve fogadja, s rávilágít arra, hogy az 1469-es adatot (castrum *Sarffeneck* al. nom. *Eeleszeg*) a névhasználók németnek tartották, melyet tükörfordítással *Élesszeg*-re alakítottak (Cs. 3: 673). KISS LAJOS alaposan körbejárva e kérdést a német *Scharfeneck* nevet tekinti eredetinek, s egyúttal elveti az elsődleges, magyar összetétellel alakult névmagyarozatot (az erősség – hegyi vár lévén – efféle motivációval vélhetően nem bírhatott), másfelől időrendi és jelentéstani okokra hivatkozva nem tartja megalapozottnak a *sárfenek* köznévből való származtatás lehetőségét sem. Véleménye szerint sokkal inkább azzal számolhatunk, hogy a német *Scharfeneck* ('éles sarok') lehetett az elsődleges, mely német lovagvárak nevében gyakorta előfordul (1994: 82–84). ENGEL PÁL szintén elsődlegesen német névvel számol (*Neuscharfeneck*), s úgy véli, hogy az 1390 után Scharfenecki János fia által épített vár a családi várról kaphatta nevét (1996: 407). Ezt követően a magyar névhasználók az etimológiai áttetszőség hiánya miatt a német névformát átalakították, s a magyar nyelv közszavaihoz igazították (*Sárfenek*).

6. Névátvételek. A fentebb ismertetett, belső helynévalkotási módokkal áll szemben az átvett nevek csoportja. Az ide tartozó nevek már az átadó nyelvben is várnévként működnek. Mind a korai alakulási, ispánsági, mind pedig a később létrejött magánvárak körében számolhatunk ilyen módon alakult nevekkel.

A korai várak megjelölésére használt nevek közel negyede kapcsán számolhatunk ezzel az alakulásmóddal; különösen nagy számban a szlávok lakta területeken adathozható névátvétellel alakult várnevek. A szláv nyelvű népesség névkincséből került be a magyar névrendszerbe többek között az átadó nyelvben kétrészes *Csongrád* (1200 k.: castrum Olpar et portum Beuldu edificari castrum fortissimum de terra, quod nominaverunt Sclau i secundum ydioma suum *Surungrad*, id est *nigrum castrum*, SRH. 1: 84; 1247/1465: castrum *Chongradiense*, Gy. 1: 893), *Nógrád* (1200 k.: de castro *Nougrad*, SRH. 1: 74; 1229: castri *Nougrad*, Gy. 4: 277), *Visegrád* (1009//+1257: *Vyssegrad* civitates, Gy. 4: 705), továbbá a Krassó megyei egyrészes *Harám* (1200 k.: castrum *Horom*, SRH. 1: 89; vö. < déli szláv *chramъ* 'erődített egyház, vár', Gy. 3: 488).

Az új típusú várak neveinek kevesebb mint hetede alakult névátvétellel. Szláv előzményre megy vissza a Nógrád megyei *Sztrahora* (1324: castra sua videlicet Holoku, Boglos et *Ztrahura*, Gy. 4: 301): a név egy szlovák *Stará hora* helynévből szóösszerántással alakulhatott, melynek előtagja 'öreg, ó', utótagja 'erdő; hegy' jelentésű lehet (KISS 1999a: 18). A szláv mellett ritkábban közvetlenül a németből átvett várneveket is találunk, ide tartozhat a Sopron megyei *Eisenstadt* (~ *Kismarton*, 1373: Burggraf von *Eisenstat*, Cs. 3: 587; 1488: Sloss *Eysenstat*, Cs. 3: 587; vö. ném. *Eisenstadt* 'vasból való, azaz erős, bevehetetlen város' vagy ném. *Eso* szn., vö. FNESz. *Kismarton*), a szintén megyebeli *Lánzsér* 'Landsee'

(1263: cum castro *Lanser*, ÁÚO. 8: 49; 1447: castrum *Lennsee* alias *Lenser*, Cs. 3: 587; vö. ném. *Landesêre* 'az ország becsülete', FNESz.) stb.

7. Összegzés. A középkorból adatolható várnevek 63%-a a nyelv belső elemkészletének felhasználásával, az alaki szerkezet változása nélkül jött létre, ezen belül pedig a metonimikus módon alakult elnevezések túlsúlya jellemző. Jóval kisebb számban alakultak várnevek két névrész összekapcsolásával, szintagmatikus szerkesztés útján (17%). Hasonló arányt mutat a névátvétellel alakult nevek csoportja (14%). Ennél is kisebb azoknak a várneveknek a száma, amelyekben valamely szerkezeti változás érhető tetten (4%), s csak elvétve találunk példát olyan nevekre, amelyek morfológiai szerkesztéssel, képzés útján alakulhattak (2%).

Az egyes névalkotási módok megterheltsége koronként is változhat (vö. TÓTH V. 2001b: 23), s ez a változás a várnevek kapcsán is tetten érhető. Az ispánság kori és az új típusú várak névanyagát tekintve egyaránt elmondható, hogy a jelentésbeli névalkotással létrejött nevek mennyisége a legmagasabb: a korai várnevek körében ez az arány 57%, a magánvárak nevei esetében 64%. Csökkent viszont az átvételek aránya az idő előrehaladtával: a régi típusú várak neveinek 23%-a alakulhatott ilyen módon, míg az új típusú várakat megjelölő nevek mindössze 13%-a tartozik ide. Az olyan nevek, amelyek valamely szerkezeti változással alakultak, szintén valamivel nagyobb arányban jelentkeznek a korai várnevek körében (7%). A szintagmatikus szerkesztéssel alakult nevek az új típusú várnevek között jelentkeznek nagyobb számban (18%), míg az ispáni nevek esetében ez az arány 11%. Mindkét vártípus esetében számolhatunk olyan várnevekkel is, amelyek morfológiai szerkesztéssel jöttek létre, ám amint láttuk, ez a névalkotási mód a várnevek körében a többi névkeletkezési móddal szemben meglehetősen ritka.

Részben a várnevek körében tapasztalt arányokhoz hasonló megoszlást látunk a településnevek létrejöttét vizsgálva is: a Bihar megyei településnévanyag legnagyobb hányada szintén jelentésbeli névalkotással jött létre, de jelentős a szintagmatikus szerkesztéssel alkotott nevek csoportja (vö. RÁ CZ 2005: 222), mely a várnevek esetében ugyancsak a második leggyakoribb kategória. Az egyes altípusok megjelenésében és megoszlásában ugyanakkor már mutatkoznak különbségek. A várnevek köréből hiányoznak a határozós, illetve a mellérendelő szerkezetből alakult nevek, míg a településnevek körében mindkettőre találunk – igaz, nem túl nagy számban – példákat. A morfológiai szerkesztéssel létrejött várnevek mindegyike helynévképzéssel jött létre, jellel és raggal való alakulásra nincs példa. Nem vagy csak elvétve és igen bizonytalanul adatolhatók olyan várelnevezések, amelyek metaforikus vagy indukciós névadással, illetve névköltöztetéssel keletkeztek, noha a településnevek körében erre is találunk példákat (vö. TÓTH V. 2001b: 159, RÁ CZ 2005: 179–180).

Hivatkozott irodalom

- AO. = *Anjoukori okmánytár* 1–7. Szerk. NAGY IMRE / TASNÁDI NAGY GYULA. MTA, Budapest, 1878–1920.
 AOkl. = *Anjou-kori oklevéltár 1301–1387*. Szerk. KRISTÓ GYULA et al. etc. 1–. JATE etc., Szeged etc., 1990–.
 ÁSzt. = FEHÉRTÓI KATALIN, *Árpád-kori személynévtár 1000–1301*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004.

- ÁÚO. = *Árpád-kori új okmánytár* 1–12. Közzéteszi WENZEL GUSZTÁV. Pest/Budapest, 1860–1874.
- BENKŐ LORÁND 1998a. A szlávok népnevei Anonymusnál és ómagyar nyelvi háttérük. In: BENKŐ LORÁND, *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 58–75.
- BENKŐ LORÁND 1998b. Adalékok várneveink történetéhez. P. mester két szatmári helynevéről. In: BENKŐ LORÁND, *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 84–93.
- BENKŐ LORÁND 1998c. Néhány víznevünk – és az Árpád-kori székelyek. In: BENKŐ LORÁND, *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 133–138.
- BENKŐ LORÁND 2003a. Bars vár neve és egy kis hangtörténet. *Magyar Nyelvjárások* 41: 37–44.
- BENKŐ LORÁND 2003b. Bors vezértől Borzsováig. In: BENKŐ LORÁND, *Beszélnek a múlt nevei. Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonnevekről*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 133–139.
- BÉNYEI ÁGNES 2012. *Helynévképzés a magyarban*. A Magyar Névtudományi Kiadványai 26. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- BÉNYEI ÁGNES – PETHŐ GERGELY 1998. *Az Árpád-kori Győr vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése*. A Magyar Névtudományi Kiadványai 2. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.
- Cs. = CSÁNKI DEZSŐ / FEKETE NAGY ANTAL, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* 1–5. MTA, Budapest, 1890–1941.
- CSÁNKI DEZSŐ 1893. *Körösmegye a XV-ik században. Székfoglaló értekezés*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- DÉNES JÓZSEF 1990. A Mátra-hegység Árpád-kori várai. In: HORVÁTH LÁSZLÓ szerk., *Castrum Bene 1989. Várak a 13. században*. Castrum Bene Egyesület, Gyöngyös. 42–50.
- DÉNES JÓZSEF é. n. Csorba Csaba várkönyveinek ismertetése. http://www.oroksegvedelem.hu/nyom-tathato_verzio/csorba_csaba_varkonyveinek_ismertetese (2015. 06. 12.)
- DF. = Magyar Országos Levéltár. Diplomatikai Fényképgyűjtemény. <http://mol.arcanum.hu/> (2015. 01. 18.)
- DICKENMANN, ERNST 1939–1941. Studien zur Hydronymie des Save-Systems 1–3. *Archivum Europae Centro-Orientalis* 5: 1–112, 6: 134–184.
- DL. = Magyar Nemzeti Levéltár Diplomatikai Levéltár. <http://mol.arcanum.hu> (2015. 01. 18.)
- ENGEL PÁL 1996. *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*. 1–2. História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5. História – Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, Budapest.
- F. = *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* 1–11. Studio et opera GEORGII FEJÉR. Typ. Universitatis, Buda, 1829–1844.
- FEJÉR, GEORGIUS 1839. *Croatiae ac Slavoniae cum regno Hungariae nexus et relationes*. Budae/Budapest.
- FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1–2. 4., bővített és javított kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
- FÜGEDI ÉRIK 1977. *Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- GERE LÁSZLÓ 2000. Várak a Szerémségben. In: KOLLÁR TIBOR szerk., *A középkori Dél-Alföld és Szer. Csongrád Megyei Levéltár*, Szeged. 337–381.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* 1–4. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963–1998.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2011. *Korai ómagyar kori folyóvíznevek*. A Magyar Névtudományi Kiadványai 20. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- GYÖRKE JÓZSEF 1940. A -gy névszóképző. *Magyar Nyelv* 36: 34–41.

- HéderváryOkl. = *A Héderváry-család oklevéltára* 1–2. Szerk. RADVÁNSZKY BÉLA – ZÁVODSZKY LEVENTE. MTA, Budapest, 1909.
- HO. = *Hazai okmánytár* 1–8. Kiadják NAGY IMRE et al. etc. Sauervein/Franklin, Győr/Budapest, 1865–1891.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 61. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézet, Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN 1999. A helynevek rendszerének nyelvi leírásához. *Magyar Nyelvjárások* 37: 207–216.
- HORVÁTH RICHÁRD 2011. Várépítés engedélyezése az Árpád-kori Magyarországon. In: TEREI GYÖRGY et al. szerk., *Várak nyomában. Tanulmányok a 60 éves Feld István tiszteletére*. Castrum Bene Egyesület, Budapest. 79–93.
- HUNFALVY JÁNOS 1863–1865. *A magyar birodalom természeti viszonyainak leírása* 1–3. Magyar Tudományos Akadémia, Pest/Budapest.
- JUHÁSZ DEZSŐ 1988. *A magyar tájnévadás*. Nyelvtudományi Értekezések 126. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KatFelm. 3. = Harmadik Katonai Felmérés (1869–1887). http://mapire.eu/hu/map/hkf_75e/ (2015. 04. 11.)
- KIS PÉTER – PETRIK IVÁN 2008. Kiadatlan Árpád-kori oklevelek a főváros történetéhez (1192–1298). In: HORVÁTH J. ANDRÁS szerk., *Szívvel és tettel. Tanulmányok Á. Varga László tiszteletére*. Nógrád Megyei Levéltár, Budapest–Salgótarján.
- KISS LAJOS 1994. *Sárfenek vagy Scharfeneck?* *Magyar Nyelvőr* 118: 82–84.
- KISS LAJOS 1997a. Hegynevek a történelmi Magyarországon. *Magyar Nyelv* 93: 154–168.
- KISS LAJOS 1997b. Korai magyar helynévtípusok. In: KOVÁCS LÁSZLÓ – VESZPRÉMY LÁSZLÓ szerk., *Honfoglalás és nyelvészet*. Balassi Kiadó, Budapest. 177–185.
- KISS LAJOS 1999a. Az Árpád-kori Magyarország Liptó megyétől Pilis megyéig. *Magyar Nyelv* 95: 9–25.
- KISS LAJOS 1999b. Földrajzi neveink nyelvi fejlődése. In: KISS LAJOS, *Történeti vizsgálatok a földrajzi nevek körében*. Szerk. HEGEDŰS ATTILA. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai 1. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Piliscsaba. 207–226.
- KNIEZSA ISTVÁN 1948. A székelyföldi szláv eredetű víznevek kérdéséhez. *Magyar Nyelv* 44: 101–105.
- KNIEZSA ISTVÁN 1949. Az *-i* helynévképző a magyarban. *Magyar Nyelv* 45: 100–107.
- KOVÁCS HELGA 2015a. A *kő* utótagú várnevek. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 11: 93–110.
- KOVÁCS HELGA 2015b. A várnév mint helynévfajta. *Magyar Nyelvjárások* 53: 107–119.
- KOVÁCS HELGA 2017. Az ispáni várak neveinek névtani vizsgálata. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 13. Megjelenés előtt.
- KRISTÓ GYULA 1988. *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Nemzet és emlékezet. Magvető Kiadó, Budapest.
- MEZŐ ANDRÁS – NÉMETH PÉTER 1972. *Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helységnév-tára*. Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács, Nyíregyháza.
- MIKESY SÁNDOR 1949. Kebele. *Magyar Nyelv* 45: 64–68.
- NAGY IMRE 1871. A Lajta mint határfolyam. *Századok* 5: 369–387.
- NHVS. = *Názvy hradov a zámkov v Slovenskej republike*. Szerk. FINDROVÁ, IVICA – MAJTÁN, MILAN. Slovenský Úrad Geodézie a Kartografie, Bratislava, 1990.
- OklSz. = *Magyar oklevél-szótár*. Gyűjt. SZAMOTA ISTVÁN. Szerk. ZOLNAI GYULA. Hornyánszky, Budapest, 1902–1906.

- PAIS DEZSŐ 1911. Rézmál. *Magyar Nyelv* 7: 166.
- RÁCZ ANITA 2005. *A régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti vizsgálata*. A Magyar Névtudományi Kiadványai 9. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.
- RÁCZ ANITA 2011. *Adatok a népnévvel alakult régi településnevek történetéhez*. A Magyar Névtudományi Kiadványai 19. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.
- RESZEGI KATALIN 2009. A kognitív szemlélet lehetőségei a helynévkutatásban. A metonimikus névadás. *Magyar Nyelvjárások* 47: 21–41.
- RESZEGI KATALIN 2011. *Hegynevek a középkori Magyarországon*. A Magyar Névtudományi Kiadványai 21. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- REUTER CAMILLO 1980. Somodi. *Magyar Nyelv* 76: 79–81.
- Smič. = SMÍČIKLAS, TADEUS, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* 1–18. *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, Academia Scientiarum et Artium Slavorum Meridionalium, Zagreb, 1874–1990.
- ŠMILAUER, VLADIMÍR 1970. *Příručka Slovanské Toponomastiky. Handbuch des slawischen Toponomastik*. Academia, Praha.
- SopronOkl. = *Sopron vármegye története. Oklevéltár* 1–2. Szerk. NAGY IMRE. Sopron vármegye közönsége, Sopron, 1889–1891.
- SRH. = SZENTPÉTER, EMERICUS, *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. 1–2. Nap Kiadó, Budapest, 1937–1938/1999.
- SZABO, GJURO 1920. *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*. Matica Hrvatska, Zagreb.
- SZEGFÜ MÁRIA 1991. A névszóképzés. In: BENKŐ LORÁND főszerk., *A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. A korai ómagyar kor és előzményei*. Akadémiai Kiadó. 188–258.
- Székökl. = *Székel oklevéltár* 1–8. Szerk. SZABÓ KÁROLY / SZÁDECZKY LAJOS / BARABÁS SAMU. Kolozsvár/Budapest, 1872–1934.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2008. A Tihanyi alapítólevél kangrez szórványáról. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 3: 29–52.
- TESZ. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976.
- TÓTH SÁNDOR 1909–1912. *Sáros vármegye monográfiája* 1–3. Sáros vármegye, Budapest.
- TÓTH VALÉRIA 2001a. *Az Árpád-kori Abaúj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára*. A Magyar Névtudományi Kiadványai 4. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.
- TÓTH VALÉRIA 2001b. *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban. Abaúj és Bars vármegye*. A Magyar Névtudományi Kiadványai 6. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.
- TÓTH VALÉRIA 2008. *Településnevek változástudományja*. A Magyar Névtudományi Kiadványai 14. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Debrecen.
- ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár* 1–5. Főszerk. B. LŐRINCZY ÉVA. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979–2010.
- VárReg. = KARÁCSONYI JÁNOS – BOROVSKY SAMU 1903. *Az időrendbe szedett váradi tüzespróbalajstrom az 1550-iki kiadás hű másával együtt*. Budapest.
- WERTNER MÓR 1907. Adalékok a XIV. századbeli magyar világi archontológiához. *Történelmi Tár* 8/2: 161–198.
- ZalaOkl. = *Zala vármegye története 1. Oklevéltár (1024–1363). 2. Oklevéltár (1364–1498)*. Szerk. NAGY IMRE – VÉGHÉLY DEZSŐ – NAGY GYULA. Zala vármegye közönsége, Budapest, 1886–1890.

- ZELLIGER ERZSÉBET 1991. A szóösszetétel. In: BENKŐ LORÁND főszerk., *A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. A korai ómagyar kor és előzményei*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 523–552.
- ZO. = A zichi és a vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára 1–12. Szerk. NAGY IMRE – NAGY IVÁN – VÉGHÉLY DEZSŐ etc., Magyar Történelmi Társulat, Pest/Budapest, 1871–1931.
- ZW. = *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* 1–7. Szerk. ZIMMERMANN, FRANZ – WERNER, CARL – MÜLLER, GEORG – GÜNDISCH, GUSTAV. Hermannstadt, 1892–1991.
- ZsO. = *Zsigmondkori oklevéltár* 1–10. Összeáll. MÁLYUSZ ELEMÉR etc. Akadémiai Kiadó / MOL, Budapest, 1951–2007.

KOVÁCS HELGA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4797-4366>

Eszterházy Károly Egyetem
Bölcsészettudományi Kar

HELGA KOVÁCS, Examining the formation of medieval names for castles

The paper discusses the characteristic features of the formation of medieval names for castles, drawn from a systematic linguistic analysis of these based on ISTVÁN HOFFMANN's multi-criteria typology of names (1993, 1999). A descriptive analysis explores name structures. An analysis of the history of name formation enumerates the ways in which name forms are constituted or changed. The paper focuses on the latter aspect, thus observes the linguistic rules governing the formation of new names and their insertion into the existing name stock. The analysis clarifies that almost two-thirds of the medieval names for castles were created by way of semantic name formation (i.e. an existing lexeme was given a new, toponymic meaning), influenced especially by metonymy. Fewer names were established by syntactic construction (i.e. by attaching two name constituents, 17%); name adaptation (i.e. borrowing, 14%); structural change (i.e. modification of an existing name form, 4%); and morphematic construction (i.e. derivation, 2%). The frequency of these types of name formation also changed over time.

A helynévrendszer változása az ugocsai Hontpázmány-birtoktesten

1. Az újabb történeti helynévkutatási vizsgálatokban erőteljesen jelentkezik a névrendszerbeli meghatározottság kérdése (vö. HOFFMANN 2008a: 23). „A létező helynévrendszer többféleképpen is meghatározza az új helynevek keletkezését. Közvetlenül, pozitív értelemben a meglévő nevek újbóli felhasználásával, negatív értelemben pedig oly módon, hogy közeli helyek esetén a névazonosság általában nem szokás [...]. Hatását tekintve azonban felülmúlja ezek szerepét az a közvetett determináció, amely a névmin-ták átörökítése révén érvényesül” – állapítja meg HOFFMANN ISTVÁN (1993: 26; l. még HOFFMANN 2008b: 25). Az alábbiakban a helynévrendszerben ható névbokrosodási folyamatokkal foglalkozom, de csak azokkal az esetekkel, amelyekben a már meglévő helynévből, azaz az alapnévből az új helynévi megnevezés (másodlagos név) a denotatív jelentés átalakulásával jön létre (pl. *Kadarcs* víz > *Kadarcs* lakott terület, *Keresztúr* település > *Keresztúri-láz* mikrotoponima, *Garabovec* településrésznév > *Velikij Garabovec* településrésznév). Munkám során a meglévő helynevek felhasználtságának a jobb megismerése érdekében egy, az alapítás szempontjából összefüggő mesterséges egység, (nagyobb) névközösség¹ helynévkincse alapján tanulmányozom a jelenségnek a fent említett folyamatát. A vizsgálatom alapjául választott kisebb terület Ugocsa megye egyik birtokteste, a Hontpázmány-birtok nyugati tömbje.

Korábbi tanulmányaimban már foglalkoztam a meglévő helynevek újbóli felhasználásának jelenségével, de csak az Ugocsa megye ó- és középmagyar kori helynévrendszerében megmutatkozó névbokrosodás összefüggéseit jellemeztem (l. KOCÁN 2008a, 2008b). Ezen munkáimban szóltam a névbokrosodás jelenségéről és a kikövetkeztetés módszeréről is, sőt a disszertációmban összefoglaló igénnyel ezen kérdésekről és a vizsgálat elméleti háttéréről is részletesen írtam (l. KOCÁN 2014: 205–215, 218–229). Ezért itt az elméleti kérdésekre és a fogalomhasználatra most nem térek ki.

Elemzésem időhatára a legkorábbi időszaktól (a nyelvemlékes kortól) egészen napjainkig tart.² Ennek következtében talán a helynévrendszerben működő névbokrosodás folyamatában megmutatkozó tendenciák pontosabban leírhatók válnak.

2. A következőkben a Hontpázmány-birtoktest kialakulását mutatom be. A királyi uradalom törését mutató birtokadományozás a 13. században három családi nagybirtok

¹ Nagyobb névközösségnek névtani szempontból egy olyan földrajzi egységet tekinthetünk, amely viszonylag összefüggő településcsoportot képez, nyelvileg egységes, történeti, kulturális szempontból is hasonló, földrajzilag nem jelentős eltérést mutató (név)területet alkot.

² Az elemzés alapját képezi a terület történeti és jelenkori névkincsének egybeállítása révén kialakított – nyelvészeti-névtani elemzéssel ellátott – helynévszótár. A névkorpusz legkorábbi adata a 13. század közepéről származik (1251: *Vrbeuch* in Comitatu de Vgocha, t., F. 4/2: 96, ComMarmUg. 218), amelytől kezdődően egyre inkább felszaporodó, ám viszonylag arányos adatállománnyal számolhatunk egészen 2008-ig.

kialakulásához vezetett Ugocsa megyében (vö. SZABÓ 1937: 54): a Káta-, a Gutkeled- és a Hontpázmány-uradalom szervezéséhez.

A történész SZABÓ ISTVÁN a megyéről írt monográfiájában részletesen foglalkozik a birtok megtelepülésével és múltjával (1937: 68–74). Ugocsa területén a nemzetség bihari ága szerzett birtokokat a 13. század második felében. Az ősi Hont megyei nemzetség ugocsai birtokszerzése két elkülönülő területen jelentkezett a Tisza jobb partján: az első a megye nyugati, sík területén lévő összefüggő birtoktest, ahol a nemzetség uradalmi szervezete alatt hét, ma is meglévő település és négy, folyamatosan elpusztásodott település feküdt, de vélhetően még az utóbbi sort gazdagította a Szentilona birtok is Újlak határában. A 20. században az egykori birtoktömb területén a hét meglévő település mellett – a déli részén – két újabb település is létrejött: Dolina és Csonkás. SZABÓ ISTVÁN az áttekintése során csak „9 falu”-ról beszél e területen (1937: 71), holott részletezően kitér az általam említett hét falunak és a négy elpusztásodott birtoknak a nemzetség szervezeti keretébe tartozására (1937: 70, 74). A második birtoktest a megye keleti, északkeleti hegyes területén feküdt: itt egyedül Rakasz képezte a nemzetség birtokát (vö. SZABÓ 1937: 71, 72–73). A két terület eltérő jellegéből, viszonylag sűrűn lakott voltából és fokozatosan eltérő társadalmi fejlődéséből adódóan a továbbiakban csak a nemzetség nyugati területeinek a névanyagával foglalkozom. Ezen a területen jelentkezik a legkorábban a Hontpázmányok korai és gyors térfoglalása az oklevelekben szereplő adományozások alapján (SZABÓ 1937: 68–69). Az Alföld keleti részén kialakuló egykori nyugati birtoktest mintegy 100 km² lehetett (l. SZABÓ 1937: 40–41, 1. vázlat).

A birtoktest falvai közül néhánynak a nemzetséget megelőző időre, a királyi uradalom korába nyúlik vissza a megtelepülése, így Karácsfalva, Ardó és Verbóc falvaké (SZABÓ 1937: 71–72). A térség etnikai összetételére vonatkozóan SZABÓ ISTVÁN a Hontpázmányok nyugati uradalmának településnevei, valamint a 18. század végéig jelentkező helynevek és a 16. század második feléig összeállított családnevek alapján az alábbi megállapítást teszi: „Az egész tömb magyar eredetű és a vidék magyar települési jellegét azonban a csekély arányban megfigyelhető nem-magyar, vagy magyarnak fel nem ismerhető elem nem teszi vitássá, annál kevésbé, mert a vidék földrajzi nevei is kevés kivétellel magyar eredetűek” (1937: 74, l. még 72).

A sűrű településhálózatú egykori Hontpázmány-birtokterület történeti és jelenkori névanyaga feltehetőleg jó vizsgálati alapul szolgálhat, ezt valószínűsíthetjük az azonos jellegű megtelepülés és fejlődés alapján.

3. A Hontpázmány-birtoktesten a meglévő helynevekre való támaszkodás folyamatának és irányának a leírása előtt a birtokterület keleti szomszédságában található *Egres* településnév problémáktól sem mentes etimológiáját tekintem át (1. ábra). E terület „gyökerei” a birtokterületre is átnyúlnak. Vizsgálatom célja, hogy szemléltessem a névbokrosodásnak a modern helynév-etimológiai kutatásokban betöltendő szerepét.

KISS LAJOS az ugocsai *Egres* helység nevét „a m. *éger* ~ R., N. *eger* fanévnak a -s képzős származékából” magyarázza, amely égerfákkal benőtt helyet jelöl (FNESz. *Szólósegres*). HOFFMANN ISTVÁN a határrésszé vált települések kérdéskörét vizsgálva rámutat a névrendszerben zajló változási folyamatok egy lényeges mozzanatára: „elképzeltető, hogy a primer, közzsói elemű névkincs teljes eltűnése, valamint néhány helynév elburjánzása, aktív névalkotó szerepűvé válása más esetekben is felhívhatja a figyelmünket egykori települések létre, helyére” (1984–1985: 113). Ugocsa megye adott területének

mindenkori névrendszerét és a rendszerben megmutatkozó névbokrosodási folyamatok sorát tekintve eltérő névféjtésre juthatunk, ha a településnevet részként tekintjük az egészben. Ezen a vidéken több *éger* és *egres* névrésszel szerkesztett nevet találunk. Az alábbiakban ezeknek az összefüggését vizsgálom a településnévi etimológia névféjtésének újraértékelése céljából.

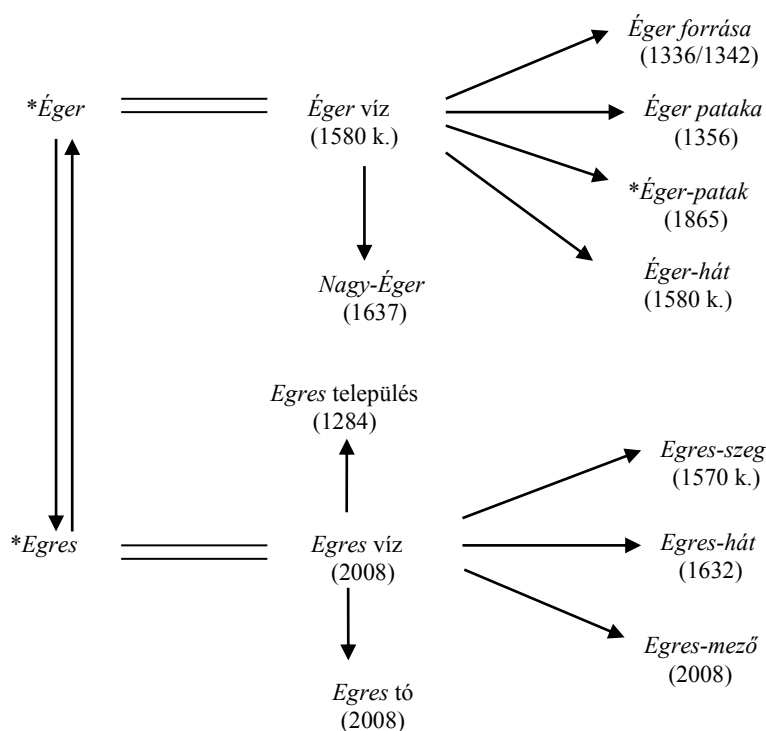
Az ómagyar kori *Éger forrása* (1336/1342: *Egerforrasa*, loc. paludosus, SZABÓ 1937: 426, Szőlős) és az *Éger pataka* (1356: *Egerpataka*, riv., SZABÓ 1937: 326, Egres és Mátyfalva) víznevek tanúsága szerint a Verbőc patak bal oldali mellékágának eredeti neve talán **Éger* lehetett. Azonban a területen néhány évtized eltéréssel *Egres-patak* (1372: *Egrespatak*, palus, SZABÓ 1937: 323, Dob) vízrajzi név is adatolható, amely földrajzi elhelyezkedéséből adódóan bizonyosan azonos helyet jelölhetett a fent kikövetkeztetett *Éger* alapnévvel. Ha ehhez figyelembe vesszük, hogy a mai Egres falu déli részén egy *Egres* nevű állóvíz (2008: *Egres*, tó, élőnyelvi gyűjtés) és egy folyóvíz (2008: *Egres*, patak, élőnyelvi gyűjtés) is ismeretes, és az utóbbi az azonos nevű tóba ömlik, akkor arra juthatunk, hogy a korai névanyagból kikövetkeztetett víznév primer formája **Éger* és **Egres* egyaránt lehetett. Így az *Éger pataka* és az *Egres-patak* név alakját a víznevek körében gyakori szerkezeti változás is alakíthatta: a szakirodalomban általánosan hangoztatott vélemény szerint névátvétellel keletkezett és belső fejlődésű víznevek egyaránt kiegészülhetnek másodlagosan valamilyen fajtajelölő vízrajzi köznévvvel, sokszor formális birtokos szerkezetet mutatva. Úgy gondolom, az **Éger > Éger patak(a)* és az **Egres > Egres-patak* ilyen változásra utal, s e kettő egymással párhuzamosan is alakulhatott. A névtestek hasonló történeti módosulása a szomszédos települések lakosságának eltérő névhasználatára is visszavezethető, mivel a vizsgált névbokrosodási terület több szomszédos falu névanyagát is érinti. A későbbi időszakban egy- és kétrészes nevekben egyaránt fellelhető mindkét kikövetkeztetett név.

Először az **Éger* alapnév köré szerveződő névbokrot tekintem át. A középmagyar korban adatolt egyrészes *Éger* (1580 k.: *Eger* mellett, SZABÓ 1937: 413, Mátyfalva) név a helyfajtája alapján vélhetően víznév lehetett, amely a kikövetkeztetett **Éger*-rel azonos denotátumot jelölhet. Az újmagyar korban, a 19. század harmadik negyedében szintén előfordul a feltételezett **Éger* víznév az egyrészes *Éger-patak* (1865: *Éger patak*, rét, szántó, K1, Ardó) másodlagos név alapján feltételezett **Éger-patak* (1865) kétrészes víznévben. Az utóbbi folyóvíznévi szerkezet keletkezése bizonytalan, mivel az ómagyar kori szerkezeti változással alakult *Éger pataka* vízrajzi névből – redukcióval – is keletkezhetett, ám ennél valószínűbb az, hogy az *Éger* víznév kiegészülhetett egy fajtajelölő *patak* utótaggal. A feltételezett víznév a középmagyar korban két név alapját is képezi: a szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett *Éger-hát* (1580 k.: *Eger hat*, SZABÓ 1937: 413, Mátyfalva) név előtagján jelentkezik, emellett a kétrészes hasonló szerkesztéssel keletkezett *Nagy-Éger* (1637: *Nagy Eger*, SZABÓ 1937: 414, Mátyfalva) mikrotoponima utótagjában is ez szerepel.

A továbbiakban az **Egres* alakváltozathoz köthető neveket elemzem. E változat a vizsgált területen több név alapját is képezi a középmagyar kortól kezdődően, de minden esetben kétrészes név előtagjaként jelentkezik. Az *Egres-szeg* (1570 k.: *Egres zeg*, SZABÓ 1937: 413, Mátyfalva) és az *Egres-hát* (1632: *Egres hat*, SZABÓ 1937: 413, Mátyfalva) másodlagos nevek egy **Egres* vízrajzi névre vezethetők vissza nagy bizonyossággal, s rendszertanilag e neveknél és a későbbiekénél sem vehető figyelembe az *Egres* településnév névalkotó szerepe, ahogy ezt a megye névrendszerében tapasztalható névmodellek –

a kétrészes *-szeg* és *-hát* utótagú helynevek – egyértelműen mutatják. A legújabb magyar korban az **Egres* víznév névbokrának újabb tagját találjuk az *Egres-mező* (2008: *Egres-mezőü*, szántó, erdő, élőnyelvi gyűjtés, Mátyfalva) névben. Még itt említhető meg a vélhetően e névbokor tagjaként kisarjadó fancsikai egyrészes *Egres* (1865: *Egres*, P. 60; de l. ma is: 2008: *Égres*, erdő, élőnyelvi gyűjtés) határnév is, amely talán az **Egres* víz > *Egres* terület metonimikus átvonódásával alakulhatott másodlagosan.

1. ábra: Az **Éger* ~ **Egres* névbokra

Az eddigiek alapján látható, hogy a terület névrendszerében a kialakuló újabb nevek többször az **Éger* ~ **Egres* víznévi párok felhasználásával alakultak. E névpárok – a névterület megnevezései alapján – aktív névalkotó megnevezésekként jelentkeznek. Ez azaz hozható kapcsolatba, hogy viszonylag nagyobb kiterjedésű – több település határát érintő – (folyó)vízzel lehet szó; erre utal az is, hogy a korai ómagyar kortól kezdődően több szomszédos település határában viszonyítottak hozzá helyeket.

Ezeknek fényében, azaz a terület névrendszerében megmutatkozó jelleg és a magyar település-névadásban gyakori víznév > településnév metonimikus névátvitel alapján a településnév sokkal inkább a korábbi feljegyzetlenül maradt *Egres* folyóvíznévből alakulhatott

névátvitellel. A primer folyóvíznév legkorábbi említését a 14. század közepe táján jelentkező *Éger forrása*, *Éger pataka* és *Egres-patak* nevekben találhatjuk, az *Egres* (1284: *Egrus*, t., RegArp. 2/2–3: 334, SZABÓ 1937: 324, ComMarmUg. 198) helységnév ezzel szemben már a 13. század végéről adatolható. Az adatolás ellenére mégis a kikövetkeztetett víznevet tarthatjuk elsődlegesnek, s ehhez további analóg példákat találunk a megye névanyagából: *Verbőc víz* > *Verbőc település*, *Fekete-patak víz* > *Feketepatak település*. Az Árpád-kori település-névadási minták az adatolás ellenére – általában véve és Ugocsa megyében is – megerősítik a településnév metonimikus keletkezését. A településnév korábbi adatolása abból adódhat, hogy a lakott hely megnevezése egy oklevélben vagyronrészt azonosított, így jogi ügyekben, személyhez kötődően gyakrabban előkerülhetett, míg egy víznév csak másodlagos célt szolgált az azonosításban: hozzá viszonyíthatták az adott helységet. A víznévi alpnév estében az *Éger* és az *Egres* szinonim névpár lehetett: az alakváltozatok 1865-ig viszonylag kiegyenlített használatra utalnak, a mai népnyelvben viszont már csupán az *Egres* forma ismeretes. Ez valószínűleg névszociológiai tényezőkkel magyarázható: a hosszú ideig egymás mellett használatos névváltozatok közül a névmodelleknek jobban megfelelő, helynévképzővel alkotott névtest kerülhetett előtérbe. Így egyrészt a víznév az *éger* fanév metonimikus átvitelével, másrészt a fanév -s (helynév)-képzős származékaként névképzéssel is létrejött, azt azonban pontosabban nemigen dönthetjük el, hogy közülük melyik lehetett a korábbi változat.

4. A továbbiakban a Hontpázmány-birtoktest helynévrendszerében megmutatkozó névbokrosodás folyamatát és az abban kitapintható tendenciák rendszerszerűségét a releváns négy nagy nyelvtörténeti korszakra bontva mutatom be. Az egyes nyelvtörténeti korszakokban történő szemléltetés során mindig a korábbi korok névanyagával is számolok. Ennek következtében a négy időszakban tapasztalt arányokat egymással összekapcsolva tárgyalom a jelenség markánsabb rendszermódosulásainak bemutatása érdekében. Először azt mutatom be, hogy időben a helynévi alapú nevek és az ezek alapját képező névalkotó réteg egy-egy nyelvtörténeti korszakban milyen arányban fordul elő. Másodszor az alap- és másodlagos neveket tekintem át helynévfajta szerint,³ majd kitérek az alapnevek fajtája alapján a másodlagosnév-alkotó szerepük bemutatására is. HOFFMANN ISTVÁN szerint ez nemcsak a névrendszertani vizsgálatokat helyezi biztosabb alapokra, hanem az egyes objektumfajtákra jellemző névmodelleknek az összevetésére is lehetőséget kínál (1993: 35). Úgy gondolom, a vizsgált jelenség szempontjából fontos az is, hogy az alapnevek körében az egyes időszakokban mely névfajta lehetett aktív névalkotó szerepű, és melyik nem. Emellett az sem elhanyagolható, hogy a másodlagos névfajta szerinti kronológiai elemzés milyen eltolódásokat mutat. Ötödik szempontként az alap- és másodlagos nevek névmmodelljeinek szerkezeti bemutatását végzem el. Végül a másodlagos nevek keletkezéstörténeti jellemzőinek összevetésével zárom a vizsgálatokat.

A tendenciák területi és időbeli különbségeinek az összevetésére részben lehetőség nyílik, ugyanis a Hontpázmány-területen tapasztalt módosulásokat Ugocsa megye újmagyar

³ A tanulmány alapját képező adattárban az ómagyar kortól az újabb magyar korig összesen 194 alap- és 253 másodlagos név szerepel. Terjedelmi okokból a 447 névadat és a forrásjegyzék közlése nem lehetséges, ezért a dolgozatban a tendenciák ívét szemléltető statisztikai mutatókat közlöm.

korszaka előtti időszakának a mutatóival párhuzamba tudom állítani (ehhez alapul szolgál: KOCÁN 2014).

4.1. Az 1. táblázat a Hontpázmány-birtoktest területén az alap- és a másodlagos neveknek és ezek együttesének az összes névhez való arányát, illetve ezeknek időbeli változását mutatja.

1. táblázat: Az alap-, a másodlagos és a többi név aránya a Hontpázmány-birtoktesten

	Ómagyar		Középmagyar		Újmagyar		Újabb magyar	
	db	%	db	%	db	%	db	%
Alapnevek	12	14	107	23	44	16	31	11
Másodlagos nevek	13	16	152	33	50	18	38	14
Többi név	58	70	200	44	183	66	206	75
Összes denotátum	83	100	459	100	277	100	275	100

Az alapnevek ómagyar kori 14%-os megterheltsége a középmagyar korban jelentősen megnő (23%), a többi korszakban pedig az ómagyar korhoz hasonló arányt mutat. A Hontpázmány-birtoktest középmagyar kori alapneveinek kiemelkedő számát talán az is magyarázza, hogy ebben a korszakban a névkincs is eleve gazdagabb. De az új- és újabb magyar kori alapnevek számának a visszaesése mögött akár külső, akár belső tényezők hatását is felfedezni vélhetjük. Ilyen külső tényezők lehetnek a terület művelésében beállt változások (pl. a vízrendezés hatására), belső tényező pedig a névrendszerben a korábban aktív alapnevek rétegének leszűkülése, amely esetleg az újabb névminták felzaporodásával lehet összefüggésben. (Vö. PÁSZTOR 2008: 221.)

A másodlagos nevek kronológiai áttekintésekor az alapnevekhez hasonló hullámmást tapasztalhatunk. Az ómagyar korban a 16%-nyi másodlagos név a középmagyar korban megduplázódik (33%), a két utóbbi korszak pedig az ómagyar korhoz közelítő arányokat mutat.

Az időbeli vizsgálatot a jelenség térbeli összevetésével árnyalhatjuk az első két korszakban. Ugocsa megye ómagyar kori névanyagában az alap- és másodlagos nevek aránya majdnem egyező képet mutat a Hontpázmány-területen tapasztalt mértékkel: az ómagyar korban 12%-nyi (58) alapnév 19%-nyi (92) másodlagos nevet alkot, ezek együttesen a névanyag 31%-át adják. A középmagyar kori Ugocsa 21%-nyi (279) másodlagos neve 14% (188) alapnévnek a felhasználásával keletkezett, ezek együttesen a megye névkincsének több mint harmadát adják (35%). A két terület összevetésében a vizsgált jelenség a középmagyar korban tér el jelentősebben: míg a megye egészében mérsékelt az alap- és a másodlagos nevek körének a bővülése, addig a Hontpázmány-területen ez a tendencia erősebb. Ez talán egyrészt azzal is összefügghet, hogy egy kisebb névterület anyagának vizsgálata során a névrendszerben ható folyamatok jobban megismerhetők, ellenben egy nagyobb mesterséges terület anyagában a rendszerbeli összefüggések már kevésbé rekonstruálhatók olyan tüzetesen. Emellett összefügg a kérdéses terület eltérő adottságával is, ugyanis a Hontpázmány-területnek az adatoltsága viszonylag egyenletesnek mondható, míg a megye egészének a helynévi előfordulásai területi eltérést mutatnak (például a keleti rész későbbi benépesülése miatt).

A fentiek alapján a következőket összegezhetjük. Az alap- és másodlagos nevek együttes aránya kronológiailag viszonylag kiegyensúlyozott képet mutat, minden időszakban legalább a névkincs negyedét teszik ki. A tendencia kiteljesedését a két közbülső korszak szemlélteti a legjobban, hiszen e két csoport ekkor a névanyag egészének a harmadát, sőt egy időszakban több mint a felét adta. Az alapnevek domináns névalkotó szerepének kronológiai áttekintése lassú, de egyértelmű csökkenést mutat. A névtani szakirodalomban másutt is hasonló megállapítással találkozunk. PÁSZTOR ÉVA az elpusztásodott Vid település példáján, a helynév aktív névalkotó szerepének a történeti és a modern névanyagban való összevetése kapcsán kiemeli, hogy a névképző szerep a 18–19. században egyre inkább visszaszorul (2008: 220–221). A folyamat névrendszertani hatását jól szemlélteti az is, hogy a meglévő tulajdonnevek kölcsönhatására visszavezethető másodlagos nevek a névanyag 10–20% közötti arányát adták.

4.2. A 2. táblázat a Hontpázmány-birtoktesten adatolt alapnevek helynévfajtáinak időbeli eltérését szemlélteti. E vizsgálat során arra lehetünk kíváncsiak, hogy kronológiailag az alapnevek helyfajta-specifikusak-e. Kronológiai áttekintésük két névfajta időbeli aktív névalkotó körének ellentétes folyamatát mutatja: a víznévi alapnevek csökkenő megterheltségével ellentétben a mikrotoponimák erősödő aktivitása. A lakott helyek aránya az adott terület településtörténeti tényezőivel és a létesítménynevek újabb kori felszaporodásával függ össze.

2. táblázat: Az alapnevek helynévfajták szerinti megoszlása a Hontpázmány-birtoktesten

Alapnév	Ómagyar		Középmagyar		Újmagyar		Újabb magyar	
	db	%	db	%	db	%	db	%
Víznév	5	42	41	38	10	23	4	13
Lakott terület neve	3	25	15	14	5	11	10	32
Mikrotoponima	4	33	51	48	29	66	17	55

Ugocsa megye ó- és középmagyar kori alapneveinek fajtái arányaiban hasonló képet mutatnak a Hontpázmány-területtel: a víznevek 45-ről 34%-ra való visszaesését, míg a mikrotoponimák 29-ről 46%-ra való erősödését láthatjuk. A lakott helyek neveinek aránya 26%-ról 20%-ra módosul az alapnevek körében. Mindez azt jelzi, hogy a területen legkorábban a víznevek és a településnevek jöttek létre, és kezdetben ezek szolgáltak leginkább alapul a másodlagos elnevezésekhez. A víz- és a településnevek denotatívumainak korlátozott száma azonban csak bizonyos mértékig engedhette meg, hogy rájuk székűnder nevek épüljenek, így a közben folyamatosan felszaporodó mikrotoponimák csoportja az, amely alapnévként egyre gyakrabban használatos az új névadásban.

4.3. Az is érdekes lehet, hogy az alapnevekből kiinduló másodlagos nevek kronológiailag (és részben térben is) milyen helynévfajtákba tartoznak (3. táblázat). A Hontpázmány-birtoktesten leggyakoribb másodlagos névfajta a mikrotoponimák rétege: 69–86% közötti, domináló folytonosságukkal. A lakott helyek kevesebb mint harmadát alkotják a másodlagos neveknek. E névréteg középmagyar kori teljes hiánya a fent említett korai betelepüléssel állhat kapcsolatban, az újmagyar kortól erősödő hatásukat pedig abban láthatjuk, hogy egy újabb névfajta, a tanyanevek csoportja ekkortól jelentkezik a területen. A víznevek

gyengülő másodlagos névi csoportja azzal függ össze, hogy ebben az időben már csak a kisebb folyóvizek kaphattak újabb nevet.

3. táblázat: A másodlagos nevek helynévfajták szerinti megoszlása a Hontpázmány-birtoktesten

Másodlagos név	Ómagyar		Középmagyar		Újmagyar		Újabb magyar	
	db	%	db	%	db	%	db	%
Víznév	1	8	22	15	5	10	2	5
Lakott terület neve	3	23	—	—	10	20	11	29
Mikrotoponíma	9	69	130	86	35	70	24	63
Tájnév	—	0	—	0	—	0	1	3

Ugocsa megye ó- és középmagyar kori anyagában hasonló folyamatot tapasztalhatunk: a másodlagos mikrotoponimák 48-ról 89%-ra való erősödése mellett a víznevek 25-ről 10%-ra való és a lakott területek neveinek 27-ről 1%-ra való visszaesését láthatjuk.

4.4. A 4. táblázat az alapnevekből létrejött másodlagos nevek megterheltségét szemlélteti. Az alapnévi víznevek gyengülő másodlagosnév-képző szerepét mutatja a belőlük egyre kisebb arányban létrejövő különböző névfajtájú másodlagos nevek csoportja is. Ezzel ellentétes a mikrotoponímiai alapnevek majdnem végig folyamatosan erősödő névbokrosító hatása, amely a másodlagos mikrotoponimák felszaporodásában is megmutatkozik. A lakott helyek neve a Hontpázmány-területen az első korszakon túl visszaesést mutat, amely a sík vidék korai benépesüléséből adódik.⁴ Az utolsó szakasz pozitív irányú kiemelkedéséről fentebb szóltam.

4. táblázat: Az alapnevekből létrejött másodlagos nevek aránya a Hontpázmány-birtoktesten az alapnevek helyfajái szerint

Alapnév	Másodlagos név							
	Ómagyar		Középmagyar		Újmagyar		Újabb magyar	
	db	%	db	%	db	%	db	%
Víznév	5	39	67	45	10	20	6	16
Lakott terület neve	3	23	22	15	7	14	13	34
Mikrotoponíma	5	39	63	42	33	66	19	50

Ugocsa megye területének ó- és középmagyar kori névanyagában az alapnevek helyfajták szerint a következő arányban alkottak másodlagos nevet: a víznevek 53 : 41%-ban, a mikrotoponimák 23 : 38%-ban, végül a lakott helyek neve a másodlagos nevek 24 : 21%-nyi részét alkotta a két korszakban.

Az elvégzett vizsgálat alapján megállapítható, hogy a víznevek ősiségüknél fogva gyakran alkottak másodlagos neveket (mivel jó viszonyítási pontnak számíthattak), azonban

⁴ A birtoktesten ismeretes lakott helységek közül hat már a 13. században említve van: Ardó, Fancsika, Izsó, Karácsfalva, Láp, Verbóc; a 14. század első felében újabb négy település adatát is megtaláljuk: Mátyfalva, Újhely, Újlak és talán a Szentilona birtok is; legkorábban csak a 14. század közepén és azon túl adatoltak viszont Kérő és Dob puszták.

ez kronológiailag egyre visszaszoruló tendenciát mutat. Ezzel szemben a mikrotoponimák másodlagosnév-alkotó szerepének kiteljesedése mellett a lakott helyek szerepe is felértékelődik az újabb nevek alkotásában. Az előző jelenség azzal hozható kapcsolatba, hogy a nevekre épülő nevek egyre kevésbé támaszkodnak a makrotoponimákra, viszont a névbokrosodásban a mikrotoponimák szerepe az idő előrehaladtával egyre nő.

4.5. Tanulságos lehet annak a bemutatása is, hogy a Hontpázmány-birtokon az alap- és a másodlagos nevek milyen szerkezeti típusokba tartoznak, azaz hány egy- és kétrészes nevet találunk az egyes nyelvtörténeti korszakokban (5. táblázat).

5. táblázat: Az alapnevek szerkezeti megoszlása a Hontpázmány-birtoktesten

Alapnév	Ómagyar		Középmagyar		Újmagyar		Újabb magyar	
	db	%	db	%	db	%	db	%
Egyrészes név	10	83	85	79	29	66	27	87
Kétrészes név	2	17	22	21	15	34	4	13
Összesen	12	100	107	100	44	100	31	100

Az alapnevek körében tipikus jegynek mondható az egyrészes névszerkezet,⁵ ezt mutatja az ómagyar kortól kezdődő, folyamatosan magas megterheltségük. A kétrészes alapnevek viszont elenyésző részét alkotják az adott rétegnek. Az újmagyar korban emelkedik legmagasabbra a kétrészes alapnevek felhasználtsága, de még ebben az időszakban is csak az alapnevek mintegy harmadát képezi a névszerkezeti típus. Az emelkedés talán azzal is kapcsolatban állhat, hogy a mikrotoponimiai alapnevek az újmagyar korban érik el a legmagasabb felhasználtságukat, ezek pedig általában kétrészesek a vizsgált területen.

A kisebb terület alapneveinek szerkezeti arányát ismét az Ugocsa megye ó- és középmagyar kori anyagában tapasztaltakkal vethetjük össze. Ebben is az egyrészség a kiemelkedő az alapnevek csoportjában: 79 : 65%. A kétrészes alapnevek ennek megfelelően kevésbé gyakoriak a két időszakban: 21 : 35%.

A másodlagos nevek szerkezeti megoszlása viszont a fentiekkel ellentétesen a kétrészség domináns voltára utal (vö. 6. táblázat).

6. táblázat: A másodlagos nevek szerkezeti megoszlása a Hontpázmány-birtoktesten

Másodlagos név	Ómagyar		Középmagyar		Újmagyar		Újabb magyar	
	db	%	db	%	db	%	db	%
Egyrészes név	5	38	9	6	5	10	13	34
Kétrészes név	8	62	143	94	45	90	25	66
Összesen	13	100	152	100	50	100	38	100

⁵ PÁSZTOR ÉVA más terület, Tedej birtok névrendszerét vizsgálva ugyancsak az alapnévi egyrészséget emeli ki: „A névbokrok kialakulása többnyire egyrészes alapnevekhez köthető, amelyek vizek vagy vízparti helyek megnevezései” (2009: 137).

Az első három korszakban a másodlagos nevek körében határozott szerkezeti típusként jelentkezik a kétrészség, amely a névalkotásban is megmutatkozó jegyekkel magyarázható: a metonímia és a képzés jelentőségének visszaszorulásával és a szintagmatikus szerkesztés jelentőségének növekedésével. Az újabb magyar korban a másodlagos nevek kétrészségének némi visszaesése talán azzal magyarázható, hogy az újabbban erősödő szláv hatás az egyrészes nevek metonimikus és képzéses alakulását segítette elő.

A megye ó- és középmagyar kori másodlagos neveinek szerkezeti képével való összevetés hasonló eloszlást mutat. A másodlagos nevek egyrészessége 27 : 6%-nyi arányt tesz ki. Ugocsa megye kétrészes másodlagos nevei 73 : 94%-os domináns szerkezeti jegyet mutatnak a névcsoportban, hasonlóan a nemzeti terület korai névanyagában tapasztaltakhoz.

A névbokrosodás vizsgált jelensége azt jelzi, hogy míg az alapnevek körében az egyrészes névstruktúra a domináns, addig a másodlagos nevek körében a kétrészség a meghatározó minta.

4.6. Végül a 7. táblázat a másodlagos nevek keletkezéstörténetét koronként ábrázolja. Jól kivehető, hogy a másodlagos nevek körében a vizsgált időszakok legdominánsabb névalkotási módja a szintagmatikus szerkesztés, azaz a legnagyobb megterheltségű réteg az így létrejött kétrészes nevéké. Ez a másodlagos nevek helyfajtainak arányaival áll összefüggésben, hiszen időben egyre erősödik a mikrotoponimák másodlagos névi szerepe.

7. táblázat: A másodlagos nevek keletkezéstörténeti megoszlása a Hontpázmány-birtoktesten

Másodlagos név	Ómagyar		Középmagyar		Újmagyar		Újabb magyar	
	db	%	db	%	db	%	db	%
Morfematikus szerkesztés	—	0	5	3	1	2	5	13
Jelentésbeli névalkotás	5	38	4	3	4	8	8	21
Szintagmatikus szerkesztés	8	62	143	94	45	90	25	66
Összesen	13	100	152	100	50	100	38	100

A jelentésbeli névalkotáson belül döntően a metonímia aránya 38 : 3 : 8 : 21%-os változó tendenciát mutat. A korai periódusban még az egyrészes nevek harmadát alkották ezzel az eljárással, amely a középmagyar korra visszaesik; ez a metonímiának mint névalkotó eljárásnak az általános gyengülésével áll kapcsolatban. A 20. századra erősödik a szerepe,⁶ de még mindig kevésbé megterhelt típus marad. A morfematikus szerkesztés a másodlagos nevek csoportjában elenyésző eljárás mód: a középmagyar kortól alakult néhány név ezen a módon, erre utal a nevek alacsony szakaszonkénti aránya.

5. A vizsgálatokból látható, hogy a választott terület névkincsében mindenkor meghatározó jelleggel bírt a helynevek rendszerszervező és -alakító ereje. Ez még annak

⁶ BÍRÓ FERENC leírása alapján Körösladány modern kori névanyagában ugyancsak jellemző a jelentésváltozással történő névalkotás, mivel gyakran vált víznévből határnév (1992: 145).

ellenére is kideríthető, hogy a rétegvizsgálat folyamán csupán a helynévi lexémát tartalmazó csoportot jellemeztem (azaz a névbokrokat), s a további névkörnyezetet a statisztikán túl rendszertani szempontból nem mutatom be, ahogy azt egy kisebb névrendszer ábrázolásánál például HOFFMANN ISTVÁN (1984–1985) és PÁSZTOR ÉVA (2009) tette. A névtani szakirodalom – a határresszé vált helységek, víznevek névbokrát bemutatva – az ugocsai vizsgálatoknál a tendencia intenzívebb jelenlétére is utal (vö. HOFFMANN 1984–1985: 113, BÍRÓ 1999: 42, PÁSZTOR 2009: 136). Elmondható, hogy a névbokrosodás folyamata a magyar nyelv- vagy névterület különböző helyein egy-egy időszakban eltérő mértékben alakította ugyan a névanyagot, de vélhetően mindenhol meghatározó pozitív irányú univerzális névrendszertani tendenciaként működött. A tendencia közös jegyeként kiemelhető, hogy az alapnevek viszonylag vékony rétegét képezik az egyes területek névbokrainak, amelyek az újabb nevek formálásában azonban igen jelentős szerepet töltenek be.

Hivatkozott irodalom

- BÍRÓ FERENC 1992. A régi vízi világ emlékei Körösladány földrajzi neveiben. In: FARKAS FERENC szerk., *Tulajdonnév-használatunk. Névtudományi tanácskozás Jászberényben. 1991. október 11–12.* Magyar Névtani Dolgozatok 100. ELTE, Budapest. 140–147.
- BÍRÓ FERENC 1999. Víznevek hatása Körösladány helynévrendszerére. *Névtani Értesítő* 21: 36–42.
- ComMarmUg. = GEORG HELLER, *Comitatus Marmarosiensis. Comitatus Ugocsiensis.* Serie A. Die historischen Ortsnamen von Ungarn 18. Veröffentlichungen des Finnisch-Ungarischen Seminars an der Universität München, München, 1985.
- F. = *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* 1–11. Studio et opera GEORGII FEJÉR. Typ. Universitatis, Buda, 1829–1844.
- FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1–2. 4., bővített és javított kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
- HOFFMANN ISTVÁN 1984–1985. A helynévrendszer változásai egy határresszé vált településen. *Magyar Nyelvjárások* 26–27: 103–113.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése.* A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 61. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN 2008a. A név mint történeti forrás. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Balatonszárszó, 2007. június 22–24.).* A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Budapest. 20–29.
- HOFFMANN ISTVÁN 2008b. A Tihanyi alapítólevél helynévi szórványainak névrendszertani tanulságai. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 3: 9–29.
- K1 = Szőlősvégárdó kataszteri térképe, 1865. Kárpátaljai Állami Levéltár, 125Φ/1оп. № 3249. Beregszász.
- KOCÁN BÉLA 2008a. A középmagyar kori Ugocsa vármegye helyneveinek névrendszertani összefüggései. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 3: 95–104.

- KOCÁN BÉLA 2008b. Az ómagyar kori Ugocsa vármegye helyneveinek névrendszertani összefüggései. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Balatonszárszó, 2007. június 22–24.)*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Budapest. 182–189.
- KOCÁN BÉLA 2014. *Helynévtörténeti vizsgálatok a régi Ugocsa vármegyében*. Doktori (PhD) értekezés. DE BTK, Debrecen.
- P. = MIZSER LAJOS, *Ugocsa és Ung megye Pesty Frigyes 1864–66. évi Helységnévtárában*. MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testületének Közleményei. Stúdium Kiadó, Nyíregyháza, 1999.
- PÁSZTOR ÉVA 2008. Határrésszé vált települések névbokrosodásának elméleti kérdései. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Balatonszárszó, 2007. június 22–24.)*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Budapest. 217–222.
- PÁSZTOR ÉVA 2009. Vizek, vízparti helyek neveinek változása a Hajdúnánáshoz tartozó Tedej területén. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 4: 131–142.
- RegÁrp. = *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. Szerk. SZENTPÉTERY IMRE / BORSÁ IVÁN. 1923–1987. Magyar Tudományos Akadémia / Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SZABÓ ISTVÁN 1937. *Ugocsa megye. Magyarság és nemzetiség*. Tanulmányok a magyar népiségtörténet keretéből I/1. MTA, Budapest.

KOCÁN BÉLA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3573-834X>

Vetési Albert Gimnázium, Veszprém

BÉLA KOCÁN, Changes in the toponymic system in the Hontpázmánys' estate in Ugocsa county

The paper examines the derivation of new place names from earlier place names in the toponymic system of the western part of the Hontpázmánys' estate in Ugocsa county. The analysed corpus consists of place names from the mid-13th century up to 2008. Only place names in the cases of which the new toponym (the secondary name) was derived from an existing toponym (the basic name) by way of changing the denotative meaning are observed. The study starts with a short overview of the history of the estate; then presents the relations of toponymic derivations and modern place-name etymologies using the settlement name *Egres* as an example. The author examines the proportion of basic and secondary names in comparison with other names, when toponymic derivations are concerned. The distribution of name types in the two layers, and the structural features of basic and secondary names are also explored. Finally, the characteristics of name formation regarding secondary names are exposed.

Utcanevváltozások Pozsony példáján

1. A pozsonyi utcanévváltozások vizsgálatának időszerűsége, előzményei. Nem szorul bizonyításra, hogy a településekhez kapcsolódó, azok belső területéhez köthető földrajzi nevek időbeli változ(tat)ásai hű lenyomatai az adott város vagy falu történelmi sorsfordulóinak. A helyi közterületek átnevezésének indítékai egyaránt lehetnek politikai-ideológiai, etnikai, nyelvi és helytörténeti indíttatásúak. Közülük a politikai-ideológiai okokra visszavezethető névváltoztatások általában hűen követik a mindenkori politika – gyakran viszonylag rövid időn belül lezajló és egymással homlokegyenest ellentétes irányú – kurzusváltásait, megvalósítva ezzel a virtuális térfoglalást. Ezt nemcsak a különböző társadalomföldrajzi, etnikai kutatások (vö. ERÖSS 2009, 2017; ERÖSS–TÁTRAI–KOC SIS 2010), hanem a kérdéssel foglalkozó névtani vizsgálatok is egyértelműen igazolják (pl. KISS 1992, BALÁZS 1997, LANSTYÁK 1998, SZULOV SZKY 2002, T. SOMOGYI 2012).

A rendelkezésünkre álló adatok szerint a történelmi Magyarország második legnagyobb városa, Pozsony kiváló példa arra, hogy milyen hányatott sors vár annak a településnek az utcanévállományára, amelynek államjogi és politikai helyzetében egy száz év-századon belül többször is gyökeres változások történnek. Ám Pozsony számos utcájának és terének átnevezésére nemcsak a történelmi sorsfordulók idején és azokhoz szorosan kötődve került sor: meglepően gyakoriak voltak a névváltoztatások az egyes korszakokon belül is, ami rendkívül érdekessé teszi a szlovák főváros utcanévadás-történetének vizsgálatát.

A pozsonyi utcanévvel VINCZE LÁSZLÓ (1997) elsősorban a nevek szerkezeti viszonyainak szempontjából foglalkozott, de röviden kitért az egyes utcanévtörténeti korszakokra is. LOVISEK JÚLIA (2007) az 1918–1938 közötti időszak névváltozásainak az egyértelmű politikai okait tárta fel. E vizsgálatokhoz – kiindulásként – rendelkezésükre állt ORTVAY TIVADAR helytörténeti indíttatású munkája, amelyet Pozsony utcái és terei címmel először 1905-ben Budapesten adtak ki, majd 1991-ben a Püski–Regio reprint kiadásában látott újra napvilágot, legutóbb pedig 2008–2009 között a Kalligram Kiadó külön-külön kötetben jelentette meg az öt történelmi városrész (Óváros, Ferenc József-város, Nándorváros, Terézváros és Újváros) anyagát.

2013 eleje óta már létezik egy háromnyelvű (magyar–szlovák–német), a Pozsonyi Kifli Polgári Társulás által létrehozott, elektronikus formában működtetett ún. Ortway-adatbázis (<http://www.ortvay.eu>) is, amely az ORTVAY-féle eredeti, 245 utcanévet tartalmazó, kétnyelvű (magyar–német) anyagot kiegészítette, illetőleg folyamatosan kiegészíti a legfrissebb adatokkal, beleértve az említett városrészeken túli, a későbbiekben Pozsonyhoz (Bratislavához) került, valamint az azóta kiépült területek utcanévanyagát.

2. Pozsony történelmének, etnikai jellemzőinek áttekintése. Már a 11–12. századi oklevelekben olvashatjuk Pozsony várának nevét (1002: *Poson*, 1125 e.: *Posun*). A 13. században bajor hospesek telepedtek le itt, évszázadokra meghatározva a német jelleget. 1291-ben a polgárosodó település városi privilégiumokat kapott III. Andrástól. Zsigmond király 1405-ben tette szabad királyi várossá. Mátyás király idejében a város látványos fejlődésnek indult, 1467-től Mátyás haláláig (1490) egyetem is működött itt, a bolognai mintára

szervezett és berendezett Academia Istropolitana, ahol a kor neves tudósai oktattak – természetesen latinul. (*Istropolis* Pozsony újjörögösített neve. Az egyetem épülete a Ventur utca 3. alatt ma is áll.) A város Buda eleste után 1541-től 1784-ig a mindenkor magyar király székhelye és koronázóváros lett, 1848-ig a magyar országgyűléseket is itt tartották. Pozsony 1867–1918 között a soknemzetiségű Osztrák–Magyar Monarchia egyik legjelentősebb városa volt német, magyar és szlovák lakossággal.

Bár időközben Pest-Buda, illetőleg Budapest (1873) lett hivatalosan is a magyar főváros, az évszázadokon át német többségű településen a pozsonyi magyarság létszáma 1867-től kezdett látványosan növekedni. A 20. század első évtizedében a magyar jelenlét tovább erősödött: 1910-ben már mintegy 36%-os volt a magyarok aránya, míg a szlovákság lélekszáma változatlan maradt. A népszámlálások adatai jól szemléltetik a városban bekövetkezett etnikai változásokat (1. táblázat).

1. táblázat: Pozsony etnikai szerkezetének változása¹

Év	Lakosság (fő)	A különböző nemzetiségek %-os aránya			
		Németek	Magyarok	Szlovákok	Egyéb nemzetiségek
1880	66 000	56	16	22	6
1910	105 000	38	36	22	4
1921	122 000	27	21	43	9
1930	170 000	24	16	51	9
1940	190 000	21	13	52	14
1970	364 000	<1	5	90	5
2001	428 000	<1	4	91	5
2011	411 000	<1	4	92	4

Az I. világháborút követően, a 20. század folyamán Pozsony államjogi helyzetében négy rendkívül markáns, a helyi népesség etnikai szerkezetét alapjaiban átalakító változás következett be, amelyek mindegyike radikálisan megváltoztatta az utcanevék rendszerét, a névadási gyakorlatot is.

A város számára az első traumát a trianoni békediktátum okozta, amelynek következményeként 1920-ban elcsatolták Magyarországtól. Ugyanekkor létrehozták Szlovákiát, amely Csehország mellett az újonnan megalapított szláv államszövetség, Csehszlovákia tagállama lett. A polgári nacionalista csehszlovák állam második legnagyobb városaként Pozsony *Bratislava* néven a szlovák szövetségi állam fővárosának szerepét kapta meg. Nemcsak a város neve lett szlovák, hanem a hivatalos nyelv is. Ebben az időszakban a kényszerű és tudatos ki- és betelepítések következtében a népességen belül fokozatosan nőtt a szlovákok (és a csehek) aránya.

A következő meghatározó államjogi változást a második világháború kitörését követően élte át Pozsony a csehektől immár független, de fasiszta szlovák állam létrejöttével.

¹ Forrás: KOCSIS–KOCSIS-HODOSI 1998: 58, KOCSIS–TÁTRAI szerk. 2015: 35.

Ebben az ötéves periódusban az önálló Szlovákia fővárosaként Pozsonyban (Bratislavában) 1939–1944 között tovább emelkedett a szlovák lakosság számaránya.

1945 után következett be a harmadik sorsfordító változás: az újra létrehozott Csehszlovákia a szovjet érdekszférába kerülve szocialista köztársaság lett, s 1945–1970 között a szlovák főváros lakosságán belül a szlovákság aránya 90% lett. Az 1946–1949 közötti hírhedt népességcsere a német nemzetiségűek szinte teljes kitelepítését eredményezte az egykor német többségű városból, a magyar kisebbséget pedig 5%-ra csökkentette.

Szlovákia 1993-ban ismét elszakadt Csehországtól, függetlenné vált. Az immár polgári demokratikus szlovák köztársaság fővárosában a magyarok aránya további lassú, de folyamatos csökkenést mutat, habár mind a mai napig a magyarság a legjelentősebb nemzetiség 14 ezer főt meghaladó lélekszámaival.

3. A vizsgált névanyag és a vizsgálati szempontok. 2013 eleje óta a pozsonyi utcanévadások és utcanév-változtatások vizsgálatának legfontosabb forrása a már említett, ún. Ortvay-adatbázis. Szempontunkból csak azok az utcanévek érdekesek, amelyek egykor magyar nevet (is) viseltek, így azok a közterületek, amelyek a szlovák fennhatóság idején építkezések, valamint a város terjeszkedése révén újonnan jöttek létre, és eleve szlovák nevet kaptak, nem tartoznak érdeklődésünk körébe. Csak azoknak az utcanéveknek a 20. századi alakulását elemeztük, amelyek az eredeti ORTVAY-műben szerepeltek. Azzal a néhány utcával, amely – főleg a rakpartok átépítése és terület-összevonások következtében – a legutóbbi időszakban megszűnt, ugyanúgy foglalkozunk az átnevezések vonatkozásában, mint a mai térképeken is szereplő utcákkal. Ennek oka, hogy beletartoznak az eredeti korpuszba, és a jelen tanulmányban feldolgozott névváltozások többszörösen is érintették őket.

ORTVAY TIVADAR Pozsony történelmi városrészeinek német és magyar közterület-neveit és azok változásait az 1400-as évektől egészen az 1905-ig terjedő időszakra vonatkozóan regisztrálta. A már hivatkozott Pozsony város utcái és terei című, 1905-ben kiadott művében a 245 korabeli közterület bemutatását tűzte ki céljául. Legjobb tudása szerint – elsősorban levéltári kutatásokra támaszkodva – leírta történetüket, és ezzel együtt felsorolta, rendszerezte mindazokat a neveket, amelyek bármelyik forrásában (oklevélben, térképen stb.) előfordultak. Ez a kétnyelvű (magyar–német) regiszter igazi kincsesbánya mind a helytörténészek, mind a névtörténészek számára, hiszen névváltozások már a kezdetektől előfordultak, elsősorban az utcák természetes környezetének vagy szerepének megváltozása miatt. A 19. századig viszonylag kevés magyar megnevezéssel találkozunk, azok is alig változtak. Itt jegyezzük meg, hogy a legtöbb esetben az adatokat a mai írásmód, illetőleg helyesírás szerint közöljük, például a *Madács Imre-utca*-t *Madách Imre utca*-nak írjuk; a korábbi írásváltozatot csak a régebbi történeti felsorolásoknál követjük.

A 20. században bekövetkezett sorsfordulók, amelyek Közép-Európa magyarok, németek és szlovákok lakta területein erősen éreztették hatásukat, Pozsony utcanévjegyzékét gyökeresen „átírták”. Ezért olyan fontos, hogy a Pozsonyi Kifli Polgári Társulás az ORTVAY-alapművet teljes részletességgel kiegészítette az 1905–2010 közötti (szlovák) névváltoz(tat)ásokkal. A továbbiakban ennek a háromnyelvű közterületnév-adatbázisnak a fentebb említett történelmi városrészekre vonatkozó anyagát vizsgáljuk. A szlovák nevek helyesírásánál lehetőség szerint az ebben közölt alakokat követjük. A legújabb szlovák helyesírási szabályzat módosította az utcanévekben alkalmazott kis- és nagybetűk használatát (vö. PSP.³ 33), de ha egy utcanév csak e szempontból mutat eltérést, akkor azt nem tekintjük változásnak, ezért nem is regisztráljuk.

Igaz ugyan, hogy az utcanevek névtani vizsgálata jóval egyszerűbb és egységibb a többi helynévfajtánál, hiszen az egy-egy település közterületneveit számba vevő elemzés általában jórészt csak az előtagok szemantikai tipizálására, illetőleg a típusok arányainak meghatározására irányul (vö. HOFFMANN 2003: 167–168), Pozsony belterületi utcaneveinek, illetve ezek gyakori és sokszor ellentmondásos változásainak az értékelése jóval túlmutat egy egyszerű névtani elemzésen: sok olyan új szempont vetődik fel, amely nemcsak a névtani, hanem a társadalomföldrajzi, a hely- és politikatörténeti kutatások számára is érdekes lehet.

A különböző elemzési szempontokat e sajátosságoknak megfelelően igyekszünk érvényesíteni. Ezért nem foglalkozunk a nevek szerkezeti tipizálásával, az elő- és utótagok közötti grammatikai viszonytal (vö. HAJDÚ 1975: 6–14) és a lejegyzési, helyesírási sajátosságokkal sem. Tudjuk, hogy az utcanevek kialakulása, eredete, jelentése szerinti áttekintés és osztályozás a legtöbb településen számos ponton mutat hasonló jeleket, viszont esetenként éppen az eltérések lehetnek nagyon tanulságosak. Jelen keretek között nem vállalkozhatunk összehasonlító vizsgálatra; a téma szerteágazó volta miatt nem térünk ki más városok utcanévrendszerének feldolgozásaira. A későbbiekben azonban adataink alkalmasak lehetnek más települések utcanévtörténetével való összevetésekre.

A pozsonyi névváltozások áttekintéséhez kiindulásként számba vesszük az 1905-ben megtalálható utcanevek jellemző csoportjait a névadás módjának és indítékának, valamint szemantikai hátterüknek a figyelembevételével. Néhány példa erejéig utalunk a 15. századig visszavezethető előzményekre. Külön figyelmet fordítunk azokra az utcanevekre, amelyek – akár személyek, akár események kapcsán – a magyar történelemmel, kultúrával hozhatók összefüggésbe.

Ezt követően vizsgáljuk az 1920 és a 2010-es évek közötti, javarészt 20. századi utcanév-változtatásokat egyrészt gyakoriságuk, másrészt motivációjuk szerint, különös tekintettel a végrehajtásuk jellemző időszakaira. Mind a gyakoriság, mind a motiváció szorosan összefügg a már emlegetett sorsfordulók, a politikai, államjogi helyzet többszöri alapvető megváltozásával, a virtuális térfoglalással.

Végezetül megpróbálunk képet alkotni a mai pozsonyi utcanevekről, és megnézzük, mennyire őrzik nevükben a város történetét Pozsony utcái és terei.

4. A pozsonyi utcanevek kialakulása, az első névváltoztatásoktól 1905-ig. Fontos hangsúlyozni, hogy a lakosság döntő többségét jelentő német polgárság és a jóval kisebb létszámban a városban élő magyarok között nem volt ellentét, ahogy más hasonló etnikai szerkezetű településeinken sem. A németül *Pressburg*-nak nevezett városban a békés, sőt együttműködő együttélés a kétnyelvű utcanévhasználatban is megmutatkozott, amit már egészen korai adatok is bizonyítanak (vö. LOVISEK 2007: 127). Az első leírt utcanevek német nyelvűek, a legkorábbról ismert utcanévadat 1402-ből származik: ez a német *Schöndorfer gasse* 'Széplak utca'. Az 1400-as évek végéről mindössze 23 német és 3 latin utcanév maradt ránk, ami elsősorban a német (ritkábban latin) nyelvű nyilvántartásnak, illetőleg a német többségű lakosságnak köszönhető. A szóbeliségben az akkor még igen kis számú magyar közösség körében minden bizonnyal éltek a magyar nevek, már csak azért is, mert a városok utcáinak megnevezésében – így Pozsonyében is – ekkor még az azonosítást, megkülönböztetést szolgáló ún. természetes névadás volt a jellemző (vö. KÁLMÁN 1989⁴: 161, LOVISEK 2007: 127). Az első ismert magyar nyelvű adat 1618-ból való: a kétnyelvű megnevezés ékes példaként a német *Geissgasse* említettik *Kecske utca*-ként.

Arról egy 1832-es híradás szól, hogy a pozsonyi utcanevtáblákon az országgyűlési képviselők a német név mellett már a magyar változatot is olvashatják annak köszönhetően, hogy a budai városvezetés – elsősorban Döbrentei Gábor közbenjárására – az előző évben elrendelte a budai várban a magyar utcanévek feltüntetését, és ez a gyakorlat mint „vezérpélda” szolgált a magyar nemzeti öntudatra ébredés eszközeként más városokban is, többek között Pozsonyban (vö. SOLYMÁR 1984: 137).

Áttekintésünkben ugyan csak utalásszerűen foglalkozunk az 1905 előtti névváltozásokkal, a 20. századot megelőző névhasználatot és névadási gyakorlatot érdemes egy jellegzetes példával, a mai nevét 1962-től viselő tér, a *Námestie Slovenského národného povstania* 'A Szlovák Nemzeti Felkelés tere' névtörténetével bemutatni. Ennek a város történelmében a kezdetektől jelentős területnek az első nevét 1461-ből ismerjük, természetesen németül: *Prot Marckht* 'Kenyérpiac'. A 16. századból is csak német nevek maradtak fenn (1506: *Marckht*, 1542: *Protmargkt*, 1571: *Larentzer Freythof*, 1594: *Brodmarckht*), többnyire hasonló jelentéssel, a kereskedelmi funkcióra utalva. Később többször említik *Barmherzigen Platz* (1777, 1820), *Barmherzigen Gassel* (1775, 1781) 'Irgalmasok tere/utcája' néven is, de főként mint 'piactér' szerepel az adatokban. Egészen 1850-ig jobbra német adataink vannak; csak egyetlen magyar nevet találunk, amely először 1658-ban bukkant fel, és úgy látszik, hogy több mint kétszáz évig tartotta magát. Magyarul csak *Bozapiac* 'Búzapiac' névvel jelölték ezt a közterületet mindaddig, amíg 1861-ben *Irgalmas barátok piac* és *Irgalmas Barátok tere*, majd 1865-ben *Irgalmasbarát-utca*, illetve *Irgalmasbaráttér* néven kezdik emlegetni a kolostor és kórház közelsége miatt. A későbbiekben magyar nevei voltak még: *Zöldpiacz* (1872), *Kenyérpiacz ~ Kenyér-piac* (1877 ~ 1879), majd *Vásár-tér* (1880) – ezen a néven adatolta ORTVAY is –, végül *Tyúk-piac* (1910). Bár a 19. század közepétől az adatok már többségükben magyar nyelvűek, a kétnyelvű névhasználatot igazolja, hogy 1879-ben a német *Brodplatz* 'Kenyértér' név is meg van említve, és adatolható, hogy a teret hívták németül *Hendlplatz*-nak ('Csirketér', 1876) is. Jól látható, hogy a tér neve ugyan többször is változott, de 1910-ig mindegyik név – akár magyar, akár német – egyértelműen természetes névadással jött létre. Ezután azonban változott a helyzet: 1915–1916-ban II. Vilmos császárról nevezték el *császár II. Vilém-tér*-nek. Ettől kezdve 1962-ig sorban kapta az újabb neveket a politikai helyzetnek megfelelően; így: 1921: *Námestie Republiky* 'Köztársaság tér', 1938: *Hlinkovo námestie* 'Hlinka tér' (Andrej, 1864–1938, katolikus pap, a szélsőséges szlovák nacionalista, fasiszta ideológia fő képviselője), 1945: *Stalinovo námestie* 'Sztálin tér'.

E példa is ékesen bizonyítja, hogy a politikai, ideológiai indíttatású utcaátnevezések – vagyis az emlékeztető funkció előtérbe helyezése az elsődleges azonosító-megkülönböztető funkció rovására (vö. J. SOLTÉSZ 1979: 125–126) – Pozsonyt sem kerülték el. ORTVAY munkájának megírása idejére sokat változott a kezdeti spontán elnevezések közösségi elfogadásán alapuló utcanévadási gyakorlat. A korábban kialakult, esetenként középkori eredetű természetes utcanéveket a különböző hivatalos összeírások általában elfogadták és rögzítették, de hamarosan megjelent a hivatalos utcanévadás is, amelynek révén az éppen érvényes hatalom és az ennek szolgálatában álló politika által meghatározott utcanévek – különösen az újonnan kialakított közterületek vonatkozásában – jelentősen elszaporodtak, s jó néhány esetben régi elnevezéseket is kiszorítottak. A magyar névadásoknál a politikai tudatosság az 1848-as forradalomtól érzékelhető határozottan (vö. LOVISEK 2007: 127–128).

A magyar kulturális térfogalás a térképek tanúsága szerint a 19. század utolsó évtizedeiben erősödött fel. Az 1879-es térképről kiderül, hogy Nagy Lajos is kapott teret Pozsonyban: egy régi, sokszor átnevezett közterület volt hivatott emlékeztetni a dicső magyar királyra, természetesen csak 1920-ig. Ugyanekkor egy új utca Petőfi nevét kapta; a különlegessége a dolognak, hogy 1921-ben ezt a közterületet nem nevezték át, csak lefordították szlovákra, így 1945-ig *Petőfiho ulica* néven szerepelt a térképeken.

Az eredetileg *Sattlergasse* (1657) néven jelölt utca 1870-ben magyarul mint *Nyerges utca* adatolható, de 1879-ben – Deák Ferencnek, a város díszpolgárának halála után – át keresztelték, így *Deák utca* lett egészen 1920-ig, amikor a szlovákosítási törvény értelmében az eredeti német nevét szlovákra fordították, így lett *Sedlárska ulica*, mely nevet máig viseli. Ugyancsak 1879-ben az egykori *Jesuite Platz* 'Jezsuita tér' (1754) már *Batthyány tér*-ként található a térképen. Igaz, hogy ez a tér már addig is többször kapott új nevet: 1787-ben *Johannes Platz* 'Johannes/János tér', 1805-ben *Cardinal Platz* 'Kardinális tér' lett. Magyar néven – *Szent János tér*-ként – csak 1861-től tudjuk adatolni. Az 1920-as szlovákosítás az 1805-ös elnevezéshez nyúlt vissza: a német nevet fordították szlovákra, ennek eredményeképpen a tér neve ma *Primaciálne námestie* 'Prímás tér'.

1894-ben még több új utcának adták valamely magyar személyiség nevét: ekkor lett Pozsonyban *Árpád út*, *Arany János utca*, *Kölcsey Ferenc utca*, *Baross Gábor utca* stb. Az 1901-ben készült térkép is szolgál új adatokkal a magyar személyiségekről elnevezett utcák tekintetében. Ekkortól regisztrálható egy *Könyves Kálmán utca*, és ekkor – halála évében – kapott utcát a város országgyűlési képviselője, Szilágyi Dezső is. A 20. század elejére már jelentősen megnőtt a város magyarságát tudatosító, a híres magyarokra emlékeztető utcanévek száma.

HOFFMANN ISTVÁN szerint a mesterséges és a természetes névadást alapvetően név-szociológiai kategóriának tarthatjuk (vö. 1993/2007²: 55). Ez a megállapítás Pozsony utca-neveire is érvényes, azonban a továbbiakban azokra az összefüggésekre helyezzük a hangsúlyt, amelyek feltárásával a megfelelő névrészek szemantikai funkciója, a névadástípusok sajátos motivációi megfelelően bemutatathatók az 1905-ös névanyagból kiindulva. Az egyes utcanévek típusokba sorolásakor megpróbáltuk követni a klasszikus osztályozást (vö. HAJDÚ 1975: 16–46). Ez a legfontosabb szempontok tekintetében sikeresnek bizonyult, viszont a budapestinél jóval kevesebb adat miatt a tipizálás egyszerűbb, kevésbé részletező. A pozsonyi sajátosságok érvényesítését minden esetben előtérbe helyeztük, különösen a személyekről elnevezett utcák esetében.

4.1. A természetes utcanévek. A legkorábbi utcanévek – ahogy erről már fentebb is szóltunk – az azonosító-megkülönböztető funkció jegyében keletkeztek. Az ilyen módon létrejött nevek jellemzőek az 1905-ös névanyagban is. A névadás motivációja, illetőleg az előtag jelentése szerint a következő jellegzetes csoportokat különböztethetjük meg:

1. Földrajzi köznevekkel és helynevekkel kapcsolatos utcanévek, pl. *Domb utca*, *Duna utca*, *Kárpát utca*, *Mező utca*, *Széplak utca*, *Szőlőhegy utca*. Közöttük gyakoriak az irányjelölő utak, pl. *Csalogányvölgyi út*, *Kálváriahegyi út*, *Károlyfalvi út*, *Malomligeti út*, *Malomvölgyi út*, *Nagyszombati út*, *Óligeti út*, *Számárhegyi út*, *Zergehegyi út* stb.

2. Növényekről, állatokról is elneveztek utcákat: *Bab utca*, *Bodza utca*, *Fa utca*, *Rózsa utca*, *Szegfű utca*, *Virág utca*, illetőleg *Csuka utca*, *Kecske utca*, *Szarvas utca*.

3. Az utca tulajdonságára utaló nevek is előfordultak: *Botív utca*, *Magas út*, *Mély út*, *Szűk utca*, *Vak utca*, *Zsák utca*.

4. Az egykori lakók nemzetiségéről elnevezett utcák: *Vallon utca*. Megjegyzendő, hogy Pozsony régebbi térképein volt *Magyar utca* (vö. a *Széplak utca* korábbi nevei között, 1616: *Ungarischen gassen*, 1625: *Magyar ucza*, 1662: *Ungergassen*, 1719: *Magyar ucza*) és *Zsidó utca* (1879) is, de 1905-re átnevezték őket, illetőleg más nevüket használták. A *Vallon utca* 1921-ben még *Vallonska ulica* lett, 1945-től viszont már *Slovanská ulica* 'Szlovák utca'. Az egykori *Magyar utca* szlovák neve 1920-ban szó szerinti fordítással *Uhorská ulica* lett 1935-ig, a *Zsidó utca* neve pedig máig *Zidovská ulica*.

5. Foglalkozások, mesterségek neveit őrző utcák: *Bognár utca*, *Kalapos utca*, *Kapás utca*, *Kéményseprő utca*, *Kertész utca*, *Kovács utca*, *Kő tér* (1781: *Kőfaragó tér*), *Kötélverő utca*, *Lakatos utca*, *Molnár utca*, *Nyerges utca*, *Testőr utca*, *Vadász utca*.

6. A város valamely funkcióját (*Fő tér*), illetőleg gazdasági tevékenységek színterét jelölő utcanévek. Ez utóbbiak többsége a kereskedelemhez kötődik, pl. *Búzapiac*, *Hal tér*, *Kenyérpiac*, *Marhavásár tér*, *Raktár utca*, *Széna tér*, *Vám utca*, *Vásártér*. Az ipar fogalmához kapcsolódik: *Gőz utca*, *Gyár utca*, *Vashámoz utca*. A vízi közlekedéssel, szállítással kapcsolatos: *Hajó utca*, *Kikötő út*, *Váraljai révpart*.

7. Történelmi városrészek épületeiről, építményeiről elnevezett utcák, pl. *Alagút sor*, *Bástya utca*, *Boltív*, *Halászkapu utca*, *Híd utca*, *Lőrincskapu utca*, *Sánc utca*, *Székesegyház tér*, *Templom tér*, *Vár utca*, *Várlépcső*, *Védcölöp út*, *Víztorony lépcső*, *Zöldszoba utca*. Ezekhez kapcsolhatók azok az utcanévek is, amelyeket a helyi intézményekről neveztek el, pl. *Fürdő utca*, *Iskola utca*, *Hadapród utca* (a kadétiskoláról), *Kórház utca*, *Lyceum utca*, *Plébánia utca*, *Posta utca*, *Temető utca*, *Vármegyeház utca*, *Városház utca*, *Vártelek utca*.

8. A szerzetes(rend)ekről, szentekről elnevezett utcák névadási motivációja általában az utcában levő kolostor, rendház vagy templom, esetleg szobor volt, pl. *Apáca utca*, *Barát utca*, *Ferenciek tere*, *Káptalan utca*, *Kapucinus utca*, *Kereszt utca*, *Klarissza utca*, *Konvent utca*, *Anna utca*, *Flórián utca*, *János utca*, *Mihály utca*, *Miklós utca*.

9. Valamely eseményről elnevezett közterületek, pl. *Koronázási Domb tér*, *Torna utca*. (A *Koronázási Domb tér* esetleg a funkció színterét is jelölheti.) A *Torna utca* a közép-korban itt rendezett lovagi tornákról kapta nevét. A névtörténet ismeretének hiánya komikus félrefordítást eredményezett, 1921-ben a szlovák neve *Telocvičná ulica* 'Testnevelés utca' lett (vö. ORTVAY 1991: 534).

10. Méltóságokról, tisztségekről elnevezett utcák: *Császár út*, *Nádor utca*.

4.2. Mesterséges névadás, emlékeztető funkció. Az 1905-ben regisztrált névanyag tanúsága szerint 115 olyan közterület volt már Pozsonyban, ahol az utcanévtáblán valamely személy neve szerepelt. Természetesen nem számítjuk ide a fentebb már említett, szentekről elnevezett utcákat. Pozsonyban ekkorra tehát majdnem minden második utca történelmi személyiségről, uralkodóról, hadvezérről, híres íróról, költőről, művészről vagy tudósról kapta a nevét, de néhány arisztokratát is érdemesítettek arra, hogy utcája legyen. Fontos megjegyezni, hogy e névadók többsége szorosan köthető Pozsony történelméhez, kultúrájához, és az is kiemelendő, hogy magyar vagy legalábbis magyar identitású, illetőleg a magyarok által is nagyra becsült személyekről van szó. A következőkben felsorolunk néhány jellegzetes példát e névadási típusból. További példák – kissé más szempontú rendszerezésben – találhatók VINCZÉNél (1997: 407–409).

1. Pozsonyban született a névadójuk többek közt a következő utcáknak: *Aulich Lajos utca*, *Batthyány tér*, *Fadrusz János kőpart*, *Gaál György utca* (író, 1814–1896), *Hummel*

utca (Johann Nepomuk, 1778–1837, osztrák zongoraművész, zeneszerző, Mozart tanítványa), *Kempelen Farkas utca*, *Id. Rakovszky István utca* (1832–1891, író, történész, császári, királyi kamarás), *Rómer Flóris utca*, *Segner utca* (János András / Johann Andreas, 1704–1777, orvos, polihisztor, a vízturbina őseinek tekinthető Segner-kerék feltalálója), *Tilgner Viktor utca* (osztrák szobrász, Fadrusz felfedezője, 1844–1896).

2. Pozsonyban hunyt el a névadójuk: *Bél Mátyás utca*, *Belnay utca* (György, 1765–1809, történétíró), *Pázmány utca* (a Szent Márton dómban van eltemetve, †1637), *Schulpe György telep* (1867–1936, jogász, a szociálpolitika úttörője). Voltak köztük mártírok is: *Bónis Ferenc utca* (a Wesselényi-összeesküvés miatt itt fejezték le 1671-ben), *Gáspárich Kilit utca* (1848–1849-es hitszónok, a szabadságharc tábori lelkésze, 1853-ban végezték ki a pozsonyi várban).

3. Hosszabb-rövidebb ideig Pozsonyban végezte tanulmányait több utca névadója is: pl. *Erkel Ferenc utca*, *Jókai Mór utca*, *Kisfaludy utca*, *Lenau utca*.

4. Jelentős azoknak az utcáknak a száma, amelyeket olyan személyről neveztek el, aki valameddig Pozsonyban élt, alkotott, pl. *Liszt Ferenc utca* (első koncertjét Pozsonyban adta), *Messerschmidt utca* (Franz Xavér, †1783, szobrász); vagy valamilyen tisztséget viselt, pl. *Dobrovits Mihály utca* (városi főbíró 1861–1871 között), *Jakab városbíró tér* (legendás bíró, 14. sz.), *Justi sor* (Henrik, 1804–1878, Pozsony legjobb [!] polgármestere), *Csáky tér* (Imre, 1672–1732, bíboros), *Schönberg György utca* (pozsonyi prépost, 1420–1486); vagy országgyűlési képviselő volt Pozsonyban, illetve Pozsony képviselőjében, pl. *Andrássy Gyula utca*, *Eötvös utca*, *Kossuth Lajos tér*, *Kölcsey utca*, *Szilágyi Dezső utca*.

5. Több közterület viselte azoknak az uralkodóknak a nevét, akik kiemelkedően sokat tettek a városért, pl. *András király tér*, *Könyves Kálmán utca* (ő verte vissza a német hadakat), *Kún [!] László utca* (ő alapította a ferences kolostort), *Zsigmond király utca* (jelentősen bővítette a várat), *Mária Terézia út* (ő fejlesztette fővárossá Pozsonyt).

6. A pompás palotákat építtető pozsonyi arisztokrata családok és a városban lakó Habsburg főhercegek nevét viseli több tér és utca, pl. *Apponyi tér*, *Esterházy tér*, *Grassalkovich tér*, *Pálffy utca*, *Zichy utca*, *Frigyes főherceg utca*, *Izabella főhercegnő utca*. A *Savoyai Jenő utca* névadója a kurucok támadásától védte meg a várost serege élén. Mária Terézia egyik lánya és veje a várban élt, az ő tiszteletükre kapta nevét a *Krisztina utca* és az *Albert tér*. Az *Erzsébet utca* Zsigmond lányáról kapta a nevét.

7. Jó néhány olyan utcanévet is találhatunk az 1905-ös névanyagban, amely különösebb pozsonyi kötődés nélkül a magyar történelem és kultúra nagyjainak volt hivatott emléket állítani, erősítve a városban a magyar identitást, pl. *Arany János utca*, *Árpád utca*, *Baross Gábor utca*, *Bercsényi Miklós utca*, *Bocskay István utca*, *Dugovits Titusz utca*, *Hunyadi János utca*, *Katona József utca*, *Vörösmarty Mihály utca*.

5. Szlovák utcanévadási gyakorlat Pozsonyban 1920-tól napjainkig. Miután Csehszlovákia megalakult, a prágai parlament az alkotmánnyal együtt elfogadta a nyelvtörvényt (1920/122. sz.). Ennek értelmében a köztársaság állam- és hivatalos nyelve a csehszlovák lett. A korabeli szlovák nyelvnek a nemzetkonstrukcióból következő sajátos státuszát mutatja, hogy a szlovák területeken egyedüli hivatalos államnyelvvé nyilvánították a cseh nyelv nyelvjárási változataként (vö. BÁRDI 2013: 216). Az alkotmány és a köztársaság további alapvető törvényeinek elfogadása mellett nacionalizálták a teljes állami szférát (beleértve a hivatalokat, vasutakat, postaügyet) és az oktatást. Ezzel együtt Szlovákia összes településén megkezdődött a virtuális térfoglalás, vagyis az ún. nyilvános tér birtokbavétele:

szobrok, emlékművek, utcai feliratok eltávolítása, lecserélése, a német és a magyar nyelv használatának olykor erőszakos visszaszorítása (vö. SIMON 2009: 109). Mindennek következményeként kapott valamennyi (addig német és/vagy magyar nevű) közterület szlovák nevet. Az utcanevek 1920–1922 között végrehajtott szlovákosítása azonban korántsem zárult le a következő néhány évben. Már az 1920-as évtized közepétől megindultak a vado-natúj szlovák utcanevállomány jelentős részét érintő, döntően politikai indíttatású átnevezési hullámok, amelyek hol erősebben, hol gyengébben, de folyamatosan jelen voltak Szlovákia településeinek egész 20. századi történelmében. Számos utcát és teret neveztek át változó gyakorisággal, hogy azután alkalmanként rövidebb-hosszabb időre visszakapják „eredeti”, 1920-as évek eleji vagy később kapott szlovák nevüket, illetve a történelmi utca több évszázados német nevének szlovákra fordításával kreáltak neki „megfelelő” nevet (vö. LANSTYÁK 1998).

Nem történt ez másként Pozsony történelmi belvárosának, illetőleg 20. század eleji belterületének utcanevei esetében sem. Mindezt hét, jól elhatárolható, különböző hosszúságú történelmi időszakon belül vizsgálhatjuk. Az 1920-tól a legutóbbi időkig végbement utcanevadások, átkeresztelések rendkívül változatos mintázatot mutatnak az egyes időszakokban mind a gyakoriság, mind az érintett utcanevek számának tekintetében. A 2. táblázatban x-szel jelöltük a változtatást. Egy időszakban több átnevezés is lehetett.

A vizsgált első névváltoztatási periódus az 1920–1922 közötti szlovákosítás időszaka, amely kampányszerűen érintett minden addigi utcanevet. Igaz, néhány esetben pár évvel későbbi az első adat, de biztos, hogy már a kezdetektől kiiktatták a magyar/német neveket. (A még az Osztrák–Magyar Monarchia idején történt, 10-es évekbeli átnevezésekkel esetlegességük miatt nem foglalkozunk, pl. 1916: *császár II. Vilém-tér*).

A következő időszak az első Csehszlovák Köztársaság 1923–1938 közötti szakaszára tehető, amikor a már szlovákosított utcanevek jelentős részét újra megváltoztatták a csehszlovák identitás erősítése jegyében Pozsonyban is, pl. 1920: *Hlavné námestie* 'Fő tér' → 1923: *Masarykovo námestie* 'Masaryk tér' (Tomáš Garrigue, Csehszlovákia első elnöke). 1939–1944 között Szlovákia önálló államként a fasiszta ideológia szolgálatába állt, s ez a pozsonyi utcaneveket sem hagyta érintetlenül. Ekkor, 1939-ben lett az említett egykori *Fő tér* immáron *Hitlerovo námestie* 'Hitler tér', és többek között ugyanekkor kapott új nevet a *Podhradská ulica* 'Váralja utca', és lett belőle *Hermannova ulica* 'Hermann Göring utca'.

1945–1992 között a szocialista Csehszlovákia időszaka következett. Ez két jól elkülöníthető szakaszra osztható az utcanev-változtatásokban is érvényesülő ideológiai meghatározottság szempontjából. Eleinte a Csehszlovákiához tartozás hangsúlyozása, valamint a vonalas, sztálinista eszmék érvényesültek, és ennek jegyében nagyon sok, máig is ható változtatást hajtottak végre. Az egykori Fő tér neve ekkor kétszer is változott: 1945-ben újra *Masarykovo námestie*, majd 1953-ban *Námestie 4 apríla* 'Április 4. tér' lett a szovjet felszabadítók tiszteletére. 1945-ben kapott utcát például Gorkij, Csajkovszkij és Čapek is. Ezek a közterületek máig az ő nevüket viselik, vö. *Gorkého ulica*, *Čajkovského ulica*, *Čapkova ulica*.

A második szakaszban az átnevezések ritkultak, esetenként az utca régi nevét is visszaadták, pl. *Posta utca* → 1950: *Duklianska ulica* 'Duklai utca' (A Duklai-hágónál tört be a Vörös Hadsereg szlovák területre 1944 októberében.) → 1962: *Poštová ulica*, vagyis visszakapta az 1920-as évekbeli szlovákosítással létrejött nevet. A Fő tér a sok viszontagság után újra *Hlavné námestie* 'Fő tér' lett (1981). Több esetben a visszakapott régi nevet nem

sikerült megőrizni, pl. *Mély út* → 1920: *Hlboká cesta* 'Mély út' → 1930: *Mayerbergerova ulica* 'Mayerberger utca' (Karl/Karol osztrák zeneszerző, 1828–1891) → 1945: *ulica Prokopa Velkého* 'Nagy Prokop utca' (huszita vezér) → 1990: *Hlboká ulica* 'Mély utca' → 2010: *Prokopa Velkého ulica*.

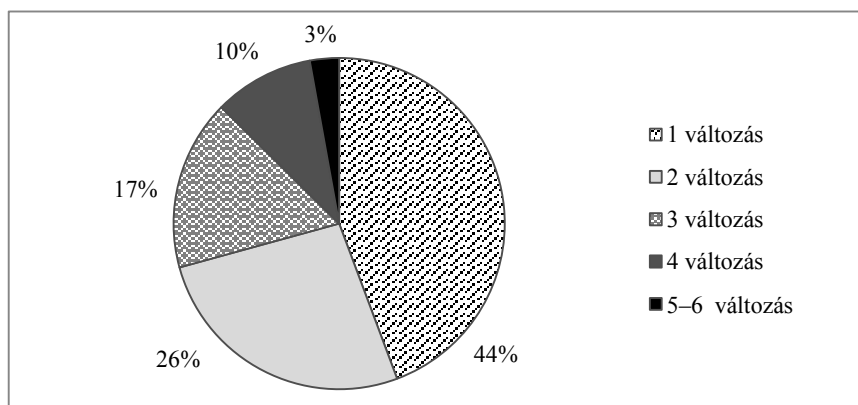
2. táblázat: Az átnevezések megjelenése az egyes időszakokban

Utcák száma	1920–1922	1923–1938	1939–1944	1945–1959	1960–1989	1990–1999	2000–
108	X						
15	X	X					
5	X		X				
39	X			X			
5	X					X	
2	X	X, X					
10	X	X		X			
2	X	X				X	
3	X	X					X
3	X		X	X			
1	X		X			X	
3	X			X	X		
10	X			X		X	
2	X			X			X
2	X				X	X	
2	X				X		X
1	X	X, X	X				
1	X	X, X		X			
1	X	X, X					X
1	X	X	X	X			
1	X	X		X	X		
3	X	X		X		X	
1	X	X		X			X
2	X	X			X	X	
1	X		X	X		X	
1	X			X, X		X	
5	X			X	X	X	
4	X			X	X		X
1	X			X		X	X
1	X			X			X, X
1	X	X, X	X	X			
2	X	X	X	X, X			
1	X	X	X	X	X		
1	X	X		X, X		X	
1	X	X		X		X	X
1	X		X	X, X	X		
1	X	X	X, X	X	X		
1	X	X, X, X		X		X	

A törekvés a történelmi utcanevek visszaállítására az 1993-tól újra önálló, immár polgári demokratikus Szlovákia megalakulása után is folytatódott; legtöbbször nem teljesen új nevek kerültek az utcanévtáblákra, hanem valamelyik korábbi. 1990-ben például az 1775-ből, illetőleg 1861-ből adatolható német/magyar nevet (*Lazareth Gasse/Lazareth utca*) fordították szlovákra a *Lazaretská ulica* esetében, így tüntetve el a térképről a már nem kívánatos *Duklianska ulica* elnevezést, amely 1962-ben került ide a *Poštová ulica* visszanevezésekor. Ugyan a névválasztások esetenként ellentmondásosak, de az összkép némileg rendezettebbé vált. A polgári demokratikus berendezkedés magával hozta a kurzusváltásokat, amelyek kihatottak az utcanevekre is, főleg az ezredforduló után, azon belül is a 2010 utáni periódusban. Ezekbe a részletekbe azonban most nem kívánunk belebonyolódni, csak az általános tendenciákat foglaljuk össze.

5.1. Az átnevezések gyakorisága. Mivel 1905-ben egy utcának sem volt szlovák neve, az 1920-as évek elején lezajlott szlovákosítás azt eredményezte, hogy legalább egyszer minden pozsonyi közterület neve megváltozott. Ezek közül 108, a vizsgált utcanévállomány 44%-a máig őrzi ezeket az első szlovák neveket, amelyek Pozsony osztrák–magyar monarchiabeli magyar–német utcaneveinek szó szerinti szlovákra fordításával keletkeztek. A névváltoztatások gyakoriságának megoszlását az 1. ábra szemlélteti.

1. ábra: A névváltoztatások gyakoriságának megoszlása 1920 és 2010 között

Jó néhányat azonban már ekkor átneveztek valamely neves cseh vagy szlovák történelmi, irodalmi, egyházi stb. személy nevére, pl. *Árpád út* → 1921: *Svätoplukova ulica* (Svzatopluk, morva fejedelem a magyar honfoglalás idején); *Bocskay István utca* → 1921: *Škultétyho ulica* 'Škultéty utca' (August Horislav, szlovák író, pedagógus, nacionalista politikus, 1819–1892).

1920 óta csupán egyszer kapott újabb szlovák, illetve cseh nevet a belvárosi közterületek közül 64 (26%). Az így két ízben átkeresztelt utcák 61%-a, összesen 39 közterület 1945–1959 között kapta második szlovák nevét. Figyelemre méltó, hogy ezek a „szocialista” közterületnevek többségükben ma is élnek, vagyis az 1990 utáni újabb kurzusváltás

sem eredményezte átnevezésüket, előtagjuk jelentésének viszonylagos semleges jelentése miatt (pl. *Lamacsi út* → 1926: *Lamačská cesta* 'Lamacsi út' → 1945: *Pražská ulica* 'Prágai utca'; *Segner utca* → 1925: *Segnerova cesta* 'Segner utca' → 1945: *Olejkárska ulica* 'Olajmunkás utca'; *Bercsényi Miklós utca* → 1920: *Fadruszova ulica* 'Fadrusz utca' → 1945: *Múzejná ulica* 'Múzeum utca').

A kétszer átnevezett utcák együttese (13 utca) még 1923–1938 között kapott újabb, máig élő cseh vagy szlovák nevet (pl. *Erzsébet utca* → 1921: *Alžbetina ulica* 'Erzsébet utca' → 1926: *Miczekiewiczova ulica* 'Miczekiewicz utca'; *Aulich Lajos utca* → 1921: *Aulichova ulica* → 1931: *Křižkova ulica* (Pavel Křižko/Krizskó Pál szlovák meseíró, levéltáros; 1841–1902). A mai belvárosban olyan utca is található, amelynek másodszori átnevezésére 1939–1944 között, az önállósult fasiszta szlovák állam létezésének rövid időszakában került sor, pl. *Székesegyház tér* → 1925: *Domské námestie* 'Székesegyház tér' → 1939: *Rudnayovo námestie*. (A magát szlováknak valló Rudnay Sándor [1760–1831] esztergomi érsek a szlovák művelődés mecénása és a szlovák nyelvű prédikáció egyik legnagyobb mestere volt; az egyetlen magyar származású személyiség, akiről Pozsony egyik legjelentősebb tere a fasiszmus idején kapta mai nevét, s amely teret az elmúlt közel 80 év során sem kereszteltek át.)

A kétszer átnevezettek kategóriájába sorolható belvárosi utcák között csak egyetlen olyan van, amely 2010 után kapott új nevet a területrendezést követően: *Szőlőhegy utca* → 1925: *Vinohradnícka ulica* 'Szőlőhegy utca' (2001–2010 között *Vinohradská* változatban) → 2010 után: *námestie Alexandra Dubčeka* (Alexander Dubček, 1921–1992, Csehszlovákia vezetője 1968–1969-ben, a prágai tavasz kulcsfigurája).

Háromszor kapott új nevet Pozsony történelmi utcaállományának 17%-a (40 közterület). Ezek az átnevezések szintén a politikai kurzusváltások következményei voltak, és ugyancsak változatos képet mutatnak mind a névadási időszakok, mind a motivációk tekintetében. 10 utcának (24%) az 1930-as években, valamint 1945–1959 között adtak új nevet (pl. *Andrássy Gyula utca* → 1920: *Ondřejska ulica* 'András utca' → 1932: *Goetheho ulica* 'Goethe utca' → 1945: *Gorkého ulica* 'Gorkij utca'; *Pöllni utca* → 1921: *Pöllniho ulica* 'Pöllni utca' → 1935: *Masarykova ulica* 'Masaryk utca' → 1945: *Zilinská ulica* 'Zsolnai utca'). 12 belvárosi közterület (29%) 1945–1959 között kapta a második, majd 1990 után a mai nevét. E harmadik név lehetett az utca első szlovák neve is, immár szlovák helyesírással, pl. *Dobrovits Mihály utca* (1810–1874, főbíró, a városi törvényszék elnöke) → 1923: *Dobrovitsova ulica* → 1945: *Suvorova ulica* (Alekszandr Vasziljevics Szuworov, 1730–1800, orosz hadvezér) → 1990: *Dobrovičova ulica*).

Van néhány, az 1970-es években átnevezett közterület, amelyet 1990-ben visszakereszteltek az első szlovák nevére, pl. *Kő tér* → 1921: *Kamenné námestie* 'Kő tér' → 1977: *Kyjevské námestie* 'Kijevi tér' → 1990: *Kamenné námestie*.

A fasiszta szlovák állam idején átnevezett utcák közül három már 1945-től viseli a mai nevét, pl. *Mária Terézia út* → 1921: *Podhradská ulica* 'Váralja utca' → 1939: *Hermann Gőringa Gőringa cesta* 'Hermann Gőring utca' → 1945: *Žižkova ulica* 'Žižka utca' (Jan, huszita vezér).

Néhány utca a szocialista időkig megőrizte első, semleges szlovák nevét, 1945 után azonban átkeresztelték ideológiailag motivált névre, végül pedig visszakaphatta a helytörténészeknek is jobban tetsző régi nevét, pl. *Barát utca* → *Františkánska ulica* 'Ferences utca' → 1954: *Pugačevova ulica* (Jemeljan Ivanovics Pugacsov, 1742–1775, doni kozák, a róla elnevezett parasztfelkelés vezetője) → 2001: *Františkánska ulica*. Van két olyan

utca is, amely egy időszakon belül kétszer is újabb nevet kapott, viszont a másodikat gyakorlatilag sikerült máig megőriznie: *Búzapiac* → 1921: *Obilné námestie* 'Gabonapiac' → 1923: *Žitné námestie* 'Búzapiac' → 1930: *Kollárovo námestie* (Jan Kollár szlovák evangélikus lelkész, pánszláv író); *Fadrusz János kőpart* → 1920: *Dunajský prítok* 'Dunai rakpart' → 1925: *Pribinová ulica* (Pribina, morva gróf, a pozsonyi térség ura 847–861 között) → 1933: *Fajnorova ulica* → 1945: *Fajnorovo nábrežie* (Stefan Fajnor, 1844–1909, szlovák ügyvéd, zeneszerző).

A négyszer átnevezett közterületek száma 24 (az összes közel 10%-a). Közülük 11 utcának 1945–1959 között, majd 1960–1989 között, továbbá 1990 után is megváltoztatták a nevét, vagy visszaváltoztatták az eredetire, pl. *Kórház utca* → 1921: *Špitálska ulica* 'Kórház utca' → 1945: *Benešova ulica* (Edvard Beneš, az első csehszlovák külügyminiszter, Csehszlovákia létrehozásának fő szorgalmazója, majd elnöke) → 1954: *ulica Československej armády* 'Csehszlovák hadsereg utca' → 1990: *Špitálska ulica*.

E kategóriában a többi utca és tér névtörténete igen nagy változatosságot mutat. Vannak, amelyeket az 1920-as és 1930-as években kétszer is újaneveztek, majd 1945 után kapták meg mai nevüket, például a fentebb említett *Kenyérpiac* → 1921: *Námestie Republiky* → 1938: *Hlinková námestie* → 1945: *Stalinovo námestie* → 1962: *Námestie Slovenského národného povstania*.

Olyanokat is találunk, amelyek a második átnevezésüket még az 1920-as vagy 1930-as években, a harmadikat az 1945 utáni évtizedekben, a negyediket 1990 után szenvedték el, pl. *Esterházy tér* → 1920: *Kniežacie námestie* 'Herceg tér' → 1921: *Námestie slobody* 'Szabadság tér' → 1950: *Gottwaldovo námestie* (Klement Gottwald, 1896–1953, a csehszlovák kommunista párt első titkára) → 1990: *Námestie slobody*.

Több esetben sor került az 1990-es években harmadszor is új névre keresztelt utcák negyedik, szocialista időszakra való átnevezésére is a 2000-es években. Nemegyszer ugyanazok a nevek jöttek újra elő, pl. *Anna utca* → 1931: *Ulica sv. Anny* 'Szent Anna utca' → 1955: *Kukorelliho ulica* (Ludovít Kukorelli, 1914–1944, partizánvezér) → 2001 után: *Anenská ulica* 'Anna utca' → 2010 után: *Kukorelliho ulica*; *Lőrincapu utca* → 1921: *Laurencova ulica* 'Lőrinc utca' → 1931: *Laurinská ulica* 'Lőrinc utca' → 1945: *Leningradská ulica* 'Leningrád utca' → 1990: *Laurinská ulica*.

Az 1920 óta öt-hat alkalommal át keresztelt utak, utcák és terek nevei tartoznak a leg-hányatottabb sorsú pozsonyi közterületnevek közé. E kategóriába mindössze kilenc név került, amelyek viszont nyolc különböző átnevezési típust képviselnek aszerint, hogy mely időszakokban érintették őket a névváltoztatások.

Közülük az egyik a második és a harmadik nevét az 1930-as években, a negyediket 1940-ben (a fasiszta szlovák állam idején), a ma is élő ötödiket 1945-ben kapta: *Széna tér* → 1921: *Senné námestie* 'Széna tér' → 1930: *Heydukova námestie* (Adolf Heyduk, 1835–1923, cseh író, költő) → 1931: *námestie 1. mája* 'Május 1. tér' → 1940: *námestie Hlinkovej gardy* 'Hlinka gárdájának tere' → 1945: *Námestie 1. mája*.

Az 1402-ben már elsőként említett utca (*Schöndorfer gasse*) 20. századi második nevét az 1930-as évek elején, a harmadikat 1939-ben, a negyediket 1945-ben, a ma is használt ötödiket 1960–1989 között kapta: *Széplak utca* → 1920: *Uhorská ulica* 'Magyar utca' (vö. korábbi nevek) → 1935: *Schöndorfská ulica* 'Széplak utca' → 1939: *Uhorská ulica* → 1945: *Molotovova ulica* (Vjacseszlav Mihajlovics Molotov, 1890–1986, vezető szovjet politikus a sztálini diktatúra idején) → 1962: *Obchodná ulica* 'Kerülő út'.

Két központi teret a vizsgált időszakban hatszor is átneveztek. A történelmileg fontos régi tér eredeti nevét funkciójáról 1563-ban kapta, ekkor lett *Koronázási Domb tér / Krönungschügelplatz*. Majd 1921: *Korunovačné námestie* 'Koronázási Domb tér' → 1931: *námestie 28 októbra* 'Október 28. tér' (Csehszlovákia megalakulásának napja) → 1939: *námestie 14 marca* 'Március 14. tér' (a fasiszta Szlovákia kikiáltásának napja) → 1940: *námestie dr. Budayho* 'Dr. Buday tér' (Jozef Buday szlovák pap, jogász, 1938–1939-ben a nácibarát Szlovák Néppárt elnöke) → 1945: *Rooseveltovo námestie* 'Roosevelt tér' → 1972: *námestie Ludovíta Štúra* 'Ludovít Štúr tér' (a szlovák nacionalista mozgalom vezére 1848–1849-ben). A másik tér csak a 20. század elején jött létre, 1904-től lett az első neve *Jakab városbíró-tér / Stadtrichter Jakobplatz*. Majd 1920-ban fordítással *Námestie richtára Jakuba* → 1925: *Jakubovo námestie* 'Jakab tér' → 1925: *Mudroňove námestie* 'Mudroň tér' (Pavol, ügyvéd, haláláig, 1914-ig a Szlovák Nemzeti Mozgalom vezetője, a Szlovák Nemzeti Párt elnöke) → 1937: *Jakubské námestie* 'Jakab tér' → 1945: *Lenínovo námestie* 'Lenin tér' → 1990: *Jakubovo námestie*.

5.2. Az átnevezések oka és módja. Már az eddigiekből is kiderült, hogy a névváltoztatások elsődleges oka – a legtöbb esetben korszakonként ismétlődően – az államjogi, politikai helyzet megváltozása volt. Az első ilyen változás az Osztrák–Magyar Monarchia szétesése után következett be Szlovákia létrejöttével, illetve Csehszlovákia megalakulásával. Mindennek egyenes és logikus következménye volt a magyar és német utcanévállomány szlovákosítása. Első körben az utcanévek többségét egyszerűen szlovák nyelvre fordították; ekkor még nemcsak az azonosító-megkülönböztető funkciójú természetes névadással kezelt neveteket, de a mesterségesen alkotott, a magyar történelemhez és kultúrához köthető emlékeztető funkciójú elnevezések egy részét is. Példáink 1920–1921-ből valók: *Csáky tér* → *Csákyho námestie*, *Gaal György utca* → *Gaal Jurajova ulica*, *Katona József utca* → *ulica J. Katonu*, *Liszt Ferenc utca* → *Lisztova ulica*, *Petőfi utca* → *Petőfiho ulica*, *Wesselényi Miklós utca* → *Wesselényiho ulica*. Ugyanekkor még a város híres német (nevű) polgáraitól, szülőiteiről, diákjairól elnevezett utcái is őrizhették a névadók emlékét, igaz, szlovákul, pl. *Petzl utca* (Imre, jelentős jótékonyági alapítványt hozott létre 1862-ben) → *Petžlová ulica*, *Rayger utca* (Károly, 1641–1707, híres pozsonyi orvos, tudós) → *Raygerova ulica*; *Hummel utca* → *Hummelova ulica*, *Lenau utca* → *Lenauova ulica*.

Természetesen jelentős részüket már az első időszakban átkeresztelték úgy, hogy a magyar uralkodók, a történelem és a kultúra, vagy Pozsony nagyjainak nevét egyszerűen kicserélték valamely szláv (szlovák, cseh, orosz stb.) történelmi személyiségre, író, költő, művész nevére, ahogy erre már az egyszer átnevezett utcák kapcsán is utaltunk. További példaként szolgálhat ugyancsak az 1921-es átnevezések köréből: *András király tér* (1904) → *Šafárikovo námestie* 'Šafárik tér' (Pavol Jozef, 1795–1861, szlovák származású cseh író, irodalomtörténész, a pánszláv eszmék hirdetője), *Könyves Kálmán utca* (1901) → *ulica Boženy Němcovej* 'Božena Němcová utca' (1820–1862, cseh író); *Nagy Lajos tér* (1879) → *Hurbanovo námestie* 'Hurban tér' (Jozef, 1817–1888, szlovák nacionalista író, költő, Štúr fegyvertársa a magyarok elleni küzdelemben), *Zsigmond király utca* (1901) → *ulica Vuka Karadžića* 'Vuk Karadžić utca' (1787–1864, szerb író, filológus, folklórkutató, nyelvújító), *Rákóczi Ferenc utca* (1904) → *Bottova ulica* 'Botto utca' (Ján, 1829–1881, szlovák népies-romantikus költő, a nemzeti mozgalom híve), *Pálffy utca* → *Vazovova ulica* 'Vazov utca' (Ivan, 1850–1921, bolgár író, költő, szabadságharcos), *Vörösmarty Mihály utca* → *Sládkovičova ulica* 'Sládkovič utca' (Andrej, 1820–1872, szlovák költő),

Rozgonyi István utca (†1443, Pozsony várnagya, a vármegye főispánja) → 1921: *Jiráškova ulica* 'Jirášek utca' (Alois, 1851–1930, cseh író).

A tükörfordítással alkotott utcanevek közül a következő években, évtizedekben azok maradhattak ki az átkeresztelésekből, amelyeknek az előtagja semleges jelentésű volt, a természetes névadást nem írta felül semmilyen mesterséges átnevezési kényszer; ide sorolható a történelmi utcák több mint kétötöde (vö. 3. táblázat).

3. táblázat: Példák a város múltját tükörfordításban megőrző pozsonyi utcanevekre

Utcanev (1905)		1920 után lefordított, azóta változtatlan szlovák név
Magyar név	Német név	
<i>Bab utca</i>	<i>Bohnengasse</i>	<i>Fazuľová ulica</i>
<i>Bástya utca</i>	<i>Basteigasse</i>	<i>Baštová ulica</i>
<i>Bognár utca</i>	<i>Wagnergasse</i>	<i>Kolárska ulica</i>
<i>Csalogányvölgyi út</i>	<i>Nachtigallenthal Weg</i>	<i>Slávičie údolie</i>
<i>Fa utca</i>	<i>Holzgasse</i>	<i>Drevená ulica</i>
<i>Fürdő utca</i>	<i>Badgasse</i>	<i>Kúpeľňa ulica</i>
<i>Hajó utca</i>	<i>Schiffgasse</i>	<i>Lodná ulica</i>
<i>Halászkapu utca</i>	<i>Fischerthorgasse</i>	<i>Rybárska brána</i>
<i>Iskola utca</i>	<i>Schulgasse</i>	<i>Školská ulica</i>
<i>Jég utca</i>	<i>Eisgasse</i>	<i>Ľadová ulica</i>
<i>Kalapos utca</i>	<i>Hutterergasse</i>	<i>Klobučnícka ulica</i>
<i>Kálváriahegyi út</i>	<i>Kalvarienberg Weg</i>	<i>Na Kalvárii</i>
<i>Magas út</i>	<i>Hochstrasse</i>	<i>Vysoká ulica</i>
<i>Mihály utca</i>	<i>Michaelergasse</i>	<i>Mihalská ulica</i>
<i>Miklós utca</i>	<i>Nikolaigasse</i>	<i>Mikuláška ulica</i>

Ugyancsak hoztunk már példát olyan esetekre is, amikor – jobb híján vagy a várostörténészekre hallgatva – kisebb-nagyobb kitérő után, a legkülönbözőbb időpontokban valamely utca vagy tér visszakapta első szlovák nevét; pl. *Poštová ulica* 'Posta utca' (1962), *Hlavné námestie* 'Fő tér' (1981), *Dobrovičova ulica* 'Dobrovits utca', *Kamenné námestie* 'Kő tér', *Špitálska ulica* 'Kórház utca' (1990), de többek között ide sorolható még a *Kárpát utca* → 1921: *Karpatská ulica* 'Kárpát utca' → 1935: *Masarykova ulica* 'Masaryk utca' → 1950: *Karpatská ulica*, valamint a *Taller Pál utca* (1898–1900, Pozsony polgármestere) → 1925: *Tallerova ulica* 'Taller utca' → 1945: *Stalingradská ulica* 'Sztálingrádi utca' → 1963: *Volgogradská ulica* 'Volgográdi utca' → 1990: *Tallerova ulica*.

Már az 1920 utáni első időszakban kíméletlenül átnevezték a magyar és a Habsburg-uralkodókról, az arisztokrátákról és főpapokról elnevezett közterületeket. Előfordult többször is, hogy egy korábbi nevet vettek elő, azt fordították szlovákra, pl. 1879: *Szárazvám utca* → 1883: *Frigyes főherceg utca* → 1920: *Suché myto* 'Száraz vám'; 1879: *András utca* → 1899: gr. *Andrássy Gyula utca* → 1920: *Ondrejska ulica* 'András utca'; 1805: *Cardinal Platz* → 1879: *Batthyány tér* → 1921: *Primaciálne námestie* 'Prímás tér'; 1879: *Herceg tér* → 1880: *Esterházy tér* → 1921: *Kniežacie námestie* 'Herceg tér'.

Ezeket a névválasztásokat támogatta az a szokás, hogy egyes utcákat, tereket több néven is ismertek ugyanabban az időben. Jól mutatja ezt a 16. századtól az utcában álló Városházára utaló német neveken ismert utca névtörténete (1506: *Ratgässlein*, 1551: *Ratgässel*, 1582: *Rhatgässl*, 1587: *Rathaus Gässl*, 1616: *Rhattgässel*), amelyet később a Városháza mellé 1661–1662-ben épült Apponyi-palotára utalva is említettek (1770: *Apponyi Gässel / Klein Rathhauss Gässel*, 1777: *Gässel neben dem Apponyischen Haus* 'kis utca az Apponyi-ház mellett'). A kettős névhasználat megmaradt egészen a szlovákosításig (1843: *Apponyi Gässchen*, 1877: *Apponyi tér / Városház utca / Rathhausgasse*, ORTVAYNál 1905-ben: *Apponyi utca / ~ gasse*, 1920: *Apponyi utca / ~ gasse / Radničná ulica* 'Városház utca'). Végül ez az utolsó változat maradt meg mind a mai napig. (Megjegyzendő, hogy a palotáról, illetőleg a lakóiról, tulajdonosairól elnevezett utcák nevei sorolhatók a természetes névadással keletkezettek közé is.)

Az a szerencsésnek mondható eljárás, hogy valamely régi nevet használtak fel a szlovák név kiválasztásakor, a magyar kultúra képviselőinek nevét viselő utcákkal kapcsolatban is megfigyelhető, pl. 1868: *Cukor utca* → 1879: *Eötvös utca* → 1921: *Cukrová ulica* 'Cukor utca'; 1861: *Windgasse* 'Szél utca' → 1904: *Jókai Mór utca* → 1921: *Jókai Mór ulica* 'Jókai Mór utca' → 1945: *Veterná ulica* 'Szél utca'; 1618: *Geissgasse/Kecske utca* → 1880: *Kisfaludy utca* → 1921: *Kozia ulica* 'Kecske utca'; 1843: *Nonnenbahngasse* 'Apácák útja' → 1896: *Bél Mátyás utca* → 1921: *Panenská ulica* 'Apáca utca'. (Meg kell jegyezni, hogy a szlováknak is tartott Bél Mátyás még 1920-ban kapott másik utcát, az *Arany János utcá*-ból lett *Ulica Mateja Bela*.)

Az első szlovákosítást követő évtizedekben – legkésőbb 1945-ig – igyekeztek azokat az utcan neveket is eltüntetni, amelyek a magyar múltat, vagy egyáltalán az Osztrák–Magyar Monarchia időszakára emlékeztettek. Így kapta mai nevét valamely híres vagy híresnek tartott szláv személyiségről többek között a fentebb említett *Csáky tér* → 1932: *Komenského námestie* 'Komenský utca' (Comenius, Jan Amos, 1592–1670, cseh humanista pedagógus, tudós), *Katona József utca* → 1925: *Puškinova ulica* 'Puskin utca', *Liszt Ferenc utca* → 1945: *Čajkovského ulica* 'Csajkovszkij utca', *Madách Imre utca* → 1945: *Čapkova ulica* 'Čapek utca', *Petőfi utca* → 1945: *Beblavého ulica* 'Beblavej utca' (Pávol, 1847–1910, szlovák író), *Wesselényi Miklós utca* → 1937: *Palárikova ulica* 'Palárik utca' (Ján, 1822–1870, szlovák drámaíró).

Az nem meglepő, hogy a *Bercsényi Miklós utcá*-t már 1921-ben átnevezték. Ekkor lett *Fadruszova ulica* azután, hogy a *Fadrusz János kőpart* a *Dunajsky priboj* 'Dunai rakpart' nevet kapta. Sajnos Fadrusz emlékét Pozsonyban már nem őrzi utcanévtábla, 1945-től a semleges *Múzejná ulica* 'Múzeum utca' olvasható hírneves szülőtteinek neve helyett.

Természetesen a német kötődésű utcan neveket is kiiktatták, így lett a *Hummel utca* 1945-ben *Nedbalova ulica* (Oskar Nedbalov, 1874–1930, cseh hegedűművész, zeneszerző), tehát az osztrák zeneszerző helyett egy cseh lett a névadó.

Az egykori Koronázási Domb térnek hiába sikerült az első szlovákosítási hullámban legalább tükörfordításban megőriznie a nevét, még öt átnevezésen esett át, ahogy ezt fentebb részleteztük. A névsorból jól érzékelhető, hogy a magyar történelemtől egyre távolabb eső neveket kapott, az utolsót 1972-ben Lúdvít Štúrról. Úgy látszik, ezzel be is teljesedett a sorsa: hiába hívják *Štúrova ulicá*-nak az egykori *Baross Gábor utcá*-t, a szlovák hősnek a szlovák fővárosban teret is kellett kapnia. „Nehezen találhatunk Szlovákiában olyan várost, ahol ne volna *Štúr utca* vagy *Štúr tér*” (LOVISEK 2007: 131).

A magyar történelmi múlthoz való kötődése miatt gyökeresen meg kellett változtatni a *Nádor utca* nevét is, 1921-ben *Čulenova ulica* 'Čulen utca' (Marek, 1887–1957, szlovák antifasiszta politikus) lett. A *Császár út* neve sem volt összeegyeztethető a szlovák nemzeti öntudattal, már 1921-től *Mudroňova ulica*-ként található meg. Mudroň 1925-ban teret is kapott, az ORTVAY-nál 1905-ben még *Jakab városbíró tér*-ként található, azóta hatszor átkeresztelt közterület is ezt a nevet viselte 1937-ig. (1990-ben, ha nem is a történelmi hűségnek jobban megfelelő első szlovák nevet – *námestie richtára Jakuba* – de legalább a *Jakab* nevet és ezzel a második szlovák elnevezést visszakapta a tér, így ma ismét *Jakubovo námestie*; vö. 5.1.)

Kicsit rövidebb, de hasonló utat járt be a Zrínyi Miklós nevét viselő utca is: *Zrínyi utca* → 1923: *Zrinyiho ulica* 'Zrínyi utca' → 1927: *Zrinskeho ulica* 'Zrínyi utca' → 1933: *námestie Izidora Engla* 'Izidor Engel tér' (pozsonyi zsidó tisztségviselő, elöljáró) → 1939: *Zrinského ulica* (2001: *Zrinskeho* [!]). A rövid kitérőtől eltekintve máig Zrínyi maradhatott a névadó úgy, hogy a családnévnek a horvát változatát fogadták el – ékezettel vagy anélkül –, ezzel egyértelműen szlávossítva a magyar történelem nagy alakját.

A személynévcserékkel a fő probléma elsősorban az, hogy míg korábban a magyar vagy német névadók között jelentős többségben voltak azok, akik sokat tettek Pozsonyért, a helyükbe került szlovák (szláv) személyiségek között alig akad néhány, aki bármilyen módon a városhoz köthető, sőt gyakran alig lehet megtudni róluk valamit.

6. A pozsonyi utcanév-változtatások tanulságai. A mai és az egykori pozsonyi utca-
nevek tanulmányozása, a változások vizsgálata megerősíti, hogy a valamikori, tájékozódást segítő funkció ugyancsak háttérbe szorult az emlékeztető funkcióval szemben ugyanúgy, ahogy más településeken is. Igen jó példáit láthatjuk annak is, hogy főleg a 19. század utolsó évtizedeitől a magyar identitás kifejezése, erősítése meghatározóvá vált az utcanévadásban. Ez esetenként névváltozást is okozott, viszont továbbra is megmaradt a lakosság etnikai összetételének megfelelő kétnyelvű névhasználat. Ezt rögzítette ORTVAY TIVADAR is 1905-ben. Az 1920-as évektől kezdve megindult szlovák szimbolikus térfoglalás viszont gyökeresen átalakította az utcanévállományt. „Meghatározó szerepe volt az 1919 utáni összes történelmi korszakban annak a – Lubomír Lipták szlovák történész által megfogalmazott – motivációnak, hogy az utcanevekben ki kell hangsúlyozni a szlovák elemet. Ez a fajta kihangsúlyozás azonban a magyar nemzeti múlt és államiságra emlékeztető utca-
nevek teljes felszámolásához vezetett” (LOVISEK 2007: 135). A 2008-ban Párkányban tartott 15. Élőnyelvi Konferencián ugyancsak LOVISEK JÚLIA (2009) számolt be a pozsonyi magyarok mai utcanévhasználatát feltáró kérdőíves kutatásának eredményeiről, vagyis arról, hogy a magyar történelmi utcanevek ismerete a magyar identitású lakosság körében is mennyire visszaszorult. Mindez szoros összefüggést mutat azzal, hogy időközben a lakosság etnikai összetételében a szlovákok aránya meghaladta a 90%-ot, sőt a hivatalos nyelv is a szlovák lett, teljesen kiszorítva nemcsak a magyart, hanem a németet is. Ez a változás a 20. századi történelem ismeretében teljesen érthető és logikus ugyanúgy, mint az, hogy az új nevekkal nemcsak a magyar nyelvű elnevezéseket, hanem a magyar múltat is szinte teljes egészében sikerült eltüntetni legalábbis a történelmi városrészek utcanévtábláiról. Egy-két helyen nyomokban még fellelhető a magyar kultúra az utcák elnevezésében. Lehet, hogy a zene világában kevésbé érvényesült a politikum; ezt sugallja, hogy az újabban kiépült utcák között már található *Listova ulica* 'Liszt utca' és *Bartokova ulica* 'Bartók utca' is a *Mozartova*, *Haydnova*, *Rubinsteinova ulica*-k közelében. *Jokaiho*, *Madáchova*

és *Petőfiho ulica* ('Jókai, Madách és Petőfi utca') is található Pozsonyban, a Podunajské Biskupice (Pozsonypüspöki) városrészben, amely korábban önálló település volt. 1972-ben lett Pozsony része, a mai nevét is ekkor kapta. Az, hogy ebben a városrészben az utcanevtáblákon megmaradhettek a fenti magyar írók nevei, nem kis részben köszönhető annak, hogy születési helyük vagy származásuk alapján kapcsolatba lehet hozni őket a szlovák kultúrával, történelemmel.

Pozsony esetében külön érdekes, hogy az átnevezések mennyire gyakoriak voltak, és mennyire jellemzőek az egyes átnevezési hullámok. Az egykori, párhuzamosan használt magyar és német nevek jelentős része ugyan még ma is őrződik a szlovák tükörfordításokban (pl. *Bab, Kalapos*; vö. 3. táblázat); semleges voltuk miatt sem a pánszláv, sem a fasiszta, sem a kommunista ideológia nem kezdte ki őket. Ezek – ha csak közvetve is – a város történetére utalnak, általuk jól nyomon követhető az egykori természetes utcanevadás, a régi, középkori utcák elnevezésében érvényesülő eredeti funkció. Sőt esetenként tapasztalhatjuk, hogy kisebb-nagyobb kitérők után egy-egy közterület visszakapta azt a nevét (természetesen szlovákul), amely a legkorábbi volt (pl. *Posta utca*). Ezeknek a névrehabilitációs törekvéseknek örülhetünk, és csak remélni tudjuk, hogy nem csak Pozsonyban lehetünk tanúi ilyen visszanevezéseknek.

A későbbi, mesterséges névadással létrehozott utcanévek, amelyek főleg a 19. század közepétől a magyar történelmi és kulturális vonatkozásokat erősítették, mára nyomtalanul eltűntek. Különösen szomorú, hogy nemcsak azoknak a személyeknek a nevére nem emlékeztet egyetlen utcanevtábla sem, akik nem kapcsolódtak szorosan a városhoz, hanem azokéra sem, akik egykor sokat tettek Pozsonyért, itt voltak életük fontos állomásai, itt alkottak maradandót, hírt-nevet szerezve nemcsak a magyarságnak, hanem a város egész lakosságának is. Igaz, nemcsak a magyar, de más nem szlovák vagy szláv kötődésű nevek sem élhették túl ezt a folyamatot. Nem kegyelmeztek a Habsburgoknak, a német nemzetiségű városvezetőknek, sőt még a vallonoknak sem. Sajnálatos, hogy ideológiai okokból ebben a városban is felülírták az utcanevtáblákon őrződő történelmi emlékezetet. Ráadásul az átnevezések nem csak gyökeresen megváltoztatták az előző korok utcanéveit: részben sikerült elszűrkiteniük is a pozsonyi utcanévkincset azzal, hogy olyan új utcanévek kerültek használatba, amelyek nem kötődnek Pozsonyhoz, illetőleg még az utca valamely jellegzetességét sem tükrözik. Jól tudjuk, hogy ez nem csupán pozsonyi sajátosság, éppen ezért érdemes és tanulságos lenne módszeresen összevetni az utcanev-változtatási folyamatokat, a kiváltó okokat más régióbeli városok közterületneveinek változásaival a kulturális és ideológiai térfoglalás szempontjából.

Hivatkozott irodalom

- BALÁZS GÉZA 1997. Névpolitikai küzdőtér. In: B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY szerk., *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Miskolc, 1995. augusztus 28–30)* 1–2. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest–Miskolc. 2: 484–491.
- BÁRDI NÁNDOR 2013. *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

- ERŐSS ÁGNES 2009. Beregszász utcanevei a geopolitikai változások tükrében. In: BAJMÓCZY PÉTER – JÓZSA KLÁRA – PÓCSI GABRIELLA szerk., *Geográfus Doktoranduszok IX. Országos Konferenciája – Társadalomföldrajzi előadások*. Szegedi Tudományegyetem Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Tanszék, Szeged. 1–16.
- ERŐSS, ÁGNES 2017. Politics of street names and the reinvention of local heritage in the contested urban space of Oradea. *Hungarian Geographical Bulletin* 66: 353–367. <https://doi.org/10.15201/hungeobull.66.4.6>
- ERŐSS ÁGNES – TÁTRAI PATRIK – KOCSIS KÁROLY 2010. A nagyvárosi köztérnevek mint a geopolitikai változások tanúi. In: LÓKI JÓZSEF szerk., *Interdiszciplinaritás a természet- és társadalomtudományokban: tiszteletkötet Szabó József geográfus professzor 70. születésnapjára*. Debreceni Egyetem Természetföldrajzi és Geoinformatikai Tanszék, Debrecen. 87–94.
- HAJDÚ MIHÁLY 1975. *Budapest utcaneveinek névtani vizsgálata*. Nyelvtudományi Értekezések 87. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993/2007². *A helynevek nyelvi elemzése*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 67. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- HOFFMANN ISTVÁN 2003. *Magyar helynévkutatás 1958–2002*. A Magyar Névtárhivatal Kiadványai 7. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Debrecen.
- KÁLMÁN BÉLA 1989⁴. *A nevek világa*. 4. kiadás. Csokonai Kiadó, Debrecen.
- KISS LAJOS 1992. Cuius regio, eius nomen? *Magyar Tudomány* 37/2: 129–135.
- KOCSIS, KÁROLY – KOCSIS-HODOSI, ESZTER 1998. *Ethnic Geography of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin*. Geographical Research Institute and Minority Studies Programme Hungarian Academy of Sciences, Budapest.
- KOCSIS KÁROLY – TÁTRAI PATRIK szerk. 2015. *A Kárpát–Pannon-térség változó etnikai arculata*. Magyar Tudományos Akadémia Csillagászati és Földtudományi Központ Földrajztudományi Intézet, Budapest.
- LANSTYÁK ISTVÁN 1998. Utcanevek a múlt időkben. In: LANSTYÁK ISTVÁN szerk., *Nyelvünkben – otthon*. Nap Kiadó, Dunaszerdahely. 100–110.
- LOVISEK JÚLIA 2007. Pozsony utcaneveinek politikai indíttatású névváltoztatásai az első Csehszlovák Köztársaság megalakulása után. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 9/2: 127–136.
- LOVISEK JÚLIA 2009. A pozsonyi magyarok mai utcanévhasználata. In: BORBÉLY ANNA – VANČONÉ KREMMER ILDIKÓ – HATTYÁR HELGA szerk., *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák. 15. Élőnyelvi Konferencia, Párkány (Szlovákia), 2008. szeptember 4–6*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 101. MTA Nyelvtudományi Intézet – Gramma Nyelvi Iroda – Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar – Tinta Könyvkiadó, Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra. 283–292.
- Ortvay-adatbázis = <http://www.ortvay.eu> (2017. 12. 01.)
- ORTVAY TIVADAR 1991. *Pozsony város utcái és terei. A város története utca- és térnevekben*. Püski-Regio, Budapest.
- ORTVAY TIVADAR 2008a. *Pozsony város utcái és terei – Óváros*. Kalligram Kiadó, Budapest.
- ORTVAY TIVADAR 2008b. *Pozsony város utcái és terei – Terézváros*. Kalligram Kiadó, Budapest.
- ORTVAY TIVADAR 2009a. *Pozsony város utcái és terei – Ferenc József-város*. Kalligram Kiadó, Budapest.
- ORTVAY TIVADAR 2009b. *Pozsony város utcái és terei – Nándorváros*. Kalligram Kiadó, Budapest.
- ORTVAY TIVADAR 2009c. *Pozsony város utcái és terei – Újváros*. Kalligram Kiadó, Budapest.
- PSP.³ = *Pravidlá slovenského pravopisu*. 3., átdolgozott kiadás. Veda, Bratislava, 2000.
- SIMON ATTILA 2009. Nemzetállam-építés eszközei az első Csehszlovák Köztársaságban. *Közép-európai Közlemények* 2/2–3: 107–113.

- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SOLYMÁR IMRE 1984. Az utcanévadás „vezér-példája” 1831–32-ben: Buda városa. *Névtani Értesítő* 9: 137.
- T. SOMOGYI, MAGDA 2012. New Street Names in Budapest. In: ARCAMONE, MARIA GIOVANNA et al. eds., *Atti del XXII. Congresso Internazionale de Onomastiche. Sezione V. (Pisa 29 agosto–3 settembre 2005.) Toponomastica*. Università di Pisa, Pisa. 361–372.
- SZULOVSKY JÁNOS 2002. A helynevek politikumához. In: HOFFMANN ISTVÁN – JUHÁSZ DEZSŐ – PÉNTÉK JÁNOS szerk., *Hungarológia és dimenzionális nyelvszemlélet. Előadások az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson (Jyväskylä, 2001. augusztus 6–10)*. Debreceni Egyetem, Debrecen–Jyväskylä. 107–120.
- VINCZE LÁSZLÓ 1997. Tulajdonnév és köznévi, előtag és utótag kölcsönös viszonya Pozsony utcaneveiben. In: B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY szerk., *Az. V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Miskolc, 1995. augusztus 28–30)* 1–2. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. Magyar Nyelvtudományi Társaság – Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézet, Budapest–Miskolc. 2: 406–414.

T. SOMOGYI MAGDA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7665-3660>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

TINER TIBOR

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3498-5851>

Magyar Tudományos Akadémia

Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont

Földrajztudományi Intézet

MAGDA T. SOMOGYI – TIBOR TINER, *Changes of street names through the example of Pozsony [Bratislava]*

In the introduction, the authors briefly outline the history of Bratislava, focusing especially on the momentous events of the 20th century. As a starting point, characteristic groups of 1905 street names are observed concerning motivation, components and semantic background (cf. ORTVAY, Pozsony város utcái és terei [Streets and squares in the city of Bratislava]). Special attention is given to street names that can be connected to Hungarian history and culture. The discussion of street name changes in Bratislava is based on the ortvay.eu database; street name changes between the 1920s and the 2010s are examined according to frequency, motivation and time period. Both frequency and motivation are closely related to the above mentioned momentous events, such as repeated fundamental changes in politics and constitutional laws. As a result, they are connected to virtual space occupation; although several streets and squares of the town were renamed not only around regime changes, but within politically coherent time periods. Finally, the authors explore how well the history of the city is represented in the present-day names of streets and squares in Bratislava, and propose similar contrastive studies of the history of street names in towns of other regions.

A helynevek rendszere, funkciója és fordíthatósága A tűz és jég dala című fantasyciklusban

1. Bevezetés. Az angol George R. R. Martin nagysikerű könyvsorozata és a belőle készült filmsorozat egyaránt befejezésre vár még, de már most több szempontból is úttörő jelenséggé nőtte ki magát. Ezt nemcsak az izgalmasan szövött cselekményszálainak és a színes, megkapó karaktereinek köszönheti, hanem a megteremtett világ első látásra talán fel sem tűnő, de nagyon is létező szabályosságából adódó realisztikus és valóságra emlékeztető atmoszférájának is. Az a következetesség és energia, amit a szerző a világépítés egyik legfontosabb elemére, a tér és a helyszínek megalkotásába és ezek elnevezésébe fektetett, számos elemeznivaló témát szolgáltat az érdeklődőknek. A fantaszirodalomban hangsúlyos a sajátos környezet, a tér megteremtése. Ennek megalkotásához az egyik legfőbb eszköz a helynévadás és -használat, hiszen ezek segítik az olvasók fiktív térben való tájékozódását. A továbbiakban ezt, valamint a helynevek többi fontos funkcióját igyekszem bemutatni.

Korábbi tanulmányomban A tűz és jég dala ciklus személy- és állatneveit vizsgáltam (HORVÁTH 2015). Bár BURELBACK (1982: 132) szerint az epikus fantasyre általában éppen az a jellemző, hogy igyekszik kerülni az olvasó számára ismerős elnevezéseket, kutatásom során arra az eredményre jutottam, hogy Martin a személynevek terén ragaszkodott a valós világ hagyományaihoz, szem előtt tartva a praktikumot és a logikát. Ez felveti a kérdést: vajon a helynevek esetében is erre törekedett?

E kérdés megválaszolásában a regények törzsszövege mellett néhány kiegészítő kötet, főként A tűz és jég dala világa című nagy lélegzetvételű, Martin világának történelmét, kultúráját és földrajzát bemutató mű lesz a segítségemre. Az ebben, valamint a sorozat köteteiben található térképek elengedhetetlen segítséget nyújtanak a téma feldolgozásához.

Elsőként, egy nagyobb területi egységekre koncentráló áttekintésben a teremtett világ kontinenseinek és a rajtuk található tartományoknak a neveit fogom vizsgálni. A leglogikusabb és legáttekinthetőbb módszernek azt tartom, ha a nagyobb egységektől közelítünk a kisebbek felé, bár egy ponton ezt meg kell törnöm: szükséges, hogy a két fő kontinens nagyobb területeit és általános jellemzőit rögtön egymás után elemezzem, mert a későbbiekben információhiány miatt (tudniillik a cselekmény legnagyobb része nem ott játszódik) az egyiket némileg mellőznöm kell majd. Ezután a helynévadás lehetséges indítékait igyekszem felderíteni, majd arra keresem a választ, hogy van-e a helyneveknek bármilyen, cselekménnyel összefüggő jelentése vagy funkciója. Végül a magyar fordítás alapelveit és azok alkalmazását vizsgálom meg közelebbről.

2. A vizsgált világ. A kötetek elején található térképek kiválóan szemléltetik, milyen óriási és részletesen kidolgozott világról beszélünk A tűz és jég dala esetében. Két teljesen ismert kontinensről van tudomásunk (Westeros és Essos), és még további kettő jelenik meg az említés szintjén, Sothoryos és Ulthos. Ezek az olvasók számára is látható földrészek méretükben és változatosságukban egyaránt rendkívüliek: jeges, északi területekkel,

szeles, zord szigetekkel, kiváló termőfölddel és kellemes klímával rendelkező folyóvidékekkel, mediterrán éghajlatú részekkel, valamint kiszáradt, sivatagos helyekkel is találkozunk a történetet olvasva. Ennek megfelelően a lakosság is változatos: minden kisebb-nagyobb csoport saját kultúrával, értékrenddel és történelmi háttérrel rendelkezik. A tűz és jég dala világában. Ez nemcsak indokolja, hanem elvárassá is teszi, hogy a sokszínűség a földrajzi jelenségek elnevezésében is érezhető legyen. A névalak, a névadás indítéka, az esetleges idegen nyelveken történő névadás mind eszközei annak, hogy a szerző jellegzetessé és hitelessé tegye a történetének háttérrel adó világot.

Ezt a hitelességet azzal éri el, hogy – J. SOLTÉSZ kifejezésével élve (1979: 25) – „névszerű”, rendszert alkotó elnevezések megalkotására törekszik. A későbbiekben látni fogjuk, hogy A tűz és jég dala helyneveinek rendszere erős hasonlóságot mutat a valós névadás rendszerével, névanyaga pedig olyan névanyagokból merítkezik, mint például a középkori Anglia római, angolszász, illetve normann elemeket ötvöző helynevei, illetve azok részei. Rendszeresen használja például az angolban gyakori helynévvégződéseket, amint azt a *Sisterton* nevű, a *Three Sisters* (*Három Nővér*) nevű szigeten található település kapcsán is láthatjuk: a ’falu’, ’falva’, ’település’ jelentést hordozó *-ton* végződés ugyanis gyakori az angol településnevekben (vö. BÖLCSKEI 2010: 256).

3.1. Westeros nagyobb földrajzi egységeinek, tartományainak névrendszere.

Westeros, a nyugati kontinens ad otthont az események legnagyobb részének. Gyakran pontatlanságból a *The Seven Kingdoms* (*Hét Királyság*) szinonimájaként emlegetik, pedig a *Westeros* valójában annak földrésznek a neve, amelyen a Hét Királyság, valamint a királyság határain kívüli részek, a *The Gift* (*Adomány*) és a *Beyond the Wall* (*Falon túl*) nevű területek találhatók. Itt ismét érdemes kiemelni a középkori angol történelemre való utalást, hiszen a mai Anglia a kora középkorban szintén hét önálló királyságból állt, melyeket a történettudomány összefoglaló néven *Heptarchy*-ként (*Heptarchia*) emleget.¹

Maga a *The Seven Kingdoms* (*Hét Királyság*) elnevezés a regények cselekményét háromszáz évvel megelőző állapotra utal, mikor Hódító Aegon (a név utalás Hódító Vilmosra) egyesítette a kontinensen található hét, egymástól független királyságot. Pontatlansága ellenére ez az elnevezés akkor is használatban maradt, amikor a különböző háborúk miatt nem hét királyság tartozott a birodalomhoz. Az első regény kezdetén többek között ennyi egység alkotja az államot, egy uralkodó kezében összpontosul a hatalom, ám halála és az örökösödési problémák olyan folyamatokat indítanak el, amelyek során a nagyobb családok egész sora tesz lépéseket autonómiája visszaállítása érdekében.

Bár a modell nagyon is valóságos, a valós gyakorlattal ellentétben a regényben nem jelenik meg az a fajta elnevezés, melyben egy népnév és egy birtokra utaló névelem kapcsolódik össze (pl. a magyar *-ország* vagy az angol *-land*). Az utóbbival találkozunk például a *The Crownlands* (*Koronaföldek*) vagy a *The Stormlands* (*Viharföldek*) nevekben, de a névforma első része – annak ellenére, hogy az ott lakókra utal – nem egy nép neve. Ez nem is lett volna járható út, hiszen a királyságok területén – például Európával ellentétben – nem élnek különböző népek. A nyelv egységes, a kultúra is mintha csak az éghajlattól

¹ Itt szeretném megköszönni a tanulmány lektorainak, hogy felhívták figyelmemet több, az angol történelemmel és helynévrendszerrel kapcsolatos összefüggésre.

függően változna, nincsenek nagy eltérések. A regényekben nem etnikumok, népek vagy népcsoportok szerint szerveződnek a közigazgatási egységek, hanem a legerősebb, leg-rangosabb nemesi családok körül kialakult hűbéri láncról és az általuk birtokolt területekről beszélünk. Ezeknek a területeknek a lakói csak a legritkább esetben viselnek megkülönböztető elnevezést, de azokat sem tekinthetjük népneveknek. Inkább informális csoportnevek ezek, melyek mindössze a karakterek identitása és a kommunikáció megkönnyítése szempontjából lényegesek (bővebben l. az 5. pontban). Mivel a nagyobb területeket nemigen nevezhetjük országoknak, találókbb őket tartományoknak hívni. Ezen tartományok egy részének elnevezése állandóbb, kulturális különbségek híján valamilyen, a többi tartománytól markánsabban elütő tulajdonságon alapszik.

3.1.1. Természeti adottságon alapuló tartománynevek. Ilyen megkülönböztető tulajdonság lehet a területre jellemző természeti adottság, domborzat vagy elhelyezkedés. Ide tartozik például a *The North (Észak)*, *The Riverlands (Folyóvidék)*, *The Vale (Völgy)*, *The Westerlands (Nyugatvidék)*, *The Reach (Síkvidék)*, *The Stormlands*² (*Viharföldek*). E névanyag egyszerűnek, fantáziátlanak tűnhet, de a fentebb említett politikai és kulturális berendezkedés fényében logikusabb megoldás aligha lehetséges. A *Beyond the Wall (Falon túli területek)* nevű rész nem tartozik a Hét Királysághoz, amint azt a neve is sugallja. Sem angolul, sem magyarul nem tűnik egyértelműen tulajdonnévnek, csupán körülírja a terület elhelyezkedését a kulcsfontosságú *The Wall*-hoz (*Fal*) képest. Ebbe a csoportba tartozik az *Iron Islands (Vas-szigetek)* név is. A szigetcsoport az érclelőhelyekben való gazdagságáról kaphatta a nevét, lakosainak neve – *ironborns (vasszülöttek)* – azonban már azt is sugallja, hogy milyen jellemvonásokat tartanak fontosnak, mit akarnak közvetíteni magukról a világ felé: ideáljuk az erős akaratú, szívós és harcias ember; ezt jelenti vasszülöttnak lenni. Ez az összefüggés annyira erős az ideál és a név között, hogy nehéz eldönteni, a szigetcsoport kapta-e a nevét a lakóiról, vagy fordítva. Mindenesetre a háttértörténetet feldolgozó kötetből arra következtethetünk, hogy a helynév volt a korábbi (vö. Martin–García–Antonsson 2014: 175).

3.1.2. Lakosokra utaló tartománynevek. Ahogy a fenti példán is láthattuk, a névadás motivációjának feltárásához olykor elengedhetetlen a teremtett világ történelmével kapcsolatos információk figyelembevétele. Így lehet lakosokkal kapcsolatos metonimikus névként értékelni a *The Crownlands (Korona-földek)* nevet is, melynek denotátuma a Hét Királyság központjaként a mindenkori király lakhelyének ad otthont. Szintén ide sorolható a *Dorne*, vagyis annak a területnek a neve, amelyet a Westeros elsőként kolonizáló emberek érintettek. Esszéről egy földnyúlványon, „hídon” keresztül mentek át, amelynek a neve *Arm of Dorne (Dorne Karja)* volt; a történet szerint ebből szintén metonimikusan

² Bár a névadás indítékának a kontinens e részét sújtó őszi viharokat tartják a történet szereplői, nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a fiktív történelem során ezen a területen háborúztak az ún. Viharkirályok (Storm Kings) is, ezért a tartomány esetleg róluk is kaphatta volna a nevét. Mivel azonban ennek az akkor még autonóm államnak a neve már e háború előtt is a viharra utalt (*Kingdom of the Storm* ’a vihar birodalma’; vö. Martin–García–Antonsson 2014: 221–226), a fenti név inkább tartozik a földrajzi és környezeti körülményekkel kapcsolatos elnevezések sorába.

keletkezett a tartomány és a lakosok neve (*dornishmen* [*dorne-iak*]). (Magának a *Dorne* elnevezésnek az eredetéről nincs információnk.) Erre a képzésmódra szintén látunk angol előzményeket: az *-ish* képző jellemzően helynévből képez nép- vagy csoportnevet (pl. *Ireland* 'Írország' > *irishmen* 'írek', *Kent* > *kentishmen* 'kentiek').

3.2. Westeros központi várainak, városainak névrendszere. A fő tartományok mellett a történetben kiemelt fontosságúak a fenti területek központi várai vagy városai is, melyek az adott terület centrumaként és a legfőbb nemesi család lakhelyéül szolgálnak. A hatalom megtartásának vagy elvesztésének a szimbólumai ezek: aki uralja a várat, azé az egész terület fölötti hatalom. Kiemelt szerepükre elnevezéseik is rámutatnak: a legtöbb esetben szoros összefüggésben állnak a területnek vagy a birtokos családnak a nevével.

3.2.1. Tartománnyal összefüggő név. A *Strom's End* (*Viharvég*) nevű várról könnyen megjegyezhető, hogy a Viharföldre tartozik, ahogy *Winterfell*-ről (*Deres*) sem nehéz megállapítani, hogy Észak központja. Ugyanígy *Riverrun* (*Zúgó*) a Folyóvidék legfőbb vára, a Koronaföldre pedig *King's Landing* (*Királyvár*). A *The Reach* (*Síkvidék*) nevű rész egy nagy, terményekben gazdag, sík terület. A Vas-szigeteken található *Pyke* nevű kastély annak a szigetszoportnak az egyik tagjáról kapta a nevét, amelyen áll. (Az, hogy a sziget honnan kapta a nevét, nem derül ki a történetből.)

3.2.2. Birtokosokkal összefüggő név. Akárcsak a területre, a családokra tett utalásnak is több módját látjuk a névanyagban, ezek azonban nem olyan magától értetődöek, hogy az összefüggések a családokkal kapcsolatos információk nélkül is nyilvánvalók legyenek. A *Sunspear* (*Napdárda*) például a *dorne-i* Martell család címerére utal, mely egy napot és egy dárdát ábrázol. Ehhez hasonló elven működik a címerében a sást szerepeltető Arryn család székhelyének neve, az *Eyrie* (*Sasfészek*) is, mely az angol *aerie* 'sasfészek', 'erőd, vár' jelentésű szó változata. Ezekben viszonylag egyszerű meglátni az összefüggést a család és a vár neve között, szemben a Nyugatvidéken elhelyezkedő *Casterly Rock* (*Casterly-hegy*³) nevű várral. Szigorúan véve ez is a családokra utaló nevekhez sorolandó, ám abban eltér a korábban említettektől, hogy míg azok a családok címereire utalnak, ez a korábban itt székelő dinasztiára, a Casterly családra mutat vissza.

Ez utóbbi név rávilágít A tűz és jég dala világának egy újabb sajátosságára: a fiktív történelem során, úgy tűnik, nem történnek átnevezések. Amennyire tudjuk, minden főbb földrajzi név pontosan ugyanaz, mint Hódító Aegon idején, vagyis háromszáz évvel a történet fősodra előtt volt. Pedig ha a királyságok/tartományok neveit nem is, de a főbb székhelyeket (kvázi fővárosokét) indokolt lehetne megváltoztatni, különösen az olyan esetekben, mint Casterly Rocké: a Lannister-ház ugyanis erőszakkal vette el a hatalmat a Casterly családtól, és egy névmódosítás fontos szimbóluma lehetne pozíciójuk megerősítésének.

3.3. A Falon túli területek névrendszere. A Hét Királyságon kívüli, a Falon túl elhelyezkedő, vadak lakta részek alapvetően nem mutatnak nagy eltérést a királyságban

³ A fordítás korábbi változatában a rendszerhez kevésbé illeszkedő módon *Kaszter-hegy*. (Erről bővebben I. a 6. részben.)

található nevekhez képest, bár néhol felsejlik egy jellegzetesség, amely a személynév esetében erőteljesebben érzékelhető: a skandináv kultúrával való összecsengés (vö. *Skagos* [*Skagos*], *Skane* [*Skane*], *Storrol'd's Point* [*Storrol'd foka*]). Ezek az elnevezések a személynévvel együtt megteremtik a Falon túli terület saját világát, egyúttal pedig az angliai helynevekben a kora középkori dán hódításból eredő skandináv réteghez is kapcsolódnak.

3.4. Essos névrendszere. Nemcsak a regények cselekménye, hanem a névanyag szempontjából is érdekes megoldás, hogy két, egymástól ennyire elütő társadalmi rendszerű, eltérő hagyományokat követő kontinenst szerepeltet az író. Itt nem a Westeroson megismert, feudális jellegű berendezkedés a jellemző. A hatalom a kontinens egy jó részén rabszolgatartó városok között oszlik meg, elsősorban kereskedelmi alapon. Kilenc ilyen város található a térképen: Braavos, Myr, Pentos, Volantis, Lorath, Lys, Thyros, Norvos és Qohor. Mivel ezen a kontinensen különböző változatokban az ún. valyr nyelvet beszélnek, nevük valószínűleg ezen a nyelven lehet átlátszó. Néhányuk hasonlít valós nyelvi kifejezésekre; például a *Pentos*-ról a görög *penta* 'öt' szó juthat eszünkbe, de hogy a városnak köze van-e bármilyen szempontból ehhez a számnévhez, nem derül ki. Ám mivel a név a szerző által kitalált nyelv eleme, s e nyelv feltételezhető valós nyelvi alapjai jelenleg nem ismertek, ez a hasonlóság egyelőre a véletlen művének tekintendő.

A városokon kívül található területek nevei között megint csak többször találunk megfigyelhetetlen neveket; számuk jóval nagyobb itt, mint Westeroson. Ott a neveket alkotó szavak, ha a mögöttük húzódó történelmi vagy társadalmi folyamatokat, ennél fogva pedig magukat a neveket nem is értjük elsőre, önmagukban értelmezhetők, de az essosi nevek idegenül hatnak. A Rhoyme például Essos legfőbb folyója, de nem tudjuk, honnan eredeztethető a neve (bár alakja a *Rajná*-val [ang. *Rhine*] mutat hasonlóságot, ennek a történet szempontjából nincs különösebb jelentősége). Jelen van néhány olyan név is, amelyeknek mindössze az egyik névrésze kérdéses, a másikkal ugyanis legalább kiderül, milyen helyfajta nevéül szolgál. Így a *Hills of Norvos* (*Norvosi-hegyek*) elárulja, hogy hegyekről van szó, de mint fentebb láttuk, maga a *Norvos* ismeretlen eredetű az olvasó számára.

Természetesen e földrészen is vannak az olvasó számára átlátszó, azaz az eredetiben angol, a történet szerint tehát a közös nyelven született nevek: *The Disputed Lands* (*Vitattott Földek*), *The Gulf of Grief* (*Bánat-öböl*), *The Black Cliffs* (*Fekete-sziklák*).

4. A helynevek rendszere funkcionális-szemantikai tulajdonságaik alapján. A helynevek elemzése több szempont szerint lehetséges. Ezek közül a jelenlegi témához a HOFFMANN-féle funkcionális-szemantikai szempontú rendszerezést (1993/2007²) találtam a legalkalmasabbnak, néhány pontban ugyanakkor szükség volt ennek módosítására a regénysorozat névanyagának megfelelően. Az egy- és kétrészes nevek éles elkülönítése jelen tanulmányban nem indokolt, így nem állítok fel külön-külön tipológiát számukra, de a példákat – HOFFMANN nyomán – úgy tüntetem fel, hogy látható legyen, melyik névrész alapján soroltam őket az adott kategóriába.

Az eredeti szöveg és a magyar fordítás közötti különbségekre a későbbiekben még bővebben kitérek, azt azonban már itt szükséges megjegyezni, hogy jelen besorolás az eredeti, angol elnevezés alapján történik. Előfordul ugyanis, hogy az angol és a magyar helynév eltérő kategóriába tartozik, sőt az egyik egy-, a másik pedig kétrészes (l. az adott példához tartozó lábjegyzetet). A kategorizáció elsődleges célja, hogy rávilágítson az

eredeti névanyag sokszínűségére, de az is kiderül belőle, hogy a fordítás a szemantikai mellett a szerkezeti jellemzőket is meg tudta-e őrizni.

Az egy- és kétrészes helynevek funkcionális-szemantikai besorolása tehát a következőképpen alakul:

1. megnevezi magát a helyet: *The Crag* (Szirt), *The Rills* (Folyóvidék)
2. kifejezi a hely valamely sajátosságát:
 - a) a hely tulajdonsága
 - mérete: *Long/Lake* (Hosszú/folyó), *Great/Wyk* (Nagy/Wyk)
 - alakja: *The Bite* (Harapás), *The Axe* (Fejsze)
 - anyaga: *Iron/Islands* (Vas/szigetek), *Sand/stone* (Homok/kő)
 - színe: *Red/Lake* (Vörös/tó), *Black water/bay* (Feketevíz/öböl)
 - kora: *Old/town* (Ó/város), *New/Ghis* (Új/Ghis)
 - funkciója, működése: *Slaver's/Bay* (Rabszolga/öböl⁴)
 - folyása: *Tumblestone* (Kőzúzó)
 - éghajlata: *The Bay of/Ice* (Jég/öböl)
 - b) a hely viszonya valamely külső dologhoz, körülményhez:
 - növényzethez: *Red Flower/Vale* (Vörös Virág/Völgy), *Lemon/wood* (Citrom/erdő)
 - állatvilághoz: *The Bay of/Seals* (Fóka/öböl)
 - birtokoshoz, használóhoz: *Sunspear* (Napdárda) – a birtokos Martell család címere (egy nap és egy dárda)
 - lakosokhoz: *Isle/of Women* (Nők/szigete), *Dothraki/Sea* (Dothraki/tenger)
 - eseményhez: *Kingsgrave* (Királysír) – a Manwoody család alapítója ezen a helyen ölt meg egy királyt
 - c) a hely valamilyen más helyhez való viszonya:
 - a hely valaminek a része: *Long/Sister* (Hosszú/Nővér)⁵
 - a hely pontos elhelyezkedése:
 - víz közelében: *Water/Gardens* (Víz/kertek), *Eastwatch/by the Sea* (Tengermelléki/Keleti Őrség)
 - lakott terület közelében: *Forest/of Qohor* (Qohori/erdő)⁶
 - irány megjelölése: *North* (Észak)
 - a hely viszonyított helyzete: *North of the Wall* (A Falon túl)
 - d) többféleképpen elemezhető: *Frost/fangs* (Jégagyarak) – lehet anyagra, alakra, valamint éghajlatra utaló név.

A fenti példák természetesen nem elegendők ahhoz, hogy teljesen átláthassuk a névanyag egészét (számszerűsített, kifejezetten a névadási motivációkra vonatkozó adatokra, habár más rendszerben l. HALÁSZ 2017), de bizonyos következtetések így is levonhatók.

⁴ A fordítás nem pontosan adja vissza az eredeti jelentését, hiszen a *slaver* jelentése 'rabszolga-kereskedő'. Az öböl a rabszolga-kereskedelem működtetésében kiemelt szerepet játszik, így mind az angol, mind a magyar változat alapján ebbe a kategóriába kerülne a név.

⁵ A *Three Sister* (Három Nővér) szigetcsoport egyik tagja.

⁶ *Qohor*: a szabad városok egyike Essoson.

Eszerint a helynevek többsége kétrészes, és többnyire sajátosságra utalók. Nagy gyakorisággal látunk bennük földrajzi köznévi elemeket, amelyek komoly segítséget nyújtanak a denotátum azonosításában. Az előtagok sokszínűbbek; ezekből többnyire a névadás indítékát ismerjük meg. Emellett néhány esetben az adott hely topográfiai jellemzői is ezekből következethetők ki. Északon például a hideg éghajlattal kapcsolatos szavakat látjuk a nevekben: *The Shivering Sea* (*Reszkető Tenger*), *Bay of Seals* (*Fóka-öböl*), *Bay of Ice* (*Jégöböl*), *Winterfell* (*Deres*), a másik oldalon pedig ott vannak a Dorne-hoz tartozó helynevek, melyek a hőségre, esetenként élehetetlenül száraz környezetre utalnak: *Sandstone* (*Homokkő*), *Lemonwood* (*Citromerdő*), *Boneway* (*Csont út*), *Hellholt* (*Ördögliget*). Ezek nagyban segítik az olvasót az adott helynek a már ismert vidékekhez és népekhez kapcsolásában. A leírók mellett találunk metaforikus elnevezést is: a *Dothraki Sea* például nem tengert, hanem egy végtelennek tűnő pusztaságot jelöl meg, melynek magas fűből álló növényzete úgy hullámszik a szélben, mint a tenger.

A fenti rendszerezésből és a további elemzésből is kihagytam a névanyag egy jelentős részét: a szerző által alkotott, fiktív nyelv helynevei ugyanis átláthatóságuk hiányában nem szerepelhetnek e tipológiában, kivéve ha viszonyítási pontként szerepelnek (pl. a *Forest of Qohor* névben a *Qohor*), hiszen ekkor nem a fiktív nyelvű névrész jelentése a fontos.

5. A helynevek metonimikus használata. A névalkotáskor rendkívül fontos az a nézőpont, illetve azok a kulturális, történelmi, politikai és egyéb körülmények, melyekből a névadók kiindulnak. Ugyanis – mint BÁRCZI (1958: 146) írja a földrajzi nevek típusaival kapcsolatban – a lakosok gondolkodásmódja és lelkivilága jelentős szerepet játszik ezek kialakításában és használatában. Ez a folyamat a fikcióban, kiváltképp a fantasztikus irodalomban visszafelé is működhet: a származási hely és a földrajzi nevek kisebb-nagyobb mértékben hatással lehetnek a történet karaktereinek személyiségére, sorsára.

A regényfolyam westerosi szereplői az etnikai eltérés szinte teljes hiánya ellenére erős és meghatározó vonásnak tartják saját identitásuk szempontjából a származási helyüket (különösen a Vas-szigeteket uraló Greyjoyok és Észak szinte összes családja). A korábban már említett *ironborn* (*vasszüllött*) kifejezés esetében, mint fentebb láttuk, szoros az összefüggés a helynév – *Iron Islands* (*Vas-szigetek*) – és a lakosok önelnevezése között. Észak esetében hasonló a helyzet. A történetben többször elhangzik, hogy az itt élő családok az *északiak*, majd a történet előrehaladtával kifejezetten *The North*-ként, azaz a helynévi értelemben vett, nagybetűs *Észak*-ként emlegetik magukat, mely így sokkal többet jelent pusztán helynévnél. Gyakori, hogy megszemélyesítve használják ezt a nevet (pl. „Észak nem felejt”), nyilvánvalóvá téve, hogy nem a földrajzi értelemben vett Északról van szó, hanem az ott élő családok szövetségéről.

A fenti esetekben egy nagyobb területet vagy több családot összefogó csoportot jelölnek a helynevek metonimikusan, de van példa egy szűkebb közösség, dinasztia hasonló elven működő elnevezésére is. Ekkor nem a tartomány, hanem a székhely nevéből indulnak ki. *Highgarden*, vagyis *Égikert* a Tyrell család székhelye a *The Reach* (*Síkvidék*) nevű területen, mely híres gazdag termőföldjeiről, kiváló ételeiről és italairól, illetve szükség esetén tekintélyes hadsereget is képes felállítani. Gyakori, hogy ezt a családnevet, valamint a székhely nevét metonimikusan az egész tartományra utalva használják.

6. A tűz és jég dala helyneveinek fordítása. Mivel a magyar változatban többen is dolgoztak, e kérdés kapcsán nem hagyhatók figyelmen kívül a fordítás születésének

körülményei, ezek ugyanis több esetben a nevek fordítását is befolyásolták. Miután a kötetekben a kiadó nem tüntetett fel arra vonatkozó információt, hogy hányadik kiadást tartjuk a kezünkben, nem tudunk annál pontosabban mondani, mint hogy az első három rész korai kiadásában Pétersz Tamás szövegével találkozhatnak az olvasók, ám A varjak lakomája előkészületei közben, 2013-ban egy új fordító, Novák Gábor kapcsolódott be a munkába. A későbbiekben vele folytatódott a munka az ötödik, jelenleg utoljára megjelent rész kapcsán, valamint ő dolgozta át, egységesítette visszamenőleg az első három rész szövegét is; ez a folyamat 2015-re ért véget.⁷ Ezért lehetséges, hogy bizonyos helynevek (és természetesen más szövegelemek) több változatban is léteznek, és az egységes kép megtörik. Az utólagos átdolgozás, illetve a negyedik résztől érvényes koncepcióváltás elsődleges célja mindenesetre éppen a terminológiának és a minket is érintő neveknek az egységesítésére való törekvés volt.

Lássuk először az alapelveket, amelyek mindkét fordító munkáját meghatározták. Westeros esetében, mivel lakosai többnyire az olvasó számára is átlátszó etimológiai jelentésű helyneveket használnak nemcsak a hegyek, folyók stb., hanem a városok, várak, építmények, nagyobb közigazgatási egységek elnevezésére is, a szó szerinti fordítás indokolt és lehetséges. Ebből a szempontból a legegyszerűbbek azok az esetek, amikor a szóneveket magyarra fordítva ugyanazt a jelentést hordozó, a magyarban is névszerű kifejezést kapunk; pl. *Wolfswood* > *Farkaserdő*, *The Neck* > *Nyak*. A több közszoji névrészt tartalmazó helynevek (pl. *Red Lake* > *Vörös-tó*, *Shield Islands* > *Pajzs-szigetek*, *Dragonstone* > *Sárkánykő*, *Golden Tooth* > *Aranyfog*, *Castle Black* > *Feketevár*) esetében sem nehéz elérni a szó szerinti fordítást. Amennyiben a név a közszoji mellett tulajdonnévi részt tartalmaz, a közszo fordítódik, a tulajdonnév pedig természetesen megmarad: *Moat Cailin* > *Cailin-árok*, *Flint's Finger* > *Flint Ujja*, *Sea of Dorne* > *Dorne-tenger*. Ez adja meg a választ arra a kérdésre (SOHÁR 2015: 40), hogy például a *Flint Cliffs* miért fordítandó *Flint-sziklák*-ra, holott a *flint* angol szót le lehetne fordítani *ková*-ra. A *Flint* ugyanis ebben az esetben családnévi, nem pedig közszoji eredetű névrész, és a családnéveket A tűz és jég dalában következetesen nem fordítják le a fordítók (vö. HORVÁTH 2015: 63).

Előfordul viszont, hogy bár az eredeti névnek az angolul beszélők számára van felismerhető jelentése, a magyar nyelvnek nincs rá közvetlen megfelelője, vagy ha van, az félreérthető vagy ügyetlen lenne. Ilyen esetekben továbbra is azt kell elérni, hogy a célnyelv beszélőiben ugyanazt a hatást keltse a név, mint az eredeti nyelv ismerőiben (vö. FARKAS 2007: 167–168). Így lesz a *Riverrun* nevű várnak *Zúgó* a magyar megfelelője. Az eredeti összetett szó lefordítása nem volt lehetséges, de a kapcsolódási pont, a terület közelében található folyókra, illetve azok zúgására tett utalás megmaradt. Ugyanilyen alapon működik a *Winterfell* > *Deres* fordítás. Ebben az esetben a tél és a hideg az, aminek mindkét nyelven át kell szűrődnie.

A magyar fordítás a *the* névelőket egyáltalán nem veszi figyelembe, hiszen a névelő helynévbéli szerepeltetése idegen lenne a magyartól; pl. *The Riverlands* > *Folyóvidék*, *The Narrow Sea* > *Keskeny-tenger*, *The Neck* > *Nyak* stb. A névelő elhagyása még akkor is megtörténik, ha a név nem fordítható: *The Vaith* > *Vaith* (folyó). A névelő elhagyása ugyan módosításnak minősül, de ettől még megvalósulhat egy jelentést tökéletesen átadó fordítás.

⁷ Stemler Miklósnak, a kötetek szerkesztőjének szíves szóbeli közlése alapján.

A nem fordítható helynevek közé azok tartoznak, amelyeknek sem magából a névből, sem a történetből nem derül ki a jelentésük. Ezek többnyire nem a közös nyelvet használó területen találhatók, hanem Essoson, esetleg a Falon túl; pl. *Myr*, *Volantis*, *Yunkai*, *Skagos*. Persze Westerosról, vagyis a közös nyelvet használó területről is tudunk ilyen példákat mondani: *Kayce*, *Bandallon*, *Castamere*. Ez szintén fokozza a névrendszer valószínűségét, hiszen minden nyelvben vannak jelnevek, amelyeknek az etimológiai jelentése az idők folyamán elhomályosult, vagy más nyelvből eredve már átvételükkor sem volt ismert.

Van olyan helynév, amely bár nincs lefordítva, a történet ismeretének fényében felismerhető benne az etimológiai jelentés; pl. *Vaes Dothrak*. Mivel tudjuk, hogy ez a dothraki nevű nép egyetlen városának a neve, sejthető, hogy a *vaes* jelentése 'egyfajta település'.

A fent ábrázolt kép nem mindig egységes, ezt tárgyalva válik fontossá a fordítócsere tekintetbevétele. A fenti erős rendszerszerűség ellenére pár magyar név érv lehet a következetlenség mellett. A leggyakrabban felhozott példa az olvasók és a szöveget tanulmányozók részéről a *Casterly-hegy* > *Kaszter-hegy* kérdése. A korai kiadásokban a *Kaszter-hegy* formával találkoztunk, amiről ekkor az első fordító még nem tudhatta, hogy valójában családnevet, vagyis nem fordítható névrészt tartalmaz. Miután ezt a történet nyilvánvalóvá tette, az új fordító keze alatt az elnevezés *Casterly-hegy* lett, amely már követi a fent említett fordítási elvet.

Megjegyzendő még, hogy a térképmelléletek fordítása olykor nincs összhangban a szöveggel. Így az első rész, a Trónok harca első térképén, mely Északot ábrázolja, a *Bite* (egy öböl neve) eredeti formában szerepel (ráadásul hibásan, hiszen angolul *The Bite*), ahogyan az *Eyrie* is. Még ha az öböl nem is szerepel nevesítve a történetben, az *Eyrie* fordítatlanul hagyása akkor is probléma, hiszen e helyszín a szövegben a *Sasfészek* nevet kapta. (Megjegyzendő, hogy A tűz és jég dala világa című kiadványnak a regényekétől eltérő fordítói a *The Bite*-ot is lefordították *Harapás*-ként.) Mint a szerkesztő megerősítette, a térkép ezen eltérései a szöveghez képest semmiféle koncepciónak vagy sémának nem részei: valószínűleg véletlen technikai hibáról van szó.

7. Összegzés. SOHÁR ANIKÓ (2015: 39–41) álláspontja szerint A tűz és jég dala tulajdonneveinek, így helyneveinek a fordítása is következtelen, látszik rajtuk a „vegyes bánásmód” és a koncepciótlanság. Véleményem szerint azonban egy olyan megközelítés, amely a névanyagot nem választja szét denotátum, a történet rendszerében elfoglalt hely és egyéb szempontok szerint, nem adhat hiteles képet a fordításról. Saját vizsgálatom alapján úgy vélem, hogy A tűz és jég dala helyneveinek fordítása az indokoltan külön kezelt vagy önhibán kívüli eseteket leszámítva követi a megteremtett világ igényeit és a fordítási hagyományokat.

Ami az eredeti szöveget illeti: a szerző nagy energiát fektet abba, hogy megidézze a valós helynévadási szokásokat, de ha a történet vagy a fiktív világ egy-egy sajátossága azt követeli meg, akkor kilép a keretek közül. Különös gondot fordít a „nem közös nyelv” területein található földrajzi nevek egzotikus hatásának hitelesítésére: ezeket következetesen ismeretlen etimológiájú szavakkal oldja meg, valamint az angoltól eltérő, az általa teremtett nyelvre jellemző hangzásra és írásképre is ügyel.

Amint azt korábbi, a személyneveket feldolgozó cikkemben (HORVÁTH 2015) megjegyeztem, névtani szempontból számos kiaknázatlan lehetőséget rejt még A tűz és jég dala vizsgálata. A filmsorozat cselekménye például olyan mértékben elvált a könyvekétől, hogy a két névanyag összehasonlításával számos eltérés fedezhető fel. Azt sem szabad

elfelejtenünk, hogy maga a regénysorozat egyelőre lezáratlan, a hatodik és a hetedik, egyben befejező rész megjelenése még előttünk áll. Ezek a részek azon kívül, hogy választ adnak a rajongókat évek óta foglalkoztató kérdésekre, olyan információkkal is szolgálhatnak, melyek igazolhatják, módosíthatják, sőt akár meg is cáfolhatják azt, ahogyan most Martin világáról, így a névadási koncepcióiról vélekedünk.

Felhasznált források

- Martin, George R. R. 2008a. *Trónok harca*. Ford. Pétersz Tamás. Alexandra Kiadó, Pécs.
Martin, George R. R. 2008b. *Királyok csatája*. Ford. Pétersz Tamás. Alexandra Kiadó, Pécs.
Martin, George R. R. 2009. *Kardok vihara*. Ford. Pétersz Tamás. Alexandra Kiadó, Pécs.
Martin, George R. R. 2012. *Sárkányok tánca*. Ford. Novák Gábor. Alexandra Kiadó, Pécs.
Martin, George R. R. 2013. *Varjak lakomája*. Ford. Pétersz Tamás – Novák Gábor. Alexandra Kiadó, Pécs.
Martin, George R. R. 2015. *A hét királyság lovagja*. Ford. Novák Gábor. Alexandra Kiadó, Pécs.
Martin, George R. R. 2015. *A tékozló herceg, avagy egy király fivére*. In: Martin, George R. R. – Dozois, Gardner szerk., *Zsiványok*. Ford. Novák Gábor. Fumax Kiadó, Budapest. 765–795.
Martin, George R. R. – García Jr, Elio M. – Antonsson, Linda 2014. *A tűz és jég dala világa*. Ford. Popovics Ferenc – Aranyi Gábor. I.P.C. Könyvek Kft., Budapest.

Hivatkozott irodalom

- BÁRCZI GÉZA 1958. *A magyar szókincs eredete*. Tankönyvkiadó, Budapest.
BÖLCSKEI ANDREA 2010. Fordítás, adaptáció és helynévtörténet: magyar és angol helynévtípusok kontrasztív vizsgálatának gyakorlati tanulságairól. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 5: 245–262.
BURELBACK, FREDERICK M. 1982. An Introduction to Naming in the Literature Fantasy. *Literary Onomastics Studies* 9: 131–148.
FARKAS TAMÁS 2007. A tulajdonnevek fordíthatóságáról és napjaink fordítási hibáiról, közszók és tulajdonnevek példáján. *Névtani Értesítő* 29: 169–188.
HALÁSZ ESZTER 2017. Helynevek motivációja és fordítása George R. R. Martin A Tűz és Jég dala c. sorozatában. In: LADÁNYI MÁRIA – HRENEK ÉVA szerk., *Témák és szempontok a nyelvhasználat vizsgálatában. Hallgatói tanulmányok*. ELTE BTK Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, Budapest. 159–164.
HOFFMANN ISTVÁN 1993/2007². *Helynevek nyelvi elemzése*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
HORVÁTH VIVIEN 2015. A személy- és állatnevek rendszere, funkciója és fordíthatósága A tűz és jég dala című fantasyciklusban. *Névtani Értesítő* 37: 49–66.
SOHÁR ANIKÓ 2015. Fordítsam vagy ne? A tulajdonnevek kapcsán fölmerülő műfordítói dilemmákról a fantasztikus irodalom esetében. *Névtani Értesítő* 37: 33–49.
J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

HORVÁTH VIVIEN

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7323-2353>

Kolibri Gyerekkiadó Kft.

**VIVIEN HORVÁTH, The system, functionality and translatability of place names
in the series of fantasy novels A Song of Ice and Fire**

The paper examines the place name systems appearing in the novels of the fantasy series A Song of Ice and Fire by George R. R. Martin. Motivation for naming is identified through the analysis of names for large physical features, regions and their seats. A functional-semantic typology including examples is also established, which demonstrates how rich in detail the literary world is and how colourful the adopted names are. The author also discusses the metonymic use of place names and observes the use of names in relation to the events and the world of the novels. Although the analysis is based on the original, English place names, the paper also examines the Hungarian translations of the toponyms focusing on the principles and systematicity of translation strategies. The author presents how successful the translated name forms are in maintaining the semantic and structural features of the original place names.

Finn–magyar kontrasztív névtani terminológiai vizsgálatok a személynévajták köréből

1. Bevezetés. A magyar névtani terminológiai kutatások terén folyó élénk munkálatokat az utóbbi években számos szakcikk, monográfia és tanulmánykötet (közülük a legújabb összefoglalás: BÖLCSKEI–FARKAS–SLÍZ szerk. 2017), illetve a témával kapcsolatban szervezett konferencia jelzi. A magyar névtipológiának más nyelvekével való összevetése számos elméleti és gyakorlati eredménnyel jár a magyar onomasztika számára is (l. FARKAS 2017: 40), de míg a nemzetközi és a magyar terminológia bizonyos kiemelt szempontok alapján való összevetésére akár az utóbbi években is viszonylag sok anyagot találunk (pl. HÁRI 2010, SLÍZ 2014, TÓTH L. 2015), a névrendszerek szisztematikus összehasonlítása csak ritkán kerül a kutatók figyelmének előterébe. Eddig ilyen vizsgálat csak szláv–magyar vonatkozásban készült (BAUKO 2012).

Tanulmányomban (némileg hiánypótló jelleggel) finn és magyar névtani terminusok megfeleltetési problémái kapcsán végzek kontrasztív szempontú vizsgálatokat. Az első részben a finn személynévtani és terminológiai kutatások történetét tekintem át, majd vizsgálatom körét a személynévajtákra szűkítve azt mutatom be, hogy a két nyelv szak kifejezései milyen mértékben (és hogyan) feleltethetők meg egymásnak. Emellett a névrendszerek összevetésekor felmerülő belső ellentmondásokra és eltérésekre is rá kívánok mutatni néhány nem hivatalos finn névfajta elemzése kapcsán.

2. A finn névkutatásról. Az ezredfordulóig zajló finn névtani kutatások összegzését adta az *Onomastica Uralica* lapjain TERHI AINIALA és RITVA LIISA PITKÄNEN (2002). A nagy hagyományú helynévkutatás eredményei mellett az elmúlt évtizedekben a személynévtan terén is számos elméleti alapvetés született, és néhány kisebb részterület monografikus feldolgozását is elvégezték. Az elmúlt időszak nagyobb összefoglalásai, összegző munkái közül SIRKKA PAIKKALA családnevekkel kapcsolatos monográfiája (2004), EERO KIVINIEMI keresztnévvel foglalkozó kötete (2006), valamint TERHI AINIALA, MINNA SAARELMA és PAULA SJÖBLÖM (2008) monográfiája kiemelkedő jelentőségű. Ez utóbbi alapvető jellegére utal, hogy a számos finn mellett két magyar nyelvű ismertetés is született róla (HOFFMANN 2008a, TAKÁCS 2008).

A finn onomasztika állásáról és aktuális eredményeiről a hatvanas évek óta magyar nyelvű ismertetések révén is folyamatosan kapunk híreket; először A. KÖVESI MAGDA (1961), később pedig többek között KERESZTES (1972), MIZSER (1979), HOFFMANN (1983, 1990, 2001, 2002, 2008a, 2008b), NYÍRKOS (1997, 2005) írásai alapján, de az utóbbi években számos finn névtani (elsősorban személynéveket érintő) témájú tanulmány is megkönnyíti a témában való tájékozódást (pl. MATICSÁK–BUZGÓ 2013, BUZGÓ 2013).¹ A legújabb finn névtani kutatások eredményeinek nemzetközi megismertetését

¹ A finn névtanról szóló további szakirodalmat és ismertetéseket l. HOFFMANN 1983: 79, 2001: 226, 2008a: 217.

nagymértékben segítette, hogy a fentebb említett AINIALA–SAARELMA–SJÖBLOM-féle monográfiának angol nyelvű fordítása is megjelent (2012).

A finn és magyar névtani kutatások különbségei nemcsak a kutatások alapjaként rendelkezésre álló, nagyságrendileg eltérő névanyagban,² hanem némileg módszertani, elsősorban pedig szemléleti eltérésekben ragadhatók meg. Az elméleti kutatások fellendülése nyomán MAUNO KOSKI az 1960-as években induló „új névtani iskoláról” írt (1977: 218–224), melynek legfőbb kutatási iránya az elméleti alapvetések kijelölése és a terminológia egyértelműsítése volt.

A terminológiai kutatások megélénkülésének egyik első kézzelfogható jele a NORDA létrehozása volt (Nordiska samarbetskommittén för namnforskning, Nordic cooperative committee for onomastic research). A csoportot 1971-ben alapították hét északi ország (Dánia, Finnország, Feröer-szigetek, Grönland, Izland, Norvégia és Svédország) kutatói, hogy összehangolják és hatékonyabbá tegyék névtani kutatásaikat (erről részletesebben l. GYÖRFFY 2007). Ez az együttműködés magyarázza, hogy az új finn névtani iskolához kapcsolódó kiadványok közül kezdetben sok finn–svéd kétnyelvű kiadás volt, ahogy az 1974-ben megjelenő, s a későbbi finn névtani terminológiai kutatások alapművének számító, EERO KIVINEMI, RITVA LIISA PITKÄNEN és KURT ZILLIACUS által szerkesztett névtani terminológiai szótár is (1974).

Ez volt az első tudományos névtani szakszógyűjtemény, mely (elsősorban német és skandináv mintákat szem előtt tartva) egységesítette a finn szakszavak használatát, hiszen korábban mindenki saját szemléletének megfelelően használta azokat (AINIALA–PITKÄNEN 2002: 99). A rövid, összességében 112 oldalból álló kiadvány első felében finn, második részében pedig svéd nyelven szerepelnek és kapnak rövid (néhol kifejezetten lakonikus) értelmezést a legfontosabb névtani terminusok, s ezekhez mindkét részben megadják a szakkifejezésnek a kötetbeli másik nyelvben használatos megfelelőjét is.

A szerkesztők az 1894 óta megjelent csaknem félszáz finn és svéd nyelvű (de finn névtani anyagot feldolgozó) onomasztikai kiadvány terminológiai szókincsét gyűjtötték össze. Az ezekben szereplő körülbelül 300 szakszó elsősorban a hely- és személynév-tanhoz, illetve a névelmélethez és -tipológiához kapcsolódik.

A szerzőknek hármas céljuk volt: egyrészt az alapvetőnek tekintett finn névtani szakkifejezéseket kívánták összegyűjteni és definiálni, másrészt sok esetben új terminust is javasoltak (vagy meglévő terminus újszerű használatát szorgalmazták), végül pedig feladatuknak tartották a finn és svéd terminológia közti átjárhatóság megteremtését is: ezt szolgálta a két nyelv névtani terminusainak a szócikkeken belüli kölcsönös megfeleltetése (KIVINEMI–PITKÄNEN–ZILLIACUS szerk. 1974: 3).

A kötetben sok új, a szerkesztők által alkotott és ekkor bevezetett szakkifejezés jelenik meg (pl. *nimitaito* 'névkompetencia, névtudás', *nimenosa* 'névrész'), és külön kiemelik a

² A finn névtani kutatások alapjául igen gazdag névanyag szolgál, melynek összeállítását és gondozását a Honi Nyelvek Kutatóintézetének (Kotimaisten Kielten Tutkimuskeskus) szervezetén belül önálló névtani archívum végzi. A 19. század óta folyó gyűjtőmunka eredményeként 2,6 millió helynévről készült névcédula, a névanyag már digitálisan feldolgozott része pedig helynévbankban érhető el a kutatók számára, sőt nagyjából ugyanennyi térinformatikai eszközökkel is kezelhető. A személynévek kutatását több évtized óta hatalmas adatbázisok segítik, amelyek a hivatalos szervezetek lakossági nyilvántartásain alapulnak. (HOFFMANN 2008a: 219–220; részletesebben l. AINIALA–SAARELMA–SJÖBLOM 2008: 43–60, 2012: 38–44.)

svéd eredetű tükörfordításokat is (pl. fi. *perussana* ~ sv. *grundord* 'alapszó'; ilyenkor csak a címszó svéd megfelelőjét adja meg a szótár).

Bár már maga a gyűjtőmunka is elismerésre méltó összegzés lenne, a kötet szerkesztői ezen túlmenően a kifejezések további használatára is tettek javaslatokat: kiemelték közülük a kötet anyagának nagy részét kitevő gyakori elemeket, melyeket további használatra ajánlottak (pl. *etunimi* 'utónév', *suosikkinimi* 'divatos név', *nimenanto* 'névadás'), a szakszavak egy részét viszont ritka, alkalmi használatuk vagy egyéb ok miatt nem tartották megfelelőnek (pl. *toivenimi* 'kívánságnév', *korkonimi* 'csúfnév', *kokkanimi* 'uaz'). A kiadvány a rokon értelmű szakkifejezések közötti választás során is el kíván igazítani: az *onomastiikka* és a *nimistöntutkimus* például ajánlott, míg az *onomatologia* nem támogatott szakkifejezésként szerepel a kötetben. Az egyes terminusok pontosítását sok esetben példák és táblázatok is segítik.

Ez a kötet lett az alapja a Tieteen kansallinen termipankki (TTP, Nemzeti Tudományos Terminusbank) nevű szakszógyűjteménynek, melyet 2012-ben egy Wikipédia-aloldalon indítottak el. Ez kezdetben csak három tudományterület (a botanika, a nyelvészet és a jog) terminológiájára épült, a folyamatos bővítéseknek köszönhetően azonban mára a nyelvészetén kívül 42 másik tudományterületet is felölel, a nyelvtudományon belül pedig csaknem 5000 szakkifejezést ad közre és definiál.

Az online terminusgyűjtemény legfőbb különbsége a korábbi terminológiai gyűjteményhez képest, hogy míg az 1974-es kiadványban a szakszavakhoz legfeljebb csak rövid, pár szavas finn nyelvű értelmezés, illetve azok svéd meghatározása tartozott, addig a TTP oldalán szereplő nyelvészeti szakszavakhoz a legtöbb esetben a finnen kívül angol nyelvű definíciók is kapcsolódnak, lehetővé téve ezzel a terminusnak a svédén kívül más nyelvű kifejezésekkel való pontos egyeztetését is.

3. Finn és magyar terminusok összevetésének lehetőségei. A tulajdonnév nemcsak nyelvi, hanem kulturális és antropológiai univerzálé is, azaz aligha képzelhető el olyan nyelv és kultúra, amelyben ne lennének tulajdonnevek (SZÉPE 1970: 307–308). A kulturális tényezők azonban nemcsak a nevek rendszerét, hanem a rendszer elemeit is nagyban meghatározzák. Ahogy HOFFMANN írja, „a névhasználat legalább annyira kulturális, mint nyelvi kérdés” (2010: 52), s emiatt a névrendszerben bekövetkező változások vagy a különböző nyelvek névrendszerei között feltárható eltérések is elsősorban kulturális, nem pedig nyelvi hatásokkal magyarázhatók (TÓTH V. 2016: 39–40).

EDWIN D. LAWSON szerzőtársaival az általam vizsgáltaknál lényegesen szélesebb körben vetette össze a különböző nyelvek (köztük a magyar) névrendszerét (2016), 15 nyelv személynévrendszerét vizsgálva a névfajták használati körének szempontjából. Összevetésének eredményeképp megállapított a nyelvek szinte mindegyikére jellemző, általánosnak tartható jelenségeket és tendenciákat: a keresztnemeknek (egyéneveknek) nagyobb gazdagságával számolhatunk manapság, mint a korábbi időszakokban; a vizsgált nyelvekben az apanévi eredetű név (patronimikum) és a családnév erős összefüggéseket mutat; a vallás szerepe a korábbiaknál kevésbé jelentős a gyermekek elnevezése során, a média szerepe viszont egyre fontosabb tényezőjévé válik a névadásnak; a házassági nevek között a kötőjeles formák egyre gyakoribbak. Hangsúlyozza viszont, hogy az egymáshoz kulturálisan is közelebb álló nyelvek, például a brit és amerikai angol vagy a német és a holland névadási és -használati szokásai a többihez képest nagyobb hasonlóságokat mutatnak (LAWSON et al. 2016: 195).

Bár látható, hogy a névrendszerek összevetése akár sok nyelv és számos elemzési szempont bevonásával is megvalósítható, az ehhez hasonló vizsgálatokhoz (a kulturális eltérések okozta különbségeken túl) azért is kapcsolód(hat)nak nehézségek, mert magának a tulajdonnévnek sem lehet általános, minden nyelv számára elfogadható, egységes rendszerezését adni: a tulajdonnév fogalma sem azonos valamennyi nyelvben, csoportosításuk és a kisebb kategóriák kialakítása pedig különösen eltérő lehet (HAJDÚ 2003: 150). Ez a gondolat egybecseng a Nimistöntutkimuksen peruseet személynévtani részét jegyző MINNA SAARELMA megfigyelésével, aki szerint a különböző nyelvek személynevekre vonatkozó terminológiája rendkívül különböző lehet, akár annyira is, hogy nem fordíthatók le egyenesen egyik nyelvről a másikra, sőt sokszor nem is feleltethetők meg egymásnak. Legjobban saját nyelvi környezetükben és az ehhez tartozó névrendszerben értelmezhetők (AINIALA–SAARELMA–SJÖBLOM 2008: 176).

Úgy vélem, hogy az általam vizsgálat alá vont két nyelv esetében sem csupán és elsősorban a terminológiai eltérések, hanem az azok mögött álló névleírási és fogalmi kereteket érintő különbségek teszik nehezen összevethetővé az egyes névfajtákat. E tekintetben a legfőbb eltérés az, hogy míg a finn osztályozási rendszerről tudjuk, hogy igen erősen érvényesíti a kulturális és szociológiai szempontokat, addig a magyar (egészen a legutóbbi időkig) a névfunkciókat (és egyes fajtákon belül a morfológiai szempontokat) tekintette a legfőbb csoportosítási elvnek.

Ennek megfelelően a magyarban a személynevek rendszerét is névfunkciók szerint tagoljuk: eszerint különböztetjük meg a családnévet, keresztnévet, ragadványnevet, becenevet és egyéb kisebb személynévi kategóriát (HAJDÚ 2003: 151–153, SLÍZ 2010). A magyar névtipológiában is erőteljesen megjelenő szinonimitás kapcsán (l. FARKAS 2011) HAJDÚ kiemeli, hogy bár a terminusok között minden nyelvben találunk párhuzamokat és ellentmondásokat, a magyar névtan használja legkevésbé következetesen például a *vezetéknév* – *keresztnév*, *előnév* – *utónév*, *családnév* – *egyénnév* korrelatív terminusokat (2003: 153).

A finn rendszerezés viszont jól tükrözi azt a szemléletet, hogy a nevet nem pusztán az egyén azonosítására és elkülönítésére szolgáló címkének tekintik. A személynevek osztályozására erősen rányomja a bélyegét KONRAD KUNZE kulturális alapú névkategorizációjának (2003⁴) hatása. Eszerint a személynév nem tekinthető pusztán identifikációs célú címkének, hanem kulturálisan igen erősen beágyazott nyelvi elem: kifejezi ugyanis viselőjének valamely csoporthoz, nyelvhez, valláshoz, kultúrához stb. való tartozását is; ezzel magyarázható erős kulturális meghatározottsága. A finn szerzők ezt a gondolatmenetet követve a személynévrendszerek különbségét is elsősorban a kultúrák eltérő jellegével, nem pedig a nyelvi különbségekkel magyarázzák (AINIALA–SAARELMA–SJÖBLOM 2008: 169). Ez az oka annak, hogy a finn névtudományban mind általában a tulajdonneveknek, mind pedig a személyneveknek a kulturális és névhasználati szempont a legfőbb csoportosítási elve. Ez a szemlélet szinte kivétel nélkül való a finn onomasztikában (kivétele pl. KOSKI 2004), ezt képviseli markánsan az AINIALA–SAARELMA–SJÖBLOM szerzőhármass monográfiája (2008) is, melynek osztályozási rendszerét részletesebben is ismertetem.

A finn névfajták kulturális alapú osztályozásának négy fő kategóriája a személy-, az állat-, a természeti és a kultúrnevek³ csoportja (henkilönnimi, eläintennimi, luontonimi és kulttuurinimi; AINIALA–SAARELMA–SJÖBLOM 2008: 27), a személynevek két fő fajtája pedig az egyénekre vonatkozó (yksilöihin viittaava henkilönnimi) és a kollektív nevek kategóriája (kollektiivinen henkilönnimi). Kollektív (csoport által viselt) névnek minősül ebben a felosztásban a családnév (pl. *Hakkarainen, Smith*), a klánnév (pl. *McDonald*) és az egyéb csoportokat megnevező névfajták (pl. *Manchester United, Abba*) (AINIALA–SAARELMA–SJÖBLOM 2008: 176). Egyénhez tartozó nevek az emberek, illetve az emberekhez hasonló egyének (pl. fiktív személyek és mitológiai lények) nevei, ám az előbbin belül a további alcsoportokat már aszerint jelölik ki, hogy az adott névfajta az egy- vagy többnevűségeen alapuló rendszer része-e, illetve mennyire tekinthető a hivatalos névhasználat elemének (AINIALA–SAARELMA–SJÖBLOM 2008: 170–171).

Az egynevűségeen alapuló névrendszer egyénre vonatkozó névfajtája az egyéni név (päänimi) és a ragadványnév (lisänimi), ez utóbbin belül pedig a leíró ragadványneveket, az apai és anyai eredetű neveket és a klánneveket említik. A többnevelű névrendszeren belül megjelenő személynévfajták egymáshoz való viszonyát az 1. táblázat szemlélteti:

1. táblázat: Egyénre vonatkozó névtípusok

egyéni névfajták	
viralliset nimet (hivatalos nevek)	epäviralliset lisänimet (nem hivatalos megkülönböztető nevek)
<i>etunimi(t)</i> (keresztnév)	<i>primaari lisänimi</i> (elsődleges megkülönböztető név)
<i>välinimi</i> (középső név)	<i>sekundaari lisänimi</i> (másodlagos megkülönböztető név)
<i>sukunimi</i> (családnév)	<i>muut epäviralliset lisänimet</i> (egyéb nem hivatalos megkülönböztető nevek)

A többnevűség keretein belül az egyénhez tartozó nevek között elkülönítik a hivatalos és nem hivatalos névfajákat és megnevezéseket. Hivatalos az *etunimi* 'keresztnév' (szó szerint 'előnév'), a *välinimi* 'középső név' és a *sukunimi* 'családnév'. Meg kell jegyeznünk, hogy a finn *etunimi* 'előnév' terminus a magyartól eltérő finn névsorrendre utal: keresztnév + középső név (tkp. második keresztnév) + családnév. A keresztnévhasználat magyartól eltérő sajátossága az is, hogy míg Magyarországon maximum kettő, addig Finnországban legfeljebb három keresztnév adható: a két keresztnév szinte általános, és a három keresztnév is igen gyakori (erről l. TAKÁCS 2014). Eltérő a két nyelv

³ Meg kell jegyeznünk, hogy bár a *kulttuurinimi* 'kultúr név' igen régi eleme a finn névtani szakszókincsnek (ajánlott szakkifejezésként már a KIVINIEMI–PITKÄNEN–ZILLIACUS-féle 1974-es szótárban is szerepel), terminusként való használata azonban igen problematikus. Különösen a névfajták kategorizációjának kulturális meghatározottságát valló finn névtan esetében értelmezhető nehezen ez a kifejezés, így jogosan kaphatott több helyről is bírálatot (l. HOFFMANN 2008a: 219, 223–224, 2008b: 7–8; KOISTINEN 2009: 311; SEPPÄLÄ 2013).

szemlélete a családnevek kapcsán is: a finnben ezt a névfajtát speciális megkülönböztető névnek tartják, mely állandóvá és öröklődővé vált (PAIKKALA 2004: 633).

Az egyén összes keresztnév-, középső- és családnevének kívüli elnevezését nem hivatalos megkülönböztető névként (*epäviralliset lisänimet*) határozzák meg, melyek közül elsődlegesnek (*primaari lisänimi*) tartják a ragadványneveket, a 'másodlagos megkülönböztető név' (*sekundaari lisänimi*) terminus pedig az egyén valamelyik hivatalos (keresztnév- vagy család-)névből kialakult (igen tágra értelmezett) becenevekre vonatkozik. Az ezekbe nem sorolható kisebb névfajtákat az egyéb kategóriába (*muut epäviralliset lisänimet*) sorolják (AINIALA–SAARELMA–SJÖBLOM 2008: 169–175).

A személynevek csoportosítása során ellentmondásos módon bizonyos elemek a rendszer több pontján is megjelennek: a klánnév egyszerre szerepel egyénre vonatkozó egyelemű névként és a kollektív nevek egyik altípusaként, a családnév kategóriája pedig a kollektív és az egyénhez tartozó hivatalos nevek csoportján belül is előfordul. Ez az ellentmondás rámutat a finn személynév-rendszerezés alapvető problémájára, a kategóriák kijelölésére vonatkozó egységes elvek hiányára. A finn kategorizáció a hivatalos és nem hivatalos neveket például a névhasználat szintjén különíti el, de alcsoportjaik már részben szerkezeti, részben pedig funkcionális alapon vannak meghatározva (HOFFMANN 2008b: 8). Ez a szempontkeveredéseket is felmutató és nyelven kívüli szempontokat súlyokon felül is figyelembe vevő szisztéma jogosan kapott több oldalról is kritikát (pl. HOFFMANN 2008a, 2008b; KOISTINEN 2009).

A műszavakkal kapcsolatos elsődleges elvárásunk az egyértelmű, pontos nyelvi megjelölés (SLÍZ 2012: 150), s ez nem teljesül például az alapvető kategóriát megjelölő, a finn névtipológiában több helyen is megjelenő *lisänimi* esetében. E terminusnak a magyarban kezdetektől többféle megfelelője lehetséges (pl. *ragadványnév*, *megkülönböztető név*, *ragadéknév*, *mellék-név*) (NYIRKOS 2005: 150), de leggyakrabban *ragadványnév*-ként adják vissza (l. pl. MIZSER 1979; NYIRKOS 2005; HOFFMANN 2008a, 2008b).

Ha a *lisänimi* terminus és névfajta meghatározásakor az elsőként megjelent terminusgyűjteményhez fordulunk (KIVINIEMI–PITKÄNEN–ZILLIACUS szerk. 1974), azt tapasztaljuk, hogy a kötet a *liikanimi*-hez irányít, azt pedig általában az utónévből vagy családnévből létrejövő, a névviselő tulajdonságaira utaló leíró névfajtaként határozza meg; pl. *Karhu-Kusti* 'Medve Kusti', *Puujaalka* 'Falábú', *Poskiparta* 'Szakállas arcú'. A későbbi definíciókban viszont már a névhasználati szempontok kerülnek előtérbe: eszerint minden olyan egyénhez kapcsolódó név *lisänimi*, ami nem az illető hivatalos utóneve, vagyis ebből a megközelítésből definiálhatjuk (a korábbi táblázatban használt terminusokkal egybehangzóan) megkülönböztető névként. Ez a névfajta a finnben hivatalossá is válhat (ilyen a családnév) és maradhat nem hivatalos használatú is (a becenevhez, ragadványnévhez, illetve az álnévhez hasonlóan) (AINIALA–SAARELMA–SJÖBLOM 2008: 174–175, TTP).

A megkülönböztető nevek altípusait jellemző terminológiai problémákra korábban a becenevekkel kapcsolatban utalt EERO KIVINIEMI is (1982: 100–101). Kiemelte, hogy a névfajták morfológiai és funkcionális szempontú csoportosítása nem mindig esik egybe: ugyanaz a névalak különböző szituációban teljesen eltérő funkciójú is lehet (akár semleges vagy pozitív becénynév vagy negatív jelentésű ragadványnév), a morfológiai alapú tipizálást tehát nem tartotta elégségesnek.

KIVINIEMI-től eltérően (és a finn onomasztikában szokatlan módon) erőteljes morfológiai szemlélettel közelített a névfajták meghatározásához (ezeken belül pedig elsősorban a becenevekhez) MAUNO KOSKI (2004). Turkuai gimnáziumi tanári beceneveket bemutató

írásában jelentős névelméleti alapvetéseket is tesz, melyben elsődleges és másodlagos nevekről beszél. Az elsődleges csoportba (*primaari nimi*) sorolja a keresztnév- és családnév-eket, másodlagosnak (*sekundaari nimi*) pedig ezek alakváltozatait tartja. A becenév (*lempinimi*) tehát nála alakváltozat és nem funkcionális kategória, melynek körébe egyaránt besorolja a pozitív jelentésű becézőneveket (*helittely-*) és a negatív töltetű csúfnéveket (*haukkumanimi*) is (KOSKI 2004: 52). Ez a formális-morfológiai névleírási mód azonban a továbbiakban kevés követőre talált.

4. Névhasználat, kategorizáció és terminológia összefüggése a finnben és a magyarban. A továbbiakban példáimat kifejezetten az egyéb nem hivatalos megkülönböztető nevek (*muut epäviralliset lisänimet*) csoportjából véve azt kívánom bemutatni, hogy a kategorizáció szempontjainak különbözősége a finn és a magyar névrendszer elemeinek egyeztetését (és részben értelmezését is) alapvetően befolyásolja. Azért ezt a névcsoportot emelem ki, mert ezen belül még a többinél is esetlegesebbnek vélem a tipizálást, hiszen többféle, egymástól jelentősen eltérő szemléletű (névhasználati, strukturális-morfológiai, kommunikációs) rendszerezési szempont is megjelenik, ez pedig (többek között) a magyar terminushasználat bizonytalanságait is eredményezi. A névkategórián belül egyértelmű morfológiai jegyet nem tudunk meghatározni: szinte bármelyik, példaként szereplő név besorolható a névhasználat körülményeitől függően akár mind a négy altípusba is, és csak a kommunikációs és névhasználati helyzet felfedése mutatja meg, hogy pozitív (becézőnévi) vagy negatív töltetű (csúfnévi használatú-e) az adott név (a ragadványnevek esetében a magyarban is hasonló a helyzet, erről l. BAUKO 2009: 6–8).

A finn kategorizáció alapján az egyéb nem hivatalos megkülönböztető nevek közé tartozik a *seläntakaisnimi*, a *lasten työnimi*, a *hoivanimi*, a *helittelynimi* és a *peitenimi* megnevezésű öt névfajta. Ahogy említettük, az egyes konkrét finn névadatok kivétel nélkül besorolhatók a magyar névkategóriák valamelyikébe (becenév, negatív hangulatú ragadványnév stb.), a fenti finn névfajták azonban a magyarban önálló névfajtaként nem szerepelnek, s a *peitenimi* 'álnév' kivételével nincs rájuk műszavunk (vagy nem egyértelmű), ezért e finn terminusok jelentését leginkább körülírással tudjuk megadni. Sokszor élnek ezzel a körülírással meghatározással a terminusok más nyelvi rendszerbe, például az angolba illesztésekor is: a *seläntakaisnimi* angol megfelelője, a *behind-the-back nickname* a finn terminus szó szerint fordításával a névhasználati körülményekre utalva kívánja a terminust egyértelművé tenni (AINIALA–SAARELMA–SJÖBLOM 2012: 134).

A *seläntakaisnimi* megnevezésű névfajta formális szempontból a keresztnév- vagy családnévből alakult másodlagos megkülönböztető nevekhez köthető, pl. *Jukka* [férfinév] > *Jukkis*, *Jakko* [férfinév] > *Jaska*, *Rebekka* [női név] > *Bekka*, *Petteri* [férfinév] > *Pekka*, funkcióját tekintve pedig negatív konnotációjú említőnév. Negatív konnotációjú ragadványnévként is értelmezhető, mert hasonló a névhasználati körülményeik (negatív asszociációik révén utalnak az elnevezett és elnevező/névadó kapcsolatának jellegére), de attól eltérő jellegzetessége, hogy kizárólag a megnevezett távollétében használjuk (AINIALA–SAARELMA–SJÖBLOM 2008: 249). Erre a tartalmi jegyre utal kifejezően a finn elnevezés: 'háta mögötti név'.

A finn kategorizáció az egyéb nem hivatalos megkülönböztető nevek csoportjába sorolja a *lasten työnimi* megnevezésű névfajta is. A terminus értelmezéséhez nagymértékben szükség van nemcsak a kommunikációs helyzetre, hanem a névhasználat társadalmi lehetőségeinek az ismeretére is. Ezzel a névfajttal a gyerekek nem a végleges, hanem

a még születése előtt használt nevét, becézését adjuk meg. Szó szerinti jelentése: a 'gyermek munkaneve', azaz a magzat nem végleges, hivatalos névadás előtti elnevezését értik rajta. Sok esetben ezek tulajdonságjelölő nevek, pl. *Kaveri* 'Haver', *Rusina* 'Mazsola', *Ykkös* 'Első', *Alfa* (AINIALA–SAARELMA–SJÖBLOM 2008: 252–253), *Minimimmi* 'Kis/Mini Mimmi', *Delfini* 'Delfin', *Kaamos* 'Kaamos' (szó szerinti jelentése 'félhomály, nappali sötétség') (OJALA 2017: 83). A terminus angol megfelelője (gyakorlatilag fordítása: *foetal nickname, newborn nickname* 'magzati becenév, újszülött becenév') (AINIALA–SAARELMA–SJÖBLOM 2012: 134) is erősen utal a névhasználatnak ezekre a körülményeire, de a magyarhoz hasonlóan az angol terminusok sem tekinthetők kiforrottnak.

Mivel ezt a nevet az előtt adják a gyerekeknek, hogy a hivatalos nevét megkapná (azaz még az anyakönyvezés, sőt sok esetben a gyermek születése előtt), nem alapulhat a hivatalos néven, nem a hivatalos név alakváltozata (PAKARINEN 1995: 13), ám megfigyelhető, hogy ha korán, még a gyermek születése előtt eldöntik, mi lesz a hivatalos keresztnév, akkor a työnimi sok esetben a későbbi hivatalos névnek valamilyen alaki variánsa lesz (OJALA 2017: 33).

Itt kell rámutatnunk arra, hogy a névhasználat társadalmi-kulturális körülményei (sőt sok esetben jogi szabályozása) erősen rányomhatja a bélyegét a személynevek kategorizációjára is: Finnországban a gyermek gondviselőjének a törvény szerint 60 napja van a gyermek születésétől kezdve, hogy bejelentse utódja nevét.⁴ Születése után a gyermek neve az idegenek számára sokáig csak *vauva* ('baba'), a család pedig legbelsőbb ügyének, magánügynek tekinti a névválasztást. Amíg viszont a gyermek nem kapja meg a hivatalos, végleges nevét, általában a születése előtti korábbi becézését, a *lasten työnimi* megnevezésű névfajtát használják. (A finn és magyar névadási szokások és lehetőségek, illetve a hivatalos szabályozások különbségeiről részletesen l. TAKÁCS 2014.)

A csecsemők, kisbabák dajkanyelvi becézőinek elnevezése a *hoivanimi* (pl. *Anna* > *Annuliini*, *Nassakka*; *Hanna* > *Hannuli*; *Iida* > *Iidukka*; *Helmi* > *Helmiliini*; *Valteri* > *Valtsu*). A névfajta tipikus képzői a *-li*, *-liini*, *-kka*, *-tsu*, melyek egyben a leggyakoribb finn becézőképzőknek is számítnak (VUOLA 2001, AINIALA–SAARELMA–SJÖBLOM 2008: 250). Ez a névfajta a magyarban (funkcionális szempontból) leginkább a babusgatónevekkel rokonítható (HAJDÚ 2003: 683). A terminus angol megfelelője a *nursery nickname*.

A *hellittelynimi* szó szerint 'becéző-, becézgető név'. Ez a névfajta morfológiai szempontból létrejöhet rövidüléssel (*Marjatta* > *Jatta*, *Matta*; *Kalervo* > *Kalle*), becézőképzővel (*Leena* > *Leenukka*, *Maija* > *Maijukka*, *Emilia* > *Emppuli*), vagy akár névhelyettesítéssel, pl. *Epeli*, *Pikku Myy*, *Mussukka*, *Nöpönassu* (AINIALA–SAARELMA–SJÖBLOM 2008: 173–174, 250), de egyértelmű morfológiai elkülönítő jegy e névfajta esetében sincs (KIVINIEMI–PITKÄNEN–ZILLIACUS szerk. 1974: 15), az előbb elemzett nevektől legfeljebb használati körülményei segítségével (a megnevezettek körének pontosításával) különíthető el (AINIALA–SAARELMA–SJÖBLOM 2008: 250).

5. Összegzés. Tanulmányomban elsődleges feladatomban tekintetem (a finn kategorizációra fókuszálva) a finn és a magyar személynévfajták összevetését, és annak bemutatását, hogy a szak kifejezések milyen mértékben (és hogyan) feleltethetők meg egymásnak. Legfontosabb megfigyelésem ezzel kapcsolatban az, hogy a finn és magyar személynévi terminusok közötti legfőbb különbségek elsősorban a nyelvek eltérő névleírási és -fogalmi

⁴ http://www.maistraatti.fi/fi/palvelut/nimiasiat/perustiedot/#Lapsen_nimen_rekisterointi

kereteiből fakadnak. Míg a finn névtipológiáról tudjuk, hogy a nevet nem pusztán identifikációs célú címkének, hanem kulturálisan erősen beágyazott nyelvi elemnek tekinti, ezért igen erősen érvényesíti a szociokulturális szempontokat, addig a magyar névtipológia a névfunkciókat (és egyes fajtákon belül a morfológiai szempontokat) tekinti legfőbb csoportosítási elvnek.

A finn terminológiában megfigyelhető logikátlanságok abból az igényből fakadnak, hogy a névfajták elkülönítéséhez egyszerre többféle (szociológiai, névhasználati, kulturális, funkcionális és szerkezeti) szempontot is figyelembe kívánnak venni. Végül a finn nem hivatalos megkülönböztető nevek néhány fajtájának és nevüknek a bemutatása, illetve a magyarral való egyeztetése kapcsán az is nyilvánvalóvá vált, hogy bár az egyes adatok szinte mindegyike besorolható a magyar névkategóriák valamelyikébe, a két vizsgált nyelv teljes személynévrendszerének ez a része csak bizonyos szempontok alapján, részlegesen vethető össze.

Hivatkozott irodalom

- AINIALA, TERHI – PITKÄNEN, RITVA LIISA 2002. Onomastic Research in Finland. *Onomastica Uralica* 2: 81–119.
- AINIALA, TERHI – SAARELMA, MINNA – SJÖBLOM, PAULA 2008. *Nimistöntutkimuksen perusteet* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- AINIALA, TERHI – SAARELMA, MINNA – SJÖBLOM, PAULA 2012. *Names in focus. An introduction to Finnish onomastics*. Studia Fennica Linguistica 17. Finnish Literature Society, Helsinki.
- BAUKO JÁNOS 2009. *Ragadványnév-vizsgálatok kényelvű környezetben*. Konstantin Filozófus Egyetem – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Nyitra–Budapest.
- BAUKO JÁNOS 2012. A magyar és a szlovák (szláv) névtani terminológia összevetése. *Névtani Értesítő* 34: 157–166.
- BÖLCSKEI ANDREA – FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk. 2017. *Magyar és nemzetközi névtani terminológia / Hungarian and International Onomastic Terminology*. International Council of Onomastic Sciences – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Uppsala–Budapest. <https://doi.org/10.26546/5061110>
- BUZGÓ ANITA 2013. Az idegen eredetű keresztnévek adaptációja a finnben. *Argumentum* 9: 48–55.
- FARKAS TAMÁS 2011. Szempontok a magyar névtani terminológia megítéléséhez. *Névtani Értesítő* 34: 139–148.
- FARKAS TAMÁS 2017. Nemzetközi és magyar névtani terminológiai kutatások. In: BÖLCSKEI ANDREA – FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Magyar és nemzetközi névtani terminológia / Hungarian and International Onomastic Terminology*. International Council of Onomastic Sciences – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Uppsala–Budapest. 29–47. <https://doi.org/10.26546/5061110.7>
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2007. A svéd névtudományról és helynévkutatásról. *Névtani Értesítő* 29: 247–257.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek*. Osiris Kiadó, Budapest.
- HÁRI GYULA 2010. Épületnév, építménynév, létesítménynév. *Névtani Értesítő* 32: 99–116.
- HOFFMANN ISTVÁN 1983. Helynévkutatás Finnországban. *Magyar Nyelvjárások* 25: 79–90.
- HOFFMANN ISTVÁN 1990. Könyv a finn helynevekről. Eero Kiviniemi, Perustietoa paikannimistä. (Ismertetés.) *Magyar Nyelvjárások* 28–29: 157–164.
- HOFFMANN ISTVÁN 2001. Mire jó a névkutatás? A finnországi névkultúráról. *Folia Uralica Debreceniensis* 8: 225–235.

- HOFFMANN ISTVÁN 2002. A magyar névkutatás az ezredfordulón. In: HOFFMANN ISTVÁN – JUHÁSZ DEZSŐ – PÉNTEK JÁNOS szerk., *Hungarológia és dimenzionális nyelvszemlélet. Előadások az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson*. K. n., Debrecen–Jyväskylä. 9–22.
- HOFFMANN ISTVÁN 2008a. Ainiala, Terhi – Saarelma, Minna – Sjöblom, Paula: Nimistöntutkimuksen perusteet. (Ismertetés.) *Magyar Nyelvjárások* 46: 217–225.
- HOFFMANN ISTVÁN 2008b. A személynévrendszerek leírásához. *Magyar Nyelvjárások* 46: 5–20.
- HOFFMANN ISTVÁN 2010. Név és identitás. *Magyar Nyelvjárások* 48: 49–58.
- KERESZTES LÁSZLÓ 1972. Kiviniemi, Eero: Suomen partisiippinimistöä. Ensimmäisen partisiipin sisältävät henkilö- ja paikkanimet. (Ismertetés.) *Magyar Nyelvjárások* 18: 159–163.
- KIVINIEMI, EERO 1982. *Rakkaan lapsen monet nimet Suomalaisten etunimet ja nimenvalinta*. Weilin+Göös, Espoo.
- KIVINIEMI, EERO 2006. *Suomalaisten etunimet*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KIVINIEMI, EERO – PITKÄNEN, RITVA LIISA – ZILLIACUS, KURT szerk. 1974. *Nimistöntutkimuksen terminologia. Terminologin inom namnforskningen*. Castrenianumin toimitteta 8. Castrenianum, Helsinki.
- KOISTINEN, ULLA 2009. Monipuolisista näkökulmista nimistöntutkimukseen. *Virittäjä* 113: 310–316.
- KOSKI, MAUNO 1977. Uusi onomastinen koulukunta. *Virittäjä* 81: 218–224.
- KOSKI, MAUNO 2004. Sekundaarinimiä ja opettajien viittaussnimiä. *Sananjalka* 46: 40–80.
- A. KÖVESI MAGDA 1961. Kustaa Vilkkuna: Oma nimi ja lapsen nimi. (Ismertetés.) *Magyar Nyelvjárások* 7: 163–165.
- KUNZE, KONRAD 2003⁴. *DTV-Atlas Namenkunde: Vor- und Familiennamen im deutschen Sprachgebiet*. Deutscher Taschenbuch Verlag, München.
- LAWSON, EDWIN D. et al. 2016. Personal naming systems. In: HOUGH, CAROLE ed., *The Oxford Handbook of Names and Naming*. Oxford University Press, Oxford. 169–198.
- MATICSÁK SÁNDOR – BUZGÓ ANITA 2013. A finn személynevek történeti rétegei. In: VÖRÖS FERENC szerk., *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig IV. Nyelvi kölcsönhatások és személynevek*. Savaria University Press, Szombathely. 95–108.
- MIZSER LAJOS 1979. Három finn névtudományi munka. *Magyar Nyelv* 75: 246–250.
- NYÍRKOS ISTVÁN 1997. A finn névkutatásról. In: B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY szerk., *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai* 1–2. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. Magyar Nyelvtudományi Társaság – Miskolci Egyetem Nyelvtudományi Intézete, Budapest–Miskolc. 2: 491–498.
- NYÍRKOS ISTVÁN 2005. Sirkka Paikkala: Se tavallinen Virtanen. Suomalainen sukunimikäytännön modernisoituminen 1850-luvulta vuoteen 1921. (Az a közönséges Virtanen. A finn családnévhasználat modernizálódása az 1850-es évektől 1921-ig). (Ismertetés.) *Magyar Nyelvjárások* 43: 149–153.
- OJALA, KRISTA 2017. *Lasten työnimet ja nimenantotarinat 2010-luvulla*. Szakdolgozat. Oulun yliopisto, Oulu.
- PAIKKALA, SIRKKA 2004. *Se tavallinen Virtanen. Suomalainen sukunimikäytännön modernisoituminen 1850-luvulta vuoteen 1921*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Tampere–Helsinki.
- PAKARINEN, ELISA 1995. *Tiuku Helinä ja Teho Ensio: lasten työnimet*. Szakdolgozat. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- SEPPÄLÄ, JANNE 2013. *Kulkine.net – tutkimus epävirallisista kulkineennimistä*. Doktori (PhD) értekezés. Jyväskylän yliopisto, kielten laitos, Jyväskylä. www.kulkine.net
- SLÍZ MARIANN 2010. A történeti személynévkutatás terminológiájához. *Névtani Értesítő* 32: 157–172.
- SLÍZ MARIANN 2012. Terminusok keletkezése és változása. *Névtani Értesítő* 34: 149–156.

- SLÍZ MARIANN 2014. A terminológiai egységesülés hiányának következményei a névtudományban. In: LENGYEL KLÁRA – VESZELSZKI ÁGNES szerk., *Tudomány, technolektus, terminológia. A tudományok, szakmák nyelve*. Éghajlat Könyvkiadó, Budapest. 249–258.
- SZÉPE GYÖRGY 1970. Kommunikációs és grammatikai megjegyzések a névről. In: KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások. II. névtudományi konferencia. Budapest, 1969*. Nyelvtudományi Értekezések 70. Akadémiai Kiadó, Budapest. 307–311.
- TAKÁCS JUDIT 2008. Terhi Ainila – Minna Saarelma – Paula Sjöblom: Nimistöntutkimuksen perusteet. (Ismeretetés.) *Folia Uralica Debreceniensia* 15: 201–203.
- TAKÁCS JUDIT 2014. Keresztnévhasználat és névtipológia összefüggése a finnben és a magyarban. *Folia Uralica Debreceniensia* 21: 157–167.
- TÓTH LÁSZLÓ 2015. Alapfogalmak az irodalmi onomasztikában. *Acta Academiae Agriensis Sectio Linguistica Hungarica* 42: 203–215.
- TÓTH VALÉRIA 2016. *Személynévadás és személynévhasználat az ómagyar korban*. A Magyar Névtudományi Kiadványai 38. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- TTP = Tieteen kansallinen termipankki. The Bank of Finnish Terminology in Arts and Sciences. <http://tieteentermipankki.fi/wiki/Termipankki:Etusivu> (2017. 12. 15.)
- VUOLA, SANNA 2001. *Kalannin ja Laitilan lasten puhuttelunimet*. (Pro gradu-tutkielma.) Szakdolgozat. Turun yliopisto, Turku.

TAKÁCS JUDIT

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8665-0893>

Eszterházy Károly Egyetem

Bölcsészettudományi Kar

JUDIT TAKÁCS, Finnish–Hungarian contrastive onomastic terminological analysis concerning terms for types of personal names

The paper focuses on a contrastive analysis with respect to the problems of harmonizing Finnish and Hungarian terms of personal name studies. The author first discusses the history of Finnish terminological research, then goes on to demonstrate to what extent (and how) the terms for personal names in the two languages correspond to one another. Finally, by way of observing a few types of informal Finnish names, the author draws attention to several inherent contradictions and discrepancies manifested when the two name systems are compared. A comparison of the Finnish and Hungarian terms of personal name studies shows that the most fundamental differences originate from the very distinct frameworks within which the names are treated and described in the two languages; the distinct typologies, in fact, are derived from different approaches to categorisation.

MŰHELY

Beszámoló a 26. Nemzetközi Névtudományi Kongresszusról

1. A Nemzetközi Névtudományi Társaság (International Council of Onomastic Sciences, ICOS) 2017. augusztus 27. és szeptember 1. között Magyarországon tartotta a nemzetközi névkutatás legrangosabb, háromévente megrendezett világkonferenciáját, a Nemzetközi Névtudományi Kongresszust (International Congress of Onomastic Sciences, ICOS). Bár a szándék, a nemzetközi biztatás messze nem új keletű, hazánkban korábban – megfelelő szervezői háttér híján – nem kerülhetett sor a világkonferencia megszervezésére.

A mostani, immár 26. kongresszus megrendezését – az előző világkonferencia alkalmával sikeresen benyújtott pályázat alapján – a Debreceni Egyetem névkutatóinak közössége vállalta magára. A kongresszus szakmai szervezőbizottságának elnöke Hoffmann István, társelnöke Terhi Ainiala (Finnország), koordinátora Tóth Valéria, titkára Györffy Erzsébet lettek. Munkájukat további 4 magyarországi, illetve 10 külföldi névkutatóból álló szakmai szervezőbizottság, valamint az ICOS vezető testülete segítette. A szervezés, előkészítés és megvalósítás nagyja azonban a Debreceni Egyetem magyar névkutatóira, illetve az őket segítő hallgatók és munkatársak csapatára hárult. A 26. Nemzetközi Névtudományi Kongresszus nekik köszönhetően magas szakmai színvonalon, több újszerű és előremutató kezdeményezéssel együtt valósulhatott meg.

Az alábbiakban a kongresszus összképét vázolja, elsősorban annak programjáról, szakmai tartalmáról adok áttekintést. Több tanulságos szempont és témakör bemutatását ugyanakkor mellőzöm, mert azokról – különösen a tervezés és az előkészítés munkájáról – a szervezők tapasztalatai alapján TÓTH VALÉRIA számol be részletesebben is folyóiratunk lapjain.¹

2. A kongresszust a szervezők Lokális és globalitás a nevek világában (Locality and globality in the world of names / Lokalisierung und Globalisierung in der Welt der Namen / Localité et globalité dans l'univers des noms) címmel hirdették meg – a magyar névkutatók számára, talán nem véletlenül, Kálmán Bélára és művére is emlékeztető módon. A szakmai programban 200 előadás hangzott el (túlnyomó többségében angol nyelven); a 230 résztvevő 41 országból (elsősorban Európából), 120 különböző intézmény (kutatóhely) képviselőjében érkezett a kongresszusra Debrecenbe.²

¹ Lásd jelen számunk következő írását (TÓTH 2017). A két cikk közötti bizonyos mértékű tematikus átfedéseket nem küszöbölhettük ki, úgy gondoljuk azonban, hogy ezzel együtt is célszerű módon egészítik ki egymást témájuk bemutatásában.

² A kongresszus programját, az előadások összefoglalóit, a kongresszusra vonatkozó további információkkal együtt lásd a rendezvény honlapján: <http://icos2017.unideb.hu>.

A programban három plenáris előadás kapott helyet. A nyitó napon GRANT W. SMITH, az észak-amerikai Eastern Washington University professzora névelméleti témáról: a tulajdonnevek szimbolikus szerepéről tartott előadást, a különböző tulajdonnévfajtákat reprezentáló példákkal. A másik két plenáris előadás a kongresszus további folyamán hangzott el. STAFFAN NYSTRÖM, a svédországi Uppsala universitet egyetemi tanára az alkalmazott névtan területéről vette témáját: a helynévpolitika (a kulturális örökség megőrzése, névtervezés, hivatalos szabályozás stb.) kérdéskörét tárgyalta; elsősorban, de nem kizárólag az e téren sok szempontból példaértékű skandináv gyakorlat alapján. A házigazdák képviselésében HOFFMANN ISTVÁN és TÓTH VALÉRIA plenáris előadása kapott helyet a programban, a helynévkutatás témaköréből a toponimák keletkezésének és változásainak elméleti kérdéseit, illetve a helynevek tipológiai leírásának problematikáját állítva a középpontba.

A kongresszus szekció-előadásaira egyszerre 6-8 szekcióban, egymással párhuzamosan került sor. A szekciók (alszekciók) az előadások (szűkebb) tematikája, s részben az előadás nyelve szerint álltak össze. A lehetséges témák és a program gazdagságát jelzi, hogy egy időben csupán személy- vagy helynévtani témájú szekciókból is egyaránt 2-3 közül választhatott az érdeklődő hallgatóság. A legszélesebb témaköröket – azaz a hely- és a személynévkutatást – így külön alszekciókba osztották a szervezők: elméleti problémák a hely-/személynévkutatásban, hely-/személynévtörténeti, illetve változásvizsgálatok; helynévkontaktusok és névrendszerek; keresztnévek (egyénevek), családnévek. A további témák szekciókba szerveződése is tanulságos képet mutatott: általános névtan, névtervezés és névpolitika, szocioonomasztika, alkalmazott névtan, digitális névkultúra, irodalmi névadás, egyéb nevek. Mint ebből is látszik, a hagyományosan jellemző témák és nézőpontok – általános névtani, névtörténeti, leíró kutatások – mellett kiemelt figyelem mutatkozott a résztvevők (és a szervezők) részéről a szocioonomasztikai megközelítések, illetve a névkutatás gyakorlatibb oldala, ti. az alkalmazott névtani problematika iránt. Ez utóbbi témakörök a kongresszus speciális programjában: a szimpóziumok körében is külön teret kaptak.

Újszerű kezdeményezésként ugyanis a kongresszus egyik napját – jórészt felkért előadókkal tervezett – tematikus szimpóziumok töltötték ki. Ezeket egy-egy magyar, illetve külföldi névkutató közösen készítette elő (l. még alább, zárójelben). Öt szimpózium kapott helyet a programban, a következő címekkel és sorrendben: Helynevek és személynevek rendszertani összefüggései (Tóth Valéria és Milan Harvalík), A szocioonomasztika helyzete és feladatai (Györffy Erzsébet és Terhi Ainiala), A közép-európai névrendszerek kölcsönhatásai (Bölcskei Andrea és Oliviu Felecan), Nemzetközi névtani együttműködések és projektek (Farkas Tamás és Nick Iman), valamint Alkalmazott névkutatás a gyakorlatban (Slíz Mariann és Emilia Aldrin). Az ezek keretében elhangzott előadások – az alkalmazott névtani szimpóziumon belül egyúttal kerekasztal-megbeszélésekkel kiegészülve – az adott témakörök számos aktuális és alapkérdését vették napirendre, némelyik szimpóziumon belül a meghatározott témakör lényegében módszeres áttekintésére is vállalkozva. E kongresszusi munkaforma kiváló terepet és keretet biztosított az adott problémakörök belső összefüggéseinek mélyrehatóbb, nyelvek és kultúrák közötti kontextusba helyezett megvitatására, a fókuszált vélemény- és tapasztalatcserére, esetleges további nemzetközi együttműködések megalapozására is.

A kongresszus magyar előadói részéről átfogó igényű elméleti, valamint konkrét vizsgálatokra alapuló empirikus; személy-, hely-, írói és egyéb nevekkal foglalkozó; általános névtani, névtörténeti, névkontaktológiai vagy leíró szempontú előadásokat egyaránt

hallhattunk. Több magyar (akárcsak több külföldi) résztvevő két előadással is szerepelt a konferenciaprogramban (jellemzően egy szekcióban, valamint egy szimpózium keretében megtartott felkért előadás formájában).

Az elhangzott előadások kapcsán magyar szempontból említést érdemel, hogy – a számos magyar résztvevő által megtartottakon túl – többük foglalkozott kifejezetten magyar vonatkozású témával. Ilyen előadásokat hallhattunk a névtörténet, illetve a névkontaktusok témaköréből: a magyar nyelvi hatás Máramaros megye helyneveinek körében (ADELINA EMILIA MIHALI), a 'magyar' nép-, illetve országnév és származékai a francia nyelv szó- és névkincsében (MICHEL RATEAU); valamint a kontrasztív szemléletű névkutatás kapcsán: keresztnévek köznevesülése a finn és a magyar nyelvben (MARIA SARHEMAA), az észt és a magyar nyelvi eredetű keresztnévkincs összetétele (ANNIKA HUSSAR és TIINA RÜÜTMAA).

3. A kongresszusi program gerincét képező plenáris, szekció- és szimpóziumi előadások sorát számos további szakmai program egészítette ki. A kongresszus egy hete alatt az ICOS különböző bizottságai, munkacsoportjai is üléseztek, illetve bizonyos szakmai, résztvevői csoportok is megtartották saját összejöveteleiket.

Az ICOS választott vezetőtestülete két alkalommal: a kongresszus nyitónapját megelőző napon, valamint – immár új összetételben – a zárónapon, a tisztújító közgyűlést követően tartott ülést. A közgyűlés a szokásos programpontokat vette sorra: a tisztségviselők beszámolóit az elmúlt időszakról, a megfelelő szavazások lebonyolításával. A közgyűlés a szervezet elnökének választotta a finn Paula Sjöblomot, Tóth Valériát pedig ismételten megszavazta a vezetőtestület tagjának. A következő, 2020-ban tartandó kongresszus helyszíne a közgyűlés döntése alapján Krakkó lesz, szervezője pedig a Lengyel Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete és a Jagelló Egyetem, a Cseh Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetével és a besztercebányai Bél Mátyás Egyetemmel együttműködésben. A szervezők kiemelt témaként a névkutatás interdiszciplináris kapcsolatainak területét jelölték meg.

Az ICOS két munkabizottsága, a Bibliográfiai Csoport és a Terminológiai Csoport szintén megtartotta saját ülését, melyek során az elmúlt időszakban végzett munkát, a feladatok jelenlegi állását értékelték, s a jövőre vonatkozó lehetőségeket, terveket vitatták meg. (Magyar tagjai egyébként mindkét munkacsoportnak vannak.) A nemzetközi névtani bibliográfia ügyében az igazán célszerű megoldásokat eddig nem sikerült megtalálni. A nemzetközi névtani terminológia terén már inkább történtek előrelépések: több nemzeti nyelven készült el, illetve készül korszerű terminológiai jegyzék, a szlovák névkutatók által építeni kezdett névtani terminológiai adatbázis pedig egy széles merítésű és gazdag tartalmú, soknyelvű nemzetközi terminológiai szótári adatbázis kereteit is segíthet megteremteni. Ezen a bizottsági ülésen mutatták be (majd a kongresszust záró közgyűlésen is) a Magyar és nemzetközi névtani terminológia / Hungarian and International Onomastic Terminology című kétnyelvű kiadványt, mely az ICOS és a Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadásában a kongresszusra időzítve jelent meg, s a két legfontosabb nemzetközi névtani terminológiai jegyzék magyar változatát és mutatóit, illetve a témakörhöz kapcsolódó, angol és magyar nyelven egyaránt közölt kísérő tanulmányokat adja közre (BÖLCSKEI–FARKAS–SLÍZ szerk. 2017).

Egy korábban már létező gyakorlatot felújítva a névtani folyóiratok szerkesztői is megbeszélést tartottak az egyik programnap estéjén. Az ülésen 10 ország 15 névtani

folyóiratának képviselői vettek részt. Az elhangzott javaslatok a névtani folyóiratok (szakmai) presztízsének, (nemzetközi) láthatóságának és (szabad) hozzáférhetőségének erősítését, a mai szaktudományos trendeknek és elvárásoknak a fokozott figyelembe vételét, illetve a nemzetközi együttműködés lehetőségeinek jobb kiaknázását célozták. Örömmel állapíthattuk meg, hogy bár bőven lenne még tennivaló e téren – miközben hazai lehetőségeink meglehetősen szűkösek –, magyar szempontból kifejezetten jól kiálljuk a nemzetközi összehasonlítás próbáját. Az ICOS folyóirata, az Onoma szintén megtartotta saját szerkesztőbizottsági ülését. A nemzetközi névkutatás folyóiratának megjelenése sajnos továbbra is jelentős, több éves késésben van; így reméljük, ezt a lemaradását belátható időn belül sikerül majd ledolgoznia.

A világtalálkozón részt vevő doktorandusz hallgatók számára is szerveztek találkozót, az őket foglalkoztató kérdések megvitatásának fórumaként. (Az ehhez kapcsolódóan létrehozott Facebook-oldalak ICOS Student Network cím alatt érhető el a közösségi oldalon.)

A kongresszus teljes ideje alatt megtekinthető volt az a tanulságos és hasznos kiállítás, mely az elmúlt években különböző világ- és nemzeti nyelveken megjelent névtani munkákból adott bőséges válogatást. A kiállításra több mint 120 kiadvány érkezett (névtani folyóiratok, monográfiák, szótárak, konferencia- és tanulmánykötetek) különböző országokból. Tartalmukról a melléklet egységesen kitett rövid, többnyire angol nyelvű összefoglaló is tájékoztató, s természetesen kézbe vehetők is voltak a helyszínen. (Többüket folyóiratunk jelen száma is ismerteti egyébként.) A konferencia szervezőinek saját névtani kiadványai – melyeket elsősorban A Magyar Névtár Kiadványai sorozatcím foglalt keretbe (45 megjelent kötet, a legújabbak a kongresszusra időzítve) – külön kiemelt helyet foglaltak el a kiállításon. A debreceni névkutatók korábbi, magyar nyelvű kötetei, illetve a kongresszusra elkészült és megjelentetett, angol nyelvű kötetek (ezekről részletesebben l. alább) külön asztalokon, a résztvevők számára szabadon elvihetően is ki voltak helyezve.

A kiállítás legfigyelemreméltóbb újdonsága a középpontjában elhelyezkedő digitális tér volt, melyben hat, online elérhető névtani adatbázis, illetve alkalmazás tartalmával és működésével lehetett megismerkedni. Ezek a következők voltak: a cseh és a lett helynévtani adatbázis (Názvy Míst, ill. Vietvārdi datubāze); a lengyel víznevek elektronikus szótára (ESHP); a Magyar Nemzeti Helynévtár (MNH, ezt rövidfilm is bemutatta a helyszínen); az Erdélyi Helynévtörténeti Adattár, illetve interaktív névföldrajzi atlasz (EHA; SZABÓ T. ATTILA gyűjtése, BÁRTH M. JÁNOS fejlesztésével); valamint a középkori európai személynévszótár (DMNES; SARA L. UCKELMAN főszerkesztésével, magyar szerkesztője SLÍZ MARIANN).³ Az adatbázisokat egy-egy adott időpontban (valamely ebéd- vagy kávészünetben) fejlesztőik is bemutatták az érdeklődőknek, így itt és személyesen is volt mód beszélgetni velük a bemutatott projektekről.

A kongresszus programját – a bevett gyakorlat szerint – a szakmai tartalmak mellett különböző társasági és kulturális események kínálata gazdagította, egészítette ki.

4. Bár a névkutatás elsősorban nemzeti és nyelvi keretek között folyó szakmai tevékenység, számottevő nemzetközi dimenziója is van; ez ígéretes és eredményes együttműködésekre

³ <http://www.nazvymist.cz>; <http://vietvardi.lgia.gov.lv>; <http://eshp.ijp.pan.pl>; <http://mnh.unideb.hu>; <http://eha.elte.hu>; <http://dmnes.org>.

is sokféle lehetőséget kínál, melyekkel a magyar névkutatás is egyre inkább kíván és tud is élni (vö. FARKAS 2015). A 26. Nemzetközi Névtudományi Kongresszus nemcsak a mai onomasztika elevenségét és sokszínűségét mutatta be, de tanúbizonyságot tett arról is, hogy létezik egy olyan, európai színvonalú magyar névkutatás, mely e szakterület nemzetközi tudományos közéletének és további fejlődésének is fontos tényezője lehet.

A kongresszus sokféle, az eddigiekben már bemutatott módon nyújtott nagyszerű lehetőséget arra, hogy a magyar névkutatás – bár korántsem számítható ismeretlennek – minél gazdagabban bemutakozzon a tudományterület más országokból érkezett művelői számára. E lehetőséget a szervezőknek a szakterület nevében is csak köszönni tudjuk. A debreceni névkutató műhely ugyanakkor – a világkonferencia szervezésének feladatai mellett, a hazai szakma számára is meglepetésként – olyan, angol nyelvű kiadványok megírását és megjelentetését is vállalta a kongresszus alkalmából, melyek kutatásaik közelmúltját és jelenét, illetve újabb eredményeit reprezentálják a szélesebb körű tudományosság számára. A HOFFMANN ISTVÁN, RÁCZ ANITA és TÓTH VALÉRIA szerzőhármas munkájaként (2017, 313 lap), a német Helmut Buske Verlag által jegyzett kiadványként jelent meg a *History of Hungarian Toponyms* című kötet, mely a magyar helynevek (hangsúlyosan a településnevek) rendszerének, történetének és összefüggéseinek módszeres bemutatására vállalkozik. A mű magyar változatának megjelentetését hiánypótló volta miatt hasonlóképpen reméljük. KOVÁCS ÉVA szerkesztésében, *A Survey of Historical Toponomastics* címmel (2017, 151 lap) látott napvilágot egy bőséges válogatás a Helynévtörténeti Tanulmányok 2004 óta megjelent 12 kötetének anyagából. A kiadvány a korábbiakban megjelent cikkek zömének általában egy-egy oldal terjedelmű, szerzőik által e célra elkészített angol nyelvű összefoglalóit tartalmazza, 12 tematikus fejezetbe rendezve. A RESZEGI KATALIN által megírt, *The History of Onomastic Research in Debrecen* című kisebb kötet (2017, 78 lap) a Debreceni Egyetemen folyó névtani tárgyú kutatások történetét foglalja össze, Csűry Bálinttól a jelenlegi legifjabb nemzedék, a doktori programban tanuló fiatalok munkásságáig; bőséges (a kötet harmadát kitevő) bibliográfiával. Az utóbbi két kötetet egyébként borítójuk is az ICOS-kongresszushoz kapcsolja: nemcsak a kongresszusi programfüzet színvágát idéző módon, de a világkonferencia logójának feltüntetése révén is. E kiadványok mellé társítható a magyar névkutatás ezredforduló utáni szakirodalmának bibliográfiáját – a korábbi, hasonló tárgyú kötet folytatásaként – közlétező, az *Onomastica Uralica* sorozatában megjelent kiadvány is (HLAVACSKA–KOVÁCS ed. 2017, 160 lap).

5. Az ICOS-kongresszus a sikeres lebonyolításával befejeződött ugyan, de a projekt még nem zárult le: hátralévő fontos feladat az elhangzott előadások köteté szerkesztése és megjelentetése. A nemzetközi névtani kongresszusok – valóban terjedelmes – kötetei az utóbbi időkben már csak elektronikus formában jelentek meg. A szervezők azonban a hagyományos és az elektronikus közzététel és hozzáférhetőség lehetőségét célszerűen egyesítve, a mostani világkonferencia előadásait az *Onomastica Uralica* soron következő köteteként kívánják megjelentetni, mégpedig a megszokottnál rövidebb időn belül. A konferencia szervezésében tanúsított hatékonyságot is látva, joggal bízhatunk abban, hogy ezeket a köteteket így hamarosan olvashatjuk is majd.

Hivatkozott irodalom

- BÖLCSKEI ANDREA – FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk. 2017. *Magyar és nemzetközi névtani terminológia / Hungarian and International Onomastic Terminology*. International Council of Onomastic Sciences – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Uppsala–Budapest. <https://doi.org/10.26546/5061110>
- FARKAS TAMÁS 2015. A nemzetközi névkutatás és magyar kapcsolatai. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Magyar névkutatás a 21. század elején*. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 23–47.
- HLAVACSKA, EDIT – KOVÁCS, ÉVA ed. 2017. *Selected Bibliography of the Onomastics of the Hungarian Language 2000–2016*. Onomastica Uralica 9. Debrecen University Press, Debrecen–Helsinki.
- HOFFMANN, ISTVÁN – RÁCZ, ANITA – TÓTH, VALÉRIA 2017. *History of Hungarian Toponyms*. Helmut Buske Verlag, Hamburg.
- KOVÁCS, ÉVA ed. 2017. *A Survey of Historical Toponomastics*. Publications of the Hungarian Name Archive 44. Debrecen University Press, Debrecen.
- RESZEGI, KATALIN 2017. *The History of Onomastic Research in Debrecen*. Publications of the Institute of Hungarian Linguistics University of Debrecen. Debrecen University Press, Debrecen.
- TÓTH VALÉRIA 2017. Egy kongresszus szervezésének tapasztalatai. A XXVI. Nemzetközi Névtudományi Kongresszus. *Névtani Értesítő* 39: 149–154.

FARKAS TAMÁS

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7732-2302>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

TAMÁS FARKAS, Report on the 26th International Congress of Onomastic Sciences

The 26th International Congress of Onomastic Sciences was held between 27th August and 1st September 2017 at the University of Debrecen, Hungary. The 230 participants arrived at the conference from 41 countries, representing 120 research centres. The central topic of the conference was Locality and globality in the world of names. Most papers were delivered in parallel sections; however, one day was devoted to topic-specific symposia of mostly invited speakers. Paper presentations were accompanied by several other kinds of professional events. Different bodies and working groups of ICOS arranged their meetings; an exhibition of onomastic publications and digital databases could also be viewed. The ICOS Congress displayed today's onomastics as a vivid, diversified research field with international dimensions, in which Hungarian onomastics find its position and role well.

Egy kongresszus szervezésének tapasztalatai

A 26. Nemzetközi Névtudományi Kongresszus

1. Bevezető gondolatok. Ez az írás nem a 26. Nemzetközi Névtudományi Kongresszus tudományos eredményeiről szól: inkább a kulisszák mögé enged bepillantást azzal a céllal, hogy valamelyest érzékeltesse, milyen heroikus és egyúttal felemelő vállalkozás lehet egy világkongresszus megrendezése, a maga buktatóival és örömeivel egyszerre. Mindez persze nem tanulságok nélküli a tudományos közösségek számára sem. Az írás hangvétele – a dolog természetéből adódóan – ugyanakkor helyenként erősen szubjektív.

2. Az ICOS-kongresszusról általában. A Nemzetközi Névtudományi Kongresszus (International Congress of Onomastic Sciences, ICOS) a Nemzetközi Névtudományi Társaság (International Council of Onomastic Sciences, ICOS) háromévente megrendezett világkongresszusa. Az onomasztikával foglalkozó kutatók e méltán legnagyobb presztízsű seregszemléje 1938 óta van jelen a nemzetközi tudományos élet porondján, s olyan városok egyetemei nyerték el a rendezés jogát, mint Párizs, Brüsszel, Uppsala, Salamanca, München, Firenze, Amsterdam, London, Bécs, Szófia, Bern, Krakkó, Ann Arbor, Lipcse, Quebec, Helsinki, Trier, Aberdeen, Santiago de Compostela, Pisa, Torontó, Barcelona, Glasgow. Ebbe az előkelő névsorba került be a 2017. évi 26. Nemzetközi Névtudományi Kongresszus házigazdájaként Debrecen, a Debreceni Egyetem (a kongresszus honlapja: <http://icos2017.unideb.hu>).

Mivel a társaságnak három hivatalos nyelve van, az angol, a német és a francia, ezek a kongresszusoknak is kötelező nyelvei. Emellett a rendező intézmények zöld utat adhatnak további nyelveknek is: Pisában például az olaszt, Barcelonában a spanyolt és a katalánt is a hivatalos nyelvek közé emelték, a következő, a 2020. évi krakkói kongresszuson pedig az orosz nyert el ilyen státust. A 26. ICOS-kongresszus Debrecenben a három hivatalos nyelven működött.

3. A 2017. évi ICOS-kongresszus rendezési jogának elnyerése. Az ICOS kongresszusainak rendezési jogát pályázati úton lehet elnyerni. A pályázatokat angol nyelven a tervezett megelőző kongresszus évében, annak elején kell benyújtani. Az érvényességét az ICOS vezetőtestülete bírálja el, és ha szükséges, kiegészítéseket kér. A rendező intézmény kérdésében a végső döntést azonban nem a vezetőtestület, hanem a kongresszuson megtartott, az ICOS-tagokból álló közgyűlés hozza meg azt követően, hogy a pályázók rövid prezentációban bemutatták az elképzeléseiket. A teljes pályázati anyagokat (éppen a mi javaslatunkra) az ICOS-tagok a testület honlapján előzetesen is megtekinthetik, így előre tudnak tájékozódni a pályázók elképzeléseiről. Több jelölt esetén az ICOS-tagok szavazati többsége dönt.

A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke – hazai és nemzetközi ösztönzésre – először a 2014. évi kongresszus megrendezésére nyújtott be pályázatot 2011 elején. Akkor a Glasgow-i Egyetem volt a vetélytárs, amellyel szemben a 2011-es barcelonai

kongresszus közgyűlésének szavazatai alapján a Debreceni Egyetem alulmaradt. A 25. ICOS-kongresszust ezért a Glasgow-i Egyetem rendezte meg 2014 augusztusában. Ezt a döntést azonban nem éltük meg kudarcként, már csak azért sem, mert a nemzetközi névkutató közösség szimpátiáját már Barcelonában kétségkívül elnyertük, s ez leginkább a további biztatásokban nyilvánult meg.

A 2017. évi 26. ICOS-kongresszus megrendezéséért ezért 2014-ben újra benyújtottuk (lényegében változatlan formában) a pályázatunkat: ekkor már az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoporttal együttműködésben. A pályázatban bemutattuk Debrecen és a Debreceni Egyetemet, kitérve az egyetemen a névkutatás szerepére és eredményeire is. Ismertettük a kongresszus általunk javasolt témáját (Lokalitás és globalitás a nevek világában), a tudományos szervezőbizottságot, a tervezett programot és programszerkezetet, valamint a kongresszussal kapcsolatos fontosabb határidőket. Mivel a Nemzetközi Névtudományi Társaság nem finanszírozza a kongresszusokat, sőt anyagiilag egyáltalán nem tudja azok megrendezését támogatni, a pályázóknak arról is részletesen számot kell adniuk, hogy milyen forrásokból látják megvalósíthatónak a tanácskozás megrendezését. A pályázatban ezért a finansziális kérdésekre is kitértünk. Részletes tájékoztatást adtunk továbbá a szállás- és étkezési lehetőségekről, a közlekedésről, illetve a tervezett kirándulásokról.

A glasgow-i kongresszuson 2014-ben a közgyűlés a következő kongresszus megrendezésének jogát a Debreceni Egyetemnek ítélte oda. Ugyanitt Tóth Valériát három évre az ICOS 12 fős vezetőtestületének (Board of Directors) a tagjává választották. A hazai tudományos közvélemény mindezt nemcsak a debreceni, hanem általában a magyarországi névtudomány nemzetközi elismeréseként is értékelte.

4. A kongresszus előkészítése. Ahogyan az a fentiekből kiderül, a 2017. évi debreceni kongresszus szervezését valójában 2014-ben kezdtük el, de az intenzív munka természetesen a kongresszust megelőző egy évre, azon belül is az utolsó néhány hónapra esett. Ez alatt a három év alatt rendszeresen beszámoltunk a vezetőtestület ülésein a munka előrehaladásáról, igyekeztünk az általunk megadott időhatárokat többé-kevésbé tartani, rendszeresen tárgyalásokat folytattunk az egyetem rendezvényszervező cégeivel és egyes részfeladatok ügyében az azokat kivitelező külső cégekkel, pályázatokat nyújtottunk be és leveleket írtunk a pénzügyi források előteremtésére, illetve válaszoltunk sok ezer emailre. Mindeközben persze milliószor megbántuk, hogy vállalkoztunk erre az emberre, sőt közösségre próbáló feladatra; és éppen annyiszor örültünk akkor, amikor sikerült megoldanunk az éppen felmerülő problémákat.

4.1. A vezetőtestület ülései. Az ICOS vezetőtestülete évente legalább egy, olykor két alkalommal ülésezett 2014 augusztusa és 2017 augusztusa között. Az ülések, amelyek angol nyelven zajlottak, a kongresszus szervezése szempontjából azért említendőek meg, mert a találkozók egyik napirendi pontja minden alkalommal a 2017. évi kongresszus kérdése volt. Előkerültek itt emellett olyan problémakörök is, mint az ICOS két fontos testületének, a Bibliográfiai és a Terminológiai Csoportnak a feladatai, az ICOS folyóiratának, az Onomának a kiadási nehézségei, az elnöki, titkári beszámolók, az ICOS pénzügyi helyzete, honlapja stb. Az ICOS vezetőtestülete ülésezett a glasgow-i kongresszus utolsó napján (ahol a leköszönő és az újonnan megválasztott testület együtt volt jelen), majd 2015. március 6-án Hannoverben, ugyanezen év szeptember 2-án Nagybanán,

2016. június 14–15-én Prágában, 2017. május 16-án Debrecenben, végül a kongresszus előestéjén ugyanitt augusztus 27-én. Az üléseken a vezetőtestület tagjai személyesen és Skype-on is részt vehettek. A kongresszus előkészületeiről minden alkalommal személyesen számoltunk be, s olykor rövid prezentációt is tartva ismertettük az aktuális helyzetet.

Ezeket a találkozókat mindenképpen hasznosnak ítéltük, mivel olyan javaslatok is elhangzottak, amelyeket aztán a kongresszus programjainak kialakításában figyelembe vehettünk. Ilyen javaslat volt például a névtani folyóiratok szerkesztőinek ülése, amit be is illesztettünk a szakmai programba. Voltak viszont felvetések (poszterszekció, zárórendezvények áthelyezése stb.), amiket szervezőként – az előnyeiket és a hátrányaikat mérlegelve – végül elvetettünk, s az eredeti terveinkhez tartottuk magunkat.

4.2. A kongresszus programjának struktúrája. Az ICOS-kongresszusok hagyományait követve szakmai és kísérőprogramok egyaránt szerepeltek a 2017. évi kongresszus programszerkezetében. Az előadásokat plenáris előadások, szimpózium- és szekció-előadások formájában tarthatták meg a résztvevők. A szakmai programot gazdagította a különböző bizottságok, testületek (a vezetőtestület, a Bibliográfiai Csoport, a Terminológiai Csoport) zártkörű ülése, illetve a névtani folyóiratok szerkesztőinek, valamint a PhD-hallgatóknak a találkozója. Emellett helyet kapott a programban az ICOS-tagokat összefogó, döntéshozó jogkörrel bíró közgyűlés megtartása is.

A szakmai program fontos részét képezte a könyvkiállítás, amelynek középpontjában egy digitális tér helyezkedett el, benne online adatbázisokkal. A kísérőprogramok között a Debreceni Egyetem rektorának fogadása, fröccsparti, koncert és záróbankett szerepelt. A kongresszus résztvevői számára egynapos kirándulást szerveztünk, illetve emellett az arra igényt tartók a kongresszus után háromnapos kiránduláson is részt vehettek.

A debreceni kongresszus részben tehát követte az ICOS-kongresszusok tradícióit, de több újítást is felvonultatott. A plenáris és a szekció-előadások mellett egyrészt szimpóziumokat szerveztünk, amelyek öt témakörben (1. a személynevek és a helynevek rendszertani összefüggései, 2. a szocioonomasztika aktuális kérdései és feladatai, 3. a közép-európai névrendszerek kölcsönhatásai, 4. nemzetközi együttműködés és projektek, illetve 5. alkalmazott névkutatás) biztosítottak – jórészt felkért előadókkal – összehangoltabb eszmecsere. A névtani folyóiratok szerkesztőinek ülése – noha korábban ez sikeresen működő, hasznos fórum volt – egy ideje nem kapott helyet a névtani kongresszusokon. Az ICOS vezetőtestületének javaslatára ezt a konzultációs formát újra megteremtettük. A korábbi kongresszusokon a záró rendezvények (közgyűlés, záró ünnepség, bankett) nem az utolsó, hanem az utolsó előtti napra estek, gyengítve ezáltal az utolsó nap szakmai programját, amelyek látogatottsága meglehetősen visszafogott volt. Látva ezt az elmentmondásos helyzetet, úgy határoztunk, hogy a záró rendezvényeket a kongresszus utolsó napjára helyezzük át, ahová azok véleményünk szerint ténylegesen valók. Ez a szándékunk a vezetőtestületben ellenállást váltott ugyan ki (a hagyományokra hivatkozva javasolták az újragondolását), de a döntést ránk bízták, s minthogy ragaszkodtunk az elképzeléseinkhez, azt végül elfogadták. Újdonságként vezettük be a szokásos egynapos kirándulások mellett a háromnapos kirándulást is: azon kongresszusi résztvevők számára, akik szívesen maradtak még az országban, a kongresszus utánra budapesti, balatoni kirándulást szerveztünk. Ez iránt elsősorban azok érdeklődtek, akik távolabbról, főleg más kontinensről érkeztek, s többen közülük a kirándulásról visszatérve folytatták is a szakmai útjukat a nagybányai Names and Naming konferenciára. Abban is igyekeztünk végül

újat nyújtani, hogy – a nemzetközi szervezőbizottság egyik tagjának javaslatára – a kongresszust családbarát rendezvényként hirdettük meg, ezzel is segítve azoknak a kollégáknak a részvételét, akik családdal, kisgyerekekkel érkeztek Debrecenbe.

4.3. A szakmai programmal kapcsolatos feladatok. A kongresszus háromnyelvű honlapja 2016 nyarán indult el, ekkortól kezdve jelentkezhetek az online felületen a kutatók a kongresszusra. Magának a szakmai programnak az összeállítása 2016 végén vette kezdetét, akkor, amikor – a határidőt több ízben is kitolva – beérkeztek a jelentkezések és az absztraktok. Ezeket előzetesen szimpóziumokba, szekciókba soroltuk, s már tematikus egységeként küldtük el értékelésre a tudományos szervezőbizottság tagjainak. Az értékelésekről, az esetlegesen kért változtatásokról és a jelentkezés elfogadásáról emailben értesítettük (az értékelőlapot is mellékelve) a jelentkezőket. Az elfogadott absztraktok alapján kezdtük el kialakítani a kongresszus szakmai programját: felkértük a plenáris előadókat (akiknek a regisztrációs díját átvállaltuk), kialakítottuk a szekciók témáit és időbeosztását, a szimpóziumszervezők segítségével meghatároztuk a szimpóziumok tartalmát és a tervezett előadások sorrendjét. Az így egybeállt előzetes programban persze még számos változás történt, azt elsősorban tájékoztató jelleggel hoztuk nyilvánosságra a honlapon. A végső program csak a kongresszust megelőző héten állt össze annyira, hogy a nyomdába kerülhetett. A dolgok természetéből adódik azonban, hogy a végső megvalósulást tekintve még ebben is jó néhány módosítás történt.

Egy ilyen nagyszabású nemzetközi kongresszus szakmai programjának az összeállítása, megszervezése önmagában is nagy terheket ró a szervezőkre. Mi ezt ráadásul azzal is nehezítettük, hogy – a nemzetközi tudományos életben való minél intenzívebb jelenlét érdekében – angol nyelvű munkák megírására vállalkoztunk, amelyek megjelentetését a kongresszusra időzítettük. Ezek a kötetek csak úgy készülhettek el, hogy a megírásuk, a lektorálásuk, a fordításuk és az anyanyelvi lektorálásuk zökkenőmentesen, az egyes fázisokban egymásra épülve valósult meg. A kongresszus egyik fontos hozadéka – nemcsak szakmai, hanem érzelmi szempontból is – éppen annak az élménye volt, hogy megtaláltuk azokat az embereket, akikkel ebben a munkában és hosszabb távon is kíváloan együtt tudunk működni, a feladatokat a magukénak érezték, s a nagyszabású vállalkozás őket is erőn felül inspirálta. E helyütt is érdemes megemlítenünk – köszönetünket ily módon is kifejezésre juttatva – Korompay Klára, Venkovits Balázs és Donald E. Morse nevét.

4.4. A kísérőprogramokkal kapcsolatos feladatok. A kongresszus nem szakmai kereteinek kialakításában és részben a kísérőprogramok megszervezésében a Debreceni Egyetemen működő rendezvényszervező cégek, a Campus Kft. és az Universitas Kht. voltak a segítségünkre. Ők szervezték meg a kirándulásokat, a kávészüneteket, a fogadást és a bankettet, ők biztosították az ebédet és foglalták a szállást azoknak, akik ezt előzetesen igényelték. 2017 tavaszán kibővítettük a kongresszusi honlapot olyan módon, hogy az teljes körű ügyintézésre, pénzügyi tranzakciók fogadására és kezelésére is alkalmas legyen. Ezen keresztül zajlott ugyanis a jelentkezők számára az elektronikus regisztráció, a regisztrációs díj befizetése, a kirándulásokra való jelentkezés. Szállásfoglalások, ebédjegyek éppúgy intézhetők voltak itt, mint ahogyan jelezni lehetett az igényt a gyerekfelügyeletre is. A kísérőprogramok és az infrastruktúra egy részét azonban (a regisztrációs pultot és a köszöntő videót, a könyvkiállítást annak digitális belső terével, a fröccspartit, a koncertet) mi magunk terveztük és szerveztük meg. Az egyetem és közvetlenül

a bölcsészkar több szinten támogatta a kongresszus megrendezését: a vezetőségtől a technikai személyzetig mindenki együttműködésére maximálisan számíthattunk.

4.5. A szervezők. A kongresszus szervezésében a DE Magyar Nyelvtudományi Tanszékének és az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoportjának minden névkutatással foglalkozó tagja részt vett. A 18 fős tudományos szervezőbizottság magyar, finn, svéd, német, belga, skót, orosz, cseh, lengyel, spanyol, kanadai, dél-afrikai névkutatókból állt össze. Magyarországról a következő szakemberek vállaltak benne szerepet: a Debreceni Egyetemről Hoffmann István (a tudományos szervezőbizottság elnöke), Tóth Valéria (koordinátor), Györffy Erzsébet (titkár), Rácz Anita és Maticsák Sándor (tagok); az ELTE-ről Farkas Tamás és a Károli Gáspár Református Egyetemről Bölcskei Andrea (szintén a bizottság tagjaiként). A debreceni szervezők között említendők meg továbbá Póczos Rita, Reszegi Katalin, Bába Barbara, Szőke Melinda, Kovács Éva, E. Nagy Katalin, Katona Csilla, Bátori István, Hankusz Éva, Vékony Vivien, Kenyhercz Róbert, illetve az a 16 idegen nyelv szakos hallgató, akik a kongresszust megelőző fél évben fordítási feladatokat, a kongresszus ideje alatt pedig szervezői feladatokat láttak el. Az adminisztratív teendőkkel Kecskemétiné Legoza Eszter (a DE Magyar Nyelvtudományi Tanszékének és az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoportjának az adminisztrátora), az informatikai feladatokkal pedig Szűcs Imre (a tanszék és a kutatócsoport ügyvivő-szakértője) foglalkozott.

4.6. Financális kérdések. A kongresszus megrendezésének kritikus, mondhatni neuralgikus pontja volt a pénzügyi források előteremtése. Előzetes terveink szerint ezt több irányból kívántuk biztosítani: a biztos bevétel (a regisztrációs díjakból befolyó összeg) mellett számítottunk támogatásra a Debreceni Egyetemtől, a Magyar Tudományos Akadémiától és Debrecen városától, illetve némi szponzori támogatást is reméltünk cégektől. Egészen 2016 novemberéig azonban minden támogatáskérő, pályázó kísérletünk kudarcba fulladt: vagy választ sem kaptunk a megkeresésekre, vagy érkezett válasz, amely az erkölcsi támogatásról ugyan biztosította a szervezőket, de anyagilag a rendezvényt segíteni nem tudta. Minthogy az anyagiak előteremtése alapvető feltétele volt a kongresszus megrendezésének, a helyzet 2016 végén annyira aggasztóvá vált, hogy komolyan fontolóra kellett vennünk a rendezéstől való visszalépést; nyilván nem kis presztízsveszteséget is vállalva ennek következményeként. Ebben a már-már kilátástalan helyzetben aztán a folyamatok pozitív irányt vettek: a Debreceni Egyetem kancellárja, dr. Bács Zoltán a célokat, illetve a költségtervet megismerve megfelelő pénzügyi keretet biztosított a kongresszus megrendezésére (amellett, hogy az egyetem teljes infrastruktúráját ingyen vehettük igénybe), az MTA nemzetközikonferencia-szervezési pályázatán is elnyertünk egy kisebb összegű támogatást, a DE Bölcsészettudományi Karának dékánja és helyettesei pedig vállalták a szervező diákok munkabérének ösztöndíjként történő kifizetését. A kongresszus pénzügyi helyzete 2017 elejére mindezeknek köszönhetően megnyugtatóan rendeződött.

5. A kongresszus számokban. A 2017. évi ICOS-kongresszusra 41 országból 230 kutató érkezett Debrecenbe. A szimpóziumokon, szekciókban 200 előadás hangzott el, túlnyomó többségében angolul; a német és francia nyelvű előadások száma néhány tucat volt csupán. A könyvkiállításra, amely a kongresszus egész hete alatt megtekinthető volt, több mint 120 kiadvány (monográfiák, tanulmánykötetek, szótárak, folyóiratok egész sora)

érkezett, a nyelveiket illetően is bábeli sokféleséggel. Mint fentebb is utaltunk rá, a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke és az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoportja a kongresszusra több angol nyelvű kiadványt is megjelentetett (közte a magyar helynevek történetét tárgyaló munkát, a magyar névkutatás bibliográfiáját a 2000–2016 közötti időszakra vonatkozóan, a magyar névkutatás legújabb eredményeiből szemlésző, illetve a debreceni névkutatás történetét bemutató kötetet). Ezek külön standokon voltak kiállítva, s a résztvevők a maguk és az intézményük számára is szabadon vihettek belőlük. A kiállítás központi tereként funkcionáló digitális térben hat interaktív adatbázis működött, amelyeket a készítőik és a működtetőik egy-egy szünetben mutattak be az érdeklődőknek. A kongresszuson videó és sok száz fotó készült, illetve a sajtómegjelenések száma is jelentős volt (ezek mindegyike felkerült a kongresszus honlapjára).

A kongresszuson elhangzott előadások tanulmányra bővített változatait az *Onomastica Uralica* című folyóirat tematikus számaiként, 5 kötetben tervezzük megjelentetni – eredményeink szerint – 2018 végére. Ennek költségeit részben az ICOS hozzájárulása fedezi, részben pedig a DE kancellárjától kaptunk további támogatást a nyomdai kivitelezésre. A tervezett kötetek megjelenésével zárul majd le az a hosszú és fáradtságos időszak, amely a 26. Nemzetközi Névtudományi Kongresszus jegyében zajlott le a magyarországi névkutatás jó néhány szereplője számára.

TÓTH VALÉRIA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0822-591X>

Debreceni Egyetem

Bölcsészettudományi Kar

VALÉRIA TÓTH, Experience from organizing a congress. The 26th International Congress of Onomastic Sciences

The paper provides insight into the process – usually unknown even in the scientific community – of organizing the 26th International Congress of Onomastic Sciences in order to explain how heroic and elevating an enterprise it is to coordinate a world congress. The author discusses the ICOS Congresses in general; winning of the right to organize; preparations for the organizing procedures; the board meetings; the structure of the programme at the congress; the tasks of the organizers with respect to the professional and satellite events; the organizing team; and financial matters. Finally, numbers are quoted to illustrate the achievements of the congress. These questions are considered worth speaking about because this information may be useful to other scientific communities as well.

A Magyar Nemzeti Helynévtárról A koncepció és a megvalósulás problémái*

1. Bevezető gondolatok. A Névtani Értesítő 37. számában jelent meg Magyar Nemzeti Helynévtár címmel HOFFMANN ISTVÁN és TÓTH VALÉRIA írása az azonos névre keresztelt (rövidítése a továbbiakban: MNH) kutatási program előzményeiről és céljairól (HOFFMANN–TÓTH 2015: 195–202). Nagy elismeréssel adózva a program korai adatokat feldolgozó részeinek, a továbbiakban az MNH Magyar Digitális Helynévtár (MDH) címet viselő egysége újkori moduljának a problémáiról kívánok szólni, különös tekintettel a térképen is megjelenő helynevekre.

A helynevek egy nemzet kulturális örökségének kimeríthetetlen gazdagságú részét képezik. A helynevekben lenyomata van elmúlt korok földrajzi viszonyainak, élővilágának, tájszemléletének, egyes eseményeinek, a gazdálkodás módjainak csakúgy, mint nyelvállapotának. A nevek kötik az embert a területéhez, ahol él, dolgozik, tájékozódik, a nevek a helyi identitások bázisai, őrzői. A földrajzi nevek nemcsak a nyelvkutatás számos ágának, de számos más területnek is forrásai a honismerettől a geológiáig. Mindemellett a névállomány jelentős információértékkel bír különféle aktuális alkalmazások számára is, különösen, ha térképen mutatják meg. Alapvető fontosságú tehát, hogy egy helynévtár kimunkált legyen, és adatai kellő gondossággal kerüljenek a rendszerbe. Jelen írás kiindulópontja az, hogy a fentiek miatt mind a szakmai, mind az érdeklődő nagyközönséget tájékoztatni szükséges a honlap valóságos tartalmáról, az ott közölt névanyag minőségéről.

Egy teljességre törekvő, nemzetinek mondható helynévtár létrehozása rendkívüli haszonnal járhat mind tudományos, mind annál magasabb, nemzeti kulturális szempontból, így az erre irányuló törekvés feltétlenül üdvözlendő; a szerzőknek a fentebb hivatkozott cikkükben e téren kifejtett véleményével messzemenőig egyetértek.

A *nemzeti helynévtár* kifejezésen a többség – vélhetően – alapvetően a nemzet, illetve az anyanyelvünket beszélők által a történelemben és a jelenben birtokolt, belakott helyeknek olyan névállományát érti, mely a földrajzi keretek névvel való megragadásán keresztül kijelöli és megtartja a nemzet helyét a világban, annak minden spirituális, nyelvi és kulturális vonatkozásával együtt. Ahogy a fizikai világ megismerése sajátos hierarchiába szerveződik, ugyanazon séma szerint alkotnak rendszert a helyekre vonatkoztatható nyelvi eszközök a legkisebb közösségekben érvényesektől a legnagyobbakig. A *Magyar Nemzeti Helynévtár* viszont félrevezető cím, ahogyan arra az alábbiakban bővebben kitérünk. Már itt jelezni kell azonban, hogy a nyilvánosság előtt való (az interneten szabadon elérhető) működésének több mint két esztendeje után sem kereshetünk rajta eredménnyel a nemzet földrajzi kereteit meghatározó nevek, beleértve a nagyvárosokat (pl. *Budapest, Pozsony, Nagyvárad*), a folyókat (*Rába, Szamos* stb.) és a történelmi tájakat is (*Dunántúl, Kalotaszeg* stb.).

* A szerző vitacikkéhez kapcsolódó válaszcikket lásd a folyóirat jelen számában (NÉ. 39. 2017: 169–182). (A szerk.)

De tekintsük át, hogy hogyan valósul meg az MNH-ban az, amit saját tájékoztató szövegei szerint kínál. A szerzőknek a honlapon megjelenő írása szerint „a Magyar Nemzeti Helynévtárat olyan adatbázisként alakítottuk ki, amely a magyar nyelv egész helynév-állományának befogadására és kezelésére alkalmas”¹; ezzel szemben a tanulmány egyetlen forráscsoportnak, a nyelvészeti földrajzinév-gyűjtéseknek a digitális formában való feldolgozását jelöli meg az MDH újkori moduljának céljaként. Más forrásokat nem, jóllehet Magyarországon a földrajzi nevekkal foglalkozó szakirodalomnak, kézikönyveknek és térképi forrásoknak gazdag állománya áll rendelkezésre. (További forrás, például a történeti térképi névanyag közvetlenül nem, hanem a nyelvészeti földrajzinév-gyűjtések anyagából való átemeléssel kerül az adatbázisba.)

2. A névgyűjtő mozgalom. Az 1960-as évek elejétől fellángolt és jó két évtizeden keresztül erőteljesen működő földrajzinév-gyűjtő mozgalom valóban jelentős eredményeket ért el. Aligha van olyan ismerője e munkáknak, aki ne hajtana fejet a vállalkozás nagysága előtt, aki ne nyelvünk és kultúránk bőséges tárházának tartaná a vaskos kötetekben testet öltött eredményeket. A nagy névgyűjtő elődeink iránti tiszteletadás is azt kívánná, hogy kellő gondossággal tárjuk fel a sok ezer oldalnyi tartalmat, ismerjük meg a gyűjtő- és közreadói munka módszertanát: mi volt a gyűjtések célja, mi van és mi nincs benne, milyen forrásokat és hogyan dolgoztak fel bennük, milyen lokalizálási nehézségekkel kellett megküzdeniük, vagyis egyáltalán mire és hogyan használható az az anyag, melyhez – be kell vallanom – igen sok érzelmi szállal kötődöm, a munkámban rutinszerűen használom. A körületekintő, egyben kritikai feldolgozásoknak szerencsés esetben azon melegében, a kötetek megjelentetésének sodrában kellett volna elkészülniük. A történelem sajnos úgy hozta, hogy nemcsak a feldolgozások maradtak el, hanem maga a nagy mű is félkész állapotban maradt. Nagyjából az ország területének a felén elkészülve mind társadalmi, mind gazdasági okokból kifulladás a mozgalom lendülete. Igazán nagy kár érte.

A kötetek 1964-től kezdve jelentek meg, a gyűjtések zöme a hetvenes években zajlott, és még az elmúlt 30 évben napvilágra került kötetek is alapvetően az évtizedekkel korábbi gyűjtésekre támaszkodnak; a 2000-ben kiadott Veszprémi járás anyaga például az 1981–1982-es gyűjtést tartalmazza. Hangsúlyozni kell tehát, hogy javarészt ma már történetinek számító névanyagról beszélhetünk a nyelvészeti névgyűjtések kötetei kapcsán.

A nyelvészeti névgyűjtési kötetek anyagának ismeretéhez az elsők között kell megemlíteni, hogy nem szigorú szakmai keretek közt zajló munkák eredménye. Olyan mozgalmat sikerült több megyében kibontakoztatni állami és társadalmi szervezetek (kiemelkedően a Hazafias Népfront) segítségével, amely viszonylag széles társadalmi réteget vont be a gyűjtésbe a tanácselnöktől a lelkeszen át a hivatali adminisztrátorig, a tszelnöktől az erdőmérnökön és mezőőrön át a szövőnőig, a zömét azonban a helyi tanítók, tanárok és inkább középiskolai diákok, mint felsőoktatási hallgatók végezték el. A nagy megyei kötetek gyűjtői között viszonylag kis számban találunk nyelvészt, vagy olyat, aki más pályán került volna szorosabb kapcsolatba a helynevek világával. Ennek nem mond ellent, hogy vannak elejétől a végéig nyelvészek által jegyzett gyűjtések, sőt egy-két járási kötet is. A névtudomány képviselői a kezdeményezés, a szervezés embert próbáló munkáján túl az anyagok közzétételéből vették ki igazán a részüket.

¹ <http://mnh.unideb.hu/nevtar.php>

A mozgalmi jellegnek előnye és hátránya is volt. Az előny természetesen az, hogy sok százan dolgoztak a helynévgyűjtésen, így több százszáz magyar helynévi anyag állhat ma a rendelkezésünkre. Ennek igen jelentős része első adat, amelyek nélkülük ma nem is lennének ismertek. A hátrány pedig az, hogy jószerevével ahány közreműködő dolgozott, annyiféle minősége van az anyagnak: annyiféle ráfordított idő és elszántság, annyiféle „névkompetencia”, annyiféle módszer az előmunkálatokban, az adatközlők kiválasztásában és megnyerésében, az adatolás módjában stb. Ez persze nem meglepő, hiszen a módszertant nem is lehet pusztán egy-egy helységekre koncentrálni elsajátítani. (Személyes tapasztalatom szerint több tucat helynévgyűjtés után éreztem csak felkészültnek magam a névgyűjtési módszereket és az eredményes gyűjtés előkészítését illetően. A névgyűjtést Magyarország Földrajzinév-tára általános célú, nagy méretarányú tematikához szabott verziójának céljaira végzem hosszú évek óta, immár közel ezer helységben.)

A kötetek a fentiekből következőleg feltűnő heterogenitást mutatnak, és ez még az egyes köteteken belül is kitapintható. Azt is meg kell jegyezni, hogy igen sok esetben mindössze egy vagy két adatközlő kikérdezésével állt össze az anyag. Az MDH újkori részének ma ezekre a kötetekre épülő feldolgozás képezi a gerincét, így feltétlenül szükséges – vitathatatlan értékük ellenére – kritikai megjegyzéseket tenni, alkalmasságukat vizsgálni, annál is inkább, mert erre az újabb anyagok létrehozásában is szükség van.

A továbbiakban a megjegyzéseim a névgyűjtési kötetekre és az MDH-ban megvalósult feldolgozásra egyaránt vonatkoznak; amennyiben csak az utóbbira, azt hangsúlyozni fogom. Az MDH újkori részében (ez ugrik fel automatikusan) keresési lehetőségek, helynévi adatlapok és térképi megjelenítés áll a kutatók és az érdeklődők szolgálatára, így a nagyközönség számára ez a leginkább használható, néhány kattintás után helynévi adatok sokaságát nyújtó, látványosan megjelenítő felület.

3. A települések reprezentációja az MDH-ban. Az említett felületen rákereshetünk az egyes települések névanyagára, a település nevét egy legördülő listából kiválasztva. A településnevek (maradjunk ennél a szónál, mert az MNH-ban tisztázatlan, hogy helységeket értenek-e alatta vagy sem) hazánkban igen régóta igen pontosan adatolt, bárki számára nyilvánosan elérhető, ellenőrzött formában letölthető nevek, amelyek ellenőrzéséhez elsősorban a KSH honlapját² tudnánk ajánlani. Igen meglepő, hogy mégis vannak az MDH oldalán nem létező és nem úgy létező (pl. helyesírási hibás), illetve ellenkezőleg, odakívánczó, mégis hiányzó településnevek. *Balatonőszöd* nemcsak a hivatalos helységnevtárakban, de a feldolgozott Somogy megyei kötetben is hosszú *ő*-vel szerepel, míg az MDH-ban *Balatonőszöd*. A legördülő településlista *Újlak*-járól viszont csak a térképi megjelenítés alapján állapítható meg, hogy az tulajdonképpen *Balatonújlak*. Máskor komolyabb nyomozást kell végezni, például az egyébként nem létező *Bonta-föld* településnévre kattintva (melynek már írásképe is önmagáért beszél) a felugró helyneveket *Teleki* helyneveiként tudjuk azonosítani egy kis utánajárással. Sajnos még a betűrend is kívánnivalókat hagy maga után: *Áta* megelőzi *Abaliget*-et, *Böhönye Boldogasszonyfá*-t, *Bolhás*-t és még nyolc településnevet stb.

Az MDH Baranya, Somogy és Tolna megyék vonatkozásában teljes feltöltöttséget ígér,³ ehhez képest hiába keressük például Pécs, Balatonboglár, Dombóvár, Siklós és

² http://www.ksh.hu/apps/hntr_main

³ http://mnh.unideb.hu/mdh_feltoltottsag.php

Tolna városok, illetve sok tucat kisebb település (Almásskeresztúr, Alsónána, Alsószt. márton, Babarcszölös, Baranyahídvég stb.) nevét a listán. Nem világos, hogy önálló községek, mint például Hobol névanyagát miért *Szigetvár*-nál, Mánfáét miért *Komló*-nál találjuk, illetve fordítva is, miért áll külön a Görgeteghez tartozó Kuntelep vagy a Marcalihoz tartozó Bize anyaga. Ezek csak kiragadott esetek; számos egyéb példát is felhozhathatunk, mivel az MDH-ban az egész anyag rendezetlen. A szakemberek vagy az érintettek persze tudhatják, hogy évtizedekkel ezelőtti közigazgatási változások vannak a háttérben. Sajnos az MDH nemcsak nem kezeli az adott eseteket, de a szükséges és korrekt tájékoztatást is hiába keressük benne.

Maradjunk még a településneveknél mint helyneveknél. Csokonyavisonta község 1941-ben alakult Erdőcsokonya és Somogyvisonta községek egyesítésével. Az MDH adatlapján 1974-ből származik az első adat, azonban az egyesítés tényének ismertetése nélkül. Az adatlap szerint a *Csokonyavisonta* névváltozatai („más nevei”) *Csokonya* és *Visonta*, azaz egyenlőségjelet tesz e három névadat tartalma közé. A további keresési lehetőségeket használva sem találunk *Erdőcsokonya* és *Somogyvisonta* adatokat, ezek ugyanis nincsenek benne. Ellenben mind *Csokonya*-ból, mind *Visontá*-ból kettőt-kettőt találunk. Egy-egy adatlapnál vannak 19. századi történeti adatok, ezeken nincs megadva az objektum jellege (pl. falu, község vagy mezőváros), a másik adatlapokon 1974-es első előfordulást feltüntetve van *Csokonya* és *Visonta* nevű falurész. Bár az adatlapok nyilvánvalóan ugyanarra vonatkoznak (megtévesztő duplikáció), sehol nem derül ki, hogy ezek hajdan külön falvak voltak. Így tűnik el két község az MDH potenciális felhasználói elől. Természetesen ez sem egyedi eset. Ugyanígy nem tudjuk meg, hogy voltak néhány évtizeddel ezelőtt *Belac*, *Börzsöny*, *Henész*, *Somogyfőhéregyház* stb. nevű települései a feldolgozott megyéknek. Kaposszentjakabról azt a téves információt kapjuk, hogy *Szentjakab* néven volt önálló település Kaposvárba való bekebelezése előtt; a *Dobsza* nevet *Nagydobsza*-nál találjuk, holott az Kisdobszának és Nagydobszának az egyesítése révén jött létre; a *Siómaros*-nak önkényesen *Sió-Maros*-ra átirat alakját találjuk az MDH-ban; *Horvátkút* és *Szekszárd* esetében nem találunk adatot ezekre az írásképekre, ezért olyan, mintha az MNH keretében állapították volna meg e neveket. A példák számának további bővítése helyett ennyi alapján is leszögezhetjük: az MDH keretében nem tartják a helységneveket a nemzeti névkincs jelentős részének, és azt sem vették számításba, hogy a tudományos névvizsgálatoknak, például a mikrotoponimiai elemzéseknek erős szükségük lenne arra, hogy a nevet annak a településnek a rendszerében tárgyaljuk, ahol az keletkezett. Mindez abban az országban, ahol a helységnévtárak kiadása közel másfélszáz évre tekint vissza, és kidolgozott helységnév-azonosító szótárainknak köszönhetően nem okozhat semmiféle gondot a helységnevek változáskövetése, legalább a 20. század egészére vonatkozóan!

A *Püspökszentlászló* név esete átvezet a következő témakörbe. A jórészt elnéptelenedett falut 1942-ben csatolták Hosszúhetényhez, de településrészként természetesen megtartotta nevét: ezen a néven tartják nyilván igen jelentős műemlékegyüttesét, arborétumát, ezen a néven ismert turisztikai célpont, így szerepel térképeken, több mint 30 000 találatot kapunk rá Google-kereséssel. Az MDH azonban nem ismeri ezt a nevet, csak a *Szentlászló*-t; adatlapját előhívva a „más nevei” rovat üresen áll. Semmi kétség afelől, hogy a Baranya megye földrajzi nevei című kötet gyűjtői ezt a rövid alakot hallhatták helyben, a hétköznapi beszédben, így rendesen végezték a dolgukat. Az efféle esetek feltárása, a forráscsoport kritikai megközelítése és más forrásokkal való egybevetése ugyanakkor nem kevés haszonnal szolgált volna az MDH koncepciójának megalapozásához.

4. A teljeskörűség kérdése. Keressünk rá a fent említett három, teljesen feltöltött dunántúli megye névanyagából a következőkre: *Zselic*, *Gemenci-erdő*, *Hegyháti járás*, illetve az ezekkel azonos típusokba eső nevekre! Nem lesz találat, ugyanis az MDH-ban feldolgozott és feldolgozni szándékozott kötetek anyaga helységenként szervezett gyűjtőmunka eredménye. Az, hogy egy nemzeti helynévtár az egyes lokális (helyégszintű) helynévgyűjtések összege, pontosan azt jelenti, hogy a nyelvterület markáns földrajzi egységeit leíró névtípusok és a helységek területét részben vagy egészben átfedő alakulatok nevei kimaradnak. Emiatt egyelőre nem látszik erős állításnak, hogy „a magyar nyelv egész helynévállományának befogadására és kezelésére alkalmas” az MNH adatbázisa.

Az elképzelés átgondolatlanságát az olyan eseteken is lemérhetjük, mint hogy egy patak elindul valahol *Vízárok* néven, *Dónát-patak* néven folyik be a másik községbe, a harmadikat egyszerűen átugorja, a negyedikben *Donát-patak* lesz, aztán *Dónati-árok*, és a többi községben is ezeket az alakokat változtatja. A feldolgozás módja nem teszi lehetővé az objektum azonosságának fenntartását, illetve adatbázisszerű keresetőségét: azaz a vízfolyásnak nem, csak az egyes helységekre eső szakaszainak lesz neve.

A forrásköteteknek nem volt céljuk az egyes helységek anyagán túl való névgyűjtés; feladatukat ebben a tekintetben is becsülettel teljesítették. Célzottan az egyes települések élő névhasználatára (és jóval kevésbé az élő névismeretére) fókuszáltak, különös tekintettel a megszűnőben lévő paraszti világ neveire, az ún. „népi nevek”re. Egy magát a teljesség követelményeinek megfelelően működőnek bemutató névtári koncepciótól azonban joggal várhatnánk el, hogy tisztában legyen az általa kezelt adatok természetével, és a szükséges tájékoztatást megadja a felhasználóknak.

Az MDH jelen állapotban megmutatkozó koncepciója szerint a helyi tájékozódásra épülő élőnyelvi (egyszerűsítő, helynév-helyettesítő stb.) adatok elsőbbséget élveznek a lokális keretből kilépve, nemzeti helynévtár szintjén is. Általánosan ismert tény, hogy a hétköznapi beszéd egyszerűsít, és a helynevek esetében is megelégszik az adott helyen, adott szituációban minimálisan azonosító alakokkal, illetve a tulajdonnévvel (is) bíró objektumok nevének puszta köznévvel való helyettesítésével. Miért is mondaná egy szekszárdi Szekszárdon, hogy „Kimegyek a Szekszárd vasútállomásra”? A bonyhádi középiskolára a köznyelvben elégséges volt a *G(g)imnázium* vagy *G(g)imi*, és csak igen válogatott események során hangozhatott el a *Petőfi Sándor Gimnázium* alak. Tökéletesen biztosította a kommunikációt Kaposváron, ha a *Béke* elé beszéltek meg találkozózt. A nyelvészeti névgyűjtések többnyire jól tükrözik a helyi élőnyelvi névhasználatot, de vajon helyes-e, hogy egy nyelv teljes névanyagának léptékében gondolkodva, a névanyag hasznosítását, a nevek informativitását is szem előtt tartva sok-sok *Állomás* névadat szerepel az adatbázisban, *Szekszárd vasútállomás* vagy *Kaposvár vasútállomás* meg nem, vagy puszta *Gimnázium*, de a teljes név nem? Egyáltalán megfelel-e a helynév kritériumának a *Béke* a háttérben lévő *Béke Szálló* ismerete nélkül? Az MDH-ban a forrásanyagokat követve erősen dominálnak a pusztán helyi tájékozódás szempontjából jelentőséggel bíró helyjelölő nyelvi adatok, mint az itt tulajdonnevesülő *Benzinkút*, *Buszváró*, *Elágazás*, *Kolesz* stb. Az olyan *ABC*, *Adóhivatal*, *Mintabolt*, *Orvosi rendelő*, *Önki* (azaz ’önkiszolgáló bolt’), *Vasbolt* stb. adatoknak, amelyek elsősorban nem a helyet, hanem a hozzájuk – sokszor ideiglenesen – kötődő funkciót (szolgáltatást, igazgatási, kereskedelmi vagy termelőtevékenységet) fejezik ki, vagy egy adott kommunikációs helyzetben lényegülnek át helynévvé (*Csullag doki*), természetesen lehet helyük lokális vonatkoztatási pontokat felsoroló listákon (alakulatkezdő esetben akár nagybetűvel is lehet őket kezdeni).

Egy nyelv helynévkincsét tartalmazó összeállításban való szerepeltetésük azonban több megoldandó kérdést szül, mint amennyit a nyelv e fontos részterületének megismeréséhez hozzátesz. A legfontosabb (egyben költői) kérdés: volt-e ezekre szisztematikus gyűjtés?

A teljességet vizsgálva meg kell említeni, hogy más tekintetben is erősen különböznek az egyes munkák. Olyan hírességek is kimaradhattak, mint a babócsai *Basa-kert* vagy a szekszárdi *Istifán gödre* stb. Sok esetben pedánsan felgyűjtötték a tanyák nevét, máshol nem fordítottak rájuk gondot; egyes helyeken adatolták a hivatalos közterületi, üzemi, hivatali neveket, máshol csak akkor, ha volt „népi” alternációjuk. Vannak, amelyek egészen visszafogott számban és igen körültekintően közölnek adatokat, míg mások valamennyi, egy hellyel kapcsolatba hozható nyelvi elemet körültekintés nélkül felvettek, írásban tulajdonnévi formájúra hozva. Egységnyi területre vetítve tíz- és hússzoros különbségek is előfordulnak. Ez különösebb vizsgálat nélkül is elfogadhatatlan, a földfelszín tagoltsága a sajátos művelési és birtokviszonyokkal kombinálva sem indokol ekkora eltérést. Hasonló felszínű és felszínborítottságú helyeken is kijönnek ezek az arányok, ami csak adatminőségi okokra vezethető vissza. Míg a baranyai Tésenfa anyagának külterületi részén 5 hektárra jut egy név, addig a somogyi Kálmánca esetében ez 88 hektár. Homokszentgyörgy belterületén 76 helynevet találunk, a nagyobb és tagoltabb Babócsán 29-et. Csupán a számadatok alapján is, már az adatgyűjtés első körében szükség lett volna utólagos pótlómunkákra, de még inkább a felgyűjtendő objektumtípusok körét kellett volna meghatározni, illetve a helynév fogalmát kellett volna tisztázni a gyűjtőkkel.

Ha lapozgatja az ember a köteteket, gyakran láthatja, hogy a térképlapokon egyes községek harmadára, negyedére nincsenek nevek, vagy a többi részhez képest feltűnően ritkább az előfordulásuk. Aki dolgozott már terepen, az nagyon jól tudja, hogy mit is értenek általában X falubeli emberek X helynevein. Természetesen azoknak a helyeknek a nevét, amelyekkel az X-iek birtokviszonyaik és gazdasági tevékenységük folytán kapcsolatba kerültek. Csakhogy X közigazgatási határain belül lehettek uradalmi puszták, majorságok, erdőségek stb., melyek a gyűjtések idejére többnyire állami tulajdonba kerültek. Ezekhez a helyekhez a falunak sokszor semmi köze nem volt, sőt tilos is lehetett a megközelítésük. Nem egyszer kifejezetten ellenséges viszony alakult ki „a puszták népével”. De ne gondolja senki, hogy ott nincsenek helynevek, még ha azok természete lényegesen különbözik is a „falusiaktól”. Ugyanez a helyzet a nagyobb erdőségekkel, ahol ugyancsak nem a falu paraszti lakossága számít kompetens adatközlőnek. Ezek felgyűjtéséhez tudatosítani kellett volna, hogy a feladat a teljes területre vonatkozik.

5. Két visszatérő probléma: a helységek közti átsorolás és a duplán adatolás. A közigazgatási határok csak ritkábban húzódnak markáns természeti vonal (folyó, hegygerinc stb. mentén), többnyire tulajdonképpen virtuálisnak tekinthetők. Egy-egy falu hely- és névismerete sem feltétlenül korlátozódott ezen kereteken belülre, sőt kialakultak vegyesen vagy éppenséggel keresztben birtokolt területek is. A lejegyzők azonban igen gyakran minden, helyben, helyiektől gyűjtött nevet tévesen azon helység kontúrjai közt tüntettek fel, ahol hallották, így egy helység területén számos szomszédos helység földrajzi nevei is szerepelnek. Hajdúdorog anyagában találjuk a kálmánházi *Kósatanyá-t* (*Kósa tanyája*), Somogyban egy hármaskörhöz közeli *Szanai-kút* megtalálható Mernye mellett Magyaregres és Somogyaszaló anyagában is, a gadányi *Nyakó-ház* Nagyszakácsiban is stb. Ez tipushiba, azaz igen gyakori (több százas, sőt nem kizárt, hogy ezres nagyságrendű)

az előfordulása a megyei névgyűjtési kötetekben. Ha a lokalizációra komolyabb gondot fektethettek volna a gyűjtők, ilyen esetek nem fordulhattak volna elő.

Ugyancsak a nyelvészeti névgyűjtések módszerének tipushibája az, hogy az adatközlőket gyakran egymástól külön kérdezték ki, továbbá a történeti források anyagát is külön munkafázisban vették fel, és az így nyert adatokat végül nem fésülték össze. Így a különböző egyéni névhasználatok, a különböző források nem névváltozatokat, hanem egymásmellettséget eredményeztek. Száz méterekre egymástól külön helyen jelenik meg Somogyaszalón a *Mestör-dűlő* és a *Mestör földje*, Ágon *Almásipusztja* és *Almás*, Mozsón a *Méhes* és *Bienen Garten*, Bonyhádon pedig kétszer fordul elő az *Ecetgyár*, *Kispipa*, *Hostél*, *Perczel-kert* és még több másik, holott ezek a párok mind ugyanazokat az objektumokat takarják. Az adatok egyértelmű és gondos lokalizációja mellett ilyen esetek sem fordulhattak volna elő.

6. A lokalizáció megvalósulása. A helynevek földrajzi adatolása érzékeny pontja a kérdéskörnek (vö. MIKESY 2012). A névgyűjtési kötetek helységenként tartalmaznak egy vagy két (bel- és külterületi) térképvázlatot, ezeken egy-egy szám jelzi a törzsszövegben az adott számhoz kapcsolt nevek helyét. Sajnos a névgyűjtési munkákhoz nem sikerült olyan térképeket beszerezni, melyek lehetővé tették volna az adott földfelszíni részletek vagy tereptárgyak megbízható megjelölését, sőt a jellegzetes részekre való rákérdezést sem. A nagy méretarányú topográfiai térképek használata a kezdeti puhatolózás után a hidegháborús viszonyok közti erős biztonsági követelmények miatt lekerült a napirendről. „Beszédes módon” a névgyűjtési kötetek bevezető részében alig esik szó a lokalizáció megvalósításának problémáiról, jöllehet igen részletesen tájékoztatnak a szöveges adatállomány készítésének ügyes-bajos dolgairól. Esetenként azért jelzik a bizonytalanságot: „Munkatársaink legjobb szándéka, igyekezete és fáradozása ellenére is a térképen való számok csupán a nagyjából való tájékozódást segítik elő” – írják a Zala megyei kötetben, a továbbiakban pedig ízelítőt kapunk az okokból is (ZMFN. 1: 16–17). Határozottabb a Heves megyei kötet: „Ez úton is nyomatékosan figyelmeztetjük a kötet használóit, hogy a nevek helyhez kötése – noha ezzel a gyűjtők és ellenőrzők sokat vesződtek, és a helybeliek sokat segítettek – csak megközelítő pontosságú” (HMFN. 1: 10).

A gyűjtők rendelkezésére bocsátott 1 : 10 000 méretarányú lapok az ún. földmérési alaptérképek külterületi átnézeti térképei, ennek megfelelően a földhivatali nyilvántartás szempontjai szerint fontos térképi elemekre koncentrálnak (pl. az egy helyrajzi számhoz tartozó terület egységei, alrészletek, művelési ágak, továbbá földmérési alappontok), településhatárosak (nem látszik semmi a közigazgatási határon túli részekről), és sem domborzatrajz nincs rajtuk, sem a belterületek, zártkertek, egyéb kivett területek nincsenek kirajzolva, illetve egyéb – önálló helyrajzi számmal nem bíró – tereptárgyak (kút, kárány, szikla, barlang stb.) is csak elvétve. Ha egy út a természetben létezik, de nincs helyrajzi száma, akkor nincs rajta, ha viszont fizikailag már évtizedek óta nincs meg, de a jogi megszüntetése elmaradt, akkor az a térképen is megtalálható. A pontatlanságáról és redukált tartalmáról elhíresült térképtípus példányait ráadásul igen ritkán frissítették. A fentiek ellenére is szükségesek bizonyos térképolvasási alapismeretek a használatukhoz, melynek hiányában igen sok gyűjtő megtévedt, és nem tudták méretarányosan leképezni a látottakat-hallottakat; sőt sokszor el is fordult az egész anyag, esetenként akár 90°-kal is. Ezekről a térképlapokról erősen kicsinyített vázlat készült, hol 1 : 50 000, hol ennél is kisebb méretarányban. Más kötetekben nem méretarányhoz, hanem az A4 formátum

eléréséhez igazították a kicsinyítést. Az esetek igen jelentős százalékában az így előállt vázlatokat írógépbe fűzve vitték fel a számokat szép egyenes sorokba rendezve a kiadás előkészítése során (ezekről igen jókat adomáztak a készítőik), így az utolsó fázisban még az adott írógép betűnagysága és sorközemelési beállítása is „hozzátett” a lokalizációhoz.

Aki a kezébe veszi a köteteket, egyetlen pillantással felmérheti az adatolás mikéntjét, és azt, hogy milyen pontosság várható el tőle. A baj akkor áll elő, amikor az anyagot alapos megismerés és feldolgozás nélkül nagy felbontású, vizuálisan plasztikus képet mutató felületre helyezik. Pontosan ez történik, ha az MDH fő oldaláról a település kiválasztása után a térképi megjelenítést választjuk, és az adatok a GoogleEarth műholdas felületén jelennek meg. Az épített környezet neveit a szántóföldeken találjuk, a halastavakban földművelés folyik, máshol pedig a nevek szép egyenes sorokban állva „könnyítik” meg a tájékozódást egyes esetekben.

Bonyhád belterületének az anyagát az említett nehéz körülmények ellenére (az említett ismétlődéseket nem számítva) rendkívüli gondossággal készítették el a Tolna megyei kötet közreműködői, az apró nyomdai hely ellenére „ülnek” a nevek. Az MDH térképi megjelenítéséből mégis a következő „információkat” kapjuk (a korabeli állapotok szerint): a Kossuth Lajos utcára *Korányi Frigyes utcá-t* írtak, a Béke térre *Fürst Sándor utcá-t*, az Erzsébet utcára *Kun Béla utcá-t*, a Cipőgyárra *Kálvinista templom-ot*, az orvosi rendelőre *Cipőgyár-at*, a főtérré *Ecetgyár-at*, a zsinagógára *Baptista kápolná-t*, és a méltán híres barokk műemlék, a katolikus templom szentélyére azt, hogy *Zsidó köz*. Annak ellenére torz az egész névanyag elhelyezése, hogy Bonyhád esetében százával vannak a referencia alapjául szolgáló viszonyítási pontok. Természetesen ez nem egyszeri megingás: az MDH-ban százával vannak helységek, amelyekben a térképi felület nem szolgál semmi-féle komolyan vehető tartalommal, ha valaki esetleg helyek beazonosítására szeretné használni a honlapot.

A történeti források számos nevével kapcsolatban a kötetekben azt az információt kapjuk nagyon korrekten, hogy „nem tudtuk lokalizálni”. Ez a körülmény sem gátolta azonban az MDH munkatársait, hogy önkényesen helyet találjanak ezeknek a neveknek. Így találkozunk Alsómocsolád térképi felületén a falutól délre eső rész közepén a *Freimühlen*, *Sánta Pista rétje*, *Schafstall*, *Schäfer Eck* feliratokkal. Több száz ilyen „adattal” terhelt a térképi megjelenítés.

Az MDH keretében megvalósított lokalizációról egy helyütt azt olvashatjuk, hogy „a térinformatikai módszerek felhasználása [...] révén a neveket valós környezetükben nyílik mód bemutatni” (HOFFMANN–TÓTH 2015: 196), ami élesen szemben áll azzal, amit más helyen találunk az 1970–1980-as évek névgyűjtései kapcsán, tudniillik hogy „a névgyűjtemények térképei az adott kor technikai lehetőségeinek korlátai miatt igen pontatlanok, ami a GoogleEarth felületén való ábrázolás alkalmával azonnal ki is ütközik” (HOFFMANN–TÓTH 2015: 199), ahogy arról a korábbiakban is volt szó. Mivel az MDH túlnyomó részében jelenleg pontosan ezek az anyagok szerepelnek, a térképi megjelenítéssel kapcsolatban felvetem a felelősségteljes újragondolás kérdését. (A Hajdú-Bihar megyei rész más természetű lokalizációs kérdéseket vet fel, ezek részletezése külön tárgyalást igényelne.) Tagadhatatlan, hogy korunk digitális kultúrája igényli a látványos megoldásokat; ez egyben újfajta feladatot ró a tudomány képviselőire a felhasználói felületesség kivédése érdekében. Véleményem szerint a sok-sok ezres nagyságrendű tévadat nyilvános bemutatása aligha menthető azzal, hogy egy idő óta megjelenik egy apróbetűs felirat az MDH térképi megjelenítést tartalmazó oldalainak az alján: „A helynevek

lokalizálása földrajzi azonosításra nem alkalmas.” Csakhogy a helynevek tudománya egyaránt szól a helyekről és a nevekről, így erősen interdiszciplináris megközelítést igényel. Vélhetően a térképi megjelenítő felületen böngészők igen jelentős része is a helyekről szeretne információhoz jutni. De akik a nevek felől közelítenek, azoknak is szükségük lehet látni, milyen jellegű hely van a név mögött (az adatlapokon található utalások alig visznek közelebb ehhez).

7. A történeti adatok. Az MNH forrásai igyekeztek számos történelmi anyagot, alapvetően a különböző levéltárak 18–19. századi térképeinek névanyagát bedolgozni a kötetekbe. Ezt a hagyományt az MNH/MDH is folytatja. De hogyan? Az adatlapokon a névadatok mellett van egy évszám, és ha sikerült ez alapján azonosítani a forrást (az MDH-ban ugyanis nem találjuk az évszámokhoz köthető forrást, ahhoz elő kell venni a köteteket is), akkor ellenőrizhetjük. Az MDH szerint a csokonyavisontai *Király-révi csárda*-nak az 1865. évi kataszteri térképen *Kiráj-révi-csárda* alakja van, holott valójában *Kiralrivi Czarda*, a malomnak *Kiráj-révi-malom* helyett *Kiralrivi Malom*; hasonlóképpen az 1865. évi térkép *Dercisztó*, *Hitványos*, *Kesselős*, *Nagy magyaros*, *Róka hegy dűlő* stb. alakjaival szemben *Dercés-tó*, *Hitfányos*, *Késellős*, *Nagy-magyarós*, *Rókahegyi d* alakokat szerepeltet a honlap inkorrekt évszámjelöléssel; az 1860-as somogyszili *Tömötei dűlő*-ből pedig *Temetői d* lett. Az 1864-es varászlói kataszteri térképen *Pusztá Pathihid* felirat áll egy major mellett; ezt az adatot *Pati-híd-pusztá* formában vette fel az MDH. Néhány próbaszerű keresgélés után megengedhetjük azt a becslést, hogy a probléma sok ezres nagyságrendben van jelen, átszőve az MDH egész állományát.

Somogyszil anyagában sajátos jelenségekre bukkanunk: van ott egy *Rokkant-dűlő*, amelynek névtípusáról tudható, hogy a Nagyatádi-féle 1920-as földreform következményeként alakult ki, s ezt megerősíti az MDH-adatlap is: „Az I. világháború rokkantjai itt személyenként két hold földet kaptak.” Mégis akadt rá 1860-as és 1891-es adat is, mármint az MDH szerint (a valóságban nyilvánvalóan nincs). Ugyanez a helyzet ugyanitt az *Iparos-dűlő* vonatkozásában is. Régi térképek feldolgozása esetén a térkép speciális tartalmát is meg kellett volna ismerni, akkor ugyanis számos feliratot nem helynévként azonosítottak volna. Különösebb térképi ismeretek nélkül is megállapítható lett volna például, hogy a mozsgói *Szent Lászlónak* alak nem a neve egy útnak, hanem az irányát jelölő közlés. De az is téved, aki azt gondolná, hogy az idézett térképtípus valamennyi adatát feldolgozták az MDH keretében. Valójában igen sok a hiány; Andocs anyagából például hiányzik a *Bakter sűrű*, *Korcsma völgy erdő*, *Köpi erdő*, *Sarok folyó* stb. Az tehát csak a látszat, hogy az MDH feldolgozta az újkori történeti névanyagot: egy kutatás ezekre nemigen támaszkodhat, továbbra is minden esetben elő kell venni az eredeti forrásokat.

Az MDH alapját képező kötetek korrekt módon szögletes zárójelben közlik, és a települési fejezetek végén „az adatközlők nem ismerték” bevezetés után külön kiemelik a nem élő neveket, jellemzően 18. és 19. századbeli adatokat. Mi történik ezekkel az MDH-ban? Mindenféle megjelölés nélkül belekeverik az élőnyelvi adatok közé, írásmódjukat időnként eredeti formában meghagyva (pl. *Kirocmálly* Kovácsszénája adatai közt), számtalan esetben viszont modernizált helyesírással vagy éppenséggel a modern községi változat feltüntetésével, végképp megtévesztve az érdeklődőket. Ilyen Kovácsszénája anyagában a *Bévös-mező*, *Benne-hegy*, Kutas határában az *In-tó* stb. Pedig nem tudjuk, hogy ezen neveknél mi volt a motivációjuk, hogy hangzanának a korunkban, milyen szempontok határoznák meg az írásmódot. Mezőcsokonyán a *Sardi út mellék*

Sandi útmellék-ként (sic!), a *Sardi hatari I.* pedig tőszámnévvvel, *Sárdi határi egy* formában vált MDH-helynévvé. Kutason a *Kolompéros* egyszeri adat 1852-ből, az MDH-ban azonban újabb adat nélkül *Krumplis* formában közlik. Az ugyancsak 1852-es somogy-aszalói *Deseda Avasig* adat értelme az, hogy a *Deseda* nevű helynek az *Avas*-ig terjedő része, ez viszont az MDH-ban egészen más értelmet nyer a *Deseda-Avasig* alak miatt. Ezek csinált helynevek, egyszersmind szomorú példái a magyar névanyagba való nem megalapozott beavatkozásnak. A példaanyag sajnos bővíthető.

8. Tájszavak, nyelvjárási alakok. Magam természetesnek gondolnám a tájszavak meglétét a földrajzi nevekben, s nem értem, miért esnek áldozatul egyféle nyelvi uniformizmusnak. Az MDH-ban a legtöbb *tölös tölgyes*-sé változik (nem tudható, akkor miért nem az összes), az *ereszvény*-ek *eresztvény*-nyé, a *páprányos*-ok *páfrányos*-sá, az egyik *körtéjes körtés*-sé, a másik *körtvélyes*-sé stb. A *Rókalik*-at a legtöbb helyen *Rókalyuk*-ra, de Kaposújlakon és Nagyabajomban *Rókaluk*-ra írták át. Barátúron és Hetvehelyen elfogadható a *Rókaluk* is, de Almamelléken, Vésén és még egy tucat helyen átírták *Rókalyuk*-ra, természetesen élőnyelvi adat nélkül, nem kímélve a történeti források adatait sem. Ugyanezt végignézhetjük a szurdokokkal és még tucatnyi tájszóval: *szurdik* egy esetben maradhatott, a többi helyen *szurdok*-ra vagy *szurdék*-ra változtatták, máshol épp a *szurdék*-okból lett *szurdok*. Az *ő-ző* nyelvjárások adatait hol átírják *e*-re, hol nem.

Ha egy szó mögött nem ismerték fel a köznyelvi alakot, azt úgy hagyták: *Virágsűrűi-fórák*, *Méhelők* (Alsómocsolád), *Frumen baglas* (Tarany), más szavakat tévesen hoztak köznyelvre: *Beta* > *Béta* (Mónosokor), *Tekerős-patak* > *Tekerős-patak* (*Tekeres-patak* helyett, Endrőc), *Bönti út* > *Benti út* (a *bönt* földrajzi köznév bizonyára ismeretlen volt az adat feldolgozója számára). Az adatok megváltoztatásának jelensége igen gyakori. A beavatkozásoknak nincs rendszerük, ráadásul se az okokról, se magáról a tényről nem találunk tájékoztatást. Név kultúránk szempontjából emiatt nem lenne szerencsés, ha a helyi közösségekben teret nyerne az MNH használata jelenlegi fázisában, mert fennáll annak a veszélye, hogy romlott változatnak fogják tartani generációkon át öröklött helyneveiket.

9. A családnevek. A családnevekkel alakult helynevek névállományunk igen jelentős részét képezik, valóságos helytörténet bontakozik ki belőlük, ezért is különösen fontos lenne gondosan kezelni őket. Dialektológiai szempontokat is messzemenőig figyelembe vevő névgyűjtések esetén, amilyenek az MNH forrásai, természetesen fontos szempont a helyi ejtősváltozat adatolása. Hogy egy általános célú, az interneten széles közönség előtt megjelenő helynévtár és egy dialektológiai munka szempontjai mennyire illeszkednek egymáshoz, azon viszont nem ártott volna elgondolkodni. Döbröközön Werbőczy nevével *Verbőcstelep*-et adatoltak, egy fonyódi szálloda nevében a híres *Drechsler* család nevét *Drekszler*, a hajdúböszörményi *De Pauli* nevet *Depóli*, a drávatamási *Thassy*-t *Tasi* alakban találjuk meg egyes mikrotoponimákban. Találunk *Bea* helyett *Beja-tanyá*-t, több *Bőm*-öt, *Brúder*-t, *Volf*-ot és számos *Kón*-t stb. Vajon valóságos társadalmi igényt szolgálnak ki az ilyesféle adatok, vagy éppen ellenkezőleg, tévedéseket keltenek, terjesztenek? Természetesen ezek csak kiragadott példák voltak, a jelenség az MDH egész névállományára jellemző.

10. Az időbeli relevancia. Az adatok időbelisége eleve fontos körülmény, különösen képpen a legújabb időkre vonatkozó relevanciaértéket tekintve. Úgy tűnik azonban, hogy

az MDH készítői nem vagy nem kellő körültekintéssel vették figyelembe a szempontot (a már nem ismert történeti anyag bekeveréséről feljebb már volt szó). Öreglak határában *Buzsáki állomás*-t látunk feltüntetve, jóllehet azt már több mint harminc éve *Tatárvár*-nak nevezik. Kaposváron *Kalinyin városrész* van. Nemcsak az adatlapok egyéb adatai között, hanem a térképi megjelenítésben is mint kiemelt változattal találkozhatunk *Lenin utca*, *Kun Béla utca*, *Vörös Hadsereg utca*, *Szovjet emlékmű* stb. nevekkal. Siófokon *Dimitrov park*, *Marx tér*, *Munkásőr utca*, Bonyhádon *Április négy utca* (sic!), *Engels utca*, *Fürst Sándor utca* neveket találunk 2017-ben is. A sor nagyon hosszú. Miközben szabad kormányaink, önkormányzataink évtizedek alatt több ütemben igyekeztek megszabadulni az önkényuralmi rendszerekre utaló nevektől, a magát nemzeti helynévtárnak nevező honlapon ezek újjáélednek, és a magyar nép és nyelv teremtő fantáziája tanújelként mintegy kanonizálódnak. Mindez annak ellenére, hogy a közterületek neve és helye hosszú idők óta pontosan, térinformatikai rendszerben feldolgozva több helyen is elérhető. A változásvezetés valóban nehéz és apparátust igénylő feladat, nem is akarok túlzó igénnyel fellépni, de feltétlenül meg kell kérdezni, miért nem kapnak a potenciális érdeklődők kellően informatív tájékoztatást arról, hogy az MDH keretében átlagosan 40-45 évvel ezelőtti gyűjtemény anyagát dolgozták fel. Az elavultság természetesen nemcsak a közterületeket és az épített környezetet érinti, hiszen jóformán semelyik névtípus elemei nem tekinthetők állandónak (még hegyet is láttunk elbontatni). Évtizedes távlatokban a földrajzi nevek egy része óhatatlanul átalakul, aminek mind társadalmi, mind a földfelszínen bekövetkezett fizikai okai vannak: komplett városrészek jelentek meg, a közlekedési infrastruktúra egész régiók térszerkezetét változtatta meg, a gazdasági igények átalakították a művelés módjait, s ezeknek névtani következményei is vannak. Egészen új névtípusok is keletkeztek és keletkeznek (lakóparkok, pihenőhelyek, rekreációs övezetek, védett természeti és kulturális örökségek nevei stb.) Természetesen ezen újítások sem lehetnek benne a kötetekben, más forrásokban viszont már ma is több-kevesebb teljességgel megtalálhatók. Sajnálatos, hogy a honlapon utalást sem találunk ezekre a körülményekre, jóllehet a tanulmány érinti a kérdést (HOFFMANN–TÓTH 2015: 199).

11. A helyesírás. Ahogy a helyesírás megvalósul az MDH oldalain, az alapján fel kell vetni az átnézés szükségességét, a szabályok következetes betartását. A földrajzi neveknek van kidolgozott és arra hivatott intézmények által jóváhagyott, jelenleg is aktuális helyesírási rendszere, szabályzata (FNH.), melynek alapelveivel célszerű lenne összevetni az MDH állományát, különösképpen a térképileg is megjelenített neveket. Elvárható lenne például a települések és településrészek egybeírására vonatkozó pontok érvényesítése. Jelenleg több tucat *József-telep*, *Kállai-telep*, *Alsó-major*, *Béla-major* féle alak van az MDH-ban; a tanyanevek kötőjelezése általánosnak mondható, de még településnevekben is találunk kötőjelezést, pl. *Bodrog-halom*.

Jó lenne határozottan elkülöníteni a földrajzi közneveket a megkülönböztető elemektől. Az előbbieket a szabályzat szerint kis kezdőbetűvel kapcsolódnak a megkülönböztető előtaghoz, tehát nem *Kis-Gyékényes* (Cigánd), *Középső-Ugar*, *Nagy-Zsombékos* (Hajdúböszörmény), *Szöke-Kobolya* (Szekszárd), *Új-Gyertyános* (Mozsgó), *Veres-Csere* (Hajdúhadház). Előtaggal bővülés esetén viszont a név belsejében is megmarad az eredeti tulajdonnév nagy kezdőbetűje, tehát *Asszony* kívánczik a *Felső-asszony-tó*, *Alsó-asszony-tó* nevekbe (Kutas). Az intézménynevek minden tagját nagybetűvel kezdjük, nem *Móra Ferenc általános iskola* (Hajdúdorog), nem *Új barázda tévesz* (Hajdúhadház) stb. Bizonyos esetekben a nyelvi adat

nem elegendő a helyesírás meghatározásához, a körülményeket is vizsgálni kell: az *Alsó-szentgyörgyi út* és *Felső-szentgyörgyi út* Alsó-szentgyörgyre és Felső-szentgyörgyre vezető utakat jelentene, a csokonyavisontai anyagban viszont az *Alsó Szentgyörgyi út* és *Felső Szentgyörgyi út* alak javasolható, mivel a (Homok)Szentgyörgyre vezető alsó és felső útról van szó (FNH. 55). Itt terjedelmi okokból elállok a további példák felsorakoztatásától.

Igen nagy munka egy százezres névállomány helyesírását rendbe rakni, de feltétlenül szükséges, ha a nagyközönség elé tárják az anyagot. Az MDH állománya jelenleg felelősen minőségű ebből a szempontból.

12. Összegzés. Írásomban a kutatási program egészére, a jelenleg már feldolgozott állományokra, illetve a megvalósítás minőségére tettem észrevételeket. A Magyar Nemzeti Helynévtár nem a tartalmának megfelelő címmel lép a nyilvánosság elé, a mikro-szintű adatok elnyomják a jelentősebb kategóriákat. Nagy és teljességre törekvő névtári kezdeményezéseknek a forrásanyagok alapos és kritikai szempontokat érvényesítő feltárásával kellene kezdődniük, a feldolgozás módszerét, a megvalósíthatóságot pedig előtanulmányokkal és teszteléssel lehet megalapozni. Igen sajnálatos, hogy ezek az MDH esetében az interneten megjelenő állomány alapján hiányozni látszanak. Az MDH csapatak látókörében nincs olyan mennyiségű és minőségű helynévi adat, melyre széles társadalmi igényt kielégítő, sokoldalú hasznosítást lehetővé tevő magyar helynévtár épülhetne. Alapját kizárólag egy forráscsoport képezi, melynek fő jellemzőit és a teljes magyar névanyaghoz való viszonyát elmulasztották feltárni, illetve lépéseket tenni a korrigálásukra. A nyelvészeti névgyűjtések névállományából hiányzik a magyar helynevek több meghatározó kategóriája, de saját körükben is (a számtalan értéken túl) jelentkeznek mind a hiányosság, mind a túladatolás tünetei, továbbá jelentős részben történelmi névanyagnak tekinthetők.

Az MDH térképi felületére ábrázolásra csak erős megkorlátásokkal alkalmas helyről és nem a kívánt gondossággal kerültek nevek, és köztük összekeveredve találhatók különböző minőségű (történelmi és mai, élőnyelvi és írásbeli forrásból származó, biztosan és bizonytalanul adatolt stb.) nevek. Nem valószínű, hogy a filológiai pontos feldolgozás, és önkényesen megváltoztatott nevek is találhatók benne.

A nyelvi (helyesírási, dialektológiai), történelmi és földrajzi (lokalizációs) szempontból helytelenül közölt adatok mennyisége alapján, továbbá a jelenkori relevancia gyengesége miatt az MDH jelen állapotában az egész névtudomány megítélését, presztízsét érintheti súlyosan. Más szaktudományok szempontjából, vagy akár helyi, gyakorlati alkalmazási területek felől közelítve joggal merülhetnek fel minőségi aggályok, amit súlyosbít, hogy a felhasználók nem kapják meg a megfelelő tájékoztatást sem az MDH-ban közölt névállomány mennyiségi és minőségi kérdéseit illetően.

A folyamatban lévő és főleg a még el nem kezdett névgyűjtéseknek a megvalósítása előtt (melyeknek a nemes és hiánypótló szándékát valóban csak dicséret illetheti) a hiányosságok újratermelésének elkerülése érdekében célszerű lenne a névgyűjtések elméleti és módszertani kérdéseit tisztázni. Nem kevésbé fontos meghatározni a térképi megjelenítés célját és kritériumait, valamint a célközönség megfelelő informálásának a módját.

Földrajzi neveink nyelvünk, kultúránk és identitásunk szempontjából nagy kincsnek tekintenek, s e kincs megőrzésére, megóvására kitüntetett figyelmet kell fordítani. Széleskörű nemzeti érdek, hogy mind a nagyközönség, mind a tudomány számára szakszerűen lejegyzett és feldolgozott névadatok álljanak rendelkezésre.

Hivatkozott irodalom

- BMFN. = *Baranya megye földrajzi nevei* 1–2. Szerk. PESTI JÁNOS. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 1982.
- FNH. = FÁBIÁN PÁL – FÖLDI ERVIN – HÖNYI EDE 1998. *A földrajzi nevek helyesírása*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HMFN. = *Heves megye földrajzi nevei* 1–4. Szerk. PAPP LÁSZLÓ – VÉGH JÓZSEF etc. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 125, 144–145, 181. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1970–1988.
- HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA 2015. Magyar Nemzeti Helynévtár. *Névtani Értesítő* 37: 195–202.
- MIKESY GÁBOR 2012. A kisebb földrajzi nevek egységesítése. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 7: 103–115.
- SMFN. = *Somogy megye földrajzi nevei*. Szerk. PAPP LÁSZLÓ – VÉGH JÓZSEF. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974.
- ZMFN. = *Zala megye földrajzi nevei*. [1.] Szerk. PAPP LÁSZLÓ – VÉGH JÓZSEF. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1964. 2. *A keszthelyi járás*. Szerk. BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 178. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1986. [= Zalai Gyűjtemény 24. Zalaegerszeg, 1986.]

MIKESY GÁBOR

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0232-1396>

Budapest Főváros Kormányhivatala
Földmérési, Távérzékelési és Földhivatali Főosztály

GÁBOR MIKESY, On The Hungarian National Toponym Registry: Conceptual and practical problems

The online database entitled The Hungarian National Toponym Registry (<http://mnh.unideb.hu>) offers historical and contemporary toponymic datasets to researchers and the general public. The paper puts forward a number of critical remarks in connection with the modern toponymic dataset, focusing on place names that can be searched and projected onto maps in the unit of the database known as the Hungarian Digital Toponym Registry (<http://mdh.unideb.hu/ujkorihelynevtar.php>). The main arguments are: 1) it is doubtful that the contents of the website satisfy the social expectations generated by the title of the database; 2) the concept of toponymic fieldwork concentrating thoroughly on settlements excludes important toponymic categories from cataloguing; 3) source criticism should be exercised when gazetteers with place names collected locally are concerned; 4) the Hungarian Digital Toponym Registry includes arbitrarily transformed name forms; 5) considering the number of philological, orthographic and geographic inaccuracies, the social utility of general public access to the project in its present phase is questionable.

Mi is a Magyar Nemzeti Helynévtár célja és feladata?*

1. A Névtani Értesítő 37. számában rövid írásban tájékoztattuk a szélesebb szakmai közvéleményt arról, hogy a magyar névkutatók egy csoportja tudományos programot hirdetett meg a magyar helynevek legszélesebb állományának egybegyűjtésére, a Magyar Nemzeti Helynévtár (MNH) létrehozására (HOFFMANN–TÓTH 2015). MIKESY GÁBOR írása nyomán (l. a Névtani Értesítő jelen számában) be kell látnunk azonban, hogy hibáztunk akkor, amikor a program egyes részleteit nem fejtettük ki alaposabban. Mentségünkre szolgáljon, hogy az elhagyott információk egy részét vagy ismertnek tekintettük (mert már több ízben is szoltunk róla), vagy pedig evidenciaként kezeltük. Úgy tűnik azonban, mégis szükséges előhozni ezeket a részletkérdéseket is.

Egy nyelv helynévtárát – különösen ha azt a nyelvet viszonylag nagy területen és sokan beszélik – egybeállítani igen összetett tudományos feladat, hatalmas munkát követel meg az arra vállalkozóktól. Valójában mindez egyetlen, jól körülhatárolható tudományos programként nem is fogható fel, hanem csakis évtizedeken, sőt évszázadokon át húzódó folyamatnak tekinthető, amelynek vannak csendesebb és intenzívebb szakaszai. Ezt mutatják azoknak a nyelveknek a példái is, amelyek nálunk e téren jóval előbbre tartanak. E munkát az utóbbi évtizedekben – noha jellegzetesen interdiszciplináris feladatról van szó – jellemzően nyelvészeti, névtani felkészültségű kutatók végzik el.

Az MNH programjának felvázolásával azt kívántuk jelezni, hogy szakmai szempontból elérkezettnek látjuk az időt arra, hogy a magyar helynevek dokumentálásában a tudományos kutatás terén egy, a korábbinál intenzívebb, összegző munkaszakaszt iktassunk be ebbe a folyamatba. A magyar nyelvpolitika, sőt a magyar nemzetpolitika szempontjából is roppant sürgetőnek tartjuk e feladat elvégzését, amelyhez a megfelelő szakmai feltetelek ugyancsak biztosítva vannak.

2. Hazai és nemzetközi tapasztalatok hosszú évtizedek óta bizonyítják, hogy nagy mennyiségű nyelvi adat kezeléséhez a digitális kultúra teremthet megfelelő alapokat, az adatbázisok online működtetése pedig további előnyöket adott ezen a téren. A helyneveknek mint lokálisan rögzített nyelvi elemeknek a feldolgozásában pedig a térinformatika fejlődése és szélesebb körű elterjedése nyitott meg új lehetőségeket. E tekintetben hosszú előkészítő munka előzte meg az MNH létrehozását: csaknem három évtizede már annak, hogy HOFFMANN ISTVÁN elsőként tanulmányt írt a digitális helynévi adatbázisok fontosságáról (1989). (Írásunkban mellőzzük az előzményirodalom tételes és módszeres felsorolását, mivel filológiai szempontból ezt itt nem látjuk feltétlenül szükségesnek. A kérdésben kevésbé tájékozott érdeklődők pedig – éppen a digitális technológiák alkalmazása révén – könnyen bővíthetik erre vonatkozó ismereteiket e tanulmány szerzőinek több helyen is hozzáférhető publikációs jegyzéke alapján.)

* Válasz MIKESY GÁBOR cikkére (2017). A tanulmány az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében készült.

Jó évtizede már annak, hogy a Síkfőkúton évente megrendezett helynévtörténeti szemináriumokon (gyakran még az ugyanott megtartott őszi workshopokon is) rendre előjön a magyar helynévtár ügye. E tudományos diskurzusba bekapcsolódott a magyar helynévkutatásnak e kérdésben szinte minden érintett résztvevője határon innen és túl, és ott volt köztük szinte minden egyes alkalommal maga MIKESY GÁBOR is. Folyamatos eszmecserében, olykor élénk viták közepette csiszolódtak, formálódtak az elképzelések, míg nem 2015 őszén előálltunk konkrétan megfogalmazott programként is a Magyar Nemzeti Helynévtár ügyével. Egy ilyen elképzelésnek azonban természetszerűen nyitottnak kell lennie, ami magának a témának és a megvalósításának a folyamatos fölülvizsgálatát, finomítását is jelenti egyben.

Legutóbb 2017 decemberében a Magyar Nyelvstratégiai Intézet – amely megalapításától kezdve támogatja az MNH létrehozását – szervezett kerekasztal-beszélgetést e témában. A résztvevők itt elsősorban a fejlesztés fő irányairól, a megvalósítás nehézségeiről és lehetőségeiről cseréltek véleményt. A programban való részvételre az alábbi tizenkilenc intézmény magyar nyelvészettel foglalkozó kutatói kötelezték el magukat: a Babeş-Bolyai Egyetem Magyar és Általános Nyelvészeti Tanszéke (Kolozsvár), a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, a Debreceni Református Hittudományi Egyetem Kölcsey Ferenc Tanítóképzési Intézete, az ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszéke (Budapest), az ELTE Savaria Egyetemi Központ Nyelvtudományi Tanszéke (Szombathely), az Erdélyi Múzeum-Egyesület (Kolozsvár), az Eszterházy Károly Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke (Eger), a Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke (Budapest), a Konstantin Filozófus Egyetem Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézete (Nyitra), a Miskolci Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport (Debrecen), a Nyíregyházi Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, a Pannon Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke (Veszprém), a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszéke (Piliscsaba), a Selye János Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke (Komárom), a Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszéke, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Magyar Tanszéki Csoportja és Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpontja (Beregszász).

A résztvevők köre azonban természetesen tovább bővíülhet. A programban a Debreceni Egyetem és az ott működő akadémiai kutatócsoport oktatói és kutatói vállaltak integratív szerepet. A fent említett tanácskozás résztvevői azt is egyértelműen megfogalmazták, hogy az MNH programja csakis jelentős anyagi támogatással hajtható végre. Úgy ítélték meg, hogy – abban az esetben, ha az optimális pénzügyi feltételeket sikerül megteremteni – legalább egy évtizedes intenzív munka szükséges ahhoz, hogy az MNH a magyar nyelvterület egészére vonatkozóan viszonylag bőséges adatállományt tartalmazzon.

Szándékosan nem fogalmazunk úgy, hogy a helynévtár „elkészüljön”. Az ilyen adatbázisok ugyanis a munka jellegéből, de még inkább a nyelv természetéből adódóan soha nem lehetnek „készben”, nem tekinthetők lezártak. Ez persze nem jelenti azt, hogy bármikor ne lehetne felhasználni az anyagukat a tudományos kutatásban. Meggyőződésünk, hogy az MNH a jelenlegi állapotában is teljes mértékben alkalmas arra, hogy betöltse a neki szánt feladatokat. Hogy mik lehetnek ezek, arról a későbbiekben még szólnunk.

3. Egy – optimális feltételek mellett is – évtizedes időtartamú kutatási programról van tehát szó, illetve jelenleg még sokkal inkább csak arról, hogy a program mellett elkötelezett kutatók el tudják-e egyáltalán érni azt, hogy elképzelésük megfelelő anyagi támogatásban részesüljön. Ennek eléréséhez és egyúttal a program sikeres megvalósításához is a feladatok sokasága között preferenciákat kell kijelölni, amelyeket ráadásul szükségszerűen nem csupán a tudomány belső értékviszonyai határoznak meg.

A fent említett decemberi munkaértekezlet résztvevői egyetértettek abban, hogy a munka fókuszába az elkövetkezendő években a határon túli térségeket kell helyezni. Elsősorban azokat a területeket, ahol a magyar nyelv térvesztése a legintenzívebben zajlik, vagy akár mára már le is zárult. Egy nyelvnek az emlékét valamely térségben ugyanis legtovább a helynevek őrzik meg, mivel egy részük gyakran beépül az ott megjelenő új nyelv szókészletébe is. A magyar helynevek feltárásának ilyenféle gondjairól tájékoztatta a szakmai eszmecsere résztvevőit T. SZABÓ CSILLA az erdélyi Aranyosmente helynévtárának létrehozása kapcsán. De fontosnak tartjuk a feltáró munkát Magyarország azon térségei esetében is, ahol élőnyelvi helynévgyűjtés nem folyt korábban. Emellett az informatikai hátteret illetően is lényeges elhatározásra jutottunk. Az MNH a debreceni névkutatók által kifejlesztett adatbázison alapul. Részben más úton indultak el az ELTE kutatói: BÁRTH M. JÁNOS ezek alapján készítette el SZABÓ T. ATTILA erdélyi történeti helynévtárának adatbázisát (<http://eha.elte.hu>). Úgy gondoljuk, a két adatállományt olyan módon kell egyesíteni, hogy mindkét rendszer előnyeit megtartsuk, és a hátrányokat a lehető legjobban kiküszöböljük. Ennek eredményeképpen az MNH 800 000 névadatot fog tartalmazni, reméljük, már az egészen közeli jövőben.

4. Ezek a döntések a rövidebb távú stratégiát érintik, de nyilvánvalóan szervesen beilleszkednek a hosszabb távú, általánosabb érvényű elképzelésekbe is. Az alábbiakban ezekről kívánunk beszélni.

Az MNH megalapozását többféle irányból is el lehetett volna kezdeni. Kézenfekvő megoldásként választhattuk volna azokat a helynévfajtákat, amelyek igen jól dokumentáltak, alapos – akár tudományos igényű – feldolgozásban is részesültek. Ilyenek a településnevek, amelyek majd másfél száz év óta helységnevtárakban rögzítve hozzáférhetők, számos típusukat kitűnő monográfiák is feldolgozták. Ilyenek továbbá a tájnevek, amelyek nem túl nagy számúak ugyan, de a legkorábbi előfordulásuktól a legújabbakig kiváló szótár és feldolgozás készült róluk. Vagy ilyenek például az utcanevek (hivatalosan: a közterületek megnevezései), amelyeknek igen gazdag jelenlegi hivatalos állományát többnyire pontosan megtaláljuk a legújabb digitális térképeken is. Másfelől viszont választhattuk volna akár LIPSZKY JÁNOS nagyszerű térképének helynévanyagát vagy esetleg a Magyarország Földrajzinév-tára kevésbé kiváló, de legalább átfogó, Magyarország egészére kiterjedő adattárát is arra a célra, hogy az MNH adatállományának az építését vele megkezdjük. Ha így jártunk volna el, valóban számos nehézségtől megkíméltük volna magunkat, és kevésbé támadható, rögtön a munka elején is megbízhatónak tűnő eredményt produkálhattunk volna. Mégsem ezt az utat választottuk, mégpedig több okból sem.

A helynevek mint nyelvi elemek tudományos szempontból elsődlegesen nyelvészeti, speciálisan onomasztikai feldolgozást igényelnek. Az MNH-t ennek megfelelően elsősorban a nyelvtudomány szempontjait érvényesítve hoztuk létre, az adatbázis fő feladatának ugyanis azt tartjuk, hogy a nevek nyelvészeti-névtani feldolgozását segítse elő. Emellett – ahogyan ezt különböző helyeken ki is fejtettük – igyekszünk figyelembe venni a

névtár más irányú, mind tudományos, mind pedig gyakorlati hasznosítási lehetőségeit is. Az elsődlegesnek tekintett tudományos szempontok pedig egyértelműen azt diktálják, hogy a tudomány számára könnyebben hozzáférhető anyagokat hátrább soroljuk az MNH adatbázisának gyarapítási folyamatában.

Másfelől nyelvi okok is amellet szoltak, hogy más jellegű helynévanyagokra irányítsuk elsősorban a figyelmünket: a valós, élőnyelvi helynévhasználatra. A helynévállomány jelentős része ugyanis csakis ebben a formában létezik, csupán újabb kori jelenség az, hogy a helynevek bizonyos fajtáit a társadalom hivatalos formában is rögzíti: ilyenek a településnevek, a közterületi megnevezések és több makronév fajta is, de természetesen ezeknek is vannak a hivatalostól eltérő, beszélt nyelvi (például akár szlengnyelvi) változatai is. Azt mondhatjuk, hogy bármely nyelv helynévállományának nagy többsége beszélt nyelvi formában jött létre; a hivatalos névadás újabb kori névteremtő aktusa csak igen szűk névréteg esetében érhető tetten. Amikor tehát az élőnyelvi helyneveket kívánjuk rögzíteni, akkor ezzel a névkincs alapját tudjuk megragadni. Nyelvi gazdagságukat, sokféleségüket tekintve a névállománynak ez a legsokszínűbb része, ami nemcsak a tudományos feldolgozás szempontjából fontos, hanem azért is, mert egy adatbázis kereteinek kellően tágra szabásában ez a heterogenitás eleve előnyökkel jár. Élőnyelvi gyűjtések több mint másfél évszázada folynak a magyar nyelvterületen, ezek azonban értelemszerűen különböző színvonalúak, eltérő a tudományos hitelük és a felhasználhatóságuk.

4.1. Nyilvánvalóan az lenne az ideális megoldás, ha a mai magyar nyelvterület egészén (vagy még inkább a történelmi Magyarország területén) nagyjából egy időben végezhetnénk el az élőnyelvi helynévanyag felgyűjtését, hozzátéve a korábban használatban volt, különböző forrásokból ránk maradt helyneveket is. Egy ilyen vállalkozás azonban aligha lenne megvalósítható: nemcsak finansziális tekintetben, hanem a szakmai háttér sem lenne elégséges ahhoz, hogy ez a munka akár több évtizedes távlatban is befejezhető legyen.

Ilyen – mondhatni az alapoktól induló – anyaggyűjtést és feldolgozást azokban a térségekben célszerű legfeljebb végezni, ahol helynévgyűjtő munka korábban még nem folyt. A lehetőségek is eltérőek, és ebből adódóan az eredmények is különbözni fognak azonban az egyes térségekben, a lakosság összetételétől, a történelmi hagyományoktól stb. függően.

Amikor a debreceni névkutató műhely elkezdte szorgalmazni az MNH ügyét, egy konkrét térségben belefogott a névgyűjtő munkába is. Ezzel egyrészt folytatni kívánta azt a munkát, amelyet az itteni elődök végeztek az ország keleti részén. A munka célja azonban nemcsak az volt, hogy egy névtani tekintetben fehér foltot eltüntessen a magyar nyelv helynévtérképéről, hanem egyúttal azt is be kívántuk mutatni, hogy a jelen körülmények között – és a kiválasztott térség kínálta lehetőségek mellett – milyennek gondolunk egy optimális helynévtárat. A BABA BARBARA szerkesztette Hajdú-Bihar megye helynevei I. A Hajdúböszörményi és a Hajdúhadházi járás (2015) című kötet alapja a gyűjtés nyomán egybeállt digitális adatbázis volt, amely az MNH anyagába is belekerült. A több éves munkában kilenc képzett szakember vett részt, jórészt nyelvészek, de mellettük egy történész és egy térképész is. A két járás Magyarország területének alig százötvened részét jelenti, a magyar nyelvterület egészének értelemszerűen ennél is jóval kisebb hányadát teszi ki.

Nyilvánvaló, hogy reménytelen vállalkozás lenne ilyen igénnyel az MNH egészének összeállításához hozzáfogni. Természetesen erre egyetlen pillanatig sem gondoltunk, de reméltük, hogy a munka a konkrét eredményeken túl fontos módszertani tanulságokkal is

jár majd. Ebben a tekintetben nem is csalódtunk, mivel a helynévgyűjtő munka újabb kori szakaszában – amit mi az 1960-as évektől számítunk – felhalmozódott igen jelentős tapasztalatok egész sor új ismerettel is bővültek: főképpen a megváltozott életkörülmények, az új típusú határhazsnálat, a különböző településtörténeti viszonyok stb. következtében. Lényegesen más tapasztalatokra tettek szert viszont a fent már említett, Erdélyben – a fentiekől igencsak eltérő körülmények között – gyűjtőmunkát folytató kollégáink.

Mindebből arra lehet következtetni, hogy a jelenben folyó gyűjtőmunkát csak bizonyos tekintetben lehet közös elvek és módszerek alapján végezni, mert azt a helyi körülmények és lehetőségek nagymértékben befolyásolják. Ebből persze az is következik, hogy az így létrehozott anyagok, névtárak sem lesznek minden tekintetben egységesek. Ezt a helyzetet szükségszerű realitásként kell elfogadnunk.

4.2. Így kell tekintenünk a korábbi helynévgyűjtemények sokféleségére is. Ezek egyetlenségét nem csupán az okozza, hogy az egyes anyagrészek különböző gyűjtőktől valók, és mások voltak az egyes kötetek szerzői, szerkesztői, továbbá a gyűjtemények eltérő időben készültek stb., hanem a fent említett területi, kulturális stb. eltérések is okai a sokféleségnek, amely kétségtől minőségi különbségeket is takar.

E gyűjtemények értékét, megbízhatóságát, tudományos hasznát megkérdőjelezni a fentiek ellenére sem lehet. Ezzel szakmai garanciát azok a kiváló nyelvészek adnak, akik ezeknek a névgyűjteményeknek az ellenőrzését, szerkesztését, kiadását elvégezték, s akik közül sajnos már csak néhányan vannak közöttünk. A mai idősebb névkutató generáció tőlük tanulta ezt a szakmát, többen éppen a névgyűjtő munka terén tették meg első lépéseiket a tudományban. Aki kétségbe vonja a névtárak értékét, az tudós kutatók tucatjainak a tevékenységét minősíti értéktelennek és hiábavalónak. Ami persze egyesek véleménye szerint lehet, hogy így is van, de akkor tévedtek azok is, akik – kívülről, e munkákban közvetlenül nem érintett szakemberekként – dicsérő recenziók százait tették közzé ezekről a kötetekről.

Ezek a névtárak nem olyan pontossággal tartalmazzák a helyneveket, ahogyan azzal számos helyzetben találkozunk. A települések belterületének szélén álló helységnevtáblán vagy a helység vasútállomásán a helynévnek pontosan, a hivatalosan rögzített formában kell szerepelnie úgy, ahogyan egy utcanévnek is az utcanévtáblán. Pontosan kell a postai címezést is a borítékra írunk, ha azt szeretnénk, hogy célba érjen a küldeményünk. A helynevekre azonban jellemző, hogy nem egyetlen formában, hanem többnyire változatokban léteznek, s ezeket mint nyelvi tényeket nem minősíthetjük jónak vagy rossznak, legfeljebb azt mondhatjuk róluk, hogy egyeseket például inkább az idősebbek használnak, mások főképpen az informális nyelvhasználat részei és így tovább. Sok helynévből az sem derül ki egyértelműen, hogy mekkora területet is jelöl valójában: van, aki itt, mások amott lévőnek mondják a határát. Van helyes válasz például arra a kérdésre, hogy pontosan hol húzódnak a Hortobágy határai? Vagy hogy meddig nyúlik a Szálka-halom? Természetesen nincs. Mint ahogyan az sem ritka, hogy egy patakot annyiféle néven említenek, ahány településen csak átfolyik, de akár még egyetlen falun belül is többféle névvel illetik az egyes szakaszait. Mi hát akkor az „igazi” neve? Nyelvi, kulturális, történeti szempontból értelmetlen a kérdés.

Az már viszont más probléma, hogy a társadalomnak egy idő óta érdeke fűződik ahhoz, hogy bizonyos esetekben megszüntesse ezt a sokféleséget, ha úgy tetszik, bizonytalanságot. Közismert dolog, hogy Magyarországon a 19–20. század fordulóján majd két évtizeden

át zajlott kiváló tudósok közreműködésével a településnevek hivatalos formájának megállapítása. Ehhez alapul természetesen a valós nyelvhasználat szolgált. A különböző térképeken is szükséges feltüntetni egy-egy patak nevét, mégpedig célszerűen egyetlen névformát alkalmazva a vízfolyás egészére. Folytathatnánk tovább a példákat arra vonatkozóan, hogy a hivatalos vagy valamiféle félhivatalos nyelvhasználat hogyan „tesz rendet” a fent említett „rendetlenségben”.

Ennek a rendtevének a bázisa – nem mindig közvetlen módon ugyan – az a hatalmas és felmérhetetlenül gazdag névtár, amelyet a magyar beszélők használnak, birtokolnak. Aki tehát azt gondolja, hogy ez a névkincs nem „a magyar névállomány gerincét” képezi, az nem ismeri a névrendszerek összefüggéseit, sőt általánosabban: a nyelv működésének és történetének mechanizmusát sem.

A helyneveket a valós nyelvhasználatban megragadni azonban nem mindig egyszerű feladat. A legnagyobb nehézséget talán annak a megállapítása okozza, hogy hol van a tulajdonnévi értékű helynevek és a közszoói helymegjelölések határa, de azt sem könnyű megmondani a mindennapi nyelvhasználatot vizsgálva, hogy a helynevek és az intézménynevek hogyan különíthetők el egymástól. Nyilvánvaló, hogy ezeket a kategóriákat egyértelmű kritériumokkal nem lehet meghatározni, és ebből természetesen következnek az is, hogy a névtárak sem tudnak egységes eljárást, megoldást alkalmazni a fenti kérdésekben. Célszerű, kézenfekvő megoldás az ilyen esetekben – mint bármely hasonló tudományos kutatásban – a kört tágabbra nyitni, hiszen így ezek a nem prototipikus jelenségek is vizsgálhatóvá válnak.

4.3. Azt, hogy MIKESY GÁBOR névfelfogása sok tekintetben nem egyezik meg azzal, ahogyan mi tekintünk a nevekre, több megjegyzése is nyilvánvalóvá teszi. Ő kiküszöbölendő, egy nemzeti helynévtárban elkerülendő problémaként utal arra, amit mi a nyelvhasználatnak, a helynév funkcionálásának az alaptermészeteként értékelünk. MIKESY GÁBOR értetlenül áll az előtt, hogy a helybeli lakosság által használt helynevek, vagyis „a helyi tájékozódásra épülő (egyszerűsítő, helynév-helyettesítő) adatok” „elsőbbiséget élveznek a lokális keretből kilépve, a nemzeti helynévtár szintjén is”. Pedig – folytatja a gondolatot – „általánosan ismert tény, hogy a hétköznapi beszéd egyszerűsít, és a helynevek esetében is megelégszik az adott helyen, adott szituációban minimálisan azonosító alakokkal, illetve tulajdonnévvel (is) bíró objektumok nevének pusztán köznévvé való helyettesítésével.” Ez a gondolatmenet ezer sebből vérzik. A névvariánsok használata ugyanazon objektum megjelölésére – mint fentebb is jeleztük – a nevek funkcionálásának legáltalánosabb, régtől meglévő tulajdonsága, s az, hogy egy-egy szituációban éppen melyik alakot használják a beszélők, számos körülménytől függ. Ezek használati értéke, gyakorisága persze lehet különböző, de afelől, hogy például a Hajdú-Bihar megyei Tépe helynévkincsében a *Dallasz* és a *Dallasz-tanya*, vagy a *Mérges* és a *Mérges-kert* elnevezések a „helynévség” szempontjából ugyanolyan értékű elemei a névrendszernek, aligha lehet bárkinek kétsége. És ez még akkor is így van, ha valamely térképen éppenséggel csak a *Mérges-kert* változat van feltüntetve, vagy egy szótárban ezt emeljük főcímszóvá.

De lássuk, mi is a helyzet azokkal a példákkal és helynévi státussal, amelyek MIKESY GÁBOR szerint ugyan „jól tükrözik a helyi élőnyelvi nyelvhasználatot”, de felveti, hogy vajon helyes-e előhozni őket a nemzeti helynévtárban, azaz „egy nyelv teljes névanyagának léptékében gondolkodva”!

A helyi névhasználat, a helyi viszonyok alapvető szerepűek a név funkcionálásában: az *Állomás*, *Templom* stb. elnevezések (megjelölések) szerepeltetése a forrásokban és a digitális helynévtárban nyelvészeti szempontból tökéletesen helyénvaló eljárás. Miért gondolja bárki is, hogy ő pontosabban el tudja dönteni, mi minősül helynévi státusú elemnek az adott közösség nyelvében, mint maguk a névhasználók (vagy az azoktól a gyűjtést végző adatgyűjtők)? Az, hogy vannak ilyen típusú helynevek, aligha lehet kérdéses. Ebből adódóan pedig a tudományos kutatás szempontjait is maximálisan szolgálja egy olyan helynévtár, amelyben ezek a helynévhasználat periferiáján található megjelölések is helyet kapnak. Az persze más kérdés, hogy a gyűjtést végzők, ellenőrzők akár maguk is más-más alappól közelítettek az ilyen megjelölésekhez, s ez szükségszerűen esetlegességekhez vezetett a forrásul szolgáló helynévgyűjteményekben is. De ez még önmagában nem jogosít fel bennünket arra, hogy az ilyen neveket, megjelöléseket elhagyjuk, esetleg más nyelvi struktúrában közöljük. Az sem érthető, miért nehezményezi MIKESY GÁBOR azt, hogy a gyűjteményekben és így a helynévtárban is „erősen dominálnak a pusztán helyi tájékozódás szempontjából jelentőséggel bíró helyjelölő nyelvi adatok”. A megfogalmazás által sugallt felfogás névelméleti tekintetben több vonatkozásban is aggályos. A helynevek egyik fontos jellemzője az erős lokális kötöttség, így aligha lehet azt egy gyűjtés (és az arra építő helynévtár) szemére vetni, hogy hemzseg a helyi tájékozódást segítő elemektől.

5. A fenti ismeretek, mondhatni névtani evidenciák alapján határoztuk meg a forrásoknak azt a körét, amellyel az MNH feltöltését meg kívántuk kezdeni. Választásunk az előzőekből következően első renden azokra a munkákra esett, amelyek újabb kori élőnyelvi gyűjtésen alapuló helynévanyagot tesznek közzé. Az 1960-as évektől főleg megyei és járási keretekben megjelenő vastkos kötetek ehhez kiváló és hatalmas mennyiségű adatot szolgáltatnak. A határon túli régiókban ilyenekkel kisebb számban rendelkezünk, ezért itt már a munka kezdetén is nagyobb hangsúlyt kapott a szórványosan elkészült és különböző helyeken megjelent anyagok területi elvek szerinti névtárrá rendezése és az MNH-ba történő beemelése. Fontosnak gondoltuk emellett azt is, hogy a Kárpát-medence legkorábbi magyar nyelvű helynévhasználatát is dokumentáljuk: ez módszertani szempontból is nehéz feladat, hiszen ezt a rendkívüli filológiai figyelmet érdemlő névállományt ugyanabban az adatkezelő rendszerben helyezzük el, mint a más megközelítést igénylő élőnyelvi helyneveket. A névállományt a nevek előfordulásának időbeli szélső pontjaitól kiindulva – azaz lényegében az államalapítástól napjainkig – úgy kívántuk felépíteni, hogy az adatok a későbbiekben időben egymás felé közelítve végül összeérjenek, és pontosan mutassák az egyes helyek megnevezésének időbeli változását is. Már a közeljövőben is sokat várunk ezen a téren SZABÓ T. ATTILA digitalizált névadatainak a beépítésétől, főként amiatt, hogy ezek egy köztes időszakot képviselnek, és a hozzájuk való viszonyulás módszertani tekintetben is az előző névcsoportokétól különböző közelítésmódot követel meg. A fentiekből is kirajzolódóan az MNH tudatosan vállalja azt a feladatot, hogy rendkívül heterogén forrásanyagokból építsen egységes szerkezetű helynévtárat.

Ahogy magától értetődőnek látjuk azt, hogy például a Tihanyi alapítólevélből az abban használatos formában, betűhíven vesszük át az adatokat az MNH-ba, ugyanúgy az ott található formában közöljük az újabb kori forrásoknak – például az 1970-es években megjelent helynévgyűjteményeknek – az adatait is. E modern kori anyagoknál a filológiai hűség ugyanolyan fontos követelmény, mint a régebbiek esetében. Ezt a törekvésünket

azzal is kifejezzük, hogy az MNH Magyar Névarchívum részében közzétesszük magukat a forrásként szereplő anyagokat is. Itt bárki az eredeti adattár kontextusában vizsgálhatja meg a neveket.

Egy adatbázissal szemben fontos követelmény, hogy benne lehetőleg ne veszítsünk információt az eredeti forrásokhoz képest. Ezt az általunk használt rendszer teljes mértékben biztosítja is. Az adatbázis mindig azt mutatja be, amit feltöltöttek bele: ha ez egy 1970-es években kiadott gyűjtés, akkor annak az anyagát; így a mai utcaneveket ebben értelemszerűen nem fogjuk megtalálni. És gyakran még a hivatalos településnévformákat sem. Nem azért, mert ezeket nem tartjuk fontosnak, hanem azért, mert – a fentiekben kifejtetteknek megfelelően – a források szerint haladunk a névanyag feldolgozásában.

Kétségtelen, hogy a névgyűjtemények adatállományainak a rögzítésében a mikrotoponimákra koncentráltunk, s a településnevekre és magukra a településekre vonatkozó információk bizonyos mértékig sérültek: a névgyűjtemények által a településekről adott ismeretek ugyanis kimaradtak a digitális állományokból (ez látható például *Csokonyavisonta* esetében, és ez minden településnév kapcsán következetesen így van). Ez valóban olyan hiányosság, amit korrigálnunk kell, s mivel maguk a hiányzó információk digitális formában is a rendelkezésünkre állnak, e korrekció megvalósítása nem jelent nagy nehézséget. Köszönjük MIKESY GÁBORNak, hogy erre a problémára felhívta a figyelmünket. Az az állítás ugyanakkor, hogy a településneveket nem tartanánk a „nemzeti névkincs jelentős részének”, természetesen nem igaz, hiszen e helyfajta megnevezései ott szerepelnek az MNH-ban, legfeljebb a rájuk vonatkozó információkban mutatkoznak egyoldalú ismeretek.

Fontos alapelveként rögzítettük azt is, hogy a forrásokból az adatbázisban neveket nem hagyunk el, az adott térségre vonatkozó névállományt pedig akkor bővítjük csak, ha egy odatartozó újabb forrást is beemelünk az MNH anyagába.

Ez a kérdés MIKESY GÁBOR bírálatának számos pontján előkerül, jó néhány olyan problémát érintve, ami erre a döntésünkre vezethető vissza. Ha az adott objektumnak később vagy más típusú forrásokban (pl. térképeken) más neve szerepel; ha a települések összevonása áll egy-egy újabb névforma keletkezésének hátterében; ha egy korábban önálló települést egy másikhoz csatoltak; vagy ha azok esetleg kiváltak egy másik településből stb., az adatokat mindig annak megfelelően rögzítjük, ahogyan azok a forrásmunkákban megjelentek, s nem lépünk túl az általuk adott információkon. Ezért van például Hobol névanyaga Szigetvár, Mánfáé pedig Komló alatt; míg ezért szerepel Görgetegtől külön Kuntelep, illetve Marcalitól külön Bize névállománya. Ez az anyag nem „rendezetlen”, hanem – koncepciónálisan – azt a rendet követi, amit a forrásmunkák alkalmaznak.

MIKESY GÁBOR azt is a szemünkre veti, hogy nagyvonalúan átlépünk az adatok „legújabb időkre vonatkozó relevanciaértékén”. Hogy ez pontosan mit jelent, a példái mutatják meg: az „önkényuralmi rendszerekre utaló” nevek szerepeltetéséről van szó, amelyek „a magát nemzeti helynévtárnak nevező honlapon újjáélednek, és a magyar nép és nyelv teremtő fantáziája tanújeleként kanonizálódnak”, és mindez 2017-ben – fűzi hozzá MIKESY. Természetesen ez a körülmény is azzal van összefüggésben (és ezt MIKESY GÁBOR pontosan tudja), hogy az alapul szolgáló források mikori gyűjtéseket tartalmaznak. Ezek az adatok azonban minden esetben pontos évszámmal megjelölve vannak rögzítve az MNH honlapján, és még csak véletlenül sem szerepel előttük soha 2017. Ezeket a neveket tehát nem mi teremtettük, kanonizálni sem akarjuk őket, de annak a korszaknak, amelyben

születtek és funkcionáltak, fontos tanújelei, így pedig magától értetődően – a többi történeti adattal együtt – ott van a helyük a nemzeti helynévtárban.

Arról, hogy a megyei-járási névgyűjteményekkel kezdjük meg az MNH építésének munkáját, jól átgondolt, a fentiekben bemutatott érvekkel megtámogatott koncepció alapján határoztunk (amit egyébként az említett találkozónak, megbeszéléseknek köszönhetően MIKESY GÁBOR a kezdetektől, a formálódásától fogva pontosan megismerhetett, és ellene kifogásokat soha nem emelt), és a döntésünket továbbra is megalapozottnak és indokoltnak látjuk.

A koncepció kapcsán lehetnek persze közöttünk viták: mi – számos, az előzőekben kifejtett okból, az előnyöket és a hátrányokat is aprólékosan mérlegelve – ezt a megoldást választottuk, MIKESY GÁBOR viszont más módszert látott volna üdvöztetőnek. Azt állítani azonban, hogy a „szükséges és korrekt tájékoztatást hiába is keressük”, félrevezető, hiszen az erre vonatkozó tájékoztatás több helyen is szerepel: ott található ez a Magyar Névtár honlapján (<http://mna.unideb.hu/>) éppúgy, mint az MNH nyitó oldalán (<http://mnh.unideb.hu/>). Az előbbi helyen maguk a forrásanyagok vannak megyei keretekben, településenként bemutatva szöveghű és a feldolgozás módszeréről is tájékoztatást nyújtó Excel-fájlok formájában. Érdekes módon ez előtt az oldal előtt MIKESY GÁBOR „nagy elismeréssel adózik”, pedig valamennyi, általa jelzett probléma gyökere éppen itt van: ezen az oldalon láthatók a feldolgozás folyamatai, s ezek az anyagok azok, amelyek aztán a digitális helynévtárba bekerülnek. Az MNH használói itt is kapnak információkat arról, hogy milyen adatállomány szerepel jelenleg a névtárban. „A helynévtárba egyelőre csak nyomtatásban megjelent névgyűjtemények helyneveit vettük fel. [...] A honlapon való közzététel településenként történik, a települések megyék alá vannak besorolva, annak a közigazgatási állapotnak megfelelően, ahogyan az a gyűjtemények keletkezési idejében, döntően az 1960-as–1980-as években fennállt, s amely rend szerint a helynévanyagokat a megjelent megyei, illetve járási kötetek tartalmazzák. Ha a közzététel valamely tájegységnek megfelelően történt, a települések a szerint vannak besorolva.” De nem marad el a feldolgozott és feldolgozandó névanyagokról való tájékoztatás az MNH nyitó oldaláról sem. „A névtár elsősorban szakemberek által korábban összegyűjtött és közzétett anyagokat dolgoz fel mind a mai, élőnyelvi, mind pedig a történeti forrásokból. Emellett azonban a névtár munkatársai a maguk által végzett gyűjtésekkel is gazdagítják az adattárat. A Magyar Nemzeti Helynévtár adatokkal való feltöltése folyamatosan zajlik.” Sajnálatos, hogy MIKESY GÁBOR figyelmét ezek az információk elkerülték.

A feldolgozott források kiegészítésének gondolata természetesen bennünk is felmerült már a korábbiakban is. Mi magunk is úgy látjuk ugyanis, hogy például az 1970-es években megjelent gyűjtemények – részben a közben eltelt idő, részben a megváltozott technikai lehetőségek miatt – pontosításra, aktualizálásra szorulnak. A munka egy korábbi szakaszában éppen ezért kísérleti jelleggel, tapasztalatszerzés céljából aktualizáló gyűjtőmunkát végeztünk egy tucatnyi baranyai és somogyi településen. Ezzel a módszerrel feltárható volt, hogy mely nevek vannak használatban a majd 50 évvel ezelőtt felvett adatokhoz képest, milyen nevekké bővült azóta a névállomány, és a helynevek lokalizálását is korszerű eszközökkel lehet elvégezni. A tapasztalatok azt mutatták, hogy e munkára nagy szükség van, mivel lényegesen kitágítja a névtár felhasználási lehetőségeit. De azt is megismertük a kísérlet révén, hogy milyen személyi és anyagi feltételeket követel meg a feladat elvégzése. Úgy tapasztaltuk, igen jelentőseket.

Ennek következtében döntöttünk úgy, hogy ezt a kiegészítő, pontosító munkát nem soroljuk előre a feladatok között, hanem – a fentiekben említett indokok alapján – a teljesen feltáratlan területekre összpontosítjuk a figyelmet. A későbbiekben (ha azt a finanszírozás is lehetővé teszi) végezzük el az anyagok kiegészítését és aktualizálását. Mi örülnénk a legjobban annak, ha mindez már a program által kijelölt következő évtizednyi időszakban valóra válhatna. De nem mondtunk le arról sem, hogy esetleg más, a hagyományos módszerektől eltérő módon, a digitális kultúra felhasználásával, jóval kisebb költségekkel végezzük el az itt említett feladatot, s erre vonatkozóan már vannak is ígéretes kezdeményezéseink.

Ezzel együtt a lokalizáció kérdésében is igyekszünk előrelépni. A lokális paraméterek ugyanis a névgyűjteményekben közölt térképvázlatok alapján kapcsolódtak az egyes adatokhoz, s azok – a Hajdú-Bihar megyei adatok kivételével – távolról sem tekinthetők pontosaknak, ahogyan erre a MIKESY GÁBOR által idézett, de szerinte nem kielégítően informatív mondattal utalunk is. Kétségtelen, hogy jelenleg ezek a térbeli ábrázolások az adott településhez tartozáson túl az adott név által jelölt helynek csak pontatlanul jelölik meg a helyzetét. Ez a nyelvészeti vizsgálatok számára elegendő – s mint azt hangsúlyoztuk, az MNH elsősorban tudományos, közelebbről nyelvtudományi célokat szolgál –, de valóban nem alkalmas a helyek pontos azonosítására. Ebben előrelépést nyilvánvalóan csak a helyszíni kiegészítő, ellenőrző gyűjtés hozhat.

6. Az MNH az élőnyelvi helynevek mellett a névgyűjteményekben szereplő történeti adatokat is szerepelteti a megfelelő évszám és a betűhív alak megadásával. Ezek pontos forrásait ugyanakkor az általános felhasználóknak szánt oldalon valóban nem adjuk meg, ezt csupán a most készülő kutatói verzióban szándékozzunk megjeleníteni. Azt ugyanakkor, hogy a névadathoz a forrás is hozzátartozik, az adatállományban már a jelen állapotában is, a Magyar Névarchívum honlapján a Magyar Névarchívum Adatbázis menüpont alá feltöltött Excel-állományok Forrástípus mezőjében szereplő forrásmegadások jelzik. Ezek az információk a köznap felhasználók számára azonban aligha szükségesek, a közlésüket ezért az adatlapokon mellőztük. Konkrétan ez tehát azt jelenti, hogy az MDH újkori moduljában Abaliget legkorábbi adataként az 1752-ből származó *Abaligeth* szerepel anélkül, hogy ennek a forrását itt jeleznénk. Ha azonban bárki magát az adatot meg kívánja az eredeti forrásban találni, az említett Excel-állományban szereplő információk alapján megteheti (a forrástípus mezőben szereplő információ és a megfelelő rövidítésjegyzék alapján ennek az adatnak például a forrása: Baranya Megyei Levéltár Conscriptio Domestica 43–47. kötet, 1752). Minderről az MNA honlapja tájékoztatja tehát a felhasználókat.

Persze ha a névgyűjtemény hibásan rögzíti a történeti forrásokból az adatokat, akkor azok – a fentiekben mondottakból következően – az MNH-ban is hibásan szerepelnek. Ezek az esetleges (és ritka) korábbi feldolgozási hibák majd akkor lesznek kiküszöbölhetők, ha az érintett források anyaga bekerül az MNH állományába. Azok a MIKESY GÁBOR által felsorolt példák mindazonáltal, amelyek „inkorrekt” voltára hivatkozva „néhány próbaszerű keresgélés” után úgy becsüli, hogy sokezeres nagyságrendben vannak jelen a hibásan feltüntetett történeti adatok az adatbázisban, „átszöve az MDH egész állományát”, nos, azok az adatok pontosan úgy szerepelnek az MDH-ban, ahogyan a névgyűjteményben, csak MIKESY GÁBOR nem megfelelő adatlapokat nézett meg, és azokat nem vetette össze a forráshű alapfájljal és az Excel-állománnyal (vagy akár magával a gyűjteményes kötettel). Ha ugyanis így járt volna el, akkor meggyőződhetett volna arról, hogy az MDH honlapja

pontosan közli a névgyűjteményekben szereplő adatokat: ott található például Csokonya-visonta település alatt az 1865. évi térkép hiányolt *Derczis tó* adata éppúgy, mint az 1864-es PESTY FRIGYES-féle gyűjtés *Dercs-tó* névadata. De a *Rókahegyi d* adat sem azonos azzal, amivel MIKESY GÁBOR azonosítja: ez ugyanis megint csak nem az 1865. évi kataszteri térképről, hanem az 1864-es PESTY-féle gyűjtésből származik. Szó sincs tehát „inkorrekt” évszámmegjelölésről és hibás adatról. A varáslói *Pati híd puszta* adattal pontosan ugyanígy áll a helyzet: nem abból a forrásból való a névgyűjteményben és az MDH-ban szereplő adat, ahonnan MIKESY GÁBOR adatolja a *Pusztá Pathihid* formát (egy azonos évből való kataszteri térképről), hanem PESTY gyűjteményéből. Az is erős csúsztatás, hogy az MDH ezt az adatot *Pati-híd-pusztá*-ként vette fel: az adatlapról származó kivágás is mutatja, hogy az adat pontosan megegyezik a PESTY által közölt formával, pusztán a helynév „táblaneve” az általunk standardizált *Pati-híd-pusztá*.

7. Ez utóbbi példa pedig már át is vezet bennünket a standardizálás kérdéséhez, ahhoz a problémához, amelynek ügyében MIKESY GÁBOR ugyancsak szót emel, noha érvei nem egészen mentesek az ellentmondásoktól. Mivel a standard alakok használatát a helynévtárban több szempontból is fontosnak gondoljuk, illetve a bíráló írásban is több szinten előjön, ennél a kérdésnél érdemes hosszabban is elidőzni annak érdekében, hogy álláspontunkat meggyőzően kifejtessük.

Mindenekelőtt azt jelezzük, hogy az eljárásunkat megkérdőjelezni hivatott információk nem egészen pontosak. Csoma anyagában például nem olyan történeti adatok szerepelnek az általunk *Közép-dűlő* névvel „táblanevezett” hely neveiként, mint amiket MIKESY GÁBOR megjegyez, hanem ezek: 1852: *Közép d*; 1860, 1891: *Szabadira közép*; 1864: *Közép*. A *Közép-dűlő* névforma tehát ott szerepel a variánsok között, és mi – több szempontot mérlegelve – ezt emeltük fővariánssá. (A névváltozatok közül a fővariáns kijelölésének szempontjairól ugyancsak tájékozódhatnak az érdeklődők a honlapon szereplő útmutatóból.) MIKESY GÁBOR „csinált nevek”-ként utal az efféle választásainkra, és még inkább kárhoztatja azokat a névformákat, amelyeket nyelvjárási adatok standardizálásával alkotunk meg. Pedig ennek a döntésnek a hátterében is igen egyszerű és praktikus okok húzódnak meg. Bizonyos értelemben úgy tekintünk a digitális helynévtárra, mint egy multifunkcionális szótárra. A szótárban pedig az alakváltozatokat, szinonimákat, variánsokat tömörítő szócikkek élén címszó áll ugyanúgy, ahogyan a többféle néven ismert települések névváltozatai közül is csak egy szerepel a helységnevtáblán. Innen való egyébként a *táblanév* terminus is az adatbázisunkban, bár ezt természetesen nem csak településekre vonatkozóan használjuk: tulajdonképpen a táblanév köti össze az egyazon hely neveiként szereplő névváltozatokat. A nyelvi adatokat pedig nemcsak betűhíven közöljük az adatbázisban (hangsúlyozzuk: ez minden esetben ott szerepel!), hanem azokat standardizált formában, mintegy címszószerűen is megadjuk. Ugyanolyan okokból határozzuk meg a *Tölös*, *Eresztvény* stb. helynév *Tölgyes*, *Eresztvény* stb. standard alakját, amilyen okokból a TESz. (vagy bármely nyelvtörténeti szótár) is *telek*, *föld*, *völgy* stb. címszó alatt közli a régi oklevelek *teluk* [telük], *welg* [velgy], *feld* [feld] stb. adatait. Ennek praktikus okai vannak: az adatbázis összes olyan helyneve megtalálható így a keresés funkcióval, amely a *tölgy*, *eresztvény* stb. lexémákat tartalmazza. Efféle standardizálás nélkül sokféle alakra kellene keresnünk akkor, ha az adott lexémák összes adatát együtt szeretnénk látni. Minthogy az adott helynév forrásokbeli betűhív alakja minden esetben szerepel az adatlapon, a standard forma megállapításával információt semmiképpen nem veszítünk, pláne

nem torzítunk, viszont ez az eljárás az adattár tudományos célú használatát jelentősen megkönnyíti.

Mindezek alapján eltűzöttnek, sőt kifejezetten sértőnek tartjuk MIKESY GÁBOR álláspontját, miszerint „névkultúránk szempontjából igen fontos lenne a helyi közösségeket megóvni az MNH használatától, nehogy romlott változatnak tartsák generációkon át öröklött helyneveiket.” Meglehetősen ellentmondásos ezt éppen attól olvasni, aki ezeket a helyi közösségek által használt „népi” neveket nem tartja alkalmasnak arra, hogy „önmagukban a magyar névállomány gerincét képezhessék”. A helyi közösségeket az MNH-tól aligha kell óvni, mert éppen az ellenkezője történik annak, mint amit MIKESY vizionál: azokon a településeken, ahol a Hajdú-Bihar megyei helynévgyűjteményt és vele együtt az MNH-t bemutattuk, a helyi közösségek természetesnek vették azt, hogy például az *i*-ző nyelvjárási alakok standard formában szerepelnek a szótárban (címszóként) és az MNH-ban is (az adatlap élén vagy a térképen), de örömmel látták, hogy az élőnyelvi adatok között ott vannak az *i*-ző *Ígett-laponyag*, *Ígett-tó* típusú beszélt nyelvi formák is. Ezt a kettősséget olyan természetesnek veszik a helyi névhasználók, hogy aligha kell őket attól féltetni, hogy meglátva az ilyen megoldásokat „romlott”-nak tekintenék a saját nyelvjárásukat vagy névhasználatukat. Meglehetősen hamisan cseng ez az aggodás MIKESY GÁBORTÓL.

A családnevek helynevekbeli előfordulásának rögzítésében ugyanígy jártunk el: adatként megtartottuk azt a formát, ahogyan a helyi beszélők használják, használták a nevet, standardizált alakként viszont törekedtünk a családnév megfelelő helyesírására. Így szerepel például Drávatamason a *Tasi-körösz* 1974-ből való adatként, standard alakként viszont a *Thassy-kereszt* áll, Felsőnánán a *Volf-tanya* adatként 1981-ből, a *Wolf-tanya* pedig ennek a standard alakjaként, Bonyhádon a *Kón-ház* szintén 1981-ből való beszélt nyelvi adatként, illetve a *Kohn-ház* ennek standard formájaként. Ezt a megoldást – némileg ellentmondásosan – MIKESY GÁBOR éppúgy ostromozza, mint a nyelvjárási formák standard alakjának megállapítását – csak éppen a másik irányból: itt a beszélt nyelvi alakok adatként közlésével nem ért egyet. Hogy is van hát akkor mindez? A *tölös*, *eresztény*, *körtélyes* stb. tájszavak, nyelvjárási alakok adatként való megtartása mellett a *tölgyes*, *eresztvény*, *körtvélyes* formában való köznyelvi változat szerepeltetése súlyos hiba, s ezért a felhasználókat óvni kell a névtár használatától, nehogy „romlott” alaknak tartsák a saját neveiket, a családnevek kapcsán viszont a helyi beszélt nyelvi változat felvétele „a helytörténeti jelentőségű” családnevek „gondatlan” közlését jelenti függetlenül attól, hogy ott szerepel a standard formája is? Ezt a logikailag nem túl kidolgozott érvelést látva fölmerülhet a kérdés: vajon mennyire valósak MIKESY GÁBOR aggodalmai akár az egyik, akár a másik nézőpontból is.

Arra viszont joggal mutatott rá MIKESY GÁBOR írása több pontján is, hogy a több százézes adatállományban a standard formák megállapításában, illetve a névadatok helyesírásában mutatkoznak következtelenségek és esetlegességek. Ezek száma az adatok bővülésével még nőhet is, de a bővítés az összevetések révén egyúttal lehetőséget ad a következtelenségek folyamatos kiküszöbölésére is.

Ami pedig a nevek helyesírási kérdéseit illeti, ezekről itt nem kívánunk bővebben szólni. A helynevekre ma érvényben lévő – hihetetlenül bonyolult, ám számos problémára egyértelmű megoldást mégsem kínáló – helyesírási szabályozás, úgy látjuk, komoly változtatásra szorul. Az ezzel kapcsolatos elképzeléseinket azonban más keretek között kívánjuk kifejteni. Azt is hangsúlyozniuk kell végezetül, hogy MIKESY GÁBOR bírálatának

minden apró részletkérdésére e helyütt nem térünk ki, elsősorban azokra a problémákra koncentráltunk, amelyeknek általánosabb (konceptcionális) vonatkozásai is vannak.

8. Ahhoz, hogy az MNH programját értékeljük, ismerni, érteni kell azokat a problémákat, amelyeket ennek során meg kell oldani, látni kell azokat a törekvéseket és célokat, amelyeket a program elé kitűztünk. Noha a program elindult, ezekről természetesen továbbra is lehet vitázni, lehet gondolkozni a szükséges változtatásokon. A program a kezdeteknél tart, az MNH fejlesztése nemcsak a névanyag bővítését, gyarapítását kell, hogy jelentse, hanem magának a kereteknek a finomítását, módosítását is feladatnak tekintjük. Reményeink szerint az MNH gazdagodásával, pontosításával együtt a benne kétségkívül meglévő hibák közül is számos kiszűrhető lesz. Hibátlan, tökéletes persze soha nem lesz ez a gyűjtemény sem. De hisszük azt, hogy a program előrehaladtával egyre több lesz a tudományos haszna, hozadéka, és egyre jobban fogja szolgálni a mindennapi élet különböző területeit is. Mindez persze csakis abban az esetben válhat valóra, ha a program finanszírozását meg tudjuk teremteni.

Lexikográfiai hasonlaltal élve azt mondhatjuk, hogy a magyar helynevek állományának feltárása jelenleg nagyjából abban a fázisban van, mint ahol a magyar szótárírás a közszók dokumentálása terén a 19. század elején állt. Úgy látjuk, hogy az MNH tudománytörténeti értelemben olyasféle funkciót láthat el majd a maga terén, mint amelyet CZUCZOR GERGELY és FOGARASI JÁNOS szótára a 19. század második felében betöltött, megtestesítve a magyar szókincs első nagy összegző alkotását. A maga hibáival és erényeivel együtt. Ez a mű mindazonáltal évszázados távlatban is alapja, kiindulópontja maradt az egyre gyarapodó, gazdagodó magyar szótáriradalomnak.

A Magyar Nemzeti Helynévtár az első olyan vállalkozás, amely a közszavakénál is jóval bővebb magyar helynévkincs viszonylagos teljességét kívánja dokumentálni. Ha ez a törekvés egy évtized múltán megvalósulhatna, úgy e mű biztos alapja lehetne a további, egyre differenciáltabb, sokrétűbb feldolgozásoknak. Meggyőződéssel valljuk, hogy ha ezt a hatalmas vállalkozást lehetőségünk lesz végigvinni, megvalósítani, akkor ez a magyar onomasztika ma is érzékelhetően meglévő nemzetközi presztízsét tovább fogja erősíteni.

Hivatkozott irodalom

BÁBA BARBARA szerk. 2015. *Hajdú-Bihar megye helynevei 1. A Hajdúböszörményi és a Hajdúhadházi járás helynevei*. A Magyar Névtár Kiadványai 35. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.

Erdélyi Helynévtörténeti Adattár és interaktív névföldrajzi atlasz = <http://cha.elte.hu/>

HOFFMANN ISTVÁN 1989. Számítógépes helynévtörténeti vizsgálatok a KLTE Magyar Nyelvtudományi Tanszékén. In: BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC szerk., *Névtudomány és művelődéstörténet. A IV. magyar névtudományi konferencia előadásai Pais Dezső születésének 100. évfordulóján*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 183. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 103–107.

HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA 2015. Magyar Nemzeti Helynévtár. *Névtani Értesítő* 37: 195–202.

Magyar Nemzeti Helynévtár = <http://mnh.unideb.hu>

Magyar Névtár Kiadványai = <http://mna.unideb.hu/>

MIKESY GÁBOR 2017. A Magyar Nemzeti Helynévtárról. A koncepció és a megvalósulás problémái. *Névtani Értesítő* 39: 155–167.

HOFFMANN ISTVÁN

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9926-7674>

Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar

TÓTH VALÉRIA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0822-591X>

Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar

**ISTVÁN HOFFMANN – VALÉRIA TÓTH, What is the purpose and mission
of The Hungarian National Toponym Registry?**

This reply article is intended not only to react to the problems indicated in GÁBOR MIKESY'S review, but also to highlight some important notions not emphasized appropriately so far in connection with The Hungarian National Toponym Registry. The road to the present form of the database is examined, but it is also stressed that the establishment of such an enormous collection of place names can only be the result of a very long process. The professional consensus behind the registry is also outlined. The point of view that the core of the Hungarian place name stock is constituted by the toponyms used by speakers of Hungarian as their mother tongue is formulated. Simultaneously, however, these names are not separable from the other groups of the Hungarian vocabulary. Based on this, the authors justify their chosen approach to building the database, criticised by MIKESY, emphasizing the scientific value of the utilized source documents. The second part of the paper discusses some factual questions raised in the critique, mainly from a theoretical point of view.

Földrajzi neveink eredetéről – másképpen

Gondolatok néhány közelmúltban megjelent kötet kapcsán

1. A térképész, egyetemi oktató szerző, FARAGÓ IMRE Ber, Bere, Berény[,] avagy helynévadás a Kárpát-térségben címen terjedelmes könyvet jelentetett meg a közelmúltban (FARAGÓ 2016). A kötethez írott előljáró szavainak (15–17) címében új vizsgálati módszereket ígér. Az új módszer – mint már a Bevezető helyett című részben (9–14) olvasható – CZUCZOR GERGELY és FOGARASI JÁNOS sok tekintetben igen értékes, viszont etimológiai elveit tekintve erősen vitatható, napjainkban főleg amatőr nyelvészekedők körében nagyra értékelt gyökelméletében gyökerezik (12). Megjegyzem, a könyvben a szerző a továbbiakban nem hivatkozik az említett szerzők szótárára (CzF.). A szerző a földrajzi nevek történeti földrajzával, etimológiájával foglalkozó szakirodalomból GYÖRFFY GYÖRGY és KISS LAJOS munkáira hivatkozik elsősorban, de – kiváltképp nyelvészeti kérdésekben – alapvetően CZEGLÉDI KATALIN és VARGA CSABA munkásságára támaszkodik.

2. A könyv tartalmát tekintve a szerző igen messziről kezdi a helynevek tárgyalását. Első két fejezete a címek alapján fonetikai könyvbe is beillenek (17–39), amelyet egy morfológiaiak látszó fejezet told meg (40–61), végül a magyar nyelvjárásokról olvashatunk benne (62–67). Ötödik fejezete A hangjelölő írás címet viseli, amelyben az írásjelekről, írásrendszerekről, a magyar és a szomszédos nyelvek betűkészletéről, valamint az átírásokról van szó (68–80).

Ami a hangtani és alaktani fejezeteket illeti, a felépítésük – a forrás említése nélkül – a CzF. bevezetőjét követi. Ha ezeknek a fejezeteknek a tartalmát tekintjük, már nem ilyen egyértelmű a kapcsolat, azonban e részek magyarázattal szolgálnak a könyv további fejtegetéseikhez.

Alaptételnek látszik a szerző szerint, hogy „az emberi kinyilatkoztatás (szó, mondat) a természet (víz) hangjának a lemásolásával kezdődött” (19); s a hangutánzás fontos szerepet is játszik a magyarázataiban. Fonetikai fejtegetéseiben általában CZEGLÉDI KATALINra hivatkozik. A „modern nyelvtudomány legújabb eredményei” alapján tett, bár forrás-megjelölés nélküli megállapítása, hogy „az emberi beszédhangok két alaphangra vezethetők vissza. Ezek [ti. a *t* és a *k* – Z. E.] az ún. teremthangok” (22), amelyekből minden más emberi hang kialakult. Véleménye szerint „a magyar szavakban a mássalhangzók hordozzák a jelentést” (29), a magánhangzók kicserélésével (vagyis ha más-más magánhangzót teszünk a szóalakba) a szavak értelme megmarad. Csupán döccenésnek mondja, ha a magánhangzó kicserélésével a szó értelme gyökeresen megváltozik, de attól még ugyanazon gyök változatainak tekinti őket. E kérdéskör kapcsán VARGA CSABÁra hivatkozik a kötet Az említett gondolatot a CzF.-ben egyébként nem találhatjuk meg, az ugyanis így ír: „az önhangzók bizonyos rendszert követnek a) gyöktani, b) alaktani, vagyis ragozási és képzési viszonyban, c) érteményi tekintetben” (49), vagyis nemcsak fonetikai, hanem fonológiai funkciójuk is van.

A mássalhangzók körében tárgyalja a szerző a hangváltozásokat is. Itt és később is fontos szerep jut az ikerítés különféle csoportjainak, a korábban már említett hangutánzásnak, a szavak közötti kapcsolat teremtésében a hangulatfestő szavaknak. A régies írásmód, kiejtés és írásképp azonos súllyal esik latba felfogásában. A „hivatalos tudomány” eredményeinek elvetése következtében még a mássalhangzók találkozásokkor felépő hasonulás, összeolvadás általános iskolai tananyagát is – ellentétben az imént említett legújabb eredmények források nélküli említésével – CZEGLÉDI KATALINra hivatkozva mutatja be a kötet (37–39).

Hogyan működik a mássalhangzók dominanciáján és a jelentésmezők elég lazán kezelt kapcsolatrendszerén alapuló gyökegyeztetés? Érdeemes egy (híven idézett) példán betekinteni ebbe a módszerbe (36). „Sok nyelvben kimarad a *k* és az *r* (valamint a *g* és az *r*) közötti magánhangzó. Így pl. a *ker*-ből sok nyelvben *kr* lett. Ilyen szó sok között a *kriszt* is, amely nem más, mint az *e*-jét vesztett *kereszt*. Ennek oka, hogy azok a nyelvek, amelyekben *k* és az *r* között nem ejtenek magánhangzót[,] átvevő nyelvek, mert az átadóban a röviden ejtett magánhangzót nem érzékelték, ezáltal nem is vették át.” Ha a magyar az átadó nyelv – márpedig itt erről van szó a szerző szerint –, akkor az első szótag hangszílyos magánhangzóját legfeljebb a hallássérült átvevők nem érzékelték volna. Ez a megfontolás azonban nem merül fel a szerző gondolataiban. Így folytatja: „A *kriszt* – *kereszt* szó alapja világosodik meg, ha tudjuk, hogy a valódi kereszt + alakú[,] s ez egy körbe zártan köröz a világ végtelenségéig. [Ez a forgás a világ körforgását hivatott kifejezni. Lásd: Köristen; s Jézus is azért Krisztus = Kereszt-us, ahol az *-us* latin toldalék, mert a Köristen fia, illetve a kereszt + kör = köroszt, vagyis a kereszttel osztott kör” – írja VARGA CSABA 2012-ben megjelent könyvére hivatkozva. Valójában az itt idézett, körbe rajzolt görög kereszt képe a templomok felszentelési keresztjét idézi. A példa tartalmi abszurdításán túl ez azt is mutatja, hogy e gondolatmenetben csak a mássalhangzók számítanak, „azok hordozzák a jelentést”, míg a magánhangzókat tetszés szerint lehet variálni (29). Ez ugyanakkor ellentmond egy korábban tett kijelentésnek, mely szerint „a kiejtésünkben nagyon fontos *ä* hangot (ún. *nyílt e*) nem jelöljük, ezért sok szavunk egybefolyik. Pl. a *helyes* szó nyelvjárási kiejtése: *hályes*, a *tele* szintén *nyílt e*-vel: *táli*. Ismert volt az *ē* (zárt *e*), ami nyelvjárásban szintén elkülönülő magánhangzó. Pl. *mēnt* (távozott), *kēll* (kell), *mēgy* (megy), amely az *ő*-ző nyelvjárásban *ö*-nek hangzik. Csak a zárt *e* ejthető *ö*-nek” (25). Ezt a helyénvaló megállapítást egyébként olyan klasszikus példákkal is kiegészíthetnénk, amelyekben a két *e* fonéma jelentésmegkülönböztető szerepe világosan látszik: *mēnt* 'távozott' : *ment* 'bajból, veszélyes helyzetből kihoz'; *mentek* '(ők) mentesek vmitől' : *mēntēk* '(ti) távoztok' stb.

Visszatérve a *kereszt* szó problematikájára, az elmondottak messze túlmennek a CzF. szófejtésein. Ez utóbbi ugyan „magyar elemzés szerént” a *körös*-sel hozza kapcsolatba a szót, de első helyen azt említi, hogy „úgy tartják, hogy közelebből a latin *crux* után a német *Kreuz*, svéd *kriss*, szláv *krizs*, *kreszt* [...] módjára alakult szó” (CzF. *kereszt* a.) – vagyis egyáltalán nem a magyar *kereszt* szóból származtatja a többi nyelv idézett szavait. A *Krisztus* szó ide vonása a CzF.-ben nem merül fel, azt a hellén *χριστός* 'fölkent' jelentésű szóból magyarázza – helyesen.

Ha már „teremtőhangként” szó esett a *k* mellett a *t*-ről is (22), itt is előkerülnek: „A »túr« gyök található a *Túr*, *Türe*, *Türje*, *Türke* helységnevekben, a gyök mély hangú változata a »tur«”. Ide vonja a szerző továbbá a *Tekerő* és *Győr* helyneveket és a *túr*, *gyűr*, *gyűrű*, *gyűrke*, *gyurma*, *teker* stb. közszavakat, ismét CZEGLÉDI KATALINra hivatkozva (45).

A továbbiakban A szó, Gyökszavak, A magas és mély magánhangzók hatása a gyökök értelmére, A mássalhangzók szóvégi kettőződése, A magyar szóképzés, A képző, A rag, A jel, A gyök alapú szóképzés alcímek alatti fejtegetések következnek, leginkább a szerző két fő irodalma, CZEGLÉDI és VARGA CSABA alapján (45–61).

A kötet – mint már említettük – egy rövid fejezetet szentel a magyar nyelvjárásoknak, amelynek a létjogosultságát a földrajzi nevekben is megnyilvánuló nyelvjárási jelenségek igazolják. Ezeket és a változatoknak a térképészetben való felhasználhatóságát FÖLDI ERVIN szakmailag igen korrekt munkájára alapozva tárgyalja a szerző (62–67).

A Hangjelölő írás című fejezet (68–80) a Kárpát-medencében és tágabb környezetében használatos írásrendszereket mutatja be azzal a céllal, hogy itt és a későbbiekben a magyar neveknek a környező nyelvekben való hangtani megfeleléseit láttassa. Hosszabban foglalkozik a rovásírással, amelyet a szerző később (302) az első írásrendszernek nevez.

3. Több fejezetben foglalkozik a kötet a földrajzi nevekkel kapcsolatos terminológiai kérdésekkel. A kisebbségi nyelv- (és név)használattal kapcsolatban beszél államterületről és államnyelvről: itt kartográfiai kérdéssről, a földrajzi nevek térképeken való megjelenítéséről van szó. A névterület és a használt nyelv esetében az olyan területeket említi a szerző, ahol egyes népcsoportok többségben vannak, mint a kurdok, akik őt állam területén élnek, vagy a lappok Észak-Európában. Véleménye szerint emiatt a *Kurdisztán* vagy a *Lappföld* megnevezések kartográfiai tekintetben is megjeleníthetők. Ezek mellett megkülönböztet szórványterületeket (pl. Magyarországon ilyen a Vend-vidék, Szlovákiában a Szepesség német lakossága vagy Ausztriában a Felsőőrség magyar népessége). A névterület és használandó nyelv alcím alatt (példák nélkül) az egyes nyelveknek a nyelvterületen és azon túl a történelem során kialakult, illetőleg állami beavatkozással létrehozott névállományáról ír. Megállapítása szerint a magyar névterület „kiterjed a Kárpát-térségre, így a magyar névanyag a megőrzés érdekében használandó nyelv [...]”. A szórvány magyar névterülethez hozzá tartozik [sic] Közép-Európa nagy része is; nagyobb településeknek, jelentős vízfolyásoknak és a tájaknak van magyar névalakja” (86).

A helynevek életciklusa című fejezet (87) a nevek eredete, valóságvonatkoztatása, elemezhetősége tekintetében új terminusokat vezet be, illetőleg meglevő terminusokat más értelemben (is) használ. A *szónevek* (*leíró nevek*) kategóriájába azokat a neveket sorolja, amelyek azonosíthatók a megnevezett terület adottságai alapján. *Jelnevek*-nek nevezi ugyanakkor azokat a földrajzi neveket, amelyek régen, mára már kihalt népek ajkán keletkeztek, és közsői jelentésüket régen elvesztették. A természetes nevek sorában (88–91) ismét előkerülnek a korábban a szónevek kategóriájába soroltak, illetve azok, amelyek valamilyen földrajzi köznévvvel egészültek ki (pl. *Gyilkos-rét*). De vajon milyen alapon került a természetes nevek közé akár átértelmezéssel is *Kemendollár* és *Pornóapáti*? Mindkettő a községegyesítés utáni névösszevonással keletkezett, azaz a mesterséges nevek között lenne a helyük. Milyen közös sajátossága van a mai értelmesíthetőségén kívül az *Árva*, *Bugyi*, *Üllő*, *Borsfa*, *Kürt* és *Csákány* helyneveknek? Van köztük ugyanis ősi indoeurópai víznév (*Árva*), puszta személynévből magyar névadással keletkezett településnév (*Bugyi*, *Csákány*, *Üllő*), törzsnévi eredetű településnév (*Kürt*) és birtoklásra utaló helységnév (*Borsfa*) is. Mint a szerző később kifejti, a magyar szakirodalomban *törzsnévi*-nek, illetve *személynévi eredetű*-nek nevezett helyneveknek elsődlegesen nem ez volt a funkciójuk: ezek szerinte gyök, illetőleg gyök + képző szerkezetű, az „ősi múltba” visszavezethető nevek (299–301). A nyelvi értelmesítés, a népetimológia valóban

előfordul akár egy nyelven belül is, de első előfordulása alapján inkább az *Almágy* lehetett az előzménye a *Halmágy* névnek, és nem fordítva (vö. FNEsz., ZELLIGER 1991: 80–81). Más kérdés például, hogy miféle *Podony*-ból lett volna *Baden* (90)?

A nevek élettörténetét bemutató fejezetben szó van még a mesterséges nevekről (amelyek közül viszont az említett *Kemendollár*-féle névtípus hiányzik), névelhalásról, és itt tárgyalja a szerző az alakváltozatok kérdését is. Etimológiai megjegyzései közül több is sántít. Így például igaz ugyan, hogy Nándorfehérvár nevének *fehérvár* része és a szerb *Beograd* jelentésükben megfelelnek egymásnak (amiről nem szól: ez párhuzamos névadással, esetleg fordítással is magyarázható), de ez utóbbi név magyar *Belgrád* változata nem a *Beograd*-ból alakult, hanem történetesen a magyar változat őrzi a korábbi szláv (szerb) nyelvű alakot.

4. A következő fejezetek a helynevek használati típusaival (98–106), a magyar helynévvel (107–113) és a földrajzi köznévvvel (114–115) foglalkoznak.

A könyv 13. fejezete Az alaptag (földrajzi tulajdonnév) címet viseli (116–118). A címben szereplő *alaptag* elnevezés nem a grammatikában, a szószerkezetek tárgyalása során alkalmazott terminus jelentésében fordul itt elő. Úgy tűnik, hogy a korábban *szónevek*-nek nevezett nyelvi elemekről van itt szó, amelyek a gyökök és képzők alapján névbokrokba rendeződnek. A 14. fejezet (119–150) ezeket a szerző által meghatározott névbokrokat mutatja be: *Debre-Debrő-Dobra, Fehérvár, Rozsnyó, Ber-Bere-Berény, Köves-Kövesd, Bél-Pél, Beszterce, Pilis, Békás, Megyer*. (A földrajzi nevek etimológiájával CZUCZOR GERGELY és FOGARASI JÁNOS a szótárukban egyébként maguk nem foglalkoztak. Közzsóként található a CzF.-ben megjegyzések például a *fehér* vagy a *kő* szóra, de sem a *Berény*, sem a *Beszterce*, sem a *Fehérvár* vagy bármelyik másik helynév eredetéről nem szólnak.)

Anélkül, hogy az egyes „névbokrok” tüzetes ismertetésére vállalkoznák, néhány módszertani megfigyelést érdemes tenni.

A *Debre-Debrő-Dobra* névbokor címszava is utal arra a korábbi (29) megjegyzésre, hogy a magánhangzókat tetszés szerint lehet váltogatni, csak a mássalhangzók hordozzák a jelentést. Így a feltett névbokor feltett *-c* és *-n* képzős származékai *Dobrosón, Döbröcön, Debrecen* alakokat tesznek lehetővé. Elsőként *Debrecen* nevét említi a szerző, amelynek első írásos emléke 1235-ből *Debrezun* alakban fordul elő. A névbokorba sorolható nevek között található *Döbrönte, Dabrony, Dobrónak* stb. A *debre, debrő, dobra* a szerző megállapítása szerint földrajzi köznevek, jelentésük 'gödör, mély vízmosás, vízmosta gödör, horhos'. (Az, hogy ezek a vízrajzi és térszínforma-megjelölések vajon mennyire jellemzőek például Debrecenre, további kérdéseket vet fel. E névcsoporthoz l. egyébként HOFFMANN 2014.)

Az ismertetett könyv címadó névbokra a *Ber-Bere-Berény*. A szerző szerint a csoport legmarkánsabb tagja a *Berény*, melynek alakváltozatai a *Börény, Börén, Birin, Biriny*; az utóbbi kettőben mélyhangú *i*-t tesz fel. Vajon miből gondolja? A *ber/bör* gyököt hangutánzóknak mondja, ennek származéka a *berreg, berren*. A *börzöl ~ borzol, berzen ~ börzön* és a *bere* is ide kapcsolódik szerinte: a *csere-bere* kapcsán árumozgást fejeznek ki. Az alapszónak 'metszés, hasítás' értelmet is tulajdonít a szerző a *beretva, borotva, berbécs, borona* stb. alapján. A két jelentés összekapcsolásával a *Berény*-t 'vásáros hely', valamint a *ber ~ bör* 'hasítás' jelentésére is tekintettel 'börpiac, bőrvásáros hely' jelentéssel ruházza fel. Kérdés lehet, hogy melyik *Berény* névadásának lenne ez az alapja. Vagy mindegyiknek a számos előfordulás közül? (Eközben egyébként azt látjuk, hogy a vásáros

helyek elnevezése más alapon, másféle jellemző típusok szerint történik a magyar névrendszerben.)

A szerző ezúttal igencsak átlépi a magyar nyelvterület határait. Alsó- és Felső-Ausztriában, a Grazi-medencében és Karintiában is talál ide kapcsolhatónak gondolt *Bern-* (*Berndorf*, *Bernau*) típusú neveket. *Berén*, *Birin*, *Börény* alakban Brünn magyar neveit is ide sorolja. Az egyeztetés szépséghibája, hogy az ezt igazoló adatok a városra vonatkozóan a magyar anyagban sem koraiak: a 16–17. századból valók (FNESz.), az „ősi magyar származás” igazolására nem alkalmasak. A névalakok viszont erősen emlékeztetnek a világot járó magyar peregrinusok névhasználatára, amit a források is megerősítenek.

A *Beszterce* helynévről a szerző megállapítja, hogy az egyik leggyakoribb név a Kárpát-térségben, amelynek szláv eredetére alapozza szerinte a nyelvtudomány egy-egy terület szláv névanyagának alapjait. Ezzel szemben azt állítja, hogy a név a *bVsz* és *tVr* gyökök és a *-ce* helynévképző összekapcsolódásával alakult név. A névcsaládba belevonja az általa feltett *-ce* képző nélküli, vagy annak valamelyik elemével (*-c*, *-e*) alkotott származékokat is. Ennek megfelelően a *Beszter*, *Beszterec*, *Besztercsény*, *Bösztör* mellett – a lehetséges hangváltozásokat igen lazán kezelve – a *Peszternye* és a *Vödric* neveket is ide sorolja. A szlovák, lengyel és román nevek a szláv *Bystrica* megfelelőivel azonosak. A német nyelvű megfelelések között van szabályos névváltozat: *Bistritz* (a *Nösen* név mellett, Erdélyben), de a szerző által említett többi német név csupán arra szolgál, hogy belőlük következtessen korábbi, sehol nem adatolt magyar **Beszterce* alakokra. Alsó-Ausztriától Nyugat-Karintiáig mintegy 20 egység alatt ennél is több *Feistritz* nevet idéz. Ezeket az osztrák szakirodalom is szláv eredetűnek mondja (SCHUSTER 1990: 12).

A *Beszterce* nevek kétségtelenül nagy területen való elterjedtségéből a szerző a szkíta-hun „alapnépesség” névadását látja bizonyítotttnak. A név kétségtelen ’sebes folyású folyó, patak’ jelentését a két gyökből (*besz* és *ter*) vezeti le. A *besz* és ennek megfelelően az ’erőlködik; hadakozik’ jelentésű igék (*peszterkedik*, *böstörködik*) alapja a *bősz* [!], a *ter* pedig ’szélesedés’ jelentésben a *tér* alapja is. Ennél nyakatekertebb etimológiát, úgy hiszem, nehéz lenne kitalálni.

5. A helynév-eredeztetések eddig a gyökök alapján történtek, így csak a következőkben tér rá a szerző a képzők kérdéskörére (15–23. fejezet: 151–178). Ennek során képzőket (pl. *-i*, *-a*, *-e*) és képzőcsoportokat (pl. *-d*, *-gy*, *-sd*, *-nd*) tárgyal. Úgy találja, hogy a nyelvtudomány olyan képzőket nem tudott kimutatni, amelyek kizárólag földrajzi nevek képzésére használatosak. CZEGLÉDI KATALIN nyomán a képzőket földrajzi nevekben is kimutatható, csak földrajzi nevekben meglévő és földrajzi nevekben elő nem forduló csoportokra osztja. (Ez utóbbiak nyilván nem képezik a könyv tárgyát.) A földrajzi nevekben is kimutatható képzőkkel foglalkozva hivatkozik a nyelvészeti szakirodalomra, de a nevek gyökökre bontása nyomán itt is megdöbbentő megállapításokra jut. A *-d* képzőről szólva az abszolút és relatív gyökök és képzők kapcsolatát így látja: „*Aszód* = *szó* + *d* = *a* + *szó* + *d*, *Erdőd* = *erdő* + *d* = *er* + *dő* + *d*, *Fonyód* = *fonyó* + *d* = *fo* + *nyó* + *d*, *Szántód* = *szántó* + *d* = *szán* + *tó* + *d*. [...] E neveknek a keleti kapcsolatai is megvannak: az *Aszód* Volga-vidéki török formája *Aszi* [...], ennek jelentése ’elágazás’. [...] Az *aszi* magyar megfelelője az *ászik*, *ászikfa*, jelentése ’ágasfa’. Az *aszik* = ’szárad, apad’ jelentést is figyelembe kell venni [...] ám a szerkezeti felépítésen ez nem változtat: *a* + *szik*” (156).

A földrajzi nevek helyesírásával foglalkozó (24–26) fejezetek a szakmában elfogadottnak tekintett elvek alapján készültek (179–190).

A helynévadás nyelvi rendszerét tárgyaló fejezetében (191–201) a szerző a településnevekben (*cso* → *Csó*, *Csoma*, *Csomád*, *Csombord*; *la* ~ *lá* → *Lad*, *Ladamos*, *Ladány*; *le* ~ *lé* → *Lele*, *Lelesz*, *Lél*; *gyö* ~ *győ* → *Győr*, *Györk*; ez utóbbi korábban [45] még a *túr*, *túr* gyök családjába tartozott), tájnevekben (*al*, *gar*, *csal*, *szig* stb.), egy település határrészneveiben és végül megyenevekben (*pozs* → *Pozsony*, *nyit* → *Nyitra* stb.) általa feltett gyökök „leszármazottait” veszi számba.

A mára értelmezhetetlen jelnevek és a ma közzsói értelemmel is bíró szónevek egymáshoz viszonyítható koráról, gyök(ök) és képző(k) kapcsolatáról, időrendjéről való véleményét mondja el a szerző a 28. fejezetben (202–208). A gyökök és képzők alapján feltételezett kronológiában a legrégebbi nevek az abszolút gyökök. Ilyeneket említ: *Szentgál*, *Salföld*, *Szigliget*.

A 29–31. fejezet (208–229) a magyarral érintkező közép-európai nyelvek helyneveiről szólva lényegében a különböző szláv, román és német nyelvű földrajzi nevek helyesírási szabályait ismerteti.

A helynévképzés kérdéséhez a 32. fejezet tér vissza: a magyar és a szomszédos nyelvek képzőkapcsolatait „párhuzam”-ként mutatja be. A szerző állítása szerint a sorrendiségnek (átadó és átvevő nyelvek) nincs jelentősége, mivel a gyök alapú vizsgálat egyértelműsíti a nyelvi alapokat (230).

A könyv záró fejezete a magyar helynévanyag korát kívánja meghatározni (298–306). A szerző elutasítja mindazt, amit a nyelvtudomány a korai magyar névállomány eredettípusairól mond (a pusztá személynévi, törzsnévi eredetű nevekről van szó), ezeket a tisztán gyök, illetve gyök + képző(k) típussal váltja fel. Ezek történetét „ezredéves” vagy régebbi, meglehetősen lazán kezelt időkategóriákba helyezi el, amelyekbe valamiképpen a *Rudapithecus hungaricus*tól a vértesi ősemberig, Samuig beleférnek a Kárpát-medence lakói, akiknek nyelvi hagyatéka a hun–szkíta–magyar vonalba tartozik bele. (A kelták, gepidák, szarmaták nem férnek bele ebbe a történetbe, hacsak őket is nem sorolja a hun–szkíta vonalba.) A patrocíniumi nevek (1000 évesnél fiatalabbak, de 700 évnél régebbiek) jelennek szerinte vízvázlatot: attól kezdve lehet más nyelvek névadásával számolni a Kárpát-medencében és tágabb környékén.

6. Összefoglalva a könyv elméleti, módszertani alapjait, a következőket lehet megállapítani.

Nyelvi szempontok alapján: a) a nyelv kialakulása és a földrajzi nevek mint tájékozódási pontok keletkezése a hangutánzás alapján egybeesik; b) ezek a bennük levő gyökök alapján közelíthetők meg; c) a magánhangzóknak nincs jelentőségük, történeti szempontból nincs jelentésmegkülönböztető szerepük.

Történeti földrajzi alapon: a) a Kárpát-medence ősidők óta lakott hely; b) a szkíta–hun–magyar népesség egykor a Kárpát-medencétől az Urálig uralta a térséget; c) erős népesség lakta a Kárpát-medencét, s ez megakadályozta, hogy északról a különböző germán és szláv népesség be tudjon települni. (Így a rómaiaknak is több évtizedre volt szükségük ahhoz, hogy Pannóniát meg tudják hódítani.)

A két megközelítés együttes eredménye szerint a szkíta–hun–magyar (avar) népesség (több) évezredes jelenlétét a Kárpát-medencében a földrajzinév-anyag legkorábbi rétege, a tisztán gyök, illetőleg a gyök + képző(k) alkotta nevek igazolják. Erre utalnak a Kárpát-medence szélesebb körzetében (a Kárpát-térségben) található idegen helyesírású, de a magyar gyököket és képzőket tartalmazó nevek.

Érdemes megjegyeznünk, hogy ez a gyökelmélet csak nevében azonos a CzF. elveivel. A szótár földrajzi nevekben található gyököket nem keres (még a *Fehérvár* típusú nevek esetében is csak a közszó szócikkében van ilyen). A CzF.-ben található gyökökhöz etimológiák keresése társul, és vannak köztük olyanok is, amelyek máig megállják a helyüket. FARAGÓ IMRE a könyvében nem keres a szokott értelemben vett etimológiát, hiszen a szkíta–hun–magyar az alap, amint azt a *grád* (< *garád*), *Graz* (< *geréc*), *Beszterce* (< *besz* + *ter* + *ce*) stb. példái is mutatják.

Az ismertett könyv közvetlen elődje a csupán két évvel korábban megjelent, adott szakokon felsőoktatási tankönyvként használatos, csak elektronikus úton elérhető Földrajzi nevek című egyetemi jegyzet (FARAGÓ 2014). Tartalmát tekintve e korábbi kötetben több kartográfiai, illetve a mai földrajzi nevek rendszerére, fő típusaira vonatkozó hasznos tudnivaló olvasható – ugyanakkor tartalmában, illetőleg annak nyelvtörténeti célú fejtegetéseiben igen közel áll a Fríg Kiadónál frissen megjelentetett munkához. Mindkét kiadványra a szerző rendkívül zavarosnak látszó történelmi és nyelvészeti ismeretei, illetve felfogása, megközelítései nyomják rá a bélyegüket.

Végezetül érdemes megemlíteni: az itt részletesebben bemutatott kötetnek időközben a folytatása is megjelent Helynévrégészet 1. címmel, ugyanezen kiadónál (FARAGÓ 2017). Az újabb kiadvány jól jelzi az itt ismertett módszer irányultságát és kiterjesztésének igényét, felhívva a figyelmet arra is, hogy a hasonló, a nagyközönség számára hozzáférhető kötetek sora a jövőben is tovább bővül majd.

Hivatkozott irodalom

- CzF. = CZUCZOR GERGELY – FOGARASI JÁNOS, *A magyar nyelv szótára* 1–6. Emich Gusztáv / Athenaeum, Pest/Budapest, 1862–1874.
- FARAGÓ IMRE 2014. *Földrajzi nevek*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Informatikai Kar, Budapest. https://www.inf.elte.hu/dstore/document/312/farago_imre_foldrajzi_nevek_2014.pdf (2017. 12. 21.)
- FARAGÓ IMRE 2016. *Ber, Bere, Berény[.] avagy helynévadás a Kárpát-térségben*. Fríg Kiadó, Budapest.
- FARAGÓ IMRE 2017. *Helynévrégészet 1.[.] a Ber[.] Bere[.] Berény folytatása*. Fríg Kiadó, Budapest.
- FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1–2. 4., bővített és javított kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
- HOFFMANN ISTVÁN 2014. Egy elfeledett földrajzi köznévi nyomában. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 10: 119–138.
- SCHUSTER, ELISABETH 1990. *Die Etymologie der Niederösterreichischen Ortsnamen* 2. Verein für Landeskunde von Niederösterreich, Wien.
- ZELLIGER ERZSÉBET 1991. Milyen magas a Hegymagas? *Magyar Nyelv* 87: 77–82.

ZELLIGER ERZSÉBET

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2896-5624>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

ERZSÉBET ZELLIGER, On the origins of Hungarian geographical names – alternative views. Reflections on some books published recently

The paper explores the methodology of non-professional linguistic enquiries following the etymological principles of the mid-19th-century dictionary written by CZUCZOR and FOGARASI. The topic is examined in connection with a recently reviewed volume. To examine the place name stock, the author of this book outlines the basics of phonology and morphology, dissociating himself from the views of “established linguistics”. For example, the author believes the *t* and *k* sounds to be “creator sounds”, from which all human sounds have developed. He denies the function of vowels in differentiating meanings, but attributes important roles to onomatopoeia and gemination. In the Carpathian region, he believes, the etymologies of Hungarian (or presumably Hungarian) place names can be identified based on their stems, e.g. *Berény* → *Brinn*, *Beszterce*, *Geréc* → *Graz*, etc. The structures of place names, according to the author, include stem, stem + stem, stem + derivative suffix(es), stem + stem + derivative suffix(es). Place names of foreign (Slavic, German, Romanian) origin, he explains, came into existence later, and fall outside the scope of the book.

**SLÍZ MARIANN, Személynévadás és névhasználat
a kései ómagyar korban. Habilitációs értekezés összefoglalója***

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 2016. 180 lap

Opponensek: B. GERGELY PIROSKA, GERSTNER KÁROLY

A habilitációs előadások időpontja: 2016. december 9.

1. A habilitációs értekezés mind témájában, mind a vizsgálatok alapjául szolgáló korpuszt tekintve a Személynévadás az Anjou-korban (Bp., 2011) című monográfiám folytatásának tekinthető. Legfőbb forrásául az 1301–1359 közötti magyarországi oklevelekből általam gyűjtött és összeállított, 20 000 rekordot tartalmazó korpuszom szolgál. Ennek első része 2011-ben jelent meg Anjou-kori személynévtár (1301–1342) címen, második része pedig 2017-ben lát napvilágot. A korpusz az apaneves szerkezetek révén egészen az 1220-as évekig visszamenőleg szolgáltat adatokat a személynévadás és a személynév-állomány jellemzőiről. A 14–16. századi vizsgálatokhoz emellett többféle forrást is felhasználtam; ezeket a vonatkozó részeknél jelzem.

Az értekezés három fő célja: 1. a korabeli magyarországi egyénnévállomány eredet szerinti összetételének, társadalmi változatosságának és időbeli változásának, illetve a családnevek kialakulóban lévő rendszerének és állományának, valamint az egyes jelenségek okainak a vizsgálata; 2. a korabeli oklevélírás személyjelölő szerkezeteket érintő gyakorlatának a vizsgálata; 3. új módszertani lehetőségek bevonása a fenti két témakör vizsgálatába.

2. A célokat, forrásokat és módszereket ismertető 1. fejezetet követően az értekezés 2. nagy fejezete – egy rövid módszertani bevezetés után – először a 13–14. századi magyarországi egyénnévállomány változását és társadalmi megoszlását tekinti át nemek szerint, majd a névváltozatokkal és az öröklődésnek a névgyakoriságban játszott szerepével foglalkozik több szempontból.

2.1. A névállomány időbeli változásáról megállapítható, hogy a világi nevek különböző nyelvekből eredő rétegei (magyar, török, német, szláv, francia) már az 1220-as évekre kisebbségbe kerültek az egyházi nevekkel szemben. Ez utóbbiak nagy népszerűségét egyértelműen a görög–latin eredetű bibliai és martirológiumi nevek okozzák. A világi nevek visszaszorulása nem a névpéldányok számának a növekedése, hanem egyes egyházi nevek megterheltségének a jelentős növekedése miatt következett be. A korpusz alapján az egyes rétegek közötti eltérő névdivat is kirajzolódik. A polgárság névanyagában például a német és a francia nevek nagyobb arányban fordulnak elő, hiszen a városi lakosság jelentős része német vagy vallón nyelvterületről származott.

2.2. A következő fejezet az egyénnevek változatait tekinti át. Ezek nemek szerinti megoszlását vizsgálva kitűnik, hogy a női nevek élőnyelvi változatai az egész korszakban

* Megjelenés: SLÍZ MARIANN, Személynévtörténeti vizsgálatok a középkori Magyarországról. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 2017. 179 lap.

gyakrabban kerültek be az oklevelekbe. Ennek az egyik oka az lehet, hogy a középkori egyházi névkincs szegényebb volt női nevekben, mint férfinevekben, és az egyes nevek nagyobb megterheltségét a változataik használatával igyekeztek ellensúlyozni. A másik lehetséges magyarázat a nők korabeli, alárendelt társadalmi szerepében keresendő: mivel jogi szempontból kevésbé voltak fontosak, nevük feljegyzésében kevésbé érvényesíthették a standardizáló törekvéseket, illetve a névváltozatokban eredetileg meglévő becéző funkció erősebben érvényesülhetett.

A névváltozatok időbeli gyakorisága a férfinevek esetében azt mutatja, hogy a 13. század végi 15%-hoz képest a 14. század közepére megfeleződött az arányuk. Ez tükrözheti a standardizálás általánosabbá válását az oklevélírásban, de – tudván, hogy e változatok többsége mára legfeljebb család- és helynevekben őrződött meg – arra is utalhat, hogy fokozatos eltűnésük éppen ebben az időszakban zajlott. A névváltozatok társadalmi megoszlásában nem lehet szabályosságot megfigyelni: minden réteg nevének feljegyzésében megjelentek, s egyes nevek változatai a nemesség esetében fordultak elő nagyobb arányban, más nevekéi más rétegekében.

A fejezet egy módszertani esettanulmánnyal zárul, mely kiemeli, hogy a névváltozatok vizsgálata nemcsak névtani, hanem hangtörténeti célokat is szolgálhat: a *Johannes* név *Jován* és *Iván* változatai például a *jo-/ju-* > *i-* hangváltozás területi elterjedésének a megfigyelésében is használhatók.

2.3. Ezt követően azt mutatom be, hogyan vonható be a genealógia a személynévtörténeti kutatásokba. Így a néveredet feltárásában fontos kiegészítője lehet a név nyelvtörténeti vizsgálatának, mint a *Jolánta* példája mutatja. E név eredetéről kétféle vélekedés él a magyar szakirodalomban: az egyik szerint görög, a másik szerint francia. Ráadásul e név a 19. században összekeveredett a középkori *Jóleán*-ból Dugonics András által a 19. század elején létrehozott *Jolán*-nal. A vizsgálat egyértelműen szétválasztja a két nevet, feltárja a *Jolánta* számos változata közötti időbeli és nyelvtörténeti viszonyokat, majd nyelvtörténeti és genealógiai érvek alapján arra a következtetésre jut, hogy a név II. András felesége, a francia származású Courtenay Jolánta révén kerülhetett Magyarországra. Generációk óta öröklődött ugyanis a királyné családjában, és francia nyelvterületen a 13. század előttről is kimutatható a használata, míg Magyarországon csak néhány évtizeddel a királyné érkezése után jelenik meg. A szakirodalom ellentmondónak látszó megállapításai tehát könnyen összeegyeztethetők: a görög etimonú név francia közvetítéssel kerülhetett a magyarba, s az eltérő állítások a néveredet felfogásának tisztázatlanságából adódhattak. A témakör módszertani tanulsága így nemcsak a genealógia hasznosíthatósága, hanem az is, hogy milyen veszélyei vannak a névtani terminusok definiálatlan használatának általában, illetve kiemelten is a névszótárakban.

A genealógia a névöröklés szerteágazó kérdéskörének a körüljárását is segítheti; ennek demonstrálására kiegészítő korpuszként ENGEL PÁL középkori genealógiáját (2003) is felhasználtam. Először a 14. század közepén megjelenő *Dorottya* név példáján mutattam be, hogyan járultak hozzá a nemesi családok közötti házassági kapcsolatok egy név elterjedéséhez. A vizsgálat tanulsága, hogy egy ritka, az adott családra jellemző női név továbbörökítése leányágon a két család közötti kapcsolat jelölője lehet, amelynek bizonyos politikai és gazdasági helyzetben komoly fontossága lehet. A férfinevek ezzel szemben többnyire férfiágon öröklődnek, szimbolikus funkciójuk ugyanis inkább az azonos nevet viselő jeles ősöktől való leszármazás kifejezése.

Ezután az ENGEL-féle genealógia teljes korpuszát áttekintve vizsgálom az egyénnevi eredetű nemzetségnevek adott nemzetségen belüli, egyénnevként való használatát. Ebből kiderül, hogy nincs egyenes arányosság a nemzetség nagysága és a névöröklés gyakorisága között, s az öröklési lánc nem terjed tovább négy generációnál. A nemzetség nevének egyénnevként való használata tehát jóval kevésbé lehetett jellemző, mint azt korábban feltették. És bár a szimbólumértékű név választása az egyházi nevek egyre erősödő terjedése ellenében hatott, e hatás nem tekinthető különösebben erősnek: a tárgyalt nevek többsége nem élte túl a 13. századot.

A fenti módszer a lovagi irodalomból eredő nevek időbeli elterjedésének a vizsgálatára is alkalmazható. Az adatok alapján e nevek nemzetségen vagy családon belüli öröklődése kevésbé volt jellemző, mint a világi egyénneveké, és az egyenes áginnál gyakoribb az oldalági öröklítés. Ez azért meglepő, mert a szakirodalom szerint e névcsoport egy-két példányát a 15. század elejére már csak az öröklődés tartotta fenn. Ehhez képest a 14. század végén, 15. század elején adott nevek között jórészt olyanokat találunk, amelyeknek (legalábbis a genealógia szerint) nincsen családi előzményük. E névtípust tehát nemcsak az öröklés, hanem a források ismerete is élthette a 15. század elejéig.

3. A 3. fejezet a családnevek kialakulását érintő kérdésekkel foglalkozik. Ennek során az élő névhasználat nyomait kutatom magyarországi latin, német és cseh oklevelek alapján, kiemelt figyelmet fordítva az oklevélírásnak a személyjelölésben követett normáira és azok időbeli változására is; ezek feltárása ugyanis közelebb vihet a családnév-történet első korszakának mélyebb megismeréséhez.

3.1. Az első alfejezet fő kérdése: alkalmazhatók-e formai szempontok annak eldöntésére, hogy egy adott személyjelölő szerkezet megkülönböztető névelemet vagy családnevet tartalmaz-e. Ennek érdekében a magyar családnevek kialakulásának időszakából, a 14–16. századból több forrástípus névadatait vetem össze forma és funkció szempontjából. A vizsgálat eredménye szerint a névadatok szerkezete erősen függ a forrás típusától, így az eltérő forrástípusból származó névadatok összevetése csak kellő kritikával végezhető el. Az is bebizonyosodott, hogy a formai szempontok nem használhatók a családnévség megítélésének kritériumaiként, hiszen a névadatok szerkezete nem feltétlenül a valós névhasználatot, hanem inkább a hivatalos írásbeliség időben és forrástípusonként is eltérő, a névviselő társadalmi helyzetétől is függő névlejegyzési szokásait tükrözi. A 16. századi forrásokból nagyobb biztonsággal rekonstruálható az élőnyelvi névhasználat, mint a 14. századiakból, ugyanakkor a forrás célja is lényeges szempont: azokból, amelyek belső használatra készültek, hitelesebb képet kaphatunk a korabeli élő névhasználatról, mint a hivatalos céllal írt oklevelekből.

3.2. A következő alfejezet a megkülönböztető névelemek lejegyzésére irányuló oklevélírói gyakorlatot állítja a középpontba. Ennek során kitér az élőnyelvi névhasználat oklevélbeli megjelenésére, majd a latin és német nyelvű oklevelek tanúságát veti össze abból a szempontból, hogy miképpen befolyásolják az egyénnevekhez kapcsolódó névelemek öröklődő voltának megítélését. A magyar szakirodalom eddig ugyanis nagyban támaszkodott a latin oklevelek személyjelölő szerkezeteinek formai sajátosságaira. Csakhogy az afféle változások például, mint a *filius*, *dictus* stb. fokozatos eltűnése, elsősorban az oklevélírás személyjelölő szokásainak a változását, nem pedig a megkülönböztető névelemek öröklődővé

válását tükrözik. Annyiban ugyanakkor a latin elemek eltűnése mégiscsak összefügghet a családnévrendszer kialakulásával, illetve annak a scriptorok általi érzékelésével, hogy a családnevek már más típust képviselnek, mint a megkülönböztető névelemek (vagyis már nem egyéni sajátosságot jelölő, hanem öröklődő nevekről van szó).

A formai szempontoktól való önkéntelen befolyásoltság esélyét csökkentti, ha más, például német nyelvű oklevelek személyjelölő szerkezeteit is megvizsgáljuk. Az ezekben alkalmazott megoldások ugyanis jobban tükrözik az élő névhasználatot, így ha pusztán ezeket használnánk fel forrásként, és hagynánk magunkat befolyásoltatni a formai szempontoktól, akkor már a 14. századra kialakult családnévrendszerről beszélhetnénk.

3.3. Ezt követően a latin oklevelek különféle személyjelölő szerkezeteinek gyakoriságára, illetve annak időbeli változására és társadalmi megoszlására térek ki részletesebben. A 14. század első felében a leggyakoribb szerkezet az egyénnev + egy megkülönböztető névelem volt, de gyakorisága a több névelemet tartalmazó szerkezetek arányának növekedésével fokozatosan csökkent. A latin oklevélírási gyakorlat tehát a bonyolultabb szerkezetek felé mozdult el, egyre távolítva a szorosabb értelemben vett birtokügyekkel kapcsolatos oklevélbeli személyjelölő szerkezeteket a valós névhasználattól. Az egyes szerkezetek gyakorisága között ugyanakkor jelentős különbségek rajzolódnak ki. A legjellemzőbb a *filius*-os szerkezet, bár a *de*-s szerkezet gyakorisága meredeken emelkedve a 14. század közepére megközelítette a *filius*-os nevekét. E két szerkezetnek a *dictus*-osnál jóval gyakoribb volta abból következhet, hogy bár ezek mögött is állhatott élő névhasználat, jó részük inkább a személynevek szövegbe illesztésére vonatkozó eljárás módnak köszönhető. Ezzel szemben a *dictus* mögött – jelentésénél fogva – mindig valós névhasználat állt, s eseteinek számát nem növelhette a scriptorok mesterséges szerkezetalkotása.

A bonyolultabb szerkezetek leginkább a birtokosok személyneveinek a szövegbe illesztésére voltak használatosak. Az egyetlen megkülönböztető névelem alkalmazása a társadalmi ranglétrán lefelé haladva egyre jellemzőbb. A *filius*-os szerkezet szinte minden rétegben a leggyakoribb típus, a *de*-s viszont kifejezetten a birtokos rétegbeli gyakoriságának köszönheti nagy megterheltségét. A jobbágyságban e két szerkezetnek a szerényebb aránya és az egyelemű nevek relatív többsége azzal lehet összefüggésben, hogy a vizsgált oklevelekben egyszerre általában legfeljebb 2-3 jobbágyság neve fordult elő, így nem volt szükség az egyénnev mellett más megkülönböztető eszközre. Ezzel szemben az összeírásokban szinte kizárólag jobbágyságok szerepeltek, ezért ezekben törekedtek a megkülönböztető névelemek vagy családnevek pontos feljegyzésére. A szerkezetek gyakorisága alapján kirajzolódó kép tehát nem feltétlenül a családnevek kialakulásának társadalmi és időbeli ütemét tükrözi. Ha ugyanis valóban jelentős különbség lett volna a társadalmi rétegek között e tekintetben, akkor a *dictus*-szal kapcsolt közszoói eredetű szerkezeteknek is a jobbágyság körében kellene a legalacsonyabb arányban jelen lenniük; ennek azonban éppen az ellentétét tapasztalhatjuk. Ha a közszoói eredetű szerkezetek jelentés szerinti kategóriáinak társadalmi megoszlását is áttekintjük, nem meglepő, hogy a külső tulajdonságra utaló csoport leginkább a jobbágyságra jellemző, míg a polgárság körében a foglalkozás- és tisztségnévi eredetű névelemek alkotják a relatív többséget.

4. A 4. fejezet a személynevek fordításával foglalkozik; a nevek más nyelvű (latin, német és cseh) oklevelekbe való bekerülése ugyanis névfordítással történt. A szerkezetek

összevethetőségét VERMES ALBERT PÉTER modelljének (Proper names in translation: A relevance-theoretic analysis. Debrecen, 2005) az alkalmazása biztosította.

A célnyelveket összevetve kiderül, hogy a lehetséges fordítási műveletek közti választást olyan nyelvi és nyelven kívüli tényezők irányíthatták, mint a források típusa; a névviselő társadalmi helyzete; a személynév fajtája; a megkülönböztető névelem vagy a családnév adott jelentéstani kategóriába való tartozása; a forrás- és célnyelvek közti eltérések; az írnok nyelvismerete; a név azonosító funkciójának megőrzésére irányuló törekvés. A három célnyelvre történő fordítási stratégiák között nagyobb a hasonlóság, mint az eltérés; ez bizonyára a közös európai oklevélírási hagyományra vezethető vissza. Ugyanakkor egy feltűnő különbség is kirajzolódik: míg a latin oklevelekben ritkán fordul elő a magyaros névsorrend, addig a német és cseh nyelvű oklevelekben gyakoribb, sőt a németben bizonyos típusoknál ez a jellemző. Ennek oka véleményem szerint a nyelvek eltérő státusza és használati köre: míg a több évszázados hagyományokkal rendelkező latin oklevélírást végig megmaradt a hivatalosság első számú közvetítőjének, addig a német és még inkább a cseh használata szűkebb időszakra és területre korlátozódott. Emiatt a familiárisabb körben használt német és cseh oklevelekben a latinnál erősebben tükröződhetett az élő névhasználat.

Az időbeli változás összevetésére csak a latin oklevelek voltak alkalmasak. Ez alapján elmondható, hogy a 16. századra mind az egyénnevek, mind a megkülönböztető névelemek, illetve családnév fordítására alkalmazott stratégiákban nagyfokú egységesülés ment végbe. Ennek hátterében a névrendszer változásai állhatnak. A családnév ugyanis a 16. század elejére már jórészt kialakultak, s a fordítást végző írnokok érzékelték az egyénnév és a családnév közötti pragmatikai különbséget. Az egyénnév ugyanis ekkorra már többnyire a közös európai névkincs része, így könnyen behelyettesíthető más nyelvi megfelelőjével; a családnév viszont csak változatlanul hagyása esetén tudja betölteni a családdal való kapcsolatot kifejező szerepét.

5. Az 5. fejezet a személynevekben felfedezhető kontaktusjelenségekkel foglalkozik. Ez természetesen szorosan összefügg az előző kérdéskörrel, hiszen mindkettőnek a történeti-művelődéstörténeti hátterét a korabeli Magyarország soknemzetiségű, illetve scriptorainak két- vagy többnyelvű volta szolgáltatja. A korábban már felhasznált német és cseh nyelvű oklevelek így e téren is alkalmazhatók kiegészítő forrásokként.

E szempontból az idegen eredetű egyén- és családnév átvétele nyelvbéli közvetlen kontaktusjelenségként értékelhető, a magyar személynévrendszer egyeleműből többeleművé alakulása pedig – ha nem is kizárólagosan – nyelvbéli közvetett kontaktusjelenségként is felfogható. Az oklevelekből elsősorban diskurzusbeli kontaktusjelenségek mutathatók ki. Ilyen például a helyesírás terén egy másik nyelvre jellemző írásmód, a hangtan szintjén a magyar zöngés mássalhangzók németre jellemző zöngétlenítése, a morfológia szintjén a német képzők megjelenése latin szerkezetben, a szintaxis szintjén pedig a magyar névsorrend.

6. Az itt bemutatott eredmények remélhetőleg nemcsak a középkori magyarországi személynévállomány, a névadási és névhasználati szokások, valamint a családnévtörténet korai szakaszának a megismeréséhez visznek bennünket közelebb, hanem a jövőbeni családnév-tipológiai vizsgálatokban is felhasználhatóak lesznek. Kiemelt célom volt emellett módszertani szempontokkal is segíteni a korszak személynévanyagának későbbi

kutatását, különös tekintettel egyes társtudományok, így a történettudomány, a genealógia, a fordítástudomány és a kontaktológia alkalmazhatóságára. E vizsgálatok reményeim szerint nemcsak a névkutatásnak, hanem az említett tudományoknak is új adalékokkal szolgálhatnak.

SLÍZ MARIANN

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5959-1018>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

**MARIANN SLÍZ, Personal name giving practices and name use
in the Late Old Hungarian Period (1350–1526)
Summary of a habilitation dissertation**

The habilitation dissertation presents the stock and use of personal names in medieval Hungary, alongside the conventions of using personal names in written deeds, based on a corpus collected from 14th–16th-century Latin, German and Czech charters written in Hungary. With respect to single-constituent names, the author discusses the changes in their distribution over time by origin; explores the distribution of the spoken name variants appearing in the charters according to social class and gender, and demonstrates the changes in their proportion over time. In connection with the development of family names, the author examines the types of structures identifying persons, their frequencies, social distribution and their tendency to change over time. How personal names were inserted into the texts of the charters is analysed from the point of view of translation studies, and this survey shows that the structures found in the German and Czech documents were closer to the names used in spoken language than the ones appearing in Latin deeds. The reason for this lies in the fact that the two living languages held less prestige than Latin, and their use in writing must have been restricted in society and limited in time. Owing to polyglot contemporary scribes, charters also present an opportunity to discover language contact features in the use of personal names.

A doktori iskolákban megvédett névtani témájú disszertációk 2016-ban

SZTRÁKOS ESZTER, A címadás a magyarországi festészetben

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyar nyelvstudomány. Budapest, 2015. 161 lap
Témavezető: FARKAS TAMÁS. Opponensek: HELTAINÉ NAGY ERZSÉBET, RAÁTZ JUDIT
Védés: 2016. március 11.

1. A dolgozat a magyarországi festészeti címadással foglalkozik. A címekkel kapcsolatos kutatások elsősorban a névtudományhoz, illetve az irodalomtudományhoz kapcsolhatók, de mivel a címadás interdiszciplináris terület, a nyelvészet egyéb területei (szociolingvisztika, pragmatika, szövegtan, pszicholingvisztika stb.) vagy éppen a művészettörténet számára is érdekes lehet. A címek kutatása azonban mindig is a nyelvstudomány elhanyagolt területei közé tartozott. Eddig elsősorban szövegtani megközelítésben tárgyalták őket, ezért leginkább az irodalmi és a publicisztikai címadás tárgyköre tekinthető feldolgozottnak. A képzőművészeti címadással inkább csak említés szintjén foglalkoztak mind a hazai, mind az általam ismert nemzetközi szakirodalomban. Dolgozatom célja ebből következőleg az, hogy összképet adjak a témával kapcsolatban, mind az alkotók, mind a befogadók szemszögéből, és felhívjam a figyelmet a műcímek többféle funkciójára. Ehhez több tudományterület megközelítésmódját használtam fel, beleértve a pedagógiát is, mivel a dolgozatnak oktatás-módszertani szempontjai is vannak. A képzőművészeti címadáson belül a festészeti alkotások címeivel foglalkoztam részletesen, mivel leginkább ebben a műfajban követhetők nyomon a címadási jellegzetességek és tendenciák.

A kutatás három fő részből tevődik össze, s ezeknek megfelelően a korpusz és a módszer is eltérő a különböző fejezetekben. Az elsőben a Magyar Nemzeti Galéria reprezentatív gyűjteményei címanyagának vizsgálatán keresztül nyújtok áttekintést a festészeti címadás történetéről és koronkénti jellemzőiről az intézmény gyűjteménykezelési rendszerének adatai alapján. A másodikban a címadási motivációkat vizsgálom kortárs magyar képzőművészekkel folytatott interjúk segítségével, az alkotók oldaláról közelítve meg a témát. A harmadikban egy iskolások körében végzett kérdőíves vizsgálattal, a befogadók szempontjából mutatom be a címekkel és a címadással kapcsolatos kérdéseket. A következő pontban ezekre a témakörökre térek ki bővebben.

2.1. A dolgozat első fő része a címadás és a címtípusok jellegzetességeinek történeti szempontú vizsgálata. A Magyar Nemzeti Galériában található Magyarország egyik legjelentősebb képzőművészeti anyaga, amely történeti szempontból is rálátást biztosít a művészeti alkotásokra. Gyűjteményeiből azzal a hárommal foglalkoztam (Régi Magyar Gyűjtemény, Festészeti Főosztály, Jelenkori Gyűjtemény), amelyek tartalmaztak festészeti címanyagot. Az adott gyűjtemények címeit vizsgálva igyekszem bemutatni az adott címanyagra jellemző jelentéstani és formai jellemzőket. A vizsgálat alapjául a Magyar Nemzeti Galéria MuseumPlus nevű gyűjteménykezelési rendszerének adatai szolgáltak.

2.2. A címadásnak az alkotók szemszögéből történő vizsgálatához a címadás háttérét kutattam. A címadási motivációk felderítésére kézenfekvő módszer a kortárs képzőművészekkel folytatott interjú, hiszen ezek alapján felismerhetjük, hogy minden művész számára mást jelent a címadás aktusa. A vizsgálat a műalkotások elnevezésének motivációiban megfigyelhető hasonlóságokat és különbségeket kívánja bemutatni, kortárs alkotók válaszainak tükrében. Az irányított interjúkhoz elsősorban olyan művészeket kerestem fel, akik előzetes tájékozódásom alapján fontosnak tartják műveik címmel való megnevezését, és elméleti síkon is foglalkoztatja őket a címadás problémaköre. A megkérdezett közel 30 alkotó mind a Magyar Alkotóművészek Országos Egyesületének (MAOE) tagja, így különböző művészeti területeket (festő, szobrász, grafikus stb.) képviselve tudták megosztani velem a címadással kapcsolatos gondolataikat. Az alkotókkal készített interjúkból sok mindent megtudhatunk a művészek címekkel kapcsolatos véleményéről. A címadásuk ars poeticája szorosan összefügg művészetük ars poeticájával is, így sokszor nehéz volt szétválasztani a kettőt. Az interjúk a következő pontban bemutatott főbb kérdéskörök köré rendeződtek, természetesen helyt adva a művészek egyéb, címadással kapcsolatos gondolatainak is, melyek a téma sokszínűségét és lehetséges mélységeit mutatják. A különböző témakörök eltérő mértékben mozgatták meg a megkérdezett művészeket; ki ehhez, ki ahhoz tudott többet hozzátenni, így a dolgozatban szereplő válaszok aránya is ezt tükrözi.

2.3. Dolgozatom utolsó fő részében, A címadás vizsgálata iskolásoknál című fejezetben a címeket a befogadó oldaláról vizsgáltam. A címek szerepe tagadhatatlanul fontos az irodalomban, a publicisztikában, a zenében és a képzőművészetben egyaránt, bár magam csupán a festményeknek adott címeket vizsgáltam, melyek a versillusztrációkhoz hasonlóan verbális és képi összetevők kapcsolataként foghatók fel. A pedagógiai gyakorlatban azt tapasztaltam, hogy az iskolásoknak nehézséget okoz jó címet adni akár szövegeknek, akár képeknek. Ebből kiindulva e fejezet az általános iskolás gyerekek címadását dolgozza fel. A vizsgálat kérdőíves módszerrel történt. Az öt feladatból álló kérdőíveket a pesterzsébeti Gyulai István Általános Iskola tanulói töltötték ki. A kutatásban részt vevő diákok mind budapesti lakhellyel rendelkeznek, bár peremkerületben működő iskoláról van szó. A kérdőív kitöltése név nélkül történt három különböző korcsoportban három-három, tehát összesen kilenc osztályban, összesen 223 fiú és lány részvételével. (A válaszadók száma egyébként nem egyezik meg a válaszok számával, mivel a tanulók több lehetséges megoldást is adhattak.)

3.1. A dolgozat eredményeinek bemutatását a három vizsgálat szerint veszem sorra. Elsőként a Magyar Nemzeti Galéria gyűjteményeinek címanyagára vonatkozó eredményeket ismertetem. A Régi Magyar Gyűjtemény esetében utólagosan adott címekről van szó, ez meghatározza a címek tartalmát és formáját is. Az e csoportban szereplő címek témája elsősorban vallási, célja pedig a megkülönböztetés, a beazonosíthatóság biztosítása. A gyűjtemény címei emiatt általában hosszabbak, mint a másik két gyűjteménybeliek, és leíró jellegűek. A gyűjtemény anyaga igen hosszú időszakot ölel föl, a címtelenségtől egészen addig a korszakig, amikor a művészi öntudat előtérbe kerülésével megjelentek az alkotói nevek, és megszülettek az első képcímek.

A Festészeti Főosztály címanyagában már kimutathatók bizonyos jellegzetességek az egyes alkotók címei között; egy-egy rájuk jellemző témakör vagy stílus alapján a címekből

már sokszor következtethetünk az alkotóra, valamint az adott korszakban kedvelt témákra és műfajokra is. A művészek öntudatosodásának eredményeként már szinte minden festő alkot önarcképet is, de jellegzetes műfaj ebben az időszakban a portré, a történelmi témájú kép, a csendélet és a tájkép is. A korszak alkotói szeretik megjeleníteni a vidéket, az egyszerű embereket és élethelyzeteket, és ezt címeik is tükrözik. Formai szempontból leginkább a kétszavas címek jellemzőek a gyűjteményre, de jelentős számú az egyszavas címek kategóriája is.

A Jelenkori Gyűjtemény anyagában feltűnő fogalomkörök közül a személyneveken kívül jellemző a színnevek és a számok használata a címekben, sok idegen nyelvű és szlengszót is felhasználó címmel együtt. A három gyűjtemény közül leginkább itt érhetők tetten a címadási divat jellegzetességei az egyéni, eredeti címalkotásokban és a címekben foglalt kulturális utalásokban. Formai szempontból itt is a kétszavas címek bizonyultak a leggyakoribbnak.

Az elemzésekből kimutatható, hogy a különböző gyűjtemények címanyaga között több jellegzetes eltérés is található annak ellenére, hogy festmények címeiről van szó. Ezek a különbségek elsősorban a különböző korok és művészeti irányzatok miatt fedezhetők fel, de befolyásolja az is, hogy a címeket maguk a művészek adják-e képeiknek, vagy pedig az utókor nevezi el őket, egyszerűen a megkülönböztetés szándékával. A címek természetesen összefüggésben állnak az ábrázolt témával is, így a címek között koronként eltérő jellegzetes fogalomkörök rajzolódtak ki. A három gyűjtemény címanyagát tekintve közös a címek szófaji jellegzetessége: mindegyikről elmondható, hogy leginkább főneveket tartalmaz, melyek különböző határozós vagy jelzős szerkezetekké bővíülhetnek; ige viszont alig fordul elő a címekben, a cselekvést, történetet is inkább elvont főnévvel fejezik ki a címadók.

3.2. A második vizsgálatban a kortárs alkotókkal készített interjúk alapján képet kaphatunk arról, hogy szerintük egyáltalán szükséges-e elnevezni egy művet, illetve hogy miként lehet jó címet adni egy alkotásnak. Ezzel kapcsolatban többféle megközelítést ismerhetünk meg, alapvetően azonban minden válasz hangsúlyozza a címek jelentőségét, tömör, összegző, megértést segítő lényegét. A megkérdezett alkotók címadási forrásainak és a címadás menetének megismerésével érthetőbbé válnak számunkra műveik, és tudatosabban állhatunk értelmezésükhöz is. A néhány művésznél megjelenő sorozatcímek egy-egy önálló rendszert képeznek az egyéni címadási szisztémán belül, melyek bemutatása érdekes adalékként szolgálhat a témához. A vizsgálat kapcsán megismerhetjük a címadás gyakorlati problémáit, valamint társadalmi és pszichológiai vonatkozásait is, melyek újabb bizonyítékként szolgálnak a címek, illetve a címadás interdiszciplináris megközelítésének szükségességére.

3.3. A harmadik, az általános iskolás gyerekek címadását feldolgozó vizsgálat többféle szempontot érvényesített: a címadási készségük felmérése, a különböző címek megértése és értelmezése, a címvariációk közül választás és az ehhez kapcsolódó motivációk megismerése, valamint a képi asszociációk és a kép-cím párok megalkotásának vizsgálata egyaránt a kutatás tárgyát képezte. Az iskolások többféle megközelítéssel adnak címet akár szövegeknek, akár képeknek. A vizsgálat révén képet kaphattunk arról, hogy a címadás milyen tényezőktől függ. Az életkor előrehaladtával, szókincsük és ismereteik bővülésével a tanulók általában egyre inkább alkalmazkodtak a megismert címmintákhoz,

de korcsoporttól függetlenül a festmények stílusa is befolyással volt a címadókra: a valóságú ábrázolásmódú képekkel kapcsolatos feladatok kevesebb nehézséget okoztak számukra, mint az absztrakt művek. A vizsgálat igyekszik arra is rámutatni, hogy milyen készségek és képességek szükségesek a címek megalkotásához, befogadásához és megértéséhez. A címadó intellektuális felkészültsége, lényeglátása, asszociációs képessége, érzékenysége, elmélyültsége, empátiája, humorérzéke, játékosága, vagyis a szellemi tartalmak létrehozásának kreatív képessége elengedhetetlen a jó cím megszületéséhez. E képességek fejleszthetők, így a pedagógiában is ajánlott a címekkel kapcsolatos feladatok végeztetése.

4. Dolgozatom célja az volt, hogy összképet adjak a témával kapcsolatban, mind a címek, mind a befogadók, mind az alkotók szemszögéből. Úgy vélem, dolgozatom révén a névtudomány egy lépéssel közelebb került a műalkotások címeinek megismeréséhez és a benne rejlő további kutatási lehetőségek felismeréséhez. A képzőművészeti címadáson belül csak a festészeti címanyag vizsgálatára szorítkoztam, de meggyőződésem, hogy a többi művészeti ág címadásának vizsgálata és egymással való összevetése további összefüggésekre mutathatna rá. A történeti áttekintést érdemes lenne más (köz)gyűjtemények címanyagán is elvégezni, valamint nemzetközi viszonylatban is vizsgálni, más országok címadásának vizsgálatán keresztül. A téma nemcsak a névtan számára tartogat további kutatási lehetőségeket, hanem a nyelvészet egyéb területei, az irodalomtudomány és a művészettörténet számára is, de szerepe lehet az oktatásban is: a diákok címekkel kapcsolatos készségeinek fejlesztésében, a vizuális kultúra és a szövegértés tananyagában.

SZTRÁKOS ESZTER

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1135-6593>

Budapest

ILLÉS ATTILA, Kétnyelvűség: szociolingvisztikai és kontaktusnyelvészeti

aspektusok. Névadás és anyakönyvezés kétnyelvű körülmények között

Selye János Egyetem, Magyar nyelv és irodalom. Komárom, 2016. 189 lap

Témavezető: LISZKA JÓZSEF, VÖRÖS FERENC. Opponensek: BENŐ ATTILA, VÖRÖS OTTÓ, LŐRINCZ JULIANNA

Védés: 2016. augusztus 30.

1. Bevezetés. Disszertációmban a felvidéki magyar nyelvterület ezredforduló utáni személynévanyagának feldolgozását tűztem ki célul. A dolgozat legfőbb újdonságát az adja, hogy áttekintést nyújt a felvidéki magyarság jelenkori személynévtani arculatáról. Munkám további novumának számít, hogy összevetem a nyelvhatár mellett található települések személynévanyagát a kompakt magyar nyelvterületével.

A magyar–szlovák kétnyelvű környezet hatással van a szlovákiai magyar névválasztásra és névhasználatra. A kétnyelvű személyek gazdagabb névtárból, két vagy több nyelv névkészletéből válogathatnak. Névhasználatukban a kontaktusjelenségek is megjelennek. A társadalmi környezet, a formális vagy informális kommunikációs helyzet, a kommunikációban részt vevő partnerek befolyásolják az egyik vagy a másik nyelvből származó

személynévformák kiválasztását és használatát. Az idő, tér és társadalom dimenziója fontos szerepet tölt be a személynevek változásában és változatosságában.

A szlovákiai magyarokra az ún. kettős névhasználat a jellemző. A nem hivatalos, azaz informális szinten a szóbeli nyelvhasználatban a névhasználat magyardomináns. Ezzel szemben a hivatalos, azaz formális szinten a szlovák formák használata dominál, de az ezredforduló után a magyarul anyakönyvezett nevek száma is növekvőben van. A személyneveknek etnikai identitásjelölő szerepük van, hiszen egyebeken túl az egyén nyelvi hovatartozására, a névvisező nemzetiségére is utalhatnak.

2. A dolgozat felépítése. Munkám első részében a névtan általános kérdéseivel foglalkozom. Felvázolom a személynevek helyét a nyelvtudományban, valamint az egy- és kételemű nevek keletkezéstörténetét. Ezek után röviden összefoglalom a felvidéki névkutatás múltját és jelenét, számba véve az eddig keletkezett legfontosabb személyneves munkákat. Bepillantást nyújtok a szlovákiai magyarság névválasztását érintő főbb jogszabályokba, Trianontól egészen napjainkig. Majd röviden érintem a kétnyelvűség kérdését is, és a meglévő elméletek és meghatározások segítségével megpróbálok minél átfogóbb képet felvázolni a kérdéssel kapcsolatban. Végül a felvidéki magyarság névhasználatát és névviselését érintő kontaktológiai kérdéseket járom körül, rámutatva az itt élő lakosság személynévanyagában fellelhető szláv/szlovák kontaktushatásokra, amelyek a több száz éves együttélés következményei.

A második fejezetben a vizsgált terület (azaz a Dunaszerdahelyi járás) és a korpusz általános jellemzésére kerül sor a források tükrében. Itt mutatom be a korpusz mennyiségi és minőségi mutatóit. A további fejezetekben a korpusz egyes szeleteinek konkrét elemzésével foglalkozom. Külön ismertetem a család- és utónevek legjellemzőbb vonásait, valamint a keresztnévek nyelvi alkatát a vizsgált nyilvántartások alapján. Részletesebben a magyar, a szlovák és a német motivációjú családnevekkel foglalkozom. Ismertetem gyakoriságukat és elterjedésüket a vizsgált területen.

2.1. Családnévkorpusz. A családnevek vizsgálatát a 2015-ös lakosság-nyilvántartások alapján végeztem. Ezekbe azon személyek neve és személyes adatai kerülnek be, akik az adott településen állandó lakcímmel rendelkeznek. Vizsgálódásaimba a járásban található 67 településből 58-at tudtam bevonni. A korpuszomat 109 790 személynév alkotja. Ez a járás összlakosságának a 94%-át jelenti.

A családnevek elemzését a leggyakoribb húsz családnév bemutatásával kezdtem. Első lépésként a korpuszomban fellelhető nevek gyakoriságát vizsgáltam, és vetettem össze a 2014-es magyarországi adatokkal. A két adatsorban 13 olyan név található, amelyek mind a két gyakorisági listán megtalálhatóak. Ezt követően azokra a családnevekre fókuszáltam, amelyek a Dunaszerdahelyi járás névanyagának húszas listáján szerepelnek, de a jelenkori magyarországi korpuszban kevésbé gyakoriak (*Rigó, Bugár, Végh, Lelkes, Szalai, Csiba, Csölle*).

2.2. Keresztnévkorpusz. Mint ahogy a családnevek esetében, úgy a keresztnévek esetében is hatalmas korpusz állt rendelkezésemre. Az egyszerűbb kezelhetőség érdekében a keresztnévek magyar–szlovák viszonylatban értett neutralitásának, illetve eltéréseinek meghatározásához minden esetben az írásképet vettem alapul. Ezt azért fontos leszögezni,

mert esetenként más eredményt kapnánk, ha a kiejtésre is vagy csak arra figyelnénk (pl. m. *Simon* ~ szlk. *Simon*, de m. *Simon* ~ szlk. *Šimon*; m. *Stefánia* ~ szlk. *Štefánia*).

A kutatópontok, a magyarországi, valamint a szlovákiai gyakorisági listák összevetése arra enged következtetni, hogy a férfinevek tekintetében egyezés mutatható ki a három lista között. Különösen sok az átfedés a Dunaszerdahelyi járás, valamint a magyarországi gyakorisági listák között. Az első tízben mind a három listán megtalálható a *László, István, József, János, Ferenc* és a *Péter*. Míg a magyarországi és a csallóközi listán a *László ~ Ladislav* név a vezető helyet foglalja el, addig szlovákiai viszonylatban csak a 10. leggyakoribb.

A női nevek listájában nem okoz különösebb meglepetést, hogy mind a magyarországi, mind a szlovákiai, mind pedig a csallóközi listán a *Mária* bizonyult a leggyakoribb névnek. Ez több tényezőre is visszavezethető. A név az idősebb női lakosság körében elterjedtebb, és a nagyszámú adat betudható a hagyományörzésnek is. Kutatópontjaim, valamint a két országos gyakorisági lista közös vonásának tekinthető, hogy három nevet leszámítva ugyanaz a hét név található meg rajtuk: *Mária, Erzsébet, Ilona, Katalin, Éva, Anna, Zsuzsanna*. A gyakorisági listák közötti nagyfokú egyezésből következik, hogy azok élén csupán olyan női nevek szerepelnek, amelyek magyar–szlovák viszonylatban vagy ún. metanyelvi párral rendelkeznek, vagy neutrálisnak tekinthetők. Mindkét csoportot zömmel tradicionális, a térségben régtől használatos nevek alkotják.

A keresztnévek anyakönyvezését illetően napjainkban bővebb névlistákból válogathatnak a névadók, ezáltal a névválasztás szabadabb, mint a korábbiakban. A névadók manapság Szlovákiában is egyedi, ritkábban előforduló keresztnévek bejegyzésére törekednek. Gyakorik az idegen hangzású és/vagy helyesírású keresztnévek, ezáltal a bejegyzett keresztnévváltozatok száma is növekszik. Egyre több becenév válik anyakönyvezhető keresztnévvé. Mindezek mellett még elmondható, hogy az utóbbi években újból divatosá kezd válni a szlovákiai magyarok körében a kettős, hármas keresztnévek bejegyzése. A szlovákiai magyar beszélőközösségben ugyanakkor a keresztnévek magyaros formában való anyakönyvezése is növekvőben van.

2.3. Kettős keresztnévek. A vizsgálódásaimba bevont települések közül 56-ban találtam kettős keresztnévet, összesen 1374-et. Az adatok nemek szerinti megoszlása: 702 férfi és 672 női utónév. A vizsgálódásaimba nem vontam be a korpuszban megtalálható huszonegynéhány ázsiai eredetű nevet. Döntésem azzal magyarázható, hogy a magyar névtani szakirodalomban besorolásuk és különböző szempontú feldolgozásuk hiányos.

A szlovákiai magyarság női és férfi kettős keresztnéveiről ugyanaz mondható el. A magyarországi névanyagra – az első és második keresztnévet is beleértve – még mindig a hagyományos névadás a jellemző. Ezzel szemben a szlovákiai magyarok körében a hagyományos nevek – martirológiumi nevek – háttérbe szorulnak, helyüket a metanyelvi névpárok, valamint a magyar–szlovák viszonylatban magyar etnikai szimbólumnak számító nevek veszik át.

3. Az értekezés főbb eredményei. Dolgozatomban a szlovákiai, azon belül is a csallóközi családnévállomány jelenkori adatbázisa alapján készült névföldrajzi térképlapok felhasználásával arra kerestem a magyarázatot, hogy a különféle lexikális és morfoszematikai típusok téri tagozódása alapján miféle térbeli kapcsolódási pontok mutathatók ki a magyarországi és a szlovákiai névállomány között. A középpontba állított szlovák (-szk) és

német (-inger, -hoffer, -mann) névképzők jelenkori rétege mellett a magyarban fellelhető hasonló vagy azonos funkciójú párjaikra is felhívtam a figyelmet. Ezek, valamint a fentiek alapján összességében több tanulság is levonható. Elsősorban az, hogy a családnevek két vagy három időszelétének összevetése – ezalatt értem VÖRÖS FERENC 1720-as történeti és 2009-es jelenkori korpuszának, valamint a csallóközi adattárnak az összevetését – kellő alapot teremt olyasféle extralingvális következtetésekre is, amelyek többek között a történészeknek, a kisebbségkutatóknak és más szakembereknek a saját szakterületükön is újabb összefüggések feltárását teszik lehetővé. A fentebb említetteken túl disszertációmban elsőként a kevésbé gyakori csallóközi családnevek nyelv- és névföldrajzi feldolgozására is kísérletet tettem. Ezek után egy fonetikai jelenséget mutattam be. A *Bogár* ~ *Bugár* téri tagozódása alapján próbáltam rámutatni a két változat térbeliségére. A lexikális típus(ok) mellett egyéb jelenségtérképekkel is foglalkoztam. Itt elsősorban a fent említett szláv/szlovák és német névképzőket vizsgáltam.

Dolgozatomban azzal a problémával is szembesülnöm kellett, hogy a magyar nyelv- és névterület északi peremén élő magyarság körében – a földrajzi helyzetéből adódóan – nagyszámú szláv/szlovák családnév található. Ezt a lehetőséget felismerve a lehetőségeim határain belül igyekeztem tanulmányozni egyes jelenségeket. A különféle, e helyütt nem részletezhető nehézségek ellenére, úgy gondolom, több hozadéka is volt a szláv/szlovák családnevek elemzésének. Mindenekelőtt az, hogy a -szký képző térképlapjaival sikerült párhuzamba állítani a hasonló funkciójú szláv/szlovák és magyar családnévanyagot, valamint sikerült feltárni azokat a mennyiségi és minőségi mutatókat, amelyek kutatópontjait e téren jellemzik.

4. Befejezés. Disszertációm tágabb értelemben adalék kíván lenni a hungarológiai kutatásokhoz is: igyekszik hozzájárulni ahhoz, hogy a Felvidéken élő magyar nyelvközösség problémáit jobban megérthessük, és realisabban ítélhessük meg az itt zajló név-életteni folyamatokat.

ILLÉS ATTILA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1409-344X>

Révai Miklós Gimnázium és Kollégium, Győr

BERNADETTE GEBHARDT, Cuius regio, eius nomen? Personennamenpolitik im mehrsprachigen Ungarn am Beispiel des Matrikelgesetzes 1894 [Cuius regio, eius nomen? Személynévpolitika a többnyelvű Magyarországon az 1894. évi anyakönyvi törvény példája alapján]

Pécsi Tudományegyetem, Alkalmazott nyelvtudomány. Pécs, 2015. 277 lap
Témavezetők: SZÉPE GYÖRGY, GERNER ZSUZSANNA. Opponensek: SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ, GERSTNER KÁROLY
Védés: 2016. október 17.

1. Bevezetés és problémafelvetés. „Cuius regio, eius nomen” – e szállóigével a szakirodalom leginkább a magyar földrajzi neveket tiltó, kigondolt neologizmusokat előíró és használó névpolitikai gyakorlatot jellemzi a szomszédos országok vonatkozásában.

Bár a névtani szakirodalom a magyarországi gyakorlatot ritkán érinti példákkal, nemzet-állami stratégiát követő szabályozások ismertek. Felmerül a kérdés, hogy a 19. század végén ez az elv – a családnevek magyarosításától eltekintve – jelen volt-e az ország személynév-politikájában, s mennyiben érvényesült.

Az állami anyakönyvezés elindítása az 1894. évi XXXIII. törvénycikk nyomán egy soknyelvű országban két tágabb nyelvi problémakörrel fonódott össze. Egyrészt az ország lakosságának nagy hányada az 1890-es népszámlálás eredményei szerint nem vagy kevéssé beszélt magyarul, így feltételezhetően nem magyar névváltozatokat használt a hétköznapiakban. Másrészt az egyházi anyakönyvezés több nyelven folyt, az egyházi autonómia részét képezte. Ilyen feltételek mellett a polgári anyakönyvezés bevezetése a névadás és -bejegyzés szempontjából nem lehetett problémamentes feladat.

Olyan átfogó névpolitikai elemzés, amely az 1894 utáni rendelkezéseket egy többnyelvű ország beszélőinek névviselésén és a nyelvpolitika összefüggésein keresztül közelíti meg, még nem készült, pedig a törvény jelentősége abban is állt, hogy egészen 1952-ig érvényben volt. Az értekezés ezzel az elemzési szemponttal és szemléletmóddal kívánt hozzájárulni a törvény vetületeinek feltárásához. A névpolitika, melynek tárgykörébe az értekezés tartozik, a nyelvpolitika egy részterülete. Maga a *névpolitika* kifejezés a névtani és nyelvpolitikai szakirodalomban ismert, de egy olyan nyelvpolitikai fogalmi és elemzési keret, amely modellként szolgálhatott volna a személynévek vizsgálatához és az anyakönyvi törvény névpolitikai jelentőségének feltárásához, nem állt rendelkezésre.

A leírás a nyelvpolitikai elemzés két szűkebb részterületére szorítkozik. Az első fejezet az egyes nevek és névváltozatok státuszára vonatkozó parlamenti döntéseket, valamint azoknak a központi kormányzat általi végrehajtását tárgyalja (státusztervezés parlamenti és központi kormányzati szinten). A második fejezet a szabályozások megvalósítását tekintve át a közigazgatás alsó szintjén, az állami anyakönyvek bejegyzései alapján (helyi anyakönyvvezetők). Az ilyen jellegű vizsgálatok – önmagukon túlmutatva – két további folyamat megértéséhez is hozzájárulhatnak: nemcsak a magyarországi kisebbségek (jelen esetben: németek) körében végbement nyelvcsere, hanem – mivel a személynéveket a névtan az identitás szimbólumaiként tartja számon – az identitásukban beállt változások megértéséhez is. Az adatok azért is hasznosak, mert az orális nyelvi kultúrájú vidéki lakosság nyelvéről kevés forrás áll rendelkezésre.

2. Névpolitikai státusztervezés legiszlátív (parlamenti) és exekutív (központi kormányzati) szinten; a hivatalos személynévek bevezetése. A személynévek bejegyzését érintő szabályozásnak egy névpolitikai szempontú áttekintése feltárhatja, hogy a „*cuius regio, eius nomen*” elve jelen volt-e a személynév-politikában. A szabályokban megmutatható, hogy a kisebbségi nyelvű névalakok mennyiben és milyen formában voltak használhatók az állami anyakönyvekben, milyen státuszt társítottak hozzájuk. A legiszlátív és az exekutív szint elkülönítése a leírás során egyben a szakirodalomból ismert pozíciók felülvizsgálatát is jelenti, de azért is szükséges, mert a részletek kidolgozása általában az exekutív szinten történt.

Az elemzés alapját klasszikus jogtörténeti források képezték: az 1894. évi törvény, annak 1904. évi módosítása, a képviselőház irományai és naplói. Az exekutív szint forrásai közé tartoztak a törvényre vonatkozó miniszteri utasítások, rendeletek, valamint az elvi jelentőségű és egyéb, egyes esetekben hozott minisztériumi határozatok. Forrásként szolgáltak a Magyarországi Rendeletek Tárában kívül még a közlönyök, mint például a Belügyi

Közlöny vagy az Anyakönyvi Közlemények, de a hivatalos kézikönyvek és tanácsadók is. Emellett néhány megyei levéltári irat betekintést nyújtott a végrehajtás középszintű folyamataiba is, Baranya vármegye példáján.

A leírás olyan részkérdések megvilágítására törekedhetett, amelyekre a forrásokból választ lehet nyerni. Elsősorban azoknak a területeknek az azonosítása volt a cél, amelyeken a hétköznapi névhasználatból adódó konfliktusok és a rájuk adott megoldások is megmutatkoztak. Ezekben a döntésekben láthatóvá váltak egyéb, a kormányzat által nem választott vagy elvetett megoldási lehetőségek is. Másodsorban idesorolható az a kérdés, hogy a személynevek létrehozásának mely vetületeit melyik szinten szabályozta a politikai elit (pl. a névelemek sorrendjét, az utónevek alakváltozatait, az egyes szláv nyelvekben ismert atyai név lejegyzését, a nevek regisztrációjánál az egyes elemek meghatározására alkalmazott terminológiát, a nők névviselését a házasságkötés után, helyesírási kérdéseket, cirill vagy egyéb betűrendszerral lejegyzett nevek átírását a magyar nyelv grafémarendszere szerint stb. E jelenségek különböző formában voltak jelen az egyes kisebbségi nyelvekben, kisebbségi nyelvű névalakok több módon is eltérhettek a magyar nyelvben használt névalakoktól, konfliktusban állhattak velük. Harmadsorban fel kellett fedni azokat a szabályokban lefektetett munkaelveket, amelyeken keresztül az ország politikai elitje egy többnyelvű országban a névdokumentációt és a hivatalos névviselést irányította. Negyedsorban idesorolható az ágensek, azaz a cselekvő személyek problémája: annak a megvilágítása, hogy köthetők-e a lépések egyes személyekhez, kormányokhoz. Ötödsorban az elemzésnek tisztáznia kellett, hogy kimutathatók-e – SKUTNABB-KANGAS nyelvpolitikai fogalomrendszere mentén – lingvisticista struktúrák, ideológiák és gyakorlatok, és ha igen, milyen formában mutakozhatnak meg a névpolitikában. Ilyen gyakorlatoknak, ideológiáknak és struktúráknak a beazonosításában is rejlik a különbség a klasszikus jogtörténeti kutatásokhoz képest.

3. János, Erzsébet, Liborius, Staniszló és Ertinius (Jeftó). Az anyakönyvezési szabályok és a névjegyzékek alkalmazása Nádasd és Hidas anyakönyvi kerületének példája alapján. A második fejezet a végrehajtást, a szabályok alkalmazását mutatta be két, dominánsan kisebbségek által lakott anyakönyvi kerület községeinek anyagából gyűjtött adatok alapján. Korábbi névtani vizsgálatokból jól ismert az a tény, hogy a lejegyzés során a bejegyző hatással lehet a bejegyzett név alakjára. Ellentmondásos regisztrációs szabályokkal, hiányos névjegyzékekkel, a személynevek újrastrukturálását megalapozó formanyomtatványokkal ellátva 1895 októberétől az anyakönyvvezetők feladata lett, hogy az eltervezett névmodelleket és -elemeket a gyakorlatban reprodukálják. A fejezet azt vizsgálta, hogy az anyakönyvvezetők a kormány által kiadott munkaelveket hogyan ültették át a gyakorlatba, egységes volt-e a végrehajtás és a névregisztráció az anyakönyvi kerületekben, a bejegyzett utónévalakok megfeleltek-e a szabályozásnak. Az adatok kiértékelése átfogó képet adhat arról is, hogy mennyiben és milyen formában tudtak az anyanyelvnek megfelelő kisebbségi nyelvű névalakok érvényesülni, és hogy a helyi végrehajtás az idézett elv átfogó megvalósítását és az egységességet elérte-e.

Forrásként a Baranya vármegye Nádasdi és Hidas anyakönyvi kerületének öt településén (Nádasd és Óbánya, valamint Hidas, Zsibrik és Ófalu) 1895-ben megkezdett születési anyakönyvek másodpéldányai szolgáltak. A 19. század végén a településeken katolikus és evangélikus német anyanyelvű lakosság adta a helyi többséget, esetenként egy magyar református kisebbség, valamint Hidason ortodox szerb lakosság mellett. Az 1896–1900-as,

az 1906–1910-es, 1916–1920-as, valamint 1926–1930-as évek adataiból először egy adatbank, majd abból névkorpusz készült. Az első évek adatai azért is relevánsak, mert az állami anyakönyvvezetés akkor új intézmény volt, így a kezdeti szakaszától a megszállásig megmutatkozhatnak olyan problémák, amelyeket az új rendszer indukált. A szabályoktól való eltérések felfedhetik, hogy az új rendszer mely pontokon állt konfliktusban a valósággal. Ezzel együtt a népszámlálási adatok támpontot szolgáltatnak annak felmérésére, hogy a bejegyzett interlingvális allonimák megfeleltek-e a bejelentő (általában az apa) anyanyelvének.

Az adatok kiértékelése kitér az egyes munkaelvek – pl. a „magyar utónévbejegyzés” és az „eredeti alak” elvének – alkalmazására, az utónevek „eredeti” vagy „nemzetiségi” alakjának zárójeles bejegyzésére, a *cz* vagy *c* lejegyzésére, és átfogó képet ad a 40 év alatt beállt változásokról. Az egyértelműen és disztinktíve magyarként azonosítható bejegyzett utónevek minimális aránya az egyes kiválasztott korszakokban különbözött a férfi- és a női nevek esetében. Mindkét csoportnál mind a négy korszakban 55% felett mozgott az arányuk, több esetben 90% felett járt. Az alacsonyabb százalékos arány azzal is magyarázható, hogy az utónevek egy része a kérdés szempontjából nem volt kiértékelhető, ugyanis az íráskép alapján nem volt egyértelműen egyetlen nyelvhez rendelhető (pl. a *Regina* vagy az *Anna*). Egyértelműen német vagy szerb kisebbségi névként értelmezhető allonimák minimális számban voltak jelen. A fejezet továbbá felmutatott névértelmezési problémákat is, utalva az anyakönyvvezetők nyelvi és névkompetenciájára, hiszen a bejelentett alak hozzárendelése egy standardizált magyar allonimához több esetben vagy nem vezetett egyetlen standard névalakkal való párosításhoz, vagy interpretációs tévedéseket eredményezett (pl. a *Jefő* vagy a *Jeczó* esetében).

4. Záró megjegyzések. „A magyar nemzetiségi politika és az utónevek” című írásában BÁNFFY DEZSŐ korábbi miniszterelnök annak a nézetnek adott hangot, hogy „fontos és helyes volt, hogy az állami anyakönyvekről szóló 1894. évi XXXIII. T.-c. 20. §-a elrendelve az anyakönyveknek az állam nyelvén való vezetését, gondoskodott arról, hogy hivatalos és közéleti vonatkozásokban, bármily anyanyelvűnek vallja is magát valaki, csak az egységes magyar hangzású utónévvel élhessen” (In: Bánffy Dezső, Magyar nemzetiségi politika. Budapest, 1903. 149–155, 149). Teljes meggyőződéssel kapaszkodott abba az elképzelésbe, hogy egységesen és kizárólag magyar utónevek használhatók hivatalos névként. Az erre irányuló politikai szándékot megmutatta a „magyar utónévbejegyzés” elve és a Nem-magyar keresztnévek jegyzékének (1895) a kötelező alkalmazása. Ugyanakkor mind a törvény, a végrehajtása és a bennük megfogalmazott munkaelvek, mind az anyakönyvekből nyert empirikus adatok arra engedtek következtetni, hogy sem a teljes egységességet, sem a kizárólagosságot nem sikerült megvalósítani.

A belügyminiszter elképzelése, amely szerint az anyakönyvvezetőknek a regisztráció során pusztán az anyakönyvi utasításban rendelkezésre bocsátott formanyomtatványokat és példákat kell alkalmazniuk, nem bizonyult elégségesnek, hiszen tevékenységük a közzétett példák egyszerű alkalmazásánál szélesebb körű volt. A státusztervezésben ez a sikertelenség úgy mutatkozott meg, hogy a „magyar utónévbejegyzés” elvének kizárólagos alkalmazását a kormánynak fel kellett adnia, és az „eredeti alak” munkaelvét segítségként be kellett vezetnie. Hiszen az egyes vármegyékből beérkezett jelentések rövid időn belül nyilvánvalóvá tették, hogy a Nem-magyar keresztnévek jegyzékéből sok név hiányzott, s minden kisebbségi utónevet magyar megfelelővel helyettesíteni kivitelezhetetlen

feladat volt. A „cuius regio, eius nomen” elve a liberális elit névpolitikai célja volt, ez a cél manifesztálódott a „magyar utónévbejegyzés” munkaelvében. Bár a kiértékelhető, egyértelműen magyar névváltozattal bejegyzett esetek többségében a két kiválasztott anyakönyvi kerületben a magyar utónevek kizárólagos bejegyzését sikerült megvalósítani, de nem kizárólagosan és egységesen. A politikai cél mellett az elv a gyakorlatban az ilyen esetek döntő többségében megvalósult megoldási stratégia és eredmény is volt, de nem kizárólagos és egységes praxis.

Az állami anyakönyvezés a kisebbségi nyelvű névalakok viselői esetében a hivatalos név kényszerű viselésével rendszeres, funkcionális antroponímiai diglossziát és névalakok közötti hierarchiát vezetett be a gyakorlatba. Ez a hierarchia már abban megmutatkozott, hogy a kisebbségi nyelvű személynevek a hivatalos szintéren írásban nem voltak legitímek. A hivatalos név megjelenése a kisebbségek esetében mérföldkövet jelentett a magyar nyelv elsajátításában: egy rendszeres, mélyreható beavatkozással az egynyelvű lakosság magyar identitásképzését alapozhatta meg. A rendelkezésre álló eltérő konfliktusmegoldási stratégiák fel nem ismerésének vagy figyelembe nem vételének a háttérében egyéb tényezők mellett a nyelvi nacionalizmus állt.

Az értekezés nyilvánvalóvá tette, hogy az anyakönyvi törvény egy többnyelvű országban kiemelt nyelv- és névpolitikai súllyal bírt, ha a törvénytervezet indoklásában a kormányzat ezt a szerepet nem is említette. A törvény jelentőségét megvilágító egyházpolitikai, jogtörténeti-névjogi, közigazgatási és gazdasági vagy nemzetiségpolitikai szakirodalmi magyarázatok mellett a nyelv- és névpolitikai értelmezési keret új dimenziót hozott a kutatásokba.

BERNADETTE GEBHARDT

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6063-9733>

Freiburg im Breisgau/Pécs

PhD theses on Onomastics defended in 2016

The brief summaries and the most important data of onomastic PhD dissertations defended successfully at doctoral schools in Hungary are published regularly in *Névtani Értesítő*: year of completion, size, consultant, opponents, date of defence. – A copy of the dissertations can be found in the libraries of the respective universities. – The dissertation presented here: SZTRÁKOS, ESZTER: Naming conventions in Hungarian painting; ILLÉS, ATTILA: Bilingualism: sociolinguistic and contact-linguistic aspects. Naming and birth registration in bilingual environment; GEBHARDT, BERNADETTE: Cuius regio, eius nomen? Personal naming policy in multilingual Hungary, exemplified by the Act XXXIII of 1894 on civil registers.

KÖNYVSZEMLE

JUSTYNA B. WALKOWIAK, *Personal name policy. From theory to practice* [Személynévpolitika: az elmélettől a gyakorlatig]*

Wzdyiał Neofilologii UAM w Poznaniu, Poznań, 2016. 417 lap

A poznańi egyetem oktatója könyvében több szempontból osztályozza a személynévadást, személynévviselést érintő mai és történeti szabályozásokat, gyakorlatokat és célkitűzéseket, hogy a könyv kétharmadához érve részletesen kirajzolódjék belőle a személynévpolitika mint gyakorlat és mint vizsgálati terület. Hogy a terület határainak ez a kijelölése milyen ellentmondással terhes, arra később még visszatérek. Széles távlatokat nyitó elméleti meghatározást már a könyv elején is kapunk – ehhez a szerző végső soron a fishmani szociolingvisztika alapképletét szabja át: kik igyekeznek befolyásolni kiknek miféle viselkedését, milyen célok szolgálatában, milyen körülmények között, milyen eszközökkel, milyen döntéshozatali mechanizmusok útján és milyen eredménnyel?

Mivel a nyelvpolitikai szakirodalommal összhangban a szerző nemcsak az explicit (de jure), de az implicit (de facto) névpolitikát is a vizsgált terület részének tekinti, az így felfogott névpolitika lehetséges alakítóinak köre nem korlátozódik a központi államhatalomra. Ide tartoznak a közhivatalnoki kar, amely a saját maga, illetve a névvisezők vagy nevet választók számára a tekintély erejével értelmezi a jogszabályokat, az iskola (és pedig rendszerszerűen a régi Kínában, ahol az iskolába lépő gyerekek új, „iskolai” nevet kaptak), az egyház (a svéd evangélikus egyház 1991-ig, a dán pedig még ma is vezeti az anyakönyveket), a hadsereg (ismét csak rendszerszerűen az egykori svéd katonai nevek esetében) és a naptárak szerkesztői (az orosz keresztnévállomány jelentős beszűküléséhez WALKOWIAK szerint hozzájárult, hogy a Szovjetunióban az 1930-as és 60-as évek között nem jelentek meg névnapokat is tartalmazó naptárak). A névpolitikai intézkedések kifejezett célpontjai lehetnek az (etnikai, vallási) kisebbségekhez tartozók vagy az országban élő külföldiek, más esetekben azonban pont ők mentesülnek – kimondva-kimondatlanul – a többség számára kötelező érvényű szabályok alól. Az egyes nyelvpolitikák így szolgálhatják a kisebbségek és a bevándorlók asszimilációját vagy épp kirekesztését is. A szerző éles szemű megfigyelése, hogy a halottak is válhatnak nyelvpolitikai gyakorlat tárgyává. Itt nemcsak a bulgáriai törököket sújtó hírhedt átnevezési kampányra gondol az 1980-as évek közepén, melynek során a bolgár vezetés újravésztette a sírok feliratait, de arra is (és ezzel szándékán kívül túllép a nyelvpolitika saját maga általi definícióján), hogy milyen néven hivatkozunk történeti személyekre.

A nyelvpolitika előírhatja a választható nevek körét, vagy kifejezetten tilthatja bizonyos nevek használatát. A rendelkezések a leggyakrabban a családnevekre és a keresztnévre

* Elektronikus elérhetősége: <https://repozytorium.amu.edu.pl/handle/10593/17416>.

típusú névfajtára irányulnak, de ezeken kívül szabályozhatják a teljes személynév szerkezetét, ezen belül a névelemek sorrendjét, illetve olyan, kevésbé általános névelemeket is, mint az apai név (amelyet a litvániai oroszok hivatalos irataiba nem vezetnek be, a szovjet időkben azonban még litván nemzetiségűek nevében is feltűnt), az angolszász middle name (középső név), amelynek meglétét az Egyesült Államok hadserege adótnak veszi, vagy a spanyol nyelvű országokban szokásos anyai családnév. A szándékolatlan névpolitika komikus példaként idézi a szerző a kalamajkát, amelyet a spanyol EU-elnökség internetes oldalához használt szoftver okozott azzal, hogy a regisztráló újságíróktól mindkét családnévük megadását várta. Más szempontból egyes politikák irányulhatnak kifejezetten a névhasználat és a névadás szabályozására, de érinthetik a személyneveket mellékesen is.

A nyelvpolitikai szabályozások mögött a személynévre vonatkozó előfeltevések húzódnak meg. Ilyen előfeltevések az európai kultúrkörben a szerző szerint, hogy minden ember visel nevet, hogy a teljes személynév legalább két, különböző névfajtaához tartozó elemből áll, hogy a családnév apai ágon öröklődik, hogy élő testvérek nem kaphatják ugyanazt a keresztnévet, hogy az anyanyelvi eredetű nevek kívánatosabbak, mint az idegen eredetűek, hogy a keresztnév típusú névnek igazodnia kell viselője vallásához, és hogy a családnévállomány változatossága önértéknek tekintendő. Ez utóbbit az elmúlt évtizedekben a svéd és a kínai állami vezetés is igyekezett erősíteni. Mindezeket túl az egyes nemzeti kultúrákban más és más elgondolás élhet arról, hogy egy személy hány család- és hány keresztnévet viselhet, vagy hogy a keresztneveknek nemspecifikusnak kell-e lenniük. A szabad névválasztás korlátozása széles skálán mozog; a mai államok közül laissez faire személynévpolitika jellemzi a szokásjogon alapuló angolszász jogrendszereket, Brazíliát, Venezuelát, Ecuadorot, továbbá Indonéziát, amely egy- és kételemű személynéveket is elfogad hivatalosként, míg a másik végletet olyan jogrendszerek képviselik, mint a kurd neveket tiltó török vagy a breton keresztnévek vonatkozásában a francia. A személynévpolitika egyetemesen érvényes minimuma, hogy az államok intézményi korlátok közé próbálják terelni polgáraik névváltoztatását. Gyakran nyilvánítják védetté a történeti vagy kulturális szempontból nevezetes családnéveket. Érdekes ezenkívül, hogy míg a jelenlegi Dániában és Norvégiában a meghatározottnál kevesebb viselővel rendelkező nevek nem választhatóak új családnévként, más esetekben pont a leggyakoribb családnévek estek hasonló tilalom alá.

Külön tárgyalja a könyv a házasságban élő nők névformái körül napjainkban zajló konfliktusokat. Az egyes hagyományos asszonynévformákra nehezedő nyomást a szerző két alapvető okra vezeti vissza. Egyrészt világszerte egyre több nő szeretné elkerülni, hogy neve árulkodjék a családi állapotáról, másrészt többnyelvű környezetben egymástól különböző asszonynévi hagyományok hordozói válnak egyazon névpolitika alanyaivá. Ahol a domináns nyelvi hagyományban az asszonynév kötelezően jelzi a családi állapotot, ott, mint a kérdés csehországi és szlovákiai története is mutatja, az állami közigazgatás különösen hajlamos ellenállást kifejteni az alternatív névformákkal szemben. (Talán attól is félve, teszema hozzá, nehogy a kisebbségek által informálisan használt képzőtlen formák elfogadása megnyissa az utat elterjedésükhöz a többségi kultúrában is.)

A rendszerező fejezeteket egyes kiválasztott államok személynévjogának tételes ismertetése követi, a könyvet záró esettanulmány pedig a litvániai lengyel kisebbség személynéveinek hányattatásait elemzi a hivatalos használat vonatkozásában, történeti keretbe ágyazva. A kérdést a két nemzet közötti évszázados ellentétén túl tovább terheli a litván családnévek grammatikai jelöltsége, illetve az is, hogy a litvánok minden idegen családnévet átírnak a litván hangjelölés szerint.

A magyar személynévkutatás a könyv tükrében kitűnőre vizsgálja nemzetközi láthatóságból; magyarországi és magyar vonatkozású példák rendre feltűnnek a különféle kontextusokban. Ez annál is figyelemreméltóbb, mert az onomasztika nemzetközi fórumain megjelenő szakirodalom láthatólag igen egyenlőtlenül fedi le az egyes országok és kultúrák névjogi gyakorlatát. Elsődleges szakirodalom és érdemleges jogi források hiányában a könyvben is maradnak fehér foltok. Például amíg az ottani magyar kisebbségről szóló közlemények reflektorfénybe helyezik a szlovákiai gyakorlatot, a romániai névpolitikáról lényegében semmit nem tudunk meg, bár az egyes országokat bemutató fejezetben a szerző Romániára is kitér. Hogy a szakirodalmi hiátust általában mégis képes gazdag tényanyaggal kitölteni más jellegű forrásokból, az egyrészt széles körű nyelvismeretének köszönhető. Itt hívom fel a figyelmet a szokatlan gyakorlatra, hogy fordítás nélkül, hosszan idéz különféle európai nyelvekből – nemcsak spanyolból például, de lábjegyzetben még asztúriából (bable) is (126). Másrészt a forrásként idézett, soknyelvű irodalom valószerűtlen tematikai változatosságán az is tetten érhető, ahogy az internet és különösen a digitális szövegtárak új lehetőségeket nyitottak meg az adatgyűjtés számára.

WALKOWIAK a mindennapi névpolitikát belefoglalja a névpolitikáról adott definíciójába, de csak amikor intézményi szereplők gyakorolják, és kizárja belőle az egyszerű állampolgárok, névviselek önreprezentációs formáit, választásait és az állam névpolitikájára adott reakcióit. Ez az önkorlátozás nemcsak azért vitatható, mert a politikai mezőt leszűkíti az „ők” elit politikacsinálói a passzív tömegek „mi”-jével szemben (miközben, főként modern democráciákban, az állam politikája végső soron a tömegek általi aktív vagy passzív legitimáción nyugszik). Saját leszűkítő definíciójához végül a szerző sem tartja magát, hiszen a könyv folyamán többször is tárgyal az utóbbi típusba tartozó, alulról építkező névpolitikai folyamatokat. Az önkéntes névváltoztatásokról szóló fejezet (WALKOWIAK választóvonalat húz önkéntes és kényszerű névváltoztatások közé) például kifejezetten a névváltoztatás egyéni motivációira összpontosít.

Gazdag, az elérhető névtani szakirodalom példáin messze túlmenő tényanyaga elsőrangú kézikönyvvé avatná a könyvet, ha kézikönyvként való használatát nem tenné némiképp nehézkessé az osztályozás túlburjánzása és rugalmatlansága. A szerző elméletileg lehetséges, de a valóságban vajmi ritkán megvalósuló kombinációkat is külön tárgyal, a több szempontú csoportosítás pedig, amely a személynév jog mint terület gyakorlati definícióját nyújtja, azzal a hátránnyal jár, hogy valamennyi példa több jelenség illusztrálására is felhasználhatóvá válik. A könyvben ezek hol többször visszatérnek, hol csupán az egyik releváns helyen fordulnak elő. Az öröklődő családnevek viselését elrendelő, késő 18. és kora 19. századi törvények ismertetésekor (195–200) a szerző körüljárja, de végül megválaszolatlanul hagyja a kérdést, hogy az ekkor felvett új családnevek mennyiben voltak maguk a polgárok és mennyiben a közreműködő bürokrácia alkotásai. A záró esettanulmányban pedig számomra aránytalanul részletesnek tűnik a történeti háttérinformáció.

Összességében azonban csak sajnálni tudom, hogy egy ilyen fontos könyv nem egy tekintélyes angolszász tudományos könyvkiadó gondozásában jelent meg, ami ráirányítaná a megérdemelt figyelmet. Jó hír viszont, hogy a könyv szabadon letölthető a poznańi Adam Mickiewicz Egyetem szövegtárából (l. a címhez kapcsolt elérhetőséget).

BERECZ ÁGOSTON

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7453-481X>

Közép-európai Egyetem

**TÓTH VALÉRIA, Személynévadás és személynévhasználat
az ómagyar korban**

A Magyar Névtudományi Kiadványai 38. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2016.

291 lap

1. TÓTH VALÉRIA névtörténeti tárgyú akadémiai doktori értekezése két kötetben jelent meg: 2016-ban a Személynévadás és személynévhasználat az ómagyar korban, 2017-ben pedig a Személynévi helynévadás az ómagyar korban címmel. E munkák a két legősibb tulajdonnévfajta rendszerbeli érintkezését, összefüggéseit fejtik ki monografikus igényrel, időszerűnek tartva a névtörténeti kutatások eddigi eredményeinek felülvizsgálatát, összegzését, a korszerű névtudományi szemlélet újragondolását. A továbbiakban az első kötetet ismertetem részletesebben; a 2017-es kiadvány bemutatása a folyóirat következő számában lesz olvasható.

A bevezető azokat az általános névelméleti nézeteket hangsúlyozza, amelyek alapján a két tulajdonnévfajta egymásra gyakorolt hatását fel lehet mérni. Ezek elsősorban a névadás és névhasználat kognitív-pragmatikai természetében ragadhatók meg. Az ilyen szemléletű leírási keret a névrendszer bármelyik időszakára, így az ómagyar kor személy- és helynévrendszerének leírására is alkalmazható, és részleteik kialakulásának, egymásra épülésének a folyamatát is szemlélteti. A két névrendszer fő jellemzőit a szerző a leginkább célravezető, funkcionális keretben fejtik ki, mely a névhasználók, a névviselők és a nevek hármassága felől közelítve a rendszertani leírás fő összetevőit is egyértelműen meghatározza.

A kötet két nagy egységre tagolódik: 1. A történeti személynévkutatás alapkérdései (11–112), 2. Az ómagyar kor személynévrendszere (113–260).

2. A számos alfejezetre tagolódó első nagy egységben a szerző sorra veszi a történeti névvizsgálat korábbi elméleti eredményeit, kiegészítve, egyben szembesítve is az újabb szemléleti-módszerbeli – gyakran saját – nézetekkel, amelyek a történeti névkutatás biztosabb alapját képezhetik. Közülük először a források személyjelölő szerkezeteinek értékelési szempontjait tekinti át, kiemelve a különböző típusú források tulajdonneveinek funkcionális különbségeit, és felhívva a figyelmet az írásbeliség felszíne mögötti, jóval változatosabb beszélt nyelvi névhasználatra. Hangsúlyozza, hogy a névadatokat a gazdászövegtől nem elszakítva, hanem annak a forrásnak az elemeként szükséges vizsgálni, melyben előfordulnak. A személynévkutatás kulcskérdése annak a kiderítése, hogy a források latin szerkezetei milyen szabályszerűségek szerint alakultak, mert ezek a mögöttük álló magyar nyelvi formákról is számot adhatnak. Rámutat továbbá a szerző azokra a kérdésekre is, amelyekben régebben téves következtetéseket vontak le, többek között a Kárpát-medence korai etnikai viszonyaira nézve. Erre ugyanis a személynevek nem alkalmasak, mivel a névdivat nagyban korlátozza, hogy a névből a névviselő etnikumára következtetni lehessen.

A személynévtörténet elméleti szemléleti alapjait a személynévadás és -névhasználat általános névelméleti jellemzői nyújtják. A szerző hat alfejezetben fejtik ki ezeket.

Elsőként a személynevek rendszerszerűségéről szól. Minthogy a tulajdonnevek nyelvi jelek, nyelvi kritériumok szerint ragadhatók meg, konvencionális elemei valamely névadási rendszernek. A továbbiakban a személy- és helynevek rendszerjegyeinek különbségeit sorolja fel a szerző. A helynevekét jelöltjeik szerint, a személynevekét névfunkciók szerint kategorizálják. A rendszerszerűség legerőteljesebben az új neveknek a modellektől való meghatározottságában érvényesül. Más szabályszerűségek irányítják a merev, statikus névfajták rendszerét, mint a dinamikus, nyitott névfajtákét. A névmodelleket azonban nemcsak nyelvi tényezők alakítják, hanem az a társadalmi-kulturális közeg is, amely jellemzi az adott kort. Ezért TÓTH VALÉRIA külön alfejezetet szentel a személynévadás kulturális meghatározottságának. A tulajdonneveket ugyanis minden más nyelvi elemnél erőteljesebben jellemzi a kultúrával való összefüggésük: a névrendszerek különbségei a kulturális közeg különbségeiből adódnak. A névrendszer nem annyira a nyelv rendszerével, hanem a kultúrával mutat szorosabb összefüggést. A személynevek kulturális kötöttsége azonban jóval erőteljesebb, mint a helyneveké.

Fontos alfejezetek következnek ezután a személynévadás és -használat pragmatikai és kognitív tényezőiről. A személynévadást befolyásoló körülmények pragmatikai szemléletmódjának megfelelő terminológiát vezet be a szerző HOFFMANN ISTVÁN nyomán. Az egyik típus választott vagy listanévként, a másik automatikus vagy átadott névként kapcsolódik az egyénhez. Mindkét névfajta egy használatban levő zárt névállományból építkezik. A harmadik típust, a kreált vagy alkotott neveket nem kötik formális szabályok. Hatnak a névadásra a családi, vallási, társadalmi hagyományok, jogi, intézménybeli tényezők is. Mindezekből kialakul a beszélőnek egy bizonyos névkompetenciája, melynek kulturális ismérvei mellett nyelvi összetevői is vannak. A személynév-kompetencia kulcsfontosságú pragmatikai tényező minden kor személynévhasználatában. A névkompetencia a beszélőknek a nevekről való alapvető kulturális, pragmatikai, nyelvi tudása, melyben nagy szerepe van a névmodellek gyakoriságának. A gyakoriság mértékének változása a névrendszer változásának tendenciáit határozza meg.

A szerző bevezeti a mentális (kognitív) tábló fogalmát, vagyis az egyén személyes viszonyainak azt a mentális leképeződését, amelynek a személyek közti relációk éppúgy részét képezik, mint a személynévadási modellek és az egyes elnevezések is. Az egyének mentális táblója között jelentősebb különbségek is mutatkozhatnak. A mentális tábló homogén vagy heterogén voltát nagyban befolyásolja a közösség zárt vagy nyitott volta.

Funkcionális-kognitív szempontból az alapnévfajták közül a névviselőkkal a legszorosabb kapcsolatban a kreált nevek állnak; ezeket leíró vagy sajátosságjelölő neveknek nevezhetjük. Míg ezek mindig motiváltak, a nexusnevekre csupán egyféle motiváltság jellemző: az, hogy milyen genetikai vagy működés alapján szerveződő közösséghez való tartozást fejeznek ki. A választott vagy referáló neveknél nincs motiváció: fő funkciójuk, hogy egy kisebb közösségben azonosítsák az egyedeket. Végül a negyedik személynévfajta, az affektív nevek kognitív tartalmát a névadó, a névhasználó és a megnevező személy közötti érzelmi viszony adja. Ez pragmatikai szempontból módosított névként definiálható, mert más nevek módosításával jön létre. A személynévrendszer működése szerint egyesek dinamikus névfajták (sajátosságjelölő, affektív nevek), mások merevek, statikusak (referáló és nexusnevek). Végül azt hangsúlyozza a szerző, hogy a legfontosabb szerepe a megnevező nézőpontjának van, hiszen az elnevező szabadon választhat az elnevezett sajátosságai közül.

A névadás funkcionális tényezőivel a legszorosabb kapcsolatban a névmodellek vannak. Ezek a nyelvhasználók mentális-nyelvi rendszerének részei, fontos szerepük van a nevek használatában, új nevek alkotásában, korábban nem ismert szerkezetek névként való felismerésében. A már ismert elemekből a névhasználók sémákat vonnak el, amelyek mintaként működnek új névformák létrehozásakor. A minták nem azonos produktivitással vannak jelen a névrendszerben, hanem skalárisan a szabályjellegű mintáktól a gyenge alternatívaként élő mintákig. A névminták névközösségbeli hatása nagyon különböző is lehet. Végül a szerző a névadás és névhasználat névszociológiai tényezőit tekinti át az egyes társadalmi rétegekben, a vallással, az etnikummal és a nemekkel való összefüggésben, a személynévhasználat informális (szóbeli) és formális (írásbeli) szintjeihez kötöten.

A névelméleti kérdések utolsó nagyobb egysége a személyjelölő szerkezetek kérdéskörét tárgyalja, szintén több alfejezetre osztva. A források személyjelölő szerkezeteinek szociológiai értéke abból a kettősségből adódik, amely az írásbeli rögzítés és a mögöttes rejülő élő nyelvhasználat összefonódásából származik. Ez a kettősség egyrészt a jellegzetes latin nyelvi szerkezetek formai megoldásaiban, másrészt a bennük levő személynévi elemek megformáltságában is tapasztalható. A források személyjelölő szerkezeteinek típusairól szólva első helyen az áll, hogy milyen latin szerkezetsablonokat rögzítettek az oklevelek lejegyzői, és mögöttük milyen élő nyelvhasználat húzódhat meg. E kérdésben a szerző a szakirodalmi előzményektől eltérően nem a szerkezetek latin nyelvű elemeiből (pl. *filius, dictus*) indul ki, hanem abból, ami a szóbeli névhasználattal feltehetőleg közvetlenebb kapcsolatban van. Azok a névfunkciók szolgálnak vizsgálat alapjául, amelyeket a latin nyelvű szerkezetek kifejezni hivatottak. A latin személyjelölő szerkezetek központjában csakis referáló név állhatott: a szerkezet élén mint főtag helyezkedett el. Mellette sajátosságjelölő elem szerepel latin kapcsolóelemmel (*dictus, de* + helynév) vagy anélkül. A latin szerkezetsablonok másik típusa a nexusviszonyokat rögzíti (*filius, de genere*).

A latin elemet tartalmazó és nem tartalmazó szerkezetek között korábban a legtöbb kutató különbséget feltételez: a latin elem nélkülieket magyarosabbnak vélik. Ezt a szerző – az újabb, ezzel ellentétes véleményt megfogalmazó szakirodalmat követve – felülvizsgálandónak mondja: inkább az oklevélírói gyakorlat változását sejtí mögöttes, amiatt is, hogy a jelölt és jelöletlen szerkezetek ugyanazon személyre vonatkozó párhuzamos variációi azonos szocioonomasztikai értékűek.

Foglalkozik továbbá a szerző a normatörekvés jeleivel is. A kancellária és a hiteles helyek útján kifejlődött szabályok, az európai oklevélírói gyakorlatban is érvényesülő hasonló típusú szerkezetek bizonyos fokú egységesülést vontak maguk után.

Az oklevélíróknak a források személynévhasználatában játszott szerepét elemzi a következő alfejezet. Az oklevélírók beavatkozását a szóban forgó személy lehetséges megnevezései közötti választás és bizonyos latinizálási szokások dominálják. A források a kevertnyelvűség reprezentációi, amelyekben az idegen nyelv dominanciája érvényesült. Az oklevelek személyjelölő szerkezeteit elemezve le kell választani azt a réteget, amely az oklevélíró nyelvi lenyomatát képezi, arról, amely a helyi névhasználatot kifejező formákat tartalmazza. Az oklevélíró a névválasztással egyidejűleg azt a szerkezetsablont is kiválasztja, amellyel az adott névformát a latin szövegbe beilleszti. A normakövetés megnyilvánulásaként értékelhetők a latinizálások különböző formái is. A szerző meggyőződése, hogy a latin nyelvű források helynévi és személynévi szórványai alkalmasak a korabeli beszélt nyelvi valóság kitapintására.

3. A második nagy egység témája az ómagyar kor személynévrendszere. E fejezetben sem törekszik a szerző a szakirodalom széles körű eredményeinek összefoglalására; ehelyett azokat a problémaköröket érinti, amelyek a funkcionális megközelítés folytán némileg más megvilágítást kaphatnak. A fejezet másik kulcskérdése a nyelvi forrásanyag, amelyre a nyelvi feltevések alapozódnak. A szerző a következő forráscsoportokra támaszkodik: a legfontosabb kézikönyvek, névtárak korpusza, nagy névanyagot felvonultató tanulmányok, család- és ragadványnév-monográfiák.

Ezután sorra kerülnek az ómagyar kor személynév-fajtái kronológiai sorrendben. Elsőként a sajátosságjelölő nevek kérdései állnak. Legkorábbi dokumentáltsága mellett e névtípus ősi voltát bizonyítja, hogy a többi személynév-fajta belőle vezethető le, így ez képezi a névrendszer gerincét. A kereszténység felvételével a rendszer átstrukturálódik, a sajátosságjelölő nevek más szintre helyeződnek át. A hivatalos névhasználat első állomását éppen ebben látja a szerző: a referáló nevek mellett a sajátosságjelölő neveket is gyakran viselik az egyének, hol váltakozva, hol egyidejűleg is mint párhuzamos névformákat a 13. században. A nexusnevek kialakulása után már a ragadványnevekre mint a sajátosságjelölő nevek újabb rétegére hivatkozik a szerző, tudniillik ugyanolyan a kognitív mechanizmusuk.

A sajátosságjelölő személynévek szemantikai jellemzőik szerint minden esetben motiváltak, leíró jellegűek, az egyén valamilyen tulajdonságát jelölik meg. A névadás okának a meghatározására azonban nem egyforma esélyt hordoznak. Egyes altípusaik motivációs háttere kideríthető (pl. lokális viszonyok, foglalkozás, etnikai viszonyok), mások viszont többféle szemantikai jegyet is tükrözhetnek. Még a világos közszói transzparen-ciájú sajátosságjelölő névformák is bonyolult mentális folyamatok révén keletkezhetnek, s egy személynév már pusztán létével is motiválhatja a további névadást.

A sajátosságjelölő személynévek rendszeréről szóló alfejezetben a szerző e névfajta legelterjedtebb, hagyományos funkcionális-szemantikai tipologizálását bírálja, és helyette egy olyan, lexikális-morfológiai keretet vázol fel, mely a nevek szerkezetének megragadható nyelvrendszerbeli komponenseiből indul ki, és nem abból a felderíthetetlen helyzetből, hogy a nyelvi elemek névként való felhasználását milyen körülmények motiválhatták. A javasolt lexikális-morfológiai tipológia rendszere alapszófajokat mint főkategóriákat, ezeken belül pedig altípusokat (pl. köznév: személyt jelölő; élőlényt, de nem személyt jelölő; élettelen dolgot jelölő) különít el.

A sajátosságjelölő személynévek keletkezéstörténete éppoly bizonytalan, mint az eredeti motiváció. E fejezet is e névfajta névszociológiai tényezőivel foglalkozik. Az ómagyar kor társadalmi differenciáltságának jelenségeiből kiemeli a szerző, hogy az Árpád-korban a sajátosságjelölő nevek főleg az alsóbb társadalmi rétegek névhasználatát jellemezték. Vizsgálja, hogy a nemesek és nemtelenek körében milyen kognitív tartományok aktivizálódtak, és az egyneviség, illetve a több névvel való megnevezés hogyan módosult az ómagyar kor folyamán.

E névfajta záró alfejezeteként szól a szerző a helynévi alapszóból alakult sajátosságjelölő nevekről. A helynevek és a személynévek rendszertani összefüggésének egyik pólusát képezik ezek a nevek, amelyek tekintélyes súllyal vannak jelen a sajátosságjelölő nevek körében. Alapjukul helynévi vagy földrajzi köznévi lexémák egyaránt szolgálhatnak. Legjellegzetesebbek azok a névalakok, amelyekben településnevek szolgálhattak a név alapjául. Morfológiai szerkezetük kétféle: formáns nélküli vagy *-i*, *-si* képzős. Keletkezésükben kétféle folyamat játszott szerepet: személynévképzés és metonímia. E kétféle struktúra egy személy nevében is váltakozhat. A szerző több korábbi kutató véleményét

is elutasítja arról, hogy a formáns nélküli forma esetében a képző „tollban maradt”. A helynévi lexémát tartalmazó sajátosságjelölő személynevek a családnévelőzmények legkorábbi típusát is képviselik, mert a családnevet életre hívó nexusnévfajtaiban alapvető szerepe volt a birtoklásnak, ez pedig az erre utaló név állandóságát is megkövetelte. Ez a személynévfajta a nyelvtörténet bármely korszakában a névrendszer magját képezi.

A következő névfajta anélkül azonosítja az elnevezettet, hogy további funkciók társulnának hozzá. Forrásbázisául nagyrészt a jövevénynevek szolgálnak, mintává (listanévvé) alakulva szintén gyarapítják állományukat. A szerző azonban a jövevénynevekre leszűkítve vizsgálja e névtípust, az érintkezésnek két síkját különítve el: az alsóbb néprétegek esetében és a magasabb szinten zajló érintkezéseket. Az előbbit a honfoglalás előtti török és a letelepedés utáni szláv és német névkincs képviseli, míg az utóbbiba főleg a kereszténység által elterjesztett egyházi latin személynevek tartoznak, illetve kis részben irodalmi gyökerű francia elemek.

A referáló nevek előfeltételeként a beszélőközösség bizonyos fokú kétnyelvűségét tartja szükségesnek a szerző. A korábbi idegen hatásokat felülmúlva a kereszténység felvétele egészen más névhasználati helyzetet teremtett. A görög–latin egyházi névréteg a közvetlen népi érintkezéstől eltérő névtípusként: kultúrnévtípusként funkcionált, és egy ideig kötelező érvénnyel latin formában jelentkezett az okleveles forrásokban. Az egyházi nevek elterjedése magával hozta e névréteg jelentésnélküliségét, a névhasználók egyre kevésbé várták el a nevek leíró jellegét. Rendszertani tekintetben a névanyag egészének a struktúrája is megváltozik: a korábbi névadás sokféle variációs lehetőségével szemben az egyházi nevek szűk köre miatt a névrendszer zártabbá, kötöttebbé válik. Az egyszerűsödés azonban nem az egész névrendszert érintette, hanem csak bizonyos személynévfajtákat és névhasználati színtereket. A keresztységben kapott nevek nagyobb presztízzsel, bizonyos fokú hivatalossággal bírtak. Az ómagyar korban több részrendszer létezett egyidejűleg, mert a leíró személynevek rendszere sem tűnt el, csak perifériára szorult.

A társadalmi szerveződés bizonyos fokán a genetikus-társadalmi összetartozás kifejeződésére új névfajta alakult ki: a nexusnév. Alapvető forrásbázisául a sajátosságjelölő személynevek elemei szolgálnak. A nexusnév két főtípusa: a kronológiailag elsődleges, de visszaszoruló nemzetségnevek és a helyükbe lépő családnevek kategóriája. A nexusnevek megítélése a szakirodalomban ellentmondásos, a szerző az előzményirodalommal szembe helyezkedő véleményét több érveléssel is támogatja. A nemzetségekkel és a nemzetségnevekkel a történettudomány sokat foglalkozott, a nyelv- és névtudomány oldaláról ez viszont majdnem teljesen hiányzott. A szerző e hiányt igyekszik pótolni. A *de genere* típusú latin szerkezetek első előfordulása 1208-ból adatolható, utána másfél évszázadig használják a felsőbb társadalmi réteg jelölésére. A nemzetségnévvel való megkülönböztetés a 13. század második felében éri el csúcspontját, a 14. század elejétől viszont zuhanás tapasztalható.

A nemzetségnevek eredetét korábban általában Anonymus munkájában jelölték meg. A szerző viszont rámutat, hogy a szerkezet jelentkezése nem olyan gyakori Anonymusnál, mint korábban jelezték. A korábbi vélekedéssel ellentétben a szerző szerint a nemzetségneveknek sokkal nagyobb szerepük volt a családnevek kialakulásában. Funkcionális tekintetben ugyanis a nemzetségnevek a családnevek legközvetlenebb előzményének tarthatók, konkrét elemeket is adhattak a családnevek kategóriájának. Ez az első olyan megnevezési forma, amely egymással rokonságban álló emberek összefoglaló tulajdonnévi megjelölésére szolgált, és az oklevelek nemzetségjelölő szerkezetei mögött mégiscsak állhatott beszélt

nyelvi valóság. A nemzetségnevek rendszertani kapcsolatait tekintve tekintélyes hányaduk referáló vagy sajátosságjelölő névre megy vissza.

A családnév olyan személynév-fajtaként értékelhető, amely egyedül a genetikai összetartozás tulajdonnévi megjelölésére szolgál. Ez a funkcionális egyneműség a motivációs alapú tipológiákban nem hasznavehető. Azok a szemantikai tartalmak, melyek a családnév-rendszerezésekben szerepelnek, nem a családneveket, hanem azok előzményeit, a sajátosság-jelölő neveket jellemzik. A családnevek rendszertani jellemzői között a legfontosabb kritérium a családtagok közös név alatti megnevezése, valamint a névforma generációk közötti áthagyományozódása, öröklődése. A családnév kialakulásának és megszilárdulásának idejéről megoszlanak a vélemények. A családnév pontos kritériumára azonban igen nehéz bizonyítékokat találni a középkori forrásokban. A hivatalos anyakönyvezés bevezetéséig a családnevek megváltoztathatósága természetes jelenség volt. A családnevek állandósulását ugyanakkor az a funkcionális jegyük segítette elő, hogy használati körükként nem a szűkebb közösség, hanem a szélesebb nyilvánosság jelölhető meg.

A családnevek kialakulása a szerző szerint a közösségen belüli azonosnevűség megszüntetésének igényéből fakadt. Ez nem a helyi lakosságnak, hanem a hivatalnak volt az érdeke. Az európai névmodellek is fontos katalizátorokként működtek, sőt ez utóbbi szerepe tűnik a legerőteljesebbnek.

A családnevek rendszertani-tipológiai leírásában a névadás indítéka, illetve szófaji osztályozása állt előtérben. A szerző szerint a családnevet mint személynév-fajta annak alapján határozhatjuk meg, hogy milyen funkciójú elemek szolgáltak számára alapul, alaktani szempontból pedig azokat a lexikális-morfológiai elemeket veszi számba, amelyek speciális családnévformák funkcióját nyerték el. Hogy a családnevek többféle forrásainak arányait áttekintse, a CsnE. anyagát veszi alapul. A gyakorisági lista elején az eredetileg sajátosságot kifejező nevek állnak (*Nagy, Kovács, Tóth, Szabó* stb.). azután a referáló nevek következnek (*Farkas, Simon, Balázs* stb.). A természetes családnévrendszert a *Nagy, Kovács, Tóth, Simon* típusú elnevezések határozzák meg, s ezt színezik a jövevénynevek. A családnevek fontos forrásai a referáló nevek is. Ezek a szerkezetileg három típusba tartozó családnevek keletkezéstörténetileg sem alkotnak homogén kategóriát: az apa nevéből metonimiával, morfológiai szerkesztéssel és szintagmatikus szerkezetként is létrejöhetnek.

Utolsó személynév-fajtaként az affektív nevek kerülnek sorra. E másodlagos kategória tagjai bármely személynév-fajta egyedeiből létrehozhatók, többnyire alaki módosítással. Elemzésük elsősorban azoknak a nyelvi eszközöknek a bemutatására irányulhat, amelyeket a közösség a megalkotásukra egy-egy időszakban felhasznál. A mindennapi nyelvhasználat különböző szintjein, főképpen társadalmi vagy családi környezetben igen nagy súllyal vannak jelen. Feltételezhető, hogy a névfajta a személynévtörténet bármely korszakában, így az ómagyar korban is fontos lehetett.

Az affektív nevek morfológiai alapszerkezeti jellemzői közt a két legjelentősebb eljárás a névrövidítés és a képzés lehetett (együttesen is). A névrövidítés a 14. századig volt produktív (de egyes nyelvjárásszigeteken a mai napig is él). Affektív funkciójukkal csak lehetőségként számolhatunk. A képzők kapcsolódásában jelentős arányeltolódást tapasztalhatunk a rövidített személynévi töből való névképzés javára, de csak a jövevénynevekre érvényesen. A névrövidítés, bár ősi névalkotási mód volt, analógiaként szolgált az egyházi latin neveknek a magyarba való beilleszkedéséhez, de a szláv és német nyelvben is előfordulnak. Az ős- és ómagyar korban a személynévképzés és a becézés funkciója még nem vált szét. A korai ómagyar korig a formánsok szerepe az volt, hogy elősegítsék

a tulajdonnévvé válást; ehhez társulhatott a becézés funkciója, egyúttal azt is elősegítette, hogy az idegen elem belesimuljon a magyar névrendszerbe.

Részproblémaként a szerző az alapnév és a származéknév viszonyát is tisztázni törekszik névelméleti síkon. A két terminus egymással szoros összefüggésben, egymást kölcsönösen meghatározva értelmezhető, állítja a szerző. Alapnév minden olyan személynév-alak, amelyből különböző névalkotási eljárásokkal újabb személynévformák alakulnak, származéknévnek minősülnek viszont azok a személynévek, amelyek valamely más személynévből másodlagosan keletkeztek. A személynévképzők és a képzett személynévek vizsgálatát azonban megnehezíti az, hogy számos névformáns a magyar és a szláv nyelvekben is előfordul, ezeknek a keletkezéstörténeti értékelése is bizonytalan. Ómagyar kori őseink tudatában a készen kapott idegen nevek és a magyar alkotások összekeveredhettek. Bizonyos képzők (*-ka, -ke, kó, -kő, -csa, -cse*) elterjedéséhez az is hozzájárulhatott, hogy az adott morféma a szláv nyelvekben is produktív személynévképző volt. Az alapnév és származéknév problematikájából a forma az, amely biztosabban tisztázható, a morfológia és struktúra mögötti funkcionális jelleg kevésbé megragadható. Azok a képzőelemek, amelyek a referáló funkciójú származékeveket létrehozták, az affektív funkciót is hordozhatták.

4. Az első kötetet lezáró összegezés megállapítja, hogy a korai ómagyar kor személynév-rendszere sajátosságjelölő és referáló nevekből álló szisztémaként fogható fel, majd a nexusnevek révén hárombázisúvá válik. A nexusnevek megjelenése az egyes névfajtáknak a szerkezetben való használatával is együtt járt. A szakirodalomban használt *egyelemű, kételemű névrendszer* terminusokat is elméleti alapon bírálja a szerző. A névrendszer fejlődésének bármely időszakában egy személyhez több névforma is kapcsolódhatott, ezzel az egynevűség mint rendszermeghatározó jegy nem fér össze. A névformákat úgy írhatjuk a le a legeredményesebben, ha a szerkezetüket a bennük levő alapnévfajta alapján elemezzük. Tehát a szerző szerint a névformák egy-, két- vagy háromrészes voltáról kell beszélni aszerint, hogy bennük hány alapnévfajta jelenik meg. A családnevek megjelenése előtt az egyrészes névszerkezetek domináltak, az öröklődővé válás a két- vagy többrészes névformákat is életre keltette. Gazdag irodalomjegyzék és névmutató zárja az itt ismertetett kötetet, melynek témáját a szerző külön kötetként közzétett munkájában – az eredeti értekezés második felében – folytatja tovább.

B. GERGELY PIROSKA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8096-6416>

Miskolci Egyetem

Bölcsészettudományi Kar

**JAKOB EBNER, Wörterbuch historischer Berufsbezeichnungen
[Történeti foglalkozásnevek szótára]**

Walter de Gruyter, Berlin–Boston, 2015. 1027 lap

Nem elsődlegesen névtani szakmunka, de névtani vonatkozásokban és tartalomban bővelkedő kiadvány a német nyelv történeti foglalkozásneveiről a közelmúltban megjelentetett

kötet. A kiadvány a mintegy 6500 foglalkozásnévi szócikk és (az utalókkal együtt) 15 000 címszó mellett ugyanis 5300 foglalkozásnévi eredetű német családnevet is felvesz anyagába, a megfelelő szócikkekbe rendezve. Mint tudjuk, a foglalkozásnevekből létrejött családnevek e névfajta egyik fő kategóriáját alkotják világszerte, a német nyelv családnév-rendszerében pedig különösen is gyakori típusként vannak jelen. Egy ilyen szótár tehát nem csupán művelődés-, gazdaság- és társadalomtörténeti, illetve családtörténeti, hanem nyelvtörténeti és onomasztikai szempontból is számba veendő lehet.

A kötetet rövid előszó és használati útmutató nyitja (V–VI, 1–7), amelyeket bőséges szakirodalom- és forrásjegyzék, illetve rövidítésjegyzék követ (7–30). A kiadvány nagyját a szótári rész alkotja (31–868), melyet a különböző mutatók – a szótárba felvett családnevek, a szócikkekben ekvivalensként szereplő latin foglalkozásnevek, valamint a szótárbeli szóalakok a tergo mutatói – egészítenek ki (871–1027).

A szótárban történeti (részben már kihalt, részben ma is létező) foglalkozások (részben ugyancsak kihalt) megnevezései (illetve azok történeti és regionális változatai) szerepelnek, a standard változatnak megfelelő címszó alá sorolva, utaló címszók sorával kiegészítve. A szócikkekben a variánsok megadásán túl számos esetben a foglalkozás latin megnevezése, rendhagyóbb esetekben pedig a foglalkozásnév nőnemű változata, illetve többes számú alakja is helyet kapott. A szócikk állandó részét alkotja a jelentés megadása (olykor részletesebb kifejtéssel és magyarázatokkal együtt), valamint az etimológia meghatározása. Ezt követően közli a szócikk – ha vannak ilyenek – az adott foglalkozásnévből keletkezett családneveket. A szócikkekben helyet kapnak még a szinonim foglalkozásnevekre, az adott foglalkozásnévvel való összetételekre és a kapcsolódó szócikkekre való utalások, illetve a fontosabb szakirodalmi hivatkozások. Szó- és névtörténeti szótár volta ellenére a kötet pontos nyelvtörténeti adatokat ugyanakkor nem közöl. A családnevek köréből – jellegéből adódóan – csak a közvetlenül a német nyelv foglalkozásneveiből keletkezetteket veszi fel anyagába (a más módon, például metonimikusan foglalkozásra utalókat nem).

Lássunk néhány konkrét példát a szótár tartalmára, illetve tanulságaira vonatkozóan.

A foglalkozásnevek egy számottevő részéből – a kötet adatai szerint legalábbis – nem lett családnev; pl. a *Bombardier*, *Bombardista* szavakból sem, míg a hasonló jelentéskörbe tartozó *Büchschmied*, *Büchschütze* 'fegyverkovács' foglalkozásnevek családnevekben is folytatódtak.

Egyes idegen nyelvi eredetű családneveknek lehetett olyan alakváltozatuk, amely az adott foglalkozásnév magyar nyelvi megfelelőjével is egybeesik; pl. a *Meister* 'mester' *Mester* variánsának esetében (foglalkozásnévként és családnévként is felvéve a kötetbe). Ez adott esetben a névetimológiai kutatásokban lehet figyelembe veendő.

A kötet anyaga segíthet néhány ritkább, akár Magyarországon is előforduló családnev eredetének megértésében; pl. *Noster* (vö. ÚCsnT. *Noszter*: 8 fő) ↗ *Paternosterer* ('rózsafüzér készítője', ill. 'borostyánkő megmunkálója').

A foglalkozásnév mai formájától különbözhetnek a családnevekben (tipikusan) előforduló alakjai; l. pl. a *Maler* 'festő' címszó alatti családnevek (névvariánsok) teljes sorát: *Mahler*, *Mähler*, *Mehler*, *Meler*, *Mohler*, *Möhler*.

Egy-egy foglalkozásnév számos különböző konkrét foglalkozást jelölhetett; pl. *Brenner* (4 jelentés), *Feuermann* (5 jelentés), *Meier* (7 jelentés) stb. Ez a megfelelő családnev-előzmények motivációs hátterének meghatározásában, gazdaság- és társadalomtörténeti tanulságainak számbavételében lehet fontos szempont számunkra. Az elkülönülő foglalkozások

megnevezésére összetett foglalkozásnevek is születtek; l. pl. a *Maler* 'festő' címszó alatt megtalálható több tucatnyi összetett foglalkozásnévben, *Atzmaler*-től a *Zimmermaler*-ig, de még inkább a *Meister* 'mester', *Schmied* 'kovács' stb. címszók alatt (az utóbbiaknál a foglalkozásról, ill. a foglalkozásnév jelentéséről szóló rész is hosszabb kifejtéssel). Persze az összetett foglalkozásneveknek már messze nem mindegyike adatolt családnévként is. (A szócikkekben belül azon összetett foglalkozásnevek szerepelnek, melyeknek utótagja a címszóként szereplő foglalkozásnév; azok viszont, melyeknek ez előtagja, csak az adott címszót követő betűrendi helyükön kaptak helyet a szótárban.)

A szócikkekben megadott szinonimák sora tovább árnyalja a foglalkozásnevek egykori jelentésére és rendszerére vonatkozó ismereteinket; l. pl. a *Meier* (*Hofmeier*) és a *Hofmeister* részleges szinonímiáját, de egyúttal eltéréseiket is a vonatkozó szócikkekben.

A régi foglalkozások megnevezései, ezek családnévi következményei, s mindezek történeti tanulságai folyamatosan foglalkoztatják a különböző tudományterületek, illetve a múlt kutatóit. Érdeklődésükre tarthat számot ez a kötet, mely egyúttal egy sajátos, a névkutatók számára is tanulságos szótári típus képviselőjeként is érdemes lehet a figyelmünkre.

FARKAS TAMÁS

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7732-2302>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

BÁBA BARBARA, Földrajzi köznevek térben és időben

A Magyar Névtárhivatal Kiadványai 39. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2016.

187 lap

1. BÁBA BARBARA annak a debreceni névkutató műhelyben kialakult fiatal nyelvész-nemzedéknek a tagja, amelynek képviselői az elmúlt években rendkívül tudatosan, szisztematikus építkezéssel tárják föl a magyar helynevek máig fennmaradt kérdéseit, rendszerszerű összefüggéseit, egyedi és általános-elméleti jellemzőit. A szerző eddigi munkásságának, tanulmányainak és disszertációjának mintegy summázatát találjuk az itt ismertetett kötetben: a helynevek létrejöttében kiemelt szerepet játszó földrajzi köznevek komplex elemzését. Munkájának fontos előzménye a 2014-ben megjelent Magyar földrajzi köznevek tára (NEMES MAGDOLNA szerzőtársaként; Debrecen, 2014), amely minden bizonnyal kellő rálátást biztosított számára e szócsoporthoz, és biztos alapul szolgált a földrajzi köznevek sajátosságainak leírásához. Meg kell még említenünk, hogy a szerző nem csupán íróasztala fölé görnyedve mélyült el a helynevek világában, hanem az élőnyelvi gyűjtésekből, névtárak szerkesztéséből is kivette a részét (Hajdúdorog helynévtárának összeállításával, illetve a Hajdúbosszörményi és a Hajdúhadházi járás helynévgyűjteményének szerkesztésével; vö. Hajdú-Bihar megye helynevei 1. A Hajdúbosszörményi és Hajdúhadházi járás helynevei; Debrecen, 2015), így az élő névhasználat egyedi mozzanatai is formálhatták gondolatait a földrajzi köznevek térbeli és időbeli leírásában.

2. A Földrajzi nevek térben és időben című kötet öt nagyobb fejezetre tagolódik. Az első fejezet a leginkább elméleti jellegű: a vizsgált szócsoporthoz definiálási lehetőségeit járja körül. Alapos és kellő arányú áttekintést kap az olvasó a földrajzi köznevek kutatásának korábbi irodalmáról, a kutatástörténet csomópontjairól: a helynévgyűjtések, helynévközlések kapcsán megjelent elméleti munkákról, a vízrajzi és domborzati földrajzi köznevek kiemelt jelentőségéről, a földrajzi köznevek csoportosítási lehetőségeiről, a névföldrajzi szempont érvényesítéséről, az idevonható nemzetközi szakirodalomról és a földrajzi köznévi meghatározásának különféle szempontú kísérleteiről. A szerző a prototípus-elmélet hívja segítségül a földrajziköznév-állomány szélsőséges eseteinek megítéléséhez, helynevekbeli szerepüket pedig a névformáns-fogalom mentén mutatja be. Alaposan körüljárja a lexikális helynévformánsok névbeli funkcióit, hiszen ezt a szerepet elsősorban földrajzi köznevek töltik be. Tanulságos példával szolgál az ún. másodlagos helynévformánsok fogalmának értelmezéséhez: az elsődlegesen fanevi, majd topoformánsi funkciójukban 'erdő' jelentésű faneveket (*cser, haraszt, bükk* stb.) részletes vizsgálatnak veti alá. Ezután a földrajzi köznevek nem névformánsi funkcióban álló példáit ismerhetjük meg: a kétrészes nevek előtagjaként és a metonimikus névadással keletkezett egyrésztes helynevekben szereplő földrajzi közneveket, illetve a településnevek alkotóelemeiként, de nem névformánsi funkciót hordozó földrajzi közneveket.

A kötet második nagyobb egysége a földrajzi köznevek gyakorisági viszonyait járja körül: külön foglalkozik egyes jelentésmezők (vízrajzi köznevek, domborzati köznevek stb.), illetve egyes földrajzi köznevek (pl. *bérc, halom, ség*) előfordulási arányaival. Önálló részfejezetet szentel a szerző a településnevek létrehozásában fontos szerepet játszó földrajzi köznevek (*falu, telek*) sajátos gyakorisági viszonyainak. Már ebben is utal rá BABA BARBARA, hogy az előfordulások számának kronológiai értékelése valójában nem függetleníthető a területiség szempontjától, ezért is szenteli ennek a részterületnek a könyv harmadik fejezetét.

Ebben elsőként felidézi és a téma szempontjából aktualizálja a dialektológia egyik fontos elméleti fogalmát és terminusát, a lexikális tagoltság kérdéskörét. Vizsgálatához ebben a részben nem ómagyar kori helynévanyagot, hanem A romániai magyar nyelvjárások atlaszának térképlapjain szereplő földrajzi köznévi variánsokat használ alapanyagként. Ezek alapján fontos megállapításokat tesz a szókészlet tagoltsága és etimológiai rétegzettségé közötti összefüggésekről: „a nyelvjárási szókészlet tagoltságának létrejöttére, az ebben szerepet játszó tényezőkre inverz módon ugyancsak következtethetünk: a regionális jelleg kialakításában bizonyos jövevényelemek (kései szláv és román jövevényszavak), illetve a belső szóalkotás eredményei vesznek részt döntően” (79). A földrajzi köznevek fogalmi tagoltságát vizsgáló részfejezetben az általános dialektológiai tanulságokkal összecsengő véleményt fogalmaz meg a szerző: az alapvető fogalmak inkább lexikálisan tagolhatatlanok, a speciálisabb jelentésűek egyre tagoltabbak. Ez utóbbi vizsgálatát dunántúli helynévadatok, a 'fiatal erdő' jelentésű földrajzi köznevek (*rezula, remíz, vágás, eresztvény, zselic*) elemzésén keresztül végzi. A következő, a földrajzi köznevek szemantikai viszonyaival foglalkozó alfejezet elsőként a korai magyar földrajzi köznevek jelentésmeghatározási problémáit írja le. Kifejti, hogy a mai nyelvjárási jelentésmegadások, illetve történeti adatok esetén a latin fajtajelölő elemek jelentései használhatók fogódzóként. Ennek ellenére a földrajzi köznevek szemantikai leírása több szempontból problematikus lehet, főként a területileg elkülönülő jelentések, illetve poliszém vagy szinonim viszonyok miatt.

A kötet negyedik nagyobb fejezete a középkori oklevélírói gyakorlat legkülönbözőbb eseteit tárja elénk annak érdekében, hogy közelebb jussunk a latin szövegekben megjelenő földrajzi köznevek valódi státuszának eldöntéséhez. Számos példája óvatosságra intheti a legrégebbi névanyag és földrajzi köznévi anyag feldolgozóit: véleménye szerint sok esetben a földrajzi köznevek szerepeltetése inkább az oklevélíró ad hoc döntésének, nem pedig valós névhasználat tükröződésének minősíthető.

A kötet egy tanulságos esettanulmánnyal zárul: a szerző a halászhelyeket jelentő földrajzi köznevek körében végez mélyfűrást, és a *vejsze*, *tanya*, *szégye* ~ *cége* szótörténetének, elterjedtségének és főként jelentésváltozásainak bemutatásával példázza azt, hogy hogyan válik egy elsődlegesen nem 'hely' jelentésű szócsoporthoz földrajzi köznévvé. Elemzésében, különösen a jelentések meghatározásában sikerrel használja föl a korábbi néprajzi eredményeket; örömteli, hogy a speciális halfogó eszközök letűnt világát (a néprajzi irodalomból kölcsönzött) képek segítségével képzelheti el, értheti meg az olvasó. A szavak kiválasztása azért is találó, mert földrajzi elterjedésük erőteljesen elkülönül, és roppant plastikusan tárja elénk a közölt térképeken. A kötetet gazdag irodalomjegyzék, név- és szóalakmutató, valamint angol nyelvű összefoglaló zárja.

3. BÁBA BARBARA munkája jól kiérlelt, tanulságos és hasznos helynévtani, helynévelméleti írás. Hatása remélhetőleg érezhető lesz a jövőben publikált névelmező dolgozatok, illetve a helynévgyűjtéssel, közléssel foglalkozó kötetek szövegeiben, földrajzi köznevekkel kapcsolatos állásfoglalásaiban is.

BÁRTH M. JÁNOS

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3389-7558>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

RÁCZ ANITA, Etnonimák a régi magyar településnevekben

A Magyar Névarchívum Kiadványai 37. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2016.

196 lap

1. Az ómagyar kori településnevek tematikus feldolgozása fontos adatokkal szolgálhat mind a nyelv-, mind a történettudomány számára. E neveken belül is kiemelkedő csoportot alkotnak a népnévből keletkezett településnevek, ezekből ugyanis a honfoglalás utáni, Kárpát-medencei történelmi kapcsolatokra tudunk következtetni. RÁCZ ANITA alább ismertetendő könyvében együttesen alkalmazza az említett két tudomány módszereit és eredményeit: a népnévből keletkezett ómagyar kori településnevek nyelvi felépítését mutatja be 915 település 1321 névalakjának 7600 névadatán keresztül. A munkája során olyan népnévvel foglalkozik, amelyek a vizsgált korszakban a magyar nyelvemlékekből kinyerhető adatok szerint is népek megnevezései voltak, kizárva például a *vendég*, *bercel* és *varsány* neveket, valamint azokat is, amelyek nem szerepelnek helynevekben.

2. RÁCZ ANITA munkája négy nagyobb részből áll. Egy rövid elméleti bevezető után a szerző először kritikus szemmel áttekinti a népnevek értelmezésével kapcsolatos álláspontokat (15–30). Ezután röviden összefoglalja az adott népnek a magyarokkal való kapcsolatáról szóló ismereteket; a 37 név etimológiáját; az adott etnonima ómagyar kori településnevek létrehozásában betöltött szerepét; valamint a kérdéses népnév korabeli egyén-, illetve családnévalkotó szerepét vagy annak hiányát. Végül az etnonima jelentősebb korai szótárakban és ma használatos értelmező szótárakban való megjelenéseit is bemutatja a szerző, a fellelhető adatokból kiolvasható jelentésváltozásra vagy az előfordulás hiányára is megpróbálva magyarázatot adni (31–101). Mindezekhez fontos hozzátenni, hogy a vizsgálódás célja elsődlegesen nem történettudományi, hanem névtörténeti, így a hangsúlyosabb névrendszertani szempontok és a szorosabban vett névtörténeti részekben elért számos új eredmény mellett az egyes népnevek etimológiájának bemutatása e keretek között értelemszerűen korlátozottabb szakirodalmi áttekintést nyújthat, és kevesebb teret hagy az egyéni innováció számára.

3. A nép fogalmát nehezen tudjuk meghatározni. Még nehezebb, ha történeti szempontból közelítjük meg a problémát, hiszen egy népet már azonosítani is nehéz a kútfők alapján. Egy népnek ugyanis egyszerre van önelnevezése és külső neve, amellyel más csoportok nevezik meg, ráadásul e nevek a történelem folyamán változhatnak is. A nyelvészek közül RÓNA-TAS ANDRÁS foglalkozott leginkább a kérdéssel, ezért RÁCZ ANITA alapvetően az ő elképzelését látja el kritikai megjegyzésekkel, de figyelembe veszi más kutatók (pl. BÁLINT CSANÁD, SZABADOS GYÖRGY) véleményét is. RÓNA-TAS kettéválasztja a népeket meghatározó tényezőket: alkotó elemek és alakító elemek. Az előbbihez tartozik a közös szemiotikai rendszer (nyelv, viselet, kultúra és temetkezési szokások), a „mi”-tudat, a saját tartós önelnevezés. A második kategóriához tartozó elemek már nem elengedhetetlenek: közös eredettudat, területiség, politikai szervezet és vallás.

A nyelv RÁCZ szerint az etnikum kialakulásának feltétele lehet, de fennállásának már nem okvetlenül. Sőt egy azonos nyelvet beszélő csoport több etnikumhoz is tartozhat, és különböző nyelvet beszélő közösségek is összetartozhatnak. Arra is felhívja a figyelmet, hogy bizonyos mértékű kétnyelvűség a történelmi kor, tér és a körülmények ismeretében egyáltalán nem egyedi jelenség.

A népnév a középkorban is politikai alakulatot jelölő gyűjtőfogalom: a forrásokban gyakran nem világos, hogy e jelentésen kívül mikor használják területi vagy etnikai értelemben. A neveket gyakran át is örökölték más csoportokra. A belső népnév létrejötté fontos mutatója a „mi”-tudat kialakulásának, enélkül nem ad magának nevet a közösség. Az önelnevezések általában tartósak, de van példa arra is, hogy egy etnikum nevet vált. Mindenestre a népnév feltételezett kialakulása mögött olyan szemléletet kell keresni, amely alkalmas arra, hogy a közösség elkülönítse vele magát a szomszédos etnikumoktól.

Igazán érdekes, hogy RÓNA-TAS ANDRÁSNál is csak alakító tényezőként jelentkezik, RÁCZ pedig már nem is említi a vallás népalkotó/alakító szerepét. A vallás szerepe a történelmi korokban jelentősebb volt a közösség életében. Nemcsak az egyén életét rendszerezte (pl. beavatási rítusok, házassággal egyenértékű szertartások, temetés), hanem a közösség életét is befolyásolta azáltal, hogy a praktikus tevékenységek összefonódtak a vallási képzetekkel. A szinkretizmus olyannyira fontos, hogy a vallás ezen a fokon elválaszthatatlan a gondolkodás, jog, szokások, művészet jelenségeitől: alapjaiban befolyásol minden hétköznapi tevékenységet (l. pl. GLATZ 1988: 6–7, VOIGT 2004: 37, 56). A közös

származástudat lényegében a szűkebb kötelék felnagyítása: egyetlen közös őstől eredezteteti magát az adott csoport (nemzetség, törzs, nép), de egy bizonyos kereten túllépve ez már fiktívvé válik, azaz egy nagyobb presztízssú csoport hagyományát veszik át az újonnan érkező, beolvadó csoportok. Így lényegében a közös származás képzete is a vallás főkategóriája alá sorolható – véleményem szerint ez a szempont a legfontosabb.

4. A harmadik szakaszban RÁCZ ANITA olyan alapvető névrendszertani kérdéseket vizsgált az etnonimákat tartalmazó névcsoportban, mint a névfunkció és a nyelvi megvalósulás. A munkából arra is választ kapunk, hogy a népnevek milyen szerkezetű helynevekben vannak jelen, és e nevek milyen változásokon mentek keresztül. A népnévi eredetű településnevek szerkezetének öt főbb fajtája van: 1. A népnév alapalakban szerepel település neveként. 2. A népnév képzős alakban szerepel település neveként. 3. A népnév települést jelentő földrajzi köznévvvel szerepel település neveként. 4. A népnév jelzőként szerepel település neveként: 4.1. nincs névpárja; 4.2. népnévi jelzős párja van; 4.3. más, nem népnévi jelzős párja van. 5. A népnév nem települést jelentő földrajzi köznévvvel áll település neveként (103–176).

Az egyes névszerkezeti típusok arányai az első négy kategóriában 20% körül vannak, az 5. csoport viszont a többihez képest kicsi, nagyjából a tizedüket teszi ki. Az 1. típusban 13, a 2. típusban 7, a 3. típusban 9 népnév jelenik meg számottevő esetben. A 4. típusban már csak 5 etnonima szerepel nagyobb számban, az 5. típusban pedig hasonló megterheltséget mutató népnevet nem is találni. Igen jelentős számban adathozhatóak a *tót, német, magyar, oláh, orosz, besenyő, szász, cseh, olasz, székely, horvát* és a *marót* etnonimákat tartalmazó településnevek; a leggyakoribb három népnév az összes településnév 38%-ában szerepel.

A kronológiai elemzést nehezíti, hogy egyes névadatok első írásbeli előfordulása csak ritkán esik egybe a keletkezéssel. A nevek megjelenésébe a történeti körülmények és az oklevelek kiállításai hagyományai is közbeszólhattak. Az évszázadok során kialakult az ország településszerkezete, így az új elemek megjelenése is csökken. Etnonimák alkalmazásával a magyarság tehát már a kezdetektől fogva hozott létre településneveket. Az ómagyar kor első felében kiemelkednek az alapalakban vagy képzővel keletkezett népnévi településnevek, míg a vizsgált korszak második felében inkább jelzői szerepben, összetételekben vagy földrajzi köznévvvel kiegészülve jöttek létre népnévből településnevek.

5. A szerző eredeti célkitűzését maradéktalanul teljesítette: az etnonimákat tartalmazó településnevek csoportját teljesen feldolgozta, így a névtípusok elemzésének és a névrendszertani változásoknak az eredményei nemcsak a településneveket kutatók számára szolgálhatnak értékes adalékokként. A kötetben alkalmanként az alapvető etimológiai forrásokon kívül találunk egyéni tanulmányokat, monográfiákat is, bár a szelekció mögötti okokra nem kapunk választ. Hiányérzet maradhat például az *oláh* népnevet tárgyaló fejezet kapcsán. RÁCZ ANITA az Anonymus által említett erdélyi *blach* és a „rómaiak pásztora”-nak nevezett népet elkülönítette, de a teljesség megkívánná, hogy megemlítsük azt a például MAKKAY JÁNOS (1996: 118–121) által felelevenített, eredetileg RÁSONYI LÁSZLÓtól származó elképzelést, hogy a *blach* nevet nem oláhként kell értelmezni, hanem a törökségi *bulak* nevű népként.

RÁCZ ANITA kötete – a korábban már közreadott adattárával együtt (RÁCZ 2011) – kellő alapot nyújt ahhoz, hogy a jövőbeli kutatások az alapos településnév-vizsgálatot kiegészítve hasonlóan alapos etimológiai elemzésekkel járuljanak a magyar nyelv és történelem megismeréséhez e fontos szókészleti csoport kapcsán. A 37 népnév mögötti teljes szakirodalom feldolgozása ugyanakkor hatalmas munka lenne, s e feladat súlya, úgy vélem, több kutató vállára való teher volna.

Hivatkozott irodalom

- GLATZ FERENC 1988. Etnikum, nemzet, nemzeti kisebbség. Bevezető. In: GLATZ FERENC szerk., *Magyarok a Kárpát-medencében*. Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Budapest. 6–11.
- MAKKAY JÁNOS 1996. *Indul a magyar Attila földjére*. KÖZDOK, Budapest.
- RÁCZ ANITA 2011. *Adatok a népnévvel alakult régi településnevek történetéhez*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 19. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- VOIGT VILMOS 2004. *A vallási élmény története. Bevezetés a vallástudományba*. Timp Kiadó, Budapest.

NÉMETH DÁNIEL

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5877-8366>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

SZŐKE MELINDA, *A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata*

A Magyar Névarchívum Kiadványai 33. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2015.
244 lap + térképmelléklet

Örömteli élményben részesül, aki kezébe fogja SZŐKE MELINDA 2015-ben megjelent munkáját: A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata igazi filológusi munkaként váltja be a címben ígérteket. A kötet ugyanis a garamszentbenedeki apátságról, az alapítólevél műfajáról és annak nyelvtörténeti, tudományos érdekességeiről is szót ejt, alapos és logikus fölépítésű elemzésben.

Korai okleveleink fontos forrásanyagot jelentenek a nyelvtörténetírásban, ugyanakkor számos nehézséget is rejtenek, mert sok hamis vagy kronológiailag bizonytalan besorolású oklevéllel találkozhatunk. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az utóbbiak nyelvi anyaga ne lehetne alkalmas nyelvtörténeti vizsgálatokra, csupán kellő óvatosság és következetes módszertan szükséges a kutatáshoz. SZŐKE MELINDA munkájában arra vállalkozik, hogy az 1075-ben keletkezett, de csak a 13. századból (1217) ránk maradt garamszentbenedeki apátság alapítólevelét is bekapcsolja az oklevelek nyelvtörténeti vizsgálatainak sorába. A mintegy 280 helynévi szórványt tartalmazó oklevél eredeti 11. századi, és körülbelül kétszáz évvel későbből származó hozzátoldott részeket (ún. interpolációkat) tartalmaz, amelyeket az átírás során illesztettek az eredeti latin szövegbe. Az interpoláció ténye miatt

korábban nyelvészeti szempontból hamisnak ítélték az oklevelet (illetve minden interpolált dokumentumot), ám SZŐKE MELINDA egyik célja éppen az, hogy új módszertani alapelveket rögzítve lehetővé tegye a hamisnak vagy bizonytalan hitelességűnek ítélt oklevelek nyelvi forrásként való elemzését. A hiteles oklevelek feldolgozásától eltérő módszertanra van tehát szükség, amely igényli a különböző társtudományok beemelését is a tudományos diskurzusba. Ez az interdiszciplinaritás a kötet egészére jellemző: az oklevél vizsgálata ugyanis latin nyelvi, nyelvtörténeti, ezen belül hangtörténeti, helyesírás-történeti, valamint névtani, földrajzi és térképészeti, történettudományi és diplomatikai ismereteket is megkíván.

A kötetet öt nagyobb egység alkotja, az egyre szorosabb, nyelvtörténeti-névtani szempontú elemzés felé haladva. Az első fejezet a magyarországi oklevélírói gyakorlat legfontosabb jellemzőit mutatja be, különös tekintettel az interpolált oklevelekre. A komoly történeti és diplomatikai tájékozottságról árulkodó rész kiemeli az interpolált oklevelek nyelvészeti vizsgálatának fontosságát, a már említett, speciálisan erre a nyelvemlékcsoportra alkalmazott módszertan segítségül hívásával. A hamisított oklevelek adatai kelthetik a hitelesség látszatát is, ha a helynevek eredeti alakját tüntetik föl az átírásban, de nyomot hagyhatnak a hamisító korának nyelvről is, éppen ezért lényeges a kronológiai rétegeket minél pontosabban megkülönböztetni, és azokat a nyelvtörténeti elemzés során is külön-külön kezelni.

A második fejezet a garamszentbenedeki apátság alapítólevelét mint oklevelet vizsgálja, ehhez számba veszi az oklevelek típusát, az apátság keletkezésének és interpolálásának dátumait, emellett filológiai megítélésének kutatástörténetét is bemutatja. Keletkezési körülményeinek (ki, miért, mely területek adományozásával alapította az apátságot) tárgyalása után a harmadik rész az alapítólevél nyelvtörténeti forrásértékével foglalkozik. A szerző GYÖRFFY GYÖRGY kritikai kiadása mellett más kiadásokat is vizsgál, ezáltal lehetővé teszi az összehasonlítást a kiadások között; továbbá a kritikai kiadások jelzik, hogy az oklevél mely részei interpolációk, és melyek nem azok. Mindezt persze érdemes óvatosan kezelni, mint arra SZŐKE MELINDA is rámutat, hiszen az interpoláció nem mindig bizonyítható (l. a *-falu* utótagú helynevek esetét; 41–43). A fejezet egyúttal ismét hivatkozik arra, hogy az oklevél interpolált részeit ki kell jelölni, és külön kell vizsgálni az eredetitől, azonban ezt megnehezíti, hogy az interpolációk is több típusba sorolhatók (hosszabb szövegrészek, rövidebb közbeékelések, utólagos közbeszúrások pontosítás céljából; vö. 37). A harmadik nagyobb egység tartalmazza a teljes latin szöveget és magyar fordítását, amely a szerző saját fordítása. Mindezek után az interpolált oklevelek nyelvészeti vizsgálatához elengedhetetlen új módszertan jegyében az oklevél eredeti szövegrészeinek és az interpolált részek forrásértékének a vizsgálata következik, külön egységekben tárgyalva. Az utóbbi részlet kitér az interpoláció már említett nehézségeire is, vagyis arra, hogy az utólagos betoldások többfélék lehetnek, érdemes tehát azokat a beillesztett szövegtípusok alapján, nyelvtörténeti szempontból releváns (pl. az alapítólevél hiteles részeiben is szereplő interpolált helynevek, a szórványok névtestében bekevert interpolációk), illetve irreleváns forrásokként vizsgálni.

A negyedik egység az apátság alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálatát tűzi ki céljául; először a határleírásokkal foglalkozik névtani hangsúllyal, majd *Sági* birtok határleírását vizsgálja részletesebben. A leírás azért is különleges, mert a 11. századi alapítólevelén kívül egy másik, 1338-ban keletkezett oklevélben is szerepel, ráadásul a lejegyző az eredeti dokumentumot használta föl az átíráshoz. Ez a tény segít az eredeti és az interpolált

részek elkülönítésében is. Áruklodó például a latin szavak használatának változása az egyes századokban: míg az 1338-as oklevél a területek megnevezésére a *terra* szót használja, az 1217-ből ismert interpolált oklevél ugyanerre a *villa* szót alkalmazza (97). A negyedik egységben igen alapos elemzést olvashatunk két szórványról: a *Huger* és *Susolgi* sokat vitatott helynevek, melyek eredetének tisztázásához a szerző – ha nem oldja is meg a *Susolgi* rejtélyét – számos érdekes észrevétellel járul hozzá.

Az oklevél latin és latinizáló szórványai nem kevésbé fontos nyelvtörténeti forrásanyagok, mint a magyar szórványok. Külön öröm volt olvasni azt is, hogy a szerző tisztázza, mit ért latinizáló alakon, hiszen a kategória több típust is összefoglal (pl. a hangalak vagy a morfológiai szerkezet módosításával alkotott formákat, amelyek számos oklevélben és levelezésben szerepelnek; de latinizáló alaknak tekinthetjük a nevek részfordítását, a magyar nevek latinra fordított alakjait is; 125).

Az utolsó, ötödik egységben az alapítólevél helyneveinek történeti-etimológiai szótárát találjuk, amely földolgozza az oklevél összes helynévi adatát (beleértve a latin nyelvűeket is), s azok egyéb forrásait, ezzel is megteremtve a lehetőséget a további összehasonlító elemzésekre. A szócikkek felépítése világos, a szótár egésze összefoglalja az egész kötetet, és pontos információkkal szolgál az ómagyar korból származó oklevél helyneveinek etimológiájáról, alakjáról és jelentéstörténetéről. Az irodalomjegyzéket angol nyelvű összegzés követi, a kötetet pedig egy térképmelléklet zárja, amelyen a biztosan lokalizálható (álló betűkkel) és a bizonytalan helynévi adatok (dőlt betűvel szedve) is megtalálhatók.

A kötet jól fölépített, érthető szerkesztésével, olvasmányos stílusával, alaposan átgondolt módszertanával meggyőzően érvel az interpolált oklevelekben rejlő további vizsgálati lehetőségek mellett. Mindezekon kívül pedig meghozza a kedvet a nyelvtörténetben való elmerüléshez a kutatásban egyelőre még tapasztalatlanabb generációnak is.

KOROMPAY ESZTER

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3845-9725>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Pesty Frigyes helynévgyűjteménye 1864–1865. Székelyföld és térsége I–IV.

Közzéteszi: CSÁKI ÁRPÁD – PÁL-ANTAL SÁNDOR. Országos Széchényi Könyvtár – Székely Nemzeti Múzeum, Budapest–Sepsiszentgyörgy, 2012–2015.

„A cél hazánk összes helyneveinek magyarázása, értelmének kinyomozása. Azon élvezeten kívül, hogy lakóhelyünkön annyiszor hallott, magán és polgári életünkkel összeshűtött helyneveink értelmét fölfoghatjuk, igen nagy nyereséggel kínálkozik a nevekben fekvő rejtély megnyitása történeti és nyelvészeti tekintetben, és e szerint főfontosságú tudományos érdekek előmozdithatók ez uton...” „Ha a község ezen utmutatás fonalán minden kérdésre a lehető legökéletesebb válaszokkal elkészült, és még a legutolsó talpalat földnek stb., is mely saját elnevezéssel bír, névjegyzékét összeírta, az illető feljegyzések

[...] küldessenek be a község által [...] Pesty Frigyes magyar akadémiai tagnak további használatára és feldolgozásra.” Másfél évszázad távlatából is bámulatos PESTY FRIGYES kérdőívének (1: 234) egyszerű, célratörő, precíz megfogalmazása, amellyel (nem kis vakmerőséggel) az ország valamennyi településének előjáróit szólította meg, és – a hatósági háttértámogatás megnyerésével mintegy közfeladatként – az egyes falvak, városok helynévkincsének összegyűjtésére és beküldésére kérte fel őket. Jelentőségét, amely – mint az idézett veretes sorokban is olvassuk – elsősorban történeti és nyelvi természetű, sokan, sok helyen méltatták már. Ezen a helyen inkább arra utalnánk, hogy a sokak által legfőbb kritikaként emlegetett „egyenetlensége”, töredékessége csak azokban az esetekben tűnik fontosnak, ha szerencsétlenségünkre épp olyan település adatai között kívánunk búvárkodni, amelynek egykori jegyzője, vezetője nem vette komolyan ezt a feladatát, és vagy roppant összezsapott, rövid adatlapot küldött vissza, vagy a többszöri felszólításra is fűtyülve negligálta ezt a kötelezettségét.

Épp ilyen, csalódott élményekről számolt be HAJDÚ MIHÁLY, aki a Névtani Értesítő hasábjain 2006-ban (28: 205–215) megyék szerint áttekintette az 1864-es helynévgyűjtés megjelentetésének helyzetét, a különféle kiadványok használhatóságát, és felvázolta a jövőbeli kiadási feladatokat. Felidézte, hogy Orosháza történetének kutatásához szinte értéktelen adatokat talált csak a PESTY-féle gyűjteményben, és kutatói pályájának csak későbbi szakaszában értette meg, milyen nagy jelentőségű a PESTY-adatok kiadása és feldolgozása. HAJDÚ szerint SZABÓ T. ATTILA helynévgyűjtő és -közzetevő gyakorlatának köszönhető, hogy a magyar földrajzinév-gyűjtések nagy korszakában az ún. megyei kötetek nagy része a PESTY-anyagot is beépítette adattárába, így megteremtve a lehetőséget a történeti és jelenkori helynevek változásának vizsgálatára. (Természetesen így tett HAJDÚ MIHÁLY is, a Csepel-sziget helyneveinek kötetében is.) 2006-os cikkének megírásával a folyóirat alapító szerkesztője többek között arra is rá kívánt mutatni, hogy a mai helynévkutatók számára az egyik legégetőbb feladat a határon túli, magyarlakta területek PESTY FRIGYES által gyűjtött helyneveinek kiadása. Bár ennek szervezőmunkáját is megkezdte, pályázati támogatás híján, egyéb feladatainak szorításában ez a vállalkozása nem járt sikerrel.

Ezen előzmények fényében is örömteli, hogy 2012–2015 között végre nyomtatásban is napvilágot látott a PESTY-gyűjtemény határon túli, még kiadatlan szeletének egy roppant fontos része: a Székelyföld és a környező térség területeinek helynévtára, négy kötetben, igényes kivitelben és magas tudományos-szakmai színvonalon. A kötetek előszavában olvasható kiadástörténet szerint a munka egyik szorgalmazója, elindítója az időközben elhunyt COROI ARTUR történész volt. A közzétételt CSÁKI ÁRPÁD, munkatársként DEMETER LAJOS és szakmai irányítóként PÁL-ANTAL SÁNDOR végezte. Intézményi háttérként a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum, illetve az eredeti példányokat is őrző Országos Széchényi Könyvtár áll a kiadvány mögött.

A közzetevők a mai megyebeosztást választották a kiadvány keretéül, így az első kötetbe Kovászna megye (vele Brassó megye magyar nyelvű jelentései), a második kötetbe Hargita megye (illetve a mai moldvai megyékbe eső csíkszéki települések adatai), a harmadik kötetbe Maros megye (a Marosszékhez tartozó és a többi magyar nyelvű jelentés), a negyedik (kiegészítő) kötetbe pedig Aranyosszék adatai, valamint Fehér, Szeben, Torda vármegyei, a Királyföldre vonatkozó, illetve az első három kötetből kimaradt pótlólagos adatok kerültek. A kötetbeosztás ilyen formája indokolt, hiszen az erdélyi közigazgatási egységek határainak számos változása, PESTY FRIGYES gyűjtésének idején ideiglenesen

fennálló aktuális formája nem támogatná jobban a kötetekben való eligazodást, egyes települések megtalálását. A falvak beazonosítását, a megyehatárok változásainak áttekintését a kötetek végén közölt helységnévmutatók és részletes térképmelléletek segítik.

A kiadványok előszavaiból részletesen tájékozódhatunk a kiadás történetéről, az adott területről korábban megjelent részleges helynévközlésekről, a PESTY-féle adatfelvétel pontos menetéről az egyes megyékben, járásokban. A szerkesztők összefoglaló írásaikban igyekeznek átfogó képet is adni a feldolgozott kérdőívekről: a szövegezők (jegyzők, lelkészek, birtokosok) kilétéről, a válaszadási hajlandóságról, a válaszok főbb tendenciáiról (névismeret, történeti tudatosság, folklorizáló hajlam stb.). Szintén az előszókban találjuk meg az átírás elismerésre méltóan hatalmas munkájának közlési alapelveit, amelynek lényege és akceptálható elve, hogy a számtalan egykori lejegyző egyéni írássajátosságait a szerkesztők a mai helyesíráshoz igazították és egységesítették az átírt szövegekben, de betűhív változatban hagyták meg a helymegjelölések, helynevek, személynévek eredeti alakját. Véleményünk szerint is ezzel a megoldással felel meg leginkább a kiadvány a többféle felhasználó, olvasó elvárásainak, és a teljes betűhívség a korszak sajátosságai, illetve a sokféle írásgyakorlat miatt végletesen megnehezítené a kötetek használatát.

A helynévi és személynévi adatok megtalálását részletes mutató segíti minden kötet végén. A klasszikus keresési lehetőségek mellett meg kell említenünk, hogy időközben a teljes gyűjtemény felkerült a Magyar Elektronikus Könyvtárba (<http://mek.oszk.hu/>), ahonnan letöltve digitálisan is böngészhetünk a könyvek pdf-verzióiban. Az online közzététel kapcsán arra is utalnunk kell, hogy mivel SZABÓ T. ATTILA erdélyi történeti helynévgyűjtése is elérhető 2017 óta adatbázis formájában az interneten (<http://eha.elte.hu/>), az itt bemutatott PESTY FRIGYES-féle helynévgyűjteménnyel együtt immár hatalmas adatanyagban kutakodhatnak az erdélyi helynévkincs iránt érdeklődők. Reményeink szerint nemcsak a névtörténeti összefüggések kutatásához, hanem egy jövőbeli átfogó élőnyelvi gyűjtéshez, a határon túli területeket is lefedő komplex névadatbázishoz is jó alapot szolgáltatnak ezek a monumentális történeti gyűjtemények. Bízunk benne, hogy az efféle alapkutatások nyelv- és nemzetstratégiai jelentőségét (különösen kisebbségi nyelvi környezetben) előbb vagy utóbb a politika és a tudománypolitika döntéshozói is felismerik, és az új nemzeti helynévtár ügyét PESTY kortársaihoz hasonlóan hathatósan támogatják.

Adattári munkák esetében éppen a lényegi tartalom ismertetése a recenzens legnehezebb feladata. Jelen esetben is az olvasóra kell bíznom, hogy elmerüljön a székelyföldi helynevek varázslatos világában, az egykori helyi írástudók hol buzgón alapos, hol unottan szűkszavú sorai között. A kinyerhető információk mennyiségére, érdekfeszítő mivoltára sokaságuk miatt ebben az ismertetésben képtelenség megfelelő példát választani, ezért inkább a leírások színes, egyedi ízére utalok egy meglepően kreatív jegyző, Bonda János soraival, aki versbe szedve (!) közölte több falu helyneveit (2: 93–95, 134, 183–184), és a helynevek köré szőtt mondákat, népetimológias magyarázatokat is: „Aldülői pedig az alább megírtak, / Tudomásom szerint eszembe hogy juttak: / Nyír alya és Tóhely, tovább Szalom martya, / Só útra hágoval, Szilos és a Vaska, / A Likaskő bértze, Mihályfi, és Bagzos, / Itt hideg időbe a fa ugyan fagyos, / Úgy Hosszu rakota, Czika és Mánászó, / Itt sovány fű termik, mindég úgy van a szó, / Rez és Hosszu motsár, Gada és Burjános, / Alább elmaradott az aldülő Csorgos.” A helynévrendszereket leíró névtárak múltból építkező, de folytonosan változó világából így válik a számunkra oly fontos 1864-es metszet élővé (élőnyelvivé) és szinte kézzelfoghatóvá: „Hogy miért nem írtam csakis prosába, / Megvallom, kedvem volt így cadentiába. / Bővebb nem létemért bocsánatot

kérek, / Mivel most jelenbe reája se érek; / Bévégezve esztet fognom kell másokhoz, / S azokat végezve út csináltatásához, / Egy ezer és nyolcszázhatvanegyedikben, / Augusztus holnap kilencedikében / Negyven forint mellett farkaslaki jegyző / Ilyes kicsi körbe tengő és létező.”

BÁRTH M. JÁNOS

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3389-7558>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

**ADELINA EMILIA MIHALI, Toponimie maramureșeană. Valea
superioară a Vișeuului [Máramarosi helynevek. A Visó felső folyása]**
Editura Mega – Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2015. 255 lap

1. ADELINA EMILIA MIHALI monográfiája átfogó és változatos képet nyújt Máramaros északkeleti tájegységének arról a területéről, amelyik a Visó felső folyásának helyneveit foglalja magába. A gazdag helynévállomány értékét emeli a történeti adatok bővítése helyi, terepmunkával szerzett újabb névváltozatokkal.

A könyv szerkezete következetes, logikusan elrendezett. Ennek megfelelően az előszót és a rövidítések jegyzékét követi a tulajdonképpeni bevezetés a dolgozat témájának bővebb méltatásával. A következő egységben a román helynévkutatás történetéről (a gyűjtési és vizsgálati módszerek bemutatásával), majd a földrajzi, történeti háttérrel és az e területen előforduló helynevek eredetéről olvashatunk. A kötet központi részén helyezkedik el a több mint száz oldalas szójegyzék, amelyet a szemantikai, tipológiai és etimológiai réteg szerinti osztályozás követ. A tartalmi részt a nyelvi sajátosságok bemutatása és az elemzés eredményeinek összegzése zárja. Az irodalomjegyzék után egy néhány oldalas angol nyelvű összefoglalás is olvasható.

2. A könyv szerkezeti vázának áttekintését követően térjünk át az egyes szakaszok részletesebb bemutatására. A bevezető részben (9–17) a szerző kiemeli a helynévgyűjtés névtani, társadalmi és szociológiai jelentőségét a helynevek körében, hiszen a földrajzi és történelmi változások igen mély nyomot hagytak és hagynak a névanyagban. Éppen ezért a történészek és nyelvészek feladata ezt a kulturális kincset megmenteni a pusztulástól. E változás intenzitása leginkább a kisebb területet jelölő helynevek alakulásán figyelhető meg, ami elsősorban az urbanizáció folyamatával függ össze, társadalmi változásokat idézve elő a népesség számában és összetételében egyaránt. A városok növekedésével és a migrációval párhuzamosan csökken a falvakban lakók száma, így számos terület megműveletlen marad, ezáltal a helynév is előbb-utóbb kihal.

A történeti áttekintésben (21–31) a szerző a legkorábbi, 19. század végi helynévgyűjtési törekvésektől kezdve méltatja azokat a gyűjtéseket és feldolgozásokat, amelyek a mai Románia területének bemutatását célozták meg. MIHALI munkájának hitelességét szolgálja az a terepmunka, amely erdészek, csobánok és földművesek bevonásával jött létre.

Az így összegyűlt neveket a szerző összevetette a helynévregiszterekkel és a releváns térképekkel, hogy az olvasó még átfogóbb képet kapjon a vizsgált terület névanyagáról.

A történelmi és földrajzi leírás (34–54) bemutatja azokat a geográfiai jellegzetességeket, amelyek az adott területet jellemzik, valamint annak alakítóit, lakóit is. Itt nyílik lehetőség megismerkedni a táj hangulatával, a különböző nemzetiségű (ukrán, magyar, német, zsidó) lakosok foglalkozásaival, amelyek egyúttal a helynevek létrejöttének befolyásolói is. Az etnikai különbségek mellett a táj arculata is meghatározó tényező, hiszen a Visó felső folyásának térsége több felszíni formát foglal magába. A lombhullató erdőkkel borított hegység, dombság botanikai jellege szintén nyomot hagyott a névanyagon.

A megközelítőleg 1200 helynevet tartalmazó jegyzék (55–174) elsőként a helynevet adja meg, ezt követi a terület gazdasági rendeltetésének megnevezése, a lokalizálás, és végül az etimológia.

A legértékesebb rész a helynevek szemantikai, tipológiai és etimológiai szempontú vizsgálata (176–221). Ezeknek a részeknek az elméleti bevezetőjében a szerző ismerteti az elemzés során felhasznált rendszerezési modelleket. Jelentéstani szempontból a köznévi és a tulajdonnévi (személy- vagy más helynévi) eredetű helynevek osztályára tagolja a névanyagot. A tipológiai besorolás felszínre hozza azt a kölcsönös függőségi viszonyt, amely a köznévi, személynévi és helynévi kategóriákat jellemzi. A három típus nyelvi kölcsönhatásának alapja a földrajzi köznevek használata, ami kifejezi a névhasználók és a birtokolt terület közötti kapcsolatot, például a tulajdonosról való elnevezés révén. Az etimológiai szempontú rendszerezés alapvetően a nyelvi rétegek felől közelítve mutatja be a vizsgált neveket, kiemelve azok interetnikus kapcsolatait. Ennek függvényében a román mellett ósláv, magyar, ukrán és német eredetű neveket is találunk.

A nyelvhasználati sajátosságokat bemutató egység (222–227) a vizsgált terület dialektológiai jellegzetességeit, illetve a nyelv- és névhasználók névadási szokásait tárgyalja. A szerző a munténiai, bánáti, moldvai, Körös-vidéki és máramarosi nyelvjárásba való besorolás közül a legutóbbi mellett foglal állást. A terület nyelvének fonetikai, morfológiai és lexikai elemzése konzekvens ábrázolása a máramarosi nyelvjárásnak. A fonetikai rész foglalkozik az első szótagra eső hangsúllyal, illetve a máramarosi nyelvjárásnak megfelelő magán- és mássalhangzórendszer jellegzetességeivel, pl. *vi-* > *zi-*: *Valea Vinului* ('bor pataka') > *valea zinului*. A vizsgált terület névanyaga morfológiai szempontból is érdekességekkel szolgál: mivel a napi nyelvhasználat hatása tetten érhető a névalkotásban is, olyan grammatikai szabályokat áthágó formák jöttek létre, amelyekben a hímnem többes számából egyes számú nőnemű szót hoztak létre. Számos magyar eredetű lexikális elem van jelen a máramarosi román helynevekben, így a *temeteu* (a román *cimitir* helyett) 'temető', *mociră* (a rom. *mocirlă* helyett) 'mocsár'.

A kötet utolsó részében a szerző a Visó felső folyásának területén jellemző máramarosi névadás jellegzetességeit összegzi (228–232). Az általános névélettani jelenségek ebben az esetben is érvényesülnek, mivel a helynevek (ki)alakulása erőteljes összefüggést mutat a terület adottságaival, valamint a kül- vagy belterületet birtokoló, használó névadókkal. Továbbá szoros kapcsolat áll fenn a személynévek és a helynevek között, hiszen a helynevek többsége családnévből, keresztnévből, ragadványnévből és gúnynévből alakult, számos esetben az egyértelmű pejoratív jelentést megőrizve a névöröklés folyamatában (*Gușat* 'golyvás', *Șchiopu* 'sánta'). Az etnikai rétegződést az ósláv, az ukrán, a német és a magyar képviseli, ez utóbbi napjainkban is szilárd réteget alkotva Borsbánya (Baia Borșa) és Felsővisó (Vișeu de Sus) területén.

3. A névélettani jelenségek bemutatása mellett az országos helynévgyűjtés és feldolgozás fontos alappillére a regionális névtani kutatás, amelyet a bemutatott kötet is célul tűzött ki maga elé. A modern kutatások sora a szerzőnek köszönhetően értékes művel gazdagodott, ugyanakkor e munka interdiszciplináris eredményeinek köszönhetően alaposabban megismerhetjük a különböző névadási indítékokat és egyes névtípusok kialakulásának folyamatát a máramarosi térség többnemzetiségű közegében.

KISS MAGDALÉNA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5164-826X>

Lónyay Utcai Református Gimnázium és Kollégium

A 18. Nemzetközi és Lengyel Névtani Konferencia kötetei

1. Mikrotoponímia i makrotoponímia. Problematyka wstępna [Mikrotoponímia és makrotoponímia. Előzetes problémák]. Szerkesztő: ARTUR GAŁKOWSKI – RENATA GLIWA. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, 2014. 345 lap – 2. Mikrotoponimy i makrotoponimy w komunikacji i literaturze [Mikrotoponimák és makrotoponimák a kommunikációban és irodalomban]. Szerkesztő: ARTUR GAŁKOWSKI – RENATA GLIWA. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, 2015. 429 lap – 3. Nazwy terenowe i miejscowe w przestrzeni fizycznej [Földrajzi nevek a fizikai térben]. Szerkesztő: ARTUR GAŁKOWSKI – RENATA GLIWA. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, 2016. 335 lap

1. 2012 októberében rendezték meg Łódźban a 18. Nemzetközi és Lengyel Névtani Konferenciát (18. Międzynarodowej i Ogólnopolskiej Konferencji Onomastycznej; MiOKO XVIII), amelynek fókuszába a mikrotoponímia és makrotoponímia kérdésköre került. A rendezvényen száznál is több lengyel, valamint egyéb szláv és nem szláv nyelvű előadó mutatta be a kérdéshez kapcsolódó kutatásait. Ennek a konferenciának vehető immáron kézbe három tematikus kötetben a teljes anyaga ARTUR GAŁKOWSKI és RENATA GLIWA szerkesztésében.

Az első kötetben elsősorban a földrajzi nevek kategorizálásának általános és elméleti problémáival kapcsolatos előadások írott változata kapott helyet. A második kötet már speciálisabb megközelítésben, a nyelvhasználat különböző színtereinek a szempontjából tárgyalja a különböző helynévtípusok kérdéseit, a zárókötet pedig a helyneveket a tágabb értelemben vett fizikai térben, azaz a természeti táj és az ember alkotta környezet együttesében vizsgálja.

Az efféle konferenciakötetek jellegükből adódóan elsősorban rövidebb tanulmányokat tartalmaznak, aminek a hátrányai mellett (pl. egy-egy téma kifejtésére kevesebb hely jut, a tematikus sokszínűség megnehezítheti az egyes problémák valódi súlyának a megítélését) éppen előnye lehet az, hogy az olvasó általánosabb képet kaphat egy-egy tudományterület aktuális kérdéseiről, kutatási irányairól. Az előadások, illetve az azok alapján készült tanulmányok szinte kivétel nélkül szláv névkutatók, s azon belül is elsősorban szlavista

helynévkutatók tollából származnak. Így a három kötet végső soron a mai szláv helynévkutatás metszetének is tekinthető.

Joggal merül fel azonban a kérdés, hogy egy magyar nyelvész milyen haszonnal forogathat egy efféle kiadványt. Az alábbiakban igyekszem elsősorban e szempontból áttekinteni a köteteket. Így amellet, hogy vázlatos képet nyújtok a három kötet tematikus gazdagságáról, elsősorban az általánosabb, univerzálisnak is tekinthető problémákra fókuszálok. Emellet hangsúlyt fektetek azoknak a munkáknak a számbavételére is, amelyek ugyan olykor speciálisabb ügyeket érintenek, viszont a magyar és a szláv nyelvterületek – és így a szláv és magyar névkincs – érintkezése miatt a magyar névkutatók érdeklődésére is számot tarthatnak.

2. A konferencia célkitűzéseiből adódóan a könyvsorozat is a mikro- és makrotoponimák kérdését állítja a középpontba. A nevek ilyen szempontú megközelítése a tanulmányok döntő többségében kisebb-nagyobb mértékben megjelenik. A szerkesztők az első kötethez írt bevezetőjükben (11–16) kiemelik, hogy a névtudomány egyéb kérdéseire képest a mikro- és makrotoponima kategóriák értelmezése több szempontból is nehézséget jelent. A kategorizálást ugyanis az elnevezett objektum méretén és egyéb tulajdonságain túl további kritériumok is befolyásolják. Ennek a kérdésnek a bővebb kifejtését olvashatjuk a nálunk is jól ismert cseh névtudós, RUDOLF ŠRÁMEK írásában, amelyben a szerző a mikro és makro aspektusok értelmezésével foglalkozik (1: 17–24). A téma szláv és német szakirodalmát áttekintve arra a megállapításra jut, hogy az alapkérdésre – ti. milyen típusú helyek és milyen típusú megnevezések esnek a mikro- vagy a makrotoponimák kategóriájába – a mai napig nem született egyértelmű, minden szempontból kielégítő válasz, noha a *mikrotoponima* és *makrotoponima* terminusok használata általános a szakirodalomban. A két kategória elkülönítésének lehetőségeit ŠRÁMEK egy kisebb földterület megnevezésére használatos *Za mlýnským potokem* 'a malom patakja mögött' kifejezés példáján szemléltetve mutatja be. Összességében ő is úgy látja, hogy elsősorban a névhasználati körülmények azok, amelyek elsődleges fontosságúak a mikro és a makro aspektusok megítélésének a szempontjából. Végső soron tehát nem a hely fizikai tulajdonságai, hanem a névhasználói közösség alapján kell a két kategória különbségét értelmezni. A mikrotoponimák közé sorolható nevek használói körét a szerző egy falu méretű közösségben határozza meg. Párhuzamként a személynevek köréből a beceneveket említi példaként mint mikroantroponimákat. Tanulmányában ŠRÁMEK azt is hangsúlyozza, hogy a helynévrendszerek elemzésének, osztályozásának és tipologizálásának a helyi mikrorendszerek elemzésén kell alapulnia.

3. Ez utóbbi gondolathoz kapcsolódóan a három kötetben számos esettanulmányt olvashatunk, amelyek egy-egy szűkebb lengyel, cseh, bolgár, orosz vagy ukrán földrajzi terület mikrotoponimáinak vizsgálati eredményeit mutatják be. Ezekben az egyes névrendszerekre, névfajtákra, nyelvekre, nyelvjárásokra vonatkozó következtetések mellett rendre megjelenik a történelmi és kulturális környezet hatásának a szerepe is. Végső soron az egyes területek névanyagának bemutatásán túl mindegyik kutatás jár némi általánosítható tanulsággal is, ezek közül a tanulmányok közül mégis ELŻBIETA UMIŃSKA-TYTOŃnak, a łódźi egyetem professzorának munkáját emelném ki, aki a mikronevek állandóságának és eltűnésének a kérdését vizsgálta meg a Łódź környékén fekvő Działoszyn helyneveinek a kapcsán (1: 187–193). A városnak és környékének a kiválasztása a mikronevek

megmaradásának szempontjából jó kutatási terepnek bizonyult, ugyanis a környék a 20. század közepén a gyors iparosodás következtében mind lakosságát, mind környezetét tekintve jelentősen megváltozott. UMIŇSKA-TYTOŇ ennek kapcsán az idős és középkorú lakosok által ismert mikroneveket vetette össze a 16–18. századi források névanyagával, valamint mindezekhez a legfiatalabb generáció névismeretét is hozzámérte. A szerző a vizsgálatok alapján igyekezett összegyűjteni azokat a nyelvi és nyelven kívüli tényezőket, amelyek szerepet játszhattak egy-egy név megmaradásában vagy eltűnésében.

4. Mint azt korábban már említettem, az efféle konferenciakötetek egy-egy íráson túl összességükben abból a szempontból válhatnak érdekessé, hogy egy-egy szakterület – esetünkben a szláv helynévkutatás – műhelyébe is betekintést engednek. Ehhez különösen PAVOL ODALOŠ írása nyújt jó kiindulási alapot (1: 145–154). A besztercebányai egyetem szlovák nyelvi tanszékének vezetője ugyanis írásában a jelenlegi cseh és szlovák helynévkutatás főbb kutatási irányait mutatja be, kifejezetten a feladatokra és a már elért eredményekre koncentrálva. A munka azonban nem csupán az elmúlt évek vizsgálatait ismerteti, hiszen a mai cseh és szlovák névkutatást a 20. század eredményeibe ágyazva mutatja be. Így első helyre nála is a nagy hagyományokkal bíró, s minden további kutatás alapjául szolgáló helynévgyűjtés, illetve az ezeken alapuló névtárak, szótárak elkészítése került, ami ma is fő helyen áll a cseh és a szlovák névtani kutatásokban. Emellett említi a nevek rendszerének a leírását is, amelynek középpontjában elsősorban a nevek keletkezésének és nyelvi szerkezetének a feltárása áll. Kiemeli továbbá a nyelvi változások és a helynevek összefüggéseinek a vizsgálatát, ami többek között a helynevek nyelvtörténeti forrásértékének a szempontjából válik a cseh és szlovák kutatásokban is fontossá. Az írás beszámol arról is, hogy az utóbbi évtizedben a szocioonomasztikai kutatások is hoztak már eredményeket a cseh és szlovák helynevek használatával kapcsolatosan. Ugyanakkor az is látszik, hogy a helynevek modellalapú vizsgálata továbbra is kurrens kutatási iránynak számít. Ennek alapjait a cseh és szlovák névtanban a hetvenes évektől kezdődően még RUDOLF ŠRÁMEK fektette le a nálunk is ismert munkáiban, amelyek hatása a mai napig meghatározza a cseh és szlovák névkutatók szemléletét. Végezetül külön területként említi ODALOŠ a helynevek grammatikájának a vizsgálatát, amelynek a célja a helynevek morfológiai sajátosságainak a feltárása.

A helynévgyűjtés kapcsán ODALOŠ is hivatkozik egy készülő szlovák névtárra, amelynek a koncepcióját, valamint a munka jelenlegi állását IVETA VALENTOVÁ, a Szlovák Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének munkatársa külön írásban mutatja be (1: 154–165). A készülő névtár a szlovák anoikonimákat, azaz a kisebb, nem lakott helyek neveit foglalja magába. A munkálatok elsősorban egy digitális adatbázis létrehozására irányulnak. Ezzel párhuzamosan egy olyan digitális és nyomtatott szótár szerkesztése is zajlik, amely majd az összegyűjtött helynevekben megjelenő közszoói és tulajdonnévi lexémákat tartalmazza. Az írásban a gyűjtés és a szerkesztés elveinek bemutatása mellett mutatót is találunk a szótárból. A munka egy hasonló cseh gyűjtemény elgondolásán alapszik, s noha néhány ponton eltér tőle, az alkalmazott technikai háttér lehetővé teszi, hogy a két nyelv névrendszerét össze lehessen majd vetni.

Ehhez a munkához kapcsolhatók az ICOS korábbi elnökének, a Cseh Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetében dolgozó MILAN HARVALÍKnak a gondolatai is, aki a szláv anoikonimák kutatásának lehetőségeiről ír, s külön hangsúlyozza, hogy a szláv nyelvek közeli rokonságát az összehasonlító névtani kutatásokban is ki kell aknázni

(1: 41–49). Noha az említett névtár is példája annak, hogy efféle vizsgálatok történnek a szláv nyelvek helynévkutatásában, HARVALÍK a jelenleginél még intenzívebb együttműködést sürget.

5. Jelentősebb kutatási irányként tűnik fel a kötetekben a víznevek vizsgálata. INNA KOROLJOVA, a szmolenszki egyetem professzora a mikrohidronimák fogalmának elméleti tisztázása után Szmolenszk vidékének kisebb vízneveit vizsgálja meg abból a szempontból, hogy a természeti táj, a történelem és a nyelvi érintkezések miként befolyásolták ezeknek az alakulását (1: 127–135). ARTUR GALKOWSKI lengyel tavak példáján mutatja be a magyar szakirodalomban ismeretlen litoralonima és pelagialonima fogalmát (az állóvizek partjának, illetve az állóvizek felszínének pontjait megjelölő nevek), illetve a két kategória határterületeit (3: 107–121).

Külön blokkként jelennek meg a szlovák víznév kutatás eredményeit bemutató munkák. Az utóbbi években a *Hydronymia Slovaciae* c. sorozat eredményeképpen az interneten keresztül a magyar kutatók számára is könnyen elérhető és haszonnal forgatható szótárak jelentek meg egy-egy nagyobb folyó szlovákiai vízgyűjtőterületének névanyagáról. A most bemutatott sorozat harmadik kötetében ennek a munkának az elméleti hozadékaikról is képet kaphatunk. A nagyszombati és a besztercebányai egyetem kutatócsoportjaihoz köthető tanulmányok elsősorban a víznevek etimológiai vizsgálatára koncentrálnak, s abból a legrégebbi időkre vonatkozóan próbálnak meg etnikai következtetéseket levonni. A mai napig kényes területről lévén szó, azt gondolom, a magyar kutatók számára sem haszon nélküli ismerni az alábbi kutatásokat.

A nagyszombati JURAJ HLADKÝ a Csallóköz vízneveit vizsgálva megpróbálja azok nyelvi-etnikai rétegeit feltárni (3: 59–68). Előzetes vizsgálatai alapján arra a következtetésre jut, hogy az itteni régi folyóvizek nevei szláv, viszont az újabb, elsősorban mocsaras vidékek helyeit megnevező nevek magyar eredetűek. A szintén nagyszombati ANDREJ ZÁVODNÝ a Morva folyó bal oldali mellékvizeinek a neveit, illetve azok eredetét kutatja (3: 69–77). Vizsgálatai alapján úgy látja, hogy ezek legtöbbje szlovák eredetű, ugyanakkor egyes neveken a német, magyar és a horvát nyelvű lakosság megtelepedésének a nyelvi hatását is ki lehet mutatni. Az ugyancsak a nagyszombati egyemen kutató MÁRIA BELÁKOVÁ a Nyugat-Szlovákia vízneveiben tükröződő szlovák és német nyelvi érintkezésekről és azok nyelvi jellegzetességeiről ír (3: 101–105).

A besztercebányai ALEXANDRA CHOMOVÁ a Tarca folyó mellékvizeinek nevében megjelenő községi elemeket vizsgálja meg közelebbről (3: 87–99). Tanulmányában a szlovák–magyar nyelvi érintkezésekkel is foglalkozik, elsősorban abból a szempontból, hogy a szlovák nevek magyar nyelvű változatai miként válhatnak a régi szlovák névalakok hangtani rekonstrukciójának az alapjává. A szintén besztercebányai kötődésű ANDREA GOÓTŠOVÁ a bányászat és a kohászat megjelenésének a hatását vizsgálja a Hernád szepesi mellékvizeinek a nevében (3: 79–86). Noha munkájában elsősorban a civilizációs hatások kerülnek előtérbe, a szűkebb terület és a bányászattal foglalkozó népek etnikai összetételéből adódóan a német–szláv nyelvi érintkezések kérdése is hangsúlyt kap.

6. A köteteket lapozgatva feltűnhet, hogy – elsősorban a lengyel kutatók révén – meglehetősen nagyszámú munka foglalkozik az ún. krematonimák (egyéb nevek; pl. intézmények, cégek, vállalatok nevei, márkanevek; események, rendezvények nevei) és az urbanonimák (a városi környezet helynevei, pl. utca- és épületnevek) vizsgálatával.

ADAM SIWIEC, a lublini Maria Curie-Skłodowska Egyetem kutatója – végigtekintve a tulajdonnevek keletkezésének módjait – a helynevek és a krematonimák közötti kapcsolat elméleti hátterét mutatja be (1: 253–266). A krematonimák és helynevek kapcsolatának a szempontjából különösen az általa transzlokációnak (azaz tkp. jelentésbeli névadásnak) nevezett folyamatnak, azon belül pedig az onimizáció (azaz tulajdonnevesülés) és a transzonimizáció (azaz névfajtaváltás) jelenségének a bemutatására koncentrálnak. A már többször idézett ARTUR GALKOWSKI szintén a krematonimák és a helynevek összevetésére fókuszál (1: 267–278). Elsősorban azokat a krematonimákat vizsgálja, amelyek a lokalizálhatóságukból adódóan a névhasználatban helynévszerű funkciókkal is rendelkeznek, s ebből adódóan olykor a helynévvé válásuk is megfigyelhető (pl. malmok, bányák, épületek neveiben).

Az elméleti munkákon túl több olyan tanulmányt is olvashatunk, amely a krematonimák vagy az urbanimák egyes csoportjainak konkrét vizsgálatával foglalkozik. Találunk olyan munkákat, amelyek utcák, városrészek, lakóparkok neveit tárgyalják, de olyan is előfordul, amelyik a városi tömegközlekedéshez kapcsolódó megállóhelyek elnevezéseit mutatja be. A krakkói EWA MLYNARCZYK munkájában a két kategória egymásra hatásának a vizsgálata is megjelenik (2: 193–203): krakkói cégek elnevezéseit elemzi abból a szempontból, hogy miként jelenik meg bennük a város vagy egyes városrészek, utcák, folyók, emlékművek, hidak stb. neve. Vizsgálatai elsősorban arra irányulnak, hogy a lokalizációs funkción túl ezek milyen konnotációt hordoznak a város lakói számára. Leginkább ennek a témakörnek a kapcsán említhető a lódzi MARTA ULAŃSKA neve is, aki a mikrotoponimákat egészen különös összefüggésben tárgyalja (2: 206–215). Azt vizsgálja ugyanis, hogy a lódzi gyógyszerészeti cégek arculatában a vizuális elemek mellett miként kapnak szerepet a helynevek.

7. Több munkában találkozhatunk az újabb nyelvészeti elméletek névtani alkalmazásával is. Ezek közül kiemelhető a lódzi egyetem kutatójának, KRZYSZTOF KOSECKINEK az írása, amely a Tátra hegységeit tárgyalja az újabb kognitív nyelvészeti elméletekre támaszkodva (1: 207–218). Az elemzett lengyel és szlovák hegységek létrejöttében leginkább a képi metaforának és a metonímiának mutatható ki a szerepe. A nevek motivációjának feltárásával együtt azonban a hegységek egyfajta kategorizációs lehetőségét is megismerhetjük a tanulmányból. A poznańi egyetemen dolgozó MAŁGORZATA RUTKIEWICZ-HANCZEWSKA munkájában a nevek szemantikai sajátosságait tekinti át anómiás betegek nyelvi teljesítményét vizsgálva (2: 67–80). A nyelvi zavar e sajátos típusára a tulajdonnevek előhívásának a nehézsége jellemző, míg a köznevekhez való hozzáférés ép marad. A tulajdonnévi anómiásokkal végzett kísérletek eredményei alapján a szerző vázol egy tulajdonnév-előhívási modellt is, kitüntetett figyelmet fordítva a szemantikai szintre, azon belül is a denotációra és a konnotációra.

A kognitív elméletek mellett a szocioonomasztikai jellegű közelítések is több munkában megjelennek. Közülük itt a besztecebanýai JAROMÍR KRŠKO írását említeném. A szerző azt vizsgálja, hogy a tulajdonnevek – ezen belül a személynéveket és a helyneveket külön is megvizsgálva – miként jelennek meg a különböző kommunikációs helyzetekben és regiszterekben (1: 34–40).

8. Végezetül külön kell szólni az irodalmi névadásról mint vizsgálati irányról. A sorozat második kötetében az irodalmi tér fogalma kapcsán külön fejezet gyűjti egybe a

témához kapcsolódó tanulmányokat, ugyanakkor az első kötetben is találhatunk ide sorolható munkákat. A klasszikus, egy-egy szerző vagy mű névadását vizsgáló tanulmányok mellett talán érdemes azokat kiemelni, amelyek esetében a névadás vizsgálata hangsúlyosabban irányul egy sajátos írói világ megértésére. Az irodalmi nevek kérdésével foglalkozó munkák közül így elsősorban a fantasyk neveit vizsgáló tanulmányokat emelném ki. A lublini IZABELA DOMACIUK-CZARNY a nem mimetikus irodalom helynévhasználatát mutatja be néhány lengyel fantasyszerző művein keresztül (3: 321–331). Az általa vizsgált szövegek egy része kapcsolódik a fantasy helynévhasználatának a konvencióihoz, ugyanakkor olyan írásokról is beszél, amelyekben ennek a konvenciónak a megsértése válik irodalmi eszközzé azáltal, hogy a szerzők a különböző típusú neveket a mágikus és a realisztikus síkok közötti különbség hangsúlyozására használják. Említ olyan műveket is, amelyekben a helynevek groteszk, expresszív és intertextuális funkciókat is betöltenek. A prágai ŽANETA DVOŘÁKOVÁ Terry Pratchett Korongvilág-sorozata kapcsán elemzi a helynevek használatát (2: 334–343). A téma megválasztásának alapja az, hogy a Korongvilág esetében a nevek hangsúlyozottan szerves részét képezik az író által megteremtett világnak. Ezek olykor realisztikusak, sőt néha valós helynevekre való asszociációra építenek; sok esetben azonban a nyelvi játék részévé válnak, ami által le is rombolják a realitás megteremtett illúzióját. A tanulmány a helynevek e három típusának hatását elemzi részletesebben. Ide kapcsolható JOANNA CIESIELKA és DAGMARA MILIŃSKA-TRAN lengyel kutatók munkája is, akik a Harry Potter-sorozat angol, francia, olasz és lengyel fordításainak a helyneveit vetik össze (2: 413–421).

9. A bemutatott kötetekben megjelenő tanulmányok nagyobb része lengyel nyelvű, de más szláv nyelveken írt, sőt olasz, francia és angol munkák is helyet kaptak a kötetekben. A tájékozódást segíti, hogy a cikkek után angol nyelvű összefoglaló, valamint a témához kapcsolódó kulcsszavak listája is olvasható. Az esetleges nyelvi akadályok ellenére a sorozat hasznos betekintést jelenthet a mai szláv névkutatás műhelyébe. Annál is inkább, mert a kötetben megjelenő szerzők kutatásai – olykor egészen hasonló témafelvetéssel – sok esetben angolul is elérhetők.

A könyvsorozathoz való könnyebb hozzáférést segítheti, hogy mindhárom kötet megjelent elektronikus könyv formájában is, igaz, ingyenesen csak a harmadik kötet tölthető le a lódzi egyetemi kiadó honlapjáról.¹

Az esetleges nyelvi nehézségek mellett külön említést kell tenni arról is, hogy a munkákban használt terminológia megértése a magyar olvasó számára olykor problémás lehet. Éppen ezért érdemes lehet a kötetek lapozgatása közben a lódzi egyetem honlapján található rövid terminológiai szótárat is nyitva tartani.²

KENYHERCZ RÓBERT

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6312-3532>

Debreceni Református Hittudományi Egyetem

Kölcsey Ferenc Tanítóképzési Intézet

¹ <https://wydawnictwo.uni.lodz.pl/produkt/nazwy-terenowe-i-miejscowe-w-przestrzeni-fizycznej>

² <http://onomastyka.uni.lodz.pl/strona-glowna/terminologia-polska>

**A nyelvföldrajztól a névföldrajzig VII. Névregionalizmusok
A 2016. június 3–4-i soproni névföldrajzi tanácskozás előadásai**

Szerkesztő: VÖRÖS FERENC. Savaria University Press, Szombathely, 2016. 263 lap

A tanulmánykötet A nyelvföldrajztól a névföldrajzig című konferenciasorozat 2016. június 3–4-én megrendezett hetedik alkalmán elhangzott előadások írott változatát adja közre. A konferenciának a Nyugat-magyarországi Egyetem Ligneum látogatóközpontja adott helyet, ennél fogva az egyetem rektora, FARAGÓ SÁNDOR előszava nyitja meg a kötetet (9–10).

A 11 tanulmány sorát VÖRÖS FERENC Családnév-regionalizmusok a 18. század eleji Magyar Királyság nyugati térségéből című tanulmánya indítja (11–38), melyben – tekintettel a konferencia helyszínére – a történelmi Sopron, Moson és Vas megye kerül a vizsgálat fókuszába. Ebből részletes képet kapunk többek között az 1720-as országos összeírás *-er* képzős és *-er* elemet tartalmazó képzőbokrokkal ellátott, német eredetű réteghez tartozó családnéveinek az országos megoszlásáról, valamint a nyugati régióra jellemző dominanciájáról. A *-berger* utótagú nevek kapcsán egy hangtani jelenség, a *b- ~ p-* változás területi megoszlásának bemutatására is sor kerül a *Bem/Pem* típusú családnévek elemzésével. A tanulmány a szemantikai alapon együtt tárgyalt *Hafner*, *Gerencsér*, *Loncsár* és *Fazekas* mennyiségi mutatóinak és térképeken ábrázolt nyelvföldrajzi jellemzőinek a bemutatásával zárul.

FARKAS TAMÁS a mai magyarországi családnévállományt veszi alapul vizsgálatában (39–66). Az Európai családnév-típológiai projekthez (European Surname Typology Project), illetőleg a magyar családnévállomány vizsgálatára irányuló hasonló kutatásokhoz kapcsolódva az ország, illetve 20 régió (19 megye és a főváros) 100 leggyakoribb családnévének tipológiai-statisztikai elemzésére vállalkozik, melyben a területiség dimenziója is hangsúlyossá válik. A módszertani elvek ismertetése után átfogó képet kaphatunk az egyes régiók leggyakoribb családnéveiről, az egyes családnévek előfordulásainak regionális sajátosságairól, az idegen eredetű családnévek területi jellemzőiről, valamint a magyar családnév-típusok régiónkénti tagolódásáról.

Szintén a nyugat-magyarországi régió kerül a középpontba N. FODOR JÁNOS Moson megye etnikai térszerkezete a 18. század első felében című írásában (67–86). A szerző bemutatja, hogy az etnikumra csak kivételesen utaló országos összeírások névállományának elemzésével következtetések vonhatók le a névviselők nemzetiségére vonatkozóan. Ehhez az 1715-ös országos összeírás adatait Bél Mátyás történeti-geográfiai leírása (Notitia Hungariae Novae geographico-historica, 1749) és a Lexicon Locorum (1773) etnikumra, illetve domináns nyelvre vonatkozó megjegyzéseivel veti össze. A Moson megyei települések nemzetiségi arányának meghatározása után az ott egyértelműen domináns német etnikum arányát országos szinten is bemutatja a tanulmány.

RAJSLI ILONA a vajdasági magyar családnévekben jelentkező kontaktusjelenségeket vizsgálja (87–101). A személynevek helyzetét a 19. századtól napjainkig bemutató korpusz lehetőséget ad az átírás következtében fellépő hangtani és helyesírási kontaktusjelenségek elemzésére. A dolgozat tárgyalja továbbá az *-ic ~ -vić* végződés magyar nevekhez

illesztésének módjait, az átírások következtetlenségeit, a helyzeti kontaktusjelenségek (névváltoztatások) módozatait és gyakori megjelenését, az ezek következtében kialakuló hibrid formákat, illetőleg kitér két közösségi kontaktusjelenségre: az asszonynevek és a kettős családnevek problematikájára. Végezetül pragmatikai jellegű kontaktusjelenségekről számol be a szerző.

A többi tanulmánytól eltérően a történelmi Magyarország határain kívül eső, a német nyelvterületre irányuló névföldrajzi vizsgálatok eredményeit ismerteti SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ (103–123). Néhány markáns földrajzinév-regionalizmus (szláv eredetű településnevek, kiemelten az *-av/-ov/-ow* végződésűek, valamint gyakori előfordulása és markáns területi megoszlást mutató morfológiai típusok) után a személynév-regionalizmusokkal foglalkozik a tanulmány. A keresztnévek földrajzi elterjedtsége elsősorban a szentek regionálisan eltérő tiszteletével, illetve a dinasztikus kapcsolatok hatásával volt összefüggésben, aminek nyomai néhol ma is megfigyelhetők. Egyes családnevek fonetikai, morfológiai és lexikai jellemzői szoros összefüggést mutatnak az adott régió nyelvjárási jelenségeivel. Ezek mellett a migrációs hatások lenyomatai is megfigyelhetők a névregionalizmusokban, amit a *Böhm* ('cseh') és az *Unger* ('magyar') családnevek példáján szemléltet a szerző.

Saját családnevének lehetséges etimológiáit ütközteti GÁBRIS GYULA (125–144). A *Gábris* családnév létrejöhetett a *Gábor* beceneveként, amely így apanévi eredetű családnév-ként tartható számon, ugyanakkor számba kell venni a szlovákban létező *-iš* helynévképzővel való képzés lehetőségét is, tekintettel a *Gábris* név gyakori szlovákiai előfordulására. A telefonkönyvek adatainak területi megoszlását és a történelmi Magyarország északnyugati határvidékén (az egykori nyugati székelység által lakott területen) való sűrűsödését alapul véve azonban a szerző a magyar eredet mellett érvel. Ezt azzal is alátámaszthatónak látja, hogy Erdélyben gyakori az *Imre* > *Imris*, *Ábrahám* > *Ábris* típusú névképzés, azonban a mai Románia adatai még elemzésre várnak.

ILLÉS ATTILA a dunaszerdahelyi járás három gyakori családnevének járási és országos elterjedtségét vizsgálja (145–161). A *Bogár* ~ *Bugár* lexikális típusról megállapítja, hogy a Csallóközben az *u*-s, míg Magyarországon az *o*-s adatok dominálnak, ám biztos támpontok híján nem következtet arra, hogy ez a nyíltabbá válás előtti archaikus alak megőrződésével vagy pedig a nyelvjárási *o* > *u* tendenciával magyarázható. A *Csiba* csallóközi és országos elterjedtségéről is átfogó képet kapunk, a *Csölle* dunántúli dominanciáját pedig az illabiális *Cselle* Dunától keletre kimutatható erőteljesebb jelenlétével állítja párhuzamba a szerző.

A magyar–szlovák–ukrán hármas határ egy-egy településének keresztnévállományát elemzi KOVÁCS ANDRÁS. Tiszaszentmárton (Magyarország), Kistárkány (Szlovákia) és Tiszasalamon (Ukrajna) református egyházi anyakönyveinek 1990–2015 között bejegyzett nevei a gyülekezet anyanyelvhasználatát tükrözik, így alkalmasak a névadási motívációk vizsgálatára. Az elemzésből kiderül, hogy a nevek változatossága arányos a lakosság számával, és a névválasztásban a névöröklés és a névdivat egyaránt fontosnak tekinthető, jóllehet a női nevek esetében az utóbbi jellemzőbb. Mind a női, mind a férfi-nevek kapcsán megfigyelhetők kontaktusjelenségek is.

HARDI TAMÁS a földrajzi nagyterek meghatározásának problémakörével foglalkozik (187–211). Közép-, Kelet- és Délkelet-Európa, valamint a Balkán körülhatárolásának ellentmondásait egy Magyarországról és a hét szomszédos államból 1294 hallgatót bevonó vizsgálat eredményeivel szemlélteti. A nemzetközi megítélés (más állam hovatartozásának

megítélése) és a nagytérsegi identifikáció (a saját ország hovatartozása) összevetésével rámutat azokra a történelmi, geopolitikai, kulturális tényezőkre, melyek e napjainkban átalakulóban lévő társadalmi képződményeknek a mentális térképünkön való reprezentációját befolyásolják.

BÁRTH M. JÁNOS az erdélyi névföldrajzi jelenséghatárok vizsgálatára irányuló kutatásából ad közre mutatókat (213–226), megkísérelve a névadási régiók nyelvjárási határvonalakhoz hasonló nyálábokba rendeződésének igazolását. A Romániai magyar nyelvjárások atlaszából és SZABÓ T. ATTILA történeti helynévgyűjtéseiből készült adatbázisok tanulságai közül három példát mutat be. A hangtani természetűek közül a mezősegi *e*-zés hatókörét veti össze a *büdös ~ büdes* elemet tartalmazó helynevek földrajzi megoszlásával. A szinonim lexikai elemek tanúságait a *bodon* és *küpi* szavakat tartalmazó helynevek térképre vetítésével szemlélteti. A névadási típusok területi varianciájának feltérképezési lehetőségeit és nehézségeit az *-sd* képzős és a patrocíniumi helynevek térképre vetítésével mutatja be.

NÉMA SÁNDOR 1715 előtt eltűnt vagy elpusztult, Győr vármegyei települések elhelyezkedésének rekonstruálására vállalkozik. A 23 egykori települést úrbéri és kataszteri térképek egymásra vetítésével és a korábbi földrajzinév-gyűjtések eredményeinek felhasználásával lokalizálja, s rövid történeti áttekintést is ad hozzájuk.

A kötetet a szerzők munkásságának rövid ismertetése zárja (257–263).

A tanulmányok jól illeszkednek a Névregionalizmusok címhez, ugyanakkor e tága meghatározott témakörön belüli tartalmi sokszínűségük a megközelítések eltérőségével társul, ezáltal is kiemelve a névföldrajz interdiszciplináris jellegét, egyúttal hozzájárulva annak erősítéséhez. Nyelvészek mellett egy-egy levéltáros és geográfus írása is helyet kapott a kötetben, ezáltal is széles olvasóközönségnek ajánlva a könyvet.

BAGYINSZKI SZILVIA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8556-8767>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Az ember és a nyelv – térben és időben. Emlékkönyv Szabó T. Attila születésének 110. évfordulóján

Szerkesztette: BENŐ ATTILA – T. SZABÓ CSILLA. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2016. 200 lap

A kötet a Szabó T. Attila születésének 110. évfordulójára, 2016. január 29–30-án rendezett konferencián elhangzott előadások szerkesztett változatát tartalmazza. A három fejezet közül (A nyelvtudós és az ember, Nevek térben és időben, A nyelv időbelisége) a következőkben a második, a kötet névtudományi írásait tartalmazó nagy egység íásaival, valamint a harmadik rész egy szintén névtani témájú tanulmányával foglalkozom.

HOFFMANN ISTVÁN SZABÓ T. ATTILA névtani tevékenységének, munkáinak áttekintése során felhívja a figyelmet a névkutatás interdiszciplinaritására, valamint arra, hogy a személy- és helynevek más tudományok számára is forrásul szolgálhatnak (39–49).

A kor(meg)határozó nevek KNEZSA ISTVÁN és MELICH JÁNOS nevéhez köthető elméletének bemutatása és összefoglalása után HOFFMANN arra is rámutat, hogy a forráshiány ellensúlyozására kidolgozott elméletet általában komolyabb kritika nélkül fogadták el a magyar nyelv- és névtörténet kutatói, kivéve SZABÓ T. ATTILÁT, aki az elmélet egyes részeit alaposabb vizsgálat alá vonva az elgondolás elméleti megalapozottságát és áttételesen a tarthatóságát is kétségbe vonta.

RÁCZ ANITA a településnevekről alkotott korábbi elgondolásokat azzal egészíti ki, hogy a magyarok Kárpát-medencébe való beköltözését követő évszázadokban az *-i* és *-d* képzős nevek, illetve a *-falva*, *-háza*, *-laka*-féle utótaggal létrejött összetett helynevek mellett más településnév-típusok is jellemzőek voltak (50–61). A „klasszikus” helynév-tipológiai elgondolások és a hiányos adatállomány vázolása után a szerző saját módszertanát ismerteti, majd az egyes szemantikai típusok kronológiai viszonyait mutatja be, diagramokon is szemléltetve. Ezek alapján úgy véli, tartható itt az az elgondolás, amely szerint a metonimikus és metaforikus névalkotás korábbi az összetétellel való névalkotásnál, ugyanakkor az egyes szemantikai csoportokhoz köthető településnevek létrejöttét lezáró pontos korszakhatárok megállapíthatóságát kétségbe vonja.

GYÖRFFY ERZSÉBET SZABÓ T. ATTILÁNAK a Felső- és Közép-Erdély történeti helynévkincsével kapcsolatos tevékenységét áttekintve A kalotaszegi helynévanyag vízrajzi szókincse című munkájára külön is kitér (62–69). Ehhez kapcsolódva igyekszik újabb szempontok felvetésével ösztönözni a kutatókat a kalotaszegi vízrajz szókincsének alaposabb vizsgálatára. A tanulmány először kategorizálja a kalotaszegi vízrajzi közneveket, majd áttekinti ezeknek a vízzel kapcsolatos elnevezések létrehozásában játszott szerepét és e nevek morfológiai felépítését. Azt is bemutatja, hogy SZABÓ T. ATTILA hogyan rendszerezte az azonos szótóvet tartalmazó vízrajzi közneveket, továbbá javaslatot tesz a formáns nélküli és a továbbképzett formák külön tárgyalására; végül pedig a földrajzi köznevek területi elterjedését mutatja be.

TÓTH VALÉRIA a személynevek rendszerezéséhez kidolgozott kognitív-pragmatikai megközelítéssel empirikus alapú, funkcionális szemléletű névelméleti feldolgozásra vállalkozik, ugyanis úgy gondolja, hogy általános névelméleti alapokról közelítve nagyobb eséllyel ragadható meg a különféle írott forrásokban fellelhető személyjelölő szerkezetek mögött rejlő korabeli beszélt nyelvi valóság (70–88). A rendszertani összefüggések helynevek felőli megragadásához a szerző szemléletváltást szorgalmaz, a személynévi alapszót állítva a középpontba. A továbbiakban ez alapján írja le az ómagyar kor személynév-rendszerét, az egyes névfajtákat kronologikus sorba rendezve, a kisebb részrendszerek kiépülésére is reflektálva.

N. FODOR JÁNOS Erdély 18. század eleji személynévanyagának néhány névtani és interdiszciplináris tanulságát kívánja szemléltetni (89–105). Adataiból jól látszik, hogy az első húsz név közt nem szerepel román eredetű családnév, valamint a *Tót*, *Horvát* és *Orosz* nevek kisebb megterheltségét is megfigyelhetjük e területen. A magyarországi családnévanyag leggyakoribb nevei Erdélyben is nagy számban fordulnak elő, de míg a húsz leggyakoribb magyarországi családnév között csak két apanévit találunk, addig a székely székek anyagában nyolcat is. A továbbiakban a szerző az *Oláh* név sajátosságait mutatja be diakrón szempontból. Az *oláh* lexéma társadalmi státusz szerinti (köznévi és családnévi) előfordulásait vizsgálva megfigyelhető, hogy olyan, alsóbb társadalmi rétegbe tartozó személyekre vonatkozik, akik még nem tagolódtak be a székelyek közé.

VÖRÖS FERENC az Erdélyi magyar szótörténeti tár és az 1720-as országos összeírás korpuszát felhasználva három névtípus alapján igyekszik különféle nyelv- és névföldrajzi összefüggésekre rávilágítani (106–133). A tanulmány elsőnek a *fazekas*-nak az összeírásban szereplő különböző változatait, azok gyakoriságát és földrajzi elterjedését vizsgálja. A másik lexéma az 'onnan/oda való' jelentésű román kölcsőnelem *-i* képzős származéka, az *ohabai*. VÖRÖS az SzT. alapján feltételezett és az összeírás alapján kirajzolódó valódi földrajzi megoszlás összevetésével arra hívja fel a figyelmet, hogy csupán regionális forrásokra támaszkodva óvakodni kell az elhamarkodott következtetésektől. Harmadikként a szerző a *-fi* névrészes családneveket vizsgálja, cáfolva HAJDÚ MIHÁLY megállapítását a név keleti dominanciájáról.

BARTH M. JÁNOS a névföldrajz iránt megélnkülő érdeklődést a vizsgálható anyagok gyarapodásával, az adatkezelési, geoinformatikai technológia fejlődésével, hozzáférhetővé válásával magyarázza; SZABÓ T. ATTILA erdélyi történeti helynévgyűjtésének jelentőségét pedig a korpusz méretében és adatgazdagságában látja (134–143). Felhívja a figyelmet arra, hogy az adattárban a nevekben megnyilvánuló hangtani különbségekre kevés példát találunk, a helyneveket alkotó szókincs azonban széles lehetőségeket kínál a névföldrajzi vizsgálatokra. A tanulmány ezután néhány földrajzi köznév területi megoszlását szemlélteti.

MÁR ORSOLYA Sepsikőrőspatak és Kálnok helyneveinek a HOFFMANN-féle modell szerinti funkcionális-szemantikai, lexikális-morfológiai, illetve keletkezéstörténeti szempontok szerinti elemzésével arra keresi a választ, hogy milyen névadási módok jellemzőek e háromszéki településekre (144–153). Saját gyűjtése alapján a következőket állapítja meg: Sepsikőrőspatak helynévanyagának legnagyobb részét a határnevek képezik, a második leggyakoribb fajta az építménynevek, a harmadik pedig a víznevek csoportja. A két falu teljes névanyagát vizsgálva elmondható, hogy az egyrészes helynevek jellemzően morfológiai, a kétrészesek pedig szintagmatikus szerkesztéssel jöttek létre.

SZENTGYÖRGYI RUDOLF egy tervezett, az etimológiai kutatások elméletét és módszertanát összefoglaló munkához kíván észrevételeivel hozzájárulni (174–182). Fontosnak tartja leszögezni, hogy az etimológiai vizsgálatok nem épülhetnek preconcepciókra. Legfőképp a fel-felbukkanó rendszerszerű analógiák vélelmének problémáira hívja fel a figyelmet, SZABÓ T. egy írása alapján konkrét példákon is szemléltetve a kérdést: a *leány* és az *asszony* földrajzi nevekben való előfordulásainak különböző motivációit veszi sorra. Végezetül a szerző ezek alapján néhány konkrét módszertani alapelvet is megfogalmaz.

A tanulmányok széleskörűen reprezentálják SZABÓ T. ATTILA munkásságának főbb területeit; az egész kötet tematikai változatosságát látva pedig megérthetjük, miért is méltatják az első fejezet visszaemlékezői a nyelvész személyes érdeklődésének sokszínűségét.

KAZSIMÉR SOMA BALÁZS

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0458-8134>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

**Name and Naming. Proceedings
of the third International Conference on Onomastics „Name and
Naming”. Conventional/Unconventional in Onomastics. Baia Mare,
September 1-3, 2015. [Név és névadás. A III. „Név és névadás”
Nemzetközi Névtani Konferencia előadásai. Konvencionális és nem
konvencionális a névtanban]**

Szerkesztő: OLIVIU FELECAN. Editura Mega – Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2015.
1010 lap

1. Harmadik alkalommal rendezték meg a nagybányai nemzetközi névtani konferenciát, az ICONN-t (International Conference on Onomastics “Name and Naming”) 2015. szeptember 1–3. között. A rendezvény szűkebb témája egy korábbi, 2011–2014 közt zajlott, hasonló témájú román kutatási programhoz kapcsolódott. A konferencia előadásai hat nyelven hangoztak el, ennek megfelelően a kötet is többnyelvű: 85 tanulmányának többsége angol és román nyelvű, a továbbiak pedig franciául, olaszul, németül és spanyolul íródtak; a tanulmányokhoz egységesen angol nyelvű absztraktok kapcsolódnak. A kiadvány tagolása a konferencia szekcióbeosztásával csak részben egyezik; öt nagyobb fejezetből áll, melyek a névelmélet, a személynevek, a helynevek, az egyéb nevek, valamint az irodalmi névadás témái köré csoportosulnak. A kötetben való eligazodást segítő az utolsó lapokon angol, román és francia nyelvű tartalomjegyzék is található. A kiadvány online is elérhető (http://onomasticafelecan.ro/iconn3/iconn3_proceedings.php). A kötet nagy terjedelme miatt nincsen mód minden tanulmány ismertetésére, ezért a következőkben az egyes fejezetekből kiemelt néhány írás alapján igyekszem átfogó képet nyújtani a kiadvány tematikus sokszínűségéről.

2.1. Az első, elméleti jellegű fejezetben négy írás olvasható. DAIANA FELECAN román nyelvű tanulmánya romániai közelmúltbeli és kortárs példák alapján a márkanévek és a hozzájuk kapcsolódó reklámszlogenek nyelvi és pszichológiai elemzését végzi el, továbbá kitér a márkanévek egy nyelvközösségben betöltött kommunikatív funkcióira (17–24). ARTUR GALKOWSKI olasz nyelvű írása (25–36) elméleti megközelítésben tárgyalja a krematonimák kategóriáját mint a tulajdonneveknek egy jellemzően mai(nak tűnő), nem konvencionális, nagyobb csoportját – reflektálva a konferencia kulcstémájára. A tulajdonnévi szóképzés kérdésével foglalkozik MILAN HARVALÍK angol nyelvű munkája cseh példákon, szembeállítva a vizsgált jelenséget a köznévi szóképzés jellemzőivel (37–43). A magyar *ragadványnév* terminussal rokon *živé meno* ’élő név’ szlovák névtani szak kifejezés kérdését és keletkezését járja körül IVETA VALENTOVÁ angol nyelvű írásában, kitekintve a kapcsolódó elmélet és módszertan fejlődésére, az érintett nevek kommunikációs funkcióira és változásaira, valamint a kutatásuk újabb lehetőségeire (44–61).

2.2. A második fejezet huszonnyolc tanulmánya a személynevek csoportjával foglalkozik sokféle aspektusból (pl. egyén-, illetve családnevek és egyes csoportjaik, leggyakoribb családnevek, név és sztereotípiák, kortárs egyénnévadás, becenevek és ragadványnevek). OLIVER BLOMQVIST angol nyelvű cikkének középpontjában finnországi középkori oklevelek svéd–finn kevert nyelvű személyjelölései állnak (85–97). A szerző a korábbi kutatókhoz képest a jelenséget az írnokok hiányos nyelvi kompetenciája helyett a két-nyelvűség és a kódváltás jellegzetességeivel magyarázza.

FÁBIÁN ZSUZSANNA olasz nyelven összehasonlító elemzést végez a magyar és az olasz keresztnévadás terén (110–121), vezérfonalul véve a konferencia kulcstémájában szereplő dichotómiát. Tanulmánya második felében rámutat a két nemzet névadási mintáinak legfőbb különbségeire, többek közt a néveredet, az idegen eredetű vagy az ideologikus nevek szempontjából. A magyar családnévállomány tipológiai-statisztikai szempontú kutatása áll FARKAS TAMÁS írásának középpontjában, hangsúlyozva az egyes országokban folyó vizsgálatok nemzetközi összehangolásának szükségességét (122–136). Angol nyelvű tanulmánya első felében a névcsoport kutatásának fontos módszertani kérdéseiről értekezik, majd a száz leggyakoribb családnév állományát vizsgálja 1715-ös és 2007-es adatok, valamint a hivatalos névváltoztatások 1815–1932 közötti adatai alapján. N. FODOR JÁNOS a magyar és a román személynévrendszer történeti kontaktusjelenségeinek a vizsgálatát tűzi ki célul angol nyelvű írásában (163–173). Az 1715. és 1720. évi országos összeírás névadataiból létrejövő Történeti magyar családnévátlasz alapján azt vizsgálja, hogyan befolyásolta a lejegyzett névalakokat a lejegyző más- (főleg magyar)nyelvűsége a nemzeti eszme megjelenését megelőző korban, amikor a név magyarra fordítását nem a szándékos magyarosítás, hanem a magyar nyelv presztízse indokolta.

A *Mária* névvel és annak német, valamint holland variánsaival foglalkozik EWA MAJEWSKA Amszterdam és a németországi Braunschweig felekezeti születési anyakönyveit tanulmányozva, német nyelven (202–213). Az 1800-as évek négy időmetszetét vizsgálva rámutat a felekezeti különbségekre és a változási tendenciákra. MAITE MOLLÁ, MIREIA MORA és EMILI CASANOVA spanyol nyelvű írásukban az *Academía Valenciana de la Lengua* idegen eredetű keresztnévek és becenevek anyakönyvezhetőségével kapcsolatos álláspontját mutatják be (230–237). A személynevek fordítását vizsgálja és interkulturális megközelítésű javaslatot tesz MĂDĂLINA FLORINA POP francia nyelvű tanulmányában (307–315). A középpontban az informális nevek sajátos csoportjai állnak, amelyek fordításához a szociolingvisztikai motiváció feltárása is hozzájárulhat.

SLÍZ MARIANN a foglalkozásnévi eredetű magyar családneveknek szenteli tanulmányát (328–338). A szerző a névtípus általános vonásait, történetét, névrendszerbeli szerepének változását, a családnév-változtatásokban betöltött szerepét, illetve a családnéven alapuló diszkrimináció ide kapcsolódó vonatkozásait mutatja be angol nyelvű írásában. TAMÁS ÁGNES a 19. század második felének vicclapjaiban szereplő zsidó figurák család- és egyénneveit vizsgálja német nyelven (365–375). Négy magyar és egy osztrák lapból gyűjtött példaanyagát jelentésanalízissel elemzi, rávilágítva ezáltal a néven keresztül történő sztereotipizálás módjaira.

ANNA TSEPKOVA angol tanulmányában 2004–2014 közötti anyagán orosz iskolások és egyetemisták becenévéadási szokásait vizsgálja, rámutatva a névadási motiváció és mód változási tendenciáira (386–400). Angol nyelvű írásában JUSTYNA B. WALKOWIAK arra a kérdésre keresi a választ, hogy miért válnak egyes családnevek jóval gyakoribbá,

mint mások (401–412). Kutatásában a jelenség lehetséges biológiai, genetikai okait veszi számba a szociokulturális tényezők említése mellett.

2.3. A harmadik fejezet dolgozatai a helynevek köré csoportosulnak (pl. egy-egy régió helynévrendszere, helynév és szociolingvisztika, helynév és történeti földrajz, helynévrendszerek egy-egy csoportjának vizsgálata). MARIT ALAS angol nyelvű munkájának középpontjában Észtország két tengerparti régiójának helynévrendszere áll (415–427). Összehasonlítja a két helynévanyagot többek közt az egykori dűlőnevek, víznevek fennmaradása, a farmnevek kialakulása és hagyományozódása szempontjából, korábbi helynévgyűjtésekre és saját gyűjtésére támaszkodva. BÖLCSKEI ANDREA angol nyelvű cikkében azon magyar helynevek csoportját vizsgálja, amelyeket a késő középkorban jegyeztek fel először, és korabeli vagy egykor fennállt egyházi birtoklásról tanúskodnak (428–438). Az általa összeállított, 277 elemet tartalmazó adattár toponimáit a jelölt denotátumok típusa szerint, valamint strukturális, jelentéstani és változástipológiai aspektusból elemzi. Angol nyelvű dolgozatában ALINA BUGHEȘIU a szemantika, szemiotika, pszicholingvisztika és szociolingvisztika megközelítéseivel vizsgálja a román helynevek megjelenését, viselkedését szólásokban, illetve angol nyelvű reklámszlogenekben (439–447).

DANIELA BUTNARU, VLAD COJOCARU, DINU MOSCAL és ANA-MARIA PRISĂCARU egy módszertani újdonságokat is tartalmazó moldvai strukturális-etimológiai helynévszótárt (DRAGOȘ MOLDOVANU szerk. 2014. *Micul dicționar toponimic al Moldovei [structural și etimologic], Partea 1: Toponime personale*) mutatnak be román nyelvű közös írásukban (457–467). A kézikönyv a történeti Moldova mai román határok közé eső részeinek toponimáit gyűjti össze, a moldvai magyar kisebbség okán így bizonyára magyar érdeklődésre is számot tarthat. GYÖRFFY ERZSÉBET a mentális térképek szociolingvisztikai hasznát részletezi angol nyelvű írásában, amelyben a módszer bemutatását követően Tépe községben készült kutatásának tanulságairól számol be (504–511). A mentális térképek készítése során a megkérdezettek ugyanis egyben helynevekről is beszélnek, ami lehetővé teszi a névhasználat, névattitűd kutatását spontán helyzetben.

TIINA LAANSALU az észtországi Kose község körzetében lévő települések, illetve külterületi lakotthelyek neveinek 1700 előtti és utáni rétegét hasonlítja össze angol tanulmányában (512–521). A 13. századig visszanyúló gyűjtés anyagát, több mint ezer nevet elemezve bemutatja a kialakulásuk különféle módozatait, változási tendenciáikat, formai jellemzőiket. A társadalmi csoportok nevét magába foglaló régi magyar településneveket vizsgálja RÁCZ ANITA francia nyelvű írásában (540–550). Ide tartoznak a nemzetségnevet, népnevet és foglalkozásnevet tartalmazó toponimák, melyeket a szerző szerkezeti és történeti-változástipológiai szempontból hasonlít össze. MICHAEL A. RATEAU és WILLY VAN LANGENDONCK közös francia tanulmánya a francia településnevek témaköréhez kapcsolódik (562–576). Olyan, önmagukban elavult, nem élő szavakat vagy lexikai elemeket vizsgálnak eredetük alapján (baszk, gall, breton, latin stb.) csoportosítva, amelyek a franciában településnevek létrehozásában vettek részt, és szemantikai mezőjük révén akár a közeljövőben is részt vehetnek helynévalkotásban (pl. *bourg, cité, heim, polis, stad, ville, vic, wih*).

2.4. A negyedik fejezetben azok a tanulmányok szerepelnek, amelyek egyéb névtípusokat állítanak a kutatás középpontjába (pl. bútorok, törvények, reformok, webáruházak, temetkezési vállalatok, ételek, márkák, növények, államok nevei). A kötet vonatkozó

fejezetében huszonöt tanulmány olvasható. Míg a személy- és helynevekkel foglalkozó egy-
ségekben több magyar szerző írása is olvasható volt, ezek között nem találunk magyar név-
kutató tollából származót, ami jól tükrözi a mai magyar névkutatás tematikai preferenciáit.

ENZO CAFFARELLI olasz nyelvű írásának elején a konvencionális/nem konvencionális
fogalmi kettősségének többféle értelmezését bontja ki (617–627). Ezt követően a nevek
kategóriaváltásairól ír, nem konvencionálisnak tartva azt a típusú jelentéstani kapcsolatot,
amelyben egy bizonyos denotátumtípusra jellemző tulajdonnév olyan referenst jelöl,
amely egy másik denotátumtípus képviselője (pl. *Washington*: középkori személynév >
középkori helynév > modern személynév > modern helynév). SILVIA CORINO ROVANO
olasz tanulmányának fókuszában azon olasz törvény- és politikaireform-nevek állnak,
amelyek megőrizték a törvényjavaslatot benyújtó személy nevét (651–661). Ezen nevek
kialakulásában nagy szerepe van a nyilvános viták és az újságok kreativitásának. SERGEY
GORYAEV és OLGA OLSHVANG angol nyelvű tanulmánya a márkanevek egy speciális
csoportjával, a temetkezési vállalatok neveivel foglalkozik (691–705). Bolgár és orosz
példákon azt vizsgálják, hogy a halállal, gyásszal – mint érzékeny és a vallással szorosan
kapcsolódó témával – foglalkozó cégek milyen eufemisztikus módon kapnak nevet két
olyan társadalomban, amely évtizedekig hivatalosan ateista volt.

Magyar vonatkozással is bír SIGRID HALDENWANG német nyelvű írása: olyan erdélyi
szász tárgynevekkel foglalkozik, amelyek a magyarból vagy a románból kerültek be a
helyi német nyelvjárás szókincsébe (706–719). Szó esik a háztartás, háziipar és a mező-
gazdaság eszközeinek, az építkezésnek és egyes mesterségeknek (pl. szűcs, kovács, fésű-
gyártó, ács) a szókincséről, amelyek közt egyesek azonos jelentéssel, mások jelentésvál-
tozással épültek be a szászok nyelvébe, de többszörös nyelvi átvételre is van példa.
SAMBULO NDLOVU zimbabwei ételnevekkel foglalkozik angol nyelvű írásában (751–762).
A helyi kultúra(k)ban egyes állatok húsa nem számít ehetőnek, ugyanakkor – például az
élelmiszerhiány miatt – az emberek rászorulnak a fogyasztásukra. A tanulmány azt a
stratégiát mutatja be, amely a névadás révén egyes ételeket nem ehetővé, illetve ehetővé
nyilvánít. A konvencionális / nem konvencionális kettősségének szempontjából vizsgálja
a román tejipari termékek neveit FLAVIA-ELENA OȘAN román nyelvű, interdiszciplináris
kapcsolódásokat is figyelembe vevő tanulmánya (763–772). A szerző szerint a nagyobb
reklámérték céljából a névadás mintázatai olykor eltérnek a hagyományostól; ezt a jelen-
séget strukturális és funkcionális elemzésnek is aláveti. SVJETLLANA TITINI az albán
élelmiszer-márkaneveket helyezi a középpontba sokrétű nyelvi elemzést felmutató ta-
nulmányában, olasz nyelven (848–855). Tekintve, hogy Albániában az 1990. évi politi-
kai fordulat után a márkanevek száma megsokszorozódott a termékek minden típusában,
immár bőséges anyag állhat itt is a kutatók rendelkezésére.

2.5. Az utolsó, tíz tanulmányt tartalmazó fejezetben az irodalmi névadás és névhasz-
nálat áll a fókuszban, leginkább román, német, francia és zimbabwei szerzők művei kapcsán.
Magyar névkutató munkája itt sem olvasható. GHEORGHE CHIVU angol nyelvű tanulmánya
az Isteni színjáték román fordításának ördögneveivel foglalkozik (904–911). A szerző
nagyra értékeli a román költő és műfordító, George Coșbuc nyelvészeti hozzáértését és
stílusérzékét, a kulturális adaptáláson túlmutató alkotói tevékenységét. GIACOMO GIUNTOLI
angol nyelvű munkájában az írott művek szerzőinek nevével foglalkozik (923–932). A ku-
tató Roland Barthes gondolataiból kiindulva mutatja be a szerzői névnek a posztmodern
művészetben betöltött szerepét. Ennek jegyében az 1970–1990-es évek neoista mozgalmának

többszörös neveit, illetve kollektív tulajdonneveit, vagyis a művészeti csoport tagjai által egyidejűleg viselt azonos álnevet állítja írása középpontjába. DENISA-ALEXANDRA IONESCU az irodalmi nevek fordítási problémáinak szenteli olasz nyelvű írását (933–942). A gyermekirodalomban a nevek megfelelő interpretálásának különösen nagy szerepe van: a szöveg tolmácsolója ugyanis még nem támaszkodhat a korábbi olvasmányélmények vagy az iskolai tapasztalatok értelmezést segítő hátterére. Német-Kelet-Afrika irodalmában, pontosabban huszonöt, 1890–1955 között megjelent német nyelvű regényben tárgyalja a nevek funkcióját MARIE A. RIEGER (966–978). Angol nyelvű cikkében a koloniális elmélet keretében vizsgálja azt, hogy az afrikai szereplőknek adott, európai szemmel hiányos és furcsa nevek miképpen fejezik ki a nekik tulajdonított másságot és alávetettséget. A fejezet utolsó, ugyancsak angol nyelvű tanulmánya Shakespeare A velencei kalmár című komédiájának két szereplőjével, illetve azok nevével, az *Antonio*-val és a *Shylock*-kal foglalkozik (989–998). A szerző, GRANT SMITH a nevek és a karakterek összefüggését kutatja a nevek korabeli másodlagos referenciája révén: az *Antonio* név Szent Antalt és a testvériség, felebaráti szeretet ideáját, míg a *Shylock* a szeretettől idegenkedés gondolatát idézte meg a kortársak számára a kutató szerint.

3. Amint a kötet több mint ezer oldala, a benne szereplő írások tematikus, módszertani és szemléletbeli sokszínűsége és a legkülönbözőbb országokból érkező szerzők listája is mutatja, az ICONN-konferenciák sorozata a névtudomány nagyszabású és fontos nemzetközi fórumává vált. A rendezvény és annak nyomtatásban, illetve online is elérhető konferenciakötete által a magyar kutatások nemzetközi bemutatásán túl lehetőség nyílik betekinteni más országok névkutatóinak munkásságába is. Ez új megközelítésmódokat, módszertani újításokat hozhat, valamint a külföldi szakirodalmi párhuzamok megismerését és a kutatási horizont nemzetközivé tágítását is eredményezheti a hazai tudományosságban.

IMREH RÉKA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5157-793X>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Names and Naming. People, Places, Perceptions and Power [Nevék és névadás. Emberek, helyek, felfogások és hatalom]

Szerkesztők: GUY PUZEY – LAURA KOSTANSKI. Multilingual Matters,
Bristol–Buffalo–Toronto, 2016. 258 lap*

A Names and Naming című gyűjtemény tizenöt névkutató munkáját adja közre. A kötetet bevezető előszóban a két szerkesztő a nemzetközi névtudományban bekövetkezett „kritikai

* Az ismertetés az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-17-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával, az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoportja keretében készült.

fordulatra” hívja fel a figyelmet (xiii–xxiv). Úgy vélik, noha az onomasztika eredendően interdiszciplináris tudomány, hagyományosan mégis a történeti-kulturális megközelítési mód vált uralkodóvá e területen. Az utóbbi években azonban más szaktudományok képviselői is előszeretettel fordulnak a nevek vizsgálata felé, így geográfusok, szociolingvisták, antropológusok, informatikusok, pszichológusok stb., ez pedig újfajta kérdések felvetésére ad lehetőséget.

A tanulmánykötet három kérdéskör köré szervezve közli a tizenöt írást. Az első fejezet a többnyelvű és -kultúrájú közösségekben mutatja be az identitás sokféleségét és komplex voltát. E rész első szerzője, KATARZYNA ALEKSIEJUK internetes felhasználóneveket vizsgál (3–17). Kutatásai rávilágítanak arra, hogy a felhasználóneveknek hasonló funkciójuk van, mint más személyneveknek, azonban néhány lényeges különbség is kimutatható, melyek új horizontot nyitnak meg a személynévkutatásban. Az egyik legfontosabb jellemzője e névcsoportnak, hogy e neveket maga a névhasználó adja magának. Fontos megfigyelése ALEKSIEJUKnak, hogy mivel az internet világában nem jön létre személyes kapcsolat, a felhasználónév egyfajta arcként is szolgál, máskor viszont a felhasználónév a rejtőzködés eszköze is lehet.

IAN CLARK a nevek és az identitás kapcsolatát ausztrál bennszülött elnevezések körében vizsgálta (18–31). Az 1850–1880-as években készített ausztrál úti beszámolókból népetimológiákra is bukkant: noha a szerzők igen nagy érdeklődést mutattak a nevek jelentése, értelmezése iránt, csak igen kis százalékuk fordított figyelmet a bennszülöttek helyneveire. A kutató emellett kiemelt három író, akiknél felfigyelt arra a jelenségre is, hogy az őslakosok neveit törölték, s szemantikailag oda nem illőkkel cserélték fel.

Ugyancsak az ausztrál őslakosok világába kalauzolja az olvasókat MICHEAL WALSH (32–46). Munkájában a személynévadási minták vizsgálatát helyezte a középpontba, s meglepve tapasztalta, hogy e közösségekben igen offenzív neveket is szokás volt adni. A szerző a személynevek gyűjtésének módszertani kérdései mellett a tabunevek problematikájával is foglalkozik.

A Külső-Hebridák formális és informális személynév-gyakorlatát mutatja be ELLEN S. BRAMWELL írása (47–61). A név és az identitás összefonódásának bonyolult rendszerét feltárva fény derül arra a mély kulturális és interperszonális tudásra is, mely ebben a szoros közösségben létezik. A szerző a család- és házassági neveket, valamint a bece- és ragadványneveket is bevonta vizsgálataiba, továbbá elemezte a nevek angol és skót gael nyelvű formáinak kölcsönhatását is.

PETER MÜHLHÄUSLER és JOSHUA NASH a Norfolk-szigeteki nyelvi tájkép elemzésével mutatják be a nyelvi ideológia, a nyelv és identitás, valamint a nyelv és a táj kapcsolatát (62–80). Ezáltal a Norfolk-szigeteki nyelv átalakulását is dokumentálják, azaz azt, hogyan lesz az ellenszegülés nyelvéből a turizmus nyelve.

A tanulmánykötet második blokkja azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy hogyan befolyásolja az identitást a névvel kapcsolatos közösségi és egyéni attitűd. LAURA KOSTANSKI egy olyan ausztrál program tanulságairól számol be elsőként, melynek célja az őslakosok neveinek újraélesztése volt egy nemzeti parkban (83–105). A szerző úgy látja, hogy egy efféle kezdeményezés sikeréhez a következő tényezők járulhatnak hozzá: a közösségi szerepvállalás, az oktatás és a már létező nevek párhuzamos megtartása.

Helsinki utcaneveivel kapcsolatos attitűdvizsgálatokat végzett TERHI AINIALA 38, a Kelet-Helsinkiben fekvő Vuosaariban élő 15–70 év közötti lakossal (106–119). A szerző feltérképezte, hogy mely utcanevek elfogadottak, melyeket nem kedvelik a lakók (például

mert nem elég városiasak), melyek használatát kerülik. Igyekezik utánajárni annak is, hogy az adatközlők mivel magyarázzák attitűdjeiket. A névhasználók szerint a név vagy névelem lehet szép vagy csúnya, aranyos, csodálatos, autentikus vagy művi, áttetsző vagy sem stb., míg a névhasználat lehet praktikus vagy sem (például amiatt, hogy sok hasonló név létezik már).

A nyelvi tájkép módszerével tárja fel a multikulturális Oslo neveinek rendszerét MAIMU BEREZKINA (120–136). Hat grönlandi, azaz Oslo egyik negyedében lévő utcát választott kutatása területét, megvizsgálva a hatósági és intézményi, felülről történő, valamint az egyéni társadalmi szereplőktől induló, azaz letről történő névadást. Egy terület etnikai változása minden bizonnyal a nemhivatalos nevek körében érhető tetten, mely a letről történő „tervezés” útján jön létre. A nevekkal kapcsolatos attitűd kialakulásáért felelős faktorokat is bemutatja a szerző: ezek közül a hellyel kapcsolatos asszociációkat, a név tartalmát, hosszát, hangzását, valamint a szokást emeli ki. A pozitív attitűd létrejöttét a történelmi kapcsolódás, a pozitív, releváns, megkülönböztető névtartalom, illetve a rövid, de kellemes hangzású névtest is elősegítheti.

MAGGIE SCOTT arra hívja fel a figyelmet, hogy a széles körben felismert és megértett scots nyelvű elemek kétségtelenül kulturális tartalommal ruházzák fel a skót helyneveket (137–152). A szerző bőséges példát hoz tanulmányában arra, hogy a magán és kereskedelmi névhasználati gyakorlatban a scots nyelvű elemek szándékos és motivált használata az egyéni szociális szereplőktől, azaz letről induló névadásban igen elterjedt.

GYÖRFFY ERZSÉBET írásában arra keresi a választ, hogy a névhasználók hogyan vélekednek a szleng helynevekről (153–161). Ennek feltárására elsőéves kommunikáció- és médiatudomány szakos hallgatók körében végzett kérdőíves attitűdvizsgálatot, melynek fókuszába a szleng helynevek alkotásával, illetve használatával kapcsolatos hiteket, véleményeket állította. A hallgatókat arról kérdezte, hogy véleményük szerint mi jellemzi a szleng helyneveket; kik, miért és milyen szituációban használják azokat, s hogyan ítélik meg a szleng helyneveket stílusosan; azaz tulajdonképpen olyan kérdésekre kellett a válaszadóknak felelniük, amelyeket a szlengkutatás alapvető kérdésköreinek tekinthetünk.

A kötet utolsó egységében a név(használat) és a hatalom összefonódásáról olvashatunk öt tanulmányt. GUY PUZEY norvég és észak-olasz példákon mutatja be, hogyan cserélték le a dán neveket Norvégiában a nynorsk nyelvmozgalom keretében, míg Észak-Olaszországban a helynevek nyelvjárási írásmódjának támogatását használták fel az Északi Liga legitimálásában (165–184). A szerző a GRAMSCI nevéhez köthető hegemoniafogalom alapján elemzi a helynévkincs és a nacionalizmus összefonódását észak-norvég és észak-olasz példák segítségével: a helynevek ugyanis a nemzeti lét, az identitás, a hovatartozás vagy potenciálisan a kirekesztés mindennapi szimbólumai.

STAFFAN NYSTRÖM a stockholmi névszerkesztő bizottság tagjaként ír arról a megnövekedett újraelnevezési igényről, amely Stockholm multikulturális kerületeiben jelentkezik (185–196). A bizottság által ajánlott nevek nem kapcsolódnak a terület történetéhez, nem emlékeztetnek meghatározó eseményekre, személyekre, helyekre, különösebben nem is nemzetközilek, multikulturálisak vagy többnyelvűek, hanem szinte technikailag konstruáltak és svédül vannak; a svéd ugyanis mint lingua franca értelmezhető ezekben a sokszínű kerületekben. STAFFAN NYSTRÖM véleménye szerint az ajánlott nevek jó választásnak tűnnek, mert praktikus módon egyedítik a helyet, könnyen megtanulhatók, nem okoz gondot a felidézésük, és könnyű a használatuk.

A személynevekkel kapcsolatos névtervezés és törvénykezés mélységeibe vezet be az olvasókat JUSTYNA B. WALKOWIAK összehasonlító írása (197–212). A szerző különböző korszakok és nemzetek esetein keresztül azt mutatja be, hogy e folyamatban kik vesznek részt, kiknek készülnek a tervezetek, mit és milyen eszközökkel terveznek, s mindez milyen hatással van a névhasználatra.

Norvégia helynévhasználati szokásaiba vezet be bennünket AUD-KIRSTI PEDERSEN (213–228), aki a norvég helynévtörvény kapcsán hívja fel a figyelmet két problémára. Ezek egyike a farmneveknek a mai modern helyesírási szabályoknak ellentmondó, de a nyelvjárási kiejtésnek sem megfelelő dános írásmódja. A névhasználók megítélése szerint a helyes vagy „igazi” leírásnak a kiejtést kell tükröztetnie. Emellett kitér a lapp és kvén kisebbségi nyelvek hivatalos névhasználatára is. E nyelvek helyneveinek hivatalos, nyilvános használata ugyan engedélyezett, de negatív attitűdöt vált ki a többségi nyelvhasználóiból.

KAISA RAUTIO HELANDER a lapp helyneveknek szentelte írását (229–249). Noha Finnországban és Norvégiában határozatok biztosítják a lapp helynevek használatát, ezek kivitelezésében különbségek mutatkoznak. Finnországban egyre szisztematikusabban kerülnek fel a nyelvi tájképre a lapp helynevek, ezzel szemben Norvégiában a helyi hatóságok nem követik rendszerszerűen a határozat előírásait.

GYÖRFFY ERZSÉBET

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4776-1734>

Debreceni Egyetem

Bölcsészettudományi Kar

„Fremde” Namen [„Idegen” nevek]

Szerkesztő: DIETER KREMER. Leipziger Untersuchungen zur Namenforschung 12.

Leipziger Universitätsverlag, Leipzig, 2016. 325 lap

A német nyelvű kötet a lipcsei egyetemhez kötődő Német Névtani Társaság (Deutsche Gesellschaft für Namenforschung) 2015 októberében tartott tanácskozásának előadásait tartalmazza. A címben szereplő idézőjel egyértelműen utal arra a kötetben szereplő tanulmányokon végigvonuló terminológiai bizonytalanságra, hogy mi is tekinthető egy nyelv névanyagában „idegennek”.

A kötet élén a tanácskozáson elhangzott köszöntők állnak, ezek után következik 15 tanulmány, amelyek az (etimológiailag, kulturálisan stb.) idegen nevek témakörét járják körül, történeti és jelenkori névtani jelenségeket egyaránt vizsgálva.

Az első tanulmány (15–40) szerzője, KARLHEINZ HENGST az idegen nevek fogalmának meghatározását kísérli meg. Írásában meghatározó a szinkroniában és diakroniában különbözőképpen értelmezhető „idegenség”: az ismert lexikológiai kategóriák mintájára a neveket belső keletkezésű (Erbnamen), jövevéynév (Lehnnamen) és idegen név (Fremdnamen) kategóriákba sorolja. Külön kitér azon összetett nevek csoportjára, amelyeknek egyes tagjai más-más kategóriába tartoznak. A nyelvtörténeti és morfológiai-lexikai szempontokon túl figyelembe veszi a nyelvhasználó közösség névészléleki szokásait is,

például a névhasználók korát, regionális kötődéseit. A szerző az idegenség kategóriáját (fono-, morfo- és grafotaktikai szempontok alapján) képletekbe foglalva adja meg.

A következő tanulmányban (41–62) ROLF BERGMANN latin eredetű (római kori) bajorországi helynevek segítségével mutatja be az idegen nevek jövevénynevékké válásának folyamatát. Írásában a nyelvtörténetileg (és névfolytonosság szempontjából) egyértelmű esetektől (*Batavis* > *Passau*) egészen a névetimológia szempontjából vitatott nevekig (pl. *Fotensium* > *Füssen*) ismertet különböző névazonosítási kísérleteket, mindvégig ugyanazon kritériumokat használva.

Ezt követi WOLF-ARMIN FRHR. V. REITZENSTEINnek a tanulmánya (63–96), amely a bajorországi helynevek latin nyelvű alakjait (névváltozatait) mutatja be. A középkori oklevelekben a bajor helynevek gyakran szerepeltek az oklevelezés nyelvéhez igazítva, latinizált formában. A szerző számtalan példát sorakoztat fel a grammatikailag magyarázható esetektől (*Regen* > *Regenus*; a folyónév a németben hímnemű) egészen a népetimológiásan alakult latin névalakokig (*Haunstetten* > *Hunnostadium* [...] *ab Hunnis* [...] *cognomina servant*: 'a hunoktól őrizzen meg a neve'). A latinizált neveket az adaptáció, fordítás, részleges fordítás, pontatlan és téves fordítás, illetve a kitaláció (Erfindung) kategóriákba sorolja; ez utóbbi az eredeti névtől való teljes elszakadást jelenti. A tanulmányt részletes névmutató zárja, amely tartalmazza a helységek földrajzi elhelyezkedését is.

ALBRECHT GREULE és WOLFGANG JANKA tanulmánya (97–108) zárja a kifejezetten történeti (és egyben bajor) szempontú írássorát. A szerzők két, idegen eredetű észak-bajorországi helynevet (*Premberg* és *Teublitz*) elemeznek. Az előbbi egy feltehetően kelta eredetű alapszó *-berg* ('hegy') utótaggal való kiegészítése, az utóbbi a korai szláv–germán kontaktuszónában kialakult szláv eredetű név, amely teljes egészében a bajor nyelvjáráshoz igazodott. A szerzők nyelvtörténeti magyarázatuk összegzéséeként mindkét nevet adaptáció útján létrejött jövevénynévként tekintik.

DIETLIND KREMER (109–147) terjedelmes tanulmánya az egykori NDK utónévadási szokásait mutatja be. Lipcsében ugyanis húsz évvel az újraegyesítés után egy padlásról előkerült a lipcsei egyetem utónév-tanácsadói központjának levelezése, amelyben anyakönyvvezetők és szülők kérnek segítséget az utónévválasztáshoz és -engedélyezéshez. A háború utáni Kelet-Németországban 1966-ban jelent meg az első utónévkönyv, amelyet éppen az idegen nevek iránt megnövekedett igény hívott életre. Az akkori szabályozás szerint idegen neveket csak az eredeti (idegen) írásmóddal lehetett bejegyez(tet)ni. A szerző szerint a bezárkózott NDK világában a 60-as évektől nagy tömegben beáramló idegen nevek egyfajta vágyakozást fejeztek ki, egyben menekülésként és társadalmi szelepként szolgáltak. A névdivat következtében olyan, jellemzően NDK-s névanyag („Ossi-Namen”; pl. *Mike*, *René*, *Mandy*, *Manuela*) alakult ki, amely alapján a névviselek kelet-német származása még ma is könnyen felismerhető.

GABRIELE RODRÍGUEZ (149–158) tanulmányában külföldi származású, két- vagy többkultúrájú családok névadási tendenciáit mutatja be. Statisztikai adatok szerint 2014-ben 16,5 millió idegen származású (migrációs háttérű) személy élt Németországban, főként a nagy ipari városokban. A legtöbbjük (12,8%) török, lengyel vagy orosz (oroszországi német) származású. A tanulmány a családoknak a lipcsei utónév-tanácsadó központhoz benyújtott kérelmei és a névstatisztikák alapján mutatja be az idegen nevekkal kapcsolatos kérdéseket. Migráns családokban a származási kultúra utóneveinek a választása az adott kultúrához való ragaszkodás kifejezését jelenti, sok vegyes családban is az idegen származású szülő döntése dominál. (A leggyakrabban bejegyzett idegen név, a *Mohamed*

és számos alakváltozata 2014-ben a 25. helyet foglalta el a Németországban anyakönyvezett nevek gyakorisági listáján.)

A kötet első nem németországi nevekkal foglalkozó írása a lengyel EWA MAJEWSKA tanulmánya (159–172), amely a 21. századi varsói keresztelési anyakönyvek adatait elemzi. A jelenkori névanyag ismertetését történeti visszapillantás előzi meg: a szerző röviden bemutatja a bibliai-keresztény nevek középkori térhódítását, majd arra a következtetésre jut, hogy ezek nem – már csak gyakoriságuk miatt sem – tekinthetők a lengyel névanyagban idegen neveknek. A tanulmányban tárgyalt jelenkori névanyag a varsói Szent Alexandrosz-templom keresztelési bejegyzéseiből (2001–2012) származik, és jól mutatja az újabb idegen nevek (pl. *Allan, Edgar, Jason; Charlotte, Pamela, Yasmine*) térhódítását. A nevek kategorizációjában mutatkozik némi következtelenség, például a *Sofia, Zsófia* [!] névalakokat az eredeti írásmódot őrző idegen nevek közé, az *Ilona* nevet viszont az egyéb jövevénynevek közé sorolja a szerző, miközben bibliai nevek és nemzetközi szentnevek kategóriákat is felállít.

FIRANGIZ PASHAYEV az oguzok névhasználati szokásainak elsősorban történeti szempontú bemutatására vállalkozik (173–184). (Az oguz a török nyelvek délnyugati csoportjához tartozik, legnépesebb rokon nyelvei a török és az azeri. A szerző az oguzt nyelvcsoporthoz kezeli, következetesen oguz nyelvekről ír.) A hagyományos törökös névanyag egyrészt szemantikailag motivált, másrészt nagymértékben a névöröklésen alapszik; ennek ellenére találhatók benne arab, perzsa és európai hatást mutató elemek is. A hagyományos (belső keletkezésű) nevek mellett egyre gyakrabban tűnnek fel – különösen a tanult városi népesség körében – „egzotikus” (európai) nevek (*Aida, Marina; Marx, Rafael*), amelyek elsősorban a család nyugatias kulturális orientációjáról tanúskodnak. A szerző a 7. századig visszanyúlva mutatja be az oguz nevek keletkezési csoportjait (forrásait nem ismertetve): a törökös, arab, zsidó, mongol, perzsa és szláv eredetű neveket. Kitér a vallás névadásra kifejtett hatására is: az iszlám hitű azeriek csoportjaiban szokás egy hagyományos (motivált) és egy iszlám vallási név egyidejű viselése, az ortodox keresztény gagauzoknál pedig a hagyományos törökös név mellett (amelyet az apa ad gyermekének) egy hivatalosnak számító keresztény név áll.

A felső-ausztriai KARL HOHENSINNER tanulmánya (185–214) történeti adatok alapján (1624–1644) vizsgálja az idegen átutazók neveit a greini városi levéltár iratanyagában. A dunai kereskedelem által jómódúvá vált kisváros az átutazó rászorulóknak segítyeket adott, az ezzel kapcsolatos feljegyzésekből kaphatunk felvilágosítást az idegenek neveiről. Sok idézett adat estében nem is a személyneveket, hanem a névviselők származási helyét, szociális státuszát, egészségi állapotát ismerhetjük meg. A szerző (a JULIA GRASER által átírt) levéltári forrásokat betűhív formában közli, néhányukhoz grafematikai vagy dialektológiai megjegyzést fűz, módszeres névtani elemzést azonban nem végez.

A kötet folytatásában ROSA KOHLHEIM cikke (215–222) németországi fodrászüzletek (főként idegen) neveit mutatja be; példáit Észak-Bajorország nagyvárosainak „arany oldalaiból” gyűjtötte. Az üzletnevek általános jellemzőinek bemutatásán túl különösen a név figyelemfelhívó szerepére összpontosít, ennek a funkciónak a függvényében vizsgálja a fodrászüzletek neveit. A vizsgált névanyagra jellemző az idegen (főképp francia és angol, illetve olasz) nyelvi elemek megjelenése: *Friseur Salon Charmant, Hair Care, La Gracia*; illetve a csattanó, nyelvi játék és tréfa: *Hair Line, O'Hara, Unicut* (a bayreuthi

egyetemi campus közelében található szalon) és némely intertextuális utalás is: *Toupet or not toupet* ('Hajcsomó vagy nem hajcsomó?').

CLAUDIA MARIA KORSMEIER (223–234) a Németországban található egzotikus nevekről (elnevezésekről) ír. Névanyaga olyan, másodlagos elnevezésekből származik, amikor egy egzotikus földrajzi nevet egy teljesen eltérő helyen (újra) használnak. Történeti példái között szerepel a II. Frigyesel kapcsolatba hozható (általa alapított) *Philadelphia* település és településrész a mai Lengyelországban és Németország keleti peremén, a *Port Arthur* Emden város településrészének nevéként vagy a *Sibirien* ('Szibéria'), Welzow város bányászok által alapított és lakott új negyedének a neve. A szerző által idézett Atlas der 999 Seltsamen Ortsnamen (999 különleges helynév atlasza) számos példát sorol fel a *Jerusalem*-től a *Waterloo*-ig, mindet Németország területén. Ezek mellett léteznek azonban inkább homonimáknak tekinthető véletlen egybeesések is, mint a Soest járásban található *Bremen*, amely nyelvtörténeti változások során véletlenül vált azonos alakúvá az északi-tengeri kikötőváros nevével.

VOLKER KOHLHEIM (235–252) a német nyelvű irodalomban előforduló idegen nevek problematikáját tárgyalja. Példaanyagát négy német szerző, Goethe, E. T. A. Hoffmann, Eichendorff és Treichel műveiben szereplő olasz tulajdonnevekből gyűjtötte össze. Ezek közé tartozik Goethe francia etimológiájú *Mignon*-ja, Hoffmann *Signor Formicà*-ja ('Hangya úr'), Eichendorff *Florió*-ja és a kortárs Treichel Szardínia-regényének *Cristinà*-ja is. Az olasz tulajdonnevek a németek Itália utáni csillapíthatatlan vágyakozásának a tanúságai. Az elemzett irodalmi művek idegen nevei ambivalens érzéseket keltenek, egyfelől lelkes azonosulást, másrészt a másság elutasítását.

Az irodalmi nevektől KLAUS SCHNEIDERHEINZE írása révén (253–271) nagy ugrással a névtudomány szociológiai kérdéseire kerülünk közel. A szerző tanulmányában a szociológia kutatási módszereit alkalmazva a névtan és a migrációkutatás határterületén mozog. A szerző a migrációs háttérrel rendelkező személyek azonosításának egyik lehetőségét személynevek vizsgálatában látja. A szerző kissé körülményes bevezetőjéből nem derül ki pontosan, mi az anyaggyűjtés alapja, feltehetően CD-n és online módon elérhető (németországi?) telefonkönyveket használ névtani forrásként: a teljes személyneveket (tehát a család- és utónév együttesét) nyelvi hovatartozás szerint sorolja be (látja el országoknak, illetve országcsoportoknak megfelelő kódszámokkal), majd ezekből kíván következtetni a migrációs eredetre (a név idegenségére). Sajnálatos módon a tanulmány nem közöl kézzelfogható adatokat vagy eredményeket, jobbára a módszerismertetés és a kutatás-előkészítés területére szorítkozik.

A kötet szerkesztője, DIETER KREMER romanista professzor (273–301) a Németországban előforduló újlatin eredetű családnevekkel foglalkozik írásában. Elmélyült bevezetőjében saját céljaira megkísérli definiálni az idegen, illetve a német név kategóriáit, utalva arra, hogy a családnevekre érvényesnek tekinthető definíció nem igaz az utónevekre és a földrajzi nevekre sem. Ezt követően a szerző sorra veszi a leggyakoribb olasz neveket, illetve azok németországi előfordulását, kitér a gyakori franciaországi családnevekre (és azok alakváltozataira), majd számba veszi a Németországban a 20. században megjelent spanyol és portugál családneveket. Írásában bemutatja a különböző források és adatbázisok alapján számolt adatokat, a névazonosítás módszertani problémáit.

A kötetben utolsóként szereplő angol nyelvű tanulmány (304–319) az Egyesült Királyságban tevékenykedő PATRICK HANKS munkája, aki egyben az amerikai családnév-szótár (Dictionary of American Family Names) főszerkesztője. Írásában az észak-amerikai

idegen (francia és német) eredetű családnévanyagot mutatja be. Röviden kitér az észak-amerikai német bevándorlás történetére, és elemzi annak névtani következményeit. Tanulmánya második részében ismerteti jó néhány amerikai-német kontaktusváltozatot a feltehető alapelalakjukkal együtt, majd általános szabályszerűségeket fogalmaz meg a német nevek amerikanizációjával kapcsolatban.

A kötetet a Névutató Munkacsoport (Arbeitskreis für Namenforschung) korábbi tevékenységének leírása, majd a szerzők elérhetősége zárja.

Ha a bemutatott tanulmánykötet nem is tud egyértelmű választ adni a Mi az idegen név? kérdésre, sokoldalú megközelítése (személynevek, helynevek irodalmi nevek; szinkronia és diakronia; stb.) meggyőző módszereket és érveket mutat be az idegen nevek elhatárolásának problémájára. A kötetből ugyanakkor kiviláglik, hogy a nevek világa sokkal színesebb annál, semhogy egy definíció megoldást nyújtson minden felvetődő kérdésünkre.

SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4680-105X>

Károli Gáspár Református Egyetem

Bölcsészettudományi Kar

Heiligenverehrung und Namengebung

[Szentisztelet és névadás]

Szerkesztők: KATRIN DRÄGER – FABIAN FAHLBUSCH – DAMARIS NÜBLING.

De Gruyter, Berlin, 2016. 301 lap

A tanulmánykötet előzménye egy ünnepi kerekasztal, amelyet Konrad Kunze 75. születésnapja alkalmából szerveztek. Az ünnepelt szentnevekkel és számos kapcsolódó témával foglalkozik. Munkásságának két fontos pillére egyrészt a középkori szent- és legendakutatás, a középkori művészetek és építészet, másrészt pedig a nyelvtörténet kutatása. Ez utóbbi kapcsán számos eredménnyel vitte előre a névtudományt, többek közt a családnévek vizsgálatában is.

A tanulmánykötet célja az előszó szerint (v–vi) a szentisztelet névtani vizsgálatával új impulzust adni a kultúrtörténeti kutatásoknak. Az előszót tizennégy német nyelvű tanulmány követi német és angol nyelvű absztrakttal ellátva. Közülük öt személyneveket vizsgál, három helynevekkel foglalkozik, majd olvashatunk a névtípusok kategorizációjáról, gyógyszerárnevekről, márkanamevekről és szövegpragmatikai elemzésről is a fő téma kapcsán.

KATRIN DRÄGER bevezető tanulmánya (1–15) a szentnevek kutatásának jelentőségét hangsúlyozza. Kiemeli, hogy a témában legfőképpen személy- és helynévkutatások zajlanak, miközben más területek még felfedezésre várnak. A szentnevek rendszerét táblázatban is bemutatja, az egyes nevek elterjedését térképekkel illusztrálja. Írásában a *Kilian* család és keresztnév, a *Fridolin* és *Friedolin* keresztnév, valamint a *Sankt* 'szent' elemet tartalmazó településnevek kapnak külön figyelmet.

WOLFGANG HAUBRICHS a személyneveken keresztül közelít a témához (17–40). A szentek neveinek német, francia és olasz nyelvterületen való kezdeti, 7–8. századbeli megjelenését elemzi, interferenciákat kimutatva például a Rajna és a Mosel vidékén. Statisztikai adatait táblázatokban is rendszerezi.

ROSA és VOLKER KOLHEIM (41–65) a népszerű szentnevekre visszavezethető keresztnéveket vizsgálja, amelyek (köztük a ma legnépszerűbb *Anna, Marie, Paul, Felix* stb. is) a 12. századtól tömegesen jelentek meg a német nyelvterületen. Diakrón vizsgálatukban arra a következtetésre jutnak, hogy a reformáció után a szentnevek adása a protestánsoknál is folytatódott, így csak a 17–18. században látszik számottevő különbség a katolikus és protestáns névadási szokások között.

FRIEDHELM DEBUS (67–87) a bibliai Szent Erzsébet és Árpád-házi Szent Erzsébet kultuszának hatását összevetve a németországi történeti kereszt- és családnévállományt elemzi az évszázadok változásaiban a mai napig. Kutatásai alapján megállapítja, hogy II. András magyar király lányának, IV. Lajos türingiai örgróf özvegyének a hatása jóval jelentősebb a német személynévadásban, mint Keresztelő Szent János anyjéé.

A német családnevek egy jelentős csoportja martirológiumi keresztnevekből jött létre. RITA HEISER és KATHRIN DRÄGER (89–108) az *Aegidius*-ból származó családneveket kísérelve figyelemmel, térképek segítségével mutatják a névelemzés lehetőségének egy példáját. Céljuk a családnevekben megjelenő szentnéven keresztül a hasonló minták nagyfokú változatosságának bemutatása.

HUBERT KLAUSMANN (109–120) a délnyugati német dialektushatárt elemzi a szentnevekből származó családnevek alapján. Tanulmányában KONRAD KUNZE azon tételére hívja fel a figyelmet, hogy a dialektushatárok és a családnevek földrajzi elterjedésének összevetése tanulságos lehet a nyelv változását illetően, akár az elmúlt 500 évre visszamenőleg. KLAUSMANN megállapítja, hogy a négy vizsgált dialektushatár erőteljes egyezést mutat a családnevek elterjedési határaival, de pontosabb és nagyobb mennyiségű adatot tart szükségesnek a biztosabb eredményhez.

A következő rész három tanulmánya helynevekkel foglalkozik. KARLHEINZ HENGST (121–147) a kelet-közép német nyelvterület szentneveket tartalmazó településneveivel foglalkozik. Elemzését a 12. századtól kezdi, ekkortól ugyanis már jelentősnek tartja a helynévtípust. Vizsgálata bemutatja az évszázadok során kirajzolódó, a korszellemmel összefüggő változásokat; megállapítása szerint ezek közül a reformáció hatása tükröződik a legerőteljesebben.

KIRSTIN CASEMIR (149–176) a Németország északnyugati részén található 680 kolostor nevével, illetve ezek közül is a patrocíniumi eredetű 150 névvel foglalkozik. Kutatásában kiemeli a *Maria* név sajátos szerepét is, amely az esetek 40%-ában jelenik meg, habár szűkebb értelemben nem tekinthető védőszent nevének.

THOMAS FRANZ SCHNEIDER (177–196) a svájci Bern kanton területén lévő, szentnevekből származó folyó- és településneveket elemzi alak és elterjedtség szempontjából a berni egyetem adatbázisa alapján, s érintőlegesen ő is elemzi a reformáció hatását.

Több névtípust foglal magába DIETLIND KREMER és SIMONE BERCHTOLD egy-egy tanulmánya. DIETLIND KREMER (197–222) azt a kérdést járja körül, hogy a késő középkori szenttisztelet hatása milyen névtípusokban mutatható ki Kelet- Németországban. Elemzéseinek fókuszában a tisztelt szenteket és az alaki változatosságot illető regionális eltérések állnak. A szerző a névtípusokat áttekintve térképeken ábrázolja eredményeit.

SIMONE BERCHTOLD (223–255) azt emeli ki, hogy a szentnevek minden névfajtában előfordulnak. Előbb a szentek neveinek a svájci családnevekben való megjelenését mutatja be, nyolc szentnevet (*Jakob, Johannes, Martin, Jodok, Verena, Regula, Beat, Himerius*) külön-külön is tárgyalva. Eredményeit térképekkel és táblázatokkal gazdagon illusztrálja. Ezután más névfajtákra is kitékint a szentnevek kapcsán, sőt a mesterséges elnevezésekre is, eljutva például a *Chopfab* sör elnevezéséhez.

FABIAN FAHLBUSCH (257–269) a gyógyszerterek szentekről adott neveit, azok gyakoriságát és elterjedtségét elemzi az elmúlt évekre jellemzően, ám történeti áttekintéssel felvezetve. A 14–16. században már szükséges volt a gyógyszerterek megkülönböztetése, s a leggyakrabban szentekről nevezték el őket. Általában valamilyen kapcsolat volt a gyógyszerter neve és a szent között, de zarándoklati központoknál, tiszteleti helyek környékén, illetve Németország északi és keleti részén is más-más mintákat fedezhetünk fel, mint az a térképek és táblázatok alapján is kirajzolódik.

SANDRA REIMANN (271–291) a márkanevekben megjelenő szentnevekkel foglalkozik, elsősorban a névadási motiváció szempontjából. Azt a kérdést járja körül, hogy van-e valamilyen – valós vagy nem valós – kapcsolat a névadó szentnek az élete és az adott termék között.

ALBRECHT GREULE (293–301) a szentneveket a német szakrális egyházi nyelvben vizsgálja szövegtani szempontból, így például szövegpragmatikai aspektusból. Tanulmánya elsődlegesen arra keres választ, hogyan kerül át egy hagionima használata a szakrálisból a profán használatba.

A kötetben találkozhatunk számos szentnév sorsának részletes elemzésével, a nevek kategorizálásának problémájával, az egyes névkategóriákat érintő kérdésekkel, a földrajzi elterjedés, valamint a szakrális és a profán használat vizsgálatával. Úgy vélem, az eddig elmondottak alapján a kötet mindenképp eléri célját, azaz új impulzusokat kínál a kultúrtörténeti kutatások számára.

MECSER SZILVIA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6563-6833>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Õdagumeresuumlaisi nimeq [A balti finnek nevei]

Szerkesztő: JÜVÄ SULLÕV. Võro Instituudi Toimõndusõq 30. Bookmill, Võru, 2016.

275 lap

A Võru Intézet rendszerint évente megjelenő kiadványai általában a balti finn nyelvekről, a balti finnek kultúrájáról közölnek tanulmányokat. Szószedet és szótár is jelent már meg ebben a sorozatban. A kötet 11 tanulmányt tartalmaz, melyek nyelve finn, észt, karjalai vagy võru, azaz dél-észt irodalmi nyelvi.

EVAR SAAR két délkelet-võrumaai egyházközség keresztneveit hasonlítja össze 16–17. századi források alapján (11–56). A szerző a neveket nyelvi eredetük szerint csoportosítja. Az észt névadásban ekkoriban a leggyakoribb nevek az alnémetből átvett nevek voltak,

azonban az egész észti nyelvterülettel összevetve az itteni nyelvjárásban igen népszerűek voltak a hangsúlyos szótag által meghatározott rövidített formák: *Nikolaus* > *Kallas*, *Bartholomeus* > *Meus*. Szintén jelentős az óegyházi szláv eredetű nevek aránya, és kisebb mértékben svéd és lengyel hatás is megfigyelhető. A szláv hatásokat szemlélteti például a *Watsa* ragadványnév (< *Waclaw* ~ *Vladislav*) a *Kasaritsa Watsa Pali* háromtagú névben, továbbá az *Ivan* név előfordulásai a gyakoribb változat, a *Jaan* mellett. Svéd hatást mutatnak a *Lenertt*, *Lenardt*, *Leenar*, *Jöran* nevek.

URMAS KALLA tanulmányában jelentéstani szempontból nyolc típusba sorolja az Emajõe-Suursoo mocsár 139 mocsári szigetének nevét (57–81). A szerző a neveket szócikkekben közli, etimológiai magyarázattal és forrásjelöléssel. Sok mocsári sziget neve állatokra utal: *Kalassaar* 'Halsziget', *Obussaar* 'Lósziget'. A növényzetre, természeti tulajdonságokra utaló, illetve személynévi eredetű nevek szintén jellemzőek. Helytörténeti események motiválta névadásokra is akad példa: ilyen, a 20. században adott név az *Ullussaar* (*Hullussaar*, *Hullussaar*) 'Örültsziget', melynek a háttere az, hogy egy férfi az 1960-as években pszichiátriai kezelésről megszökött, majd ezen a szigeten lakott hosszabb ideig.

ENN ERNITS az Inkerinek a két világháború között az Észti Köztársasághoz tartozó részén lakó népesség 15–17. századi személynéveit elemzi (82–102). A két világháború között az itteni lakosság orosz, izsór és inkeri finn nemzetiségű volt. A lakosság etnikumát azonban a személynévi adatokra támaszkodva nem lehetséges egyértelműen meghatározni, a szerző sem vállalkozik erre. ERNITS ennek a heterogén népességnek elsősorban a ragadványneveit elemzi jelentéstani szempontból. Főleg apanévi eredetű neveket említ, de más névadási motivációk is megjelennek: *Van Martischo Latiss* < *латыш* 'lett nemzetiségű', *Dollgoi* < *долгуи* 'hosszú', *Heaiü* 'gyanakvás'; ez utóbbi esetében a születés körülményeire utaló névadást feltételez a szerző.

SIRKKA PAKKALA szintén jelentéstani kérdésekkel foglalkozik: a keleti finn nyelvjárások családneveit rendszerezi 16–17. századi forrásokra támaszkodva (103–126). A szerző az egyes nyelvjárási területek között mutatkozó jelentősebb eltéréseket is ismerteti, 14 (többek közt jelentéstani, formai és funkcionális) szempont szerint csoportosítja nyelvi adatait, és az így alkotott típusok előfordulásának arányait táblázatban közli. A földrajzi eloszlás vizsgálata mellett a szerző korszakokra bontva is összevetette az adatokat.

A személynévi eredetű településnevekben megőrzött pogány finn személynévekről ír SAULO KEPSU (127–138). A leggyakoribb személynévi eredetű névelemek: *Kauko-*, *Iha-* és *Toivo-*; az utóbbi helynévi és régi személynévi előfordulásairól térképet is közöl KEPSU. A nevek földrajzi eloszlásából a szerző a finnségi népesség vándorlásának valószínűsíthető irányát is meghatározza. A tanulmány összefoglalójában hangsúlyozza a helynévkutatás jelentőségét nem csupán önálló diszciplínaként, hanem az írásbeliség nélküli ősi balti finnek személynéveinek kutatásában is.

OLGA KARLOVA a ragadvány- és családnevekben megőrzött eredeti, keleti balti finn személynévekkel, névelemekkel foglalkozik pl. *Iha*, *Lempi* elemek; *-silmä*, *-pää*, *-nenä* végződés (139–165). Ehhez 16–17. századi vepsze és karjalai nyelvű, illetve savói nyelvjárási neveket tartalmazó forrásokat dolgozott fel. A neveket három fő csoportra osztja: az általa ősi finnségi egyénneveknek nevezett csoportba kívánságnévnek tekinthető neveket sorol (pl. *Lempi* 'kedves, bájos' *Valta* 'erő'); a második kategóriába a 'valamilyen állat' jelentésű közszavakból alakult nevek kerültek (pl. *Karhu* 'medve', *Rebo* 'róka'), a harmadikba pedig az egyéni tulajdonságokra utalók (pl. *Kähkönen* 'rekedt hang').

DENIS KUZMIN az orosz eredetű keresztneveket vizsgálja a karjalai nyelvben mind Karélia, mind Finnország területén, illetve a Tver és Szentpétervár környékén élő beszélők névadásában (166–183). Elsősorban a fonetikai változásokat elemzi, melyek révén az átvett nevek a karjalai hangrendszerbe illeszkednek. A tanulmány legtöbb példával szemléltetett hangváltozása – az ezeknek a nyelveknek a hangrendszeréből hiányzó – *f* hang különböző mássalhangzókkal, mássalhangzó-kapcsolatokkal való helyettesítése (pl. *Szófia* > *Szohja*).

Szintén karjalai témájú TATJANA PAŠKOVA írása, melyben a *koiru* 'kutya' névelem előfordulását vizsgálja a betegségek népi elnevezéseiben (184–191). A szerző röviden összefoglalja a hiedelmi hátteret, amelyben a kutya és a megbetegedések összekapcsolása gyökerezik, majd öt betegségnevét elemzését közli. A tanulmány etnolingvisztikai megközelítést alkalmaz, elsődleges célja a népi hiedelmek szókészletre gyakorolt hatásának bemutatása.

A kötet egyetlen nem balti finn nyelvvel foglalkozó tanulmánya ALEXANDER PUSTYAKOVNAK a mari személynevek történetét bemutató cikke (192–208). A munka áttekintést nyújt a belső keletkezésű mari személynevek szemantikájáról, a névadási szertartásról és szokásokról, továbbá a török és orosz névrendszerek hatásairól a mari nyelvre. Orosz hatást mutatnak a következő példák: orosz *Alekszej* > mari *Alekszej*, *Alekszi*, *Elekszej*; orosz *Dmitrij* > mari *Metri*, *Mitri*; orosz *Ivan* > mari *Jevak*, *Jevan*; míg törökségi, főként tatár eredetű nevek a *Bajram*, *Bajbek*, *Ajberde*, *Murzabaj*.

A kötet két utolsó tanulmánya nem névtani témákkal foglalkozik. LIINA TAMMEKÄND 10 adatközlő idiolektusát elemezve közelíti meg a võru kétnyelvűséget (211–238), LAIVI ORG pedig a võru palatalizációt vizsgálja akusztikai szempontból (239–273).

A kötet áttekintést nyújt – a névtant tágan értelmezve – a balti finn névkutatás különböző témáiról, jól szemléltetve a kutatási területek sokszínűségét. A Võru Intézet kiadványai közül ez az első, amely elsősorban névtani tanulmányokat közöl, így a kötetnek hiánypótló jelentősége is van.

FÖLDESI ESZTER

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7193-2660>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

DAMARIS NÜBLING – RITA HEUSER – FABIAN FAHLBUSCH,

Namen. Eine Einführung in die Onomastik

[Nevék. Bevezetés a névtudományba]

Narr Studienbücher, Tübingen, 2015. 375 lap

1. A 2015-ben megjelent monográfia a 2012-ben megjelent hasonló című kiadás minőségi átdolgozása, illetve mennyiségi kibővítése, melynek elkészítését az eltelt időszakban született számos recenzió, illetve az újabb kutatási eredmények indokolták. A mainzi egyetemen oktató szerzők általános bevezető monográfiának szánják e könyvet, amely szakmabeliek és laikusok számára egyaránt útmutatóként szolgál(hat). A monográfia két

nagy részből áll: a szerzők először bemutatnak egy hangsúlyozottan nyelvészeti, nem nyelvfilozófiai kiindulópontú névelméletet és névgrammatikát, a második részben pedig hat kiemelt névtani kategóriát ismertetnek részletesen. Mindezt egy bevezető rész előzi meg, melyben a szerzők megszólítják elsőként a laikus érdeklődőket (11–12), majd a szakmabelieket (12–14).

2. Az első részben (16–27) a név mint fogalom definiálására törekсенek a szerzők. A terminust a funkcionalitásból magyarázzák, ehhez pedig olyan dichotómiákat hívnak segítségül, mint hogy a név közvetlenül vagy közvetetten utal-e (referál) valamire, illetve hogy azonosítás vagy egyénítés történik-e.

A szükséges definíciók bevezetése után a szerzők megkísérlik elhelyezni a tulajdonnevet a főnevek rendszerében (28–63). Az alpont elején szemléletes ábra mutatja (28), hogy a főnevek absztrakt és konkrét csoportjaiból a tulajdonnevek ez utóbbiban helyezkednek el (a főnevek absztrakt csoportja nem tartalmaz alkategóriát), ugyanakkor elkülönülnek a szintén konkrét főnévi csoportba tartozó köznevektől, gyűjtőnevektől és anyagnevektől. A besorolást követően – annak magyarázataképp – a referenciák, motivációk, transzparencia és (le)fordíthatóság szempontjait figyelembe véve részletezik a tulajdonnév és köznév közti különbséget. Ezzel egyben át is vezetik az olvasót a tulajdonnév és köznév határáról írt alponthoz, melyben a faj/nem, ragadványnevek, irodalmi nevek és márkanevek kaptak külön alpontot. E kategóriák közül csak a faj/nem csoport tér el némiképp a magyar névtani rendszerezésben megszokottól. E csoportba ROLAND HARWEG munkásságára hivatkozva azokat a neveket sorolják a szerzők, melyben egy tulajdonnév és egy köznév elválaszthatatlanul összekapcsolódott (pl. *Bodensee* [Boden-tó], *Eiffelturm* [Eiffel-torony] stb). Mindezek mellett külön figyelmet fordítottak a köznevesülés és tulajdonnevesülés folyamatára is. Ezt követően nyelvi szintenként mutatják be a tulajdonnevek grammatikai sajátosságait (64–92); ebben a fejezetben az egybevont prozódiai és fonológiai rész után a morfológia, a morfoszintaxis, a szintaxis, sőt a grafematika is helyet kapott.

Végül – az elhanyagolt téma kiemelését elősegítvén – pár oldalban, de külön alpontban tárgyalják a szerzők a német jelnyelvben meglévő tulajdonnevek sajátosságait (93–96). A német jelnyelvről írt rövid ismertetést követően a személy- és helynévjelek részletezésére vállalkoztak a szerzők. Ebbe a meglehetősen újszerű témába valóban csupán nagyon érintőlegesen nyújt betekintést a kézikönyv; ez is mutatja, hogy a téma tudományos feldolgozása még Németországban is csak gyerekcipőben jár. A fejezetet leginkább jelnyelvi és német jelnyelvi alapismeretek teszik ki, illetve néhány konkrét példa. A személy- és helynévi példákon keresztül az olvasó megtudhatja, hogyan jelelje *Angela Merkel* nevét és (főként) transzparens helyneveket. A magyarázatokat képes ábrák kísérik. A kezdeményezés jól érzékelteti, hogy a szerzők nyitottak e kevésbé kutatott témára, és szeretnék, hogy a jövőben hasonló kutatásokkal gazdagodjon a (német) névtan.

3. A második részben (98–336) a szerzők bevezetésekként röviden áttekintik a különböző névkategóriákat (98–106), illetve azt is részletezik, hogy miért éppen ezeket a kategóriákat ismertetik. Ebben a rövid bevezetőben annak a megválaszolására történik kísérlet, hogy miért éppen a személy- és helynevek kapnak mind a mai napig kitüntetett figyelmet az onomasztikában. Ezt arra az emberi érzékelési és megértési folyamatra vezetik vissza, melyben az ember önmagát a világ középpontjaként határozza meg, s a dolgok

körülötte történnek. Azok a dolgok, amelyeknek nevet kell adni, bizonyos szempontok alapján hierarchikusan vagy skalárisan rendeződnek az ember körül. Ennek köszönhetően az lesz az ember számára prototipikus névkategória, amely a leginkább releváns, gyakran használt, definiálható stb. Élőkre vonatkoztatva ezért kerül előnybe a személynévi kategória az állatnevekkel szemben, élettelenekre vonatkoztatva pedig ezért prototipikus a helynévi kategória a tárgynevekkel vagy éppen a járműnévi kategóriával szemben.

Ennélfogva a legnagyobb hangsúllyal természetesen e kézikönyv is a két fő névfajtát, a személy- és helyneveket tárgyalja a legrészletesebben. A személynévi kategórián belül a családnév, keresztnév és néhány további személynévi csoport (ezen belül: középso nevek, ragadványnevek, álnevek, más kultúrák személynevei) kapott helyet, míg a helynévi kategóriában az állam-, ország- és tájnevek, település-, víz-, hegy-, dűlő-, utca- és épületnevek, valamint az égítestek nevei jelennek meg. A szerzőknek azonban nem titkolt szándékuk, hogy az elsődlegesen vizsgált személy- és helynevekről az elhanyagoltabb, illetve kevésbé divatos területekre is nagyobb hangsúlyt fektessenek, ezért több más névtani kategóriával találkozhat még az olvasó: állatnevek, tárgynevek, eseménynevek, jelenségek nevei. Az állatnévi kategória még a helynévi kategóriát is megelőzi, de fontossága nem csak az elhelyezéséből látszik: a szerzők e névfajta lényegi szerepe mellett érvelnek, külön is tárgyalva a házi-, vad- és állatkerti állatok, valamint a haszon- és tenyészállatok neveit. A jelenleg ismertett második kiadás többek között éppen ennek az állatnévi kategóriának a kibővítésével és alaposabb kidolgozásával lett több az első kiadásnál.

4. A magyar névtanban jelenleg használatos kézikönyvekkel összevetve két megállapítást tudunk tenni: az első és legfontosabb, hogy jelenleg nincs olyan magyar névtani összefoglaló, mint a *Namen*, sokkal inkább egy-egy névkategóriára, leginkább a személy- és/vagy helynevekre fókuszáló, saját témakörét részletesen feldolgozó szakirodalmat találhat az érdeklődő. A másik megállapítás a tulajdonnévnek az itt használt kategorizációjára és ezzel összefüggésben a névtani terminológiára is vonatkozik: mint fentebb is láthattuk, egyes esetekben jelentős eltéréseket figyelhetünk meg a magyarban használatos rendszerezéshez és terminológiához képest. Megjegyzendő, hogy a szerzők az általuk felállított rendszert nem tekintik véglegesnek, sőt szorgalmazzák annak újragondolását, bővítését és/vagy módosítását.

A kézikönyvről összességében elmondható, hogy a fejezetek összefoglalóak, de az olvasó inkább a problémafelvető jelleget érzékeli, mintsem a német névtan eddig elért eredményeinek lajstromba vételét. A szerzők további kutatásokra, illetve a meglévő kutatások és eredmények újragondolására sarkallják a névtani érdeklődésű olvasót. A monográfia szakirodalomban gazdag, és a fejezetek végén továbbvezető irodalom segíti a témában jobban elmélyedni kívánó olvasókat. A nyelvészeti alapfogalmakat szövegközben definiálják a szerzők, a könyv végén pedig rövidítésjegyzék található.

Összességében egy jól használható kézikönyvet kap a *Namennel* az olvasó, de a sok téma felvetése kevesebb mint 400 oldalban egyúttal azt is eredményezi, hogy bizonyos értelemben csupán felületesen, részletekbe alig-alig bocsátkozva tudják felvázolni a szerzők az általános és a német névtan jelenlegi állását. Feltehetően ennek orvoslására igyekeztek a szerzők minden részben hangsúlyozni a német nyelvre és nevekre vonatkozó jellegzetességeket, így azonban inkább a német névtan rajzolódik ki az olvasó szeme előtt, mintsem az általános (holott a kézikönyv címe ez utóbbit sugallná). Az viszont

mindenképpen erényévé válik a monográfiának, hogy olyan névtani kategóriákat emel a személy- és helynévi kategóriák mellé, melyek kevésbé számítanak kutatottnak a német névtanban és általában a nemzetközi onomasztikában.

KAPOS DIÁNA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0826-6503>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

NAVRATYIL ZOLTÁN, Gondolatok névjogról, szólásszabadságról

Médiatudományi Könyvek. Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi

Kutatóközpont, Budapest, 2015. 119 lap

1. A magyarországi hivatalos névhasználat történetében az egyik legmarkánsabb „esemény” volt az Alkotmánybíróság 58/2001. (XII. 7.) számú határozata, az ún. névhatározat. Ez a korábbi, névviselés körüli problémákat feloldó, a személynévviselést új jogi mederbe terelő határozat rávilágított a név és a jog sajátos kapcsolatára. A névvel foglalkozó névtan mint nyelvészeti terület és a jog világa a hivatalos, jogilag szabályozott névviselés kérdéskörében kapcsolódik össze, egy sajátos, közös halmazt teremtve a két tudományterület között.

A névhatározat megszületésekor és azt követően is jelentek meg névjogi munkák, amelyek mindenkor megmutatták, hogy a névviselés mennyire sokrétű jelenség. A névhatározat megjelenése természetes előidézője ezeknek a tanulmányoknak. A most terítékre kerülő munka is e sorba illik, a névjog sajátosságait, sokszínűségét tárva az olvasó elé – elsősorban alkotmányjogi megközelítésben – NAVRATYIL ZOLTÁN polgári jogász tollából.

E könyvismertető szerzője maga is jogász, azonban igyekszik nyelvész, névtani aspektusból vizsgálni a művet. Ennek nehézségét és könnyebbségét éppen az adja, hogy az ember neve, a természetes személyek hivatalos nevei a névtan számára is kutatási feladatokat határozhatnak meg. A nevek és a jog világának összekapcsolódása épp a szabályozott névviselésben jelenik meg; ennek egyik vetületével találkozhatunk e munkában.

2. A szerző az 1.2. fejezetben a nyelvészek számára is fontos elhatárolást tesz a névjog mint alapjog kapcsán. A 2001-es alkotmánybírósági ún. névhatározat alapján két tartományt különbözteti meg a névjognak. Az egyik a saját névhez, illetve a saját név viseléséhez való alapjog, a másik a névjog egyes részjogosítványainak a területe. Míg az első korlátozhatatlan alapjogot jelent, azaz abszolút alkotmányossági védelmet élvez, addig a másik a szükségesség-arányosság tesztje alapján korlátozható. Ez utóbbi körbe tartozik a névválasztás, a névváltoztatás és a névmódosítás joga. E területek a nyelvészek számára is relevanciával bírnak, hiszen a hivatalos nevek világában éppen ezek azok, amelyek korlátozásában, a korlátozás jellegében szerepe van a nyelvtudománynak. Elegendő a házassági nevek, a névváltozások, a névesztés vagy az utónevek kérdéskörére gondolni. Ezek azok a legmarkánsabb szegmensei a jog és a névviselés találkozásának, ahol a jogi és a névtani (nyelvészeti) szempontok összekapcsolódhatnak.

3. A szerző – a munka céljának megfelelően, azaz hogy a szólás- és médiaszabadság vonatkozásában foglalkozik a névjoggal – a 2.2. fejezetben kiválóan világít rá arra, hogy a névjog mennyire sokrétű, és „szükségszerűen fonódik össze más személyiségi jogokkal” (17). A névjog e sokrétűségét jelzik sérelmének lehetőségei is, amelyeknek teoretikus vázát a 3. fejezetben adja meg a szerző (balesetek és bűnesetek áldozatai, személy múltbeli bűncselekményei, téves azonosítás, egyéb beazonosítás, életkép oltalma, életút védelme, a név kereskedelmi jellegű jogosulatlan felhasználása), majd ezeket az esetköröket a 4. fejezetben részletezi. Ez a fejezet adja az egyik különös értékét a munkának, hiszen a névjog sérelmének a bírósági gyakorlatban megjelenő megítélését a magyar, a német és az egyesült államokbeli megoldások alapján mutatja be a szerző. Ennek mintegy összefoglalását adja meg az 5. fejezetben, amelyben leírja a vizsgált államok jellegzetességeit, illetve a közöttük lévő különbségeket a névjog vonatkozásában. Eszerint az Amerikai Egyesült Államok eltérő jogrendszerében a névjog személyiségi jogként nem jelenik meg (a magánélet védelmének kereteibe illeszkedik inkább), a német és a magyar polgári törvénykönyv viszont nevesíti és védelemben részesíti e jogot. A szerző a gyakorlati példák tükrében megállapítja, hogy az „egyéb személyiségi jogokkal összefüggésben gyakori, hogy a név csak *megjelenési forma*, s a jogsérelem nem önmagában a név, a névjog megsértéséből adódik, hanem azzal a természeténél fogva elválaszthatatlan összefüggésben lévő más személyiségi jogok – például a jóhírnév, a becsület, a magánszféra – sérelméből. Ennek megfelelően mondhatjuk, hogy gyakran a névjog sérelme *mögöttes sérelem*” (44).

A 6. fejezet a név kereskedelmi célú jogosulatlan felhasználását taglalja, előbb a jogszerű (arculatátvitel), majd a jogellenes felhasználás bemutatásával. A szerző – következősen – ebben a fejezetben is az Egyesült Államok, Németország és Magyarország joggyakorlatát veti össze.

4. Napjaink problematikáját feszegetik a könyv következő fejezetei a „felejtés” és a „feledésbe merülés” jogának, vagyis a személy internetes beazonosíthatóságával kapcsolatos jogi kérdések körüljárásával. A probléma gyökere azokban a széles technikai lehetőségekben lelhető fel, amelyeket „az internet nem felejt” közhellyel lehet leírni. „A »felejtés« joga és a »feledésbe merüléshez« való jog [...] egy lehetséges jogi válasz olyan potenciális személyiségi sérelmekre, amelyek az internet világában az egyénre vonatkozó vagy az egyén beazonosíthatóságát lehetővé tevő információkhoz való [...] hozzáféréstől következnek be” – írja a szerző (60). A továbbiakban alaposan feltárja a témát, elsősorban az alanyok, azaz az érintett személy, az adatot tartalmazó weboldal üzemeltetője és az ún. keresőmotor-szolgáltatók vonatkozásában. Mindezek tárgyalása során a nevezett jogok tartalmához, a probléma lehetséges megoldásaihoz és a joggyakorlathoz is közel kerül az olvasó.

5. NAVRATYIL ZOLTÁN munkája elsősorban jogászoknak szól, hiszen a névjog olyan aspektusát vetíti előnk, amelynek az alkotmányossági színezete sokkal élénkebb, mint a nyelvi, névtani vetülete. Mindennek ellenére névkutatók, névjoggal foglalkozó nyelvészek is haszonnal forgathatják a könyvet, hiszen az olyan (alkotmány)jogi mélységet mutat meg számukra, amely a névjog sokrétűségének megismerését segíti. A névhasználat, a névviselés fontos jogi vetületeit ismerheti meg az olvasó, s nem pusztán a magyar

viszonyokban, hanem – a kiváló összehasonlító elemzésnek köszönhetően – az amerikai és a német gyakorlat tekintetében és szempontjából is.

MEGYERI-PÁLFFI ZOLTÁN

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1366-6963>

Debreceni Egyetem

Állam- és Jogtudományi Kar

**PAPP-VÁRY ÁRPÁD, A márkánév ereje
Szempontok a sikeres brandépítéshez**

Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2013. 320 lap

1. Külföldön az elmúlt évtizedekben egyre több nyelvészt kezdett foglalkoztatni a gazdasági és üzleti életben történő névadás kérdése. A korábban mellőzött témában egyre nő a publikációk száma, illetve rendszeressé váltak az olyan konferenciák és szimpóziumok, melyek kifejezetten a gazdasági életben használt nevekkel foglalkoznak. A kereskedelmi nevek iránti növekvő érdeklődés okozója többek között az a gazdasági robbanás, amely az új nevek iránti folyamatos igényt szüli. (BERGIEN–KREMER–ZILG 2008: 7–8.) Magyarországon ezzel szemben az áru- és márkanevekkel foglalkozó írások nagyobbik része egyelőre a marketing szakirodalmát gazdagítja. PAPP-VÁRY ÁRPÁD, a Budapesti Kommunikációs Főiskola Turisztikai és Gazdasági Karának dékánja, a Marketing Intézet vezetője, egyben a Magyar Marketing Szövetség alelnöke a márkanevek és a márkázás kérdését Magyarországon és Európában is ritkábbnak számító módon, névtani megközelítéssel vizsgálja. Nem kevesebbet állít, mint hogy a márkázásban a legfontosabb döntés a név megválasztása. A könyv ezt a gondolatot középpontba állítva elméleti és gyakorlati megközelítéssel elemzi a branding, azaz a márkázás világát.

A könyv 18 fejezeten keresztül ad betekintést a márkák világába. Több szempontból is definiálja ezeket, rövid márkatörténeti bemutatást követően csoportokba sorolja a márkaneveket, végül a következő főbb kérdésekre ad választ: miként működnek a márkák, hogyan teremtenek bizalmat, hogyan vesz rá a márka a vásárlásra, miért szeretünk egy márkát, más márkák miért taszítanak.

2. Az első két fejezet (11–50) a brandek világába vezeti be az olvasót. Első hallásra talán meglepetésként ér minket, hogy nagyjából háromezerre tehető azoknak a márká-üzeneteknek a száma, melyekkel egy nap alatt találkozunk. A szerző több szakember megközelítéseit is felhasználva definiálja a márka, valamint a márkázás fogalmát, majd bemutatja saját brandingmodelljét, összevetve más szerzők modelljeivel. Összefoglalásából kiderül, hogy a márkánév célja az azonosítás és a más termékektől való megkülönböztetés. A szerző a szakirodalmat összefoglalva felhívja rá a figyelmet, hogy a márka definiálásakor nem szabad megfeledkezni a fogyasztóról sem, hiszen a márka nem más, mint a fogyasztók fejében lévő percepciók összessége az adott termékről.

3. A harmadik fejezet (51–60) a márkák történetébe ad betekintést. Nem is gondolnánk, hogy már Pompeji romjai alól is borral kapcsolatos reklámok kerültek elő. A márkák igazi születése azonban a 19. századra tehető. Az ipari forradalommal elindult a tömegtermelés, a közlekedés fejlődésének hála a szállítás is egyre egyszerűbbé vált, a tömegmédia elterjedése pedig teret adott a reklámoknak. Az írásbeliség terjedésével egyre többen tudták azonosítani a brandeket. Valószínűsíthető, hogy az első igazi márkák az alkoholiparban jelentek meg. A másik fontos iparág, ahol nagy számban jelentek meg brandek a 19. században, a gyógyszergyártás volt. A *Coca-Cola* idegserkentő és pezsdítő italként indult, a *Pepsi* szintén orvosságként, dyspepsiára, azaz gyomorbántalmakra volt használatos. A márkák 19. századi megjelenését követően a 20. században igazi robbanás következett be.

4. A negyedik és ötödik fejezet (61–100) a márkák értékéről, a márkaérték méréséről szól. A márkák értékét pontosan számszerűsíteni nem egyszerű feladat. Egyes modellek konkrét pénzügyi értékekkel rangsorolnak, más modellek egyéb szempontok alapján értékelnek: hány éve van jelen a márka a piacon, a márka tulajdonosa hány embert foglalkoztat, mennyire ismert az adott márka a piacon stb.

5. A hatodik és hetedik fejezet (101–120) egy igen jelentős kérdést tárgyal: miben áll a név ereje? Fontos például, hogy a márkanév legyen hiteles, a termékhez illő. Lényeges még a pozitív asszociáció, valamint hogy a név könnyen megjegyezhető legyen, ne legyen összekeverhető más márkanévvel. A hosszabb névnél sokszor jobb a rövidebb, a bonyolultabbnál az egyszerűbb. Legyen a név könnyen kiejthető, hangzása legyen dalamos, akár alliteráló is. Ha egy gyártó nemzetközi piacra szánja a termékét, fontos, hogy az elnevezés külföldön is megállja a helyét.

6. A nyolcadik fejezettel (121–180) a könyv elérkezik ahhoz a részhez, melyben a szerző a márkanéveket rendszerezi. Ismét felhívja a figyelmet a sokféleségre, hiszen különböző kutatók, nyelvészek és marketinggel foglalkozó szakemberek különbözőképpen kategorizálják a márkanéveket. A szerző saját rendszerében hat típust különböztet el.

A **vezetéknevek** kategóriájába sorolja azokat az eseteket, amikor a termék a gyártójáról kapja a nevét (*Ford*, *Dreher*, *Törley*, *Versace*, *Jakuzzi*, *Gillette*, *Lipton*). A **keresztnevek** szintén jó választásnak tűnnek, a gyártók jellemzően a női neveket szeretik termékeiknek adni. Keresztneveknél figyelni kell arra, hogy a név még ne legyen márkaként foglalt, illetve ne hordozzon negatív konnotációkat. Példák keresztnevekre: *Piroska* (szörp), *Gabi* (fogrém), *Albert* (keksz), *Szilvia* (papírtörölő). A **leíró nevek** egyértelműen leírják, hogy mi a termék/szolgáltatás, és/vagy honnan származik a termék (*Fővárosi Gázművek*, *Budapest Papír*). A leíró név legnagyobb előnye, hogy egyértelműen jelzi a termék fajtáját, hátránya azonban, hogy egy túl általános név nem kelt érzelmeket. Emiatt nem elég vonzó, és nehéz belőle olyat találni, ami még nem foglalt. E kategóriát a **ráutaló nevek** követik, melyek sokban hasonlítanak a leíró nevekhez; a kettőt sokszor nem is egyszerű különválasztani. A ráutaló nevek közé mégis inkább azokat a neveket soroljuk, melyek egyfajta metaforával, kulturális referenciával utalnak a termékre, szolgáltatásra; pl. *Head and Shoulders*, *Puma*, *Nike*. Az **új keletű mesterséges nevek** olyan szavak, elnevezések, melyek korábban nem léteztek. Ez a fajta névadás elsősorban a technológia világát, illetve a gyógyszereket és gyógyhatású készítményeket jellemzi; pl. *Kodak*, *Nintendo*, *Viagra*. Hátrányuk, hogy jelentés hiányában nehéz őket kommunikálni. Végül

a **betű- és mozaikszavak** zárják a sort. Ezek nem a márka születésekor keletkeznek: a termékek eleinte hosszabb nevet kapnak, majd amikor a termék ismertté válik, a vásárlók már a rövidítést is megismerik; pl. *KFC*. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a terméknek ne volna továbbra is meg a teljes neve (pl. *Kentucky Fried Chicken*).

7. A következő nagyobb egység, a 9–14. fejezet (181–249) a márka születésével foglalkozik, illetve azt a kérdést elemzi, mitől lesz jó vagy rossz egy márkanév. A márkanév megszületésekor elképzelhető, hogy a tulajdonos, a munkatársak vagy éppen a fogyasztók ötletelnek, illetve mára egyre gyakoribbak a márkanévadásra szakosodott tanácsadók. A márkanév megalkotásakor kiemelten fontos a hangzás; előfordul ugyanis, hogy egy nevet csak hallunk (tévében, rádióban, ismerőstől), de leírva nem látjuk. A jól csengő névnek illeszkednie kell a sugallni kívánt márkatulajdonságokhoz. Amennyiben a terméket külföldi piacra szánjuk, érdemes már a legelején ellenőrizni, hogy a névnek a világnyelveken nincs-e negatív jelentése. Minden igyekezet ellenére találunk példát a magyar fül számára nevetséges elnevezésekre is: *Cici's Pizza*, *Fos-Tat*. Az elnevezés nemcsak jelentése miatt lehet problémás, hanem történelmi konnotációi vagy etimológiai háttere miatt is.

A 12. fejezet (214–225) külön kitér a szintén többek által kutatott szempontra, az elnevezések egyik fontos elemére, az országimázsra és az országeredet-hatásra. A vásárló szemében a márka megítélésekor fontos, hogy a márkanév alapján melyik országot gondolja származási országnak, az országimázból ugyanis áttételesen következtetéseket vonunk le az adott országból származó termékre vonatkozólag is. A származás sokszor további értéket, presztízt ad a termékeknek (RANDALL 2000: 168). Nem véletlen, hogy az autóban akkor bízunk igazán, ha német, a csoki akkor finom, ha svájci, az olívaolaj akkor a legjobb, ha Olaszországból származik, illetve ruhát is szívesen veszünk, ha olasz (HEALEY 2009: 152). A farmer ugyanakkor hagyományosan amerikai, a parfüm pedig francia (BAUER–BERÁCS 2006: 177). Ugyanígy a származás az alacsony és gyenge minőséget is szimbolizálhatja. A *Made in China* és *Made in Taiwan* jelölések egy márka számára hátrányt jelentenek (HEALEY 2009: 152). Magyarországon is találunk számos olyan magyar márkát, melynek neve szándékosan külföldi származást sejtet, pl. *Fundango*, *Devergo*, *G.Gecco*. Az országimázs mellett a világnyelvek divatossága is okozza, hogy a 20. század óta a kereskedelmi neveket is jellemzi az idegen eredetű nevek robbanásszerű használata (GALGÓCZI-DEUTSCH 2013: 145).

8. A könyv befejező egysége a márkanemekhez kapcsolódó szlogenekre és logókra tér ki, szót ejt továbbá a márkabővítés és márkakiterjesztés fogalmairól, a márkák jövőjéről. A jövőben a márkák száma várhatóan tovább növekszik, egyre nagyobb lesz a választék. PAPP-VÁRY meglátása szerint a márkázás egyre kiemeltebb szerepet kap majd a cégek életében, egyre fontosabb lesz, hogy a cégeknél képzett szakemberek dolgozzanak, akik a marketing mellett a pénzügyhöz, joghoz, művészethez és nyelvtudományhoz is értenek.

Hivatkozott irodalom

- BAUER ANDRÁS – BERÁCS JÓZSEF 2006. *Marketing*. Aula Kiadó, Budapest.
BERGIEN, ANGELIKA – KREMER, LUDGER – ZILG, ANTJE 2008. Commercial names as indicators of innovation and change: new reflections and challenges. *Onoma* 43: 7–23.

- GALGÓCZI-DEUTSCH MÁRTA 2013. A változó szociokulturális környezet tükröződése a nyelvi térképben, Hódmezővásárhely példáján. *Névtani Értesítő* 35: 145–156.
- HEALEY, MATTHEW 2009. *Mi az a branding?* Scolar Kiadó, Budapest
- RANDALL, GEOFFREY 2000. *Márkázás a gyakorlatban*. Geomédia Szakkönyvek, Budapest.

KOCSÁR LILLA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7608-6523>

Business Team International Fordítóiroda

ALINA BUGHEȘIU, Trade Names in Contemporary Romanian Public Space [Kereskedelmi nevek napjaink romániai közösségi terében]

Cambridge Scholars Publishing, Cambridge, 2015. 265 lap

1. A kötet arra kíván választ adni, hogy kulturális közvetítőként milyen szerepük van a romániai közösségi térben megjelenő kereskedelmi neveknek. Az elméleti keret felvázolása mellett a szerző a kutatást tágabb kontextusba helyezi, melyben a kommunikációra, a globalizációra, valamint az angol nyelv térnyerésére is kitér. Emellett ismerteti, hogy a nyelvészeti kutatásokban milyen szerepük lehet a kereskedelmi neveknek: előbb definiálja, majd kategorizálja, végül pedig szemantikai és pragmatikai keretben helyezi el őket. A tanulmány feltárja a romániai kereskedelmi környezetben megjelenő neveket, különös tekintettel a vállalat- és cégnevek szemantikai határeset voltára. Kezdve a kereskedelmi nevek lexikai és grammatikai felépítésének bemutatásával, a kutatás kiterjed ezek szemantikai dimenziójára is. Ennek során a szerző azt tárgyalja, hogy miként aktiválódnak a jelentés különböző szintjei a nevek előfordulásának kontextusában: egyrészt a lexikai jelentés, másrészt pedig az előfeltevések, a kategorikus, asszociatív, érzelmi és funkcionális jelentések vonatkozásában.

2. A lexikai és grammatikai struktúrák tekintetében a főnevek és főnévi kifejezések széles körű preferenciája észlelhető a vizsgált kereskedelmi neveknek mind a négy alosztályában: cégek, üzletek, éttermek és kávézók, valamint szálláshelyek nevei. A kereskedelmi nevek tehát tipikusabbak, ha főnevekből és főnévi kifejezésekből, nem pedig például igékből, határozószókból vagy kötőszavakból állnak. A főnévi kifejezések általában nominális (tulajdonnévi, illetve köznévi) vagy melléknevet módosító szavakat tartalmaznak. Az előjárós kifejezések Máramaros megye területén is jellemzik a kereskedelmi neveket, az összes kategória esetében előfordulnak (pl. *For Metal*, *For You Gift Shop*, *La Stradă*, *Pensiunea La Tăticu* stb.). A betűszavakon alapuló nevek (pl. *CMC – Carbonate Marble Concrete*) a cégekre jellemzők, a többi alosztály esetében azonban nem túl gyakoriak.

3. Szemantikailag a prototipikus kereskedelmi nevek összességében kategóriajelentést mutatnak, azaz közvetlenül a kategóriát azonosító elemekkel megjelölt üzlettípusra utalnak. Ilyen elemek például a román *S.A.* 'részvénytársaság', *S.C.* 'kereskedelmi társaság', *S.R.L.* 'korlátolt felelősségű társaság'. Egyes esetekben a kategória jellegzetességét olyan közszavak

adják, amelyek az adott vállalkozás által kínált árukat vagy szolgáltatásokat jelölik; pl. *Beauty Shoes*, *Home Computers* stb. A prototipikus kereskedelmi nevek továbbá pozitív asszociatív és érzelmi jelentéseket közvetítenek, mivel céljuk a leendő ügyfelek figyelmének felkeltése.

A lexikai jelentés tekintetében kevésbé világos a kérdés: a nevek olyan címkéket tartalmaznak, amelyek közvetve utalnak arra, hogy milyen tárgykörbe tartozik a kereskedelmi név (pl. *Aspirina*, *Gastronomia*, *Orchideea*). Mindazonáltal a szemantikai tartalom megfelelő dekódolása attól függ, hogy a nyelvhasználók képesek-e elérni azt a nyelvi konvenciót, amelyhez a nevek tartoznak, és azt az enciklopédikus tudást, amely alátámasztja az összeállítást, vagyis a kontextust.

A funkcionális jelentőség szintjét tekintve a Máramaros megyei vállalatok, üzletek, éttermek, kávézók és szálláshelyek nevének elemzése alapján elmondható, hogy a prototipikus kereskedelmi nevek egyidejűleg informatív és meggyőző célokat szolgálnak, azonban ez nem működik, ha a kategória jelentése nem érzékelhető. Bár megkülönböztető jelleggel nem rendelkeznek, az azonosító és az egyedítő szerephez gondos tervezés szükséges, mivel a kereskedelmi nevek arra szolgálnak, hogy segítsék a fogyasztók tájékozódását a kereskedelem világában. E tekintetben teljesítik a peritextuális indexek szerepét, amelyeknek két konkrét megnyilvánulásuk van: verbális forma, amely a kereskedelmi létesítmény típusának jelzésére szolgál; nem verbális forma, a kereskedelmi nevek grafikus és ikonikus összetevője.

A kereskedelmi névnek a célcsoportra gyakorolt hatásával kapcsolatban két különböző dimenzió vázolható: a) belső névadás: a névadás zárt dimenziója, a névadás hatása azonosító és jelölő, összekapcsolja a nevet a névviselő egyedi minősítésével; b) külső névadás: nyitott dimenzió, a névadás hatása megkülönböztető és népszerűsítő, a fogyasztót készíti a kereskedelmi név dekódolására. Így egy vállalatnak a neve által tükrözött képe egyfajta nyelvi polifónia: a kereskedelmi név számos nézőpont együttes érvényesülésének az eredménye, és mint ilyen, kulturális mediátorként működhet: biztosítja az átvitelt és a jelfordítást a névadók és a névhasználók között, valamint a szélesebb szociokulturális és nyelvi kontextusok között. Ez az átadás független attól, hogy két különböző nyelv vagy egy nyelv szintjén, különböző szociokulturális és demográfiai tényezők között zajlik. Noha a közös percepció a fordításkor a nyelvi elemek átvitelét jelenti, és implicit módon, kulturális töltettel adja át az egyik nyelvi kód után a másikat (forrásnyelv-célnyelv), a szociolingvisztikai folyamatban az átvitel elfogadottsága tágabb. Bármilyen legyen is az elküldött információk irányultsága, a fordítás akkor is egy szemiotikai és pragmatikai értelmezési művelet, egy beszédaktus lényegi alkotóeleme.

Bármely kommunikációs modell egyidejűleg a transzlokációé is: a függőleges vagy vízszintes átvitel jelentőségének a modellje. Nincs két történeti korszak, társadalmi osztály, település, amely olyan szavakat és szintaxist használna, amelyek pontosan ugyanazokat a dolgokat jelölnék meg, az értékelés és a következtetés azonos jeleket küldenek. Így az ember a szó szoros értelmében vett fordítási tevékenységet végez, amikor beszéd-üzeneteket fogad bármely más embertől. GEORGE STEINER szerint az idő, a távolság vagy a feltételezett referenciák közötti egyenlőtlenségek miatt ez a cselekvés többé-kevésbé nehéz. Fel kell hívni a figyelmet arra, hogy STEINER a beszédre alapozta a kijelentését, nem pedig a nyelvre. SAUSSURE *langue-parole* megkülönböztetése mellett STEINER hangsúlyt fektet a kommunikáció idioszinkratikus dimenziójára, a kontextustól való függőségére is. Azonban nemcsak a forráskontextus számít, hanem a (potenciális) célkontextus is, amelyben az

átadott elemeket használják és aktiválják. Ezért a fordító kulturális közvetítői szerepet tölt be a kétféle felhasználási kontextus között, miközben maga a fordítás gyakran kulturális átdolgozássá, jelentésátadássá válik. A kulturális átdolgozás révén egy üzenet vagy egy koncepció úgy módosul, hogy megfeleljen egy bizonyos célközönség preferenciáinak és ízlésének (ezt pedig a kulturális örökség, a nyelv vagy az etika is befolyásolja). A kommunikációs kompetencia biztosítja az asszociatív jelentések dekódolását; ezek a nevek megfogalmazásában, a potenciális fogyasztók figyelmének felkeltésére szolgáló értékek (értékrendszerek) ábrázolásában deríthetők fel. Ez a készség azt jelenti, hogy a kódolási és dekódolási folyamatokban a nyelvhasználók nyelvi kompetenciáját a társadalmi ismeretek támogatják, a kommunikációs lánc mindkét végén – az adó és a vevő között (felcserélhető pozícióban) – hozzáférhetők.

Szemantikai struktúrájuk és viselkedésük miatt a kereskedelmi nevek diszkurzív esz-közök, amelyek révén egy szervezetet az elfogadott szociokulturális és nyelvi egyezmény szintjén hoznak létre. A diskurzus egy társadalmilag elfogadott kapcsolat a nyelvhasználat, a gondolkodás, a hit, az értékbecslés és a cselekvés módjai között, amely felhasználható arra, hogy egy társadalmi csoport vagy hálózat tagjaként azonosítsuk magukat. A kereskedelmi nevek körül húzódó diskurzus célja bevonni az embereket egy olyan hálózatba, amely a kulturális identitásuk kinyilatkoztatása. A szóban forgó diskurzus a lokalizmus és a globalizáció közötti tárgyalások eredménye: az értékek átadásától, az egyik felhasználási kontextustól a másikig. A jelentés tárgyalása csak akkor sikeres, ha a névadók és a névhasználók megosztják, vagyis ténylegesen használják a kereskedelmi neveket hangsúlyozó nyelvi és szociokulturális normákat. Ennek a megosztott háttérnek a hiányát gyakran a nonverbális elemek javítják, amelyek közreműködnek a kereskedelmi név létrehozásában. Ezért a kereskedelmi nevek kulturális közvetítőkként működnek, mivel továbbítják az üzeneteket, információkat előfordulásuk mikro- és makrokörnyezetének az újraértékelésével.

4. Máramaros megyében a kereskedelmi nevek között az angol eredetűek egyre inkább előtérbe kerülnek. Az angol nyelv használata hasonló a japán hirdetésekben való jelenlétéhez: a japán hirdető az angolt mint metaforát használják fel, közvetve azt sugallják a fogyasztóknak, hogy az általuk reklámozott termékek valamilyen módon belépést engednek a „nagyobb és jobb nyugati világba”.

A globalizáció és a lokalizáció közötti ellentét különösen jól látható a máramarosi szálláshelyek neveiben, amelyek gyakran a román nyelvben regionális és/vagy archaikus lexikális elemekből állnak, és regionális szintaktikai mintákat mutatnak a helyi identitás kifejezésére. Mindazonáltal az olasz, spanyol, francia és német nyelvű kereskedelmi nevek néha az adott nyelvekhez tartozó szociokulturális kontextusokkal kapcsolatban sztereotipikusan kialakított presztízsre utalnak. Így például a *Mathilde* vagy a *Mireille* mint üzlet-név tekinthető a francia presztízs normájának a női divat esetében.

A szerző véleménye szerint helyesnek tűnik az a következtetés, hogy Máramaros megye kereskedelmi nevei a kultúrák találkozását, keveredését és újratárgyalását sugallják. Több funkciót fejeznek ki: megkülönböztetik, azonosítják, védik és elősegítik a szociokulturális integrációt, ezáltal megerősítve, hogy referenseikkel együtt egy bizonyos nyelvi és szociokulturális egység részét képezik. A jelentés úgy értelmezhető, mint egy kölcsönhatások mentén, nem pedig az egyénen vagy a nyelvi szerkezeten belül végbe-menő folyamat. A kereskedelmi nevek viselkedésének vizsgálata folyamatosan fejlődő

nyelvi terület, amely nemcsak a nyelvi dinamizmust, hanem a kultúra dinamikáját is jelzi, mivel tükrözi a változások széles skáláját a társadalomban.

VAS NOÉMI

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9197-717X>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

A Névtani Értesítő szerkesztőségébe 2017-ben beérkezett magyar névtani kiadványok

- BÖLCSKEI ANDREA – FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk. 2017. *Magyar és nemzetközi névtani terminológia / Hungarian and International Onomastic Terminology*. International Council of Onomastic Sciences – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Uppsala–Budapest. <https://doi.org/10.26546/5061110>
- DITRÓI ESZTER 2017. *Helynévrendszerek modellalapú vizsgálata. A helynévminták összevető analízise statisztikai megközelítésben*. A Magyar Névtudományi Kiadványai 40. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- FERCSIK ERZSÉBET – RAÁTZ JUDIT 2017. *Őrök névnapló. A mai magyar keresztnévek legteljesebb gyűjteménye*. Műszaki Kiadó, Budapest.
- HLAVACSKA, EDIT – KOVÁCS, ÉVA ed. 2017. *Selected Bibliography of the Onomastics of the Hungarian Language 2000–2016*. Onomastica Uralica 9. Debrecen University Press, Debrecen–Helsinki.
- HOFFMANN, ISTVÁN – RÁCZ, ANITA – TÓTH, VALÉRIA 2017. *History of Hungarian Toponyms*. Helmut Buske Verlag, Hamburg.
- HOFFMANN ISTVÁN – RÁCZ ANITA – TÓTH VALÉRIA szerk. 2017. *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból 4. Liptó–Pilis vármegye. Györffy György, Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza című műve alapján*. A Magyar Névtudományi Kiadványai 43. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- KOCÁN BÉLA 2017. *Helynévtörténeti vizsgálatok a régi Ugocsa megyében*. A Magyar Névtudományi Kiadványai 45. [Tévesen 43. sorszámmal.] Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- KOVÁCS, ÉVA ed. 2017. *A Survey of Historical Toponomastics*. Publications of the Hungarian Name Archive 44. Debrecen University Press, Debrecen.
- RESZEGI, KATALIN 2017. *The History of Onomastic Research in Debrecen*. Publications of the Institute of Hungarian Linguistics University of Debrecen. Debrecen University Press, Debrecen.
- SEBESTYÉN ZSOLT 2017. *A Felső-Tisza-vidék folyóvíznevei*. Nyíregyházi Egyetem, Nyíregyháza.
- SLÍZ MARIANN 2017. *Személynévtörténeti vizsgálatok a középkori Magyarországról*. [A külső borítón téves címmel.] Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. <https://doi.org/10.26546/5061134>

- TÓTH VALÉRIA 2017. *Személynévi helynévadás az ómagyar korban*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 41. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- VÖRÖS FERENC 2017. *Kárpát-medencei történeti családnévatalaz*. Kalligram, Dunaszerdahely–Budapest–Pozsony.
- VÖRÖS FERENC szerk. 2016. *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig VII. Névregionalizmusok. A 2016. június 3–4-i soproni névföldrajzi tanácskozás előadásai*. Savaria University Press, Szombathely.
- VÖRÖS FERENC szerk. 2017. *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig VIII. A nyelvterület keleti peremén. A 2017. május 30–31-i kolozsvári névföldrajzi tanácskozás előadásai*. Erdélyi Múzeum-Egyesület – Savaria University Press, Kolozsvár–Szombathely.

FOLYÓIRATSZEMLE

Helynévtörténeti Tanulmányok 12. (2016)

Szerkesztők: HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA. Debreceni Egyetemi Kiadó,
Debrecen. 155 lap

A folyóirat 12. száma hét tanulmányt tesz közzé, többségük a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, illetve az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport munkatársainak tollából származik.

KENYHERCZ RÓBERT a Szepes vármegyei középkori oklevelek átírási gyakorlatának nyelvtörténeti vonatkozásaival foglalkozik (7–44). A másolás ténye, hitelessége, valamint az eredeti irat és a másolat keletkezése között eltelt idő mellett kiemeli az átírás helyét is mint vizsgálati szempontot. A nyelvtörténeti kérdéseken belül az átírások forrásértékére, az átírt és az átíró oklevél közötti eltérések típusaira tér ki (helyesírási és hangjelölési eltérések; nem szándékos eltérések, azaz hibák; szándékos, de nem célzatos eltérések; szándékos és célzatos változások). A Szepes vármegyei települések közül Szedlicska, Leszkovány, Szalóba, Zsdjár és Grancs névváltozatai segítségével ismerteti az oklevél-átírás gyakorlatát.

SZÓKE MELINDA tanulmányában a hamis oklevelek nyelvészeti vizsgálatának jogosságát hangsúlyozza, illetve ennek az állításának a bizonyítását tűzi ki célul (45–58). A szerző által ismertetett Bakonybéli alapítólevél is ennek a vállalkozásnak a része. A 13. századi alapítólevél 11. századi kronológiai réteggént való kezelésének nyelvtörténeti kérdését veti fel, a választ pedig egy jövőbeni tanulmányában kívánja bővebben kifejteni.

KOVÁCS ÉVA tanulmánya a nyelv- és névtörténeti vizsgálatok utóbbi években előtérbe került területével, a magyar nyelvű szórványok és a latin szövegkörnyezet nyelvi kapcsolatával foglalkozik (59–68). A szerző a Százdi alapítólevél helynévi szórványainak szövegbe illeszkedési formáit elemzi a HOFFMANN ISTVÁN által meghatározott hat szövegbe illesztési mód szerint: 1. megnevezős szerkezetben álló nevek; 2. latin földrajzi köznév környezetében felbukkanó nevek; 3. latin prepozícióval szereplő nevek; 4. magyar nyelvi eszközökkel beillesztett nevek; 5. szerkezeti utalás nélküli formák; 6. latinul, illetve latinizáló formában megjelenő nevek.

MOZGA EVELIN a személynévi etimológiák meghatározási nehézségeinek ismertetését követően a 13. század eleji Tihanyi összeírás török, szláv, német és görög–latin eredetű tulajdonneveket tartalmazó jövevény személynéveinek vizsgálatára vállalkozik (69–80). Tanulmányában hangsúlyozza a szövegkörnyezet fontosságát, és rámutat a nevek közötti szemantikai és morfológiai kapcsolatokra.

HOFFMANN ISTVÁN a patrocíniumi helységnevek egyikével, a *Szentmárton*-nal foglalkozik részletesen tanulmányában (81–100). A bevezetésben a templomcímeként szereplő leggyakoribb titulusok és az azokból kialakult településnevek középkori magyarországi előfordulását szemlélteti. Ezt követően vizsgálja meg a *Szentmárton* névalakot

tartalmazó településnevek földrajzi fekvésének sűrűségét, a településnevek feltűnésének időrendjét és névváltozásait napjainkig.

BÖLCSKEI ANDREA az egyház birtokosi szerepét tükröző középkori angol helységnevek nyelvi sajátosságait mutatja be (101–114). A szerző a helységnevek lexikális, szemantikai és szintaktikai jellemzőit kutatja, mindezt megelőzően pedig a középkori kereszténység brit vonatkozásainak a kezdeteit vázolja fel.

KATONA CSILLA a kétnyíltszótagos tendencia kérdéséhez szolgáltat újabb adatokat (115–151). A jelenség eddigi kutatási eredményeinek összefoglalása után összeveti az ómagyar kori helynevek és a jelenkori tájszavak korpuszát. A hangváltozási folyamatot a szótagszerkezeti típusok gyakorisága, a szóbelseji mássalhangzó-kapcsolatok, valamint a magánhangzó-kiesés típusai és gyakorisága tükrében mutatja be, majd az adatokat térkép-ábrázolással teszi szemléletessé.

A folyóiratszámot a megszokott módon A Magyar Névtárhívum Kiadványai sorozat eddig megjelent kötetének listája zárja.

TÖRÖK TAMÁS

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3116-9875>

Selye János Egyetem

Tanárképző Kar

Rivista Italiana di Onomastica 22. (2016)

Főszerkesztő: ENZO CAFFARELLI. Società Editrice Romana – ItaliAteneo, Róma. 992 lap
(1. 467 lap, 2. 525 lap)

A RION. 2016. évi két kötetének terjedelme ebben az évfolyamban is megközelíti az ezer oldalt, ezért a főbb rovatokat és alfejezeteket csak erősen összefoglalva tudjuk bemutatni.

1. Tanulmányok, kisebb közlemények, vitacikkek. Az összesen 24 tanulmány szerzői közül csupán öt nem olasz (egy-egy francia, román és lengyel, illetve két magyar); néhány szerző az 1. és a 2. füzetben, akár több rovatban is adott közre írást. A főszerkesztők megállapodásának értelmében (vö. 373) hat tanulmány a nagybányai ICONN3 konferencián elhangzott előadás (esetleg kis mértékben módosított) írott változata (szerzőik: D. FELECAN, FÁBIÁN, GALKOWSKI, GYÖRFFY, PAPA, RATEAU – VAN LANGENDONCK).

A személynevekről a következő tanulmányok szerzői értekeztek. A. ROSSEBASTIANO azokkal a személynevekkel foglalkozott, amelyek az ol. *guerra* 'háború' és *pace* 'béke' köznevekből alakultak ki, illetve vizsgálta a híres háborús közszereplők tulajdonnévből kialakult utónévhasználatot is (15–31); ugyanő egy másik tanulmányában a torinói leleccyerekek 19. századi névadásáról adott átfogó képet (525–574). FÁBIÁN ZS. összehasonlító elemzésben mutatta be a magyar és az olasz utónévrendszer közötti különbségeket (51–64). Névetimológia a tárgya L. MORLINO tanulmányának (a trieszti *Pacuvio* név eredetének újabb magyarázatát adta, 145–154), illetve A. ROSSEBASTIANO további írásának (a *Litisei/Littizzetto* családnévről, 171–176). R. RANDACCIO a *Cambronne* családnév

köznevesüléséről értekezett (164–170), illetve elemezte a Sardou egyik szereplőjének, *Rabagas*-nak a nevéből keletkezett (immár kiavult) köznévi jelentéseket a régebbi sajtónyelvben és a szótárakban (762–768). P. PARADISI kimutatta, hogy Walter Scottnak milyen nagy hatása volt a szintén romantikus Alessandro Manzoni névadási gyakorlatára a *Lucy* ~ *Lucia* és a *Roderick* ~ *Rodrigo* nevek esetében (483–502). Végül M. TASSO a 14. századi trieszti családnévszerkezetek alakulását tekintette át (689–700).

A helynevekről szóló tanulmányok közt M. A. RATEAU és W. VAN LANGENDONCK a (gyakran már kiavult) közszavakból pre-, illetve szuffixumokká átalakult elemek helynevekben való használatáról értekezett (33–49). GYÖRFFY E. a helynévhasználat egy új vizsgálati modelljét mutatt be (65–78). E. DE ALBENTIS egyrészt az A1 autópálya két, Firenze közelében lévő kijáratának névváltoztatását kutatta és magyarázta (177–187), másrészt bemutatta, hogy a helynévadásban mely híres személyek neve bírt szimbolikus „kohéziós erővel” az olasz félsziget politikai egyesülése óta eltelt időben (503–523). F. DEGL’INNOCENTI tanulmányának tárgyát az 1920–1944 közötti fasiszta időszak firenzei utcanévadási szokásai és névváltoztatásai képezik (575–622). Helynév-etimológiai javaslatokat tett M. MAXIA (a szárd *Palau* név kapcsán, 623–641), valamint R. BRACCHI (a valtellini *Naségn/Süsen* szavak: 683–688, illetve a *Frosinone* név kapcsán: 758–760). G. BORGHI olyan neolatin helynevek új etimológiáját vetette fel, melyek kelta eredetét a homofóniát eredményező változások elnyomhatták (643–82).

Az egyéb névfajták közül elsősorban a márkanevek keltették fel a RION. szerzőinek figyelmét. E. PAPA az Olivetti cég írógépeinek nevét térképezte fel (79–100); elméletibb jellegű D. FELECAN tanulmánya, amely nyelvészeti, szemiotikai és szociolingvisztikai megközelítésből is vizsgálta a rendszerváltozás előtti és utáni román márkaneveket (101–110). A. GALKOWSKI a márká- és cégnév kategóriájának történeti változásáról írt (111–124). Ebbe a csoportba sorolandó E. CAFFARELLI főszerkesztőnek a gyógyszernevek feltérképezésére és tipologizálására irányuló, terjedelmes névlistával kiegészített tanulmánya is (701–755).

További tematikus alcsoportként az irodalmi névadással foglalkozó tanulmányok ragadhatók meg. F. FRANCESCHINI az *Il gioco dei regni* című kortárs regény írói névadási eljárását elemzi (Clara Sereni író a valós alapú és a fikciós névadást ötvözi, 125–144). L. TERRUSI (főszerkesztőként) egy 2006–2015 között keletkezett irodalmi névadási szakbibliográfiának (*L’onomastica letteraria in Italia dal 2006 al 2015*) a munkálatairól számolt be (155–162).

Minima onomastica. A 2016. évfolyam újdonsága e rovat elindítása. A főszerkesztő szándékai szerint ebben a – talán Mini névtan vagy Nevekről röviden címmel lefordítható, szintén nemzetközi kitekintésű – részben szigorúan egy oldalas, a névtan valamely speciális, kisebb témáját (pl. egy-egy név etimológiáját) tömören feldolgozó írások kaphatnak helyet. Úgy tűnik, hogy az ötlet megtetszett a RION. szerzőgárdájának: ennek biztos jele az, hogy az 2016. évfolyam két kötetében már összesen 34 (elsősorban hely- és személynév-etimológiákat tárgyaló) írás jelent meg. Kiemeljük közülük a Perugia utcanéveit bemutató összefoglalást (773) és a *di* prepozíciót tartalmazó olasz helynevek történeti áttekintését (777). Bizonyos, hogy ennek a rovatnak a népszerűsége (mind a szerzők, mind az olvasók körében) növekedni fog.

Szemle. E rovatok gazdagsága ezúttal sem tesz lehetővé alaposabb beszámolót. 18 terjedelmesebb könyvrecenzió és 11 további (szintén a recensens nevével is jelzett) tanulmányt ismertető íráson túl 39 egyéni és gyűjteményes kötet, 7 szótár és 26 névtani

folyóirat tartalmával is megismerkedhetnek a RION. olvasói. E rovatokból először kiemeljük a CAROL HOUGH által főszerkesztett *The Oxford Handbook of Names and Naming* (2016) című munkát, amelyben a nemzetközi szerzőgárda 47 fejezetben tárgyalja a névtan különböző kérdésköreit. Másodszor pedig megemlíjtük, hogy a közreadott ismertetések alapján is kitűnik ENZO CAFFARELLI páratlan munkabírása és termékenysége: számos tanulmányon és recenzió túl ugyanis 2015-ben három könyvet is publikált és egyet szerkesztett, 2016 első felében pedig további két könyvet adott ki. A szerző ötletgazdagságát mutatják a feldolgozott témák, melyek nemcsak a szakemberek, hanem a szélesebb közönség érdeklődésére is feltétlenül számíthatnak. A könyvek magyarra fordított címe és a róluk szóló ismertetések lapszáma: Az „új olaszok” [= a bevándorlók] utóneveinek szótára (223–225), A *Mária* név a nevek világában. A Szűzanya nevéhez köthető személynevek szótára (226–228), Paparazzo története. A legismertebb olasz család-név elterjedése (251–252), Névtan és foci: minden, amit nem tudunk a focisták nevééről (801–802), A színész Totò és a nevek (813–815).

Rendezvények. A rovat a 2015 augusztusa és 2017 szeptembere közötti időszakban a világ minden táján már lezajlott, illetve tervezett névtani eseményről közöl (összesen 103) beszámolót vagy előzetest.

Folyamatban levő munkák, események. A rovatban összesen 82 eseményről, projekt-munkáról, újdonságról stb. számol be a főszerkesztő.

Névgyakorisági vizsgálatok. FRANCESCO SESTITO az ISTAT, az Olasz Statisztikai Hivatal adatbázisában (www.istat.it/it/prodotti/contenuti-interattivi/calcolatori/nomi) közreadott, az 1999–2014. évekre vonatkozó utónév-összesítéseket közli, majd kommentálja is a táblázatokban is jól kirajzolódó tendenciákat (907–937). Az adatsor teljes körű elemzéséhez hiányzik az adatbázisból a helyi hozzárendelés (tehát nem állapítható meg a nevek területi megoszlása), illetve a névvisezők nemzetisége.

Széljegyzetek. Ebben a névadással, névváltoztatással, névhasználattal kapcsolatos kisebb fontosságú nemzetközi hírekkel, kuriózumokkal foglalkozó rovatban ezúttal több hír is a migrációval kapcsolatos, a nevekre vonatkozó megfigyelésekkel áll összefüggésben.

Nekrológok. 2015–2016-ban a következőkben felsorolt névtanos kollégáktól kellett kényszerű búcsút vennie a RION.-nak: NICOLETTA FRANCOVICH ONESTI (411–412), FRANCO MOSINO (413–414), CELESTINA MILANI (414–417), WILHELM NICOLAISEN (417–421), HANS WALTHER (421–422), HORST NAUMANN (423–424), EVA BRYLLA (424–426), ÖRDÖG FERENC (426–427), WITOLD MAŃCZAK (427–428), ROB RENTENAAR (974–975), RUDOLF SCHÜTZEICHEL (975–976). Más rovatokban méltatják a következő, szintén elhunyt kutatók munkásságát: DOREEN WAUGH (389), RAINER PETZOLD (389–390), VICENÇ BIETE I FARRÉ (893–894), RICHARD R. RANDALL (899), WALTER SPERLING (900), DWAN SHIPLEY (906). Az írások közül tizenegyet a főszerkesztő jegyezte.

A 2015. év olasz vonatkozású névtani bibliográfiája (951–973). 2015-ben is a RION. főszerkesztője, ENZO CAFFARELLI bizonyult a legtermékenyebb szerzőnek 31 írással (ezek kb. fele recenzió); az olasz szerzők közül őt követi a Torinói Egyetem professzora, ALDA ROSSEBASTIANO (8 tétellel). Magyar szerző a bibliográfiában: FÁBIÁN ZSUZSANNA (két tanulmánnyal és egy névvel is jelzett recenzióval: 960, 970).

2. A folyóirat ismertetett számának magyar vonatkozású részletei. A tanulmányok között olvasható FÁBIÁN ZSUZSANNA olasz nyelvű (51–64) és GYÖRFFY ERZSÉBET angol nyelvű tanulmánya (65–78): mint már említettük, mindkettő elhangzott korábban

előadás formájában Nagybányán az ICONN3 2015-ös konferenciáján (és szerepel ennek kinyomtatott anyagában is: O. FELECAN ed., *Name and Naming. Proceedings of the Third International Conference on Onomastics "Name and Naming" Conventional/Unconventional in Onomastics*. Baia Mare, 2015). Az ismertetések között M. S. RATI írása foglalja össze a RION. 2015-ben megjelent, a folyóirat 20. születésnapjára összeállított nemzetközi kötetnek (*Nomi italiani all'estero. Studi internazionali per i 20 anni delle "Rivista Italiana di Onomastica"*. Roma, 2015) a tartalmát (208–213), röviden tárgyalva FÁBIÁN ZSUZSANNA e kötetbeli írását is (*Nomi di famiglia di origine italiana in Ungheria e nell'ungherese*, 209). FÁBIÁN ZSUZSANNA a szerzője a következő munkákat bemutató ismertetéseknek: FARKAS TAMÁS: *The most frequent Hungarian surnames. A study of some aspects of contrastive surname typology* (szintén az ICONN3 kötetben megjelent tanulmány, 808–809), Magyar névkutatás a 21. század elején (szerk. FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN, 826–827), A nyelvföldrajztól a névföldrajzig VI. Határtalan névföldrajz (szerk. VÖRÖS FERENC, 828–829), a Névtani Értesítő 2015. évi kötete (843–844). Az ismertetések közt szereplő kiadványokban a következő magyar szerzők neve is felbukkan: GYÖRFFY ERZSÉBET (279), POKOLY BÉLA – BÖLCSKEI ANDREA – MIKESY GÁBOR (281), KOVÁCS ÉVA (302), TÓTH VALÉRIA (302), GERSTNER KÁROLY (322), SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ (326), BÁBA BARBARA (350). A rendezvények rovatában szerepel az EUGEO 2015-ös konferenciája GÁBRIS GYULA (mint szervező) nevének említésével (327–328), az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának 2015 decemberében rendezett Családnevek és utónevek a névjog és névtan összefüggésrendszerében című konferenciája NEMESSÁNYI ZOLTÁN, RAÁTZ JUDIT, MEGYERI NÓRA, VARGA TÍMEA, FARKAS TAMÁS és KÁRPÁTI ANDREA említésével (351–352), továbbá előzetes a 2017-es debreceni ICOS-kongresszusról (372–373, 883–884). A folyamatban lévő munkák, események között beszámol a folyóirat arról, hogy 2016 elején TÓTH VALÉRIA, a Debreceni Egyetem docense megszerezte az MTA doktora tudományos címet (390–391). Rövid írás említi, hogy az Oxford University Press kiadónál készül a 2. kiadása a háromkötetes, kb. 70 000 szócikket tartalmazó *Dictionary of American Family Names* (DAFN) című szótárnak, melyben a magyar anyag szakértőjeként BÁNYAI GÁBOR neve van feltüntetve (888–889). Ugyanebben a rovatban esik szó a Debreceni Egyetem nagy vállalkozásáról, a Magyar Nemzeti Helynévtár munkálatairól (900). A fentebb már említett Ördög Ferenc-nekrológ szerzője szintén FÁBIÁN ZSUZSANNA (426–427).

FÁBIÁN ZSUZSANNA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3597-8773>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Nomina 38. (2015)

Szerkesztő: DAVID N. PARSONS. Society for Name Studies in Britain and Ireland,
Lavenham. 166 lap

A folyóirat 2015. évre datált, 2016-ban megjelent száma hat tanulmányt, két projekt- és egy konferenciabeszámolót, két könyvismertetést és egy bibliográfiát tartalmaz.

1. Tanulmányok. CAROLE HOUGH egy korábbi, a Nominában 2010-ben megjelent tanulmányában az angliai és a walesi *Maidenwell* (< óangol *mæġden* 'hajadon, szűz' + *wella* 'kút, forrás') helynevekkel összefüggésben megállapította, hogy azok eredendően Szűz Mária oltalmába ajánlott helyeket jelöltek, első adatuk a 15. század előtti időkből való, s a korai névformákban a birtokos jelző jellemzően egyes számban tűnik fel. Jelen írása hét skóciai *Maidenwell* helynevet vizsgál (1–16). Ezek első előfordulása a 16. századtól adathozható, tehát bizonyosan nem kapcsolódnak az óangol nyelvváltozathoz; bennük a jelző jellemzően *maiden* formában jelentkezik, mely a skót (scots) nyelvben a Szűzanyát nem jelölte. A korai alakokban az alaptag nem egyszer többes számú (*wells*), s bár egy-egy esetben a Máriára való utalás sem zárható ki, inkább világi vonatkozású magyarázat húzódik a névformák létrejötté mögött. A skóciai *Maidenwell* helynevek tehát nem függenek össze az angliai és walesi nevekkel, sőt, eredetüket tekintve maguk sem alkotnak egységes névtípust.

RICHARD COATES írása három, gazdasági vonatkozású helynév etimológiáját tisztázza a walesi nyelvre alapozva (17–31). A Gloucester városa mellett található *Maisemore* névnek (ó- vagy) középwalesi eredeztetése (< *mais* 'mező' + *maur* 'nagy') régóta ismert; pihenőállomás lehetett itt azon az útvonalon, amelyen a szarvasmarhákat Walesből Közép- és Dél-Angliába hajtották. A Worcester központjában fekvő *Dolday* utcanévet a szerző a középwalesi *dol deheu* ('folyó menti mező' + 'dél') kifejezésre vezeti vissza, s véleménye szerint marhapiacot, illetve olyan helyet jelölt, ahol a szarvasmarhákat az eladásig tartották. Több település *Mardol* utcanévének eredetét ezekhez hasonlóan a walesi *marchnad ddeddŷol* 'szokásos, hivatalos vásár' kifejezés elődjében látja (a magán- vagy nem legálizált vásárokkal való szembeállításban).

PETER MCCLURE tanulmánya a *The Oxford Dictionary of Family Names in Britain and Ireland* című kötet (FaNBI; PATRICK HANKS – RICHARD COATES – PETER MCCLURE eds., Oxford, 2016) adatai alapján több olyan, *Del-*, *Dela-* és *Du-* kezdetű családnév etimológiáját tisztázza, amelyekről korábban úgy vélték, hogy azok egy, a középanyolból származó, a lakóhellyel összefüggésben lévő köznévi helyleíró összetevőt tartalmaznak, amely összeolvadt az előtte álló, oklevélírói fordítás eredményeként megjelenő anglo-normann eredetű prepozícióval és névelővel (33–69). A szerző vélekedése szerint a középanyolra visszavezethető, topográfiai vonatkozású névrészek az egyes családnevek földrajzi megoszlásának és a névviselők társadalmi rangjának jellemzői alapján jól azonosíthatóan helynévi értékűek. Ugyanakkor a vizsgált családnevek nem alkotnak egységes névtípust, ezért eltérő eredetű névformák (így hangváltozások során átalakult, prepozíciót valójában nem tartalmazó családnevek; a *del*, *de la* összetevőket kései, tudatos névváltoztató tevékenység eredményeként felmutató családnevek; illetve teljes egészében francia nyelvű, jövevény családnevek) is találhatók közöttük.

CARL-ERIK LUNDBLADH írása a tulajdonnév lényegi jellemzőit a szemantika cselekvéseméleti keretben felfogott irányzatának nézőpontjából kívánja meghatározni (71–84). E szerint a név monoreferenciális, főnévi, illetve főnévi jellegű nyelvi kifejezés, amely nem rendelkezik jelentéssel (melyen ez esetben a szerző a nyelvhasználók közös tudását, felgyülemlett tapasztalatát érti a kifejezéssel és annak lehetséges jelöltjeivel kapcsolatban), s amelyet egy kisebb-nagyobb nyelvközösség használ azonosítás céljából. Az anyagnevek, az alkalmilag, illetve állandó jelleggel kiterjesztett jelentésben használatos nevek, valamint az elvont fogalmak megjelölései kapcsán a tulajdonnévi vagy köznévi jelleg meghatározásakor eseti mérlegelésre van szükség.

REBECCA GREGORY nottinghamshire-i egyházközségek területén található, óangol eredetű, *dede-man* ('halott ember') és *galga-trēow* ('akasztófa') típusú mikrotoponimák jelöltjeinek az elhelyezkedését vizsgálva arra a megállapításra jut, hogy a nevek összefüggnek: középkori kivégzési helyeknek, valamint a számkivetettek egyházközségi háttérben történő eltemetésének az emlékét őrzik (85–92). ALEXANDER FALILEYEV rövid írásában pedig két pembrokehire-i helynév lehetséges etimológiai magyarázatát adja meg: a (*High* és *Low*) *Toch* helynévben egy egykori **T(h)elach* víznév maradt fent, amely az indoeurópai alapnyelvi **(s)tel(h₂)*- 'csepeg', illetve **telH*- 'halkan folyik' szavak egyikével, esetleg 'hegy' > 'víz' jelentéseltolódással az ír *tel*, *tul* 'kidomborodás' kifejezéssel függhet össze. A másik helynevet (*Carnedd*) egy 'szekér' jelentésű kelta szóra visszavezethető víznévvel hozza kapcsolatba a szerző (93–99).

2. Beszámoló. A folyóiratban ezentúl lehetőség nyílik projektbeszámoló közreadására. Az új rovat indulásképp két projektet mutat be. A *Recovering the Earliest English Language in Scotland: evidence from place-names* ('A legkorábbi angol nyelv Skóciában: a helynevek tanúságtétele alapján történő rekonstrukció'; REELS) című kutatási program berwickshire-i helynevek tanulmányozásából kíván következtetéseket levonni az óangol nyelv northumbriai dialektusának, illetve az ebből fejlődött korai skót (scots) nyelvnek a jellegzetességeire vonatkozóan. A *Family Names of the United Kingdom* ('Az Egyesült Királyság családnevei'; FaNUK) című, második ciklusában járó projekt Nagy-Britannia és Írország mintegy 60 000 családnevének etimológiáját, történetét, gyakoriságát, földrajzi megoszlását mutatja be (101–130). A rovat emellett rövid összefoglalást tesz közzé a Brit és Ír Névtudományi Társaság (SNSBI) 2015. évi, huszonnegyedik tudományos konferenciájáról (melyet ezúttal a norwich-i University of East Anglia egyetemen rendeztek meg) az elhangzott előadások és projektismertetőik címének, témájának felsorolásával (131–134).

3. Recenziók. A rovat egy, a *Beowulf* című óangol epikus költemény keletkezési idejével foglalkozó tanulmánygyűjteményt mutat be, különös tekintettel a névtani vonatkozásokra építő írásokra; valamint egy módszertani újítást is felmutató, yorkshire-i családneveket tárgyaló szótárat ismertet (135–142).

4. Bibliográfia. A kötet a 2014-ben megjelent, Nagy-Britannia és Írország tulajdonneveivel (is) foglalkozó, főként angol, illetve kisebb részben francia, német, olasz, svéd, walesi és ír nyelvű történelmi, filológiai, névtani (az utóbbin belül általános kérdéseket tárgyaló, forrásanyagot megjelentető és módszertani témájú, valamint személy-, hely- és középkori irodalmi neveket feldolgozó) kiadványok, tanulmányok, recenziók bibliográfiájával zárul (143–165). Bekerült a bibliográfiába több, a Névtani Értesítő 36. számában megjelent általános névtani tematikájú magyar nyelvű tanulmány, valamint számos, a bibliográfia érdeklődési körébe eső témájú magyar nyelvű recenzió is.

BÖLCSKEI ANDREA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2628-5297>

Károli Gáspár Református Egyetem

Bölcsészettudományi Kar

Acta onomastica 55–57. (2016)

Főszerkesztő: MILAN HARVALÍK. Ústav pro jazyk český AV ČR, Praha
55. 430 lap, 56. 297 lap, 57. 204 lap

1. A cseh *Acta onomastica* 2016. évi három számát külön-külön, rovatok szerint mutatom be az alábbiakban.

2. Az 55. szám

Tanulmányok. A rovat 28 tanulmányt tartalmaz. A csehül (16), lengyelül (3), szlovákul (2), szerbül (1), ukránul (1) és németül (1) közölt cikkek mindegyikét angol, az angol nyelvű (4) cikkeket pedig cseh nyelvű összefoglaló előzi meg. A bevezető részben R. ŠRÁMEK, I. LUTTERER és P. BOHÁČ (9–10) a cseh onomasztika számára jelentős eseményről számol be: 2014-ben Glasgow-ban Milan Harvalíkot, a Cseh Tudományos Akadémia Névtani Osztályának vezetőjét választották a Nemzetközi Névtudományi Társaság (ICOS) elnökévé.

Személynévi témájú tanulmányok. G. ARKUSIN a tulajdonnevek és köznevek közötti szoros összefüggésről ír: a nyugati ukrán nyelvjárásokban használatos köznevesült keresztnévek jelentését, alkotásmódját ismerteti (11–16). Z. HLUBINKOVÁ a mai cseh nyelvben vizsgálja a női családnevek *-ová* képző nélküli alakváltozatait (118–120). Ezt a családnévformát leggyakrabban a nem cseh nemzetiségű, valamint a külföldi személyhez férjhez ment cseh nők viselik. A kettős családnevek esetében előfordul, hogy csak az egyik névrész nem tartalmaz női családnévképzőt (pl. *Jákl Vítová*). M. KAZÍK a VINCENT BLANÁR-féle személynévmodell alapján elemzi a férjezett nők családi néven való megszólításának élőnyelvben használatos rendszerét Paprad településen (133–146). A névanyag feldolgozásában a strukturalista szemléletmód érvényesül az ún. tartalmi és motivációs modellek szimbólumokkal való jelölésének segítségével. M. KVÍČALOVÁ a cserkészek állatnevekből létrejött ragadványneveit elemzi a névadási indítékok szerint (181–186). A mintegy ezer ragadványnév 18%-a származik állatnévből. E. MAJEWSKA a flamand katolikusok (Leuven) és a német evangélikusok (Braunschweig) 1838-ból és 1898-ból származó egyházi anyakönyvei alapján vizsgálja a két felekezetre jellemző női keresztnéveket (187–197). P. ROŽMBERSKÝ az *Evžen* 'Eugén' és *Evženie* 'Eugénia' keresztnév 1714–1715 közötti népszerűségének okairól szól Plasy település (Plzeňi járás) egyházi anyakönyvei (263–267). A keresztnév gyakorisága a nép körében kedvelt cisztercita apát, Evžen Tyttl tiszteletével függ össze. J. ŠEBEK a csehországi népesség-nyilvántartásból származó, *-á*-ra végződő és azonos tövel rendelkező családnevek számítógépes feldolgozását tűzte ki célul (280–289). 2013-ban mintegy 270 000 különböző családnevet tartottak számon a Cseh Köztársaságban; az *-á*-ra végződők közt leggyakoribb a *Nováková*, *Svobodová*, *Novotná*, *Dvořáková*, *Černá*, *Procházková*, *Kučerová*, *Veselá*, *Horáková*, *Němcová*.

Helynévi témájú tanulmányok. BÁBA BARBARA a helynevekben lévő lexikális topográfákkal foglalkozik, melyek a név által jelölt hely fajtáját fejezik ki (17–24). Az elsődleges lexikális helynévformák esetében a helyfajtajelölő névrész egybeesik a formánsként

álló földrajzi köznév szótári jelentésével (pl. *Nagy-völgy* 'nagy völgy'). A másodlagos lexikális helynévformánsok a gyakori használat miatt fajtajelölő szerepre tesznek szert (pl. a templomos falvakat *-egyház(a)* utótagú névvel jelölték meg). A folyóirat M. BOHÁČOVÁ két tematikusan összefüggő tanulmányát is közli. A szerző a dél-morvaországi terület mikrotoponimáinak kontinuitásáról ír, összehasonlítja a II. világháború előtti és utáni helyzetet (25–32), majd Pohořelice város helynévanyaga által mutatja be a két időszak közötti változásokat (33–52). A vizsgált, nemzetiségileg vegyes területen a II. világháború előtt német és cseh mikrotoponimák is használatosak voltak. A német ajkú helyi lakosság kitelepítése után a német helynevek használata is háttérbe szorult, de egyes megnevezések napjainkig megmaradtak a névhasználatban. M. CZAPLICZKA-JEDLIKOWSKA a városi és vidéki helynévrendszert veti össze (53–60). Két település (Koronowo, Osielsko) utcanévrendszerét hasonlítja össze, melyekben egyes nevek gyakran ismétlődnek, így differenciáltabb névtervezésre lenne szükség. A folyóirat a Z. GELNAROVÁ és M. GELNAR szerzőpárostól két tanulmányt közöl. Mindkettő az üveggyártással kapcsolatos helyneveket tárgyalja: az egyik a Křivoklát (92–100), a másik a Brdy dombvidéken (101–117) előforduló neveket. B. KLIMTOVÁ Broumy település helynévanyagát mutatja be (147–157). Vizsgálja a mikrotoponimák változásait, használati körét, generációk szerinti ismertségét. M. KOJETINOVÁ a prágai lakótelepek utcanévrendszerét, a helynevek tájékozódásban való szerepét mutatja be (167–180). A 61 vizsgált lakótelepből 29 utcanévrendszerre a személynevekből származó, 23-ra a helynévi eredetű, 6-ra a köznévből alakult, 3-ra a vegyes utcanévek a jellemzők. M. NIKOLIĆ és V. NIKOLIĆ Čuprija szerbiai város névváltozatait vizsgálja történeti-etimológiai szempontból. A név a török eredetű *köprü* szóból keletkezett, jelentése 'híd' (198–209). L. PROCHÁZKOVÁ Mnichovo Hradiště város utcanéveinek változását tekinti át történelmi korszakok szerint (1918 előtt, 1918–1948, 1948–1989, 1989 után) (210–236). RESZEGI KATALIN két hegyvonulat középkori névállományát, illetve annak kronológiai és származásbeli rétegeit veti össze (237–262). A magyar hegynévállományban a két-részes nevek, a szláv névrétegben az egyrészes nevek dominálnak. A magyar nevek jelentős része szintagmatikus szerkesztéssel, összetételekből jött létre, míg a szláv neveket a formánssal való alakulás jellemzi. M. ŠIMEČKOVÁ a cseh helységnevekben előforduló protetikussal történeti fejlődésével foglalkozik, és térképek segítségével szemlélteti a vonatkozó településnevek 16. századi elterjedtségét (290–296). P. ŠTĚPÁN a *Labe* 'Elba' víznevéből származó cseh helynevekről, főképpen mikrotoponimákról értekezik, a névalkotás módja szerint vizsgálva a névanyagot (297–304). I. VALENTOVÁ a magyarországi *Vanyarc* község szlovák helyneveit mutatja be, melyeket már csak az idősebb generáció képviselői ismernek (315–331). A mikrotoponimák történeti, élőnyelvi alakváltozatait, eredetét és jelentését, a névadás indítékát és a névalkotás módját névcikkek formájában adja meg.

Írói nevekkal foglalkozó tanulmányok. J. DAVID és J. DAVIDOVÁ GLOGAROVÁ két cseh író, Bohumil Hrabal és Ota Pavel műveiben veti össze a tulajdonnevek funkcióját (61–68). Ž. DVOŘÁKOVÁ az irodalmi művekben előforduló tulajdonnevek fordítási kérdéseit tárgyalja (81–91). A nevek a forrásnyelvi szövegből a célnyelvbe többféle fordítói művelet révén kerülhetnek: kalk (tükörnév), transzkripció (névátírás), szubsztitúció (név-helyettesítés), explicitáció (névkiegészítés) és generalizáció (a tulajdonnév köznévvé való helyettesítése). M. KOJETINOVÁ a Jára Cimrman Színháza által játszott színjátékokban szereplő valós és fiktív kreatonimáknak (termékek, események stb. neveinek) a funkciójával foglalkozik (158–166).

Egyéb névtani tanulmányok. I. DOMACIUK-CZARNY és P. HERBUT a Fallathan Chronicles 2. számítógépes játékban szereplő tulajdonneveket vizsgálja (69–80). A szerzők a virtuális térben előforduló fiktív neveket a fantasyirodalomban lévőkhöz hasonlítják, s a névanyagot szemantikai-funkcionális szempontból elemzik. L. JILKOVÁ cikke egyes magyar személy- és helynevek cseh általi kiejtéséről és ismertségéről értekezik (121–132). A hatvanöt cseh adatközlő által felolvasott, magyar tulajdonneveket tartalmazó cseh mondatokat hangfelvétel segítségével rögzítette a szerző. A meghangosított magyar tulajdonnevek (pl. *Petőfi* [petéfi], *Harkány* [harkáni]) helytelen kiejtése a két nyelvben előforduló eltérő fonémákkal és hangokkal kapcsolatos. M. RUTKIEWICZ-HANCZEWSKA a tulajdonneveket kulturális emlékeként értelmezi, melyekhez a névadók, névhasználók jelentéseket társítanak (268–279). S. TOMASIK a terméknevek egy csoportjával, a táplálék-kiegészítők neveivel foglalkozik. A névállományt jelentéstani szempontból, motivációs modellek szerint kategorizálja (305–314).

Szakedolgozatokból és szemináriumi munkákból. E rovatban három cikk olvasható. J. SLEPIČKA az ostravai régió vízneveinek utcanevekben és térképeken való megjelenését tárgyalja (332–340). P. ŠTĚPÁNOVÁ a partnerek megszólítására használatos intim nevek sajátosságairól ír, melyek a nem hivatalos bece- és ragadványnevek csoportjába sorolhatók (341–349). L. TOMANOVÁ a matematikai tankönyvekben szereplő személyneveket tekinti át (350–356).

Recenziók. A rovat nyolc könyvet: öt cseh, két német és egy szlovák nyelvű kiadványt ismertet (357–377).

Krónika. E részben két megemlékezés (Dmytro Buchko, 1937–2014; Petar Šimunović, 1933–2014) és hat születésnap köszöntés (Ivan Lutterer, Rudolf Šrámek, Josef Kolařík, Milan Majtán, Svatopluk Pastyřík, Vladimír Koblížek) található (378–430).

Hírek és megjegyzések. R. VOLEJNÍK foglalja össze az egyes országokban megjelenő névtani folyóiratoknak (többek között a Névtani Értesítő 35. számának) és egyéb névtani köteteknek a tartalmát (404–421).

3. Az 56. szám

Tanulmányok. A rovat 11 cseh, 2–2 angol, lengyel, orosz, valamint 1–1 szlovák és ukrán nyelvű cikket, összesen 19 tanulmányt tartalmaz.

Személynévi témájú tanulmányok. I. BAREŠOVÁ a mai japán keresztnévek nehézkes, a nevek grafikus lejegyzésével és kiejtésével összefüggő olvasatáról szól (8–24). Egyes férfi és női keresztnévekben az azonos írásjel eltérő kiejtéssel párosulhat. A szerző a nevek japán írásképeivel, latin betűs átírásával, kiejtésével, jelentésével foglalkozik. E. L. BEREZOVIČ és G. I. KABAKOVA egyes francia és orosz etnonimák és makrotoponimák származékait hasonlítja össze szemantikai szempontból (25–45). Az oroszban a 'francia' és 'gall' népnevekből, továbbá a 'Franciaország', 'Párizs' helynevekből, a francia nyelvben pedig az 'orosz', 'kozák', 'Moszkva' lexémákból keletkezett megnevezéseket, szókapcsolatokat figyelik meg. L. DACZEWICZ a 2014-ben megjelent lengyel újságok címeiben szereplő családneveket veti vizsgálat alá (62–75). A vizsgált lapok közül leggyakrabban a Gazeta Wyborcza tartalmazott a címekben családneveket (pl. *Kaczynski*, *Putin*, *Tusk*). L. FEOPTYISZTOVA és D. SZPIRIDONOV a személynév etnokulturális szerepét mutatja be az orosz *Ivan*, a lengyel *Jan* és a francia *Jean* által (76–92). A szerzők a keresztnévek köznevesült változatainak jelentését vizsgálják. I. MATUSIAK-KEMPA a köznevekből származó

lengyel családnevek keletkezésének motívumairól, szemantikai sajátosságairól ír (147–154). J. SMAKULSKA a lengyel nyelvterületen előforduló történeti, belső tulajdonságra utaló család- és ragadványnevek közül a jó–rossz dichotómiára utalókat vizsgálja (182–192). R. VOLEJNÍK első cikke azokat a cseh filmcímeket tekinti át, melyekben személynevek vannak (219–225). Az 1898–2010 közötti időszakból származó filmek címei az interneten is elérhetők a cseh nemzeti archívumban (<http://nfa.cz>) és a csehszlovák filmek adatbázisában (www.csfd.cz). Másik tanulmánya a csehszlovák filmek adatbázisát felhasználók nickneveit rendszerezi a névadás motívuma alapján (226–234).

Helynévi témájú tanulmányok. L. ČIŽMAROVÁ a cseh nyelvjárások és a mikrotoponimák közötti összefüggésről ír (52–61). Beszámol egy elektronikus helynévszótár munkálatairól (Slovník pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku 'A morvaországi és sziléziai mikrotoponimák szótára; <http://spjms.ujc.cas.cz/>), illetve egy helynévváltoztatási kérelem háttérét elemzi. A folyóiratszám M. KOJETINOVÁ két tanulmányát is közli. Az egyikben a prágai metróállomások megnevezéseit, a névadás indítékait, az élőnyelvben használatos névalakokat, a tervezett neveket és az állomások üzembe helyezésének időpontját ismerteti (105–123). A másik cikkben a prágai emlékállító utcanevek szerepét, szemantikai sajátosságait tárgyalja a II. világháborút követően, és bemutatja, miként befolyásolta a politikai hatalom, az adott kor ideológiája az utcanévadást (124–139). P. MITTER az Ústí nad Labem járásban található vasútállomások és -megállók neveit (211 név) funkcionális-szemantikai szempontok szerint kategorizálja (155–165). M. ŠIMEČKOVÁ a cseh helységneveket diakrón szempontból közelíti meg, és az *y*, *i* > *ej* diftongizációjával keletkezett nevek 13–17. századi előfordulását térképeken is szemlélteti (199–207). J. ŠKUDRNOVÁ a cseh Horažďovice város malmainak neveit elemzi a legrégibb írott forrásoktól a 18. század elejéig, s megpróbálja lokalizálni is az egykori malmokat (208–218).

Írói nevekkal foglalkozó tanulmányok. A. KALASHNIKOV a Dante Isteni színjátékának Pokol című részében előforduló személy- és helyneveket elemzi (93–104). A vizsgált teljes névállományt (363 név) táblázatokban is szemlélteti. P. ODALOŠ egy szlovákiai író, Peter Pišťánek *Rivers of Babylon* ['Babilon folyói'] című háromrészes (1991, 1995, 1999) regényének neveit vizsgálja (166–181). A regényben magyar nevek is előfordulnak (*Eržika, Feri, Ilonka, Rácz*).

Egyéb névtani tanulmányok. M. BOHÁČOVÁ egy cseh névtani terminust értelmez (*název místní části* 'helységrész neve'), s rámutat arra, hogy miképpen alakul az adott szakkifejezés jelentése az idők során, miért problematikus a meghatározása és használata (46–51). V. LÁBUS a cseh rádió archívumának névtani felhasználhatóságáról szól (140–146). A hangfelvételeken rögzített tulajdonnevek, a nevekhez fűzött információk adalékokkal szolgálhatnak a nevek szociolingvisztikai elemzéséhez (élőnyelvi névhasználat, névattitűd, névpolitika stb.). O. SZOŁODUSKO szemantikai szempontból elemzi a fehér színnel összefüggő állatneveket, illetve az ukrán és lengyel nyelvjárásokban használatos tehénneveket (193–198).

Szakdolgozatokból és szemináriumi munkákból. M. HAVRDA a csehországi Tchořovice település mikrotoponimáinak történeti változásairól számol be (235–248). L. SKLENÁŘOVÁ a szintén csehországi Židlochovice környékén ismert mikrotoponimák népetimológiai magyarázatait adja meg (249–257).

Recenziók. A rovat öt német és egy lengyel nyelvű könyvet ismertet (258–278).

Hírek és megjegyzések. E. JAKUS-BORKOWA és R. VOLEJNÍK összefoglalja az egyes országokban megjelenő (afrikai, skandináv, litván, lengyel, orosz és ukrán) névtani folyóiratok, illetve egyéb kiadványok tartalmát (279–289).

4. Az 57. szám

Tanulmányok. A rovat 5 cseh, 3 szlovák, 2–2 lengyel és angol, valamint 1 német nyelvű cikket, összesen 13 tanulmányt tartalmaz.

Személynévi témájú tanulmányok. T. ABDRAKHMANOVA a kazah, orosz és német nyelvben hasonlítja össze a nem hivatalos személynevek (becé- és ragadványnevek) szerkezetét, jelentését, a névadás motivációját, a nevek kulturális és nemzeti identitásjelölő szerepét (7–19). M. KAZÍK első tanulmányában a VINCENT BLANÁR-féle strukturalista személynévmodell szerint elemzi a hajadonok megszólításának élőnyelvben használatos rendszerét Paprad településen (58–70). Másik cikkében kérdőíves felmérés segítségével mutatja be a bérmanévek motivációját a 2014-ben Veselí nad Moravou város katolikus plébániáján gyűjtött adatok alapján (71–77). Leggyakrabban szentek nevei szolgáltak alapul a bérmanév kiválasztásához. J. B. WALKOWIAK az -y, -i képzőre végződő lengyel női családneveket elemzi, és ismerteti a nők családnévhasználatára vonatkozó jogi előírásokat is (127–140).

Helynévi témájú tanulmányok. J. DAVID és M. MÍSTECKÝ Ostrava-Poruba városrész modern lakótelepének helyneveivel foglalkozik (26–37). A standardizált helyneveket összevetik a nem standard névváltozatokkal, melyeket egy háromgenerációs családtól és egy általános iskola diákjaitól gyűjtöttek össze. Az élőnyelvben használatos nem standard toponimákat, lokalizálásukat, a névadás motívumát, a név adatközlők általi ismertségét táblázatban is közlik a szerzők. K. HENGST az *Eger* vagy *Ohře* nevű folyó mentén előforduló települések cseh és német megnevezésének etimológiájáról, a cseh–német etnikai-kulturális kontaktusból eredő történeti sajátosságokról ír (38–57). J. PANÁČEK Česká Lípa környékének középkori, napjainkban már nem létező településeivel foglalkozik (78–85). Összefoglalja a témát érintő eddigi kutatásokat, felhasználja a történelem és régészet eredményeit, s eddig ismeretlen települések nevét is felfedi. P. ROŽMBERSKÝ egy Těšovice cseh község melletti malom nevének történeti-etimológiai elemzése révén mutat rá a malomnév megalkotásának sajátosságaira (100–107). I. VALENTOVÁ a szlovák mikrotoponimák lexikográfiai feldolgozásának munkálatairól szól (108–119). A Szlovák Tudományos Akadémia Ľudovít Štúr Nyelvtudományi Intézetében készülő elektronikus adatbázisból az *a* 'és' kötőszót tartalmazó helyneveket veti vizsgálat alá. Eredményeit összehasonlítja a cseh és morva digitális helynévtár vonatkozó adataival.

Egyéb névtani tanulmányok. M. BOHÁČOVÁ névtani terminológiával kapcsolatos tanulmánya az *Acta onomastica* előző, 56. számában is megjelent; az előző változathoz képest minimális (lábjegyzeteket érintő) különbség van az újraközölt cikk szövegében (20–25). A. POP a románok által használatos nem hivatalos autóbecenéveket rendszerezi a névadás indítéka, illetve a névalkotás módja alapján (86–99). Két főbb kategóriát különböztet meg: a tulajdonnevesülést és a névfajtaváltást. R. VOLEJNÍK az 1898–2010 közötti időszakból származó cseh filmek állat- és növényneveket tartalmazó címeit tekinti át (120–126). A 2293 filmcíméből 228-ban szerepel állat- vagy növényvilággal kapcsolatos lexéma, bár ezek gyakran személynévi funkciót töltenek be a filmekben. W. WŁOSKOWICZ névtani terminológiai kérdéssel foglalkozik tanulmányában (141–155). Az *endonima* és

exonima terminusok ENSZ Földrajzi Névi Szakértői Csoportja (UNGEGN) által megfogalmazott definíciót interpretálja szűkebb és tágabb értelmezés szerint.

Vita. M. FARSKÝ *Košťany* cseh város nevének lehetséges etimológiáját közli (156–159).

Recenziók. A rovat két német nyelvű névtani kiadványt ismertet (160–167).

Krónika. E részben egy megemlékezés (Ivan Lutterer, 1929–2016) és két születésnapi köszöntés (Miloslava Knappová, Marie Nováková) található (168–183).

Hírek és megjegyzések. R. VOLEJNÍK és L. OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ ismerteti az egyes országokban megjelenő névtani folyóiratok aktuális évfolyamát (többek közt a Névtani Értesítő 36. számát) és egyéb kiadványokat (184–195), köztük a BAUKO JÁNOS és BENYOVSZKY KRISZTIÁN által szerkesztett Tulajdonnevek a fordítás és a kétnyelvűség kontextusában című tanulmánykötetet (2013) és a 3. nemzetközi nagybányai névtani konferencia előadásából készült kiadványt (Name and naming. Conventional / unconventional in onomastics, 2015), melyben több magyar kutató publikációja is olvasható.

BAUKO JÁNOS

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1297-6177>

Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem

Közép-európai Tanulmányok Kara

Onomastica 60. (2016)

Főszerkesztő: BARBARA CZOPEK-KOPCIUCH. Komitet Językoznawstwa Polskiej Akademii Nauk, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków. 460 lap

Az *Onomastica* 60. évfolyamában 22 tanulmány, 2 hosszabb közlemény, 1 tudományelméleti írás, 6 recenzió, 3 tudománytörténeti ismertető és 2 megemlékezés kapott helyet. Az alábbiakban ezeket a kötetben elfoglalt helyük szerinti sorrendben mutatom be.

Megemlékezések. A rovat két 2016-ban elhunyt nyelvész, egyetemi tanár, Witold Mańczak és Maria Karpluk életéről és munkásságáról emlékezik meg (5–12).

Tanulmányok. A kötet első tanulmányában M. RUTKOWSKI a denotátumok státusza és használati köre, illetve azok elnevezési módjai közötti kapcsolatot vizsgálja. Két névadási sémát különböztet meg: a globális-konzervatív nevek a magasabb státuszú és szélesebb körben funkcionáló tárgyakra, emberekre és helyekre jellemzőek, míg a lokális-innovatív az alacsonyabb státuszúakra és szűkebb elterjedésűekre (13–26). R. MRÓZEK a névtudomány tárgyának és körülményeinek állandó változására hívja fel a figyelmet, valamint arra, hogy a kutatások módszereit és feladatait folyamatosan felül kell vizsgálnunk és meg kell újítanunk (27–35). E. WOLNICZ-PAWŁOWSKA lengyel nyelvészeti, illetve névtani terminológiai szótárakat összevetve arra az eredményre jut, hogy szükség van az onomasztikai szakkifejezések egységesítésére és standardizálására (37–46). K. SKOWRONEK napjaink kultúrájának visszatükröződését vizsgálja népszerű pszichológiai és önterápiás művek címeiben. A tanulmány elméleti része azt tárgyalja a szemiotika, a pszichológia, a pszichoanalízis és a névtan fényében, hogy milyen közös vonásokat mutatnak az egyes kultúrákra jellemző szövegek. Az empirikus részben a szerző az említett műcímeken keresztül elemzi az aktuális társadalmi jelenségeket (47–67).

Z. ABRAMOWICZ cikke a Podlasiei vajdaság 15–16. századi zsidó és keresztény népességének őszövétségi neveit vizsgálja, a hasonlóságokat és eltéréseket egy kiterjedt táblázatban szemléltetve (69–89). Ezt követően R. ZARĘBSKI tanulmánya Łódź katolikus lengyel lakosságának 17–19. századi keresztnévadását mutatja be, különbséget téve a konvenció (gyakori nevek) és a spontaneitás (ritka nevek) között (91–106). I. SARNOWSKA-GIEFING a 16–18. századi poznańi céhek tagjainak játékos, körülíró ragadványneveit tanulmányozza. E neveket az inasok beavatásukkor kapták, és általában továbbörökítették (107–118). E. WOŹNIAK a két világháború közötti családnév-változtatási tendenciákat vizsgálja: megállapítja, hogy a különböző nemzetiségű lakosok eltérő okokból változtatták meg nevüket. A zsidók esetében elsősorban jogi motiváltságuk a névváltoztatások, míg az asszimilációs okok csekély arányban vannak jelen (119–135).

H. GÓRNY gazdag példaanyaggal dolgozva és a nyelvjárási sajátosságokat is figyelembe véve ismerteti a vidéki családnévek kialakulásának különböző lehetőségeit, így betekintést nyerhetünk a falusi lakosság gondolkodásába és világszemléletébe is (137–150). M. MAGDA-CZEKAJ sziléziai nyelvjárási eredetű családnéveket elemez, jelentés szerint hat csoportot vizsgálva: állat, madár, rovar, növény, időjárási jelenség és terepfajta neve (151–162). E. HORYŃ cikke a sóbányászat szókincséből eredő családnévekkel foglalkozik, kitérve gyakoriságukra és földrajzi elterjedésükre is, amely nem feltétlenül függ össze a régi sóbányák elhelyezkedésével (163–174). J. B. WALKOWIAK angol nyelvű tanulmányában a leggyakoribb litván családnév, a lengyel *Kozłowski*-val rokon *Kazlauskas* elterjedésének és eredetének kérdését járja körül. Véleménye szerint a név egy helynévből keletkezett, amit a Lengyelország-szerte megtalálható számos *Kozłów*, *Kozłowo* településnév is alátámaszt (175–186). E. RUDNICKA-FIRA a Muszyna-környéki falusi beceneveket vizsgálva kimutatja, hogy felismerhetőek bennük a kis-lengyelországi nyelvjárás legfőbb jellemzői. Mivel szinte minden felnőttnek van beceneve, és az új képzés is rendkívül termékeny, ezek a nevek fontos szerepet játszanak a helyi dialektus erősítésében és megőrzésében (187–199). R. KUCHARZYK 2500, nyelvjárási jellemzőket tartalmazó nicknevet tár elénk, jelölve a különböző nyelvjárási területeket, ahonnan származnak, valamint rámutat, hogy az internethasználók előszeretettel nyúlnak vissza hagyományos népi nevekhez és névadási sémákhoz (201–213).

J. UDOLPH tíz térképet tartalmazó, német nyelvű cikke víz- és egyéb földrajzi nevek segítségével kísérli meg rekonstruálni a szlávok őshazáját és vándorlásait. Ezt a területet elsősorban a hidronimákra és a talajtanra alapozva a mai Ukrajna nyugati és a mai Lengyelország délkeleti részére teszi. Szintén a víznevekből derül ki, hogy a délszlávok két fő útvonalon vándoroltak innen dél felé: a Kárpátoktól keletre, valamint a mai Dunántúlon és Kelet-Ausztrián keresztül (215–231). E. KOWALCHYK-HEYMAN a *Węgrów*, *Węgra* helység-, illetve *Węgra Potok* és *Węgra* folyónevek eredetét kutatja: történelmi, régészeti és földrajzi érveket hoz azon elmélet ellen, amely szerint a *tő* a kihalt jatving nyelvből származik, és a szláv eredet mellett foglal állást. Véleménye szerint vagy a *węgorz* halmnév, vagy a folyók kanyargóssága áll a nevek eredete mögött (233–248). I. NOBIS a lengyel helynevek deklinációjával foglalkozik, ugyanis a nyelvjárási változatok sok esetben eltérnek a hivatalos formától (249–262). T. JELONEK 2011–2015 között gyűjtött adatok alapján vizsgálja a mikrotoponimák (erdők, rétek, ösvények stb. neveinek) vidéki szlenges változatait (263–271). P. SWOBODA a *Szywra* folyónév eredetét fedi fel: elveti az eddigi bizonytalan feltételezéseket, amelyek szerint a szó ósszláv vagy balti-szláv eredetű lehet, és a német *Schieferbach* etimont javasolja, utalva a régióban hosszan fennálló kétnyelvűségre

(273–285). A. GALKOWSKI a Dobrzyńskie tóvidéken található *Szczutowskie* és *Urszulewskie* tavak nevét járja körül kulturális, történelmi és nyelvészeti szempontból, figyelembe véve a vidék többi helynevét is (287–302). Z. ZIERHOFFEROWA és K. ZIERHOFFER cikke a személynevekből képzett európai helynevekkel foglalkozik a római kortól egészen a 20. századig (303–315). A rovat utolsó tanulmányában U. BIAK a borral kapcsolatos bolgár helyneveket, illetve magukat a borneveket vizsgálja; különbséget téve a bolgár, trák, görög és római örökséghez visszanyúló lokális, valamint az elsősorban angol és francia elemeket tartalmazó globális borelnevezések között (317–332).

Közlemények. A rovat két hosszabb összefoglaló cikket tartalmaz. M. W. SOLARZ és R. KROCZAK a Pogórze Ciężkowickie régióban található Pasma Brzanki hegyvonulat néhány mára feledésbe merült víznevét, azok használatát és eredetét mutatja be (333–359). K. KOŁODZIEJCZYK és R. SZMYTKIE tanulmánya a Kłodzko környéki helynevek változását jeleníti meg terjedelmes táblázatok segítségével. A német lakosság a második világháború után elhagyni kényszerült az alsó-sziléziai térséget, és helyére lengyel népesség költözött, amely viszont nem őrizte meg a korábbi német helyneveket. A névtelen helyek új, lengyel elnevezéseket kaptak, azonban míg egy háború előtti német térképen 531 név szerepel, a 20. század végén még mindig csak 277 helynek van lengyel neve (361–410).

Névtani kutatások Lengyelországban és a világban. K. SKÓWRONEK tudományelméleti okfejtésében hangsúlyozza a genderelmélet jelentőségét a bölcsészettudományok terén, valamint a női princípiumát a névtanban (411–421).

Recenziók. A rovat (423–445) hat recenziót tartalmaz, köztük a Névtani Értesítő 36. számának ismertetését (433–438).

Tudományos élet. Az utolsó rovat Aleksandra Cieślíkowa 80. születésnapja alkalmából megemlékezik a nyelvész eddigi munkásságáról (447–457), valamint beszámol két lengyel névtani konferenciáról.

GALAC ÁDÁM

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8915-8821>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Вопросы Ономастики 13. (2016)

Főszerkesztő: JELENA BEREZOVICS. Uráli Állami Egyetem, Jekatyerinburg.

1. 280 lap, 2. 240 lap

Az alábbiakban az orosz névtani folyóirat 2016-ban megjelent számait ismertetem.

1. szám

Tanulmányok. JE. V. ZAHAROVA, A. A. MAKAROVA és I. I. MULLONEN egy 2015 nyarán végzett kutatás eredményeit mutatják be: a Fehér-tóhoz közel fekvő Andozero-tó környéki helyneveken keresztül vizsgálták a térségben a lakosság elszlávosodása előtt beszélt nyelvet. A finn és számi szerkezetű összetételek egy olyan balti finn–számi típusú

nyelv létezésére engednek következtetni, amelyben sem a számira jellemző szubsztratus elemek, sem a balti finnt ért germán hatás nem figyelhető meg (7–29). A. BREEZE angol nyelvű tanulmányában két brit szent, Aaron és Julius mártírhálálának pontos helyét igyekszik meghatározni. Ismerteti a különböző tudományos álláspontokat, majd Leicester mellett érvel, többek között azzal, hogy a *Legionum urbs* elnevezés eredetileg *Legorum urbs* volt, és így a Leicester környékén élő kelta nép, a *legores* városára utal (30–42). L. REPANŠEK a ma Olaszországban található *Tarvisio* (szlovénul *Trbiž*) település nevének etimológiáját járja körül: megállapítja, hogy a szláv és a bajor elnevezések minden valószínűség szerint egy közös latin etimonra mennek vissza, amely feltehetően a kelta **taruo-* tövel függ össze (43–61). R. V. GAJDAMASKO és NY. V. CSUGAJEV egy 1741-es permi dokumentumban felbukkanó, ma is létező *Jamisev* és *Jemasev* személynevek eredetét tárgyalja. Arra a következtetésre jut, hogy ezek a török eredetű *Jamas* személynévhez köthetők, az oroszba azonban valamely finnugor nyelven keresztül is juthattak, hiszen ezekben szintén megtalálható a név (62–84). L. A. FEOKTISZTOVA MARINA GOLOMIDOVA és JELENA BEREZOVIČS elméleti modellje alapján vizsgálja az *Iván* személynév derivátumait szemantikai és pragmatikai szempontból: a gazdag példaanyag kiterjeszti és pontosítja az eredeti elméletet (85–116). L. R. SZULEJMANOVA, F. M. SZULEJMANOV és N. A. LASZINOVA a baskír genealógiák jelentős részét kitevő arab eredetű személynevekkel foglalkozik (117–128). M. RUTKOWSKI angol nyelvű tanulmánya a humoros neveket tárgyalja az inkongruitás elméletének fényében: a cikk első fele bemutatja az elmélet különböző változatait, a második pedig elemzi a személynevekből, helynevekből, cégnevekből, valamint futbalcsapatok és irodalmi alakok nevéből álló példaanyagot (129–139). T. P. ROMANOVA a marketingszféra elnevezéseit tanulmányozza, elsősorban a térbeli kiterjedés kifejezőmódjainak szempontjából. Három kategóriát taglal behatóbban: az idegen eredetű, nagyságot kifejező előtagokat (*mega-*, *szuper-* stb.), a metaforikus névadási módokat és az elsősorban meghittséget sugalló kicsinyítő képzőket (140–150). A kötet utolsó tanulmányában NY. V. SIMKEVICS a jogi személyek neveit vizsgálja, megkülönböztetve őket a vállalkozások neveitől, és bevezetve számukra a görög *themisz* 'törvény' szóból képzett, magyarra *themonima*-ként fordítható terminust. A szerző megállapítja, hogy a jogi személyek névadásakor nem törekszenek egyediségre, hiszen a jogi megkülönböztetés alapja nem a név, hanem a különböző regisztrációs számok (151–170).

Közlemények. A rovat három közleményt tartalmaz (171–203). E. SAKALLI angol nyelvű cikke a Törökországban uralkodó új névadási trendekről szól (171–177). JE. P. LOPORT az arhangelszki térség helynevekből és népnevekből képzett csónakneveit elemzi, rámutatva az általános csónakelnevezési tendenciákra (178–190). M. BELÁKOVÁ Nyugat-Szlovákia vízneveit vizsgálja: elkülöníti a szláv, a magyar, a német és a kisebb horderejű, de kimutatható horvát hatást (191–203).

Tudománytörténet. A rovat a 20 évvel ezelőtt elhunyt szlavista, NY. I. TOLSZTOJ onomasztikai munkáinak összefoglalása után egy bírálatot tartalmaz, amelyet a tudós L. P. KALAKUCKOJ doktori disszertációjához írt (204–213).

Tudományos élet. A rovat két, 2015-ben tartott nemzetközi névtani konferenciáról számol be részletesen: a 3. nagybányai, valamint a 3. Etnolingvisztika, névtan, etimológia című jekatyerinburgi konferenciáról. A nagybányai konferencia magyar résztvevői: Farkas Tamás, Tóth Valéria, N. Fodor János, Slíz Mariann, Tamás Ágnes, Fábíán Zsuzsanna, Hajdú Anna, Rác Anita, Bölcskei Andrea és Györffy Erzsébet. Ezt egy rövid áttekintés követi a 2016-ban megrendezett névtani vonatkozású eseményekről (214–232).

Recenziók. A rovatban (233–259) két hosszabb és tizenegy rövidebb ismertető kapott helyet. Az előbbieket egyike egy Szófia utcanéveivel foglalkozó monográfiáról (233–240), a másik pedig M. V. AHMETOVA nem hivatalos orosz helyneveket tárgyaló szótáráról szól (241–249). A rövid recenziók (250–259) között megtaláljuk a Névtani Értesítő 36. és 37. számának ismertetését.

Megemlékezések. A rovat a 2015-ben elhunyt nyelvész, Ju. I. Csajkina életét és munkásságát mutatja be, kiterjedt bibliográfiával (260–272).

2. szám

Tanulmányok. A 2. szám első, angol nyelvű tanulmányában RESZEGI KATALIN ír a helynevek szerepéről az anyanyelv-elsajátításban, két gyermek helynévismeretének megfigyelése alapján (7–22). Ezt követően V. L. VASZILJEV tárgyalja a *Vjatka* folyónév és korábbi városnév eredetét. Véleménye szerint a szó a korai novgorodi–pszkovi szláv nyelvjárásokból származik, eredetileg a folyóra vonatkozott, jelentése pedig valószínűleg az eltávolodás, elhajózás fogalmához kapcsolódhatott (23–39). NY. L. SZUHACSEV a romániai *Brăila* városnév etimológiájáról ír: felhívja a figyelmet a név ősi voltára és a térség változatos népi és nyelvi összetételére, amely többféle származtatást is lehetővé tesz. Tipológiai adatokra támaszkodva arra jut, hogy a város neve egy délszláv személynévből származhat (40–55). GY. V. KUZMIN a karélok keresztény eredetű neveivel foglalkozik. A karélba már a pravoszláv vallás 1227-es felvétele előtt sok keresztény név került, az idők során pedig számos nyelvjárási változat alakult ki. A szerző táblázatban szemlélteti az egyes nevek orosz és karél változatait, hangsúlyozva, hogy az adaptáció szabályszerűségeiből fontos következtetéseket tudunk levonni (56–86). I. A. KJURSUNOVA 16. század végi és 17. század eleji svéd dokumentumok alapján vizsgálja a kexholmi régió személynéveit: a térségben a különböző vallások és népcsoportok neveinek különleges keveréke figyelhető meg, ugyanakkor az is kitűnik, hogy az orosz névadási szokások nagy hatást gyakoroltak a nem szláv nevekre (87–111). F. G. HISZAMITDINOVA egy 1837-es dokumentum 40 000 kereszt- és vezetékneve alapján tanulmányozza a baskírok hiedelmeit az iszlám felvétele előtt és után. A kutatás többek között fényt derít a főistennel, Tengrivel kapcsolatos elképzelésekre, valamint a fehér és fekete színek, a fémek, állatok és növények vallásos konnotációira (112–125). T. A. AGAPKINA két apokrif ima 11–19. század közötti délszláv kézírataiban szereplő több mint 220 démon nevét elemzi (126–145). A rovat utolsó cikkében A. JE. PETROSZJAN az örmények önmegnevezésének, a *hay* népnévnek az etimológiáját tárgyalja: rámutat a név rokonságára a szélesen elterjedt nyelvjárási *hay* 'családfő' szóval, majd számos új érveléssel támasztja alá azt a 19. századi elméletet, amely szerint a szó az indoeurópai **poti*- 'úr, gazda' etimonból származik (146–161).

Közlemények. A rovat egyetlen írásában R. JU. NAMITKOVA, I. A. NYEFLJASEVA és NY. M. SISHOVA foglalja össze a *Ruszlán* személynév történetét. Bemutatják az eredetileg 'oroszlán' jelentésű török *Arslan* etimont, az orosz név különböző nyelvjárási és történeti változatait, Puskin Ruszlán és Ludmillájának jelentőségét a név népszerűsítésében, valamint egy 40 fővel végzett felmérést, amely szerint a név azért terjedt el különösen a szovjet és posztszovjet időkben, mert az orosz identitást jelképezi (162–168).

Egy tudós műhelyében. A rovat A. K. MATVEJEVnek, az uráli onomasztikai iskola alapítójának a 90. születésnapja alkalmából közli a nyelvész helynévtani könyvtervezetének három kéziratváltozatát (169–176).

Recenziók. A rovat (177–218) két recenziót tartalmaz: A. K. MATVEJEV az orosz észak szubsztratus helyneveiről szóló monográfiájának posztumusz negyedik kötetét (177–189), valamint a *The Oxford Handbook of Names and Naming* című kötetet mutatják be (190–218).

Tudományos élet. A rovatban egy kétoldalas beszámolót találunk a 2016-ban Májkopban megrendezett 10. nemzetközi névtani konferenciáról. Ezután a 2016-os és 2017-es, névtani vonatkozású események rövid áttekintése, majd a 2015-ös és 2016-os év névtani témájú doktori disszertációinak listája következik (219–229).

Megemlékezések. A rovat a 2016-ban elhunyt tudósról, A. Sz. Gerdről emlékezik meg (230–232).

GALAC ÁDÁM

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8915-8821>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Namn och bygd 104. (2016)

Szerkesztők: STAFFAN FRIDELL – EVA NYMAN – PER VIKSTRAND. Kungl. Gustav Adolf Akademien för Folkkultur, Uppsala. 207 lap

A folyóirat 104. számában öt hosszabb tanulmány jelent meg, svéd nyelven, rövid angol összefoglalókkal. A cikkek sorát THORSTEN ANDERSSONnak, az Uppsalai Egyetem professzorának írása nyitja (5–49), mely a svéd standard és a legtöbb svéd dialektus jellemző vonásaként számon tartott *rn*, *rs* és *rt* hangkapcsolatok helynevekben való előfordulásait mutatja be. A jelenség gyakorisági és kronológiai vizsgálatához a szerző egy svéd helynevekből álló, hatalmas korpuszt állított össze. Tanulmányából kiderül, hogy e hangkapcsolatok meglétét már a 14. század első feléből bizonyítja írott forrás.

A következő tanulmány ÞÓRUNN SIGURDARDÓTTIR írása (51–62). Témája az izlandi parlament által 2015 márciusában hozott, helynevekre vonatkozó új törvény. A régebbi, 1953-as szabályozás elavulttá vált az izlandi települési mintázatban az elmúlt években lezajlott radikális változások miatt. A szerző részletesen bemutatja az új törvényt, és megpróbálja feltárni a különböző rendelkezések mögött meghúzódó ideológiát, valamint leírja, hogyan és milyen céllal fog megtörténni a törvény bevezetése és végrehajtása.

SÖLVE GÖRANSSON (63–95) tanulmánya az Ölandi *Lilla Horn* és *Degerhorn* helynevekről szól, s célja, hogy felhívja a figyelmet a forrásokban és a szakirodalomban található tévedésekre e nevekkal kapcsolatban, felállítva a két elnevezés etimológiáját is. Eszerint a *Degerhorn* a partvidék jellegzetes formájára utal ('Nagy Szarv'), a *Lilla Horn* pedig egy szárazabb, ásványi talaj nyúlványát jelöli, mely mocsárral van körülvéve ('Kis Szarv').

LARS HULDÉN (97–114) írása a *Tölö* (finnül *Töölö*) kerületnév és más, *Töl-* tövel kezdődő helynevek eredetének vizsgálatával foglalkozik. Kutatásához korai írott emlékeket használ. A szerző számos, a *Tölö* helynév interpretálására tett korábbi kísérletet is bemutat, ő maga pedig azon a véleményen van, hogy a *Tölö* forma egy becézett svéd vagy finn eredetű személynévet rejt.

TERHI AINIALA, BENT JØRGENSEN és STAFFAN NYSTRÖM (115–128) áttekintő cikkükben összefoglalják LINE SANDST doktori disszertációjáról bírálóként megfogalmazott véleményüket. A disszertáció a koppenhágai városi helynevek stilisztikai-retorikai elemzését végezte el, különösen három, jellegében és történetében is eltérő területre koncentrálna.

Két kutatóról is megemlékeznek a folyóiratban (129–141), majd a skandináv névtani együttműködésnek keretet adó szervezet, a NORNA összefoglalója olvasható az északi névkutatás 2015-ös eredményeiről (143–164). Ezt több egyoldalas tanulmány-összefoglaló követi (165–168).

A folyóiratban összesen tizenöt recenzió található (169–196), melyek egy angol helynév-szótár angol nyelvű ismertetése kivételével svédül íródtak. A kötetet a szám szerzőinek felsorolása és helynévmutató zárja.

KOSZTA NIKOLETT

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6232-3409>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Ortnamnssällskapet i Uppsala Årsskrift (2016)

Szerkesztők: MATS WAHLBERG – STAFFAN NYSTRÖM. Ortnamnssällskapet i Uppsala, Uppsala. 73 lap

Az Uppsalai Helynévtársaság 2016. évi kiadványában nyolc tanulmányt olvashatunk hat szerző tollából. A szakmunkák mindegyike angol absztraktot is tartalmaz.

EMILIA ALDRIN jelenkori keresztnévnyagon végzett kutatásait összegzi írásában (5–17). Munkájának középpontjában a svédországi keresztnévadási szokások állnak, a társadalmi nem perspektívájából megközelítve. A szerző arra kíváncsi, hogy a névadás mennyiben segíti fenntartani vagy újraértelmezni a hagyományos nemi szerepeket. Az elemzés alapjául 621 kérdőív szolgált, melyet a Göteborgban 2007-ben született babák szülei töltöttek ki, emellett pedig a szerző felhasználta azt a 2012-es névlistát is, amely a Svédországban adott, újonnan alkotott neveket tartalmazza. A vizsgálat azt mutatja, hogy a korpuszt alkotó női nevek struktúrájukból, fonetikai felépítésükből, konnotációjukból fakadóan kellemes, lágy, házias képet sugallnak, míg a férfinevek nyersséget és egyfajta szimbolikus dominanciát hordoznak magukban. Emellett természetesen megjelenik a törekvés a nemi minták újragondolására is: ez egyrészt olyan, régebb óta hagyományozódó nevek választásával történhet, melyek valamilyen tulajdonságot, jellemzőt fejeznek ki, másrészt az újonnan alkotott nevek is szolgálhatják.

A *Buttle* és *Rute* gotlandi egyházközségnevek etimológiai elemzésének szentelt önálló írást LENNART ELMEVIK (19–21). Az előbbi név alapjául a *but* 'göröngy' vagy a *butt(e)* 'kis bokor; kis lucfenyő, fenyő' lexémát valószínűsíti a szerző. Mindkét esetben az *-ul* képző járulhatott az alapszóhoz. A *Rute* névben a **rūt* 'erős szél, szélvihar' szót fedezi fel ELMEVIK; a név feltehetően az egyházközség azon részén kaphatta a nevét, ahol erősen fúj a tenger felől jövő keleti szél.

STAFFAN FRIDELL ugyancsak két helynév eredetét kutatja tanulmányában (23–35). A dél-svédországi Skåne második leghosszabb folyójának a neve: *Rönne å*. E név visszavezethető a protoskandináv **Ragunō* 'istenek folyója' alakra. A nyugat-götlandi *Renaren* tónév ősi alakja **Ræghinn* < **Raginar* lehetett, mely ugyancsak az 'istenek' jelentésű szóval hozható kapcsolatba.

Számos fotóval is illusztrálva mutatja be a nyugat-göteborgi *Bellevue* név életét JOAKIM LILLJEGREN (37–44). Az elnevezés első előfordulásaként egy 1860-as években épült villának a nevét említhetjük. A szerző a francia név használatát nem etimológiai jelentésével magyarázza (ti. 'szép kilátás'), inkább úgy véli, presztízsbeli okok állhatnak mögötte. Később a vasútépítéskor a villához legközelebb fekvő állomás is ezt a nevet kapta, majd az itt kibontakozó ipari területet is ugyanígy nevezték el. A név a villa 1973-as leégése után is fennmaradt, s manapság több, e területen lévő létesítmény (kávézó, bolt, piac, bódé stb.) is ezt a nevet viseli.

LEIF OLOFSSONnak két írása is olvasható az évkönyvben. Első munkája a Stora Skedvi egyházközségben fekvő *Kyrkbyn* 'templomfalu' nevet helyezi a vizsgáldás középpontjába (45–50). A szerző véleménye szerint e hely korábbi neve a *Berg(a)* 'hegy' lehetett, majd később a *Kyrbyn*, *Kyrbacken* vagy *Kyrk(e)berg(et)* 'templomhegy' változatok is használatban voltak. Idővel a *Kyrkbyn* név megszilárdult, a *Kyrkberget* elnevezés pedig egy később alapított település nevéként élt tovább.

OLOFSSON másik írása LENNART HAGÅSEN 2015-ös munkájához szól hozzá a hedemorai *Rusbo* név kapcsán (51–53). A szerző célja bemutatni, hogy 1550 előtt a farmot Gamla Hedemorában Knut Rusról nevezték el, míg a Västerbyben fekvő farm az 1672-ben, a farmon született Johan Persson Rusbonius után kapta nevét.

SVANTE STRANDBERG szintén két etimológiai tanulmánnyal szerepel a kötetben. Egyrészt a *Hulteglän* és a *Rungeln* tóneveket járja körül (55–63), másrészt a nyugat-götlandi *Ystunda* farmnevet elemzi (65–68). A két tónév kapcsán úgy véli, a **Gladha* folyónevet tartalmazzák, mely a *glad* 'fényes, ragyogó' vagy a *glad* 'tisztás, nyitott tér az erdőben' lexémából alakulhatott. Az *Ystunda* farm egy kis folyó partján helyezkedik el. A farmnevet az *yxn* 'ökrök' szóval hozza kapcsolatba STRANDBERG. A szerző feltételezése szerint a folyócska neve **Yxna* vagy **Yxn(a)ā* 'ökröfolyó' lehetett, innen származik a farm neve.

Az évkönyv a társaság előző évi tevékenységét bemutató rövid összefoglalóval zárul.

GYÖRFFY ERZSÉBET

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4776-1734>

Debreceni Egyetem

Bölcsészettudományi Kar

Studia anthroponymica Scandinavica 34. (2016)

Szerkesztők: KATHARINA LEIBRING – LENNART RYMAN. Swedish Science Press, Uppsala. 180 lap

A folyóirat 2016. évi számában 7 tanulmány olvasható. MAGNUS KÄLLSTRÖM (5–14) egy 1985-ben, a Stockholmtól délre elhelyezkedő Ingelsta településen felfedezett 11. századi

rúnakő feliratát vizsgálja. A kövön szereplő *Óygrīmr* (*eykrim*) szó feltételezhetően egy ősi skandináv férfinév lehet, melynek nincs ma ismert közvetlen változata, csupán egy irodalmi személynév, a Hervarar sagában szereplő *Eygrīmr* mutat hasonlóságot vele. A szerző második írása (15–24) témáját tekintve szintén a viking korig tekint vissza: egy 2013-ban felfedezett rúnafeliratot vizsgál. Az *olli*-ként azonosított adat a régi svéd nyelvből származó *Olle* név korai megjelenésének, a ma is népszerű *Olof* régebbi változatának tekinthető. A rúnakorpuszban négy olyan név található, amelyek esetében fennáll az *olli*-val való rokonítás lehetősége. Bár felmerült a lehetőség, hogy ezek nem az *Olle*, hanem az *Ole* név előzményei, a szerző cáfolja ezt az elméletet, ugyanis az *Ole* az írásos forrásokban csak a 15. századtól jelent meg, míg az *Olle* már korábban, a 13. században is ismert volt.

GULBRAND ALHAUG tanulmánya (25–60) a norvég *aa*-t érintő, az 1917-es nyelvi reformot követő helyesírási változást tárgyalja (*aa* helyett az *å* használata). A szerző e változás személynevekben történő megjelenését vizsgálja. Bár az előírások nem terjedtek ki a névadásra, a keresztnévek esetében rohamosan megnőtt az új alakot használók száma. Az 1960 körül született gyermekek nevének 90%-ában az új alak fordul elő. A családnevek esetében jóval lassabb a változás: az érintetteknek csupán kb. 57%-a alkalmazkodott az előíráshoz.

A szocioonomasztika és a gendernyelvészet témakörébe tartozik KARIN HAGREN IDEVALL munkája (61–80), amely a dán, a norvég, a finn és az izlandi nyelvek személyneveit hasonlítja össze a társadalmi nem és a nemzetiség kifejeződése alapján. A kutatás részletesen vizsgálja, hogy a névadáskor miként érvényesülnek az úgynevezett kizáró sztereotípiák, például a transzneműséggel, az azonos nemű szülőkkel és egyes nemzetiségekkel, eltérő kultúrákkal szembeni diszkrimináció.

MÄRIT FRÄNDÉN tanulmánya (81–99) 32 *-son* és *-sen* végződésű családnév területi megoszlását és etimológiáját vizsgálja. A szerző megállapítása szerint, ha egy név előfordulásának gyakorisága négyszer nagyobb egy szűkebb területen, mint országos szinten, akkor az adott név regionálisan jellemzőnek tekinthető.

EMILIA ALDRIN a fiatalok egymás közti kommunikációjában használatos játékosnevek, álnevek, internetes felhasználónevek elemzésével foglalkozó, 1970–2015 között angol és skandináv nyelveken megjelent tanulmányokat tekinti át módszertani szempontból (101–122). A szerző rámutat a cikkek hiányosságaira, például hogy nem tárgyalják kellőképpen a személyhez kötődő dátumokkal kombinált internetes felhasználónevek jellemzőit, a személynév és az egyénre vonatkozó jelző összekapcsolásával létrehozott formákat, illetve azt, hogy miképp viszonyul az internetes környezet a felhasználónév viselőjéhez, milyen irányba befolyásolja a választott név az egyén megítélését, és fordítva: az egyénnek milyen tapasztalatai vannak, hogyan érvényesül a hétköznapi életében a jelzőként a felhasználónévbe illesztett tulajdonság.

A folyóiratszám záró tanulmánya szintén MÄRIT FRÄNDÉN (123–147) munkája: egy folyamatban levő kutatás részeredményeit ismertetve arról számol be, hogy miként használják a más országokból (Finnországból, Szerbiából, Horvátországból, Boszniából, Törökországból és Vietnámból) érkezett családneveket Svédországban. A cikk interjúkat is tartalmaz a nevek viselőivel.

A folyóirat további részében nyolc recenzió olvasható (149–175) svéd, német és holland nyelvű kiadványokról, melyek közül egy periodika, a további hét pedig tanulmány-, illetve konferenciakötet.

KOVÁCS VIKTOR

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3467-3313>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

KOVÁCS DOMINIK

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8316-7110>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

MEGEMLEKEZÉS

Pavlo Pavlovics Csucska (1928–2016)*

2016. december 10-én örökre eltávozott közülünk Pavlo Pavlovics Csucska, a bölcsészettudományok doktora, az Ungvári Nemzeti Egyetem professzora, tudós, közéleti személy, aki nemcsak az ukrán, hanem a szláv nyelvtudomány egyik kiemelkedő alakja is volt.

P. P. Csucska sokgyermekes családban született Kárpátalján, az ungvári járási Baranya községben, a falusi jegyző fiaként. Tanulmányait a helyi iskolában kezdte, majd kiemelkedő eredménnyel folytatta az ungvári reálgymnáziumban és az Ungvári 1. Számú Középiskolában. Egyetemi éveit 1952-ben fejezte be az Ungvári Állami Egyetem bölcsészkarán. Egy évig középiskolai tanárként dolgozott Bustyaházán, majd a Kijevi Egyetem aspirantúráján tanult. 1959-ben védte meg Українські говірки околиці Ужгорода [Ungvár környékének ukrán nyelvújításai] című kandidátusi értekezését, 1970-ben pedig Kijevben az Антропонімія Закарпаття [Kárpátalja személynévadása] című doktori disszertációját, amely önálló monográfiaként 2008-ban látott napvilágot.

1954-től az Ungvári Egyetem előadója, 1971-től a bölcsészettudományok doktora, professzor. 1976-ban az egyetemen megalapította az általános és szláv nyelvészeti tanszékét. Húsz évvel később az ő vezetésével kezdte meg tevékenységét a szlovák tanszék, amely erőfeszítéseinek köszönhetően hamarosan Ukrajnában és külföldön is elismert tudományos központtá vált. Fél évszázados egyetemi tanári pályája során magas szinten oktatott több mint húsz ukrán, szlovák, szláv és általános nyelvészeti tárgyat nemcsak az Ungvári Nemzeti Egyetemen, hanem a huszti Kárpáti Vállalkozási Főiskolán is, ahol 2006–2010 között az ukrán nyelv és irodalom tanszék vezetője volt, de emellett eredményesen dolgozott a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán is.

Kiemelkedő és elismert tudósként kétszer kapott lehetőséget dékánként az Ungvári Nemzeti Egyetem bölcsészettudományi karának, valamint szintén két ciklusban az egyetem ukrán nyelvi és történelmi tudományos bizottságának a vezetésére.

Jelentős és elismert az általa alapított névtani iskola. Irányításával számos aspiráns védte meg kandidátusi, két tanítványa pedig doktori disszertációját. Jelenleg mindannyian kiemelkedő felsőoktatási intézményekben dolgoznak Ukrajnában, Szlovákiában és Horvátországban.

Tudományos munkásságának legfontosabb területei az ukrán és szláv dialektológia, a nyelvtörténet és a névtan. Kutatásait az ukrán nyelvújítások, a személynévadás, a nyelvemlékek, köztük a Királyházi Evangélium, valamint az ukrán és a vele szomszédos nyelvek közötti kapcsolatok vizsgálatának szentelte. A Magyar–ukrán szótár (1961) egyik szerkesztője, számos, a kárpátaljai magyar iskolák számára készült ukrán nyelvi kézikönyv

* Ukránból fordította Sebestyén Zsolt.

társszerzője, nyelvjárási kérdőívek összeállítója, szótárak, felsőoktatási jegyzetek lektora volt. 1968-ban jelent meg Вступ до слов'янської філології [Bevezetés a szláv nyelvtudományba] című, több kiadást megért jegyzete (1983, 1989). Társszerzője az alpműnek számító, 1983-as Історія української мови. Лексика і фразеологія [Az ukrán nyelv története. Szókészlet és frazeológia], valamint az egyik szerzője a 2002-ben megjelent Слов'янська ономастика [Szláv névtudomány] című könyveknek. Munkásságát számos állami kitüntetéssel, érdemrenddel és oklevéllel ismerték el.

Kutatásainak legjelentősebb eredménye a 2005-ben megjelent Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник [A kárpátaljai ukránok családnevei. Történeti-etimológiai szótár] című, 704 oldalas szótár, amely mintegy 12 ezer kárpátaljai családnév helyesírását, kiejtését és toldalékolását, és ami a legfontosabb: földrajzi elterjedtségét, történetét és etimológiáját is közli.¹

Ugyanakkor a professzor – saját bevallása szerint – tudományos életpályája legfontosabb eredményének a 2011-ben kiadott, 432 oldalas Слов'янські особові імена українців: історико-етимологічний словник [Az ukránok szláv személynévei: történeti-etimológiai szótár] című művét tartotta.² Ebben megvizsgálja az ukránok régi neveinek tér- és időbeli funkcionális kereteit, etimológiáját, szerkezeti felépítését és stiláris sajátosságait, lehetőséget és segítséget nyújtva az ukránság történeti névanyagának további feltáráshoz.

Csucska professzor életének utolsó éveiben szenvedélyesen dolgozott az Ung-vidéki nyelvjárások szótárának a kiadásán, amelynek a kézírata 50 ezer, szülőfalujában, Baranyán és négy szomszédos településen ma is használt tájszót tartalmaz. Remélhetőleg ez a szótár – fiatal kutatók révén megfelelően előkészítve – a közeljövőben megjelenik, s az ukrán dialektológia egyik legfontosabb alapművévé válik.

Ez a tudományos munkásság egy kiemelkedő tudós-polihisztor több évtizedes, gondos és aprólékos munkájának az eredménye, amely széles körű elismerésre tett szert nemcsak a tudományos elit, hanem az anyanyelvüket szerető egyszerű emberek körében is. Személyében az ukrán társadalom egy jeles és magasan képzett nyelvészt, bölcs vezetőt, egy igazi, nagybetűs Embert veszített el.

Pavlo Pavlovics Csucska mindig kitűnt nemeslelkűségével és intellektusával, szívéllyes humorával, a népdalok iránti határtalan szeretetével és munkabírással. Ajtaja mindig nyitva állt a hallgatók és fiatal kutatók előtt, akik a legapróbb probléma kapcsán is bizalommal fordulhattak hozzá kérdéseikkel. Ismerősei szerették és tisztelték emberségéért, jószívűségéért, bölcsességéért és örök optimizmusáért. Tanítványainak, követőinek fontos feladata emlékének megőrzése, és széles körű kutatásainak méltó folytatása.

ANZSELIKA OBRUCSAR

Vaszil Sztefanik Kárpátmelléki Nemzeti Egyetem

Bölcsészettudományi Kar

¹ Ismertetését l. a Névtani Értesítő 31. számában (2009: 267–271).

² Ismertetését l. a Névtani Értesítő 34. számában (2012: 236–240).

Hőnyi Ede (1935–2017)

Hőnyi Edének megadatott, hogy két szakmában, a térképészet és a nyelvtudomány területén is elismeréssel adózzanak nevének, emlékének, több mint fél évszázadot átívelő tevékenységének. A két szakterület egy ponton forr szorosan össze, a földrajzi nevek területén, s Hőnyi Ede munkásságát mindkét oldalról magas díjakkal ismerték el. 2017. április 13-án, életének 82. évében váratlanul, rövid betegség után távozott körünkől.

Hőnyi Ede Rákoshelyen (ma Budapest XVII. kerületének része) született 1935-ben. Apja neves és publikációit tekintve termékeny földmérő mérnök, később a Műegyetem oktatója volt. Középiskoláit a ciszterci rend budai Szent Imre Gimnáziumában kezdte. Érettségit a jogutód József Attila Gimnáziumban tett 1953-ban. Kezdetben figuránsként, majd könyvtárban dolgozott. 1955-től az élete szorosan összeforrt a frissen alapított Kartográfiai Vállalattal. Először egy kétéves térképrajzolói tanfolyamot végzett el, majd itt helyezkedett el 1956-ban, végül innen ment nyugdíjba 1995-ben. Végigjárta a vállalati ranglétrát, rajzolóként kezdett, azután szerkesztő, ellenőr, irányító és felelős szerkesztő, a kiadói osztály munkatársa lett, majd 16 éven át vezette a kiadói osztályt. Előmenetelét szorgalmának, tudása rendszeres bővítésének és kiváló német nyelvtudásának köszönhetette; elmélyült tudásra alapozott, meggyőző, de mindig humorral fűszerezett véleménye többnyire egyetértésre talált. 1959-től jelentek meg kisebb közleményei a Geodézia és Kartográfia hasábjain. Szenvedélyesen tájékoztatta a hazai szakmát külföldi műhelyek, különösen a nagy német kiadók eredményeiről, módszereiről. A legjelentősebb térképészeti munkának, amelyben tevékenyen közreműködött, az általános iskolák számára készített, mintegy kétmillió példányszámot elért Képes történelmi atlaszt tartotta, amelyet 20 éven keresztül használtak az ország összes általános iskolájában.

Nyelvészeti érdeklődése már a kezdetektől megmutatkozott. Magyar–könyvtár szakos diplomáját munka mellett, levelező tagozaton szerezte 1969-ben. Szakdolgozatában a földrajzi nevek akadémiai helyesírásának történetét dolgozta fel. A megalakulásától, 1963-tól kezdve tagja volt a Földrajzinév-bizottságnak, mely az ENSZ kezdeményezése nyomán jött létre, Magyarországon az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal (mint a legmagasabb szakmai szerv) keretében számos szakmai terület képviselőiből. Ennek feladata lett a térképészeti ágazat egészére vonatkozóan a névírás alapelvek rögzítése, az új nevek véleményezése és további kapcsolódó témák mellett a földrajzi nevek egységes és részletes helyesírásának a kidolgozása is. Hőnyi Ede valamennyi, de különösen az utóbbi, a helyesírással összefüggő kérdésekben bizonyult eredményesnek, szorosan együttműködve Fábián Pállal és Földi Ervinnel, akik egyszersmind jó barátai is voltak. Közös munkájuk első gyümölcse, A földrajzi nevek és megjelölések írásának szabályai (FÖNMÍSz.) 1965-ben jelent meg az Akadémiai Kiadónál. A későbbiekben ez képezte az alapját mind az akadémiai helyesírási szabályzat 11. kiadásában a földrajzi nevekkal kapcsolatos pontoknak, mind az általános, illetve iskolai atlaszaink, a Kartográfiai Vállalat (később Cartographia) műhelyében készült igen számos térkép névírásának. Hőnyi Ede személye kellett ahhoz, hogy a helyesírási elvek a gyakorlatban is érvényesüljenek. Alig találunk a korszakból

olyan kartográfiai terméket, melyen szerkesztőként ne szerepelne a neve. Jelentősebb önálló publikációi ugyancsak a földrajzi nevek helyesírása tárgykörében születtek, és többnyire a Magyar Nyelvben, illetve a Geodézia és Kartográfiában jelentek meg. A szabályzat továbbfejlesztett, részletesebb és példaanyagokkal kiegészített változata, A földrajzi nevek helyesírása 1998. évi megjelenésétől mind a mai napig a témakör fontos kézikönyveként funkcionál.

Hőnyi Ede a közben erősebb jogosítványokkal felruházott, kormányrendelettel megerősített Földrajzinév-bizottságban az elsőtől a 2010. márciusi ülésig összesen 47 évig volt tag, és valóságos csapásként élte meg, amikor egyetlen ülésen akadályoztatása miatt nem vehetett részt. Munkájáért a miniszter külön levélben mondott köszönetet.

Hőnyi Ede 1965-től az MTA Helyesírási (a későbbiekben Magyar Nyelvi Osztályközi) Bizottságában ötven évig, 2015-ig, A magyar helyesírás szabályai 12. kiadása megjelenéséig dolgozott. Kezdetben itt is a földrajzi nevek írásmódja volt a szakterülete, később a helyesírás más területein is figyelembe vették a véleményét. Nemcsak tárgyi tudásával, de egy-egy jelenség tudománytörténetének rendkívül szerteágazó és fejből idézni tudó ismeretével is kitűnt. Közreműködött más szakhelyesírások, így a kémiai, az ásványtani, a botanikai és a zoológiai szakhelyesírások kidolgozásában is.

1995. évi nyugdíjazása után 13 tanéven keresztül a székesfehérvári Kodolányi János Főiskola Kommunikáció Tanszékén teljes állású docensként magyar nyelvet és helyesírást tanított. Szenvedélyes oktató volt, akire mindig számíhattak diákjai. Büszkén emlégette, hogy az ő órájáról nem nagyon hiányoznak a diákok. Persze aki ismerte a humort és a nyitottságát mások humora iránt, ezen cseppet sem csodálkozik.

Hőnyi Ede a terület szakmai szervezeteiben is sokat dolgozott. Tagja volt a Geodéziai és Kartográfiai Egyesületnek (később Magyar Földmérési, Térképészeti és Távérzékelési Társaság), a Magyar Földrajzi Társaságnak és a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak is. Hosszabb ideig tagja volt a Geodézia és Kartográfia, valamint a Földrajztanítás című folyóiratok szerkesztőbizottságainak.

Szakmai munkáját számos kitüntetéssel ismerték el, 1992-ben a földmérés, földügy és térképészet legrangosabb elismerésében, Fasching Antal-díjban, legutóbb, 2016-ban Magyar Nyelvőr Díjban részesült.

Fájó szívvel búcsúzunk most Tőle, és biztosak lehetünk benne, hogy az a munka, amelyet a magyar névkultúra érdekében végzett, hosszú időn át tartó jó emlékezetet biztosít számára.

MIKESY GÁBOR

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0232-1396>

Budapest Főváros Kormányhivatala
Földmérési, Távérzékelési és Földhivatali Főosztály

TÁJÉKOZTATÓ

Szerzőink figyelmébe

1. Kérjük szerzőinket, hogy a **Névtani Értesítőbe** szánt írásait **elektronikus formában**: .rtf vagy .doc(x) formátumban juttassák el szerkesztőségünknek. Tanulmányaikhoz rövid, 10-15 soros magyar nyelvű **tartalmi összefoglalót** is illesszenek (az angol nyelvű absztrakt számára). A cikk végén, a szerzői nevet követően tüntessék fel **intézményüket** (felsőoktatási intézmény esetében a karta is), illetve működési helyüket, ORCID azonosítójukat¹ és nyilvános (hivatalos) ímécímüket (ezeket a folyóiratban közölni fogjuk). A további kapcsolattartás megkönnyítésére, kérjük, adják meg mellékelten egyéb **elérhetőségeiket** (ez utóbbit természetesen nem tesszük nyilvánossá).

A beérkezett tanulmányok két-két lektor által végzett, mindkét irányban anonim lektorálási folyamaton mennek keresztül. A kéziratok megjelentetésében a lektoráltatás, a lektori megjegyzéseket figyelembe vevő szerzői átdolgozás, valamint a szerkesztési munkák időigényével is számolni kell.

Folyóiratunk **egységes arculatának** érdekében kérjük, hogy kézírataik megformálásában kövessék az alábbiakban megfogalmazott szerkesztési elveket. A kéziratok elkészítéséhez ajánljuk a folyóirathoz készült sablonfájl használatát, illetve kérjük az (ebben a tájékoztatóban is) alkalmazott laptükör és egyéb **beállítások használatát**. Szerkesztési kérdésekben mintaként használhatjuk folyóiratunk **legújabb** számát is.

2. A tanulmányok (és a táblázatok, ábrák) szövegében Times New Roman **betűtípust** alkalmazunk. A cikkek szövegének betűmérete 10 pontos; a táblázatok és a különféle ábrák (esetleges lábjegyzetek és az irodalomjegyzék) esetében 9 pontos. Kérjük, hogy a dolgozat elkészítése során kerüljék azokat a technikai eljárásokat, melyek később zavart okozhatnak a szöveg végleges megformázásában (pl. tabulátorok és betűközök alkalmazása a térközök kialakításában: helyettük a behúzás, illetve a táblázatok használatát ajánljuk).

A szövegben alkalmazandó **kiemelések** a következők. A tartalmi kiemelés eszköze a **félkövér** szedés, ezt használjuk a címekben is. A nyelvi adatokat *dőlt betűs* szedéssel közöljük (mást viszont nem), s a toldalékot kötőjellel kapcsoljuk hozzájuk (*Penteléből*, az *aszó*-nak stb.). A szaktudományi szerzők nevét minden esetben és alkalommal (szövegbeli említéskor, hivatkozásként, bibliográfiában is) KISKAPITÁLIS betűtípussal szedjük (BÁRCZI szerk., GYÖRFFYNÉL stb.). Ritkítást, csupa nagybetűs szedést, aláhúzást nem alkalmazunk.

A **mondanivaló tagolásának** alapvető eszköze a szakaszt nyitó bekezdés elejére illesztett félkövér arab szám: **1., 2., 3.** stb. A főbb szakaszokat emellett megelőző (12 pontos)

¹ Útmutató az azonosító létrehozásához: <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/33839>.

térköz választja el egymástól. A további tagolás eszközeként – megfelelő mértékkel – alkalmazhatjuk a decimális rendszert: **1.2., 1.2.1., 1.2.2.** stb. Ezeket az eszközöket (bekezdés)címekkel is kombinálhatjuk, melyeket félkövérral szedünk. (Az egyes szakaszokon belül, névtani rendszerezések közreadásában használhatók az egyéb, hagyományos megoldások, mint a római és arab számok, betűjelek.) – A tagolásban, a címek alkalmazásában is következetes, koherens rendszert alkalmazunk.

A **táblázatok** és **ábrák** szerkesztésekor vegyük figyelembe kiadványunk gyakorlatát, mintáit és a rendelkezésre álló laptükör méretét is. A táblázatokat, ábrákat külön-külön sorszámozzuk, s címüket a táblázat, ábra fölött közöljük. – Végjegyzeteket egyáltalán ne, és **lábjegyzeteket** is csak mérsékelten használjunk. A kézirat elkészítésére vonatkozó általános megjegyzéseket (pl. pályázati támogatás megnevezése) a címhez bekezdéssel és * jellel illesztett lábjegyzetben, a további lábjegyzeteket bekezdéssel és arab indexszámozással közöljük. – A szöveg (és a táblázatok, ábrák) megformálásában általában törekedjünk az áttekinthetőségre, a helykímélésre és a tipográfiai visszafogottságra.

Itt utalunk **továbbá** néhány további, a kéziratok megszerkesztésére, formázására vonatkozó eljárásra. – A legfontosabb rövidítések közül a *lásd* és a *például* folyó szövegben kiírva, hivatkozások vagy nyelvi példák előtt rövidítve (*l., pl.*) szerepel. – A folyóiratban arab számokat használunk az évszázadok, továbbá az évfolyamok és a többkötetes munkák jelölésére, kivéve, ha a római szám megkülönböztető szerepű (vö. TNyt. II/1–2.). – Több-
szörös zárójelet lehetőség szerint nem használunk; ha elkerülhetetlen, a sorrendjük: ([...]). Az idézőjelek sorrendje: „»...«”. – Az itt nem tárgyalt tartalmi, szerkesztési, helyesírási kérdésekben a szakmai publikálás általános elvei a mérvadóak.

3. A felhasznált irodalomra szövegekben, zárójelben hivatkozunk; a teljes leírást a tanulmány végén közölt irodalomjegyzék tartalmazza. A szövegekben **hivatkozások** formája a következőképpen alakul. Teljes mű (kötet, cikk) esetén: (HAJDÚ 1999) vagy (KÁZMÉR–VÉGH szerk. 1970). Annak egy részlete esetén: (MELICH 1914: 11–13). Többkötetes műnél: (Gy. 1: 37–159) vagy (B. GERGELY – HAJDÚ szerk. 1997. 1: 5–9). Adott szerzőtől felhasznált több, azonos évből származó műnél: (BENKŐ 1997a) vagy (BENKŐ 1997b: 62). Meg-
egyező családnév esetén: (TÓTH E. 2000) és (TÓTH V. 2002). – Több hivatkozás esetén pontosvesszővel, egy szerző művei közt vesszővel: (BÁRCZI 1951, 1953; PAIS 1959).

A hivatkozásokban a közismert, illetve a szerző által gyakran használt és bevezetett **rövidítések** használhatók, illetve használandók (TESz., Gy. 4: 290 stb.), és ezek az irodalomjegyzékben mind feloldandók (erről l. még később). A rövidítések alkalmazandó formáira a Magyar Nyelv folyóirat rövidítésjegyzékét tekintjük mérvadónak (Szerzőink figyelmébe cím alatt; elérhető: <http://www.c3.hu/~magyarnyelv>).

A folyó szövegben említett önálló művek címét idézőjelek és kurziválás nélkül (a Magyar utónévkönyv című munkában, Magyar Nyelv-beli stb.) közöljük.

4. A tanulmány végén megadott **irodalomjegyzék** szorítkozzon a hivatkozott szakirodalom megadására. Az alábbiakban adunk mintát a folyóiratcikként, tanulmányként, önálló kötetként vagy sorozatban megjelent; hazai vagy külföldi, egy vagy több szerző által alkotott; többkötetes és több kiadást megért munkák feltüntetésére.

Az egyes szakirodalmi tételek bibliográfiai **sorrendjét** a betűrend, azonos szerző munkáin belül az időrend határozza meg. A szövegben hivatkozott **rövidítéseket** is betűrend szerint soroljuk be. A rövidítések feloldása az általános leírásnak felel meg. Pl.:

BM ÁFI = *Belügyminisztérium Állampolgársági Főosztály Irattára.*

Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY 1963–1998. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* 1–4. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Első helyen a **szerző(k)** teljes **neve** áll (tehát a keresztnévet is kiírjuk), a teljes név kiskapitálissal. Külföldi szerző (ill. magyar szerző idegen nyelvű műve) esetén a családnév után vesszővel elválasztva adjuk meg a keresztnévet. Több szerző (szerkesztő) esetén a személyneveket (szóközők közé vett) nagyköthőjellel kapcsoljuk. Pl.:

HAJDÚ MIHÁLY 1999. A személynevek közszoí elemeiről. *Névtani Értesítő* 21: 274–280.

HAUSNER, ISOLDE – PABST, CHRISTIANE M. – SCHRANZ, ERWIN Hrsg. 2011. *Erstes Burgenländisches Familiennamenbuch*. Burgenländisch-hianzische Gesellschaft, Oberschützen.

A szerző(k) nevét követi a **megjelenés éve**. A szerzői név és az évszám közt nincs írásjel, az évszám után pont áll. Egy szerzőtől ugyanazon évben megjelent több tétel esetén az évszámot – mint a hivatkozásoknál – a latin ábécé kisbetűivel egészítjük ki. Egy mű első és későbbi kiadását – ha ez különösen indokolt – a két évszám / jellel összekapcsolt megadásával tüntethetjük fel. – A megjelenés évét követi a lehetőleg **teljes cím**, amelyet ponttal zárunk le. A több részből álló címek egyes részei között is pont áll. Pl.:

BENKŐ LORÁND 1997a. Anonymus beszélő személynevei. *Magyar Nyelv* 93: 144–154.

BENKŐ LORÁND 1997b. Megjegyzések a *Begej* névhez. In: KISS GÁBOR – ZAICZ GÁBOR szerk., *Szavak – nevek – szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 62–70.

ÖRDÖG FERENC 1981/2008. Zala megye helységneveinek rendszere. In: ÖRDÖG FERENC, *Válogatott tanulmányok*. Szerk. KISS JENŐ. Czupi Kiadó, Nagykanizsa. 43–52.

A különböző típusú szakirodalmi tételeket a következőképpen írjuk le.

Folyóiratban megjelent tanulmány esetében a cikk címét követően a folyóirat, periodika nevét adjuk meg (dőlt betűvel). Az évfolyamot, kötetszámat is jelöljük (normál betűtípussal). Az évfolyamon belüli kötetszámat csak az éven belül nem folyamatos lapozású periódikáknál tüntetjük fel, az évfolyamhoz / jellel kapcsolva. Pl.:

GASQUE, THOMAS J. 2010. The American Name Society and International Onomastics. *Onoma* 45: 87–106.

KÁLMÁN BÉLA 1986. Átvétel, fordítás, új név. *Névtani Értesítő* 11: 48–53.

LADÓ JÁNOS 1988. Látszat a családnevekben. *Édes Anyanyelvünk* 9/2: 11.

Önálló kötetek esetében lehetőleg a teljes címet közöljük. Sorozatban megjelent kiadványoknál a kötet (dőlt betűs) címe után (immár normál betűtípussal) a sorozat címét és a kiadvány sorszámát is megadjuk. Végezetül közöljük a kiadó nevét, majd attól vesszővel elválasztva a megjelenés helyét. Kéziratok esetében a lelőhelyet közöljük. Pl.:

BÁRCZI GÉZA 1951. *A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék*. Nyelvészeti Tanulmányok 1. Akadémiai Kiadó, Budapest.

B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY szerk. 1997. *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Miskolc, 1995. augusztus 28–30)* 1–2. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest–Miskolc.

TAKÁCS TERÉZ 1989. *Névmagyarosítások Bánhidán 1895–1947*. Szakdolgozat. ELTE BTK, Budapest.

Tanulmánykötetben, konferenciakötetben megjelent írás esetében a tanulmány címet követő „In.” után a szerkesztő(k) nevét (kiskapitálissal), a kötet címét (dőlt betűvel), esetleges sorozatcímét és -számát, majd a kiadót és a kiadás helyét adjuk meg. Pl.:

BALÁZS JÁNOS 1970. A nevek általános nyelvészeti vonatkozásai. In: KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások. II. névtudományi konferencia. Budapest, 1969.* Nyelvtudományi Értekezések 70. Akadémiai Kiadó, Budapest. 295–301.

SCHMUCK, MIRIAM – DRÄGER, KATHRIN 2008. The German Surname Atlas Project – Computer-Based German Surname Geography. In: AHRENS, WOLFGANG – EMBLETON, SHEILA – LAPIERRE, ANDRÉ eds., *Names in Multi-Lingual, Multi-Cultural and Multi-Ethnic Contact. Proceedings of the 23rd International Congress of Onomastic Sciences. August 17–22, 2008, York University, Toronto, Canada.* York University, Toronto. 319–336.

Az **interneten** elérhető munkákra történő hivatkozásokat lehetőség szerint a fentebbi típusokhoz igazítjuk, megadva az internetes elérés helyét. Pl.:

COHEN, GILLIAN – BURKE, DEBORAH M. 1993. Memory for proper names: A review. *Memory* 1: 249–263. <https://doi.org/10.1080/09658219308258237>

FEJES LÁSZLÓ 2014. Miért nem írunk családnevekről? *Nyelv és Tudomány*. <http://www.nyest.hu/hirek/miert-nem-irunk-csaladnevekről>

Kivételesen (rövid recenzió, personalia és csupán néhány szakirodalmi hivatkozás esetén) a hivatkozott munkák minden bibliográfiai adatát megadhatjuk a szövegben (BENKŐ LORÁND, Üver. Erdélyi Múzeum 1944. 49: 133–134; HAJDÚ MIHÁLY, Családnevek enciklopédiája. Tinta Kiadó, Budapest, 2010) is, külön irodalomjegyzék nélkül.

5. A Névtani Értesítő megjelenő számait a hagyományos megjelentetés mellett elektronikus formában, szabad hozzáférésű (Open Access) formában is közzétesszük a folyóirat honlapján (<http://nevtart.elte.hu>), illetve az ELTE és az MTA repozitóriumában. A dokumentumok elektronikus formában szabadon elmenthetők, másolhatók; változtatások nélkül, a forrásra való hivatkozással használhatók. Az alkalmazás kereskedelmi célokat nem szolgálhat, az kizárólag saját célokra történő felhasználásra értendő. A szerzői és egyéb jogok a kiadót és a szerzőt illetik. Minden más terjesztési és felhasználási forma esetében az 1999. évi LXXVI. szerzői jogról szóló törvény és az ahhoz kapcsolódó jogszabályok az irányadók. A periodika elektronikus változatára a CC BY-NC-ND (Creative Commons – Attribution-NonCommercial-NoDerivatives) licenc feltételei érvényesek. A folyóirat kiadói a szerzőknek korlátozás nélkül lehetővé teszik, hogy cikkeiknek a szerkesztőség által elfogadott, akár a javításokat is tartalmazó, de nem végleges kéziratait (ún. pre-print verzióit) közzétegyék. A jog magában foglalja a kézirat szabad közzétételét ímélen, a szerző vagy intézménye honlapján, illetve a szerző intézményének, egyetemének zárt vagy korlátozás nélkül elérhető repozitóriumában, illetőleg egyéb nonprofit szervezeteknél. Amikor a szerző ily módon terjeszti művét, figyelmeztetnie kell olvasóit, hogy a szóban forgó kézirat nem a mű végső, kiadott változata. Ha a cikk végső változata már megjelent, javasoljuk és engedélyezzük a szerzőnek ezt (az ún. post-print) változatot közzétenni. Ebben az esetben meg kell adnia a folyóiratban való megjelenés pontos helyét, adatait is.

A szerző kéziratának benyújtásakor ezen irányelveket automatikusan elfogadja.

Számunk szerzői

Rövidítések: BTK = Bölcsészettudományi Kar, DE = Debreceni Egyetem, egy. = egyetemi, EKE = Eszterházy Károly Egyetem, ELTE = Eötvös Loránd Tudományegyetem, f. = főiskolai, KRE = Károli Gáspár Református Egyetem, ME = Miskolci Egyetem, MTA = Magyar Tudományos Akadémia, ny. = nyugalmazott, tud. = tudományos, UKF = Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem.

Bagyinszki Szilvia, egy. hallgató, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest, e-mail: bagyinszki.szilvia@gmail.com — Dr. Bárány M. János, egy. tanársegéd, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest, e-mail: barth.janos@btk.elte.hu — Dr. Bauko János, egy. docens, UKF Közép-európai Tanulmányok Kara Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Nyitra (Nitra, Szlovákia), e-mail: jbauko@ukf.sk — Dr. Berecz Ágoston, global teaching fellow, Közép-európai Egyetem, Történelem Tanszék, Budapest, e-mail: BereczA@ceu.edu — Dr. Harald Bichlmeier, tud. munkatárs, Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg Orientalisches Institut, Seminar für Indogermanistik und Allgemeine Sprachwissenschaft, Halle / Sächsische Akademie der Wissenschaften, Jéna (Jena, Németország), e-mail: harald.bichlmeier@indogerm.uni-halle.de — Dr. Bölcskei Andrea, egy. docens, KRE BTK Magyar Nyelv-, Irodalom- és Kultúratudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Budapest, e-mail: bolcskei.andrea@kre.hu — Dr. Fábián Zsuzsanna, egy. tanár, ELTE BTK Romanisztikai Intézet, Olasz Nyelvi és Irodalmi Tanszék, Budapest, e-mail: fabian.zsuzsanna@btk.elte.hu — Dr. Farkas Tamás, egy. docens, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest, e-mail: farkas.tamas@btk.elte.hu — Földesi Eszter, doktorandusz, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest, e-mail: eszter0foldesi@gmail.com — Galac Ádám, egy. hallgató, ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék, Budapest, e-mail: adam.galac@gmail.com — Dr. Gebhardt Bernadette, Freiburg im Breisgau (Németország) / Pécs, e-mail: bernadette.gebhardt@gmx.de — Dr. B. Gergely Piroska, professor emeritus, ME BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Intézeti Tanszék, Miskolc, e-mail: bengerpiroska@t-online.hu — Dr. Györffy Erzsébet, egy. adjunktus, DE BTK Magyar Nyelvtudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, e-mail: gyorffy.erzsebet@arts.unideb.hu — Dr. Hoffmann István, egy. tanár, DE BTK Magyar Nyelvtudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, e-mail: hoffmann@mnytud.arts.unideb.hu — Horváth Vivien, Kolibri Gyerekkönyvkiadó Kft., Budapest, e-mail: horvath.vivien.a@gmail.com — Dr. Illés Attila, középiskolai tanár, Révai Miklós Gimnázium és Kollégium, Győr, email: illesattila459@gmail.com — Imreh

Réka, doktorandusz, ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Magyar Nyelvtudományi Doktori Program, Budapest, e-mail: imrehreeka@gmail.com — Kaposi Diána, Budapest, e-mail: kaposi.diana@gmail.com — Kazsimér Soma Balázs, egy. hallgató, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest, e-mail: kazsimers@gmail.com — Dr. Kenyhercz Róbert, egy. adjunktus, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Kölcsey Ferenc Tanítóképzési Intézet, Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszék, Debrecen, e-mail: kenyhercz.robert@drhe.hu — Dr. Kiss Magdaléna, középiskolai tanár, Lónyay Utcai Református Gimnázium és Kollégium, Budapest, e-mail: kiss.magdalena@lonyayrefi.hu — Dr. Kocán Béla, középiskolai tanár, Vetési Albert Gimnázium, Veszprém, e-mail: kocan.bela@vetesi.hu — Kocsár Lilla, fiókigazgató, Business Team Translations, Budapest, e-mail: lilla.kocsar@gmail.com — Dr. Kontra Miklós, egy. tanár, KRE BTK, Magyar Nyelv-, Irodalom- és Kultúratudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Budapest, e-mail: kontra.miklos@kre.hu — Korompay Eszter, doktorandusz, ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Magyar Nyelvtudományi Doktori Program, Budapest, e-mail: ekorompay@gmail.com — Koszta Nikolett, egy. hallgató, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest, e-mail: nikolettkoszta@yahoo.com — Kovács Helga, egy. tanársegéd, EKE BTK Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Eger, e-mail: havasine.kovacs.helga@uni-eszterhazy.hu — Kovács Dominik, egy. hallgató, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest, e-mail: kovacsdominik960407@gmail.com — Kovács Viktor, egy. hallgató, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest, e-mail: kovacsviktor960407@gmail.com — Mecser Szilvia, egy. hallgató, ELTE BTK Történeti Intézet, Budapest, e-mail: mesziszzi@gmail.com — Dr. Megyeri-Pálffi Zoltán, egy. adjunktus, DE Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék, Debrecen, e-mail: megyeri-palffi.zoltan@law.unideb.hu — Mikesy Gábor, vezető főtanácsos, Budapest Főváros Kormányhivatala, Földmérési, Távérzékelési és Földhivatali Főosztály, Budapest, e-mail: mikesy.gabor@bfkh.gov.hu — Németh Dániel, doktorandusz, ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Magyar Nyelvtudományi Doktori Program, Budapest, e-mail: nemeth.sz.daniel@gmail.com — Anzselika Obrucsar, doktorandusz, Vaszil Sztefanik Kárpátmelléki Nemzeti Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Ukrán Nyelv és Irodalom Tanszék, Ivano-Frankivszk (Ukrajna), e-mail: lika.obruchar@gmail.com — Dr. Reszegi Katalin, egy. adjunktus, DE BTK Magyar Nyelvtudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, e-mail: kataszakall@gmail.com — Dr. Slíz Mariann, egy. adjunktus, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest, e-mail: sliz.marianna@btk.elte.hu — Dr. T. Somogyi Magda, f. tanár, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest, e-mail: somogyi.magda@btk.elte.hu — Dr. Szilágyi-Kósa Anikó, egy. docens, KRE BTK Német és Holland Nyelvű Kultúrák Intézete, Német Nyelv és Irodalom Tanszék, Budapest, e-mail: szilagyi.kosa@gmail.com — Dr. Sztrákos Eszter, Budapest, e-mail: sztrakoseszter@gmail.com — Dr. Takács Judit, egy. adjunktus, EKE BTK, Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Eger, e-mail: takacs.judit@uni-eszterhazy.hu — Dr. Tiner Tibor, tud. főmunkatárs, MTA Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Földrajztudományi Intézet, Budapest, e-mail: tiner.tibor@csfk.mta.hu — Dr. Tóth Valéria, egy. tanár, DE BTK Magyar Nyelvtudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, e-mail: vali@mnytud.arts.unideb.hu — Dr. Török Tamás,

egy. adjunktus, Selye János Egyetem Tanárképző Kar, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Komárom (Komárno, Szlovákia), e-mail: torokt@uj.sk — Vas Noémi, egy. hallgató, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest, e-mail: vas-noemidiana@gmail.com — Dr. Zelliger Erzsébet, ny. egy. docens, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest, e-mail: zelliger.erzsebet@btk.elte.hu

NÉVTANI ÉRTESÍTŐ

Peer-reviewed onomastic journal of the Society of Hungarian Linguistics
and the Institute of Hungarian Linguistics and Finno-Ugric Studies of
ELTE Eötvös Loránd University, Budapest

Editor-in-chief: TAMÁS FARKAS (ELTE)

Editor: MARIANN SLÍZ (ELTE)

Editorial Board:

JÁNOS BAUKO (UKF), ANDREA BÖLCSKEI (KRE), ZSUZSANNA FÁBIÁN (ELTE),
KÁROLY GERSTNER (MTA), ATTILA HEGEDŰS (PPKE), ISTVÁN HOFFMANN (DE),
DEZSŐ JUHÁSZ (ELTE), KRISZTINA LACZKÓ (ELTE), VALÉRIA TÓTH (DE)

Address of the Editorial Office:

Institute of Hungarian Linguistics and Finno-Ugric Studies, ELTE BTK
H-1088 Budapest, Múzeum körút 4/A – Telephone: (+36-1) 411-6500/5353
Postal address: H-1364 Budapest, Pf. 107. Hungary – E-mail: nevert@btk.elte.hu

Available online: <http://nevert.elte.hu>

ISSN 0139-2190 (print) – ISSN 2064-7484 (online)

No. 39

Budapest, 2017

Supported by

Institute
for Hungarian Language Strategy

Student Union, Faculty of Humanities,
ELTE Eötvös Loránd University

and Ildikó Posgay